

સ્ત્રીઓ દ્વારા

પુસ્તક : ૭૬
અંક : ૧૭ થી

બાળક સાથે

: ભુલાય :
૧૯૩૪

નવીઓ { શ્રી. પુતળીબાઈ કામરાજ
શ્રી. કેશવભાઈ સી. દેસાઈ
મંત્રી :

અવનસાત અમરશી મહિતા

'સ્ત્રીઓ' કાર્યોલય, અમદાવાદ અને ૧૨૮, પ્રીન્સેસ રોડ, મુંબઈ-૨
પ્રથમ અંકના છ આના.

શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી કૃત નવાંજ પુસ્તક

આયો
ઉપકા
સમ
નજ
સમ
સ્વ
શ્રી
કંપુ કે
અ
જગચે
મીત્રી
મુદ
ભાવ
થિયો
ભાગ
વિવિ
નવલ
કિય
રૂપિયો
જ
ભા
બીલો
શરેમર
કેવે રી
[ના
કિમત
વિભા
ચો
વિદ્યા
કિમત

—: નવાં પુસ્તકો :—

૨-૦-૦ થોડાંક રસદર્શન	૨-૮-૦ છપનમાંથી જડેતી
૧-૮-૦ નરસિંથો ભક્ત હરીતા	૨-૮-૦ કોતો વાંક ?
૪-૦-૦ કસાપી ચિત્રદર્શન (શ્રી મુનશીના આમુખ સાથે)	

પુ. ૭૮ ::

જુલાઈ, ૧૯૩૪

:: અંક ૭

વાદળી

વાદળી ! જાને પિયુને પ્રદેશ !

વાદળી ! દેને વરસીને સદેશ !

થોણી થોડેડું વિલોડી ને વામરા, નીરખીને નેહલયાં નાથ;
કાઢી સંભાળ જરા એના કુશળની; વળને બેઢેલેરી સંગાથ:

વાદળી ! જોને 'કળાય નહિ' વેશ:

વાદળી ! જોને 'લરમ—'બીજ' બેશ !

ઉભી તો રહે બાપુ ! યા માં ઉતાવળી, એ ધાણી વિના શું કરશે ?

નાયું વિદેશે, અજાણ્યાં નારી જાત; સ્હેને ભુલાવામાં પડશે:

વાદળી ! ધરીયે જહેની થોડી ધીર:

વાદળી ! લરીયે પુરાં શાંતી નીર.

હૃથીયે ઉઘા સ્મૃતિપથ ગામી, એ સ્વામીની એકલ વાટ;

સૂઝેલી આંખો લંબાવી જોનારાના, હરને વરસીને ઉઘાટ:

વાદળી ! ભરને ત્યાંથી આંસુ નીર:

વાદળી ! દેને અજાણવા ચીર.

વિયોગે ઉભરાંબો આંસુનો વારિધિ, આશાની જ્વાળાએ બાળ્યો;

મળવા આતુર મને, વૃત્તિ વરાળના, નાસતા દેહને બાળ્યો:

વાદળી ! ત્હારું એ ઉત્પત્તિ સ્થાન:

વાદળી ! હું તો પ્રણય—આશ—પ્રાણ !

ઉમેશ કવિ.

સ્ત્રીઓનું પરમ કર્તવ્ય

માતૃત્વ

રા. હરિલાલ માવજી બાલા

મહા ગુજરાતના એક સમયે વિદ્વાને કોઈ બહેની બહેને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'નવરાશના વખતમાં સ્ત્રીઓએ શું કામ કરવું જોઈએ ?' જવાબમાં એ વિદ્વાને જણાવ્યું, કે 'આપણા સમાજે સ્ત્રીઓને એટલું બધું મહાન સેવા કાર્ય સોંપ્યું છે, કે જે સ્ત્રીઓ તે કામ કાળજી પૂર્વક બજાવે તો તેમને નવરાશનો વખત જ રહે નહિ. પોતાનું સેવાકાર્ય રાખો, આપા અને મહારાજને સોંપીને જ સ્ત્રીઓ નવરાશનો વખત મેળવી શકે; પરંતુ આ રીતે પોતાની ધાર્મિક ફરજો બજાવવાનું છોડી દઈને જે બહેનો નવરાશ મેળવે છે, તેમને કંઈ પણ ઉમદા સેવાકાર્ય બતાવવાની મારામાં શક્તિ નથી. "

પત્ની તરિકે પતિસેવા, ગૃહીણી તરીકે કુટુંબસેવા અને માતા તરીકે બાળસેવા કરવી એ સમાજે સ્ત્રીઓ માટે નક્કી કરેલા કાર્ય પ્રદેશના પ્રધાન સેવાકાર્યો છે. જે સમાજની સ્ત્રીઓને પોતાના આ પરમ કર્તવ્યનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય છે, અને પોતાનું એ કર્તવ્ય કાળજી પૂર્વક બજાવે છે, તે સમાજની ચઢતી થાય છે. જે સમાજની સ્ત્રીઓને પોતાના આ કર્તવ્યનું જ્ઞાન નથી અથવા તો જાણીશુજીને પોતાના એ કર્તવ્યથી વિમુખ બને છે તે સમાજની પડતી થાય છે. એ આ જગતનો અગ્રાધિત નિયમ છે. સમાજની ચઢતી પડતીનો આધાર માતાઓ પર છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે સ્ત્રીઓએ સુધા પાણીઆરા વચ્ચે જ શા માટે ગોંધાઈ રહેવું ? આ પ્રશ્નનો જવાબ એ જ હોઈ શકે કે એ

સુધા પાણીઆરા વચ્ચે જગતના મહાપુરુષો ઘડવાનું મહાવિદ્યાલય આવેલું છે. સ્ત્રીઓને સુધા પાણીઆરા વચ્ચેની દાસીને બદલે એ મહાવિદ્યાલયની અધિકારી બતાવવામાં આવે તો જગતના કેટલાએ કંકાસે આજે નારા પામે.

જગતના મહાન સાક્ષરો એકાંતના કોઈ અંધારે ખુણે બેસીને મહાકાવ્યો રચી શકે છે, તેમ જ ધરના કોઈ ખુણામાં બેસીને માતાઓ જગતના મહાપુરુષો ઘડી શકે છે. મહાકાવ્યનો જન્મદાતા કવિ જેમ પોતાના મહાકાવ્યથી અમર બની જાય છે, તેમ વીરોની જતેતા પોતાના વીર સંતાનોના પરાક્રમથી જગતમાં અમર બની જાય છે. કુંતામાતા અને જીજ્ઞાષા આમ જ અમર બન્યાં છે. પોતાની શક્તિ પતિ અને સંતાનોમાં સંક્રાંત કરીને સ્ત્રીઓ જગતની ઉત્તમ સેવા બજાવી શકે છે. જગતની સેવા કરવાનો આના જેવો ઉત્તમ માર્ગ સ્ત્રીઓ માટે બીજો કોઈ પણ નથી.

પાંડવોના પરાક્રમેની પાછળ કુંતામાતાની પ્રેરણા દેખાય છે; હનુમાનના વજ્રદેહમાં અંજનીનું ધાવણ બર્ધુ છે, અને શિવાજીની ચરવીરતા પાછળ જીજ્ઞાષાનું જોમ નથી, એમ કોણ કહી શકે તેમ છે ? રામને યાદ કરતાં સીતાજીને યાદ કરવાં જ પડે છે. કૃષ્ણની પહેલાં રાધાજીનું નામ બોલવું પડે છે. ગાંધીજી સાથે કરતુરબા ઉભાં જ છે. એ શું બતાવે છે ? પતિ કે પુત્રના ઘડતરમાં પત્ની કે માતાનો હિસ્સો હોય છે, તેની અવગણના જગત કરી શકતું નથી—કરી શકશે પણ નહિ. બાળકો દેશનો અમૂલ્ય ખજાનો છે, એ ખજાનાને ઉપયોગી

કે નિરુપયોગી બનાવવો એ માતાના હાથની વાત છે. માતૃપદ જેવું પરમસ્થાન દિપાવવાની સંપૂર્ણ લાવકાત કેવળ સ્ત્રીઓમાં જ છે. જો સ્ત્રીઓ પોતાની આ શક્તિનો ઉપયોગ ન કરે, તો દેશને પારાવાર નુકશાન થાય એ દેખીતી વાત છે. વળી માતા તરીકે સ્ત્રીઓ જગતની જેટલી ઉત્તમ સેવા કરી શકે છે તેટલી ઉપયોગી સેવા કરવાને જાહેરમાં તેમના માટે અવકાશ નથી. આ સત્ય સમજી લઈ, જાહેરના ઝગમગાટનો મોહ છોડીને માતાઓ પોતાનું પરમ કર્તવ્ય પિંછાની, બાલકમાંથી જગતના મહાનુભાવ મનુષ્યો ધડવાનાં અને હૈયાના અમૃત પાઈ પાઈ મનુષ્યના સજનનાં મહાકાર્યમાં લાગી જશે, તે દિવસે સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા અને કમણી વધી ગઈ હશે. અને મુક્તિનાં દ્વારો આપોઆપ ખુલી ગયાં હશે.

પરંતુ દુઃખની વાત છે કે સ્ત્રીઓ આજે પોતાનું એ પરમ કર્તવ્ય છોડી અન્ય દિશાઓ તરફ દોડતી દેખાય છે. વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યને નામે આજે આપણા અનેક સુખી કુટુંબોમાં કંકાસની આગ બકાઈ રહી છે. કેટલાકે કહ્યું કે તમે પરતંત્ર છો અને સ્ત્રીઓએ તે માની લીધું. પરિણામે પૂર્વે કદી નહોતો એવો ગૃહકલેશ ઠેર ઠેર જોવામાં આવે છે. આથી હું એમ કહેવા નથી માગતો કે સ્ત્રીઓનું બંડ બોંટું છે; પરંતુ આપણા સમાજમાં સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્ય જેવું કંઈ જ નથી અને સ્ત્રીઓ તો સુલા પાણીઆરા વચ્ચેની દાસીઓ છે એવું એવું સમજવી હિંદુ સમાજની ઉંચ સમાજ વ્યવસ્થાને સોડી પાડવાના જે મૂર્ખાઈ હરેલા પ્રપત્નો ધઈ રહ્યા છે, તેનાથી નથી સ્ત્રીઓને લાભ થવાનો કે નથી સમાજને લાભ થવાનો. સ્વછંદે કદી કાંઈને લાભ થયો જ નથી. આજે પણ આપણા કેટલાંકે કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓ સામ્રાજી તરીકે ગૃહકારભાર ચલાવી રહી છે.

અલગત પુરૂષોએ સ્ત્રીઓ ઉપર અમાનુષી જીલ્મ વરતાવ્યો છે. તેના હક્કો ઝુંટવી લીધા છે; અને પુરૂષો કેવળ સ્ત્રીઓના આપજીવ માધીકા ધઈ બેસી છે. આ વસ્તુસ્થિતિ સામે બંડ ઉઠાવવાનો સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણ હક્ક છે; પરંતુ એ બંડ એવું ન હોવું જોઈએ કે પરિણામે કોઈને લાભ ન થતાં સૌને નુકશાન થાય. સ્ત્રીઓ પોતાનું કર્તવ્યક્ષેત્ર છોડી પુરૂષોની હરિક્ષા કરવા પુરૂષક્ષેત્ર તરફ દોડી રહી છે. તેથી નથી સ્ત્રીઓને લાભ થવાનો કે નથી સમાજને લાભ થવાનો. કુદરતી રીતે જ સ્ત્રી પુરૂષો એક બીજાની હરિક્ષા કરી શકે તેમ નથી; પુરૂષ સ્ત્રીક્ષેત્રમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ, તેમ સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષ ક્ષેત્રમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ. એકાદ બે સ્ત્રીઓ સફળ થાય; તેથી આજો સ્ત્રીસમાજ સફળ થઈ શકે એમ માની શકાય નહિ. ધણા વર્ષોના અનુભવ પછી રશિયા, જર્મની અને ઇટાલીને ખાતરી થઈ છે કે સ્ત્રીઓને પુરૂષ સમાજમાં ધુસાડવાથી હાનિ થાય છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ એક બીજાનાં હરિક્ષા નહિ પણ ન્યૂનતા પૂરક છે. એ સત્ય બરાબર સમજાઈ જાય તો ધણાં અનિષ્ટો દૂર થઈ શકે તેમ છે.

આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓનો મોટો લાભ અજ્ઞાન છે. તેઓ અમુક પ્રણાલિકા પ્રમાણે જ પોતાનું જીવન વિતાવે જાય છે. તેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાવ્યા સિવાય આપણે તેમની પાસેથી બહુ આશા રાખી શકીએ તેમ નથી. પરંતુ જે બહેનો જાગૃત થઈ છે, જેમને દેશોદ્ધારના કાર્યમાં મહાન ફાળો મળવાની આશા રાખી શકીએ, તેવી સમજુ બહેનો પણ પોતાના આકરા સેવાકાર્યથી કંટાળીને અર્ધ-હૃદયીના વચ્ચેથી બમણામાં પડીને કે જાહેર કાર્યના ઝગમગાટથી અંતઃકર્ષિત પોતાનું પરમ કર્તવ્ય છોડી દે, એ શું ઓછા દુઃખની વાત છે?

જ્યારે અભણ અને અજ્ઞ આવાઓના હાથમાં પોતાના બાળકોને સોંપીને ભણેલી માતાઓને નોવેલ વાંચતી કે સભાઓમાં જતી આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે અંતરમાં ઉંડી વેદના ચથા વિના રહેતી નથી. દુઃખની વાત તો એ છે કે કેટલીક માતાઓ પોતાના બાળકોને ધવરાવવામાં પણ તરતી માને છે. માતૃત્વનું આથી અધિક પતન બીજું શું હોઈ શકે ?

કહે નેપોલીઅન દેશને કરવા આબાદાન, સરસ રીત તો એજ છે દો માતાને જ્ઞાન.

આ સાદી અને બહુ ગવાએલી ઉક્તિને આપણે બરાબર સમજી લઈએ તો આપણા દુઃખની ચાવી આપણને તેમાંથી સાંપડે તેમ છે. આજે આપણા દેશની ઉંચી એડીના ખૂટ અને ફરાક પહેરી ટેનિસ રમતી મડમોની જર નથી, દેશભી સાડી પહેરી વાળમાં બાતબાતનાં બકલ ખોસી, છત્રી લઈ ચાલતી વનિતાની જર નથી. દેશને સાચું માતૃત્વ જોઈએ છીએ. વીરમાતાઓની દેશને આજે જર છે.

આજે ભારતને અંજનીની જર છે, કે જેણે હનુમાન જેવો બળવીર સરજી ભારતમાંથી રાવણ રાજ્યનો નાશ કર્યો. આજે જર છે. કુંતા માતાની કે જેણે વિધવા અવસ્થામાં પણ પાંચ પાંચ સિંહોને શૌર્યનાં ધાવણ પાઈ પાઈ દુર્યોધન દુઃશાસનનો નાશ કર્યો; આજે જર છે જીજ્ઞાષાની કે જેણે પતિથી તબબેલી સ્થિતિમાં પણ યુગ શિવાજી જેવા નરશાહુલને

સમાવણ મહાભારતના શૌર્ય પાઈને ભારતના હણતા હિંદુત્વને અશ્વિને વખતે ઉગારી લીધું. જ્યાં સુધી આવી વીર પ્રસૂતાઓ આપણા દેશમાં ન પાડે ત્યાં સુધી આપણો ઉદ્ધાર અસંભવિત છે.

બાળકને બચીઓ ભરવી, સાફ સાફ ખવડાવવું, સારાં સારાં કપડાં પહેરાવવાં અને મોઢું ચર્તા પરણાવવાના કોડ સેવવા એ ખરે વાત્સલ્ય નથી. એ માતૃહૃદયના સાચા ભાવો નથી, એતો છે અત્તાનજન્ય મોહ. સાચી માતાઓ તો સિંહસંતાનો જ મૂકે, એને કુર-કુરીઆં ન ખરે. પોતાને બાળક હનુમાન જેવો બળવીર થાય, પ્રતાપ અને શિવાજી જેવો યુરવીર થાય, એ જ હોઈ શકે સાચા માતૃહૃદયની ઝંખના.

જનની જળ્યો ભાત જળ્ય, કાં દાતા કાં શર, નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવે નર.

સાચી માતાઓ પોતાની કૂખ લખવે એવા સંતાનો કરતાં વાંછ્યા રહેવાનું પસંદ કરે. આજને થોભે એવા સંતાનોજ સાચા માતૃહૃદયને સતીષી શકે.

આપણા દેશની માતાઓ પોતાના આ પરમ કર્તવ્યનો મહિમા સમજીને બીજાં પ્રલોભનો ઊડી, પોતાનું સોંપાએલું ધાર્મિક સેવાકાર્ય કાળજીપૂર્વક અખવવા મંડી જશે તો આપણુ આજે કદમને રોક્ષવાની કેમ દિંમત પણ નહિ કરી શકે

શ્રી કેશવપ્રસાદ દેશાઈની કલમથી આલેખાયેલું

આજના નાટકોમાં અનોખી ભાત પાડવું નવું નાટક

સાગરિકા અથવા કુદરત કન્યા

કિ. આઠ આના

સ્ત્રીબોધ એક્સીસ, પીરમશા રોડ અમદાવાદ

શંકિત હૃદય

ખેન કીર્તિદાખેન દિવાનજી

અમદાવાદની ગુજરાત કોલેજના પાઠશા
ભાગમાં નાના બેઠા ઘાટના બંગલામાં પ્રેફેસર
દિનકરલાલ પોતાની પત્ની કંચન સાથે રહેતા
હતા. પત્ની પત્ની અને જણ્યાં સુશીક્ષિત અને
માયાળુ હતાં. દિનકરલાલની જીમ્મર તે વખતે
ત્રીસ અને કંચનની આશરે ત્રેવિસેક વર્ષની હતી.
તેમને સંતતિમાં એક છોકરી જ યજ્ઞ હતી
અને તે પશુ દોડેક વરસની યજ્ઞ થોડક મહીના
ઉપરજ ગુજરી ગયેલી હતી.

*

બપોરનો વખત હોવાથી કંચન ઘરમાં
એકલી જ હતી. તેને પોતાની માને કાગળ
લખવો હતો, તેથી કાગળ લેવા માટે તેણે
પોતાના પતિના ટેબલના જે ખાતામાં નોટપેપર,
કવર, કાર્ડ, અને લખવાનો સામાન રહેતો હતો તે
ઉઘાડ્યું અને નોટપેપર ખેંચ્યો. પણ તે કારા
નોટપેપર સાથે તેના પતિના અક્ષરવાળો ખીન્ને
નોટપેપર ખેંચાઈ આવ્યો અને પતિના અક્ષર
બેઈને શ્રીમુક્તજી જીવણાથી તેણે વાંચ્યો અને
તે વાંચતાં તેને ઘણી જ નવાઈ લાગી. કેમકે
તે નીચે પ્રમાણે કોઈ સ્ત્રી ઉપર લખેલો
પત્ર હતો.

અમદાવાદ તા. ૧૨-૨-૧૯૦૦

પ્રિય કમળા,

તારો ખુશી સમાચારનો કાગળ અને
તારો સુન્દર ફોટો મને મળ્યાં છે અને તેથી હું
ઘણાં ખુશી થયો છું. હંમેશાં એવી રીતે
લખતી રહેજે. તારો આનંદો અને રમતીઆળ
સ્વભાવ મને ઘણાં જ વાદ આવે છે. ઈશ્વર તને
સુખી રાખે. દાલ એજ લી.

દિનકરના આશિષ

કાગળ વાંચતાં તેનું હૃદય શંકિત થયું અને
જેમ જેમ વધારે વખત વાંચતી ગઈ તેમ તેમ
ચંકા વધવા લાગી. અને છેવટે એ વિચાર દહ
થયો કે મારા પતિનો મારા સિવાય ખીજ કોઈ
સ્ત્રી ઉપર પ્રેમ છે, અને તેની ઉપર લખેલો
કાગળ બૂલમાં રહી ગયેલો આજ મારા હાથમાં
આવી ગયો છે. અતિશય શોકાતુર થઈ તેણે
કાગળ પાછો ટેકાણે મૂકી દીધો અને દીવગીર.
યજ્ઞ ક્રીય ઉપર સુષ્પ રહી. ચાર વાગે પ્રેફેસરને
ઘેર આવવાનો વખત થયો એટલે ના છુટકે
ઊઠી, ખાનસોખારી તૈયાર કરી ટેબલ ઉપર મૂક્યાં.
મોઢું ધોવા પાણી, સાબુ ને દુવાલ મોરી
આગળ મુકીને રસોડામાં જઈ મગડી મળવાની
ચઢા મુકવા લાગી. ચઢા મુકી દરરોજના
નિયમ પ્રમાણે બારણામાં ઉઘાડી રહી રાહ
જેવાને બદલે રસોડામાં જ પાયરલી સાદી
ઉપર તે સુષ્પ રહી. સવાચાર વાગે દિનકર આવ્યો.
પણ બારણામાં કે આગલા ઓરડામાં કંચનને
ના જેવાથી ચિંતાતુર મને કપડાં પણ ઉતાર્યા
વિનાજ તે સીધો રસોડામાં ગયો અને ત્યાં કંચનને
સુષ્પ રહેલો જોય, પ્રેમાળ અવાજે પૂછ્યું.
“ કંચન કેમ સુષ્પ રહી છે? શરીરે ઠીક નથી
કે શું?”

પતિનો પ્રેમભર્યો સ્વર સાંભળી શંકિત
હૃદયની પણ પ્રેમાળ કંચન ઉઠીને બેઠી યજ્ઞ,
અને બોલી. “ ના, ના. કંઈ થયું નથી. એનો
જરાક સુસ્તી લાગવાથી સુષ્પ રહી હતી.

પત્નીનું નિરોગી વદન જોય અને સરળ
જવાબ સાંભળી, દિનકર નિશ્ચિત મને આગલા
ઓરડામાં ગયો અને કપડાં ઉતારી, દાઢ મોઢું
ધોઈ ખુરશીમાં બેઠો. બેઠા પછી પાછો વિચાર
આવ્યો કે કંચનને કંઈ થયું છે નો ખરું જ.

તે ઘણી ઉદાસ લાગે છે. પણ પાછો વિચાર આવ્યો. કે કદાચ છોકરી યાદ આવવાથી દીલગીર દેખાતી હશે. એટલામાં કંચન ચઢા લખને આવી અને તે પતિ પત્નીએ સાથે બેસીને પીધી. પછી પાનસોપારી આપી કંચન પાછી રસોડા તરફ જવા લાગી.

પણ દિનકરે હાથ પકડી લઈ જતાં અટકાવી ને કહ્યું “પણ કંચન, તું ક્યાં જાય છે? જરા દરરોજ પ્રમાણે બેસીને વાતો તો કર. એટલામાં પાછી ક્યાં ચાલી? તું ના કહે છે પણ તારા મુખ ઉપર દીલગીરી સાદ દેખાઈ આવે છે. તને શું થયું છે? કાંઈ અણગમે આવ્યો છે કે શરીર અગડ્યું છે? તું મને કહે તો ખરી, મારી મંજુલ! શું મારાથી કાંઈ છાનું છે?”

હમેશની માફક ઉત્સાહી જવાબ દેવાને બદલે ધીમા અવાજે કંચન બોલી “નારે, કાંઈએ નથી. અણગમે એ શાને. થાય ને શોકાતુર પણ શા બાળત થાય? એતો તમને અમથું એમ લાગે છે. હું તો રસોડામાં સાંજની રસોઈની તૈયારી વાસ્તે જઈ છું.”

રસોડામાં જઈ ધીમે ધીમે કંચને રસોઈ કરી ને હમેશાં હસીખુશીને વાત કરનારાં તે આનંદી દંપતી તે દીવસે મુંઝા મુંઝા જમીને ઉઠી ગયાં. જમી રહ્યા પછી પાન ખાઈ રોજની માફક પત્નીનો હાથ પકડી દિનકર આગાશીમાં ચાંદનીમાં જવા લાગ્યો. એટલે તેના હાથમાંથી પોતાનો હાથ છોડાવતાં જરાક કંટાળાભર્યા અવાજે કંચન બોલી. “ના આજે મારાથી આગાશીમાં નહીં અવાચ. માથું દુખે છે માટે સુઈ જવું છે.”

દિનકરે તેનો હાથ છોડી દીધો અને થોડી વાર તેના સામું બેઠો રહ્યો. પછી બોલ્યો “હું નથી કહેતો કે તું દીલગીર છે! છતાં તું મને કહેતી નથી. હશે જેની તારી મરજી. માથું દુખતું હોય તો સુઈ જ. હું મારે

થોડુંક લખવાનું છે તે પૂરું કરી હમણાં પાછો આવું છું.” આટલું કહી તે તરત આગાશીમાં જવાને બદલે આગલા ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો, અને કંચન દીલગીરીભરી પોતાની પથારીમાં જઈને પડી. પોતાના પતિનો પોતાના ઉપરથી પ્રેમ તદ્દન જતો રહેલો ધારીને રોવા લાગી. તે રડતી રડતી સ્ત્રી હતી ત્યાં પાછળથી ધીમે પગલે દિનકર આવ્યો અને તેને રડતી બેઠી પાસે બેસી તેનું માથું બોળામાં લઈ, હેતથી વાળ ઉપર હાથ ફેરવતાં તે બોલ્યો. “શું છે? તને શું થાય છે? મારી મંજુલ! તું શા વાસ્તે રડે છે? આજે સાંજે હું આવ્યો ત્યારથી તને દીલગીર દેખું છું. જે હોય તે મને નહીં કહે, તો તું કેને કહેશે? કાંઈ કહે તો ખબર પડે. કાંઈ દરદ થતું હોય તો ડાકટરને બોલાવીએ. જે હોય તે કહે તો તેનો ઉપાય થાય, પણ આમ કહે નહીં ને રડ્યાં કરે ત્યારે શું કરવું? આવી હઠીલી તને મેં કાંઈ દીવસ ધારી નહોતી.”

પતિને બોલતાં સાંભળી કંચનનું દુઃખ વધારે ઉભરાયું. તે બેઠી થઈને ગળગળા સાદે બોલી. “હા દરદ થયું હશે તેનો તમે ઉપાય કરશો, પણ જતો રહેલો પ્રેમ તમે ક્યાંથી પાછો લાવવાના છો? તમારો મારી ઉપર પહેલાંના જેવો પ્રેમ છે જ નહીં.”

“તારા ઉપર પ્રેમ નથી? આ તું શું બોલે છે, તેનું તને જ્ઞાન પણ છે? મંજુલ! તારે વાસ્તે જરૂર પડે તો હું મારો પ્રાણ આપવા તૈયાર છું અને તું મને પ્રેમ વિનાનો કહે છે કે ક્યાંનો ન્યાય?” દિનકરે કહ્યું.

“ત્યારે તમારો મારા ઉપર એટલો બધો પ્રેમ હોય તો તમે બીજી કોઈ સ્ત્રી ઉપર કાગળ લખો ખરા કે? તમારા ટેબલમાં નોટ-પેપર લેવા જતાં મેં આજેજ કાંઈ કમળા ઉપર તમે લખેલો કાગળ દીડો. તે કાંઈ તમારા મારા ઉપરના પ્રેમની નીશાની તો નહીંજ

ગણાય. હું તમને કરોગ દોષ આપતી નથી, પણ મારા નસીબનોજ પાંક છે. નહીં તો તમે એકદમ આટલા બધા બદલાઈ જાય જ નહીં” રડતાં રડતાં કંચન બોલી.

દિનકર પહેલો જવાબ સાંભળી જરાક ગુસ્સે થયો હતો તે આ જવાબ સાંભળી હસવા લાગ્યો તે બોલ્યો “જરાક મને કાગળ ખતાવી, એ કમળા કાણુ છે તે પુછ્યું હોત તો આટલાં દુઃખી થઇને રોવું પડત નહીં. કમળા તો મારા જુના મિત્ર પ્રાણુલાલની આઠ વરસની છોકરી છે અને તેનો કાગળ ને ફોટો મારા ઉપર આવ્યાં હતાં. જો આ રહ્યો તે ફોટો” આટલું કહી ગજવામાંથી બાળકના વાંકાચુંટા મોટા અક્ષરે લખેલો એક જ્ઞાનો કાગળ અને એક સુંદર બાળકની ફોટો કંચનના હાથમાં મુક્યાં. કંચન જાની રહી ને શરમથી આંખ લુછતાં લુછતાં તે પ્રકૃષ્ઠ કમળ જેવી સુંદર બાળકની જમી જેવા હાથી અને પોતાની છોકરી વાદ આવવાથી તેની આંખમાં શોક અને શરમ બંનેના ઝળઝળાં બરાઈ આવ્યાં.

તે જોઈ હસીને દિનકર તેને પાસે બેઠો આંસુ લુછતાં બોલ્યો. “હશે, એમાં હવે આટલી બધી શરમાતી ના, ને પાછી રડતી ના; એ તો તમારો સ્ત્રીઓના પ્રેમાળ હૃદય હમેશાં

જરાક શકિત તો રહેવાનાંજ. એ વાંક તમારો નહીં પણ પરમેશ્વરનો છે. પણ મારી મધુર મંત્રણા! ફરીથી એવી કોઈ શંકા મારી ઉપર લાવશે ના; અને કદાચ આવે તો મનમાં રાખી મુકવાને બદલે સીધાં આપીને મને જ પૂછજો કે મનમાં મુંઝાવને આમ રડવું પડે નહીં.”

કંચન શરમથી બીની આંખે છાતીમાં મોઢું ઝોતાડતાં બોલી “હવે એ બાબત વધારે બોલી મને વધારે શરમાવશે નહિ, હવે હું કોઈ પણ દીવસ તમારા જેવા હેતાળ ને પવિત્ર પતિ ઉપર વહેમ લાવી શકીશ જ નહીં, અને આગળી એ જીલ માટે ખરા મનથી માફી માગું છું. હું આ પાંચ કલાકમાં તમારો મારા ઉપરથી પ્રેમ જતો રહેલો ધારીને જેટલી દુઃખી થઈ છું તેટલી આખા જીવનમાં ધર્મ નથી ને થવાની પણ નથી.”

“હશે, એમાં વળી તારે મારી શેની માગવાની હોય? તને તો હમેશાં મારા તરફની બધી વાતમાં મારી મજેલી જ છે એમ સમજજે. હવે એ બાબત વિચાર ના કરતાં હું શાન્ત ધર્મને સુપ્રભ, કે તારા મનને શાન્તિ વગે.”

કંચનના ગોરા કપાળપરના વાળ ખસેડી તેને સુવાડતાં દિનકરે ચુપી લઈ લીધી.

નવલિકા સાહિત્યમાં અનોખી લાત પાડતી વાતોઓનો નવાન સંગ્રહ

કલ્પનાની મૂર્તિઓ

લેખક : શ્રી. શાંતિલાલ છ. તોલાટ, બી. એ.
ઐતિહાસિક અમૂલ્ય કલ્પનાયુક્ત, ભાવનાશક્તી અને વાસ્તવદર્શો,
રોમાંચક અને હૃદયવેધક, કર્ણાન્ત અને હાસ્યરસિક
—એમ સર્વ પ્રકારની નવલિકાઓથી ગ્રંથિત—

આ પુસ્તક દરેક યુજરાતી ભાઈ-બહેને

અવશ્ય વાંચવું જોઈએ.

સુંદર દ્વિરંગી ટાઈટલ પેજ અને ચાર દ્વિરંગી ચિત્રોથી વિભૂષિત
‘પાકું પુઠું’ : પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૦ ઉપરાંત : મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

સ્નેહાવશેષ

શ્રી. હનનભાઈ જી. અમીન

માનવીએ જન્મની સપાડી ઉપર જ્યારથી પગરણ માંડ્યા ત્યારથી વર્તમાન યુગ સુધીના તેના જીવનમાં અનેક પ્રસંગ એક વા બીજા સ્વરૂપે ગુંથાયા છે. ભૂતપૂર્વ ઇતિહાસ, દંતકથાઓ, પુરાણો વિગેરે જેમાં માનવ જીવનની કથાઓનાં સિંચન થાય છે તે વસ્તુને સાક્ષીભૂત ગણી શકાય.

ગુંથાએલા કાચાડાનું પ્રથમરણ કરનાર કે માનસશાસ્ત્રીને સામાન્ય ગુણધર્મ વિશૂષિત કુલડાંની એક એક એવી અનેક માળાઓ સ્વપ્રકૃતિથી જુદી જુદી તરવરતી મળી આવશે. એ દરેકને એ ઓનાળી રાખી, તેના સ્વરૂપનું નીરીક્ષણ કરે તો એકજ માળાનાં જુદા રંગનાં પુષ્પમાં ગુરુધર્મની સામાન્યતા એને જડી આવશે. દરેક માળા માનવીની લાગણી, માનવીનો સ્વભાવ વિગેરે પ્રદર્શિત કરશે. સ્નેહમાળા માનવીના હૃદયની નાજુક ભાવનાને પ્રદર્શિત કરતી એક, અનેક ઘીજીમાંની એક છે. ભલે એનાં કુસુમ રંગે વિકૃત દેખાતા હોય પરંતુ એ દરેક પુષ્પના ગુણધર્મ તો એક જ ભાવનામાં પરીણમે છે. એ ભાવનાને માનવીએ નામાવિધાન દોધું. એના પર્યાયરૂપે અનેક શબ્દો શબ્દકોષના વાંચકને જડી આવશે. સ્નેહની ભાવના અતિ નાજુક છે. એનાં રૂપાન્તર અનેક છે. દરેક સ્વરૂપ સ્નેહ દર્શાવતી વ્યક્તિને પરત્વે ઓનાળું છે અને એમાં રહેલી લાગણી પણ દરેક વ્યક્તિને અનુલક્ષીને જુદી જ હોય છે.

જ્યારથી માનવીએ કુટુંબ કહેવાતા વર્તુળમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારથી એના અંતરમાં રહેલી સ્નેહની લાગણી અનેક વિલાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. જેને એ માતા કહે છે તેને માટે માતૃશક્તિ-માતૃપ્રેમ; એ નામની સ્નેહની શાખા એના હૃદયમાં ઉદ્ભવે છે. જેને એ

પિતા કહે છે તેને યોગ્ય પિતૃશક્તિ-પિતૃપ્રેમ એ નામની શિશુશાળા એના અંતરના સ્નેહ સાગરમાં વહે છે. જેને એ પત્ની કહે છે તેને એ પોતાના હૃદયમાં માતા, પિતા, બહેન, ભાઈ વીગેરેથી ઓનાળું સ્થાન દે છે, તેને કાજે એના અંતરમાં જે રસ વહે છે, તેના કાજે માનવી અથવા બહોળા અર્થમાં માનવ સમુદ જરા ઘેલછામાં આવી જાય છે. એ રસભરી શાળાને ઝાળખવા, ઝાળખાવવા માનવી અનેક અનેક ભિન્ન શબ્દો યોગે છે. છેલ્લી નિર્દોષાએલી શાળાને ઇતિહાસ આપણે ઉકેલીએ.

સ્નેહીઓની ઘેલછા અનેરી હોય છે. હજારે વર્ષ પહેલાંની એ દેખાતી મૂર્ખતા એના મૌલીક સ્વરૂપમાં નહિ તો એના સ્વરૂપાંતરમાં તો હયાત જ છે. શીરીન-ફરહાદ, લયલા મજનુ એતો સજ્જન જુનાં પાત્રો કહેવાય. છતાં એ પાત્રોમાં રહેલો જે ભાવના માટે આજે પણ તેઓ અમરતાને વર્ધા છે, તે તે ભાવનાઓ આજના કે કદાચ એ ત્રણ સૈકા પહેલાના માનવ સમુદમાં છે કે હતી. શીરીન મેળવવા જીવન દેનારો ફરહાદ કે લયલા પાછળ દેહગામી મરનારો મજનુ અત્યારે આપણને દંતકથા જેવાં પાત્રો લાગે. પરંતુ આપણી સમક્ષ ત્રણેક સદીઓ પહેલાં તવારિખોએ અમર કરેલા અને આપણી જ દષ્ટિએ નિહાળતા પાત્રો અને તેમનાં રૂપાંતર અવશેષ આપણને કાંઈપતીક મનાતા, એ સજ્જન જુનાં પાત્રોના અસ્તિત્વની દહતા સામીત કરવા પુરતાં છે. દર્દાંત આપણે દર શોધવાનું નથી. મુગલ સહેનશાહોની આખીએ તવારિખ અનેક મહત્વના બનાવોથી ભરપુર છે. વીર, કરુણા, બીભત્સ, શૃંગાર, ભક્તિ વિગેરે અનેક રસ

સાગરના જળમિશ્રણ આપણી સમક્ષ પ્રતિહાસ્ય મુકે છે. શૃંગારરસના અધિશ્ચાતા જહાંગીર અને શાહજહાન એ પ્રતિહાસની જડતા ધોવાને બસ છે. નૂરજહાં-જહાંગીરની કથાઓ જગજ્જહેર છે. તાજ-શાહની કરુણામિશ્રિત પ્રેમકથાઓ કદાચ ભાષામાં નહિ તો કાર્પમાં તો જરૂર જહાંગીર કરતાંએ વધુ પ્રચલિત છે. જગતને શણગારનાર એ તાજ-શાહની બેલડીનો સ્નેહાવશેષ તાજમહેલ આજેય દુનિયાની દૃષ્ટિમાં અનેરા ચિત્ર દોરી રહ્યો છે. શાહજહાનના મુમતાજ પ્રત્યેનો અવિચળ પ્રેમ તાજની બાદશાહ પ્રત્યે એટલી જ કે એથીએ વધુ હૃદયની લાગણી ને શબ્દોમાં વર્ણવી અશક્ય છે. તાજમહેલ જોનારને હૃદયમાં જે ગડમથકતા કરી મુકે છે, તેની સ્પષ્ટતા અશક્ય છે. માનસ શાન્તીઓ પણ એને વિભાગવા સમર્થ નથી. તો તાજમહેલના અધિશ્ચાતાના હૃદયને શબ્દોમાં તો કેમ આલેખાય ? સ્નેહની કામળ ભાવનાનાં ચિત્ર દોરવાં એ જગવિખ્યાત ચિતારાઓનેય ધડીભર વિચાર કરવા જેવું કાર્ય છે. તાજ-શાહનાં હૃદયને ઓલખવાં એ વિશ્વવિખ્યાત લેખકોનેય અસંભવિત જણાતું કાર્ય છે.

શાહ મુમતાજની જોડી હૃદયમાં ઝળઝળાટી પેદા કરે છે. મુમતાજ મહાક્વનો શહાજહાન પરનો પ્રેમ હૃદયમાં ઝળઝળાટી પેદા કરે છે. મુમતાજ મહાક્વનો શહાજહાન પરનો પ્રેમ કેટલો નાજુક હશે એ નક્કી કરી શકાય તેમ નથી; પરંતુ એવું આશ્ચર્ય રેખાચિત્ર આપણને હસમચાવી નાખવાં બસ છે. ન્યારે કદ્યનનો રથ એ રસમેલડીના રથ તરફ દોડી જાય છે ત્યારે અનેક ચિત્રો પાસેથી એ પસાર થાય છે. અને જાણે આપણને દરેક ચિત્રમાં રહેલ અવનવી ભાવનાનું ભાન કરાવતો દરો એમ લાગે છે. એ બધામાંયે વધુ હૃદયસ્પર્શી ચિત્ર મુમતાજની મગ્ધ પથારી પાસે બેઠેલી શાહ એ સ્નેહ નીતરતું ચિત્ર છે. જીવનમાં જેને

જુદાઈ જોઈ નથી, અનુભવી નથી, એવાં એ સ્નેહના ઝોડને પોથીને ધ્રુવાન વૃક્ષની સ્થિતિએ પહોંચાડનાર સિંચકો ન્યારે એને અકાળે મરતું જીએ ત્યારે એમના હૃદયની લાગણી કયા માનવીની આંખમાંથી આંસુ ન લાવી શકે ? તાજને આધાર આપતો, એનાથી પેષાતો, એ એ વેલનાં કુમળાં પુષ્પોની પરિમલમાં વિરહતો શાહ, અને શાહને ટેકે ટેકાયેલી, શાહના ખોળામાં એકદા પોતાનું મસ્તક મૂકી માંદનીમાં વિહરતી એ મુમતાજ; આમ ન્યારે હજુ તો તેમનાં સ્નેહજળને ચાખ્યાં ન ચાખ્યાં ત્યાં તો એ એ સરિતાની મુકવણી નિરખે ત્યારે એ બંને હૃદયને મરણ-લા કેમ ન લાગે ? પરંતુ મરનાર તો મરીને એ ધાની વેદનામાંથી છુટશે. પણ જીવન્તને તો મરણાંતના એ ધાના દુન્યો સહન કરવાનાં. ન્યારે ન્યારે મરેશાની યાદ આવે, ન્યારે ન્યારે ભૂતકાળના સુખી જીવનની કાંખી સ્મૃતિ જીવંતની દૃષ્ટિએ નિરખાય ત્યારે ત્યારે જીવંતના જીવન ઉપર જાણે કેા કુર દસ્ત કાતીલ કટારથી કાપતો ન હોય ! તેવી બદકે તેથી એ વિશેષ વેદના એ અનુભવે છે. બિચારો શાહ ! તાજ તો મરીને છૂટી, પણ શાહ ! એના જીવનમાંતો તો દુઃખ જ રહ્યું. દુઃખ શબ્દ કહેથી દુઃખનો ખ્યાલ આવવો અશક્ય છે. જીવનમાં અણુએ અણુ પ્રસરેલી તાજને પોતાની દૃષ્ટિ સમક્ષ જતી કરી, એના વિના આશુએ જીવન નીભાવતું એ દુઃખ, એ કરી ધાને રણના તલવાર ભાલોના ધા ત્રીક્ષનાર શાહની છાતી ન ત્રીક્ષી થઈ. શાહનું પશ્ચાત જીવન એ શાહજહાંનું જીવન નહોતું. શાહની જહાં તો ચાલી ગઈ હતી. એ હતું એક બાદશાહ કહેવાતા કેા પાવલ-જીગરનું બળતું જીવન-નાવ.

શાહ પશુએ રડ્યો હતો. જીવનને જે જે પ્રમંથે એણે તાજને ગંભારી દશે તે તે પ્રમંથે એ જગતવિજયી બાદશાહની આંખમાંથી બોર

—એર જેવડાં આંસુ ખરી પડ્યાં હશે, ત્યારે
શાહ અંતરની અસહ્યવેદનાને કેવી રીતે સહન
કરી રહ્યો હશે, એ કયા માનસદ્ધાત્મને આધારે
ભણી શકાય ? શાહનો જીવ મુમુતાજની
કબરમાં હતો. સારા સામ્રાજ્યની દોલત એણે તો
કબરને દીધી અને પછી તો પોતે પણ સારાએ
કબરને ચરણે ગયો. એ શાહ ! એ શહેનશાહ !
એ શાહજહાં ! જે કહો તે, એનો આત્મા
કબરમાં સમાયો, દેહરાજ્યના સિંહાસને
બિરાજતો એ કબરને એણે અમર કરી, પોતાના
સ્નેહને પણ અમર કર્યો. એ સ્નેહમાં રહેલી
નીર્મળતાથી એણે જગતના જડ પથરને ધોયા.
એ પથરને પવિત્ર કરી એણે મુમુતાજના

મરેલા આત્માને સજીવ કરવા મુમુતાજના દેહે
દેખાતી જડતામાં પરંતુ એની દૃષ્ટિએ તો
ચેતનતાનો એવો એક ભવ્ય મકબરો બંધાવ્યો.
મરેલી મુમુતાજને એ મકબરામાં શહાજહાંનાં
જગતપરના જીવનને દર્શાવવા પોતે રૂઢ અમને
શાહે જહાંને દર્શન દેવાં શરૂ કર્યાં. શાહે રૂઢ
સાથે હૃદય મેળવ્યાં, અને આમ માનવીઓથી
પર, એવી ધીજી સૃષ્ટિ સાથે, શાહે મંબંધ,
બાંધેલા જગતના કોઈ પણ છતિહાસમાં છે આવી
નિર્મળ પ્રેમની જ્યોતી કે જે માનવીને પૃથ્વી
ઉપરથી ઉઠાવી દેવી થોતીમાં મૂકે છે ?
એ શાહ-જહાં અમર રહો.

—:—

પાદરમાં

—:—

રાતડી ને ચાંદો રમતાં રાસ કે
ચાંદો બહુ રીસામણો રે લોલ.
રૂડી એવી રાતલડી ને છોડે કે
ચોટે ચોલી વાદળી રે લોલ.

રાતડી રેડતી કાળાં આંસુ કે
ચાંદો ઝટ માની જતો રે લોલ.
આલનાં પુતળાં આલે નાચે ને
મારે જગ સુના સુના રે લોલ.

આલે ઝાંઝર ઘુઘરી ઝમકે ને
દીલ મારું ચૈ ચૈ કુદે રે લોલ.
નેણુના મોઢાં આલે તાકે ને
અમીરસ ઝીલી રહ્યાં રે લોલ.

હળવો હળવો ચાંદા હાલ્ય કે
સુખે લઉં વારણા રે લોલ.

રસિકે ઓઝા.

—:—

વિધવાનો પત્ર

શ્રી. હોદ્દાબાઈ ખુશાલબાઈ પટેલ.

બહાસી જગત્

હું માઈ દુઃખ કોની આગળ રહું ? તને જ હિંદી સારો પત્ર લખાય તે વાંચેકા કંઈક એ વાત ઉપર ધ્યાન દે એ હેતુથી લખી રહી છું.

અસ્પૃશ્યતા યા રૂઝાયા પણ પતિનો વિશેષ, પતિના મૃત્યુનો ધ્રા કદિય ન રૂઝાય. વૈધવ્યના કારી ધા-જન્મમ રૂઝાવયા સંસારમાં વેદો નથી, ડોકટરો નથી, તેમ સ્વર્ગના અશ્વિનીકુમારોય હજી આવોકામાં જન્મવાના બાકી છે.

વિધવા એટલે ભારે અપશુકન. શુભકાર્યે શ્યામ, ઉત્સવે ઉચ્છેદક ! અરે રે ! આ તે એણું દુઃખ ? પતિ સ્વર્ગપ્રયાણ કરતાં અંગ ઉપરના આભૂષણો ઉતાર્યા; વિધવિધ રંગની રેશમી સાડીઓ અને સાળુઓ ત્યજી, માત્ર શ્યામ વસ્ત્ર મેં ધારણ કર્યા; મિથાન ત્યજી માત્ર મુકા રોટલા જ ખાવામાં ઇન્દ્રિયોની લાલસાઓને કચરી નાખી. ભોગતૃષ્ણીને તરછોડી મુખે દરવાનું ત્યજ્યું; વૈધવ્યના અસહ્ય તાપમાં કાયા પ્રજ્વલિત રાખી, છતાંય અગ્નિ સંસારમાં મારી કાઈ દવા ખાનાર નહિ ? સમાજ કહે છે કે 'વિધવાઓને દૂર રાખો, સંસારમાં તેમજ તેજની પ્રગતિમાં તેમનો કશો જ ભાગ ન હોય.' અરે રે ! આવી નિષ્કુરતા, આટલી નિષ્કરુણતા ! સમાજમાં કહેવાતા મોટરાઓ આટલા ખૂંડા ચાને યાચો છો ? વિધવાઓએ પાતિવ્રત નથી ખોવાં; સ્વધર્મથી રજમાત્ર નથી ચળી; બવદારને યયાશક્તિ સાચવ્યો છે:

સમાજના પ્રત્યેક કાર્યમાં ફાળો આપ્યો છે; આમ છતાં શાને તરછોડો છો ?

અને તમારું શું બગાડીએ છીએ ? તમારા કાર્યમાં અમે કયારે બાધરૂપ નીવડીએ છીએ ? અમે સમાજનાં અંગ છીએ. સંસાર આખો મનુષ્યોથી ચાલે છે. અમેય હજી મનુષ્યની કાઠીમાં છીએ. કરોળ્યાવાના આઠ પગમાંથી એક ભાંગતાં તેને ક્ષી ઇજા થતી નથી, એવા ઘેસા વિચારોથી તમે અમને શાને સજી દો છો ? કિરતારે સરજેલો આ સંસાર: એ સંસારમાં આપણા સમાજને અને એ જ સમાજમાં અમે અંગમૂત છીએ. અમારા વૈધવ્યથી અમને સમાજ નું અંગ હોવાનું ન ગણી શકાય ? તમે, સુખીનો સમાજ બનાવવા ઇચ્છતા હો તો શું સુખીઓનો ધર્મ નથી કે દુઃખીને, નિઃસહાયને, નિરાધારને આશ્રય આપવો ? પણ એવી વૃત્તિ તમારામાં ક્યાં જણાય છે ? તમે અમને સજી દોધી, અમારા દુઃખમાં બુરીને મરવાને તરછોડી મુકી છે, તો તમે સમાજમાં સમજી મોટા ચાના ? આ સમાજ સુધારકો ? સમાજ સુધારનાર દુઃખીને દુઃખના ભાર નીચે કચડના કેમ સાંખી ચડે છે ? સુખીઓને સુધારવા ધણા સહેલા છે. નિરાશીતને આશ્રય આપી અસંખ્ય દુઃખોમાંથી ઉતારવા એ જ માથા સુધારકોનો ધર્મ છે. અરે રે ! આવા ઉપદેશ આપતાં વેણુ મારાથી કેમ ઉચ્ચારી શકાય. શું સમાજ મહેલો છે ? સમાજના સંચાલકો નિરક્ષર અક્ષરહીન છે !

ના, ના તેમ ન હોઈ શકે, છતાંય હું તેમાંથી
ત્યજીએલી છું. તેમણે મને સમાજમાંથી બર-
તરફ કરેલી છે. હવે સમાજમાં ક્યાંય સુખે
ચોક્કવાનો મને હક નથી.

હું દુઃખ દરિયામાં કુળતીનો હાથ ઝાલી
બહાર કાઢવાનો શું હાલના સુધારકોનોય ધર્મ
નથી ? પ્રભો ! દુઃખના આલ કાઢ્યાં ત્યાં
સુખનું ચિન્હ ક્યાંથી જણાય ? હે કૃપાળુ
પરમેશ્વર ! હું સંસારમાં ત્યજીએલીનો હવે ક્યાં
અને કેનો આશરો મેળવું. સ્વામીએ મને
રખડતી મૂકી, હવે મને કેની સહાય ? ખરેખર
બચપણના સુખોને અને અત્યારના અગમ્ય

દુઃખોનો ખ્યાલ મને કવિયોની કવિતામાં જ
જણાયો.

“અબળાનું પતિરત્ન જે એક વાર ખોવાય.
તો તેનાથી નહિ અહીં બીજું શોધી ગ્રહાય,
પણ ખોવાયા રત્નને, સંભારી દિન રાત;
પ્રતિ નિઃશ્વાસથી મૃદુ હૃદય દેવું હિંદુને શાપ.”

પણ વ્હાલા જગત ! હું શાપ આપોને
પાપમાં નહિ પડું. મારા જેવી કેટલીય બિચારી
વિધવા બેનો દુઃખમાં દિવસો કાઢતી હશે. તેનો
તાગ તમે કાઢજો ને વિચારજો ને ગાય તે કરજો.

લિ૦ તમારી દુઃખી બચિની.....

.....બેનના પ્રણામ

સુપ્રસિદ્ધ રાજવિકિત્રી શ્રીકલાપના સર્જક જીવનસૂચક જીમિત્રોનું—

કલાપી આલ્પમ-ચિત્રદર્શન

આમુખ લેખક

. ચિત્રકારો

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી ❀ શ્રી રવિશંકર રાવળ અને બીજાઓ.

શ્રી. કલાપીના જીવનના જીદાજીદા પ્રસંગોના,

તેમનાં રાણીઓ, કુટુંબજી, રાજવિમિત્રો, સાક્ષરમિત્રો,

હસ્તાક્ષરો, મહત્વના પત્રો અને લાઠીનાં સ્થળદર્શનો

ઉપરાંત—

કેદારવનાં કાળોમાંનાં કેટલાંક ત્રિરંગી, બેરંગી, એકરંગી ચિત્રોનું સંગ્રહસ્થાન !

એક અમૂલ્ય અને અપૂર્વ સંભારણું આજે જ ખરીદો

[બીજાં આલ્પમોના પ્રમાણમાં પણ સરવું છે.]

ફિમ્ત ૩. ચાર

પોસ્ટેજ આઠ આના

“આ આલ્પમ ખરીદવામાં રોકેલા ચાર રૂપીઆ માટે તમે કદી પસ્તાવાના નથી;
ઉલટા, મને ધન્યવાદ આપશો કે-આવા ઉચી કાટિના કાર્ય લાજી બ્યાન દોરું તે સાઈ કરું

—“કૌમુદી” (ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૪)

લખો:—“સ્ત્રીબોધ” કાર્યાલય : અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

હલકતાના એજન્ટ એલ. કે. મેઘાણી. અમરતલા સ્ટ્રીટ

[આપણી શિક્ષણપ્રથા અનેક જાતના મુદ્ધારાઓ માગી રહી છે. આજની કેળવણીમાંથી માનવ સરખતા નથી એમ સહુ કોઈને સ્પષ્ટ જણાય છે. એ કેળવણીમાં પરિવર્તનની જરૂર છે. એ પરિવર્તન ક્યારે થશે, તેની કલ્પના પણ આજે તો આપણાથી થઈ શકે તેમ નથી; પરંતુ સ્ત્રી શિક્ષણ તો જરૂર કાન્તિ માગે છે; એને અપાતી કેળવણીમાંથી શુદ્ધિણીઓ નથી સરખતી; એના જીવનમાં જોમ નથી હસારાઈ; આદર્શ ધરતીપુત્ર પત્નીઓ—અને પ્રેમાળ માતાઓ નથી સાંપડતી.

૬૧. દેવેન્દ્રકાર વર્તમાન સ્ત્રી કેળવણીની સમસ્યા ઉઠે છે. વિલાસતનો એક ખાનગીશાળાને પરિચય રજૂ કરી, સ્ત્રી કેળવણીના પરિવર્તનની અનિવાર્ય જરૂર પોકારે છે.]

સામાન્ય શિક્ષણથી સ્ત્રીકેળવણીને એક અલગ વિષય કરવાની જરૂર શી છે? કંઈ નહીં તો, કેળવણીના મૂળ સિદ્ધાન્તો તો હોકરા તેમજ હોકરીને માટે એક જ છે. વળી માનસ-શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે હોકરા ને હોકરીની જુદાઈમાં કંઈ ફરક છે એમ પણ નથી, અને બન્ને જાતિઓને એક જાતની જ વૃત્તિઓ મળેલી છે. હા; આ વૃત્તિઓમાંની કેટલીક, પુરૂષમાં બળવાન છે, તો કેટલીક સ્ત્રીઓમાં બળવાન છે. ત્યારે, આજના જમાનામાં આપણે સ્ત્રી શિક્ષણને એક અલગ વિભાગ કરવા જોઈએ જરીપુરાણા કેમ છીએ? હોકરા અને હોકરીઓ માટે અલગ અલગ નિયમો રાખીએ તેના કરતાં બન્ને માટે એક જ નિયમ રાખીએ એ આર્થિક દૃષ્ટિએ વધુ ફાયદાવાળું નથી? નીતિની દૃષ્ટિએ કહીને આમ જુદી જુદી નિયમો રાખવી એ તો પાંગળી વાત કહેવાય. સાચું કારણ તો એ છે કે આપણે જાણ્યેઅજાણ્યે સમજી બેઠા છીએ કે હોકરા અને હોકરી વચ્ચે મુશ્કેલી જ બેઠે છે. કમનસીબે, આ બેઠે હોય નીચની લાગણી મુશ્કેલી પડેલો છે. એ વસ્તુઓ જુદી હોઈ શકે, એક સરખી બન્ય હોઈ શકે, એક સરખી મુંદર હોઈ શકે અને એકસરખી સરસ, અદ્ભુત ને ઉપયોગી પણ હોઈ શકે. હ

જુદી શબ્દ વાપરું છું; ત્યારે તેનો અર્થ અલગ એટલો જ છે; નહીં કે એક બીજી કરતાં હોય કે નીચ છે; અથવા એક બીજી કરતાં ચડીયાતી કે ઉતરતી છે. નિષ્ણાતો કહે છે: 'બેઉની જુદાઈમાં કંઈ ફરક નથી અને બેઉની વૃત્તિઓ પ્રમાણમાં ઓછીવત્તી હોવા છતાં બન્નેને વૃત્તિ તો સરખી જ છે.' આ કથન આપણે માની લેશું અને વાત અદ્યતી પડતી મુશ્કેલી.

વ્યક્તિત્વનો વિકાસ

શિક્ષણશાસ્ત્રી માટે આખો સવાલ સમસ્ત વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં રહ્યો છે. એકલી જુદાઈ બધું સરખું નથી. કેવળ વિદ્યાવાનની સફળતાનો જ સવાલ હોય તો પણ તે એકલી જુદાઈ સાધી શકાય એમ નથી. કોઈ માણસ અસ્થિર હોય, છતાં તે અત્યંત જુદાઈવાળો હોય તો બીજો સ્થિર છતાં સાધારણ જુદાઈવાળો માણસ તેને સહેજે દંડાવી દઈ શકે. આમ ભાવનાનો વેગ એક અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. કન્યાઓમાં જુદાઈ કરતાં ભાવનાનો વેગ વિશેષ હોય છે. આજે જુદાઈની ખીલવણીમાં જ કેળવણીની કાન્તિ આવી જતી હોવાનું માનવામાં આવે છે. પરંતુ કેળવણી એટલે એટલો જુદાઈનો વિકાસ જ થતું નથી. એમાં તો ભાવનાનું

બંધારણુ પણ સમાયું છે. એ ભાવનાના બંધારણુને સામાન્ય રીતે ચારિત્ર્યનું બંધારણુ કહેવામાં આવે છે. આમ છોકરીનું વ્યક્તિત્વ છોકરાના વ્યક્તિત્વથી નોખું પડે છે, અને તે વ્યક્તિત્વની ખીલવણી જીવનના ધધાને પરિણામે અસર કરે એવી નોખી રીતો ઉપર જ થાય છે. આથી છોકરાને છોકરીઓની જુદી જુદી શાળાઓ રાખવામાં મંગીન સિદ્ધાન્તો રહ્યા છે. આજે એ મંગીન સિદ્ધાન્તો નજર બહાર કરાયા છે, પણ એ પ્રણાલિકાના રક્ષણને માટે એને નીતિની મહોર મળી છે. જે કોઈ રીતરિવાજને નૈતિક કે ધાર્મિક સંમતિ મળી છે, તે સ્થિર પાયા ઉપર છે.

નિશાળો જુદી છે એટલે તેમના માનસિક વિકાસને અનુકુળ આવે એવો જ એમાં અભ્યાસ ક્રમ હોય એ યોગ્ય છે. આમ હોવાથી જીવનના કામધંધા સાથે એને સંબંધ હોય જ; ત્યારે છોકરા ને છોકરીની શાળાઓ વચ્ચેનાં અભ્યાસ ક્રમોમાં કંઈ ફરક છે ખરો ? મૂળ ભેદ એ તો કંઈ જ નહિ. બધી નિશાળોમાં એક સરખી જ ચોપડીઓ ચાલે છે; અને લગભગ એક સરખી જ રીતે શીખવવામાં આવે છે. અભ્યાસ-ક્રમને સંપૂર્ણ કરવા સાથે મિડલ ડિપાર્ટમેન્ટની પરીક્ષા માટે રાંધણ તથા શિવણ અને મેટ્રિકનાં વિજ્ઞાનની સાથે ધરતું અર્થશાસ્ત્ર અને વિષયો દાખલ કરવાના પ્રયત્નો ચલા છે. પણ આ વિષયો એટલી હળવાસથી શીખવવામાં આવે છે કે તેથી નિશાળના શૈક્ષિક ક્રમનો કંઈ ખાસ ફેર પડતો નથી.

વિદ્યાયતની એક ખાનગીશાળા

વિદ્યાયતની એક ખાનગી કન્યાશાળામાં મેં થોડાક દિવસો ગાળ્યા હતા. આ શાળામાં સામાન્ય નિશાળો જેવો રમશિયો ક્રમ નહોતો. રોજ બે કલાક નિશાળના સામાન્ય વિષયોના શિક્ષણ પાછળ અપાતા હતા. બાકીનો વખત

છોકરીઓ પોતાની મેળે કામ લેતી. રેખાંકના, ચિત્રકળા, સ્થાપત્ય, કાંતણ, વણાટ, શીવણ, ઘોષીકામ, રાંધણ, રમતગમતો, અને નિશાળના પશુમંત્રહની માવજત, એ તેમની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ હતી. ત્યાં કડક શિસ્ત નહોતી; બળજબળાઈ નહોતી. છોકરીઓને થયરાવી મૂકવા કે કોઈ તેની પાસે તેની મરજી વિરૂદ્ધ કામ કરાવવા કોઈ પણ મહેતી હાથમાં સોટી દઈ દારોગાનું કામ કરતી નહોતી ત્યાં પ્રવૃત્તિઓને લીધે ધમાલ ને ગરબડ ન હતી. પરંતુ તેઓ હળીમળીને અને એકબેકને સહકાર આપીને બધું કરતાં હતાં. અને એમ, ચોપડીઓમાંથી કેમ જીવવું એ તેઓ શીખી શકે નહિ તે તેઓ શીખતા હતા. મેં શાળાની મુખ્ય શિક્ષિકાને પૂછ્યું હતું કે ‘આ છોકરીઓના વાલીઓ એમને મેટ્રિકમાં બેસાડવા ઇતેજાર નથી ?’ તેમણે કહ્યું હતું કે ‘તેમને ઇતેજારી તો છે જ; અને પરીક્ષામાં બેસવાની કેટલાકને માટે ખાનગી ગોઠવણ પણ છે.’ મેં વિશેષમાં પૂછ્યું કે ‘આવી છોકરીઓ માટે અલાયદી ગોઠવણ રાખવામાં આવે છે ?’ તેમણે કહ્યું કે ‘એમ નહોતું પણ આવાંઓને પરીક્ષા પહેલાં થોડા મહિના અગાઉ શિક્ષણમાં ખાસ મદદ અપાય છે ખરી.’

હેતુ અને સામાજિક સહવાસની જાંજીર હોય છે ત્યારે નિશાળના ખંડોમાં આ વિષયો શીખવવામાં આવે છે. અને એ જાણવાની રીત પણ આવી રીતે પણ સાવ સુકી હોય છે. દાખલા તરીકે; પુલાવ બનવવા માટે. રીત પ્રમાણે શીખવાનું તો તે રેશમી સાડી ઉપરના ડાઘા કાઢવાનું લેા. આ બધું થાય છે તે કેવળ પરીક્ષામાં માર્ક મેળવવા પુરતું. ફરેક છોકરી ખીજ કરતાં બીજે નંબરે આવવા મથે છે. કોઈને પણ ખીજને મદદ કરવાનું સ્વપ્ન સરખુથે આવતું નથી. જાણે રખેને તે ખીજ કરતાં પાછળ રહી જાય. આ જાતના લણતરમાં એક બીજને મદદ કરવાનો આખો મુદ્દો જ

વિસરાઈ જાય છે. નિશાળ એટલે નાની સરખી સમાજ. એનો હેતુ જીવનનું શિક્ષણ આપવાનો છે, અને તે જીવન લવિષ્યમાં જીવવાનું નહિ પણ આજે તે એ જ જગ્યાએ જીવવાનું છે. આમ કરીએ તો જ આપણે કંઈ શીખી શકીએ. પુસ્તકિયા જ્ઞાનનાં ગાડાં ભરેથી વ્યવહારની તો રજ પણ સંધાતી નથી.

ઘોંઘાટિયું રસોડું

હવે આપણે ઘોંઘાટિયા રસોડાના લાભો જોઈએ. સમાન ભાવે ને સમાન રીતે છોકરીઓની એક ટુકડી કામ કરી રહી છે. અતડાપણામાં કંઈ શીખવાનું મળતું નથી. એમાં સમભાવ, એકએકને મદદ કરવાનું, સહકાર અને જવાબદારીનું ભાન નથી. તેમ કામ કરતાં કરતાં શીખવાનું પણ એમાં નથી. પ્રવૃત્તિ તો જીવન સાથે જોડેલી છે એટલે અહીં કામ કરીએ તે ટેવરૂપ બની જાય. પાઠશાળામાં આ ટેવ જ આપણી મદદ રહે છે. ચોપડીઓમાંથી આપણે ખબરોની ફાવે તેટલી ખાંડીઓ ભેગી કરી હશે. તો પછી એ તરત ભુલાઈ જવાની. જો એમ ન હોત તો આજે દુનિયાની શિક્ષક તદ્દન જુદી જ હોત.

ભણેલાં બધાંની ઘરો, રસોડાં અને સફાઈની ટેવો બીજાઓ કરતાં સારાંજ છે એમ નથી. મેટ્રિક પસાર કરી તેઓ તેમની જુની આદતોને એકદમ બંધોરી નાખી શકે, અને તેઓ મોંઘા મૂલે મેળવેલા પોતાના પ્રમાણપત્રના ધોરણે જીવન જીવવા લાગે, એ બને એમ નથી.

પુસ્તકોનો ભાર બોજ

આપણે એકાદ વસ્તુ જાણી તો શકીએ પણ ત્યાં સુધી આપણને તે કરવાની ટેવ પડે નહીં, ત્યાં સુધી આપણને તેની આવડન બેસે નહીં. આજની શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ખાલી એ છે એમાં પુસ્તક ઉપર બધો ભારબોજ નાંખવામાં આવે છે. સાદી નજરથી કે સાદા શારીરિક

કામથી જે હકીકતો મેળવી શકાય એમ છે તે પણ ચોપડીઓમાંથી મેળવવામાં આવે છે. ત્યાં સુધી આ વસ્તુઓ ધોળા કાગળ ઉપર કાળી શાહીમાં છપાવેલ વાંચી શકાય નહીં, ત્યાં સુધી એની કશી કિંમત મુલંવાય નહીં! પછી પરિણામ આટલાં કંગાસ આવે તેમાં નવાહ શી?

શાળાને ઘર બનાવો.

આતો ઉપાય શો? નિશાળને ઘર જેવું બનાવો અને છોકરીઓ ત્યાં માત્ર પાઠશાળા ઉપર બેસી સાંભળે છે એમ નહિ, પરંતુ કામ કરતાં કરતાં ને શીખે પણ ખરી. નિશાળનાં પહેલાં પાંચ વર્ષોમાં બાળકને જેટલી ટેવ પાડવાની છે તેટલું શીખવાનું નથી. આજે તો ઘરકામથી યાદી ગયેલી, કામના બોગથી વળી ગયેલી અને અરધી ભાનમાં ને અરધી મુર્છામાં એવી કાર્ષ મહેતી ૩૦-૪૦ છોકરીઓના એક વર્ગને લખવા, વાંચવા તેમ જ ગણવાના પાઠ ભણાવે છે. આમ પાંચ ૭ કલાક સુધી તે બાળકોને કામમાં ગોંધી રાખે છે. બાળકોનાં મગજમાં ભુલું જ ભરાયું જાય છે, અને શીક્ષિકા બાપડીનો હવે ગજ ચાલે એમ નથી. જરા પ્રાથમિક શાળાનાં ધોરણ પસાર કર્યા અને જરા વાંચતાં લખતાં આવડયું એટલે પ્રાથમિક શાળામાં ભણાવવાની એની લાપકાત પૂરી થઈ ગઈ! આવતી કાલના શહેરીઓને આવું ભણતર મળે છે! આમ ને આમ પુરાં દસ વર્ષ ચાલે છે, અને બાળક પરીક્ષા પસાર કરે છે. પછી એ છોકરીઓ પરણે એટલે તેઓ વફાદાર પત્નીઓ થાય, આત્માધીન પુત્રવધુઓ થાય, કુશળ રસોયણુ થાય, ચતુર શીવનારી થાય, કાબેલ ઘરરખુ થાય, પ્રેમાળ માતા થાય અને સુસંસ્કૃત શહેરી થાય એવી એવી એમને વિશે ધારણાઓ રાખવામાં આવે છે. લગ્ના, જીવનને માટે એમને શી તાલિમ મળી છે? તેઓ કંઈક અસરો ઉઠેલનાં શીખી છે, તેમાંથી

કંઈક અર્થ કાઢતાં તેમને આવડ્યું છે; પણ આથી તેમનું શું લાડું થશે ? દલ તેઓ સાક્ષિત્ય સમજી શકે એમ નથી. તેઓ કંઈક મૌલિક સર્જન કરીને જગતની પ્રગતિમા ફાળો આપી શકે એમ નથી. તેમને કંઈ કામ આવડે એવું હોય, તો તે થોડા પઈસા કમાવાનો સવાલ છે. તેઓ પોતાનાં બાળકોને ઘરડી દાદીમા પાસે અથવા અચાન અભણ આયા પાસે મુકીને નિશાળામાં લખાવવા જશે. તે કાંઈ તેમને શિક્ષણ ઉપર પ્રેમ ઉભરાય છે તેથી નહિ, પરંતુ તેથી તેમને થોડા કલદાર મળે છે એ કારણે—આમાં આ તાલિમ કારકુનિયા છે. ઘરની રિયતિ સુધારવા માટે આ સિવાય બીજો કાંઈ રસ્તો તેમના વિચારમાં આવતો નથી. આ વાત ભયંકર છે; અને દહાડે દહાડે એ સામાન્ય રૂપ પકડતી જાય છે.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો સદુથી વિશેષ શક્તિશાળી હોવા જોઈએ. તેમને બાળકોની પહોંચ હોવી જોઈએ, તેઓ બાળકોને વાળી શકે અને દોરી શકે એવા હોવા જોઈએ. જાણે બાળકના મગજમાં જ્ઞાન કાંસોકાંસ જ ભર્યા કરવું એ અત્યાર સુધી પંજાબેલી પદ્ધતિ છે. પણ એથી તેજસ્વી પરિણામો આવ્યાં નથી. હવે બાળકોની કુદરતી ખિલવણી યાચ એવી પદ્ધતિનો આશરો લેવો જોઈએ; એટલે બાળકને મદદ કરવાની, તેને દોરવાની અને તેને અજ-

માવરા લેવા દેવાની પદ્ધતિ લેવી જોઈએ. આ પદ્ધતિને લીધે ગોખણપટ્ટીનો ઘણો ખોળો ઓછો થઈ જશે. વળી, મોટે ભાગે હસતા રમતાં શીખવી શકાય એમ પણ અને કેટલીક શાળાઓ બીજો નવો ચીલો પાડી શકે એમ છે, તે નવી પદ્ધતિએ શીખવવા બાબતમાં છે. સરકારી નિયમો ને હુકમો પ્રમાણે અંગ્રેજીનું શિક્ષણ હવે છટ્ટા ધોરણથી શરૂ થશે. આ લખાવનારા શિક્ષકો પોતે પણ ભાગ્યે જ અંગ્રેજી જાણતા હોય છે. પછી વિદ્યાર્થીઓ ઉપાધીઓ મેળવ્યા બાદ પણ પોતાના વિચારો દર્શાવી શકે નહીં એમાં નવાઈ પામવા જેવું નથી. જીલ જરા છુટતી જાય અને તેને ચોગ્ય રીતે વાળી શકાય એટલે કુશળ શીક્ષકો મારફત આ ભાષા શરૂઆતથી જ શીખવાય એમ છે. નિશાળનાં અધિકારીઓને ઇન્સ્પેક્ટરની દીક્ષાઓથી ઘણો ભય રહે છે. પણ સરેરાશ કરતાં ધોરણ ઉતરતું હોય તો જ વિરૂદ્ધ દીક્ષાઓ આવવાનો સંભવ છે. ધોરણ સામાન્ય કરતાં ઉચું હશે, તો બીકે રાખવા જેવું કશું જ નથી.

આવી નીશાળો પાછળ કરેલો ખર્ચ ઉગી આવે છે. આજે બાળકો માટે અનેક પ્રાથમિક શાળાઓ છે તેના કરતાં આવી એક જ નિશાળ હોય તે વધારે બહેતર છે. જીવન, ધર્મ અને બીજી બધી બાબતોમાંથી શ્રદ્ધા ખોઈ એટલા અને ખોટું ભણેલા અનેક એટી માણસો કરતાં થોડી સંખ્યાના સારા ભણેલા ને જવાબદાર માણસોને બહાર લાવવા એ વધારે સાફ છે. x

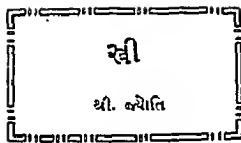
સમાજના પ્રશ્નોને સુદર રીતે ચર્ચતાં એક સચિત્ર નવલકથા

વીણા—વિહારી; ભાગ ૧-૨.

સચિત્ર ૫૪ ૪૦૦ બે ભાગમાં દીપ્ત ૩૧. ૩-૪-૦

વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓને પાંચવા અને શિક્ષા મેળવવા ચોગ્ય આ નવલકથા સમાજ સુધારાની પ્રજ્ઞાલિકા ઉપર લખાએલી છે. તેમાં સ્ત્રીકેળવણી તથા વિધવા વિવાહના વિષયને ખુબીદાર રીતે ચર્ચવામાં આવ્યો છે.

લખો:—જીવનલાલ અમરશી બહેતા; અમદાવાદ. અને મુંબઈ-૨

શ્રી. જ્યોતિ

પાત્રો

સૌદામિની. જયંત. તરંગિણી. ગામતી.

પ્રવેશ ૧ લો.

તરંગિણી

[મુંઝાઈના માળાનું એક શણગારેલું દિવાનખાનું દેખાય છે. અંદર જવાના આરણ્ય પર મુંદર ઘોરણ લટકાવેલું છે. અંદર નગર પડતાં, કોઈ સુખી કુટુંબ વસતું હોય એવો ભાસ થાય છે. સારા કાચનાળો એક મુંદર કપાટ દેખાય છે. એક બાલુ મખમલની ગાદીવાળો મુંદર કોચ પડ્યો છે. વચ્ચે આરસનું એક મુંદર ટેબલ છે અને તેની આસપાસ ચાર બપકાદાર ખુરસીઓ પથ્રુ દેખાય છે. બીજી તરફની બીજી તરફ મુંદર નવી રીઝાઈનનું ધડીઆલ છે; છ વાગેલા છે. ટેબલની બીજી તરફ ખાલી જગ્યા ઉપર મુંદર સાદી બીજાવેલ છે.]

ડાળી બાલુની બારી; પાસેની ખુરશી પર તરંગિણી વિચારમાં ગરકાવ ધઈ બેઠી છે. એની ઉમર જોતા વેંત જ વીસેક વર્ષની હોય એમ અનુમાન થાય છે. કપડાં અને દેખાવ સુધરેલા જેવો જણાય છે.

પડોઠા ઉઘડતાં, વહી જતી સાંજની સુરેખ રોશની બારી વાટે પ્રવેશ કરે છે. એક માસિકનાં પાનાં ફેરવી પોતાનો કંટાળો દૂર કરવા તરંગિણી ચલન કરતી દેખાય છે.

તેની પાસે નોકર બાઈ ગામતી સાદી પર બેઠેલી છે. તેની ઉમર તરંગિણી કરતાં થોડી મોટી હોય એમ જણાય છે. દેખાવમાં અને કાઠમાં કોઈ ગામડીઆ બાઈ કરતાં વધારે આમગ વધેલી જણાય છે.]

આજે તો છ વાગી ગયા છતાં જયંત કેમ આવ્યા નહિ; રોજ તો છ વાગ્યા પહેલાં આવી જાય છે. (અધીરાઈ દૂર કરવા બોરડામાં આંટા મારે છે) આજે જરૂર. રસ્તામાં કોઈ મળી ગયું હશે. આટલું મોડું પોતે તો કરે જ નહિ. (જરા બારી પાસે ઉભતાં) એ કેટલા લલા છે? મને દરેક રીતે સુખી રાખે છે. (મોં પર રતાશ છવાય છે) પથ્રુ કોઈ કોઈ વાર આનંદથી વાતચિત કરતાં કોઈ વાદ આવતું હોય તેમ વિચારમાં ગરકાવ ધઈ જાય છે, તેનું કારણ સમજાતું નથી. માટે એમની એ ચિંતા જાણવી જોઈએ-જાણીને તેનો ઉપાય અજમાવવો જોઈએ. (વળી કોઈ વિચાર આવતાં) પથ્રુ તેમનો એવો જ પ્રેમ મારા ઉપર દમેરા રહેશે કે કેમ? કે જ્યાં સુધી ઉછળતું ધોવન છે ત્યાં સુધી? (નિરાંતે આસ બેચી ટેબલ પર માથું નાખી બેસી રહે છે) આ સંસારમાં છેવટ સુધી ચાલનાર દપતીનાં કેટલાં જોડાં હશે? (તેને વધારે વિચારમાં ગરકાવ પડેલી જોઈ ગામતી બહાર આવી ચાલી જાય છે) પેલી કલકતાની આંગુરબાલાની રેકડાં સાંભળવી મને બહુ મીઠી લાગે છે. આલ તે વગાડું, એટલે વખત પથ્રુ પસાર થાય અને મન પથ્રુ યાન્ત થાય. (આમોદાનને આવી આખી ચાલુ કરે છે. આદ ખુરશી પાસે બેચી તેના ઉપર બેસી એક ચિત્તે સાંભળે છે.)

"મત કરો કિસીસે પ્યાર,

સત્ર જતલજો દય પ્યાર;

રૂપ જોયન હય જગ્ય તક તેરો,
હોગે સખી ખરિદા—

તેરો હોગે સખી ખરિદા—”-

(ગોમતી પ્રવેશ કરી જતી પ્રગટાવે છે.
રોશની આખા ઓરડામાં પથરાઈ જાય છે.)

ગોમતી

તમને આ ગાયન સાંભળવું બહુ ગમે
છે, નહિ? એના ધ્યાનમાં તો અંધારું થયું
છતાંયે જતી પ્રગટાવવાનું યાદ ન રહ્યું.

તરંગિણી

(તેની વાત ઉપર ધ્યાન ન આપતાં)
ગોમતી, આમાં ગવાતી વાત ખરી હશે?

ગોમતી

હા, તમને આવા વિચાર શા માટે
આવતા હશે. હમણાં શેઠ આવશે એટલે બહુ
જરાબર થઈ જશે, બાકી...તમારા જેટલું સુખી
તો કોઈ નહિ હોય.

તરંગિણી

પણ એ સુખ લાંબો વખત ટકશે કે નહિ
તેની જ ચિંતા મને આવે વખતે હેરાન કરી
મૂકે છે.

ગોમતી

(શ્રદ્ધાથી) હું તો મારા શેઠ વિષે એવું
ધારી ન જ શકું.

તરંગિણી

ગોમતી, પુરુષની જાત જ એવી. ત્યાંસુધી
ઘોવન હોય ત્યાંસુધી પ્રેમ.....(રેકર્ડને તેમની
વાત ન ગમતી હોય તેમ વિરોધ બતાવવા
બંધ થઈ જાય છે) વાતોમાં આપણને ગાયન
ગવાઈ રહ્યું તેવું યે ભાન ન રહ્યું. (તે ફરીથી
તે જ ગાયન ગવાડવા જાય છે ત્યાં તો બારણા
પર ટોકારા પડે છે.) ગોમતી, જો તો તારા
તારા શેઠ આવ્યા.

[દરવાજો ઉઘાડતાં ગોમતી આગળ આવે
પાછળ એક યુવતી પ્રવેશ કરે છે. તે તરંગિણી
જેવડી દેખાય છે. તેના કપડાં તેના કરતાં
રધારે સફાઈદાર જણાય છે. તેના હલનની

સાથે તેના કાનની નાલુકા છુટીઓ દાઝતાં
તેના તેજસ્વી મુખકામાં આકર્ષક તેજ ચમકે
છે. તેના સર્વોચ્ચ સુંદર શરીરમાંથી રસદોરમ
વહેતી હોય છે. છતાંયે તરંગિણીને જોતાં
તેના મુખકમળપર શોકની છાયા પથરાયલી
જણાય છે.]

તરંગિણી

આવો બહેન, તમારે કેવું કામ છે?

યુવતી

મી. જયંત વકીલ અહીં રહે છે ને?

તરંગિણી

(જરા વિચારમાં પડી) હા, આ જ એમનું
ઘર. તમને શું કામ છે?

યુવતી

કામ તો ખાસ કંઈ નહિ. (અટકાવી) તેમને
મળવું હતું.

તરંગિણી

રોજ તો તેઓ આ વખત પહેલાં આવી
જાય છે; પણ આજે કોઈ ખાસ કારણ સર
મોડું થયું હોય એમ જણાય છે. (તેના મુખ
તરફ તાકીને) એસાને, હમણાં આવશે.

યુવતી

ના, હવે હું બેસીશ નહિ. એમને કહેજો
કે કાલે આ વખતે આવીશ.

તરંગિણી

(જરા હસીને) પણ તમારું નામ તો કહેતાં
ગયો. તેના વગર કેમ ખબર પડશે?

યુવતી

(તેની વર્તણૂકથી મુંઝાઈ) તેમને કહેજોને,
સૈદામિની આવી હતી.

(સૈદામિની જવા માંડે છે. તેના ગયા
પછી ગોમતી બારણું વાસી તરંગિણી પાસે
સાદી પર આવી બેસે છે.)

તરંગિણી

(વિચાર નિદ્રામાંથી અચાનક ઝબકીને
જાગી હોય તેમ) ગોમતી, આ કોણ હતી?
એને તે કોઈ વાર જોઈ છે?

ગોમતી

ના બા, મને તો એવું મોહું' એ ધ્યાનમાં નથી આવતું.

તરંગિણી

તો પછી આમ ઘર પૂછતાં અહીં આવવાનું શું કારણ હશે ?

ગોમતી

બા, તમે સમજી ચક્રને આવા વિચાર શા માટે કરતા હશે ? હશે કોઈ દુરની સગી, કે કોઈ અસીલની બહેન, કે કોલેજમાં તેમની સાથે ભણેલા છોકરી. તમે ભણેલાભણેલા ચર્ચા આવી વાતમાં ગભરાઈને શંકા લાવો એ શું કહેવાય ?

તરંગિણી

ગોમતી, આજે મને જરાયે નથી ગમતું. એવો તો કંટાળો આવ્યા કરે છે ! મન પણ એટલું અચાંત છે, મારા હૃદયના ધબકારા તને નથી સંજાતા !

(બ્યાકૂળતાથી ટેબલ પર માથું મૂકી રહી પડે છે.)

પ્રવેશ ૨ ભે.

સ્થળ: એ જ.

સમય: દોઢ કલાક પછી.

[કોચ પર માથું ટેકવી તરંગિણી પડેલી છે. તેનું મોહું શીકું પડી ગયેલું છે. વાળ બધા અવ્યવસ્થિત થઈ તેના કપાળ પર ઉડી રહેલા છે. દિવાનખાનામાં વધારે કાંઈ ફેરફાર જણાતો નથી. ફક્ત ગોમતી ત્યાં દેખાતી નથી. દરવાજાને ખોલી હમતાં હમતાં જમત પ્રવેશ કરે છે. પત્નીશિકં વર્ણના દેખાવડા જેવો દેખાય છે. પ્રતિભાશીલ અને ગૌરવભર્યું તેનું મોહું છે.]

જયંત

(એકદમ તેની પાસે જઈ, વદાલથી તેનું ગોરું મુખકું ઉંચું કરી લાગણીથી) તરુ, જરા મોહું થયું તેમાં આટલો શોક ? પણ એમાં મારો જરાયે વાંક નથી. તેમાંયે તું આટલી બધી ગાભરી કેમ બની ગઈ છે ?

તરંગિણી

(અર્ધજંબીર કટાક્ષથી) નવ તો વાગ્યા અને હજી તમોને જરા મોહું થયું છે, નહિ ? (ભૂટ્ટિ ચઢાવતાં) બાબો, હવે હું તમારી સાથે બોલવાની જ નથી. રાહ બેવડાવીને હેરાન તો કરી નાખી.

જયંત

(તેના વાળ બરાબર ગોઠવતો) પણ એમાં મારો જરાયે વાંક નથી, છ વાગે અહીં આવવા નીકળ્યો, ત્યાં બેચાર મિત્રો જોરજુલમથી સીનેમાં બેવા લઈ ગયા, તેમાં મોહું ચર્ચા થયું. (તેની પાસે બેસી મનાવતાં) મિત્રો બિચારા પરણેલા નહિ એટલે મારી કે તારી સ્થિતિ કેમ સમજી શકે ? (તેના કાન પાસે મોહું લઈ ધીરેથી) મેં તેમને એક વખત કહ્યું પણ 'ખરું' કે 'ઘેર તરુ મારી રાહ જોતી હશે !'

તરંગિણી

(આલાક પતિના નિર્દોષ આનંદનું વર્ણન સાંભળી કેળવાએલી પત્ની દસી પડતાં) વાતો ઘણી મીઠી મીઠી આવડે છે. (ગંભીરતાથી) અમારી સહનશીલતાની પરીક્ષા લેતાં લેતાં અમને કેટલું દુઃખ થાય છે તેનો ખ્યાલ તમોને ક્યાંથી આવે ?

જયંત

(ચિંતાની પત્નીના આવા હેતાળભર્યા કપકાની દૃષ્ટિથી બેઘડી મુંઝાતાં) તરુ, હજીયે તને મારી જૂલ જણાય છે ? આટલા દિવસો થયા કોઈ વખત મોડો આવ્યો છું ? (તેના કોમળ કરને રંગાડતાં) તને સાથે લીધા વિના કોઈ પણ સ્થળે ફર્યો છું ?

તરંગિણી

(ચિંતાના પતિનું મન દુભાવવાની બહુ ચતાં, દીલી બનતાં વદાલથી) આટલું બધું મોહું લગાડવાનું કારણ ?

[જયંત ચાન્ત રહે છે.]

તરંગિણી

(નિર્જન શાન્તિમાં જ્યંતનું ઉદાસ વદન ચમકાવે છે. વહાલથી તેના બેઉ હાથ પકડી રમતીયાળ મુખડે) ના, ના, હું તો જરા ગમત કરતી હતી. ચાલો હવે, જમી લો, ભૂખ લાગી હશે.

જયંત

(રસિક બનતાં) હું મોડો થયો તેનો ખદલો વાળ્યો, એમને ?

[જયંત ઉભો થઈ કપડાં કાઢી ખીલી પર લટકાવે છે. એટલીવારમાં તરંગિણી ગોમતીને બોલાવે છે. બે થાળા પીરસી ગોમતી ચાલી જાય છે.]

તરંગિણી

(તેની પાસે જ બેસી) તમે સૌદામિની નામે કોઈ સુવતીને ઝોળ્યો છો ?

જયંત

(તેની સામે તાકીને) તરુ, આજે તને શું થયું છે. તારા મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ગડમથલ ચાલી રહી હોય એમ જણાય છે. (શીકકું હસીને) મને તો કોઈ સૌદામિની યાદ આવતી નથી.

તરંગિણી

(વિજયી પ્રભાવથી) બરાબર યાદ કરો તો ખ્યાનમાં આવશે.

જયંત

(ગંભીર બની) સગંઓમાં તો કેટલું નથી. (થોડીવાર સુધી કાંઈ મંથન કરતો હોય એમ જણાય છે પછી એકદમ નરમ બની) મારી સાથે એક સૌદામિની ત્રણ ચાર વર્ષ ભણી હતી ખરી.

તરંગિણી

(અર્ધ ગંભીર કટાક્ષથી) તે તમારી મિત્ર હતી, ખરું ને ?

જયંત

(દિલગીર બની) હા, અમારે સારું બનતું.

તરંગિણી

(જરા લાડથી) આમ મુઝાઓ છો શા, માટે ? તમે તેને ચાહતા હતા, ખરું ને ? કાંઈ વાંધો પડવાથી મારી સાથે પરણ્યા, ખરું ને ?

જયંત

(નિરાશાથી) તરુ, તું સ્ત્રી હોવાથી મારા હૃદયમાં કેટલું દુઃખ થતું હશે તે સમજતી હોઈશ. તું મારી જીવનસખી બની છે એટલે તારાથી હું કાંઈ છુપાવીશ નહિ. (જરા થોભી) અમે એ પરણવાનું નક્કી કર્યું હતું, પણ એક દિવસ અચાનક તેની માતા સાથે સૌદામિની કલકત્તા ઉપડી ગઈ. (નિશ્વાસ નાખી) મેં ત્રણ વર્ષ સુધી રાહ બેઠા. પછી તેનું દુઃખ જુલવા તને પરણ્યો. તે યાદ આવી, મને અને તને દુઃખી ન કરે તે માટે હું તારામાં વધુને વધુ મારું મન પરાવતો ગયો, અને તેં પણ મને સુખી કરવામાં કાંઈ પણ બાધા રાખ્યું નથી.

[બિનાશવાળા નેત્રે તરંગિણી તરફ તાકી રહે છે. થોડીવાર શાન્તિ પથરાય છે.]

તરંગિણી

(તેનું દુઃખ બેઠા લાગણીથી તેની સાથે વાત કરતી હોય તેમ) આજ સુધી આપણે સુખી હતાં એમાં સૌદામિનો શો વાંક ? એ બિચારી તેના વચન મુજબ તમારી પાસે પાસે આવી. તમારે એની રાહ બેતી હતી.

[તેઓ જમી રહ્યાં હશે એમ સમજી વખત થતાં ગોમતી આવે છે. કોઈ દિવસ નહિ ને આજે તેમને ચિંતાતુર બેઠા નવાઈ પામે છે. થાળામાં ઘણું ખરું પડેલું બેઠા જમી રહેવાને વાર હશે એમ સમજી બહાર જવા માંડે છે. એટલામાં જયંત અને તરંગિણી બેઉ ઉઠી જાય છે.]

જયંત

(કાચ પાસે તરંગિણીને બેસાડી, હસવાનો ડાળ કરી) તને ને સૌદામિનીને વળા બહેન-પણું ક્યારથી થયું ?

તરંગિણી

(ખરેખર હસીને) અમારી ઓળખાણ તો ઘર્ષ; પણ ખરેખરી મૈત્રિ તો હવે જામશે. કાલે જ વાગ્યા બાદ સૌદામિની અહીં તમને મળવા આવવાની છે.

(જયંત કાટલે ડાબેતેની તરફ નેઝર રહે છે.)

પ્રવેશ ૩ બે.

સ્થળ: એ જ દિવાનખાનું.

સમય: ખીજ દિવસનો જ વાગ્યાનો.

[એક પુરશી ઉપર તરંગિણી બેઠેલી જણાય છે. તેના કપડાં પહેરવાની ઢબથી તે વધારે સુંદર દેખાય છે. ગર્ભ કાલ જેવી તે દુઃખી કે ચીડાયેલી જણાતી નથી. પણ ઉલટું તેણે કાંઈ નક્કી કર્યું હોય એવો—ન સમજાય તેવો આનંદ તેના મુખ પર છવાઈ રહેલો છે.

તેની પાસે નીચે ગોમતી બેઠેલી છે. પોતાની શોકાણીમાં થોડે થોડે વખતે યતા ફેરફારો ન સમજી શકવાથી તે મુંઝાવેલી દેખાય છે. એકલા રહેવાથી કદાચ મક્કમ કરેલા વિચારો જયંત તરફના પ્રેમને લપ્તે ફરી જાય એ ખીકે તે ગોમતીને બહાર જવા દેવા ઇચ્છતી નથી.]

તરંગિણી

(હસીને) ગોમતી, તને મારાં કરતાં સારો બાપ મલે તો ગમે કે નહિ? હું તો તારી પાસે ઘણું કામ કરાવું છું. એટલે ન ગમતી હોમશ જેને અત્યારે ચે તને બહાર જવાની રજા નથી આપતી.

ગોમતી

(તેનું કહેવું ન સમજી શકવાથી બેઆકળી બની) બા, આમ તે શું મશ્કરી કરતા હશે. મેં એકજે ઠેકાણે કામ કર્યું છે, પણ તમારા જેટલું સુંખ કપાયે નથી મળ્યું. શું તમે મને કાઢી મૂકશો? (આંખમાં ખરેખરા આંસુ લાવી) રજા આપશો તોપણ હું જઈશ નહિ. ભલે પગાર બે રૂપિયા એકો આપજો પણ મને કાઢી ન મૂકશો.

તરંગિણી

(તેને રડતી નેઝર નેસથી હસી પડતાં) અરે ગાંડી, એમાં રડવા શું બેઠી. તને કોઈ રજા આપવાનું નથી. પણ તું મારી કામવાળી નથી; ધરતી છે અને જ્યાં છે ત્યાં જ રહીશ.

ગોમતી

બા, તમને તો અમારા ગરીબની મશ્કરી કરવાનું જ સહે છે.

[દરવાજો ખુલ્લો છે અને ધીમે પગલે સૌદામિની દાખલ થાય છે. ગર્ભ કાલ કરતાં તે વધારે સુંદર દેખાય છે. પણ તેના તેજસ્વી મુખ પર આછી શોકની છાયા અનુભવીને સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ છે. ગર્ભ કાલ જેવી ઉત્સાહી તે અત્યારે જણાતી નથી.]

તરંગિણી

આવો સૌદામિની બહેન, (એક પુરશી પોતાની વધારે પાસે બેઠીને) બેસો; તમે તો ખરાબ વખત પ્રમાણે આપ્યાં છો. એ એ હમણાં જ આવશે. (પોતાની દૃષ્ટિથી ભાવ માપવા મથતી હોય તેમ) મેં તમારા આવવાના ખબર એમને આપ્યાં હતા.

સૌદામિની

(અચાઈને) મારો વિચાર તો આવવાનો ન હતો. (નીચી દૃષ્ટિ રાખીને) પણ મન રહ્યું નહિ.

તરંગિણી

(તેની મુંઝવણ કળી જઈને) તમે આવ્યા તે સારું થયું. આખ્યાથી મોઢામોઢ ખુલાસો થઈ જતાં, કોઈના મનમાં કશું દુઃખ રહે નહિ. (તેનું મન દુઃખાઈ જવાની જાણ થતાં એક સ્ત્રીને શોભે એવા ભાવથી) બહેન, તમારે એમને મળી ખુલાસો જોગવો જરૂરી છે. આવો, બેસો. એઓ તો હમણાં જ આવશે. (ગોમતીને) ગોમતી તથા ચાર કપ કોથી બનાવી આપને.

સૌદામિની

(ખુરશી પર બેસતાં) તા, એટલી તરદી લેવાની જરૂર નથી.

[તેના કહેવા ઉપર ધ્યાન ન આપતાં તરંગિણી નિશાની કરે છે એટલે ગોમતી બળ છે.]

(બંધ પડેલી વાત ચાલુ કરતાં) હવે ખુલાસો મેળવવો નકામો.....

[એટલામાં જયંત દાખલ થાય છે એટલે વાક્ય પુરું થતું નથી. જયંતના મોઢા ઉપરથી તે વધુ ગંભીર બન્યો હોય એમ જણાય છે. દાખલ થતાં જ સૌદામિનીને ત્યાં જોઈ તે ખંચાય છે. સૌદામિનીની સુંદર આંખો તેના તરફ વળે છે. તે આંખોમાં જયંતના મુખપરની દુઃખની છાયાનું પ્રતિબિંબ પડે છે. એક જ ક્ષણમાં જયંતના નેત્રો સૌદામિની ઉપરથી તરંગિણી ઉપર વળે છે. તેના મનના કાવ વાંચવા ચતન કરે છે, પણ તેમાં ફળીભૂત થતો નથી. પણ તરંગિણી આજે તેને વધારે સુંદર દેખાય છે. તેનામાં તનમનાટ દેખાય છે. સંસ્કાર અને શિષ્ટ શિક્ષણની છાપ તેના સુંદર મુખ પર તરવતી તે જોઈ શકે છે.]

તરંગિણી

આ સૌદામિની બહેન તમારી જ રાહ જોઈ રહ્યાં છે. (ત્રીજી ખુરશી પાસે બેઠી) આવો, બેસો અહીં.

[જયંત ધીમે પગલે આગળ વધે છે અને ખુરશી પર પડે છે. તેની નજર સૌદામિની ઉપર ફરી છે; પણ તે તેની નીચું જોઈ બેઠેલી છે.]

સૌદામિની બહેન, એમ શરમાવાની જરૂર નથી. તમારે જે કહેવાનું હોય તે જણાવી ખુલાસો મેળવી લો. તમારી મુઠ્ઠાવળું હું સમજી શકું છું (જાણે સાંભળ્યું ન હોય એવી સ્થિતિમાં જ સૌદામિનીને બેઠેલી જોઈ) જે તમેને અડચણ હોય તો હું ચાલી જઈ. (તે ઉભી થઈ, જવા પ્રયત્ન કરે છે.)

સૌદામિની

(તેનો હાથ પકડી) તરંગિણી બહેન, તમે એમ તે શું બોલતા હશે. તમેને બધી વાત સાંભળવાનો હક્ક છે. (તેને ખુરશી પર બેસાડે છે પછી જયંત તરફ ફરીને) જયંત, આજખાણુ પડે છે કે ખૂલી ગયા ?

[બે યુવતીઓ વચ્ચે સપડાયેલો જયંત બે ઘડી મુંઝાય છે, અપરાધીની માફક વારાફરતી તરંગિણી તથા સૌદામિનીના મુખ તરફ જુએ છે.]

એમ મુંઝાવાની જરૂર નથી. હું કાલે જ કલકત્તાથી આવી. અને તરત તમેને મળવા માટે સાંજે જ અહીં આવી.

[આગળ બોલવા વિચાર કરે છે પણ તેમ કરી શકતી નથી.]

જયંત

ત્રણ વર્ષ... સુધી તારા... તમારા કાંઈ સમાચાર મળ્યા નહિ એટલે મેં ધાર્યું કે તમે ત્યાં જ ઘર કરીને રહેવાનો વિચાર કર્યો હશે. તરંગિણી

તમારી પુરુષોની જાત જ એવી હોય છે. ત્રણ વર્ષ રાહ જોઈ, એમને ! થોડાં વખત માટે સમાચાર ન મળ્યા એટલે એકને તદ્દન ખૂલી જઈ, ખીજ સાથે એવી જ રીતે પ્રણય-લીલા આદરવી.

સૌદામિની

(નિરાશાથી) બહેન, હવે ઉશ્કેરાઈ જવાની જરૂર નથી: મારી જ જૂલ કે જાણ્યા છતાંયે અહીં ફરીથી તમારા વચ્ચે મતભેદ કરાવવા આવી.

[તેની આંખમાં આંસુ દેખાય છે. પોતે ગંભીર બૂલ કરેલ છે એમ જયંતને જાણ થાય છે. તેના હાથ સૌદામિનીના આંસુ લુછવા તરફ વળે છે, પણ ખીજ જ પળે પોતાની સ્ત્રીની હાજરી જોઈ તે ખંચાય છે. તરંગિણી સૌદામિનીનું દુઃખ સમજી ગયેલી હોય, એમ

તેના મુખપરથી સમગ્ર જ છે. તે ઉડીને છેટેની બારી પાસે ચાલી જાય છે. દુઃખમાં હુબેલી સૌદામિનીને તરંગિણીના ચાલ્યા ગયાની ખબર પડતી નથી. જ્યંત પોતાનો રુમાલ કાઢી તેના આંસુ લુછે છે; અને નરમાશથી તેના કપાળપર હાથ ફેરવે છે. સૌદામિનીના મુખપર મંત્રોષની છાયા હવાઈ તે તરંગિણી દર છતાં સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકે છે. અને બીજી તરફ જ્યંત પણ પોતાની આંખમાં આવેલાં આંસુ મંતાડવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હોય છે ને પણ જોઈ શકે છે.

બેઠેને સંતોષ થયેલો જોતાં તેમને ખબર ન પડે એવી રીતે દરવાજો ઉઘાડી તરંગિણી બહાર નીકળી જાય છે.]

સૌદામિની

(ઘોડીવારે પોતાની લાગણીઓને કાષ્ઠમાં લાવી સ્વસ્થ થતાં) જ્યંત, (ચમકીને) અરે પણ તરંગિણી બહેન ક્યાં જતા રહ્યા ? (બિડીને) બસ, હવે હું જઈશ. મારી અહીં હાજરી પુરાવી તમારા સ્નેહની વચ્ચે અંતરાય નાખવા હું ઈચ્છતી નથી.

[જ્યંત ગુંચવાયેલા દેખાય છે. શું કરવું તે સૂઝતું નહોય એમ તેના મુખપરથી જણાય છે. સૌદામિની તેનો હાથ પકડી તેને બારણા તરફ ધસડી જાય છે. બહાર નીકળતાં તરંગિણી ત્યાં જણાતી નથી. પણ ગોમતી હાથમાં એક કાગળ પકડી, બેબાકળી દેખાતી, કોરીના કપ બરી બેઠેલી જણાય છે]

જ્યંત

ગોમતી, તારી શેઠાણી ક્યાં ગયા ?

ગોમતી

લગભગ ૨૭ને અવાજે બા, ગયાં, ક્યાંક ચાલ્યા ગયાં. (કાગળ આપતી) જતી વખતે આ કાગળ તમેને આપવાનું કહી ગયાં છે. (જ્યંત ધ્રુવતે હાથે પત્ર લે છે.)

જ્યંત

(પત્ર ઉઘાડી ઉપર નજર ફેરવતાં) આતો તારે નામે લખેલ છે. સાંભળ. (વાંચે છે). બહેન સૌદામિની,

કાલે તું આવી તારે જ હું તારું દુઃખ સમજી ગઈ; એટલે એમની પાસેથી ખુલાસો મેળવી જોયો. આખી રાત ઉંઘ ન આવતાં આ બાબત ઉપર વિચાર કરી, નક્કી કરી નાખ્યું કે તારો હક્ક તને સોંપવો જોઈએ. જો હું એમ ન કરું તો આખી પુરુષગત તરફ તને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય. હું એક સ્ત્રી હોવાથી તારા હૃદયનું દર્દ બરાબર સમજી શકું એમ છું. વળી એક પત્ની તરીકે હું તેમને ચાહું છું, એટલે મારી ફરજ છે કે તેમને સાંધે રસ્તે દોરવા. જો તારી હાજરી અહીં હોય તો ધાર્યું પાર ઉતરે નહિ. આથી મારી ફરજ છે કે મારે ખસી જઈને તારા માટે રસ્તો સાફ કરી આપવો જોઈએ. તારી બહેન તારુ.

સૌદામિની

(આંખો ફાડી) તારુ બહેન ગયાં ? ઓ પ્રભુ ! તેમને આવું કેમ સૂઝતું ?

[તે ધમ દમને નીચે બેસી જાય છે. જ્યંત ભૂંતને અદેશાધને પોતાનું સમતોલપણ જાળવે છે, ગોમતી કાઢના પુતળા જેવી બની જાય છે.]

“ જ ”નું કાંઈ નહિ.

શ્રી. હરિદ્રષ્ટ બ્યાસ.

“ ચકલીના ચ ય, બાનો જ ય, બાપાનું કાંઈ નહિ. ચકલીનો...” અલકે મોપાટ લેવી શરૂ કરી.

સુધીરે તેની બૂલ કાઢી, “ તને બોલતાં નથી આવડતું. ”

“ ભલે ન આવડે. ચકલીનો...” અલકે ચાલુ રાખ્યું

“ પણ એમ ન કહેવાય. બાપાનો પણ બ કહેવો જોઈએ. ” સુધીથી પોતાની ઉચ્ચતર શક્તિનો પરિચય આપ્યા વિના રહેવાયું.

“ બાનો પણ બ ને બાપાનો પણ બ ! એવું તો કાંઈ હોય ! ” અન્નકને આશ્ચર્ય થયું.

“ હા. ”

“ પણ અમારે ‘ બાપાનું કાંઈ નહિ ’ એમ કહેવું હોય તો ? મને બાપા જગદીશ સાથે ન તેડી ગયા એટલે મારે એમ કહેવું છે. ”

“ પણ તોય એમ ન કહેવાય. ‘ બ ને કાંઈ નહિ ’ એમ કહેવું જોઈએ. ”

“ તે અમારે તારી સાથે નથી મનું લે. ”

કહેતી અલકે રીસાઈને એકલી રમવા ઓશરીની બીજી બાજુ તરફ ચાલી ગઈ.

જગદીશે ઘરમાં પેસતાં જ આ વાર્તાલાપ સાંભળ્યો. તેને આવેલો જોઈ અલકે સરમાઈ ગઈ. સુધીરે ચાડી ખાધી, “ બાપા, અલકે ‘ બાપાનું કાંઈ નહિ ’ એમ બોલતી હતી ”

“ હે અલકે ! મારું કાંઈ નહિ, કેમ ? મારી આવી મગની દીકરી છે ને ! મારી અલક, ખરું ભાઈ ? ” કહેતાં જગદીશે નાની અન્નકને તેડી લીધી. અને એ પિતૃપ્રેમમાં અલકનો રોષ ઓગળા ગયો.

“ પણ તો મને કેમ સાથે તેડી ન ગયા ? ” એના કુમળા દિલે રોષનું કારણ સરજતાથી રજુ કર્યું.

“ બેટા, કામે જતા હોઈએ ત્યારે સાથે અવાય ? હું ફરવા જઈ છું ત્યારે તને સાથે તેડી જઈ છું ને ? ”

“ હા. ”

“ તો બસ. જો હું તારે માટે મુસંખી લેવા ગયો હતો. ” કહી જગદીશે થેલીમાંથી બે મુસંખી કાઢી ખન્ને હોકરને અંકડું આપ્યું.

અલકનું મગજ તર્કની કાંઈક આંદીધુંડીમાં ગુચવાઈ પડ્યું હતું તેમાંથી તેને રસ્તો સાફ થતો દેખાયો. તેણે પૂછ્યું. “ ગામમાં જઓ ત્યારે સાથે ન અવાયને, બાપા ! ”

“ ના, ”

“ ને ફરવા જઓ ત્યારે તો અવાય ને, બાપા ! ”

“ હા. ”

“ તો હવે તમે ફરવા જશો તો જ આવીશ. તે ગામમાં જશો તો ય કશુંજો નહિ કરું. ખરું ને બાપા ? ”

“ હા. ”

“ અને પછી તમે ભાગ લઈ આવશો તે ભાઈને નહિ આપીએ, ખરું બાપા ! ”

“ બેટા, એમ ન કહેવાય પોતાના ભાઈને પણ ભાગ આપવો જોઈએ. ”

“ અને પછી ભાઈ તોફાન નહિ કરે તો ભાઈને પણ ફરવા તેડી જશું. કેમ ને બાપા ? ”

“ હા. ”

અલકના મનનું હવે ખરાબર સમાધાન થઈ ગયું. મુસંખી ખાતાં ખાતાં તેણે પાછી મોપાટ લેવી શરૂ કરી.

“ ચકલીનો ચ ય, બાનો જ ય, બાપાનો પણ બ ય, હેં સુધીરે આગળ શીખવ તો ! ”

સુધીરે શીખવતા માંડ્યું, “ નગારાનો ન ય ”

“નામારાનો ન ય. હેં સુધીર, ઈ નગારું કેવું હોય ?”

“જો ને આપણે દર્શને ગયાં હતાં ત્યાં નોંતું જોયું ?”

“એલા હા. ઢં ઢં વાગે ખરૂં તે ?”

“હા. મરચા નો મ ય”

“ઈ તો તીખું લાગે ખરૂં ?”

“હા. તરવારનો ત ય.”

“હેં સુધીર. ઈ તરવાર કેવી હોય ?”

“આમ-લાંબી લાંબી.”

“અને શું કામ લાગે ?”

“માણસને કાપી નાખે.”

“અરરર એવું શું બોલે છે !”

“હા. તારા સમ. તરવાર તો મારવામાં કામ લાગે.”

અલકને જગતની આ કાંઈ નિયમતા લાગી. તેણે જગદીશને પૂછ્યું. “હેં બાપા, બાઈ સાચું કહે છે ! તરવાર...”

“હા.”

“અને બાઈનું કાંઈ નહિ, ઈ શું સુધીર ?”

“જા નું કાંઈ નહિ.”

“ઈ જા કેવું હોય ?”

“એની તો મને ખબર નથી. લે બાપાને પૂછીએ. હેં બાપા, આ જા નું કાંઈ નહિ, ઈ જા કેવું હોય ?”

“કાંઈ નહિ એટલે એનો શબ્દ કાંઈ નહિ.”

“હા. પણ ઈ હોય કેવું ?”

જગદીશે પાસે પડેલી સ્લેટમાં જા લખી બતાવ્યો. પણ બાળકોનું એથી સમાધાન ન થયું. સમજમાં કાંઈ અપૂર્ણ રહેતું. હવે પણ તે શું, તે અત્રક સમજી શકી નહિ સુધીર તે સમજ્યો પણ સમજાવી શકતો ન હતો. છેવટે તેણે વિચાર કર્યો પછી વળી કહ્યું. “ચકલી નો ચ ય, તરવારનો ત ય, એમ જા કેવું હોય ?”

જગદીશે માથું ખંજવાળતાં કહ્યું. “એવું કાંઈ ન હોય.”

પિતાના શબ્દોને વેદવાક્ય માની બાળકોએ સમાધાન મેળવ્યું. તેઓની જુદી કરતાં લાજણી વધુ જોરદાર હતી અને પિતાના શબ્દો જુદાં

મંત્રોથી ન શક્યા, છતાં લાગણીઓના ધરમાં તે શબ્દોએ કાંઈક ચિત્ર ખડું કર્યું અને એ અગમ્ય પ્રશ્નના જવાબરૂપ એ અસ્ફુટ ચિત્ર બસ ચર્ચ પડે તેમ હતું; પણ રસોડામાં બેઠેલી અલણ લલિતા જો આ બધી વાર્તાવાપ રસ પૂર્વક સાંભળી રહી હતી; તેને આ છેલ્લો વાતમાં કાંઈક વિશ્વવાદ લાગ્યો. તુરત તેણે રોટલી વણવી પડતી મુઠી, વેરણા સહિત જ બહાર આવીને ધડકા કર્યો. “એમ તમે સાવ છોકરાંને બનાવી બગાડો એ કામ ન લાગે. મારે પણ બાણું છે કે જા કેવું હોય.”

“પણ એ કાંઈ ચીજનું નામ જ નથી, ત્યાં હું તને શું કહું ?”

“તો પછી ઈ જા આખું ક્યાંથી ?” વિજયનું રિપત કરતાં લલિતાએ કહ્યું.

“પણ તું બધી નવાં એટલે હું તને શી રીતે સમજાવું ?”

“બહેને ન બાણી હોઈ. એટલું તો માણસ સમજે તે કાંઈ ન હોય તો પછી જા પણ ક્યાંથી હોય ?”

“પણ તું એ ન સમજી શકે.”

“તું એ ન સમજી શકે” આળા પાડતાં લલિતા બોલી. “પોતાને જ ખબર નથી એમ નયો કહેતા. તમે તો પૂરા બહો પછી બીજાને બાણવાની સલાહ આપજો.”

જગદીશ જરા વિચારમાં પડી ગયો. તેણે કહ્યું “આ ગધે શું આવે છે ?”

“અરરર મારી રોટલી બળી ગય છે.” લલિતાએ કાંઈક અસ્વચ્છતાથી કહ્યું. વળી તેણે સ્વચ્છતા મેળવી, કેમકે તેને રોટલી બળી ગય તેના કરતાં પોતાના બાણનું વધુ કિંમત હતી. પછી કાંઈ મદાન શ્રીતા હવામાં હાય વીંચે એમ વેલણાનો અભિનય કરી તેણે કહ્યું, “કાં તો દુનિયામાંથી જ કાઢી નાખવું જોઈએ, ને કાં તો તેનું કાંઈક કરવું જોઈએ.”

અને આ પ્રદેશો આપી, જગતી રોટલીને ફેરવવા તે આવી ગઈ. જગદીશ વિચાર કરતાં હિમો, “આ અમણુ ઓ !”

હિન્દી લોકગીત

શ્રી. રમણિકલાલ. ઠી. મહેતા

પંડિત શ્રી રામનરેશ ત્રિપાઠી હિન્દના સુપ્રસિદ્ધ કવિ અને લેખક છે. આ હપરાત તેઓ હિન્દી ભાષાના લોકસાહિત્યના પ્રખર અભ્યાસી અને સંરોધક પણ છે. તેઓ હિન્દી ગ્રામગીત-લોકગીતોના પ્રથમ ઉદ્ધારક છે. તેમણે અખિલ હિન્દના ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંતોમાં બે ત્રણ વર્ષ સુધી ફરીને, પ્રવાસ કરીને, ગ્રામ-જનતાના પરીચયમાં આવીને, એમનાં હૃદયમાં પ્રવેશીને, અનેક મુશ્કેલીઓ અને પરિશ્રમ વેડીને હિન્દીભાષાનાં અને અન્ય પ્રાંતીય લોકગીતોનો એક વિશાળ સંગ્રહ કર્યો છે. એ સંગ્રહમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રાંતોનાં મળી ૧૦થી૧૨ હજાર ગીતોનો સમાવેશ થાય છે. એ ગીતોમાંથી હિન્દી ગીતોનો લગભગ ૩૫૦ ગીતોનો એક સંગ્રહ કવિતા-કૌમુદીના પાંચમા ભાગ તરીકે પ્રકટ કર્યો છે. ગુજરાતના લોકગીતોના રસિક અભ્યાસીઓને આંતરપ્રાંતીય લોકસાહિત્યના તુલનાત્મક અભ્યાસને માટે એ સંગ્રહ અતિ ઉપયોગી નીવડશે.

શ્રી. પંડિતજીએ હિન્દીમાં 'મિલન', 'પથિક' અને 'સ્વપ્ન' નામનાં ત્રણ હમ્પકોટિનાં ખંડકાઓ લખ્યાં છે. 'પથિક' એ એમની સર્વોત્તમ કૃતિ ગણાય છે અને કેટલીયે સ્કૂલો અને રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ચાલે છે.

"સ્વપ્ન" ખંડ કાવ્ય એમણે કાશ્મીરમાં રચેલું, અને એ પ્રકટ થયું એ અરસાની કાવ્યકૃતિઓમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ નીવડતાં યુક્ત પ્રાંતની "હિન્દુસ્થાની એકેડેમી" તરફથી રૂા. ૫૦૦)નું પારિતોષિક મળ્યું હતું.

આઠ નવ વર્ષથી લંદેમણે "હિન્દી મન્દિર" નામની એક પ્રકાશન સંસ્થા સ્થાપી છે અને એ રીતે તેઓ હિન્દી સાહિત્યની અમૂલ્ય સેવા કરી રહ્યા છે. દસેક વર્ષ થયાં તેઓ કવિતાકૌમુદી નામક અન્યમાળાનું સંપાદન કરી રહ્યા છે અને અત્યાર સુધીમાં એના છ ખંડ પ્રકટ થઈ ચૂક્યા છે. આ અન્યમાળામાં કુલ ૧૬ ખંડ થશે.

હમણાં તાન્વેતરમા જ એમનાં "ન્યન્ત અને પ્રેમલોક" નામક બે નાટકો પ્રકટ થયાં છે. આ હપરાત તેમની બીજી કૃતિઓ અનેક છે.

સોહર.

પુત્ર જન્મ વખતે ગવાતાં ગીતોને હર કહેવાય છે: અને કોઈ કોઈ સ્થળે એ 'સોહિલો'ના નામથી પણ ઓળખાતાં ગીતોમાં એ નામ પણ ગવાય છે. જેમકે:

બાન્ને લાગી આનંદ બ માવર્ષ સખિ સોહર.

પણ એનું મુખ્ય નામ મંગળગાન છે. પ્રત્યેક સોહરના અન્તમાં એનું એ જ નામ આવે છે. જેમકે:

બે થહ 'મંગલ' ગાવર્ષ સુનાવર્ષ:

સો બેકુટે બર્ષ સુનર્ષ્યા ફલ પાવર્ષ.

તુલસીદાસે રામચરિત માનસમાં જન્મ અને લગ્ન સમયે સ્ત્રીઓ પાસે મંગળ અથવા તે મંગળગીત ગવડાવ્યાં છે. જેમકે:

ગાવહિ મંગલ મંજુલ બાનીઃ
સુનિ કલરવ કલકંક લગની.

લગ્નમાં જે ગીત ગવાય છે તે જો કે સોદર છંદમાં હોય; પરંતુ એનો લય જૂદો હોય છે. જન્મ અને લગ્નઃ અને પ્રસંગો મંગલગીત છે. આથી એ અવસરોનાં ગીતોનું નામ પણ મંગલગીત રાખવામાં આવ્યું છે.

સોદર લગ્નજગ સૌ સ્ત્રીઓનાં જ રચેલાં છે. સ્ત્રીઓ પિંગળનાં બન્ધનમાં નથી ફસાઈ; એટલે ગીતોમાં ચરણોની માત્રાઓ કે પ્રાસ એક સરખાં નથી. ગાતી વખતે સ્ત્રીઓ ન્હાનાં મોઢાં પહેને લંબાવી દુંકાવીને બરાબર મેળવી લે છે.

*

કોઈ હિન્દુને ત્યાં પુત્ર જન્મ થતી વખતે મહોત્સવાની સ્ત્રીઓ એને ત્યાં એકત્ર થઈને સોદર ગાય છે. પુત્રજન્મના દિવસથી માંડીને કયાંક કયાંક છ છ દિવસ સુધી અને કયાંક કયાંક બાર બાર દિવસ સુધી સોદર ગવાય છે. પુત્રીના જન્મ વખતે સોદર ગવાતાં નથી. કન્યાને લોકો લક્ષ્મીસ્વરૂપ માને છે; પરંતુ એના લગ્નની ધાંધલ લોકોએ એટલી વધારી મૂકી છે, કે હવે કોઈ કન્યાના જન્મથી પ્રસન્ન થતું નથી; અને હર્ષપૂર્વક ઉત્સવ પણ નથી મનાવવામાં આવતો.

સોદરમાં યુંગર અને હાસ્યરસ તો પ્રધાન છે જ; પરંતુ સાથે સાથે કરુણરસની માત્રા પણ કાંઈ ઓછી નથી. સોદર જેવા જન્મોત્સવ સંબંધી ગીતોમાં પણ સ્ત્રીઓએ એવા કરુણરસ ભરી મૂક્યો છે કે એ સાંભળતાં જ હૃદયમાં કરુણા ઉભરાઈ આવે છે: અને આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગે છે.

યુક્તપ્રાન્તના પૂર્વી જિલ્લાઓમાં અને બિહારમાં જે સોદર ગવાય છે એમાં બહુ જ ઓછો તત્કાવત છે. યુક્તપ્રાન્તનાં પશ્ચિમી જિલ્લાઓનાં સોદરમાં પૂર્વી જિલ્લાઓમાંનાં સોદર જેટલો રસ નથી. અહિં કેટલાક સોદરના નમૂના આપ્યા છે:

૧

મંગા જમુનવાં કે બિચવાં તેવછયા એક તપુ ઠરછ હોઃ
મંગા ! અપની લહર હમૈ દેતિહ મૈ માંઝાધાર ફૂમિત હો.
કી તોહિ સાસુ-સસુર દુખ કિ નૈહર દ્વરિ બસૈઃ
તેવછ ! કી તોરે દ્વરિ પરદેસ કવન દુખ ફૂખ હો.
મંગા ! ના મોરે સાસુ-સસુર દુખ નાદો નૈહર દ્વરિ બસૈઃ
મંગા ! ના મોરે દ્વરિ પરદેસ કાપ્પિ દુખ ફૂખ હો.
બહુ તેવછયા ધર અપને હમ ન લહર દેખઈ હોઃ
તેવછ ! આલુ કે નવચૈ મહિનવાં હોરિલ તોરે હોખઈ હો.
મંગા ! મહબરિ પિઅરિ ચદૈબૈ હોરિલ જમ હોખઈ હોઃ
મંગા ! દેહુ ભગીરથ પૂત જગત જસ માવઈ હો.

ભાવાર્થ:

ગંગા-જમુનાની વચ્ચે એક સ્ત્રી તપ કરી રહી છે. તે કહે છે કે “ હે ગંગા ! ત્હને ત્હમारी એક લક્ષરી આપો તો હું એમાં ડૂબી મરું. ”

ગંગાજીએ પૂછ્યું: હે સ્ત્રી ! શું ત્હારે સાસુ-સસરાનું દુઃખ છે ? કે ત્હારું પિયર દૂર છે ? કે ત્હારો પતિ પરદેશમાં છે ? કયા દુઃખના કારણે તું ડૂબી મરવા ઇચ્છે છે ?

સ્ત્રીએ કહ્યું: મ્હારે સાસુ-સસરાનું દુઃખ નથી; મ્હારું પિયર પણ દૂર નથી; તેમ જ મ્હારા સ્વામી પણ પરદેશમાં નથી. હું સન્તાનવિહોણી હોવાના દુઃખે ડૂબી મરવા ઇચ્છું છું.

ગંગાજીએ કહ્યું: હે સ્ત્રી ! તું ત્હારે ઘેર પાછી જા: હું ત્હને લક્ષરી નહિ આપું. જા, આજથી નવમે માસે ત્હને પુત્ર યશે.

સ્ત્રીએ કહ્યું: હે ગંગાજી ! મ્હને પુત્ર આપો તો ભગીરથ જેવો આપજો; કે જેની કીર્તિ સકળ ઓસાર ગાયા કરે.

*

સન્તાનની લાલસા સ્ત્રીઓને અત્યંત પ્રબળ હોય છે. આ ગીતમાં એક સ્ત્રી સન્તાન કાળે ગંગાજીને પ્રાર્થના કરે છે. ગંગાજીએ એના પર પ્રસન્ન થઈને એને વરદાન આપ્યું. સ્ત્રી કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરતી ગંગાજીને પીળી સાડી મ્હાવવાની માનતા રાખે છે. સન્તાન પ્રાપ્ત થવાનું વરદાન મળે છે ત્યારે ત્હને ભગીરથ જેવો પુત્ર-જેની કીર્તિ આખું જગત ગાય, એવા પુત્રની માગણી કરે છે. કેવી મનોહર અભિલાષા છે ! હિન્દુ સ્ત્રીનું લક્ષ્ય કેટલું ઉચ્ચ છે ! સ્ત્રીઓમાં માતા થવાની ઇચ્છા તો સ્વાભાવિક રીતે હોય છે; પરંતુ તે કેવા પુત્રની માતા થવાની ઇચ્છા રાખે છે એ વાત મહત્વની છે. પુત્રનો જન્મ થતાં પહેલાં જ એનો આદર્શ નક્કી કરી રાખવો એ હિન્દુઓના ઉત્તમ મૃદુર-શુભનની એક સુંદર છટા છે. ભગીરથ જેવા પુત્રોને જન્મ દેનારી માતાઓ આ દેશમાં હતી, ત્યારે ભારતવર્ષ કેટલો સુખી હતો !

૨

ચલહુ ન સખિયા સહેલરિ જમુનહિ જમય હો
જમુના કે નિર્મલ નીર કલસ ભરિ લામય હો.
કેલિ સખી જલ બરે કેલિ મુખ ધોવણ હો:
કેલિ સખી ઠાટી નહાણું ત્રિયા એક રોવણ હો.
કી તુહે સાસુ-સસર દુખ કી નૈહર દરિ બસૈ:
બહિની ! કી તુમરા કન્ત બિદેસ કવન દુખ રોવણ હો.
ના મોહે સાસુ-સસર દુખ ના નૈહર દરિ બસૈ:
બહિની ! ના મોરા પિયા પરદેસ કાખિ દુખ રોવણ હો.

ભાવાર્થ:

હે સખિયો ! ચાલો આપણે જમનાજી જમએ. જમનાજીનું જળ અત્યંત સ્વચ્છ છે. ચાલો, ધડો ભરી લાવીએ.

કોઈ સખી જળ બરે છે, કોઈ મ્હોં ધૂએ છે અને કોઈ ઉભી ઉભી સ્નાન કરી રહી છે, એક સખી રુદન કરી રહી છે.

એક સખીએ એને પૂછ્યું, હે સખી ! શું ત્હારે સાસુ સસરાનું દુઃખ છે ? કે ત્હારું પિયર દૂર છે ? કે ત્હારો પતિ પરદેશમાં છે ? તું કયા દુઃખના કારણે રુદન કરી રહી છે ?

સ્રીએ કહ્યું—હે બહેન ! મ્હારે નથી સામ્ર સસરાનું કુઃખ કે નથી માઈ પિયર દુઃખ
મ્હારા પતિ પણ પરદેશમાં નથી : હું તો કુખના—કુઃખે રદન કરી રહી છું : અર્થાત્ મ્હારે
સન્તાન નથી.

*

સન્તાનની લાલસા સ્રીઓમાં એટલી પ્રબલ હોય છે કે સન્તાન વિહોણી સ્રીનું મન
કાંઈ પણ આનન્દ કાર્યમાં કે મનોરંજનમાં ચોટતું નથી.

૩

ખિડકી હો ઐઠલી રાત્રી ત રાગ પુકાર ધ હો :
રાત્રી ! એક સંતતિ બિના કુલહીન, હમ હોયે જોગી હો.
જો તુલ્લે એ રાગ જોગી હોય હમહું જોગિન હોયે :
રાગ નગર પધડિ બીખ મેંગયે દુનલિ જને ખાખલ હો :
એકલ પેડ કદમ કઈ મોતિયન કર હમ હો :
અખે તેહી તર દાદ ભગવાન ત બાલક ઉરેહઈ હો.
રામ હી રામ પુકારીયા રામ નાહો બોલઈ હો :
રામ હમરી કવન તકસિરિયા ન મુખવલ ન બોલઈ હો.
કોઝી કે દિયે રામ દુર્ધ આર કોઝી કે દસ પાંચ હો :
રામ હમરી નગરિયા કાહે બુલલ ત હમરી કવન ગતિ.
રજવા તો હલિયે બહેલિયા ત રનિયા બહેલિન હો :
રાગ કેતનેક જિયરા અકવલે સંતતિ નાહો પદહઈ હો.
સાસ સસુર નાહો મનલુ ત નનદા તુકરલેઉ હો :
રાત્રી જેઠ કે પરછાહો ન બરવલુ ત શુલલે નરાયન.
સાસ સસુર હમ માનગ નનદા દુસારગ હો :
રામ જેઠ કે પરછલિયા બરખલે સમુજે પરમેસર.
મેરે પિછવરદો બદખવા બેગિ હી ચલિ આવલ હો :
ખલક ગલિ દેહ કાઠે કે બલકવા મેં જિયરા શુઆવલ—
મન સમુઆવલે હો.
કાઠે કે બલક ગલિ દિહલે ઐંગને ધરી દિહલઈ હો :
બાશુલ મેરે ઐંગને રોષ ન સુનાવલ મેં બઝિનિ કલાવલ હો.
દેવ ગલલ જો મેં હોતેઉં તો રોષ સુનલેતેઉં હો :
રાત્રી બદલ કે ગલલ હોરિલસ રોવન નાહો જન ધ હો.

ભાવાર્થ :

રાણી ખ્હારી પર બેઠી હતી. રાગએ જુમ પાડી કહ્યું : હે રાણી ! આપણે સંતતિ
વિનાના કુલહીન છીએ. હું જોગી થવા ઇચ્છું છું.

રાણીએ કહ્યું : હે રાગ ! ત્હમે જોગી થશે તો હું જોગણ બનીશ. આપણે બન્ને
ગામમાંથી બીખ માગી લાવીશું અને ખાઈશું.

કદમનું એક વૃક્ષ છે. જેમાં મોતી રૂપી રવાં છે. ભગવાન એની નીચે ઉભા રહીને
બાળક રચી રહ્યા છે.

રાજાએ રામ, રામ, કહીને જૂમ પાડી: પરન્તુ રામ બોલ્યા નહિ. રાજાએ કહ્યું: હે રામ ! મ્હારો એવો તે કયો અપરાધ છે કે ત્હમે મુખેથી બોલતા નથી ?

હે રાજા ! ત્હમે કોઈ કોઈને તો બખ્ખે ચચ્યાર બાળક આપ્યાં છે: તો કોઈને પાંચ-દસ. બહા, ત્હમે મ્હારા ગામને કેમ વિસરી ગયા ? મ્હારી શી દશા થશે ?

રામે કહ્યું: હે રાજા ! તું તો પૂર્વ જન્મમાં વધિક કસામ હતો. ત્હારી રાણી ત્હારી સ્ત્રી હતી. ત્હેં કેટલાયે જીવને કસાવ્યા હતા. ત્હને સંતતિ નહિ મળે.

હે રાણી ! ત્હેં સાસુ સસરાની લાજ નથી રાખી. નણુંદને તું “તું” કહીને બોલાવતી હતી. જેઠના પડછાયાથી દૂર નથી રહી, એથી ભગવાન પણ ત્હને ભૂલી ગયા. અને તેથી ત્હને સન્તાન નહિ થાય.

રાણીએ કહ્યું: હે રામ ! હું હવે સાસુ સસરાને માનીશ. નણુંદને લાડ લડાવીશ: જેઠના પડછાયાથી દૂર રહીશ. ત્હમે મ્હારા હૃદયની બધાનો વિચાર કરો.

રાણી કહે છે: મ્હારી પછવાડે સુતાર રહે છે: હે સુતાર ! જલ્દી આવ. મ્હારે સાડ એક લાકડાનો પુત્ર ધડી આપ. એનાથી હું જીવને આનન્દમાં રાખીશ.

સુતારે લાકડાનો પુત્ર ધડી આપ્યો અને આંગણમાં લાવીને મૂક્યો. રાણીએ કહ્યું, હે પુત્ર ! મ્હારા આંગણમાં રુદન કરીને મ્હને સંભળાવ, હું વાંકણી કહેવાઉં છું. મ્હારે એ કલંક તો મટશે.

લાકડાના બાળકે કહ્યું: હું ત્ને ઇશ્વરનો બનાવેલો હોત તો રુદન કરી સંભળાવત પણ ખરો. હે રાણી ! સુતારનો બનાવેલો બાળક રોવાનું નથી જાણ્યો.

*

આ ગીતમાં પુત્રહીન માનાપિતાનો કેવો કરુણાગ્રનક પરિહાસ છે ! આખું યે ગીત કોઈ સુન્દર નાટકના વસ્તુની માફક મનોહર છે. પુત્ર સાડ રાજા રાણીનું તપ કરવા જતું, વનમાં ભગવાન મળવા, પ્રશ્નોત્તર થવા, પુત્રહીન હોવાનું કારણ જાણવું, ભવિષ્યમાં સત્કર્મ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા; ઘેર પાછા આવવું; ઘરમાં મનને બહેલાવવા સાડ કાછનો બાળક બનાવરાવવો, અને એ નિર્જીવ બાળકથી પણ સંતોષ ન મળવો; એક એકથી મહાક્રિયાતાં રોચક દ્રશ્ય આ ગીતરૂપી નાટકમાં છે. પુત્રહીન દમ્પતીની અતિવિચિત્ર આન્તર્યામી આ ગીતમાં છુપાયેલી છે.

૪

સોરહો સિંગાર સીતા કમળી અટરિયો ચદિ ગમલિનિ:
રઘુનન્દન ક ડાસલ સેજ સિરહાને ઠાટી લમલિનિ.
પલક ઉધારિ રામ ચિતવઈ અભરન દેખિ ભરમણ:
સીતા કવન જરૂર તોહરે લાગલ એતની રાતિ અમલિઉ.
કહિં લાગી કમલૂ સિંગાર કાહેં રે લાગી અભરન:
સીતા કાહેં લાગી ચલિઉ અટરિયા દેખત ડર લાગમ.
આપ લાગી કમલો સિંગાર આપ લાગન અભરન:
રાજા રૌરે તીન લોક ક ઠાકુર બેંટ કરે આમલ.

ગુજરાત-કાઠીયાવાડમાં ગ્રેષ્ઠ પંક્તિના ક્રીંતનકાર તરિકે પ્રસિદ્ધ થઇ ગયેલા રાધનપુર સ્ટેટના માણ દીવાન શ્રીવૈશ્ણવ અનંતપ્રસાદજીનાં ગણપદાત્મક ધાર્મિક આખ્યાનોનો સંગ્રહ.

અનંત આખ્યાનમાળા

ભાગ પહેલામાં

ભાગ બીજામાં

- ૧ અન્નમિલ
- ૨ અમૃતપાન
- ૩ અનંતપુરપરવામી
- ૪ અર્જુનને ઈન્દ્રપ્રસ્તાની પ્રાપ્તિ
- ૫ અર્જુન વનવાસ
- ૬ અર્જુનપર પ્રીતિ
- ૭-૮ અર્જુન અને કર્ણ
- ૯ અર્જુનનું અવસાન
- ૧૦ શ્રી આશકરણુજી
- ૧૧ ઉમિલાદાસજી
- ૧૨ એકનાથસ્વામી
- ૧૩ અંગદસિંહ
- ૧૪ અંબરીષ મહારાજ
- ૧૫ હબારજી
- ૧૬ દર્શનમંદિરહુતિ
- ૧૭ કામદેવજી
- ૧૮ કુરેશ સ્વામી

- ૧૯ કૂમદાસ
- ૨૦ કૃષ્ણ જયમંગલ
- ૨૧ કૃષ્ણદાસ
- ૨૨ કૃષ્ણદાસ પયહારી
- ૨૩ કૃષ્ણની ફેલામયાત્રા
- ૨૪ કેવળ કુમારજી
- ૨૫ કંસવધ
- ૨૬ મળેન્દ્રમોક્ષ
- ૨૭ મદાદર ભટ્ટજી
- ૨૮ ગંગાજીનું મતાંત
- ૨૯ ચોખામેળા
- ૩૦ ચંદ્રદાસ
- ૩૧ છાત્રદાસજી
- ૩૨ જગમિત્ર
- ૩૩ જગુબાઈ
- ૩૪ જયદેવ સ્વામી

આ આખ્યાનમાળાનાં બન્ને ભાગ બહુ ગ્રેષ્ઠ કાગળ ઉપર છાપેલા હોઇ બાંધણી પાકી તે મજબુત સાનેરી નામવાળા સુંદર પુસ્તાની કચેલી છે.

ભાગ પહેલા-કોમ્પ ૩. ૩-૪-૦ ભાગ ૨ એ કોમ્પ ૩. ૨-૦-૦
(બન્ને ભાગ સાથે લેનારને સાફી ૩. ચારમાં મળે છે.)

આ પુસ્તકોમાંના વિચારો તમારા જીવનમાં

જરૂર કંઈકે નવું જ તત્ત્વ ઉમેરશે.

ગુલામી વહેપાર

ભાગ ૧-૨ (બેગા)

ગુલામગીરીનો ગજબ, શબ્દે શબ્દે રૂવાડાં ઉભાં કરે તેવો, અનકલ ટોચસ કેબીન 'નો સંપૂર્ણ અનુ-અનુવાદ પાકું પુકું કિમ્પ ૩. ૦-૦-૦

મેઝેનીના લેખો

માનવી કનૈયની સાચી રૂપરેખા દર્શાવતા ઇટલીના દેશભક્તના ઉત્તમ બાર લેખો. કિં. ૧-૦-૦

દેશદર્શન

ભારતની દુર્દશાનો હદ-પરેહક આગેહુબ ચીતાર બીજા દેશોની સરખામણી સાથે દરેક જણે વાંચી મનન કરવા જેવી બાબતોથી ભરપૂર. કિં. ૩. ૩-૦-૦

જીવનલાલ અમરશી મહેતા; પીરમશારોડ, અમદાવાદ
જીવનલાલ એન્ડ સન્સ; ૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

વડોદરા રાજ્યમાં નવા સામાજિક કાયદાઓ.

શ્રીઓના મીલકતને લગતા તથા
વારસાર્થ હક્કો.

હિન્દુ કાયદાની બે મુખ્ય શાખાઓ છે. એક 'મીતાક્ષરા' જે હિન્દનાં બધે લાગુ પડે છે અને બીજી 'કાયકાગ' જે બંગાલમાં માન્ય છે. મીતાક્ષરાની શાખા ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલી હોઈ-જુદા જુદા પ્રાંતો તે જુદી જુદી ટીકાઓને માને છે, અને તે પ્રમાણે મુખ્ય પ્રલાકમાં, શુન્દરાતમાં 'મીતાક્ષરા' કરતાં બ્યવહારને મુખ્ય અને વધારે પસંદગી આપે છે. વડોદરા રાજ્યમાં હિન્દુધર્મને લગતા નિયંત્રણો એકીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. અવિભક્ત કુટુંબ, વારસાઈ હક્ક, મીલકતની બ્યવસ્થા, દત્તક, માયાપ અને બાળકો, લગ્ન, છૂટા ઠેકા વગેરે બાબતોને લગતાં જુદા જુદા કાયદાઓ કરેલા છે. તે મીતાક્ષરના આધારે બ્યવહારને મુખ્ય પ્રાધાન્ય આપીને કરેલા છે. તેથી અત્યાર સુધી વડોદરા રાજ્ય અને ધ્રોટીશ રાજ્યના હિન્દુઓ માટેના કાયદાઓમાં કંઈ મહત્વનો મતભેદ ન હતો. આ કાયદાઓમાં શ્રીઓને તેમના કાયદેસર હક્કોમાંથી અત્યાર સુધી ખાતલ રાખવામાં આવ્યાં હતાં.

શ્રીઓના અધિકાર સંબંધમાં વિચાર કરવા શ્રી મહારાજ સાહેબે ૧૯૨૬ માં રા. બ. ગોવિંદ-ભાઈ દાથોભાઈના પ્રમુખપણા નીચે સમિતિ નીમી હતી. તેણે સુધારા માટે કરેલી ભલામણો ઇ. સ. ૧૯૩૩ના જાન્યુઆરીની ધારાસભામાં રજુ થઈ હતી અને તે પછી સુધારાની દરખાસ્તોને શ્રી. મહારાજ સાહેબે મંજૂરી આપતાં તે અનુસાર સુધારા વધારા સાથે કાયદો થઈ તેનો અમલ ૧૯૩૩ નાં નવેમ્બરથી થયો છે. એથી

વડોદરા રાજ્યમાં શ્રીઓની સ્થિતિમાં મુખ્ય ફેરફાર નીચે પ્રમાણે થાય છે.

અવિભક્ત કુટુંબ-વિધવાનો હક્ક.

હિન્દુ અવિભક્ત કુટુંબ પુરુષઅંગજીતોનું જ બનેલું હોય છે. વિધવા માતા, વિધવા પુત્રવધુ અથવા વિધવા બાબીને સંયુક્ત કુટુંબમાં ભાગીદાર તરીકે સ્થાન નથી; તેને માત્ર ભરણ-પોષણ-ખોરાકની પોષાકી ફક્ત મળી શકે; તે સિવાય તેને મીલકતમાં બીજો હક્ક હિસ્સો હોતો નથી. હવે આ રાજ્યમાં નવા કાયદાથી સ્થિતિ બદલાઈ છે. તે મુજબ સંયુક્ત કુટુંબના ભાગીદારની વિધવા પોતે ભાગીદાર બનશે; એટલે કે અવિભક્ત કુટુંબના પુરુષ અંગજીતને મીલકતના હક્ક છે તે પ્રમાણે વિધવાને પણ મળશે. અને બીજા અંગજીતોની સાથે સંયુક્ત મીલકત ઉપર તેની પણ હલમાલકી થશે અને હાલ જેમ એક પુરુષ મેન્બર પોતાનો ભાગ સંયુક્ત મીલકતમાંથી જુદો નક્કી કરાવી અને માગી શકે છે, તેવી રીતે હવેથી નવા કાયદા પ્રમાણે સંયુક્ત કુટુંબની વિધવાને પણ તેનો ભાગ જુદો પડાવવા, નક્કી કરાવવા અને મેળવવાનો હક્ક પ્રાપ્ત થાય છે. અને તે મુજબ તે પોતાના ઊકારાના જેટલો હિસ્સો અને ઊકારો ન હોય તો તેના મૂલ થણીને ભાગની વહેંચણી વખતે, તે જીવતો હોય અને જે હિસ્સો મળત, તે હિસ્સો મેળવી શકશે.

ધણીની સ્વપાઈત મીલકત.

શ્રીનો ધણી મરી જાય ત્યારે તેની સ્વપાઈત મીલકતના વારસ તેના પુત્રો, પૌત્રો, અને પ્રપૌત્રો થાય છે. અને પુત્રપૌત્રાદિના

અભાવે વિધવાને વારસો પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. પરંતુ નવા કાયદા પ્રમાણે હવેથી વિધવાને દીકરાના જોડલો હિસ્સો મળી શકશે, દીકરાની વિધવાને વારસાના ક્રમમાં બીજાકુલ સ્થાન ન હતું તેને બદલે નવા કાયદામાં તેને માતાની પછીનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે, એટલે વિધવા પુત્રવધુની સ્થિતી પણ હવે સુધરી છે.

દીકરીના હક્કો.

મરનારને પુત્ર-પૌત્ર-પ્રપૌત્ર અને વિધવા ન હોય તો જ તેની દીકરીને વારસો મળી શકે. હાલ નવા કાયદાથી એ સ્થિતિમાં ફેરફાર કર્યો નથી; પણ દીકરીને તેના આપના કુટુંબમાં વધારે હક્કો આપવામાં આવ્યા છે. સાક્ષરાની તરફથી સાધન ન હોય તો પણ વિધવા દીકરીને આપની મીલકતમાંથી કંઈ પણ ભરણપોષણ મેળવવાનો હક્ક નહોતો. તેને બદલે હવે એનું ઠરાવ્યું છે કે ઘણી ગૃહીની જમ ત્યારથી આપની સાથે રહે, સાક્ષરાનાં કુટુંબમાં ગૃહીરતનું સાધન ન હોય અને તેનું ગૃહીરત કરવાની આપની શક્તિ હોય તો તે વિધવા દીકરીને તેના આપના કુટુંબમાં ભરણ પોષણનો હક્ક આપવામાં આવ્યો છે. અવિવાહિત છોકરીને આપની મીલકતમાંથી ખોરાકી પોષાકી, અને લગ્નનો ખર્ચ મેળવવાનો અધિકાર હતો અને જ્યારે ભાગ પાડવામાં આવે ત્યારે ખોરાકી પોષાકી અને લગ્ન ખર્ચને બદલે તેના ભાષ્ટને જે મળે તેના એથે. ભાગ. એળવવાનો. હક્ક હતો. હવે જમ કાયદાથી પોતાના ચોચા ભાગનો હિસ્સો જીદે કરાવવા અને મેળવવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. આથી અવિવાહીત છોકરી વધારે સ્વર્ત્ર દરજ્જે ભોગવી શકશે અને કુટુંબથી જીદે રહીને પોતાનું જાતી જીવન ધન્યગુરુ થઈ શકશે.

મૈયત દીકરી અને બહેનનો હક્ક.

પથમ એવું હતું કે આપનો વારસો

દીકરીઓને મળે ત્યારે જે દિકરી પહેલાં ગૃહીરત મળે હોય તેના દીકરાને કંઈપણ હિસ્સો મળતો નહોતો. નવા કાયદામાં એ અન્યાય દૂર કર્યો છે અને મૈયત દીકરીના છોકરાઓને હયાત દીકરીઓના જોડલો હિસ્સો આપવા ઠરાવ્યું છે, મરનારની બહેનને વારસો મળતો હોય ત્યારે પહેલાં ગૃહીરત ગએલી બહેનના દીકરાને પણ બીજા હયાત બહેનની સાથે વારસાનો હક્ક આપ્યો છે.

વારસાના કાયદામાં સુધારો.

જુના વારસાના કાયદામાં કેટલીક આગતમાં સુધારા થતા હતા, જ્યારે છોકરીઓને વારસો મળતો ત્યારે અવિવાહીત છોકરીને વધારે ભાગ મળતો અને વિવાહિત છોકરીઓ પૈકી ગરીબ સ્થિતિ હોય તેને વધારે મળતો. આ ભેદભાવ કાઢી નાખી બધી દીકરીઓને સરખો હિસ્સો મળે એમ ઠરાવ્યું છે. સ્ત્રીધનના વારસાનો કાયદામાં પણ સુધારો કરી સ્ત્રીધનના ચોતક, અપૌતક અને શુલ્ક-એ સુધવાડાભર્યા ભેદો કાઢી નાખી, હવે વારસા માટે એક સરખું ધોરણ ઠરાવેલું છે.

સ્ત્રીની મીલકત.

સ્ત્રીધન સિવાયની બીજી પ્રાપ્ત થએલી બધી મીલકતમાં સ્ત્રીને હિતસંબંધ મર્યાદિત હતો, એટલે તેની મીલકતનો ઉપયોગ કરી શકે પણ તેની વ્યવસ્થા કરી શકે નહોતો. અને તેના મરણબાદ એ મીલકત તેના વારસાને નહોતો પણ છેલ્લા પુરુષ માલીકના વારસાને જતી. તેમાં સુધારો કરી, નવા કાયદાથી એનું કંઈ છે કે સ્ત્રીને ભાગમાં અગર વારસામાં મીલકત મળી હોય તો શ. બાર હજારની અંદર માટે તેને પુર્ણ હક્ક રહેશે અને તે સિવાય મીલકત ઉપર મર્યાદિત હક્ક રહેશે.

આ સુધારાનું પરિણામ.

હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રને લગતા કાયદામાં આ ફેરફારો ઉપરાંત લગ્ન વિગ્રહના કાયદો ૧૯૩૧

માં થયો છે, તેના પરિણામે લવિષ્યમાં વડોદરા રાજ્યની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અને દરજ્જો હિન્દના ખીજા ભાગોની બહેનો કરતાં વધારે લાભકારક અને સ્વૃહણીય થશે. ખ્રીડીશ હિન્દમાં આ સુધારો જોમ વહેલો થાય તેમ સારું થશે.

હિન્દુ કાયદામાં ખીજા સુધારા

હિન્દુ હોમાં ખીજા પણ કેટલાક સુધારા સમિતિની ભલામણ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યા છે. શુદ્ર સિવાયની ત્રણ ઉચ્ચ વર્ણની કોમોમાં દાસીપુત્રોને માત્ર ભરણપોષણ મેળવવાનો હક્ક છે. તેવું જ ધોરણ નવા કાયદામાં શુદ્ર કોમ માટે પ્રણ લાગુ કરવામાં આવ્યું છે. એટલે હવે એ કોમમાં પણ દાસીપુત્રોને વારસાઇ હક્ક મળશે નહિ.

મૈયતના કરજની જવાબદારી.

કુટુંબનો એક સહભાગી તેનો હિસ્સો નક્કી થયા પહેલાં અવિભક્ત સ્થિતિમાં શુભરી જમ્ય તેો તેના કરજની જવાબદારી ખીજા હયાત સહભાગીઓ ઉપર નહોતી. તે હવે નવા કાયદાથી રાખવામાં આવી છે. અવિભક્ત મીલકતમાંથી પેતાના હિરસાની વ્યવસ્થા વીલથી કરવા માટે હક્ક નહોતો તે પણ નવા કાયદાથી આપવામાં આવ્યો છે.

હિન્દુ હિન્દુમાં પરણી શકે.

લગ્નના કાયદામાં એક ઘણો ક્રોધિતકરક સુધારો કરેલો છે, અત્યાર સુધી સુવર્ણ લગ્ન કાયદેસર સ્વીકારાતાં અને જ્યાં રીવાજ છુટ આપતો હોય ત્યાં અનુલોભ અને પ્રતિલોભ લગ્ન પણ સ્વીકારાતાં હતાં. વર્ણોત્તર લગ્ન કરવાં હોય તો ઐશ્વિક લગ્નના કાયદાનો આશ્રય લેવો પડતો. નવા કાયદાથી વર્ણનીયતા હવે કાઢી નાખવામાં આવી છે. અને કોઇપણ માતિના હિન્દુ અને હિન્દુ વચ્ચે કાયદેસર લગ્ન થઇ શકે તેવી છુટ આપી છે. નિબળાત

કાકટરી અને સુપ્રજનન શાસ્ત્રીઓના અભિપ્રાય મેળવી તે પ્રમાણે ત્રણ પેઢી ઉપર અને ત્રણ પેઢી નીચેનાં લગ્ન માટે પ્રતિબંધ રાખ્યો છે. સમાન જોતમાં લગ્ન ન થાય તે પ્રતિબંધ પણ દુર કર્યો છે.

દત્તકનો કાયદો.

દત્તકના કાયદામાં પણ ફેરફાર કરી કરાવ્યું છે કે દત્તક લેનાર માતાપિતા એક જ વર્ણનાં હોય તો દત્તક એ જ વર્ણમાંથી લઇ શકશે, અને મા-બાપ જુદા જુદા વર્ણના હોય તો દત્તક લેનાર બાપ જે વર્ણનો હોય, તે વર્ણમાંથી દત્તક લઇ શકશે.

સંન્યાસ-દીક્ષા.

ખીજા કાયદાઓમાં સંન્યાસ-દીક્ષાનો કાયદો તા. ૬-૧૧-૩૩ થી અમલમાં આવ્યો છે. તે અન્વયે ૧૮ વર્ષની ઔદરના સગીર બાળકોને દીક્ષા આપવાની મના કરી, તેવી દીક્ષા રદ કરાવી છે. અને તેનો લંગ કરવા માટે રૂ. ૫૦૦ સુધીના દંડની અને એક વર્ષ સુધીની કેદની સજા રાખી છે.

માતિના સનિવારણ.

હાલમાં શ્રી. મહારાજસાહેબે ગોળ અને એકડા બંધ થઇ, લગ્ન વ્યવહારનું ક્ષેત્ર મોટું થાય તે હેતુથી માતિના સનિવારણ નિબંધ મંજુર કરેલો છે, અને તેમાં ત્રાસદાયક રિવાજ એટલેયું, તેની વાખ્યા સ્પષ્ટ કરી કરાવ્યું છે. તેવા રિવાજના લંગ માટે કોઇ પણ ન્યાત બહાર, દંડ કે બીજી શીક્ષા કરી શકાશે નહોં; છતાં કોઇ તેવું કરશે તેવા માતિના સુખી અગર આગેવાન સામે ફરીયાદ થઇ, છ મહીના સુધીની સાદી સગ્ગ અને રૂ. બાર હજાર સુધીના દંડની સજાને પાત્ર થશે. આ કાયદો ગઇ તા. ૧૪મી ફીસેમ્બરથી અમલમાં આવ્યો છે.

સુપડાની માયા.

શ્રી. વિજયશંકર મંછાશમ ભટ્ટ.

અમે...ગામમાં ધણી ગરીબ અવરથામાંથી રહેતાં હતાં. અમારા કુટુંબમાં મારી બા, દાદીમા અને મોડી બેન હતાં. દાદીમા એક જરી પૂરાણો સાડસો અને ઘેર કંતિલા સુતરનાં દોરા ધાગા વાળું કાપડું પહેરતાં અને મારી બાના કરતાં દાદીમા મારી સંભાળ વધારે રાખતાં. મારા બાપા લશ્કરમાં સૈનિક હતા. બધાં કહતાં કે એ દાડ ધણો પીતા હતા એટલે એમને સૈનિક તરીકે જતું પડ્યું હતું. એક વાર એ રજા ઉપર ઘેર આવેલા એમ મને ઝાંખું ઝાંખું યાદ આવે છે.

અમારૂં સુપડું નાતું હતું અને વચ્ચેવચ્ચના એક વાંકા વાંસ ઉપર છાપરાનો આધાર હતો. મને યાદ આવે છે કે આ વાંસ ઉપર હું ચડેલો અને હાથ છૂટી જવાથી નીચે પડેલો અને ડોલ સાથે અથડાવાથી માથામાં વાગેલું.

અમારા સુપડાને બે નાની બારીઓ હતી. આમાની એકમાં કાણું હતું કે એક લુગડાથી બંધ કરેલું હતું. અમારૂં આંગણું નાતું હતું અને ખુલ્લું હતું. આંગણાની વચમાં કપડાં ધોવાની સગવડ હતી. અમારી પાસે એક ઘોડો હતો. અમારી પાસે ગાય નહોતી, પણ બે નમાલાં ઘેટાં અને એક નાતું બચ્ચું હતાં. આ બચ્ચું અને હું હમેશાં સાથે સૂતાં. અમે રાટલી અને પાણી ઉપર દિવસ ગુજારતાં. અમારે માટે મહેનત કરી કમાનાર કોઇ ન હતું. મારી બાને શરીરમાં કળતર રહેતું અને અને દાદીમાને માથાતું દરદ હતું. દાદીમા કૂળીમાં ઝાડ નીચે બેસી રહેતાં. માત્ર મારી બેન મજૂરી કરતી, પણ તે અમાર માટે નહિ.

એ એની કમાણી સ્વતંત્ર હતી. એણે એમાંથી કપડાં કરાવ્યાં અને માથે એને યરણાવવાની તૈયારી કરી.

મને યાદ આવે છે કે બા વધારે માંદી પડી અને પછી મારે એક ભાઇ આવ્યો. બાને આંગણાં અને સુપડાં વચ્ચેની ઓસરીમાં સુવારી હતી. દાદીમાએ થોડું અનાજ ઉછીનું આપ્યું અને બેન આડોશી પાડોશીને બોલાવવા ગઇ.

બધાંયે આવી પહોંચ્યા અને સાથે ત્રણ રાટલી લેતાં આવ્યાં. અમારાં ઘરનાં માણસોએ બાજુ ઝોડથી એના ઉપર આદરે પાથરી દીધી. પછી ડોલ બહાર આણી એ એક પાણીની કોડી પણ આણી. બધાંયે બેસી ગયાં. મારાં માશી તેમની પાછળ બાજક લઇ ઉભાં. પછી તેઓ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. બાજકને હાથમાં લીધું અને બાજકને પાણીમાં બોળ્યું. હું તો ગભરાયો અને બોલ્યો; “બાજકને પાણું આપો !” દાદીમા ગુસ્સે યઇ બોલ્યાં; “ચૂપ રહે, નહિ તો માર આઈશ !”

દાયણે બાજકને ત્રણ વાર પાણીમાં બોળ્યું અને પછી માશીને સોંપ્યું. માશીએ બાજકને કપડામાં વિટાળ્યું અને ઓશરીમાં બા પાસે મૂકી આવ્યાં.

પછી બધાં બાજક આગળ બેઠાં અને અને દાદીમાએ બે લોટા દૂધના ભર્યા અને બધાંને આપવાં મંડ્યાં. બધાંયે પી લીધા પછી ઉઠ્યાં અને દાદીમાનો આભાર માની વિદાય થયાં.

હું બા પાસે ગયો અને પૂછ્યું: “બા એનું નામ શું રાખ્યું ?”

પાને પાને
પ્રેમ, શૌર્ય અને રસની
છાંછો ઉઠાડતી
સચિત્ર નવલકથા

નાગમતી

એક સોરઠી પ્રેમકથા

*

લેખક

શ્રી. મનુભાઈ લેઘાણી

*

ચિત્રકાર

શ. હરિલાલ ત્રિવેદી.

*

રોમાંચક અને ગૌરવભરી

આ પ્રેમકથા-શૌર્યકથા

જેટલી જ આકર્ષક છે.

*

સોરઠી યુવાનનું

શૌર્ય, અને ઉદારતા

નજરોનજર નીહાળવાં હોય,

*

હિંમત, સહનશીલતા અને ચાતુર્ય
ભર્યો મધમવાટ અનુભવેલા હોય તો
આ પુસ્તક તમારે વાંચવું જ લેખીએ.

છ ચિત્રો

કિંમત.

સવાસો પૃષ્ઠ

રૂપિયા

પાકું પુંકું

જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

બા બોલી: 'તારા નામે નામ.'

બાળક ખૂબ નાનું હતું, એના હાથપગ પાતળા હતા અને તે રડવા કરતું. રાત્રે બપોરે બપોરે હું જાગી ઉઠતો ત્યારે બાળકની ચીસો સાંભળતો. બા એને શાન્ત પાડવા મથતી. બા નિસાસા નાખતી પણ તોયે હાથરડાં ગાતી. એ બોલતી 'હે પ્રભુ, આ તારા ક્યારે દૂર થશે ?'

એક રાતે હું જાગી ઉઠ્યો ત્યારે બાને રડતી જોઈ.

હાદીમા ઉઠ્યાં અને બોલ્યાં: " ભગવાન બધાને સુખી રાખે ! શું થાય છે ? "

બા બોલી: " મારો દીકરો મરી ગયો છે. "

હાદીમાએ દીવો સળગાવ્યો અને બાળકને નવરાબું અને એક ચોખ્ખું ઝગઝગ પહેરાવી કેડે કંદોરો બાંધી, ઘીના દીવા આગળ મૂક્યું. પરીઠ થતાં હાદીમા બહાર જઈને કાકાને બોલાવી લાગ્યાં. અને બધાં ચાલ્યાં ત્યારે બા હિંમે ભાદેરડવા લાગી અને કુસકાં ખાવા લાગી. કાકા ભાઈને હાથમાં તેડી ચાલ્યા ગયા.

*

અમારા આનંદના દિવસો એનના લગ્ન વખતે આવ્યા. એક દિવસ કેટલાક માણસો આવ્યા, તેમને બાએ જમાડવા. પછી મેં મારી બાનું માથું ખેંચી કાનમાં કાંઈક કહ્યું. બા દસી. કાકા કહે: " શું છે ? એને શું જોઈએ છે ? " બાએ મને મોટો લાડવો આપ્યો. એ લઈને હું બહાર ઝાડના ઝાંખડા તળે ગયો. મોટી ખુદેન ત્યાં હતી. એણે મને પૂછ્યું: "બધા શું કરે છે ? " મેં જવાબ વાળ્યો: " એ બધા હોઠા ખીંચે છે. " તે દસીને બોલી: " તે મારો વિવાહ ગોઠવે છે "

ત્યાર પછી અમે લગ્નની તૈયારીઓ કરવા માંડી. અમે બધાંયે પરીઠમાં વહેલા ઉઠ્યા. ઘડીએ ચુલો ચેતાવ્યો, મારી બાએ લોટ બાંધવા માંડ્યો અને મારી ચોખા ધોવા લાગ્યાં ખુદેને નવા જોડા પહેર્યા, રાતો ચણીઓ પહેર્યા, લીલી સાડી ઓઢી અને કાંઈ પથુ કામ

ન કરતાં નીરાંતે બેઠી. સુલો ચેતાન્યા પછી બાએ પણ કપડાં બદલ્યાં અને ઘણા બેરાં ઝૂંપડામાં આવીને બેઠાં અને ગીત ગાવા લાગ્યાં.

એટલામાં ત્રણ ગાડાં ધૂધરાના અવાજ કરતાં આવી પહોંચ્યાં. છેલ્લા ગાડામાં વરરાજ પાધડી પહેરીને બેઠો હતો. તે નીચે ઉતરી ઝૂંપડીમાં દાખલ થયો. બેનને સાડી પહેરાવી વરરાજ પાસે લાવવામાં આવી, વરકન્યાને એક બાજુ ઉપર બેસાડવામાં આવ્યાં અને વીધી કરી રહ્યા પછી બધા બહાર આંગણમાં આવ્યા. બેનને એક ગાડામાં બેસાડી અને વર બાલુમાં બેઠો. ગાડામાં બધાએ પોતપોતાની જગા લીધી અને પ્રભુનું સ્મરણ કરી આત્મા. હું ઝૂંપડામાં પાછો ગયો અને બેનની રાહ જોઈને બેઠો. બાએ મને શેટલીનો ટુકડો આપ્યો તે ખાતાં ખાતાં હું ઊંઘી ગયો. બધાં પોત-પોતાને ઘેર ગયા. વરરાજ બેનને પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને મારી બા બોલી: “હવે આપણે બીલકૂલ તારાજ થઈ ગયાં!”

આ પછી અમારી ગરીબ વધી પડી. એક ઘોડો અને ઘેરું એ અમારી હેવટની પુંછ હતી તે પણ વેચી નાખી અને કેટલીકવાર અમારે ખાધા વિના ચલાવી લેવું પડતું. આ અમારાં બીજાં સગાં પાસેથી ઉછીનું લાવતી. ઘોડા વખતમાં દાદીમા પણ મરી ગયાં. મારો બા રડતો અને કુસકાં ખાતો, તે મને યાદ આવે છે.

“ઓ મારો મા, તે” મને નિરાધાર અને રડતી ક્યાં મૂકી? મારો અભાગીયજીનો ત્યાગ તે શીદ કર્યો! હવે મને છુદ્ધિ અને હડાપજીની પાત કોણ કહેશે? મારી જીંદગી હવે કેમ જશે?.....” આમ મારી બા કેટલોક વખત રડ્યા કરતી.

એક વેળા મારા ભાઈબધા સાથે હું ઘોડા ચરાવવા ગયો, ત્યાં મેં એક સૈનિકને એના થેલા સાથે જોયો, એ અમારી પાસે આવીને

વિદ્વાનોનાં-નવાં જ બહાર પડેલાં નીચેનાં ઉત્તમ કોટિનાં પુસ્તકો-

આ માળાના આહુકોને

અર્ધી કીંમતે મળે છે.

“જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા”

ના આહુક થાયો.

આ માળાના મુખ્ય નિયમો:

૧ નવા આહુકે પ્રવેશ શીનો એક રૂપિયો પ્રથમ એક વખત આપવો પડે છે. પ્રવેશ શી પાછી મળતી નથી.

૨ આહુકને માળાનાં બધાં પુસ્તકો લેવાં પડે છે. અને તે અર્ધી કીંમતે મળે છે.

૪ મુખ્ય અને પરાના આહુકો મુખ્ય આશીસથી પુસ્તકો લઈ જાય તો છાપેલી કીંમત ઉપર અર્થ બદલ અર્ધા આના પ્રમાણે વધારે આપવાનું છે. ટપાલમાં મોકલાય તો ટપાલ અર્થ જે થાય તે આપવાનું છે.

૪ પોસ્ટેજ અને વિ. પી. અર્થ આહુકે કિંમત ઉપરાંત આપવાનું છે.

૫ નવું વર્ષ સંવત પ્રમાણે હવેથી ગણાય છે. સંવત ૧૯૮૦ના બહાર પડેલાં પુસ્તકો નરસંયો ભક્ત હરિનો (શ્રી. મુનશી) ૧-૮-૦૦ મેના યાને ચંચલનું મુદ્ર ૨-૦-૦૦ નાગમતી (શ્રી. મનુભાઈ જોષાણી) ૧-૦-૦૦ સાગરિશ-કુદરતકન્યા

(શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ) ૦-૮-૦૦

હવે પછી આવશે તે-

અરેખીયન નાઈટ્સ (શ્રી રામાનંદ ચેટ્ટરજીના મૂળ ગ્રંથ ઉપરથી ઘણા ચિત્રો સાથે) પરદેશના નવા આહુકોએ ટપાલ અર્થ તથા પ્રવેશ શી સાથે રૂ. ૧૦) પહેલાં મોકલવાના છે. લખો:-

છવનલાલ અમરશી ખહેતા

પીરમશાહરોડ; અમદાવાદ

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબઈ-૨

બોલ્યો: “ હાકરાઓ, તમે કયા ગામના છો ? ” અને અમે કહ્યું કે “.....ગામના. ” એણે વળી પૂછ્યું: “ અને.....સૈનિકની વહુ છવે છે કે ? ” “ હા, એ તો મારી બા યાવ. ” સૈનિક સામે નેષ્ટ રહ્યો અને બોલ્યો: “ તે તારા બાપને જોયા છે ? ” મેં જવાબ આપ્યો: “ એ હસ્તકરમાં સૈનિક છે અને મેં એમને જોયા નથી ” સૈનિક કહે: “ સારૂ, ત્યારે મને હવે તેની પાસે લખજ તારા બાપાનો કાગળ હું લેવો આવ્યો છું. ” મેં પૂછ્યું: “ કયો કાગળ ? ” એ કહે: “ આવ તને બતાવું છું ”

“ બહુ સારૂ, ચાલો ત્યારે ! ”

સૈનિક મારી સાથે એટલી ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો કે મારે તો એની પડખે દોડવું પડતું. આમ અમે અમારા ઘરમાં આવી પહોંચ્યા. સૈનિકે ઘરમાં આવીને કપડાં કાઢી નાખ્યાં અને સાદી ઉપર બેઠો. ક્રુપામાં ચારે બાજુ નજર નાખી કહે: “ બસ, તારા કુટુંબનાં બધાંયે આ જ ! ”

બાને શક પડ્યો હતો અને જવાબ દીધા વિના સૈનિક તરફ જોવાં કરતી.

“ માણ કયાં છે ? ” એમ કહી એ રડવા લાગ્યો. પછી બા એમની કને જઈ વાતો કરવા લાગી. હું પણ એમની પાસે જઈ દીવણ ઉપર ચઢી ગયો અને આખે સરીરે હાથ ફેરવવા લાગ્યો. એ રડતા રહી ગયા અને હસ્યા.

પછી તો પાડોશી આવ્યા અને મારા બાપે બધાને આવકાર આપ્યો અને એમની નોકરીની મુદત પૂરી થઈ એટલે હમેશને માટે ઘેર આવ્યા છે એમ જણાવ્યું.

સાંજરે જ્યારે બધાં દોર ચારીને પાછા ફર્યા, ત્યારે બેન આવી અને બાપાને બાઝી પડી, અને હસવા લાગી. બાપા પૂછે: “ આ ભુવાન બાધ કોણુ છે ? ” બા હસી પડી અને બોલી, “ પોતાની દીકરીને પણ

ઝાળખી શકતા નથી ! ” બાપાએ એને બોલાવીને પાસે બેસાડી અને એને વિષે બધું પૂછવા લાગ્યા. બા બાવાનું બનાવવા ગઈ અને બેનને દૂધ લેવા ચોકલી. એ બોલ્યા: “ હેલાં પાંચ વરસથી મેં દાર પીધો નથી... પણ થોડું દુધ તો પીઈશ. ” પ્રભુની પ્રાર્થના કરીને બધાં જમવા બેઠાં હું એમની સાથે બેઠો અને બેન ચોકડી ઉપર બેઠી બા બાપા સામું નેષ્ટ રહી અને બોલી: “ વાહ, તમે તો પાછા ભુવાન બની ગયા લાગે છે ! તમને દાઢીયે ઉગી નથી ! ” અમે બધાંયે હસી પડ્યાં.

અમે જમી લીધા પછી બેન પોતાને ઘેર ગઈ. પછી બાપાએ પોતાનો ચેલો કાઢ્યો અને અંદરથી ચીત્તે કાઢવા લાગ્યા. બાએ અંદર એક ચોપડી નેષ્ટ પૂછ્યું: “ તમે વાંચતાં શીખ્યા છો ? ” બાપા બોલ્યા: “ હા ” પછી એક પડીકું કાઢી બાને આપ્યું. બા પૂછે: “ એ શું છે ? ” બાપા કહે: ‘ પેપ્સા ’ બા રાજરાજ થઈ ગઈ અને પડીકાને ઠેકાણે મૂકવા ચાલી ગઈ. વળી પાછા આવીને પૂછ્યું: “ આ પેપ્સા તમે કયાંથી મેળવ્યા ? ” બાપાએ જવાબ આપ્યો: “ મને પગાર મળતો તેમાંથી થોડા પડી રહેલા. ” બા તો ગાંડીવેલી થઈ ફરવા લાગી.

દિવસ પૂરો થયો અને સાંજ પડી. દીવો સળગાવવામાં આવ્યો અને બાપા ચોપડી કાઢી વાંચવા લાગ્યા. હું એમની પાસે સાંભળવા બેઠો. બાપાએ લાંબો વખત વાંચ્યું અને પછી અમે સવાની તૈયારી કરી. ક્રુપાને છેડે બાપા અને હું એક ખાટલા ઉપર સૂતા, અને બા અમારી પાંચે નીચે સૂતી. મધરાત સુધી બા અને બાપા વાતો કરતાં હતાં. હું તો ઉઠી ગયો.

સવારમાં બા ઉઠી અને બોલી, “ મુલો સળગાવવાના લાકડાં નથી. બાપા પૂછે, “ કુહાડી છે ? હોય તો લાવો. ”

“ હા, છે તો ખરી પણ બાંગલી અને જૂની છે, એનાથી લાકડાં ફાડશે નહિ. ”

બાપાએ જોડા પહેર્યા, માથે પાઘડી ધાલી, અને હાથમાં કુદાડી ઝાલી બહાર ગયા.

હું એમની પાછળ દોડ્યો.

એ હાથે કુદાડી નેરથી પકડી બાપાએ એક લાકડાના ટીમણાના કકડા કર્યા અને છુંપડીમાં લાવ્યા. -

બા મુલો પેટાની રહી એટલામાં વહાણું વાથું. ઉજ્જેસ થયા પછી બાપાએ ખૂમ મારી. બા આવી અને પૂછ્યું, “શું જોઈએ ?” બાપા બોલ્યા, “એમ થાય છે કે એક ગાય, પાંચ ઘેટાં, બે ઘોડા અને ચોક્કસ લાકડું ઝુંપડા માટે ખરીદીયે. આ તો પકુંપકું થઇ રહ્યું છે. બધા થઇને દોઢસો રૂપીઆ ખરચવા પડશે.” બા વિચારમાં પડી, ઉભી રહી; પછી બોલી: “ત્યારે તો બધા મેસા પૂરા થઇ જશે.” બાપા કહે, “આપણે મહેનત મનૂરી કરશું !” બા બોલી, “બહુ સાર, આપણે ખરીદીશું, પણ લાકડ ક્યાંથી લાવશે ?” બાપા વિચાર કરી કહે, “આપણે પકજેની લાતીમાંથી ખરીદીશું.” બા બોલી ઉઠી, “એમની પાસે નહિ હોય.” પણ બાપા કહે, “એમની પાસે ન હોય એમ તે બને ! એના જેવી લાતી કાતી પાસે છે ?” બા બોલી: “એને લાકડું ધણું ખપે છે. એ કેવો પશુ જેવો છે એ તમે જાણો છો ?” બાપ કહે, “હું એને ખીડી પીવડાવીને રાગ પાડીશ.....અને તું એક રીઘણું મારે ખાવા માટે રાખમાં શેકાવા મૂકી જાડજો.”

બાએ થોડીક ચીંતે ઉઠીની આણી, રસોઇ બનાવી. બાપા થોડી ખીડીઓ લઇ

લાતીના માલીક પાસે ગયા. અમે ઘણો વખત વાટ જોઇ એસી રહ્યાં. બાપા વિના મને ઘરમાં સૂતું લાગવા માંડ્યું, અને બાપા પાસે જવાની બા પાસે રજા માગી. બા બોલી, “ના, રસ્તામાં બૂલાં પડાય.” હું રડવા લાગ્યો અને દોડીને બહાર નીકળ્યો. પણ બાએ મને પકડી પાડ્યો અને કાપરાપાક આપ્યો. મુલા પાસે બેસી હું ખૂમ રડ્યો, એટલામાં બાપા આવી પહોંચ્યા અને પૂછ્યું: “કેમ રડે છે ?” બા બોલી, “એ તો તમારી પાછળ આવવા કષ્ટરતોમે મંડ્યો છે અને મારે એને મારવો પડ્યો.” મેં ફરિયાદ કરી. બાપા હસ્યા અને બા કને જઇ જોડું જોડું મારવાનો દેખાવ કરી બોલ્યા: “મારા લાકડાને મારીશ નહિ.” અને બાપે રડવાનો ડોળ કર્યો એટલે હું બાપાના જોળામાં ચઢી બેઠો અને રાજરાજ થઇ ગયો.

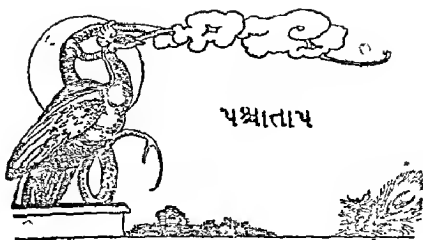
પછી બાપા જમવા બેઠા, મને પાસે બેસાડ્યો અને ખૂમ મારી: “ચાલો ત્યારે છોકરાને અને મને ખાનાતું પીરસો.....અમે બૂખ્યા થયા છીએ !” બાએ પૂછ્યું: “કેમ, ઝુંપડા માટે લાકડાનું શું થયું ?” બાપાએ જવાબ આપ્યો: “પચાસ રૂપીએ આપશે.” બા બોલી: “તે કાંઇ બહુ કહેવાય નહિ.” બાપા કહે, “લાકડમાં કોઈ દોષ કાઢી શકે તેમ નથી, ઘણુંજ સરસ છે !”

જલદી જલદી ઘર બંધાયું; ગાયો અને ઘોડા આવ્યા અને આ પછી અમે કાંઈક રાહતથી રહેવા લાગ્યાં. બાપાને હવે તો આ ઝુંપડાની એવી માયા લાગી છે કે નોકરીએ જવાતું હવે નામ જ લેતા નથી. (સૂચિત)

સુધારો

ગયા અંકમાં ‘યુરોપતુ’ બાળશિક્ષણ વાળા લેખ છે તેમાં ભૂલથી મહુર્મ મોન્ટેસોરી છપાયું છે. ત્યાં મેડમ મોન્ટેસોરી વાંચવું.

—તત્ત્વ

(૧)

દેવી ! તારા હૃદય મહિંની,
જ્વાળા ધીખતી શમી કે ?
જોને તારી દેહ કલિકા,
મૃત્યુ આરે જૂલતી કે.

(૨)

શૂંચો, તારી મૃદુ સ્મૃતિને,
ને વળી ગુણ-દર્શનોને;
પાપી પૂરો, નગુણો બન્યો હું,
ક્ષમા કરજે, શીલ મૂર્તિ મને.

(૩)

પશ્ચાતાપે પવિત્ર થઇને,
સ્નેહ—લિલા પામતો;
મહારા અગણીત દોષો લણી,
ઔદાર્ય વર્તન પેખતો.

(૪)

તેજે ભરેલી, સૌનન્ય-રેખા,
વિલસી રહી તુજ ચક્ષુ મહિં;
દેવી ! મહારાં અશુભ છુટી,
અપનાવશે શું નહિ મને ?

પુરુષોત્તમ ચૌહાણ.

ચાલુ બતાવોની માહિતી.

શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ.

જુન માસમાં રાજકીય વાતાવરણનું મધ્યગિદ્ધ મુંઝપ્ત બન્યું હતું. પટણામાં નક્કી થયું કે ધારાસભાઓની ઉમેદવારી સ્વરાજ્યપક્ષ સ્વતંત્ર રીતે ના કરે, પણ કોંગ્રેસના કચ્છાની અંદર રહીને કરે. તે નીતિને અનુસરીને 'કોંગ્રેસ પાર્ટીમેન્ટ' સમિતિની વાતાવરણ. નિમણૂક થઈ હતી. આ પાર્ટીમેન્ટરી સમિતિ જુન માસમાં મુંબઈમાં

મળી હતી અને પ્રાંતે પ્રાંતના આગેવાનો મુંબઈમાં ભેગા થયા હતા. તેઓએ મનદારો પ્રત્યે પોતાનું નિવેદન તૈયાર કર્યું છે; તેમજ જુદા જુદા પ્રાંતોમાં ઉમેદવારોની પસંદગી કોણ કરશે તે નક્કી કર્યું છે. હરિજન કાર્યને અંગે મદાત્મા ગાંધીજી પણ તે અરસામાં મુંબઈમાં હતા. એટલે આ સમિતિને તેમની સલાહનો લાલ પણ મળ્યો હતો. વળી જુન માસમાં સરકારી જાહેરનામાથી ગેરકાયદેસર અનેલી કોંગ્રેસ સમિતિઓ કાયદેસર બની છે. એટલે જુદી જુદી સમિતિઓ સલાસદો તોંધવા મંડી પડી છે. તેમજ મુંબઈના કોંગ્રેસ હાઉસનો કચ્છો પણ સરકારે તેના દરરીઓને પાછો સોંપ્યો છે. તેને અંગે પણ જ્વનરોપણ વગેરે ક્રિયાઓ થઈ હતી; આ જ્યાં કારણોને લીધે મુંબઈમાં જુન માસ ઘણો પ્રવૃત્તિમય દેખાતો હતો. આ સૌ પ્રવૃત્તિના મેર રૂપ ગાંધીજી હતા. પાંચ દિવસ ફક્ત તેઓ મુંબઈમાં રોકાયા, પણ તેટલા સમયમાં તો આખું શહેર હચમચી ગયું. ધોધમાર વરસાદ વરસતો હતો, પણ તે કાપને નડ્યો નહોતો. વરસાદ છતાં આઝાદ મેદાનમાં મોટી સભા મળી. આંખેરા હાઉસમાં સ્ત્રીઓની સલા ભેગી થઈ અને પરાંમાં પણ સાંતાકુઝમાં સભા ભરાઈ. આમ મુંબઈનું વાતાવરણ પ્રવૃત્તિમય હતું

*

ગાંધીજી તો હમણાં કેવળ હરિજન માટે જ કાર્ય કરે છે. તે માટે તેઓએ આખા હિંદની સુસાફરી આદરી છે. હરિજનોના પ્રશ્ન પ્રત્યે સૌનું ધ્યાન દોરે છે; હરિજનોના વાસ જુવે છે; તેમને પોતાના ઉત્કર્ષ માટે પ્રેરે છે અને તેમના હિંત માટે હરિજન ધન ભેગું કરે છે. મુંબઈમાં તેમનું આગમન પણ હરિજન કાર્ય માટેજ હતું. આ મુંબઈમાં મુંબઈની હરિજન સમિતિ સામે કેટલીએક દીકાઓ થઈ હતી. 'આ સમિતિમાં પૈસાવાળાઓ છે, તેઓ કેવળ શોભારૂપ છે; પણ કાંઈ કાર્ય કરતા નથી, તેમજ પૈસા પણ તેઓએ જરોગર ઉચ્છ્રગવ્યા નથી, અને ગાંધીજીને મુંબઈ બોલાવવા તેઓ માંગતા નથી.' ગાંધીજીએ પોતાના બ્યાખ્યાનમાં કહ્યું કે 'બહારથી તમાસો બનેનારને દીકા કરવાનો હક્ક નથી. અને અંદર કામ કરતા માણસોએ તો જે જીણપો હોય તે પૂરી દરવાની છે, એટલે તેઓએ પણ નકામી દીકાઓ ના કરવી જોઈએ.' આ સિદ્ધાંત સર્વાંગે સ્વીકારવા યોગ્ય નથી. પ્રમાણિક તેમજ કાર્યને લાલ યાય તેવી દીકાઓ જરૂર પડેલા યોગ્ય છે. દીકા ખંડનાત્મક ના જોણે પણ તે શુદ્ધ જુદિથી થયેલી હોવી જોઈએ.

આવી ટીકાઓ તો કાર્યસાધક જ નિવડે છે. ગાંધીજીએ હરિજન પ્રવૃત્તિ આરંભ્યા પછી, તે કાર્ય માટે તો મુંબઈ, ગુજરાત, અને કાઠીયાવાડની આ મુલાકાત પ્રથમ જ લીધી છે. તેમની આ મુલાકાતથી હરિજન પ્રશ્નને જરૂર લાભ થશે જ. અસ્પૃશ્યતા ટાળવા માટે મુંબઈમાં ગાંધીજીએ સ્ત્રીઓને જણાવ્યું કે 'તમે ધરકામ કરવા માટે અસ્પૃશ્ય વર્ગના માણસને જ રાખો. એને કામ ના આવડતું હોય તો સીખવો, પણ એને જ રાખો.' મકાનના માલિકાને તેમણે કહ્યું કે 'લાડવાત તરીકે તમે અસ્પૃશ્યોને પસંદ કરો.' આ બંને સૂચનાઓ સરસ છે. જો તે વ્યવહારમાં મુકાય તો મુંબઈ જેવાં શહેરમાંથી આભડછેટના વિચાર ખુલ્લી રીતે બપ. જો કે છુપી રીતે તો મુંબઈમાં આભડછેટ બહુ ઓછી છે. હરિજન વાસ બહુ ગંદા હોય છે, પણ સામાન્ય મકાનોમાં તેમને ગખવામાં આવે તો ગંદા વાસનો નાશ થાય.

*

દેશાવરમાં હરિજનના દુઃખ વિશેષ છે મુંબઈમાં તેમને કમાણી છે, પણ ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં તે બહુ ઓછી છે. વળી અસ્પૃશ્યતાનું જોર ત્યાં વધારે છે અને તેથી જીવનની જરૂરીયાત મેળવવા માટે પણ તેમણે ત્રાસ બહુ વેડવો પડે છે. હરિજનના દુઃખ સામાન્ય કુવામાંથી તેમને પાણી ના મળે, ઇસ્પીતાલનો દાકતર તેમને અડકે નહિ, લાકુતી મોટરબસમાં પૈસા આપતા પણ તેમને ખેસવા દે નહિ અને નિરાળોમાં લાલવા પણ જવાય નહિ આ દુઃખ કાંઈ જેવાં તેવાં ના કહેવાય. આ દુઃખ દૂર કરવા માટે તો પૈસાની ખજૂરી જરૂર નથી. ફક્ત માણસોના મન બદલવાની જરૂર છે. તેમને માટે જુદા કુવા કે જુદી નિરાળો કાંઈ થઈ શકે નહિ અને તેમ થઈ શકે તેવું હોય તોપણ તેથી તેમનું કલંક કે દુઃખ દૂર થઈ શકે નહિ જ. મંદિર પ્રવેશ કરતાં શાળા પ્રવેશ, ઇસ્પીતાલ પ્રવેશ કે જલાશય પ્રવેશ વધારે ઉપયોગી છે. અસ્પૃશ્યો હિંદુ હોવાથી, હિંદુ મંદિરો તેમને માટે ખુલાં હોય તે હિંદુધર્મને શોભાડપ છે ખરું પરંતુ મંદિરો એટલે મૂર્તિઓ, અને ઘણાં હિંદુઓ મૂર્તિપૂજક નથી. એટલે હું જાને તો મંદિરોની દરકાર ના કરું, પણ તેમની જીવનની જરૂરીયાતો મેળવી આપવા, તે માટે તેમને શહેરીપણાના પૂર્ણ હક્ક આપવા પુરનો પ્રયત્ન કરું. અને તે માટે કાયદાઓની મદદ પણ લઉં. જે શાળામાં અસ્પૃશ્યને દાખલ ન કરે તે શાળાને સરકાર કે વિદ્યાપીઠે સ્વીકારવી જોઈએ નહિ. જે મોટરબસમાં અસ્પૃશ્યને ભેમવા દે નહિ, તેનું લાઇસન્સ ચાલુ રાખવું જોઈએ નહિ. વળી અન્ય વર્ગોમાં ફરજિયાત શિક્ષણ હોય કે ના હોય તોપણ અસ્પૃશ્ય ગણાતા વર્ગ માટે મ્યુનિસિપાલિટીએ મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ કરવું જોઈએ. આમ થતાં તેમનામાં શિક્ષણ ફેલાશે અને તેઓ પોતેજ શહેરીપણાના હક્ક મેળવશે.

*

ખેડૂતો સમાજના ગ્રાણ્યરૂપ છે. ખેતી ઉપર જીવતા આપણા દેશમાં ખેડૂતોની મહેનતનો પાર નથી. તેઓ અબણ છે, અધાન છે, અને ચારે તરફથી ચૂસાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં લાવનગર રાજ્યે લીધેલાં પગલાં ઘણાં આવકાર આપવા જેવાં છે. ખેડૂતો. ખેડૂતો હંમેશાં દેવામાં ડૂબેલા હોય છે. ખરાબ વરસ અને ખોટી મોટાઇના સામાજિક ખર્ચો તેમની પાસે કરજ કરાવે છે અને શાકુકારો જીલ્લમ જેવું બાળ લખને, કામવાર ખોટા દિસાઓ કરીને તેમના કરંજમાં

અતિથણી વધારે કરે છે. આમ એકવાર કરજમાં ફોલો માણસ તેમાં ઉડાને ઉડા ઉતરે છે અને કદી બહાર નીકળી શકતો નથી. બાવનગર રાજ્યે ખેડૂતોના દેવાની તપાસ કરી, તેમના શાહુકારોના ઓપકા તથા હિસાબ તપાસ્યા અને તેમની સાથે વાટાઘાટ કરી. આ સર્વના પરિણામે ખેડૂતોનું એકંદર દેવું ઘટીને પચીસ ટકા જોડાઈ ગયું. આ દેવું રાજ્યે શાહુકારોને સુકવી આપ્યું અને પોતે જ ખેડૂતોને ધીરું. સાધારણ વ્યાજે અને ટુંકા હપ્તાથી આ કરજ રાજ્ય તરફથી વસૂલ થશે. આ પગલાથી ખેડૂતોને ધણી જ રાહત મળશે અને પૈસા સંબંધી તેમની સ્થિતિ જરૂર સુધરશે. માથે દેવું હોય તેનું બારે વ્યાજ બરતું પડતું હોય, એટલે હાથ બીડમાં રહે અને મન ચિંતામાં રહે, છોકરાં બાળાવાય નહિ, કે ખેતી સુધારાય નહિ, માંદગી આવતાં દવા પણ કરવાના પૈસા રહે નહિ; એટલે આ દેવું જતાં ખેડૂતની સામાન્ય સ્થિતિ પણ સુધરી જ જશે. આવી રાહત દરેક રાજ્યમાં ખેડૂતને મળવી જોઈએ, અંગ્રેજી હકુમતમાં પણ જીલ્લાવાર આવી રાહત તેમને અપાય તો રાજ્યને જ લાભ થાય. સમાજસેવા મંડળ સાથે મળીને સરકારે ખેડૂતોના દેવાની તપાસ કરવી જોઈએ અને તેમને રાહત મેળવી આપવી જોઈએ. પડાણ, મારવાડી અને તેવા પ્રકારના નાણા ધીરનારને સદંતર નાબૂદ કરવા જોઈએ. મુંબઈ ઇલાકા માટે 'ખેડૂતોને જાણમુક્ત કરવા શું થઈ શકે' તેની તપાસ સમિતિ નિમાધ હતી, તેનો હેવાલ બહાર પડ્યો નથી.

*

કરાંચીની મહાગુજરાત સમિતિ તરફથી એક આકર્ષક ચર્ચા ગોઠવાઈ હતી. તેનો હેવાલ વર્તમાનપત્રોમાં આવ્યો છે. ગુજરાતી મંસ્ફૂતિ આગળ વધે છે કે પાછળ હટે છે એ ચર્ચાનો વિષય હતો. અને પક્ષ તરફથી બોલનારા સારા ગુજરાતી મંસ્ફૂતિ હતા પરંતુ આવી ચર્ચા સ્વાભાવિક રીતે જ અરપટ રહે. કારણકે આગળ વધે છે ? ધણી શબ્દોનો અર્થ ચોક્કસ નથી હોતો. મંસ્ફૂતિ એટલે શું, તે પણ દરેક બોલનાર ભુલું ભુલું ધારે. આગળ વધવું કે નહિ તે પછી નક્કી ના હોય. સ્ત્રીઓ ધર બહાર કાર્યક્ષેત્રમાં માથું મારે તે આગળ વધવું કે નહિ ? ત્યારબાદ હકીકત શી છે અને શી દ્વની તે બાબત પણ સૌ સૌને મત ભુલો હોય. કોઈ કહે આવારે સ્ત્રીઓ નળણી ચર્મ છે. ખરું જોતાં તેમ છે નહિ, કેવી રીતે કહેવાય. જતાં ચે હેવાલ ઉપરથી લાગે છે કે ચર્ચા રસમય તો ધણી જ થઈ હશે. ચર્ચાને અંતે મત લેવાતાં એમ કહ્યું કે ગુજરાત મંસ્ફૂતિમાં પાછળ હટે છે. આ વિષય દરેક ગુજરાતીએ સ્વતંત્ર રીતે જરૂર વિચારવા જોઈએ છે. અને અપણે જો આગળ ના જ વધના હોય તો આગળ વધવા માટે શા પગલાં લેવાં જોઈએ તે પણ વિચારવું જોઈએ. માફ માનવું એમ છે કે સરખામણી કરવી રહેવા દ્રષ્ટને આપણું ધ્યેય નક્કી કરવું જોઈએ અને તે તરફ જવા માટે માર્ગ ધારણ કરવા જોઈએ. શારીરિક અને આર્થિક ઉન્નતિ, સામાજિક સ્વાતંત્ર્ય, વ્યક્તિનો વિકાસ, આ સર્વને અનુસરતું શિશુ આપવાની ગોઠવણ; આટલી બાબતો તરફ ગુજરાત સક્ષ આપે તો જરૂર લાભ થાય. રાજ્યની મદદ વિના પણ આમાંની ધણી બાબતો સાધી શકાય તેમ છે.

મુંબઈમાં એક બીખારણે નાની છોકરીના હાથ ઉપરથી કીમતી ઝંગડી કહાડી લીધાનો બનાવ બન્યો છે. આવા બનાવો કાંઈ થેડા નથી બનતા. છોકરાને ઘરેણાં પહેરાવનારાંઓએ આ ઉપરથી ધંડો લેવાનો છે. તેમાંથી કાઢવાર બાળકના જીવની લીખારી અને હાની યવાનો સંભવ પણ રહે છે. વળી બીખારીઓના પ્રયત્નો પણ ઘરેણાં વિચાર થવો ઘટે છે. છુટક બીખને ઉતેજન આપવું જોઈએ નહિ. બીખ માગવાની જોમને દરજ પડે તેમને માટે કામ ઉભુ કરી આપીને મજૂરી આપવી જોઈએ. અને અપંગો માટે આશ્રમો જોઈએ.

*

થોડા સમય ઉપર એક જૈન સુધારક લાંબાં પોતાની જાતિમાંથી રાજનામું આપ્યું હતું અને તે સાથેના કાગળમાં લખ્યું હતું કે ‘જાતિ સંસ્થાથી લાભ કરતા હાની વિશેષ છે.’ વધુમાં જણાવ્યું હતું કે ‘મારી પુત્રી જાતિ બહાર લગ્ન કરવાની જાતિ. તેની પસંદગી કરવામાં હું અંતરાય નાંખવા ઇચ્છતો નથી. મારી પૂર્ણ સંમતિથી આ લગ્ન થશે.’ આ બનાવથી એક ખાસ પ્રશ્ન યાગળ તરી આવે છે. જાતિ વ્યવસ્થા છે તે સમાજને લાભ કારક છે? જો તેમ ના હોય તો તે સુધારી શકાય તેમ છે? જાતિમાં અંદરથી સુધારા કરવા ઇચ્છે છે કે તાબડતોબ સુધારકોએ જાતિમાંથી રાજનામા આપીને પોતે કોઈ પણ જાતિમાં નથી એમ જાહેર કરવું ઇચ્છે છે? આ પ્રશ્ન વિચારવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે. જાતિઓ હાલની સ્થિતિમાં સમજમાં કોઈ પણ રીત લાભકારક નથી એમ તો ઘણે સ્થળે સ્વીકારવામાં આવે છે. વળી અત્યારની નાની, પેટાનાતો, વગેરેની સંખ્યા તો એટલી મોટી છે કે દરેક પેટાનાત પોતાના માં સુધારા કરે તો પણ મૂખ્ય હરકત-લગ્નનાં ક્ષેત્રોની હરકત તો રહેજ. એટલે પેટાનાતો દર કરવાની દિમાયત તો યાય છે, ત્યારે મુખ્ય નાતો કેને ગણવી? ચાર વર્ષ તરફ જવું શક્ય છે? નાગરોને બાહ્ય વર્ગમાં વ્યવહારપણે મૂકી શકાય? ચોખ્ખાં નાતના બાહ્યો વચ્ચે કન્યા વ્યવહાર બાંધી શકારો? આ બધું કરવું તે શક્ય હોય તોપણ તે સાધતા કેટલો સમય થયો? કવિ દલપતરામે લગભગ આઠીસ વર્ષ ઉપર રોડી વ્યવહાર ત્યાં બેટી વ્યવહાર કરવાનો, પોકાર ઉપાડ્યો હતો. આજે આઠીસ વર્ષે જાતિ સુધારવાનો, જાતિ વિશાળ કરવાનો પ્રશ્ન જોવાને તેવોજ છે. જાતિમાં નહિ માનનારાંઓએ ત્યારે શું વર્ષો સુધી માન્યતા વિરૂદ્ધ, મરજી વિરૂદ્ધ, જાતિઓમાં જકડાઈ રહેલું? એ પ્રશ્ન પણ વિચારવા જોવો છે. અલગત એક પક્ષ એવો પણ છે કે જોએ કહે છે કે ‘અમારે જાતિની દરકાર નથી. જાતિ તેને રસ્તે, અમે અમારે રસ્તે. જરૂર પડતાં વ્યવહાર જાતિ બહાર કરીશું. જાતિ બહિષ્કાર કરશે તે અમને દુઃખ નથી. અમે તેનો હુકમ માનવા બંધાયલા નથી.’ સુધારકો લગભગ બધા જ આજીવિત સેવે છે. પરંતુ હંમેશને માટે આવી આ દૃતિ સેવવી ઇચ્છે નથી. જાતિ ત્યાગનો પ્રશ્ન વધુ ગંભીરાઈથી ઉપાડી લેવો જોઈએ. જાતિની દરકાર નહિ કરનારા છુટા જવાયા કામલાઓ વધતા જાય છે. પરંતુ જાતિ ત્યાગની સમૂહાત્મક ચળવળ ઉપાડવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે.

“ સ્ત્રીબોધ ” માટે

જાહેરખબરના ભાવ.

	આખું	અર્ધું	પા
	પાનું	પાનું	પાનું
એક વર્ષ ૧૨૦	૧૦	૪૦	૪૦
અર્ધ વર્ષ ૬૦	૫	૨૦	૨૫
ત્રણ માસ ૪૦	૨૫	૧૫	
એક માસ ૧૫	૧૦	૬	

રીડીંગ મેટરમાં છાપવાના સવાયા અને ટાઇટલ પેજના ભાવ ઉપરનાથી દોઢા છે

ટાઇટલનું ત્રીજું તથા ચોથું પેજ ભાડે આપતું છે; માટે લખો.

વાંધા ભરેલી ૫૦ ૫૦ માટે અને જવાબદાર નથી.

મંત્રી-“ સ્ત્રીબોધ ”

૧૨૮, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

બાળકો માટેનાં જ

કેટલાંક પુસ્તકો

બાળગોષાળ	૧-૨-૦
વાનરસેનાની વાતો	૧-૦-૦
બાળચટ્ટક	૦-૬-૦
પ્રવાસી પંખી : ખંજન	૦-૪-૦
લોણી જમના	૦-૮-૦
વાત બહેનાં	૦-૮-૦
કુંદીરાને પત્રો	૦-૮-૦
બાળ વાર્તાવળી, ભા. ૧	૧-૦-૦
બાળકોનો મિત્ર	૦-૮-૦
બાળવાડી	૦-૮-૦
બાળકુમાર	૦-૪-૦

“ સ્ત્રીબોધ ” ઓફીસ : અમદાવાદ

સંગ્રહણીના ખાસ વૈદ.

માણસાવાળા મુંબઈમાં દર શની અને

રવીવારે આવે છે.

પ્રતીબ્ધિત અને વિદ્વાન વચ્ચે તથા ડાક્ટરોની લાંબો વખત દવા ખાઈ કંટાળેલા સંગ્રહણી (ગળતી) મુંબઈના ઝાડા, સુવારોગ, ધાતુ ક્ષય અનીસાર, હોજરીનો ખગાડ અને આતરડા ક્ષયથી પીડાતા નીરાશા જનક દરદીને આશિર્વાદ મમાન ધર્મ પડેલી ખેતાલીસ વરસના અનુભવની રામચાણુ દવા માટે અમોનો મારા મારા સદગૃહસ્થો (દેશીઓ તેમજ અંગ્રેજો) ના સરદીફીટો મળ્યાં છે. તે જોવા માટે મોજુદ છે.

કોઈ પણ દરદ માટે સલાહ આપવામાં આવશે.

પત્રવહેવાર હેડ ઓફીસના સરનામે કરવો.

સંગ્રહણીના ખાસ વૈદ

માણસાવાળા માસ્તર કે. જે પટેલ એન્ડ સન્સ

માસ્તર એન્ડ સન્સનું દવાખાનું

લાન્ય ઓફીસ:-
કુંભાર ટુકડા સામે
ભુલેશ્વર, મુંબઈ નં ૦ ૮.

હેડ ઓફીસ
કાળુપુર, દાંડીગરાની ચોળ,
અમદાવાદ.

પુસ્તક પરિચય

શ્રી કેશવમ્ભાદ દેશાધ.

હાસતાં ચાલતાં

લેખક: શ્રી. ગિજુભાઈ. પાનાં ૧૮૦. પાકું પુઠું કી ૦-૧૦ ૦

શા માટે

{ લેખક: શ્રી. દરભાઈ. પાનાં ૧૨૪. પાકું પુઠું કી ૦-૮-૦

{ અન્તેના પ્રકાશક: દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર. ભાવનગર.

જાગૃતિશીલ માટે નવીન માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસની અત્યુચ્ચ જરૂર છે. પરંતુ આ માનસશાસ્ત્રનો સાચો અભ્યાસ કરવા જોઈએ સક્રિય અને ધૃત અત્યુચ્ચ ઓછા માનપિતામાં છે. અને બન્ને પુસ્તકોનો હેતુ નિત્ય નગરે પડતા દાખલાઓની મદદથી નવીન માનસશાસ્ત્રનું વ્યવહારુ જ્ઞાન આપવાનો છે. જીવંત માણસના દરેક કાર્ય પાછળ કંઈને કંઈ હેતુ હોય છે. આ હેતુઓનો અભ્યાસ એ માનવ માનસના અભ્યાસનું મહત્વનું પ્રકરણ છે. શ્રી ગિજુભાઈએ હાસતાં ચાલતાં નિર્બંધ દર્શાવે છે અને હુદા હુદા હેતુઓનું પૃથક્કરણ કર્યું છે. તે ઉપરથી આપણે પણ આપણાં કાર્યોનો અંદરનો હેતુ પારખી શકીએ. શ્રી દરભાઈ કહે છે કે માણસનું મન અગાધ છે. જે અમનમનને આપણે ઓળખીએ છીએ એ મન તો સમગ્ર મનનો અતિ અદ્ય ભાગ માત્ર છે. અત્યંત છૂપું પરંતુ મન તો કેટલુંએ વિશાળ, કેટલુંએ ગહન છે. " શા માટે ? પુસ્તકમાં દરભાઈએ પોતાની આસપાસનાં માણસોએ કરેલાં કામનું પૃથક્કરણ કરીને આ છૂપાં મનનાં હેતુઓ તપાસના આપણને શીખવ્યું છે. અત્યંત મનનો અને તેમાં પડેલાં બળોનો અદ્ય પરિચય કરાવવામાં એ મદદગાર થશે માથાપો આ બન્ને પુસ્તકોનો લાભ લઈ શકશે.

શુદ્ધપતિને

{ લેખક: શ્રી નાનાભાઈ. પ્રકાશક: દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર ભાવનગર.
પાકું પુઠું. પાનાં ૨૩૭ કી. ૦-૧૨-૦

જાતકસેવા વધતાં જાય છે અને હજી વધશે. પરંતુ તેનાથી ચનાર લાભનો આધાર શુદ્ધપતિ ઉપર છે. આ પુસ્તક શુદ્ધપતિને ઉદ્દેશીને સખાયું છે. પરંતુ જાતકસેવાના અવરોધો પછી તે ત્રાંચે તો માર્ગ, કેવરથીમાં પજન સાનિજો સાધારણ રીતે રાત્રિ જાતકસેવા સ્થાપના પ્રેરાય છે. તેના દાતાઓ અને અવરોધો ઘડીવાર મમજે છે કે વિદ્યાર્થીઓને આશ્રમ અને યોગશાળા મળે જોઈએ જાતકસેવાનું કામ પૂરું થયું પરંતુ જાતકસેવાનું કર્તવ્ય તેમ જ તેની 'એકમદારી' વધારે છે. ઉત્તમ શુદ્ધપતિ તે જાતકસેવાનો આત્મા છે. આત્મા વિનાનું શરીર નકાર્યું છે. દરેક જાતકસેવા દાતાઓએ ઉત્તમ શુદ્ધપતિ મેળવવા માટે યોગ્ય દાન હુદુ' રાખવું જોઈએ. એ સમજવા માટે આ પુસ્તક શુદ્ધપતિ ઉપરાંત જાતકસેવા કર્તાશાસ્ત્રતાઓએ વાંચવાનું છે.

નવી કેળવણી

{ લેખક: શ્રી હરભાઈ પ્રકાશક: દ. મૂ. પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર.
પાકું પૂઠું પાનાં ૨૬૧ કી. ૮-૧૨-૦

નવી કેળવણી કયા સિદ્ધાંતો ઉપર રચાય છે તે આ પુસ્તકમાં સરળતાથી દર્શાવ્યું છે. લેખકે લખેલા દશ નિબંધોનો આ સંગ્રહ છે. પણ તેમાં સંગ્રહના આવે છે, અને આખું પુસ્તક નવી કેળવણીના પાયા દર્શાવે છે. નવી કેળવણીના ચાર તરનો આ પ્રમાણે છે (૧) વિદ્યાર્થીનું વ્યક્તિત્વ. (૨) સ્વાતંત્ર્ય. (૩) સર્જનાત્મક ક્રિયાઓ. (૪) સામાજિકતા. પહેલાં અને છેલ્લા પ્રકરણથી આ બાબતો વાંચકને સ્પષ્ટ થશે. ધર્મનું શિક્ષણ, નીતિનું શિક્ષણ અને શ્રીશિક્ષણ એ ત્રણ પ્રકરણો બહુ જ વિચારવા જેવા છે.

કુલદાની-નાની, મોટી

{ લેખક: શ્રી. વસંત નાયક. પ્રકાશક: દીવેડીઆ એન્ડ સન્સ, પાનકાર નાકા, અમદાવાદ.
બન્ને સચિત્ર, કી. અનુક્રમે ત્રણ અને ચાર આના.

શ્રી. વસંત નાયક પોતે બાળશિક્ષણના વ્યવહાર કાર્યકર્તા છે. અને બાળસાહિત્ય રચવામાં તેઓ સફળ થયા છે. વાંચતાં શીખતાં બાળકો નાની કુલદાનીથી શરૂ કરી, હોંશથી મોટી કુલદાનીનો લાભ લેશે.

બગીસ-લખણ.

{ લેખક: શ્રી. જદુરાય ખંધડીયા. મુબઇ પાકું પૂઠું પાનાં ૨૪૪
કી. રૂ. ૨-૦-૦.

શ્રી. ખંધડીયા હાસ્યરસના લેખક તરીકે જાણીતા છે; પણ આ પુસ્તકમાં તેમણે હાસ્યરસ સિવાયના બીજા સોળ લેખો લખ્યા છે. તેમના કથન મુજબ પ્રથમ સોળ લેખો રમુજ છે અને બીજા બાગના સોળ લેખ ઉપયોગી છે. એટલે શું, રમુજ તે ઉપયોગી નથી? હું તો માનું છું કે સામાન્ય રીતે રમુજ-હાસ્યરસ-ઉપયોગી છે. તે વિના જીવન અકારૂં થઈ પડે. તેઓના ઉપયોગી લેખોમાં પણ રમુજ તરવરે છે. છતાંયે બગીસ લખણોનું આ પુસ્તક એકંદરે બહુ લોકપ્રિય નહિ થઈ પડે તેવો ભય રહે છે.

પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ-લાપણો અને લેખો

{ પ્રકાશક: શ્રી. પુસ્તકાલય મ. સહકારી મંડળ, રાવપુરા, વડોદરા.
પાનાં ૫૨૦ કી. રૂ. ૧-૮-૦.

પુસ્તકાલય પરિપક્વતા પ્રમુખો અને સ્વાગત પ્રમુખોના લાપણો તથા પુસ્તકાલય સંગ્રહોના નિબંધો અને યોજનાઓનો આ ઉપયોગી સંગ્રહ છે. પરિપક્વ વખતનો ઉત્સાહ પરિપક્વ પછી જતો રહે છે; પરંતુ આવા સંગ્રહને લીધે તેમનાં ઉપયોગી તત્વો જળવાઈ રહેશે અને સૌ કોઈ તેનો લાભ લઈ શકશે.

આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્યના દીક્ષિથીલરૂપર ઇતિહાસ લેવો

ઉર્મિનો કાવ્યાંક

પ્રગટ થઈ ગયો છે

વયોવૃદ્ધ પદ્ય અને ગદ્યસ્વામી પ્રો. બલવંતરાય ઠાકોરથી માંડીને કિશોર કવિ કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી સુધીના તમામ કાવ્યોપાનંદોની ઉત્તમોત્તમ રચનાઓનો આસ્વાદ લેવો હોય તો 'કાવ્યાંક' મેળવ્યા સિવાય તમને નહિ ચાલે 'કાવ્યાંક' ની પ્રશંસા ગુજરાત સુકતકંઠે કરે છે.

: ઉર્મિનું તંત્રી મંડળ :

ડાહરરાય માંકડ : લવાનીચંકર વ્યાસ

કન્દુલાલ ગાંધી : ચમનલાલ ગાંધી

ઉર્મિના આખા વર્ષનું લવાજમ રૂ. ચાર } વર્ષની શરૂઆતથી પ્રાદુર
કાવ્યાંકની છુટક નકલ રૂ. ત્રણ } થનારને કાવ્યાંક વિના મૂલ્ય

પ્રાપ્તવાન સાહિત્યના આવાં સામયિકથી વર્ણિત રહેવાનું હોય પચાંઠ કરે ?

ત્યારે કામો : ' ઉર્મિ ' કાર્યાલય : ખોરી ગાર્ડન : કરાંચી

પી. ચ. ર. વો. ટ. ર

અમેરિકાની એક પ્રસિદ્ધ દવા.

જો તેવો રોગ હોય તેને દુર કરવામાં જેમ ચીકીત્સક અનુભવી નોંધ્યે તેમજ ઔષધી પણ અચૂક અસરકારક થવી નોંધ્યે. " પીચર વોટર " સ્ત્રીઓ માટે અપૂર્વતુલ્ય છે. રોગકરો કહે છે કે ગર્ભાવસ્થામાં યાવાવાળા બધી ફરીયાદો: જેમ કે કે ગર્ભાચાપ, દીવનો ગભરાટ, સ્વારમાં ઊછળો થઈને ઉલ્ટીની બીક, કબજિયાત, નશામાંનું ધંતનું દર્દ, પેશાબ થતી વખતે પેડુમાં દર્દ, ટુંકામાં ગર્ભાવસ્થામાં જે જે ફરીયાદો થાય છે, તે બધી દુર કઢવામાં " પીચર વોટર " અચૂક છે. પ્રસૂતી થતી વખતે પણ આ દવા સેવન કરવાથી દરદ કમ થાય છે.

સ્ત્રીઓ માટે " પીચર વોટર " અમુલ્ય દવા છે. કારણ કે પ્રસૂતીઅવસ્થાના બધા દર્દોને દુર રાખે છે. અને તંદુરસ્તીને મેળવે છે. જો તેવી સુકુમાર સ્ત્રી " પીચર વોટર " નું સેવન કરે તેથી તેને લાભ અવશ્ય થવો નોંધ્યે. દરેક સ્ત્રીએ પોતાની અને ભાગી બચ્ચાની તંદુરસ્તી માટે " પીચર વોટર " લેવું નોંધ્યે. વંધ્યત્વમાં " પીચર વોટર " પ્રમાણીક લાભકારક ઔષધી છે. વંધ્યત્વ દુર કરવા માટે ન્યાં સુધી ગર્ભધારણ ન થાય ત્યાં સુધી અને ત્યાર પછી પ્રસૂતી થતા સુધી " પીચર વોટર " નું સેવન કરવું નોંધ્યે. આથી ગર્ભનું રક્ષણ થાય છે અને ગર્ભ-આવ થતા નથી. " પીચર વોટર " ગર્ભ રાંબંધી બધા રોગોનો નાશ કરે છે અને ન્યાં ઓપરેશનની જરૂર પડે છે ત્યાં પણ " પીચર વોટર " વાપરવાથી ઓપરેશન વિના દર્દ દૂર થાય છે.

બધા પ્રતિષ્ઠિત દવાવાળાને ત્યાં મળે છે—

બનાવનાર-શ્રી પીચર વોટર મેન્યુ. ડૉ. લી. મુખર્જી.

સ્ત્રીઓના તમામ દરદે ઉપર અઠસીર સ્વદેશી ઔષધી.

સ્ત્રીશક્તિ.

(રજસ્ટર્ડ)

સ્ત્રીઓને ચતા પ્રદર, રક્તઆવ, લોહીવા સુવા-
રોગ, અનિયમીત અટકાવ, અને ગર્ભાશયના તમામ
દરદે મટાડી સ્ત્રીઓને કાયમની તંદુરસ્તી આપે છે.

૪૦ ગોળીની ૧૦૦ ગોળીની

ખા. રૂ. ૧૫૫ ખા. રૂ. ૩.

પરદેશી મોટી બા. થી. ૮).

બધા જાણીતા દવાવાળા વેચે છે.

સોલ હિસ્ટ્રીબ્યુટર્સ

ઠાકોર રસીક એન્ડ કું.

દાલગરવાડા, અમદાવાદ

સ્ત્રી પુરુષો માટે અમુલ્ય દવા.

આ શોખની વસ્તુ નથી, નખળા બાંધાની કે અતી સુવાવડંથી
નખળી પડેલી સ્ત્રીઓને તંદુરસ્તી બક્ષી, કાયમના માટે સુવાવડની
ચીંતામાંથી છુટા કરે છે. બીજા બધા લેભાણુ તુકશાનકારક સાધનોનો
ઉપયોગ ન કરતાં, પ્રખ્યાત અર્ફળ (રજસ્ટર્ડ) પીલ્સનો જ
લાભ લઈ, સ્ત્રીઓના શરીરનું રક્ષણ કરો.

અર્ફળ (રજસ્ટર્ડ) પીલ્સ બધા જાણીતા દવાવાળાને
ત્યાં મળે છે. ન મળે તો લખો:—

શ્રીમતી કુસુમ કે. મહેતા.

નસીરાબાદ (રાજપુતાના)

જગમેહાન—એ બાદથી સુંગધમાં કાટમાં ગળાવા સ્ત્રીમાં શા. હીરાચંદ
લીમજીની દુકાને ચાઠ ચાનાની કીમતે મળે છે. તે માથાના ગમે તેવા સખત
દુઃખાવાને તરત નરમ પાડે છે, તે ઉપરાંત હાથ પગની કલતર, કમરનો દુખાવો,
આંધાશીશી અને શરીરના કોઈપણ દુખાવાને ફક્ત પાંચ મીનીટમાં અગળ્ય રીતે
દાવો કરે છે.

જેઠમાં પ્રસિદ્ધ થશે

ટોલ્સ્ટોય ગ્રન્થાવલિમાં

દૃષ્ટિપરિવર્તન

બુલ્ક ગ્રન્થાવલિમાં

ગાતા આસોપાલવ

(વાર્તાસંગ્રહ)

(સહદેવ)

ગીતામન્થન (મશરૂવાળા)

દ્વિરેફની વાતો ભા. ૨

સંગ્રહની વાતો

: તૈયાર થાય છે :

મેક્સિમ ગોર્કી કૃત

‘ મધર ’ નો અનુવાદ

*

ગ્રિન્સ કોપોટકિન કૃત

‘ ક્રાન્કવેસ્ટ ઓફ બ્રેક ’ નો

અનુવાદ

* *

ટોલ્સ્ટોય ગ્રન્થાવલિમાં—

નવો અવતાર ભા. ૩ નો

પ્રસિદ્ધ થયો છે. પૃ.સં. ૨૦૦

કિમત ૧-૦-૦

* પ્રસ્થાન કાર્યાલય *

સરસ્વતી ગ્રન્થમાલાનાં

પાંચમા વર્ષનાં પુસ્તકો

૧-૨ તૂટેલા તાર : (સ્નેહરસિમ)

આ પુસ્તકમાં ત્રણ સુંદર

સામાજિક વાર્તાઓ

આપવામાં આવી છે.

૩ તારણ્યમાં પ્રવેશતી

કન્યાને પત્રો

એક આશ્રમવાસી પિતાએ પોતાની

કન્યાને લખેલા પત્રો. દરેક કન્યાએ

આ પુસ્તક વાંચવું જ નેહ્યું.

(પૃ. સંખ્યા ૮૮ : કિં. ૦-૩-૦)

૪-૫ નૂતન રશિયામાં ડોકિયું

કોન્સ્ટાન્ટિન રશિયાની શી સ્થિતિ થઈ

હતી તે જાણવા મળે આ પુસ્તક ખૂબ

જ ઉપયોગી અને માહિતીપૂર્ણ છે.

મોરિસ દિન્ડસના એક પુસ્તક ઉપરથી

એ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

૬-૭ જીવનચર્યા

કાકા કાલેલકર, આચાર્ય કૃપાલાની,

ટસિંહપ્રસાદ ભટ્ટ, કિશોરલાલ

મશરૂવાલા, રામનારાયણ પાકે,

નિતોળા જેવા વિચારકોએ જીવનના

જુલ જુલ પ્રશ્નો ઉપર કરેલી ચર્ચા

રજૂ કરતું પુસ્તક.

આજે જ રૂ. ૨) ભરી શાહક થઈ જાયો

* પ્રસ્થાન કાર્યાલય *

સહાયક તંત્રી : શ્રી જમુભાઈ દાણી

પુ. ૭૮ ::

જુલાઈ : ૧૯૩૪

:: અંક ૭

અનુક્રમ

૧ ગંગ-નાવલી	શ્રી. જમુભાઈ દાણી	...	૧૬૦
૨ મહાદેવને ફૂલ	શ્રી. છાદુભાઈ પટેલ	...	૧૬૧
૩ શું કરીએ ?	શ્રી ગિજુભાઈ	...	૧૬૨
૪ છવો કમાઈ આવ્યો !	શ્રી. રમણલાલ સોની	...	૧૬૩
૫ બંચલી	શ્રી. મોહિનીચંદ્ર	...	૧૬૬
૬ જમાદાર સલાબતખાં	શ્રી. ઉમિયાશંકર ભેખી	...	૧૬૭
૭ મોંઘીની ભેટ	શ્રી. વિઠ્ઠલરાય આવસત્પી	...	૧૬૮
૮ ભગવાનનું મુખ	શ્રી. ભોળાશંકર વ્યાસ	...	૨૦૦
૯ અલકમલકની વાતો	સંપાદક : એક બ્લેન	...	૨૦૩
૧૦ બાળકોની મુસાફરી	૨૦૪
૧૧ યુરોપના દેશોમાં	શ્રી વરધભાઈ પટેલ	...	૨૦૬
૧૨ ગામડીયા ગામમાં	શ્રી છગનલાલ ગંગાદાસ	...	૨૦૮
૧૩ હિંદી વિભાગ	શ્રી દહેરીઆવા.	...	૨૧૦
૧૪ બાળકોના લેખો	૨૧૧

ગંગા-નાવલી

(ધો. મેઘાણીના 'ઉભા રહેા' રમવાળી 'નેા રાહ)

ઝુક્યા આંખા ને ઝુકી વાડિયું રે,
 એક વાર આવો રે, ગંગ નાવલી !
 મીઠાં નિરમળ એનાં નીરરે; એકવાર૦ ૧
 ટહુકે કોયલ, ટહુકે મોરલા રે,
 દિલનાં મોંધા એ અવકાર રે; એકવાર૦ ૨
 ખોખા સમાણાં મીઠાં વીરડાં રે,
 રૂમઝુમતાં ઝીણાં એવાં બેણુ રે; એકવાર૦ ૩
 નાચે, કૂદે ને રમે બાલુડાં રે,
 ગરબે ધૂમંત નાની બાળ રે; એકવાર૦ ૪
 ભોળાં પંખીડાં, ભોળાં માનવી રે,
 ભોળાં, હેતાળ એનાં લાવ રે; એકવાર૦ ૫
 ઉચે આકાશ રૂડા તારલા રે,
 નીચે ટમકે એનાં તેજ રે; એકવાર૦ ૬
 પિયુ વિલેગી ઝરે નાવલી રે,
 સૂક્યા આંસુનાં એનાં નીર રે; એકવાર૦ ૭
 આવો, પધારો દેવ બાપુડાં રે,
 દીપ્તો અંતરથી આશિષ દાન રે; એકવાર૦ ૮x

જમુભાઈ દાણી.

x કુંડલા ગામને પાદર એક નદી વહે છે; એનું નામ નવલગંગા-નાવલી. લોકકથા એમ છે કે એનો પ્રવાહ ઉપરથી આવી, આથે જઈ, જમીનમાં સમાઈ જાય છે. એ નદીને કાંઠે બેઠાં બેઠાં આ જોડકણું લખાયું છે.

મહાદેવને કુલ

શ્રી. છોટલાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ

એક હતી. બેન, તેનું નામ વિનુ. વિનુબેનને કુલ ગાહુ ગમે. ઘણી વખત મહાદેવને કુલ ચઢાવે. મહાદેવને કુલ ખૂબ ગમતાં.

બેસતાં વર્ષનો દિવસ હતો. તે દિવસે વિનુનું હૃદય ખૂબ ઉદ્વાસમાં આનંદ કરતું હતું. 'આજ તો હું ઘણાં કુલ લાવીશ ને મહાદેવજી ધરાઈ જાય એટલા કુલ ચઢાવીશ. મારા ઉપર મહાદેવજી પ્રસન્ન થશે. આજુ વર્ષ આજના જેટલો મને આનંદ આપશે.'

ગામને પાદરે સાર્વજનિક ગળીઓ હતો. વિનુ પહેલી ઉઠી, કુલો તોડી લાવવા નીકળી પડી. 'આમ કેમ માફ. મન પાછું પડે છે? મારા પગ કેમ નથી ઉપડતા? આજે શું મહાદેવજીની મરજી નથી?' આમ છતાં વિનુ કંઠણ હૃદય કરી ઠેક ગળીઓમાં પહોંચી.

ગળીઓમાં શુભાળ, મોગરા, ચપે, ચપેલી, વેલ, બુધ વગેરે બુદી બુદી જાતનાં કુલઝાડ હતાં. વિનુ પહેલી સીધી શુભાળના છોડ પાસે ગઈ. જેવી કુલ તોડવાં જાય છે ત્યાં અંદરથી એક અવાજ આજ્યો. એટલે તે ખીની ને દૂર ખસી ગઈ. દૂર ઉભી ઉભી શુભાળના છોડને વિનંતી કરીને બોલી 'ભાઈ! આજે નવીન વર્ષે મારા દેવને કુલ ચઢાવવા ન આવે?' ફરી તોડવા જાય છે ત્યાં પાછો કૂંકાડો સંભળાયો, એટલે દૂર હટી ગઈ. ત્યાંથી મોગરાના છોડ પાસે ગઈ. ત્યાં પણ આ પ્રમાણે જ થયું. એમ દરેક છોડ પાસે જઈને પાછી આવી. 'હું પાપી છું, અપવિત્ર છું' સૂર્ય ઉગશે એટલે સ્નાન કર્યા પછી જ આવીશ. એમ માની તે પાછી ગઈ.

દાતણપાણી, સ્નાન કરી વિનુ બાગમાં ગઈ. હવે વિનુ સાવ નિઃશ્ચય કે અણસમજી નહોતી, કે ઝટ ઝટ જઈને કુલ તોડવા લાગી જાય. પહેલી શુભાળના છોડ પાસે જ ગઈ. શુભાળનું કુલ તેને ખૂબ ગમતું. પ્રથમ માગણી કરી 'ભાઈ! હવે કુલ તોડું? હું નાહી ઘોષ પવિત્ર થઈને આવી છું.' જેવી આસ્તે રહીને કુલની પાંખડીઓ પાસે હાથ લંબાવે છે તેવી આખી ડાળી હાલી ઉઠી. વિનુ એકદમ ચમકી, ને હાથ પાછો ખેંચી લીધો. 'ભાઈ! તમારી અનુમતી લીધા વિના એકેય કુલ નહિ તોડું, તમારી નામરજી છે તો નહિ તોડું.' પછી વિનુ મોગરાના છોડ પાસે ગઈ ને ત્યાં પણ તે જ પ્રમાણે વિનંતી કરીને બોલી: છતાં

કુલ તોડી શકી નહિં. એમ બધા જ છોડ પાસે ગઈ, છતાં એક પણ કુલ લીધા વિના વિનુ ઘરે પાછી ગઈ. આવળતે વિનુ ખૂબ નીરાશ થઈ હતી. તેને કંઈ કંઈ વિચાર આવતા હતા. ‘અરે! સાર્વજનિક બાગમાંથી હું એક પણ કુલ કેવી રીતે તોડી શકું? મારી જેમ બધા જ કુલ તોડવાને આવે તો આ રીતે એક પણ કુલ રહે ખરું કે? મેં એકેય છોડ ઉછેર્યો નથી. પાણી પણ પાતું નથી. પછી મને લેવાને શું હછ હતો? ઠીક, પણ આજે તો મહાદેવને કુલ ચઢાવવું જ જોઈએ. ના ચઢાવું તો અપ્રસન્ન થાય ને આખું વર્ષ મારું એળે જાય.’

પાછી વિનુ ઉઠી. એક હાથમાં કોદાળી ને રાત્રમાં પાણી લઈ બાગ તરફ ગઈ. શુભાળના છોડ પાસે જ ગઈ. તેનો ક્યારે ખૂબ ગદો હતા. અંદર ખડ પણ ખૂબ જામી ગયું હતું. તે ખંધું જોઈને સાદુ કરી, વિનુએ ડાલ પાણી પાતું. પછી તરતજ શુભાળના છોડે વિનુને નમન કર્યું. હવે તે સમજ કે મને કુલ તોડવા દેશે. વિનુને કુલ તોડવા દીધું. તે એક જ કુલ લઈને આનંદમાં ને આનંદમાં ઘરે આવી મહાદેવને ચઢાવ્યું. મહાદેવ વિનુ ઉપર પ્રસન્ન થયા. હજીય વિનુ ઉપર પ્રસન્ન જ છે. વિનુ એટલે વિનોદિની, તેનો વિનોદી સ્વભાવજ કહી આપે છે કે તેની ઉપર મહાદેવજ પ્રસન્ન છે જ.

શું કરીએ ?

તમે નાનાં બાળકો આજથી પણ ઘણાં નાનાં કામો કરી શકો છો.

પુસ્તકાલયમાં જઈને આખો દહાડો વાંચ્યા કરો તો જાણવાનું ઘણું મળશે. પણ તેમાંથી કંઈને કંઈ રાજ કરો ત્યારેજ તમે સાચા વાંચનારા.

તમે બધાં લેખાં થઈ, નાનાં નાનાં દૈનિકો કાઢી શકો. એ દૈનિકોમાં તમે તમારી શેરીમાં, લક્ષ્માં અને ઘરમાં જે બાળકો ખીજતને હિરાન કરતાં હોય તેનાં નામો બહાર પાડો.

એમાં જ તમે તમને જેઓ મારતાં હોય, લડતાં હોય, તેનાં નામો પણ બહાર પાડી શકો.

એમાં તમે શેરીમાં ગંદછી કોણ કરે છે, તેનાં ચિત્રો કાઢીને મૂકી શકો. એમાં તમે ગાળો દેનાર છોકરાંને, મારામારી કરનારાંને ચેતવણી આપી શકો.

આ દૈનિક તમે શેરીની દિવાલે ચોટી શકો. રાજ એક દૈનિક કાઢો તો રાજને રાજ નવું નવું થાય.

ગિજુભાઈ

જીવો કમાઈ આવ્યો !

શ્રી. રમણલાલ સોની

બાર વર્ષે જીવાની માનો કાગળ આવ્યો.

“જીવા ! હવે તો ઘેર આવે તો ઠીક. બાર વર્ષ તે શેઠની નોકરી કરી. હવે તો બહુ કમાયો હોઈશ. હુંય હવે ઘરડી થઈ.”

જીવાએ ઘેર જવાનો વિચાર કર્યો. તે શેઠની પાસે ગયો અને ઘેર જવાની રજા માગી. શેઠે એના પગારના ચડેલા રૂપિયા ગણી આપ્યા. બસો રૂપિયાની પોટલી માથે ચડાવી, જીવો ઘેર જવા નીકળ્યો.

ઉનાળાનો વખત છે. માથે સૂરજ તપે છે. ધરતી પર બાંહે જવાળા વરસી રહી છે. તાપથી આખે શરીરે પર-સેવાના રેલેરેલા નીતરે છે. માથે બસો રૂપિયા-પાંચશેરની પોટલી છે. જીવો તાપથી કાયર કાયર થઈ ગયો હતો, માથા પરની પોટલીનો ભાર હવે તેનાથી ઉચકતો નહોતો.

એટલામાં એક ઘોડેસ્વાર ત્યાં યઈને નીકળ્યો. જીવો કહે, “અરે ભાઈ ! તમને તાપ નથી લાગતો ? મારાથી તો આ તાપ ને આ ભાર, બેય નંધી ખમાતાં.”

ઘોડેસ્વાર કહે, “અમે તો આ ઘોડે ચડીને નીકળ્યા. હમણાં ઘેર પહોંચી જઈશું.”

જીવો કહે, “અરે ભાઈ ! મારાથી તો આ તાપ નથી ખમાતો.”

ઘોડેસ્વાર કહે, “એવો શો ભાર છે ?” જીવો કહે, “બાર વરસનો પગાર છે. બસો રૂપિયા છે-બસો. હાં, પણ ત્યારે તમે એટલું ન કરો ! મને તમારો ઘોડો ના આપો ? મારો આ ભાર તમે લો, ને તમારો ઘોડો મને આપો.”

ઘોડે સ્વાર કહે, “ઠીક, તો લો આ ઘોડો.”

જીવાએ રૂપિયાની પોટલી પેલા ઘોડેસ્વારના હાથમાં મૂકી. ઘોડેસ્વારે ઘોડાની લગામ જીવાના હાથમાં સોંપી.

જીવો કુકડો ભારી ઘોડા પર ચઢી બેઠો ને ખદ્દક ખદ્દક હાંકવા માંડ્યું.

ઘોડેક દૂર ગયા પછી જીવાને થયું કે ઘોડો આમ ધીમે ધીમે ચાલે એ તો ઠીક નહિ. ઘોડો ઘોડાની રીતે ન ચાલે તો પછી એ ઘોડો શાને ? એણે લગામ ખેંચી, એડી મારી-ઘોડો પુરપાટ ઉપડ્યો. એવો દોડ્યો, એવો દોડ્યો કે જીવાભાઈ ઘોડાની પીઠ પર ઉંચા નીચા ઠબકારા ભરવા લાગ્યા. એટલામાં સામું એક ગાડ આવ્યું. ઘોડો એકદમ ઉભો રહી ગયો ને આગલા પગ ઉંચા કરી ગાડ થયો. જીવાભાઈ ઘોડા પરથી સીધા લોંચ પર ગળડી પડ્યા !

એટલામાં ત્યાં થઇને ઊંટવાળો જતો હતો. એણે દોડી આવી ઘોડાની લગામ પકડી લીધી અને ઘોડાને ઠેકાણે આણ્યો. જ્યાં જોયો થઇ કહે, અરે, “કેવો ખરાબ ઘોડો છે ! આવા ઘોડા પર બેસવા કરતાં તો આ ઊંટ શું ખોટું !”

ઊંટ વાળો કહે, “હાં જોઈએ તો લઈ જાઓ. ઘોડો મારે ચાલશે.”

જ્યાં કહે, “હાં ! હાં ! એવું કરો. તમે મારો ઘોડો લઈને મને તમારું ઊંટ આપો.”

ઊંટવાળાએ જ્યાંને ઊંટ પર બેસાડ્યો. દોરી તેના હાથમાં આપી; અને ઊંટને ચાલતું કરી, પોતે પેલા ઘોડા પર સ્થાય થઈ રસ્તે પડ્યો.

જ્યાં કહે, “હાશ ! કેવી મજા આવે છે ! જ્યાં આસને બેસવાનું. મળ્યું ! લખવાનાં ટેંગલ પેઠે આગળ ઊંટનો ઢેડો કેવો સરસ છે !”

થોડેક ચાલ્યા ત્યાં જવાભાઈની કમર હુખવા લાગી. એવામાં એક લીમડો આવ્યો. લીમડો જોઈ જાંટ ભાઈની દાઢ સળકી. એ તો મંડ્યું લીમડાનાં પાન ખાવા. જવાભાઈ જહુરે કરે, દોરી આમ જેએ, તેમ જેએ, પણ જાંટ તો ખસે જ નહિ. જ્યાં કહે “આવા હરામી જાંટ કરતાં તો ગધેડું શું ખોટું ?”

એટલામાં ત્યાં થઇને એક કુંભાર ગધેડું લઇને જતો હતો. જ્યાં કહે, “અરે કુંભારભાઈ ! જરા અહીં આવોને. જુઓને આ જાંટ આંહીથી ખસતું નથી”

કુંભાર કહે, “દોરી આમ જેએ....હાં....આમ ડચકારો કરો.”

જ્યાં દોરી જેએવા ગયો, ત્યાં જાંટ વાંકું મોં કરી એકદમ ચકરી ફરી ગયું. જવાએ ફરી દોરી જેએ. જાંટ ફરી જોસથી ખરાડી, જવાના પગને ગચકું ભરવા મોં પહેલું કરી, જે ત્રણ કુંડાળાં ફરી ગયું. જ્યાં તો ખી ગયો. એનાંથી ચીસ નંખાઇ ગઈ. “આ કરતાં તો ગધેડું શું ખોટું !”

કુંભાર કહે, “ભાઈ ! ગધેડું જોઈએ તો મારું ગધેડું લો.”

જ્યાં ખુશ થઈ કહે, “હાં હાં ! એવું કરો. મારે તો આ બધા નથી જોઈતા.”

કુંભારે જાંટને બેસાડ્યું. જવાને હેઠે ઉતાર્યો અને ગધેડું સોંપ્યું. પછી પોતે જાંટને દોરી ચાલતો થયો.

જવાભાઈ ગધેડા પર એક તરફ બે પગ રહે તેમ બેસી, ગાતા ગાતા આગળ ચાલ્યા.

જતાં જતાં નદી આવી. ગધેડું નદીમાં ઉતરવા જાય છે ત્યાં ઠોકર લાગી. જવાભાઈ પાણીમાં પડ્યા ! કપડાં બધાં પાણીમાં તરખોળ થઈ ગયાં !

જવાભાઈ કહે, ‘હત્તારીની ! આવા ગધેડા પર બેસવા કરતાં ન બેસવું શું ખોટું ! મરવા દે ગધેડાને.”

જવાભાઈ તો ગધેડાને છૂટું મૂકી દઈ, ભીને કપડે આગળ ચાલ્યા. જતાં જતાં વણજારાની પોઠ સામી મળી. વણજારા કહે, “અરે, આ શું ? તને કોરાં કપડાં ય નહિ મળ્યાં ?”

જ્યાં કહે, “તો આપોને.”

જીવોએ લીનાં કપડાં ઉતારી નાખી,
વણુઝારાએ આપેલાં ગંદાં ચીથરીઆ
કપડાં પહેરી લીધાં. વણુઝારા જીવાનાં
સારાં પણ લીનાં કપડાં લઈ રસ્તે પડ્યા.

જીવાભાઈ આવા રૂઠા વેશે આગળ
ચાલ્યા. સાંજ પડવા આવી હતી, એટલે
વાટમાંથી એક જળામાંથી લાકડી
ઠાપી લીધી.

જીવાનું ગામ આવ્યું. ગામમાં પેસતાં
એમને! વેશ જોઈ કુતરાં ભસવા લાગ્યાં.
જીવો લાકડી ઉગામી કુતરાં હાંકતો
ગામમાં પેઠો. છેવટે ઘેર આવી ઉભો.

મા કહે, “ આવ્યો ભાઈ, જીવા ! ”

જીવો કહે, “ હા મા, આવ્યો. ”

“ શું કમાઈ લાવ્યો ? ”

“ બસો રૂપૈયા-બસો-રોકડા કલદાર.
બસો રૂપૈયા. ”

ડાશી કહે, “ હે ! ’ બસો રૂપૈયા !
એટલા બધા ? ક્યાં છે ? ”

જીવો હસીને કહે, “ એ રૂપિયા
આપી મેં એક ઘોડા લીધો. બહુ ભાર
હતો મા, એટલે મેં આપી દીધા. ”

મા કહે, “ ક્યાં છે એ ઘોડા ? ”

જીવો કહે, “ એ ઘોડાનું મેં ભાંટ
લીધું. ઘોડા તોફાની હતો ને, માં, એટલે
આપી દીધો. ”

મા કહે, “ એ ભાંટ ક્યાં છે ? ”

જીવો કહે, “ એ ભાંટ આપી મેં
ગધેડું લીધું. બહુ ખરાબ હતું મા,
એટલે આપી દીધું. ”

મા કહે, “ અને, એ ગધેડું ક્યાં છે ? ”

જીવો હસી પડ્યો, “ અરે ! એ તો
એવું કમળત નીકળ્યું કે મને નદીમાં
ફેંકી દીધો ! ”

“ લુગડાં બધાં જગડી ગયાં હશે ! ”

જીવો ખડખડ હસી કહે, “ અરે !
મા, હું કાંઈ કાચો છું. એવાં લીનાં
લુગડાં હું તે કંઈ પહેરું ! એ તો મેં
વણુઝારાને આપી દીધાં, ને આ એનાં
કોરાં લુગડાં પહેરીને આવ્યો ! ”

“ શરીરે તો સાજેતાજે છે ને ! ”

“ એ તો મા, મેં વાટમાંથી આ
લાકડી ઠાપી લીધેલી, એટલે કુતરાં તો
હાડિવાઉ કરતાં આવ્યાં, પણ બધાયને
હાંકી કહાડ્યાં. ”

મા કહે, “ ત્યારે એટલી લાકડી
કમાઈ લાવ્યો ખરે ! બાકી તો બાર
વરસ પહેલાં જેવા ગએલો, એવો જ
પાછો આવ્યો છે ! ”

જીવો કહે, “ લાકડી પણ કમાઈ
લાવ્યો તો ખરો ને ! ”

જીવાભાઈ ને એમની માએ ખાધું
પીધું ને દહેર કરી.

બચલી

: હિંચ :

(૧)

અંપાકળી જેવી એક મારી બચલી,
ઉગતાં ઉગતાં ખીલી ઉડી;
પાંખડીએ પાંખડી ફેરી રહીને,
અંતરમાં માધુરી ભરતી મીડી

(૨)

તારાકણી જેવી એક મારી બચલી,
રમતાં રમતાં હસી ઉડી;
કુમળી આંખોના પોપચે નાચતી,
આશા ને સ્ફૂર્તિની વેલડી દીડી.

(૩)

ચાંદાની પાંખ જેવી એક મારી બચલી,
કેવી ગગનમાં ધુમી રહી ।
રૂપલાવણી દોરી નાખીને,
અમને નીચેથી ખેંચી રહી.

(૪)

સોનાની રેખ જેવી એક મારી બચલી,
સાગરમાં સહસા બ્યાપી રહી;
ભાષાને સોણલે મીટ એક માંડતી,
કંચનને માંડવે મલકી રહી.

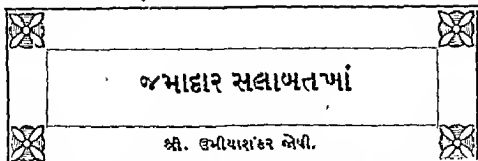
(૫)

નીલમની દોર જેવી એક મારી બચલી,
સન્ધ્યાના તેજશું ભૂલી પડી ।
ઈન્દ્રધનુષ્યપર પગલીઓ માંડતી,
કુમકુમ તણી શું વરસે ઝડી ।

(૬)

હૈયાના હીર જેવી એક મારી બચલી,
પાતાળ ફેડીને ઉમટી રહી;
નવરંગી સ્વપ્નને શુંચતી શુંચતી,
અવની અનન્તની સજા રહી*

મોહિનીચન્દ્ર.

જમાદાર સલાખતખાં

શ્રી. ઉમીયાશંકર જોષી.

અમારા ગામમાં સલાખતખાંલાઈ અખ્યાત અને જાણીતી વ્યક્તિ છે. ધોળી ધોળી દાદી ને મોટી એમની આંખો, વાણીના છટા અને ખીજા માણસ સાથે સ્કેન્ને લખી શકે એવા મળતાવડા અને આનંદી છે.

વીરબાઈના દરવાજે નાની એવી હાટડીમાં, ખાંડ ગોળ, ઘી, દરેક જાતનું સીધું સામાન, બટન, અગરબત્તી અને સુગંધી તેલ અને દવાઓના વેપાર કરે છે. જીવનની જરૂરીયાતના તમામ વસ્તુઓના એ વેપારી છે.

ધંધામાં જોરની મોસમમાં જોર, કેરીની મોસમમાં કેરી, રાયજીની મોસમમાં રાયજી, ઠાંડી, કારેલાં, બીજોરાં, પપૈયાં, જાંબુ વગેરે ગુજરાત અને ઉત્તર હિંદુસ્તાન તરફ કોયળે કોયળા ભરી બહારગામ મોકલે છે. ગામના વાણીઆ એમના ઉપર બહુ ખીજે છે અને કહે છે કે આ જમાદાર સલાખતખાં આપણા સસ્તો મેવો બહાર ગામ મોકલી મેંધો કરે છે, નહિતો કેરી પૈસાની બશેર વેચાત અને જોર તો ધોકલે કુટાત.

જમાદાર સલાખતખાં વનસ્પતિનો પણ વેપાર કરે છે. જંડુ કામરેશી અને આયુર્વેદીક કોલેજોના ઝોર્ડરો એમને જ મળ્યા કરે છે. પાલણપુરની આસંપાસના જંગલોમાં થતી વનસ્પતિ, બ્રાહ્મી, ગળો, આંબળાં, મેંદીઆવળ, પીપરામુળ, ગંઠાડા, ગોખરુ, આંબાહળદર, મજીઠ વગેરે બહાર ગામ મોકલે છે.

જમાદાર હાથ કારીગરી પણ સુંદર કરી શકે છે. મહોરમમાં (તાબુત) તાલુખાની જાળીઓ, કાગળનાં શુલાખ અને મોગરાનાં ફૂલો બનાવી તાબુતને સુંદર શણગારે છે. વાતવાતમાં કાતર અને કાગળના પ્રયોગથી સુંદર જાળીઓ બનાવી આપે છે.

લગ્ન અને સાજનના રંગમંડપોને સુશોભન કરવા આકૃતિઓથી મંડપને શણગારવા એમને ખાસ આમંત્રણ મળે છે. સોનેરી કાગળના અક્ષરો સહેલાઈથી વાંચી શકાય તેવા મરોહદાર કાપી અને છટા અક્ષરોથી મંડપ અને તોરણદારને શોભાયમાન કરે છે.

હંમેશાં એક પૈસાનું સદૈશ અથવા નવભારત ખરીદી, નાની એમની હાટડી બહાર પાણી છંટાવી, છાપું વાંચતા બેસે અને રસ્તે જતા આવતા લોકો સાથે અલકમલકની વાતો કરે. જમાદાર સાહેબ પાલણપુરમાં મથકુર છે.

મોંઘીની

(દોહરા.)

બબર કેરી લીડમાં વળોટતો હું વાટ,
પાછળથી પાસે થતો સુણું કંઈ સુસવાટ.

ખસું ખસું ત્યાં ખૂંદતી સાઈકલ અપટે બંધ,
લાંબી મારી લાકડી ચગદીને મુજ પાંચ.

આગળ ચાલ્યો જઈ ત્યાં દીડી બાળા એક,
હૈયાફાટ રડયા કરે, છાની ન રહે છેક.

પૂછ્યું—“બાપુ ! ક્યાં રહે ? શું છે તારે દુઃખ ?”
પણ એ રડતી ના રહે, હિગકે ઉછળે દૂખ.

ધીમે પંખાળી જરી છાની રાખી બાળ,
બાબુએ બેસારતાં સમારતી નિજ વાળ.

“બાલ જીત ! શું નામ ? ને શું છે તારે કામ ?”
પડી જવાયું શા થકી ? ઠેભાણી કેા ઠામ ?”

“મા મુજને મોંઘી કહે, મેલી લેવા દૂધ,
ભાઈ પડ્યો છે તાવમાં, તેને નહિ કંઈ મુધ.

અપટે પાડી સાઈકલે, છોડ્યું સર્વ શરીર.
પીઠા નહિ તેની ગણ, પણ ઢોળ્યું મુજ ખીર.”

લાગી એ રડવા વળી, હિગકાં હૈયું ખાય,
લોટો ખાલી દેખતાં અતિશય રોતી બંધ.

“છાની બાપુ ! છેક યા, લોટો લઈને ચાલ,
દૂધ ફરી લઈએ વળી, મળશે તાબે માલ.”

ભેટ

“ માયે માંડ દળી દળી કરેલ પૈસા ચાર,
ફૂધ હુકાનેથી હવે કેમ મળે ફરી વાર ?

ખસૂસ વૈદે છે કહું કરવા ખૂબ જતન,
ફૂધ વગર દેવું નહિ અણપૂછયું કંઈ અત્ન. ”

એમ કહી હિજકાં બરી રડી પડી ફરીવાર,
છાની તેને રાખવા કર્યા સ્નેહ ઉપચાર.

છેલાણી ને છાકટા સાંઠકલના અસવાર,
હકફેટે પીડા થતી ગણે નહિ ગમાર.

ધસમસતા બાયે ધસ્યા લુટાઇ બાણે બાય,
પલાણુ કેરી પીઠમાં છાક વસ્યો વરતાય ।

મોંઘી મોંઘા મૂલનું રત્ન જ રગદોળાય,
ગમારને ગણના કરી ? કયરી કોમળ કાય ।

“ ચાલ ઉઠ લોટો લઇ, ફૂધ અપાવું બહેન ।
પાને જઇને લાઇને, વળશે એને ચેન. ”

એમ કહી ઉભી કરી જઇ અપાવ્યું ફૂધ,
ધુરી ધુરી બાળા બની, ભૂલી ગઇ સૌ દુઃખ.

રૂપિઓ ઉપર રોકટો આપ્યો તેને હાથ,
ફૂધ રોજ લેવા અને પાવાને નિજ બ્રાત.

ચમક્યાં એનાં નેણુ શાં ! બાણે હરખ ન માય ।
ઉર આનંદે બિછળ્યું, સાળે ભાઈ જણાય ।

વિ. ય. આવસત્થી

ભગવાનનું મુખ

શ્રી. ભોળારાંકર ગ્રેમજી વ્યાસ.

લાલપુર નામનું ગામ હતું. તેમાં બ્રાહ્મણ, પાટીદાર, ભરવાડ અને થોડી વાણીઆની વસ્તી મુખ્ય હતી. આખા દિવસનાં કામકાજથી યાકીને, સાંજે લોજન પછી, શેરીનાં લોકો એકઠાં થઇ નવા છુનાં ગપ્પાં ચલાવે. એવામાં એક વખતે બહાર ગામથી કોઇ સારા મહારાજ આવ્યા. તે કથા કરી પોતાનું શુજરાન ચલાવતા હતા. ગામનાં માણસો ભાવિક અને પ્રભુભક્તિ ને ચરિત્રાની કથા વાર્તા કહેનાર તરફ શ્રદ્ધાવાળાં હોવાથી, મહારાજને ગામના સુધારને ત્યાં ઉતારે આપ્યો, ને યોગ્ય રીતે સત્કાર કર્યો.

આજો દિવસ ન્યારે ગામના લોકો કામ ધધે જાય, ત્યારે આ કથાકાર મહારાજ ગામ બહાર દૂરની વાડીઓમાં જઈ, સ્નાન સંધ્યા પૂજન કરી ઉતારે આવે, પછી પોતાની સાથેના એકાદ સોબતીયાએ તૈયારી કરેલી રસોઇને ઇન્સાફ આપી બપોરે નિરાંતે નિદ્રાદેવીને બોળે આરામ લે. ગામનાં લોકને ધાર્મિક આખ્યાનો ને બોધક અને ગમ્મત આપતી વાતો સાંભળીને દિવસે દિવસે મહારાજ અને એની મંડળી તરફ વધારે વધારે પ્રીતિ બધાતી ગઇ, તેથી રાજ એકજ વખત લોજન લેનાર મહારાજે સારૂ પાકી રસોઇ થતી, ને તેમાં લોકો વારા પ્રમાણે પોતાને ઘેરથી સીધું આપવાનું હોવાથી અને વરસાદ પાણી

સારાં ધએલાં હોવાથી લોકો આશ્રહ પૂર્વક બ્રહ્મલોજન કરાવી, પોતાને ભાગ્યશાળી માનતા.

રાત્રે કથા શરૂ થાય ત્યારે મહારાજ આનંદથી મંગળાચરણ કરી રામાયણ કે મહાભારતની વાત શરૂ કરે, ને લોકોને પોતાની છટાથી આંજી દે. આ સાથે રસની જમાવટ પણ એવી થાય, કે કંઈ પ્રસંગે શ્રોતાઓમાંનાં ધણાં ખરાં લોકોની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચલાવે. ને વચ્ચે વચ્ચે ક્યારેક હાસ્યરસ અને વીરરસ પણ જમાવે. દિવસે દિવસે શ્રોતાઓની સંખ્યા વધતી ગઈ. મહારાજનાં વખાણુ સાંભળી કથામાં કોઈ દિવસ રસ નહિ લેનાર માણસો પણ ધીમે ધીમે આવવા લાગ્યાં.

એક દિવસ મહારાજ મહાભારતનો એક પ્રસંગ લઈ, તે પર પોતાની અજબ છટાથી લોકોને લીન કરી રહ્યા હતા. તેવામાં તે જ ગામના દેવશી નામના કોળી તે રસ્તેથી પસાર થતો હતો. તેણે મહારાજની વાતમાંથી ફક્ત એટલું સાંભળ્યું કે “આપણે સવારમાં ઉઠી ભગવાનનું દર્શન કરીએ, તો આખા દિવસમાં આપણાં દરેક કામમાં ખૂબ આનંદ રહે છે.”

આટલાં વચન દેવશીને કાને પક્યાં. તેને આવી કથાવાર્તા તરફ જરાયે ગ્રેમ નહોતો. તે તો આજો દહાડો જેવી તેવી

મજુરી કરી, ને લાગ મળે તો રાત્રે જેના તેના ખેતરમાં કે વાડીમાં જઈ, ને હાથ આવે તે ચોરી લાવે, કે ગામમાં કયાંઈ બાતમી મળે તો ઘર પહોં ફાટે. આવી વર્તણૂકવાળાના દિલમાં કયાં કે ધાર્મિક વાતો તરફ પ્રેમ કયાંથી હોય? છતાંયે મહારાજનાં વખાણુ ખૂબ સાંભળેલાં, અને તેમાં એક પાઠનું ખણુ ખર્ચ નથી, એમ ધારી આજથી મહારાજે કરેલી શિખામણુ પ્રમાણે કામ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. ને બીજે દિવસેથી જ સવારમાં પોતાના પાઠાશી ભગવાન પટેલનું દર્શન કરી, તેનું મોં જોયા પછી બીલું કામ કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

રાજ સવારમાં ઉઠી, ભગવાન કાકાને ત્યાં જઈ તેનું મોં જોઈ આવે. ભગવાન પટેલ ખેતી કરવા જતા, તેથી સવારમાં વહેલા ઉઠે. તે કારણથી આપણા દેવશી ભાઈ તેના કરતાં યે વહેલા ઉઠી તેનું મોં જોઈ આવે. ત્યારે જ તો નિરાંત વળતી.

એવામાં એક દહાડો દેવશીને ત્યાં મેમાન આવ્યા. રાત્રે વાતો કરતાં કરંતાં મધરાત થઈ ગઈ, છતાં સવાનો નેજ થયો નહિ તેથી વાતચીત ઈંધ કરીને ભાઈ સૂઈ રહ્યા. સવારમાં વહેલું ઉઠાયું નહિ. રાજના નિયમ પ્રમાણે ભગવાન પટેલ તો વહેલા ઉઠી પોતાને કામે ગયા. ને ગામથી એકાદ બે માઈલ દૂરના ખેતરમાં જઈ કાંમ કરવા મંડી પડ્યા.

દેવશી તો ઉઠીને ભગવાન કાકાને ઘેર ગયો. પણ ભગવાન પટેલ મળ્યા નહિ, તેથી તુરત તેના ખેતર તરફ ચાલ્યો.

આજે ભગવાન પટેલ ખેતરમાં આવી એક જગાએ કોઠાળી વડે ખાટો ખોદવા બાંધ છે, ત્યાં જમીનની અંદર કંઈ તાંબાના ચરૂ જેવી વસ્તુ જણાઈ. તુરત જ ધીમે રહીને આસપાસની જગા ખોદી; તપાસ કરતા અંદરથી એક સોના રૂપાના દાગીના અને કીમતી જવાહીરો ભરેલો ચરૂ નીકળ્યો; ગામમાં સુખી કે બીજા કોઈને ખબર પડશે તો રાજ માલીક થશે, ને તે ઉપરાંત આવા ખરા કામના વખતમાં કોર્ટ-કચેરીમાં ટહો ખવરાવે તે જૂઠું. આ લયથી તે ચરૂ જેમ તેમ કરી સંતાડવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો, તેવામાં ભગવાન ભાઈનું મોં જોવા દૂરથી દોડતો આવતો દેવશી જણાયો. દેવશીએ તો ખેતરમાં પેસતાં જ ‘મેં દીકું, મેં દીકું’ બોલીને તુરતજ પાછો ઘર તરફ ચાલતો થયો.

ભગવાન પટેલને ક્ષણ પડી, કે અરે! આ ચરૂની વાત મેં કોઈને ન કહેવાનું ધાર્યું છે, પણ આ દેવશી તે જોઈ ગયો છે. તે ઘેર જઈને જરૂર બીજાને આ છાની વાત કરશે, તેમ ધારી તેને તેમ કરતો અટકાવવા સારૂ પટેલ તો દોડતા દોડતા ગામમાં ગયા. દેવશીને ઘેર જઈ તપાસ કરી તો તે બિચારો પોતાને ઘેર મેમાન સાથે બેસી સવારનું લોજન-શિરામણુ કરી રહ્યો હતો. તેને ભગવાન પટેલે પોતાની પાસે બોલાવ્યો, ને દૂર લઈ જઈ કાનમાં કહ્યું કે, “ભાઈ સા’બ, તું આજ સવારે મારે ખેતરે આવી જે તાંબાનો ચરૂ જોઈ ગયો છે,

તેની વાત કોઈને ન કહેતો. હું તને તેમાંથી બે હજાર રૂપીઆ જરૂર આપીશ. અને જો તેટલેથી ખાત્રી ન થાય તો લે, આ હાર.” એમ કહી પટેલે એક કિંમતી સોનાનો હાર દેવશીને આપ્યો. આ જોઈ દેવશી તો અચંચા પામ્યો, અને ગુપચુપ રહી પટેલની ભેટ લઈ ખીસ્સામાં મૂકી. અને આ માટે જરા પણ કીકર ન કરવા પટેલને સમજાવ્યું, એટલે પટેલ ઘેર ગયા.

દેવશીએ વિચાર્યું કે “અરે ! હું કોઈ દિવસ કયા વાર્તા સાંભળતો નહોતો

લગવાનની ભક્તિ કેવી છે, તે પણ મને ખબર નહોતી; છતાં એક કથા કરનાર મહારાજની રસ્તે ચાલ્યા જતાં જતાં પણ ક્ષણ સવારમાં લગવાનનું મોં જોવાની શિખામણ સાંભળીને પરમેશ્વરને બદલે લગવાન પટેલનાં દર્શન કરવાથી આટલો કાયદો થયો તો પછી ઈશ્વરના ગુણો ને વાતો વધારે સાંભળીશ, તો જરૂર માફ ભરું થશે.” એમ માની તે દિવસે મહારાજ પાસે જઈ તેણે સો રૂપીઆની ભેટ ધરી, ને તેનો શિષ્ય બન્યો. અને ચોરી, અસત્ય, અનીતિ જેવા ધંધા છોડી નીતિને રસ્તે ચાલી સુખી થયો.

માવડી મલકે છે

[વીજ ચમકે મેલુલીઓ માને છે—એ લય]

સૂરજ ઉગે ને સા દાઈ રાચે છે,
કરે બાલુડાં તો કલ્લોલ;

માવડી મલકે છે.

વીર બોલે ન બેનડી રાચે છે,
ઘોષ ઉમટે અંતરના અગ્રોલ;

માવડી મલકે છે.

માડી મળતાં બાલુડાં રાચે છે,
એ તો બોલે અમી ઝરતાં બોલ;

માવડી મલકે છે.

બાપુ દેખે ને દિકરો રાચે છે,
એમાં બાસે અંતરના કોલ;

માવડી મલકે છે.

ઉભિયાશંકર ઠાકર.

અલકમલકની વાતો

સંપાદક-એક જ્ઞેન

ઝોરાફ એપલીન નામનું એક જરમન વિમાન ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૨૬માં યુરોપ અને એશિયા યદ્ય લંપાન ગયું. ત્યાંથી અમેરિકા અને એટલાંટિક ઓળંગી પાછું પોતાની જગાએ ગયું. આ યુસાફરી માટે વીસ દિવસ લાગ્યા. ૩૦૦ કલાક એ હવામાં રહ્યું અને ૨૧૦૭૦ માઈલની યુસાફરી પૂરી કરી.

*

એક વિમાને આઠ દિવસ, પંદર કલાક અને એકાવન મિનિટમાં આખી દુનિયાની પ્રદક્ષિણા કરી. આનાથી ઓછા વખતમાં કોઈ ફરી આવી શક્યું નથી.

*

ઈ. સ. ૧૮૭૫માં અલેક્ઝાન્ડર બેલ નામના એક સ્કોચ માણસે પ્રથમ ટેલીફોન શોધી કાઢ્યો.

*

યુરોપમાં ૫૦૦,૦૦૦,૦૦૦ એશિયામાં ૧,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, ઉત્તર અમેરિકામાં ૧૪૫,૦૦૦,૦૦૦, આફ્રિકામાં ૧૪૦,૦૦૦, ૦૦૦ અને દક્ષિણ અમેરિકામાં ૬૧,૦૦૦,૦૦૦ માણસોની વસ્તી છે. આખી દુનિયાનીકુલ વસ્તી ૧,૮૫૦,૦૦૦,૦૦૦ ગણાય છે.

*

ઈટલીનો વિસ્તૃત્તિત્વ, સીસીલીનો એટના, આઈસલેન્ડના સ્ટ્રોન્ગોલી, હેકલા અને સ્ટ્રોન્ગોલીમાં મોટાજવાળાં યુખીઓ ગણાય છે.

*

દુનીયાના મોટા ધોધ ત્રણ છે. વિક્ટોરિયા, નિયાગા અને ગેરસપ્પા—અનુક્રમે આફ્રિકા, અને હિન્દુસ્થાનમાં.

*

ઈ. સ. ૧૯૦૬માં ફાળટ પીની નામના એક અમેરિકન ઉત્તરધ્રુવ જવામાં અને ઇ. સ. ૧૯૧૧માં નોર્વેનો એક માણસ દક્ષિણ ધ્રુવ પહોંચવામાં પહેલાં હતાં.

*

થોડા વખતપર ચીનમાંથી જે હાડપિંજરો મળી આવ્યા છે એ જોતાં એમ લાગે છે કે એ હાડકાંને ૭૫૦,૦૦૦ વરસ થયાં હશે; એટલે કે પૃથ્વીપર માણસો લગભગ પાંચ લાખ વરસથી તે વસવા માંડ્યાજ હશે.

*

૧૮૦૦માં સૌથી પહેલાં અમેરિકામાંથી ટપાલની ટિકિટોની શરૂઆત થઈ; તે ટિકિટો લાંબા કાળ પર છાપેલી હતી.

*

દુનિયાનું સૌથી મોટું પુતળું ન્યુયૉર્કમાં છે, તે પુતળાને 'સુક્રિત' એવું નામ આપેલું છે. તે પુતળું લગભગ ૧૫૧ ફુટ ઉંચું છે. તે ઘનાવનાર એક ક્રૅચ હતો.

*

ઈ. સ. ૧૮૪૦માં કે તેવાંજ વખતમાં એક લૂંટારાએ પ્રથમવાર સાઈકલ શોધી કાઢી હતી.

*

સૌથી વધુ કિંમતી ધાતુ રૂઝિયમ ગણાય છે.

આજકોની મુસાફરી

મુબરકમાં.

મ્યુઝિયમ:

મારી બા સાથે હું મ્યુઝિયમ જોવા ગઈ હતી. તેમાં એક વાદ્ય હતો. તે વાદ્ય સાથે નહોતો પણ દવા ભરીને રાખેલો હતો. તે ઘાસમાં જોડો હતો. પાસે એક ઝાડ હતું. તેના પર એક પંખી બેઠું હતું તે પણ જીવતું નહોતું. પાસે એક તળાવ હતું. તેમાં માછલી ને કાચળા હતા. મ્યુઝિયમમાં તે બધું જોવા માટે મૂકેલું હતું.

ત્યાં જાત જાતનાં વાસણો હતાં, ચિત્રો હતાં. એક ચોરડામાં ડોતરેલા પથ્થર હતા. બીજા ચોરડામાં તરવાર ને બંદુકો ને લાલા હતાં. એક જગાએ ભાતભાતનાં પતંગિયાં ગોઠવ્યાં હતાં.

કબુખાઈ

હેંગીંગ ગાર્ડન:

હું હેંગીંગ ગાર્ડનમાં ગઈ હતી. ત્યાં મેં ખૂબ હીંચકા આધા હતા. પછી અમે જો જો પણ રમ્યાં હતાં. રમીને થાક્યાં એટલે અમે બાંકડા પર બેઠાં. પછી હું મારા બાપા સાથે બધે ફરવા મંડી. ઘણાં માણસો અમને સામાં મળતાં હતાં. ત્યાંથી દરિયો દેખાય છે. ત્યાંથી આખું મુંબઈ પણ દેખાય છે.

વસંત

થોપાટી:

હું દરરોજ સાંજના થોપાટી પર જાઉં છું. રાતના મોડા સુધી અમે બધાં રેતીમાં રમીએ છીએ. કંચન ને હું પદ્મવદા રમીએ ત્યારે કતુ ને હીતુ રેતીમાં ઘર ને મંદિર ને કિલ્લા બનાવે. રમતાં રમતાં રેતીનું ઘર લાંગો જાય તો એ રડવા બેસે. પછી અમે ચણા લઈએ એટલે 'એ' છાના રહે.

ત્યાં ઘણાં છોકરાં આવે છે. બધાં જુદાં જુદાં રમે છે. થોડા માણસો રેતીમાં સૂઈ જાય છે. ચંપીવાળા ત્યાં બહુ જમો પાડે છે.

હરસુખ

૯. ૧. ૮

પાલીતાણા

એક વખત અમે પાલીતાણા ગયા હતા. ત્યાં અમે ડુંગર પર ચઢ્યા હતા. પહેલાં તો પગે ચાલીને, પણ પછી હું ડોળીમાં બેઠો હતો. ત્યાં આદિનાથનું મંદિર છે. ત્યાંથી અમે બીજા મંદિરમાં ગયા. એમ કરતાં અમે છેલ્લી ટૂંક સુધી ગયા. ત્યાંથી બધું બહુ સુંદર દેખાતું હતું.

નીચે ઉતરી અમે નદીએ ન્હાવા ગયા. ત્યાં પાણી બહુ થોડું હતું, પણ કાંકરા બહુ હતા. મારા ભાઈ તો નદીમાં ઘણે દૂર સુધી ગયા હતા.

થોડા દિવસ પાલીતાણામાં રહી અમે જુનાગઢ ગયા. ત્યાં ગિરનાર પર્વત ઉપર પણ ચઢ્યા હતા. પર્વત પર ચઢવા ત્યાં પગથિયાં બાંધેલાં છે એટલે અમને બહુ મજા પડી.

ચન્દ્રકાન્ત શાહ.

ઉ. વ. ૧૧

વરસોવા

રજાઓમાં અમે વરસોવા રહેવા ગયાં હતાં. ત્યાં અમે બંગલો રાખ્યો હતો. તે બંગલામાં બીજા લોકો પણ રહેતા હતા. એક છોકરાનું નામ ગોપાળ હતું. તેની પાસે સાંકડા હતા.

સાંકડા પર બેસી, હું ને ગોપાળ દરિયા કિનારે જતાં હતાં. કોઈ કોઈ વખત અમે દરિયામાં ન્હાતાં હતાં. પછી અમે દોડતાં ને દોડતાં થાકીએ ત્યારે છીપો વીણતાં.

છીપોલીઓને ઘરે લાવી અમે તેનાં તોરણ બનાવતાં હતાં. એમ અમે બે તોરણ બનાવ્યાં હતાં. એક ગોપાળનું અને બીજું મારું.

બીજાં છોકરાં સાથે પણ અમે રમતાં હતાં એમ કરતાં રજાઓ પૂરી થઈ ગઈ અને અમે સુંબઠ આવ્યાં.

સરલા મોદી.

ઉ. વ. ૧૦

હરિદ્વાર

બાળદોસ્તો ।

ગયા વર્ષેનમાં તમારામાંના બધાં બાળક-બાળિકાઓએ મુસાફરી કરી હશે. એવા પ્રવાસનું સુંદર વર્ણન લખી મોકલવાનું ચુક્યો નહિ. સહુથી સરસ પ્રવાસવર્ણન લખી મોકલનાર બે બાળમિત્રોને એક સરસ 'પ્રવાસ વાર્તા'ની શુક્ર ભેટ મળશે.

તમારા પ્રવાસની દૃષ્ટિકત તમારી ઉપર સાથે તા. ૩૧ મી જુલાઈ પહેલાં 'ત્રીબોધ' ઓફીસમાં અમદાવાદ મોકલી આપજો.

મંત્રી.

યુરોપના દેશોમાં

શ્રી. વરધભાઈ પટેલ

પોર્ટુગલ—

બાળકોને કેટલે બેસાડી કે નાની ગાડીમાં બેસાડીને ફરવા લઈ જતાં ઘણી વખત આપણે જોઈએ છીએ. પોર્ટુગાલના રહેવાસીઓની બાળકોને ફરવા લઈ જવાની રીત તદ્દન જુદી છે. તેઓ જગ્યાઓને ગાડીમાં ન બેસાડે કે ન કેડે લે; પરંતુ એક મોટી ડાલોમાં બેસાડે છે અને એ ડાલો માથા પર મૂકી, મા, બેન કે નોકર છોકરાંઓને બહાર લઈ જાય છે. પેલા ડાલોમાં બેઠાં બેઠાં મજા કરતાં જતાં બાળકોને જોતાં આપણને પણ મજા પડે છે.

સ્પેન—

અભિમાન અને આજીવનપણીને માટે સ્પેનવાસીઓ મશહૂર છે. એ લોકોને Bull Fights એટલે કે સાંઠની સાથે કરવામાં આવતી મર્દોની મર્દાનગી ભરી કુસ્તી જોવી બહુ ગમે. એ કુસ્તીનો જ્યારે દિવસ હોય ત્યારે અગાડની ગેલેરીઓ માણસોથી ઉભરાઈ જાય છે. એવે મરતા સાંઠને જોઈ આનંદ થતો હશે કે આંસુ આવતાં હશે ?

એ સ્પેનવાસીઓનાં નામ કોઈ સાધુ કે સંતના નામ પરથી પાડેલાં હોય છે. દેશ દેશાવરમાં જ્યારે લોકો પોતાનો જન્મ દિવસ ઉજવે ત્યારે આ લોકો પેલા સંત કે સાધુનો જન્મ દિવસ ઉજવી પોતાનો જન્મ દિવસ ઉજવાયો હોય એમ માને છે. કેવો વિચિત્ર રિવાજ !

ફ્રાન્સ—

નેપોલિયનના સ્વદેશ તરીકે સર્વેને ફ્રાન્સ યાદ આવે છે. ફ્રેન્ચો એ ફ્રાન્સના રહીશો. સુરતી લાલાઓની માફક એ સ્વભાવે રંગીલા અને મોજીલા. એમની જગાન પણ મીઠી અને મોહક.

એ ફ્રાન્સની પશ્ચિમે એક પ્રાન્ત છે. પુષ્કળ વરસાદને લીધે એ પ્રાન્તમાં ઘણોએ વખત જ્યાં જુઓ ત્યાં છળછળીઆં પાણી વહેતાં હોય. આવા લેજવાળા પ્રદેશમાં ફ્રેન્ચ ભરવાડો રહે છે. એ ભરવાડોને હર હંમેશાં ઘેટાં ચરાવવા જવાનું તો હોય જ. આખો દિવસ જમીન પર પાણીમાં ચાલે તો શરદી થાય એટલે એ ભરવાડો વાંસ વાંસ નેટડો ઉંચી લાકડાની બે ઘોડિઓ બે હાથમાં રાખે છે અને એની વડે જ ફરે છે. સાથે બેસણીવાળી ત્રીજી ઘોડી પણ રાખે છે. બેસણીવાળી ઘોડી પર બેસી હાથમાંની ઘોડીઓ પર પગ ટેકવી એ ભરવાડો આરામ લે છે. ઘોડીઓની મદદ વડે ઘોડાઓના કરતાં પણ વધારે ઝડપે એ ભરવાડો ઘોડી શકે છે. કુદરતને મદદ કરવાની કેવી સરસ યુક્તિ ?

ઇટલી—

યુરોપની દક્ષિણે પગના આકારે આવેલો દેશ તે ઇટલી. વેનિસ એ ઇટલીનું એક શહેર છે. સો કરતાં વધારે ટાપુઓ પર એ બાંધેલું છે. આપણાં શહેરો માફક વેનિસમાં હરવા ફરવા બાંધેલા રસ્તાઓ નથી પણ પાણીની નહેરો છે. વેનિસના વતનીઓ હોડીઓમાં બેસી શહેરમાં હરે ફરે છે. આ હોડીઓને એ લોકો “ગોન્ડોલા” કહે છે.

રસ્તાને બદલે નહેરો, નહેરોમાં વહેતાં ઘેરાં સાગરનાં નીર, એ નહેરોની બંને બાજુએ હારબંધ આવેલા વેનિસવાસીઓનાં મુશોભિત મકાનો અને એ સર્વની ઉપર રેલાઓલી પૂર્ણિમાની ચાંદનીમાં પેલી ગોન્ડોલાઓમાં બેસી સંગીતને જલસે નીકળેલા વેનિસના શહેરીઓ! આ સઘળું જોઇ દેને આનંદ ન ઉપજે? આપણા હિન્દમાં શ્રીનગર અને ઉદેપુર પાણીના રસ્તાઓ માટે પ્રસિદ્ધ છે અને એથી જ એ શહેરો “હિન્દના વેનિસ” તરીકે ઓળખાય છે.

સ્વીટઝર્લેન્ડ—

સ્વીટઝર્લેન્ડ એટલે યુરોપનો બગીચો. યુરોપના સહેલાણીઓને વિહાર કરવાનું સૌંદર્ય સ્થાન. એમાં આવ્યાં મુંદર સરોવરો, ઉંચા આદિપ્તનાં હિમમય શિખરો અને લોલીછમ ખીણો દુનિયાના મુસાફરો આ પ્રદેશની મુંદરતાનાં મુકામકે વખાણુ કરે છે.

આ રજિયામણા પ્રદેશમાં વસતા સ્વીસ લોકો એમના કળા કૌશલ્ય માટે બાણીતા છે. એમની અદ્ધલ હોશિયારીનો અજોડ નમુનો એમની Rope Railway રોપ રેલ્વે છે. રોપ રેલ્વે એટલે દોરડા પર લટકી ચાલી જતી રેલગાડી. ઉંચા ઉંચા પહાડો ચઢવા અને ઉંડી ઉંડી ખીણો ઓળંગવા એ બાંધેલી છે. એ ટ્રેઇન એટલે એક જ ડબ્બો. એની ઉપર જોઇએ તે અદ્ધર લટકતું તારનું મજબુત દોરડું. જણાય એ દોરડા પર પેલો ડબ્બો મોટી પેડા જેવી લાગતી ગરગડીએ લટકી રહે છે. બીજાની મદદથી તે ચાલે છે. કરામત એવી છે કે એ ગાડી એક દિશામાં જાય તે જ વખતે બીજી ગાડી સામેની દિશામાંથી આવે.

જર્મની—

વિજ્ઞાન અને ઇજનેરી કામનું ધામ જર્મની ગણાય છે. એ જર્મનીની રાજ્યધાની બર્લિન. બર્લિનમાં એક ગંભીર કારખાનું છે. કપના કારખાના તરીકે જગત્ બરમાં એ બાણીતું છે. એંચી દુબર માણસો એ કારખાનામાં કામ કરે છે. દર માસે આસરે બે કરોડ શિલિંગ એ કારખાનામાં કામ કરતા કામદારોના પગાર તરીકે ચૂકવવામાં આવે છે. કોઈ પણ વસ્તુ નકામી જવા ન દેવી એવો એ કારખાનાવાળાઓનો સિદ્ધાંત છે. એટલે કારખાનાની ચીમનીઓમાંથી નીકળી જતા ધુમાડામાંથી પણ ગેસ બનાવી ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. મોટા પાયા પર કામ લેવાની કેવી અદ્ધુત શક્તિ! અને સાથે સાથે કેટલી કરકસર! આવા સદ્ગુણોને લઈને જ એકવાર મરવા પડેલું જર્મની પગલર ઘ્યું છે.

(ચાલુ)

(ભીમા પટેલને ઘેર ભવાનીશંકર રૂપીયા ઉછીના આપ્યા હતા તે લેવા આવે છે.)

x x x

ભવાનીશંકર (પ્રવેશતાં)-કડવી ભાણી, મારા ભીમાભાઈ પટેલ ક્યાંસે ?

કડવી-(ઘોડી લેવા આવ્યા નાણી)
ઘોડી તો જે દિવસથી આપણા ભાણુભા દરબાર લઈ ગયા છે.

ભવાનીશંકર-અરે પણ ભીમા પટેલ ક્યાં ગયા ?

અવલ-(સુસાદર નાણી)-માડી મને હુજતું નથી, ઘરમાં પૂછો.

ભવાનીશંકર-અરે, ભીમા પટેલ ઘરમાં બરમાં છે કે નહિ ?

ઉજી-(આંધળી) આતા, આતા, મારી મા હાર કંઈ દવા આણી ? (એમ બોલતાં લપસવાથી ઢોરની કોઠમાં ગબડી પડે છે.)

ભવાનીશંકર-ઉજીનેન ! તમારા આતા સીમમાં નથી ગયા ?

ગામડીઆ-ગામમાં

બહેરાં, બહેરાં ક્યાં છે ?
બહેરાં તો છે આંધ. બહેરાં બીજાં હોય, પણ આવાં નહિ હોય ક્યાંય.

પાત્રો-ભીમા પટેલ,
તેનો પુત્ર ભીમા અને રાણો,
તેની પુત્રી ઉજી, તેની દાદી
અવલ, , ભીમાની વહુ કડવી
અને ભવાનીશંકર બ્રાહ્મણ
(તોતડા) અને લુકમાજી
વડોદરા.

રાણો-(બહાર આવી) અરે મારાનાં ઘરમાં કોઈ નવરૂં નથી. મોઢેથી આવી લોટ લઈ જજો. એટાણુમાં હાલી મળ્યો છે તે.

ભવાનીશંકર-(ઉજીના કહેવાથી કડવી પાસે જઈ) કાં કડવી ભાણી ! હજી સુવાણુ થઈ નહિં ?

કડવી-માડી, મને તાવ આવે છે. બીમો બાર હશે, બુએ તપાસ કરો.

ભવાનીશંકર-(અવલ પાસે જઈ)
અરે અવલમા, ભીમાભાઈ ક્યાં છે ?

અવલ-માડી, એશીને જે થયાં, હવે તો એાછાં એટલાં પૂરા.

ભવાનીશંકર-(ભીમાને આવતો જોઈ) બીમા, તારા આતા, ભીમા પટેલ ક્યાં ગ્યાં છે ?

બીમો-અરે, ભવલા ભામણુ, તારે આંખો છે કે નહિ ? આ તારી સામે હું બીમોજી ઉલો છું ને !

ભવાનીશંકર-અરે, બીમલા ! તારો આતો ભીમડો ક્યાં ગ્યો છે ?

ખીમો-મારાજ, સીધું કેમ નથી બોલતા ! મારા આતાં તો ઘરમાં દવા ઉની કરે છે.

ભવાનીશંકર-ભીમા, કંઈ દવા ઉની કરો છો ?

ઉજી-આતા, લંગોટાને નથી દવા આપવી. મારી માને હારૂં થયા પછી વધે તો દવા આપજો. લંગોટાને તો 'જે હોય તે મને આપો ને આપો.' બીજી વાતજ નહિ.

ભવાનીશંકર-ખીમા, ભીમો પટેલ કેની સારૂ અને કંઈ દવા ઉની કરે છે ?

ખીમો-મારી મા હારૂં 'આવળ' ના પાંદડા તાવડીમાં શેકે છે.

ભવાનીશંકર-ભીમા, તને ક્યારને બરકુ' છું, કેમ હોંકારો નથી દેતો ? મારા બાપલા, તારે હવે મારા રૂપેયા કેદી દેવા સે ?

ભીમો-અરે લંગોટકા, તું મારા બુવાનીયાને ગાળો દઈને જઈશ ક્યાં ? ઉભો રે, (લાકડી લઈ દોડ્યો)

ખીમો-આતા, મને મારતા નહિ, મેં કંઈ ગુન્હો નથી કર્યો.

(ભીમાએ ભવાનીશંકરને એક લાકડી લગાવી.)

ખીમો-બાપા, એને મારો, અટા-લુમાં લોટ મારવા આવ્યો છે.

ઉજી-મારો એને, અટાલુ એને દવા નેઈએ છીએ તે !

('મારો, મારો' થવા લાગ્યું)

ભીમો-કાં ભવલા, કોઈ દિ' હવે ગાળ દઈશ ? બોલ !

ખીમો-બાપા, દવા બળી ગઈ; દોડો.

ભીમો-હત્તા...તારીના; દવા પાડી નાખીને ? હવે કહે છે કે-દવા પડી ગઈ.

(ભવાનીશંકરભાઈ તો ભીમાને અને ખીમાને વાતો કરતા બહુ રૂપિયાનું નામ મુકી જીવ લઈને નાકા.)

ભવાની-મારો સાળો ભીમડો, કણુજો, ઉલટો મને મારવા દોડ્યો, સાળાને મારી જ નખાવું.

*

સ્થળ ગામનું પાદર.

(ભવાનીશંકર અને લુકમાનજી વહોરા)

ભવાનીશંકર-અરે લુકમાનજી ભાઈ, ભીમડો મારા રૂપેયા નથી દેતો અને ઉલટો મને મારવા દોડે છે.

લુકમાનજી-ભરે, ભવલા ભામનીયા મારો પાસે તે રૂપિયા શેનો માગ છ ? જ તારે ઘેર, નહિ તો જોડે જોડે ટાલ પાડી નાખીશ. ભેયો મોટો ચાહુકાર, રૂપેયા લેવા નીકળ્યો છે તે !

(એમ કહી પગમાંથી જોડો કાઢ્યો)

લુકમાનજીને જોડો બહાર કાઢતા જોઈ ભવાનીશંકર ભામજી તો પલાયન જ થઈ ગયા.

છગનલાલ ગંગાદાસ ધંધુકીઆ

હિન્દી વિભાગ

—ક્રોધ—

एक साधु थे । वे एक दिन नदीमें स्नान कर जप कर रहे थे । तब एक घोड़ी वहां आ पहुंचा । उसने कपड़ों को पानी में डुबाया । तुरन्त साधुने कहा—‘ हे छोकरे ! जा, वहां जा ।’ पर घोड़ीने नहीं सुना । यह देखकर सन्यासीको क्रोध आयो । उन्होंने उसको मारा । घोड़ी कुछ घबरातके बाद उस नदीमें स्नान करने के लिये उतरा । वहां दुसरा घोड़ी भी आया । उसने पूछा कि तुम क्यों स्नान कर रहे हो ? घोड़ीने उत्तर दिया कि मुजपर चांडाल की छूत लगी है । इसलिये मैं स्नान करता हूं । साधुने कहा—‘ रे क्या मैं चांडाल हूं ? यह कहकर उन्होंने फिर उस घोड़ीको मारा । घोड़ीने उत्तर दिया कि नहीं जी, मैं तुमको चांडाल नहीं कहूंगा । जो क्रोधसे अपना हाल भूल गये हैं वे ही चांडाल कहलाते हैं । यह सुनकर साधु अपना हाल समझ गयो । फिर उसने क्रोध को छोड़ दिया । क्रोध एक चांडाल है ।

—ક્રોધ—

એક હોતો સાધુ. તે એક દિવસ નદીમાં સ્નાન કરીને જપ કરી રહ્યા હતા. ત્યાં એક ઘોળી આવી પહોંચ્યો. એણે કપડાંને પાણીમાં ઝોળ્યાં. તરત સાધુએ કહ્યું “એ છોકરા, જા, ત્યાં જા,” પણ ઘોળીએ કાંઈ આ સાંભળ્યું નહિ. આ જોઈને સંન્યાસીને ક્રોધ થઈયો. એણે એને માર્યો. થોડીવાર પછી ઘોળી એ નદીમાં નહાવા ઉતર્યો. ત્યાં એક બીજો ઘોળી પણ આવ્યો. એણે પૂછ્યું કે તમે નાહો છો શા માટે ? ઘોળીએ કીધું કે મ્હને ચાંડાળે અભડાવ્યો છે, એટલે હું નાહું છું. ત્યાં તે સાધુએ કીધું “હું હું ચાંડાળ છું ?” એમ કહીને એણે ફરી એ ઘોળીને માર્યો. ઘોળીએ ઉત્તર આપ્યો કે ના, જી; હું તમને ચાંડાળ નહિ કહું. જે ક્રોધમાં પોતાની જાતને ભૂલી જાય છે એ ચાંડાળ કહેવાય છે. આ સાંભળતાં સાધુ પોતાની દશા મમળ ગયા. ત્યારથી એણે ક્રોધ છોડી દીધો. ક્રોધ એ એક ચાંડાળ છે.

બાળકોના લેખો

કુતરી

એક ટેકરીમાં ગુફા છે. તે ગુફામાં કુતરી વસ્યાલી છે. તે કુતરીનું નામ મોતી છે. તેને ત્રણ ગલુડીયાં છે. બે કાળાં છે અને એક નારંગી છે. કુતરી પણ નારંગી છે. તેને અમે લાભ્યા હતાં.

તે બહુ સરસ હતું. તે સુવાળું હતું. તેના માથા પર એક ધોળું ચાકું હતું. તે બહુ સરસ હતું. તેને અમે આજે લાભ્યાં હતાં. તેને ટીકુ તો ઊઠતીજ ન હતી. ગલુડીયું પણ ટીકુથી છુટું જ પડતું ન હતું. પછી અમે એને મૂકવા ગયા.

તે ટેકરી ઉપર એક ગાવાળ છે. ગાવાળ પાસે તે તરત ગયું. એણે કહ્યું કે બધા બચ્યાં લઈ જાવને. અમારી કાંઈ ના નથી. ”

ગાવાળએ ફરી કહ્યું કે ‘પણ ત્રણ શેર દૂધ પીવડાવવું પડશે.’ પછી અમે ગલુડીયાંને મૂકીને પાછાં આભ્યાં.

પછી બપોર થઈ. પછી અમે ખાધું પછી બાળમંદિરમાં ગયાં. ત્યાં સંગીત કર્યું. પછી તખ્તેશ્વર ફરવા ગયા.

પછી ખાધું ને રાત્ર કર્યું.

મુશીલા

બે ભાઈ

એક હતો રાજા. તેને બે રાણી. બેયને એક એક કુંવર. કુંવર તો એક વાર શિકાર કરવા ગયા મોટોભાઈ કહે, “આજ તો કાંઈ શિકાર ન મળ્યો.” નાનોભાઈ કહે, “પણ કાંઈક કાણું કાણું દેખાય છે. મોટોભાઈ કહે, “આલો આપણે જોવા જઈએ.”

નાનો ભાઈ કહે, “પણ મારો ઘોડો તરસ્યો છે. ચાર્લી નહિ શકે.”

મોટોભાઈ કહે, “મારો ઘોડો પણ તરસ્યા થયા છે.”

નાનો ભાઈ કહે, “હું તો નથો આવતો.”

મોટો ભાઈ કહે, “નથી આવતો ફરીને બેસીશ તો કાંઈ-તારા ઘોડાનાં મોંઢામાં પાણી નહિ આવે. હું તો આ ચાલ્યો.”

એમ કહીને મોટોભાઈ તો ચાલવા લાગ્યો.

નાનોભાઈ કહે, “હું તો એકલો રહ્યો. હવે શું કરું ? ” તે તો રાજધાની

તરફ ચાલવા લાગ્યો, અને રાજ્યમાં પહોંચી ગયો. તેને વિચાર થયો કે મારા મોટા ભાઈનું શું થયું કયે? પણ તેના મોટાભાઈ તો તેના પહેલાં આવી ગયો હતો. પછી તો જ્યે ભાઈ લેટયા ને ખાધુપીધું ને રાજ્ય કર્યું.

નનામાભાઈ

હું નાની હતી ત્યારે

મારી મા કહે છે કે હું નાની હતી ત્યારે બહુ ડાહી હતી. કોઈ પણ દિવસ તોફાન નહોતી કરતી. મારી માને હું કોઈ દિવસ સતાવતી પણ નહોતી.

મને પીળાં ફૂલ બહુજ ગમતાં બીજા કોઈપણ ફૂલ મને ન જ ગમતા. મને આખો દિવસ ચિતર્યા કરવાનું ને ગાયાં કરવાનું ગમતું.

મારે ઘણી બેનપણી હતી. એ બધી જ્યારે મારે ત્યાં આવતી ત્યારે અમે બધા ઘર ઘર રમતાં. કોઈકવાર સંધતા પણ ખરા. અમને ત્યારે બહુજ મજા પડતી. ક્યારેક હું તેમના ત્યાં જતી અને ત્યાં એટલીજ મજા કરતી.

હું નાની હતી ત્યારે મને એમ થતું કે મને કોઈ ચાંદા પાસે લઈ જાય તો કેવી મજા પડે? વળી મને પાંખો હોય તો કેવી ઉડીને ચાંદા સુરજ અને તારા સાથે વાતો કરે? પણ મારાથી એવું કંઈ ન થયું. હું તો મોટી થઈ ગઈ.

ઈન્દુ દીવેચા.

ઉ. વ. ૧૦

પોપટની વાર્તા.

એક હતો પોપટ. તે સોનાનો હતો. તે સજીવ ગયો. રસ્તામાં એક ખાવો મળ્યો. ખાવો કહે, “કમ પોપટભાઈ. કમ છો?”

પોપટ કહે, “સારું છે.”

ખાવાએ કહ્યું “તમે ક્યાં જાઓ છો?”

પોપટ કહે, “ચલવા.”

ખાવો કહે “ત્યારે મારી જ સાથે આવો ને.”

પોપટ કહે, “હા, આવો ત્યારે.”

પોપટ તો ગયો

પોપટને એક સુંદર ઘર બતાવ્યું. પોપટ ત્યાં ગયો.

પોપટ એવું તો એની જ, જેવાં ઘણાં જ પક્ષીઓ હતાં. તે બધાં દાણા ખાતાં હતાં; પાણી પીતાં હતાં, ને મજા કરતાં હતાં.

પોપટ ત્યાં જઈ ખાધું, પીધું ને રાજ્ય કર્યું.

સુશીલા.

ઉ. વ. ૧૨.

નવી આગ્રતિ.
પ્રગટ થાય છે.

-શ્રી એવાલાલ મુનશી દ્વારા
રાત્નધિરાજ

મનનીને સંકટ સમયે
અતિ મદદલેખે અને અભિર
પ્રથમ વ્યવસ્થા થાય છે કે
હું કેની? આજ દુર્ગપાળ
ની કે જન્મ આપ્યો તે
છોકરાની?

શ્રી. અને મારુતની લખા
લખીમાં ફેણ છલશે?
નિર્જીવ માટે શબ્દ ન લેતા
આગેશ

રાત્નધિરાજ
વાલી નાંખા.

વર્ષ ૭૮ : અંક ૮
ઓગસ્ટ ૧૯૬૪

[ચિત્રપ્રાપ્ત]

મુંબઈ

[શ્રી. રવિશંકર રાવળ]

તેથીથી :
શ્રી. મુલળીઆઈ કાબરાઈ
શ્રી. કેશવમસાઈ દેસાઈ.

૫ મંત્રો :
અમનદાસ અમરશી
મહેતા
શ્રીચંદ્ર આદીત
અમદાવાદ અને મુંબઈ

શ્રી ઓ ધ

બાળક
સાથે.

વાર્ષિક લગભગ રૂ. ૩-૧૨-૦

કુલ નકલ છ આના

ગૃહસ્થ કુટુંબો અને બાળકો માટેની સરળ ભાષામાં

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળાના ગ્રાહકોને અર્ધી, કીંમતે મળશે.

બાળક * યુવક * સ્ત્રી * મુશીબિન * દેશ * વિકાસ
અને અને અને અને અને અને
વૃદ્ધ યુવતી પુરુષ અધર્મશિક્ષિત પરદેશ સામાન્ય વાંચકો
સહુએ જેની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે અને જેને વાંચી
મનન મેળવવા હજારો લોકો તલમે છે

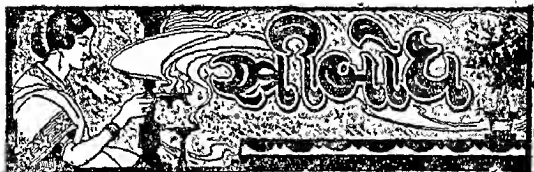
એ અલૌકિક
વાર્તાઓના ખજાનો
જ્ઞાનનો વિકાસ કરાવે

અરબીયન નાઇટ્સ

અનેક
સાદાં અને ચિરની
ચિત્રો સાથે
સરસ પ્રિન્ટિંગ અને
મજબૂત બાઈન્ડિંગ
સરતી કીંમતે
પ્રગટ થાય છે

કિંમત રૂપિયા પાંચ

લખા :
જીવનલાલ અમરશી મહેતા
પ્રેમશરણ : અમદાવાદ
જીવનલાલ એન્ડ સન્સ
૧૨૮ પ્રીન્સેસસ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

પુસ્તક ૭૮ ::

ઓગસ્ટ : ૧૯૩૪

:: અંક ૮

વર્ષાની વાદળી

આપમણા આલમાં ઉગી એક આલંદી,
ખાલા જોખનથી મુકાયે રેઃ
વાદળી વરસી રહી રે ! ટેકે—

ફેપેરી કોરનો ખુર્યો શ્યામ સાળુ,
જુવાનીનાં જોમ જણાય રેઃ
વાદળી વરસી રહી રે !

આલમાં અનન્તને આરે સાહેલી,
ગીતો નિસ્તીમનાં ગવાય રેઃ
વાદળી વરસી રહી રે !

ગેળી ગર્જન પછી થાય મેઘધારા,
પૃથ્વી આ રસવતી ધાય રેઃ
વાદળી વરસી રહી રે !

મેઘલી એ રાતના વીજ-અમકારા,
જોઈ અન્તર કંઈ થાય રેઃ
વાદળી વરસી રહી રે !

માઝમ એ રાતે મને કોના સથવારા ?
એકલકી કેમ રહેવાય રેઃ
પિયુને તલસી રહી રે !

જંનાદન પ્રસાદકર.

માનવતા

શ્રી. જીવનદાસ જાની

જ્યારે સૂર્ય અસ્ત થયો અને મંધ્યાના ગેરુઆ રંગે આકાશ અને પૃથ્વી રંગાવા લાગ્યાં ત્યારે રોહિતાશ્વ દુર્ગના ચોકમાં એક યુવતી પોતાની નાભુક હાથવટને કમળદંડશા હસ્ત ઉપર ટેકવી સંધ્યાના રંગને જોતી બેઠી હતી.

આ રોહિતાશ્વ દુર્ગ શોણ નદીના તીરપ્રાંત ઉપર પોતાની તોર્તાંગ ધ્રુમરત ખડકીને ઉભો હતો અને એ ધ્રુમરતની દિવાલ સાથે અચકાઈને શોણના પાણી ખળખળ નાદે વહી રહ્યાં હતાં.

યુવતી જે ચોકમાં બેઠી હતી તેની સામે જ શોણ નદી વહી રહી હતી. સંધ્યાના જામતા રંગો શોણના જળમાં નૃત્ય કરી રહ્યાં હતાં અને એ નૃત્ય સ્થિર દૃષ્ટિએ તે નીરખતી હતી.

તેના માથા ઉપરનો સાળુ ખખ્ખા ઉપર સરકીને હવામાં લહેરાવો હતો અને સાળુના અંધનથી મુક્ત બનેલા કાળા ભમ્બર વાળ પવન સાથે સ્વચ્છંદ માણી રહ્યા હતા. ગૌર વદન, નમણું મોં અને તેની નીચે આવેલી ગુલહરીશી દેહલતા પહેલી જ નજરે કોઈ અમેરી મહોબ્બત જગાવે તેવી હતી. વિધીની તે સંપૂર્ણ કલાકૃતિ હતી.

યુવતીની દૃષ્ટિ જળ તરંગમાં નૃત્ય કરતી સંધ્યા ઉપર હતી, પણ તેના સુકોમળ મ્હેરા ઉપર ભાવનાની જે રેખાઓ તરતી હતી તેમાં હૃદયના ઉંડાણમાં જલની કોઈ અકથ્ય વેદનાના ઘેરા રંગોની ઝાંખ છવાયેલી, સંધ્યાના ઝાંખા પ્રકાશમાં પણ દેખાઈ આવતી હતી.

આ યુવતીનું નામ મમતા. રોહિતાશ્વ દુર્ગપતિના બાહ્યમંત્રી ચૂડામણિની એ પુત્રી થાય.

પિતાની આ લાડકવાઈ પુત્રીને કશી કમીના ન હતી.

પરંતુ તે વિધવા હતી. બાહ્ય વિધવા હિન્દુ સંસારભરતું સર્વથી તુચ્છ, નિરાશ્રય, એકલવાયું પ્રાણી. એની વિટંબણાનો કોઈ અંત ખરો ? કે તેનું કાંટ કાંટ થતું ધૈર્ય, અંતરમાં વેદના, મસ્તકમાં આંધી અને આંખોથી વહેતા જળમાં જ વિસિન થવાનું ?

મનુષ્ય જીવનમાં એકલતા કેટલી દુઃસહ છે એ અનુભવે બરાબર સમજાય તેવું છે. ત્યારે શું મમતા અત્યારે એ ભયંકર એકલતાનો જ વિચાર કરતી હતી ? કોઈ અધીરી ઉતાવળે સમુદ્રને જોવા અને પોતાના બડોળા જળ તેના હૃદયમાં ઠલવવા તલસી રહેતી શોણની એ ધ્રુપાં તો નથી કરતી ને ?

કરતી પણ હોય. કોઈ સમુદ્ર જેવો પોતાને હૃદયનાથ હોય અને કોઈ શોણ જેવી પોતે નદી હોય તો આમ જ, આટલી જ અધીરાઈએ પોતાના અશુભજીવી, પોતાના એ હૃદયનાથનું હૃદય ભરી દે, પણ, પણ...

એકાએક દુર્ગના ચોકમાં એક સાથે દસ-બાર માણસોનો પદમંચાર સાંભળીને મમતાની વિચારમાળા તૂટી. તેણે પાછળ જોયું.

અને તેણે શું જોયું ?

ચાંદીના મોટા ચક્રચક્રીત થાળોની અંદર કશુંકે કશુંકે દસ સેવકો મમતાની નજર

આંધીને ઊભા હતા. સૌથી મોખરે ચૂડામણિ-મમતાનો પિતા હતો.

મમતા આ બેઈ રહી.

ચૂડામણિએ બધા યાજોને નીચે મૂક્યા. અનુચરોને મોકલ કર્યો એટલે યાજો નીચે મૂકી અનુચરો વિદાય થયા.

“આ શું છે પિતાજી ?” મમતાએ પૂછ્યું.

પણ ચૂડામણિએ કશું ન બોલતાં યાજો ઉપરનું આવરણ ઉપાડી લીધું. સંધ્યાના સોનેરી રંગ સાથે સુવર્ણનો રંગ ઝળહળી ઉઠ્યો.

એક ક્ષણ મમતા ચોંકી ઉઠી.

“આટલું બધું સુવર્ણ ! પિતાજી ! ક્યાંથી લાવ્યા ?”

“તું ન બોલ બેટા, એ તારા માટે જ છે.”

એક પળમાં આખી વસ્તુસ્થિતિ મમતાને સમજાઈ ગઈ. એ સમજણે એને અંતરાત્મા કંકળી ઉઠ્યો. તે બોલી.

“ત્યારે શું તમે સામંતરાજને બેવડા બન્યા ? તમારા અજ્ઞાતા, તમારા માલીકનો તમે વિશ્વાસઘાત કર્યો ? આટલા સુવર્ણ માટે પરદેશીઓ સાથે તમે મળી ગયા ? એ પાછું મોકલી આપો. પિતાજી ! આ અર્થ નહિ પણ અનર્થ છે. આપણે પાછાં છીએ, આટલું બધું સુવર્ણ માલિકનો વિશ્વાસઘાત કરીને લેવું એ મહાપાપ છે.”

“દિન પ્રતિદિન પતનના મુખમાં ધરતા આ પ્રાચિન સામંતવંશનો અંત નજીક છે” ચૂડામણી બોલ્યો, “કાઠને કાઠ વખતે શેરશાહ પોતાની વિજય પતાકા રોહિતાશ્વ ઉપર ફરકાવશે ત્યારે આ મંત્રીત્વ નહિ હોય, પણ આ સુવર્ણ હશે.”

“હે ભગવાન !” મમતાએ એક તોલદાર નિશ્વાસ સાથે ઉચ્ચાર્યું અને તે બોલી : “એટલા માટે જ, વિપદ વખતે કામ લાગે એટલા માટે જ પરમ પિતાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ આટલું દુઃસાહસ ! પિતાજી ! શું મિલકત પણ નહિ મળે ?

શું કાઠ ઢિન્દુળ્યો બૂપૃથ ઉપર જીવિત નહિ હોય, કે જે પાછાં બે મૂડી અન્ન આપી શકે ? આ બધું અશક્ય છે, પિતાજી ! આ સુવર્ણ પાછું મોકલી આપો. હું કંપી રહી છું એની ચળક મારી આંખોને અંધ બનાવી રહી છે.

પુત્રીએ કરાવેલ વિશ્વાસઘાતના ભાને ચૂડામણિ મૂઢ બની ગયો. એના દષ્ટિપટ્ટણ સામે વિશ્વાસઘાતનું ભૂત બાણે કે નાચવા લાગ્યું. આ સત્ય હકીકત સામે દલીલને સ્થાન નહોતું અને તે ત્યાંથી નાઠો.

બાજી એના હાથમાં રહી નહોતી. નિમક હલાલીનાબદલામાં સુવર્ણ લેવાઈ જ ચૂક્યું હતું. હવે તે સામંતરાજને શું મોં બતાવે ? લડી લેવા સિવાય બીજો ઉપાય હવે નહતો રહ્યો.

તે આખી રાત માત્ર આ એક વિચારે તે ન ઉઘ્યો અને છેવટે જીવનનો આખરી સંગ્રામ બેલી લેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

બીજે દિવસે યુદ્ધ જાગ્યું ચંદ્રચૂડામણિ બહાદુરીથી લડતા લડતા મરાયો. મમતા નારી છૂટી. સામંતરાજ અને રાણી જીવતાં પકડાયાં. શેરશાહે કિલ્લો સર કરી, તેના ઉપર પોતાની વિજય પતાકા ફરકાવી.

૨

કાશીની ઉત્તરે મૌર્ય અને ગુપ્ત સમ્રાટોની કીર્તિ ફેલાવતા ધર્મચક્ર વિહારનાં ખંડેર આવેલાં છે. ખડ અને પાંદડાઓથી ઢંકાયેલ એ પ્રાચિન ઇંટોના ઢગ નીચે છિન્નભિન્ન થયેલી ભારતિય સિંધ વિભૂતિ પર ગ્રિહમ રજનીની શીતળ ચંદ્રિકા પોતાના રૂપેરી કિરણોથી અમૃત વરસાવી રહી હતી.

બધાં પંચવર્ણિય કિશ્કિઓ મહાત્મા ગૌતમ શુદ્ધનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવા પહેલા વહેલા મળ્યાં હતા એ સ્તૂપના ભગવદેશની છાયામાં આવેલી કૂટિરની અંદર એક સ્ત્રી દિપકના

પ્રકાશે પાઠ કરી રહી હતી. “વપ્તયાશિ ચ ત્રાયન્તે માં ભોજનાઃ પર્યુપાસંતે તેવાંનિદયા...” એકાએક પાઠ અટકી પડ્યો. એક બીજણ અને હનાશ આકૃતિ દિપકના મંદ પ્રકાશમાં કૂટિર તરફ આવતી પેલી સ્ત્રીએ જોઈ અને અંદર પ્રવેશતી અટકાવતા પહેલાં જ તેણે અંદર આવી કહ્યું “માતા ! મને આશ્રય આપો”

વાચક ! આ સ્ત્રીને જોળખી ? તે મમતા હતી.

“તમે કાણ છો ?” મમતાએ પૂછ્યું.

“હું એક મોગલ સૈનિક છું ચૈસાના યુદ્ધમાં શેરશાહે અમારા સૈન્યને શિકસ્ત આપી છે. હું નાસતો નાસતો અહીં આવ્યો છું. આજની રાત્રિ આપના આશ્રયે પડી રહેવા દેશો ! મારાથી અત્યારે એક ડગ પણ આગળ જરી શકાય તેમ નથી.”

“શેરશાહ !” મમતાએ હોઠ કરડ્યા.

“હા માતા !”

“તું પણ એના જેવો જ દુરહોમશ. એજ બીજણ રક્તની પ્યારી, એજ નિષ્કુર પ્રતિજિમ્મતી છાયા તારા મુખ પર છે. નહીં, સૈનિક ! મારી કૂટિરમાં તારા માટે સ્થાન નથી. જાઓ, કાઈ બીજો આશ્રય શોધી લ્યો.”

“ગળું સકાય છે, સાથીઓ છૂટા પડી ગયા છે, અશ્વ રસ્તામાં મૃત્યુ પામ્યો છે. એટલો ચાટ્ટી થયો છું. એટલો...” આમ બોલતાં તે સૈનિક નીચે પછાડાઈ પડ્યો. એની કાઠે બ્રહ્માંડ ધૂમવા લાગ્યું; તે બેશુદ્ધ થયો.

મમતા વિચારવા લાગી “આ આકૃત ક્યાંથી આવી ?” તેણે પડેલા સૈનિકના મુખમાં પાણી રેડ્યું અને પવન નાખવા લાગી સૈનિક સાવધ થવા લાગ્યો. મમતાની વિચારસરણી આગળ ચાલી “વિશ્વમાં ઉપર વળી દયા કેવી ? અને એમાંય મારા પિતાનો વધ કરનાર જાતિ ઉપર તો કદી જ નહીં.” ઘૂણાથી એનું મન વિરક્ત બન્યું.

સૈનિક બરાબર સ્વસ્થ બની બોલ્યો “માતા ! ત્યારે હું ચાલ્યો જાઉં ?”

મમતા હજી પણ વિચારતી હતી. “પણ હું બ્રાહ્મણી છું. મારે તો મારા ધર્માનુસાર અતિથિ સત્કાર કરવો જોઈએ. પરંતુ... ના ના વિશ્વમાં દયાને પાત્ર નથીજ પ... પણ આ દયા ક્યાં છે ? કર્તવ્ય નહીં ? કર્તવ્યજ. ત્યારે ?”

સૈનિક તરવારને ટેકે ઉઠી ઉભો થયો. મમતાએ તેને પૂછ્યું “પણ તમે જો નહીં કરો તેની શી ખાતરી ?”

“દગો ! હું દગો કરું ? નહીં નહીં માતા, હું જાઉં છું. તેમુરનો વંશધર એક સ્ત્રી સાથે દગો કરે ? ના, ના. હું જાઉં છું. ભાગ્યનો ખેલ છે.”

મમતા વળી વિચારે ચડી “આ ક્યાં કિલ્લો છે ? લાંગી તુડી કૂટિર બહેને લઈ લે. પણ હું શા માટે કર્તવ્ય વિમુખ થાઉં ? આશ્રમધર્મથી શાને ચલિત બનું ! તે કૂટિરની બહાર નીકળતા બોલી. “બલ્લિત અને ચાકલા પચિક ! તમે ગમે તે હો, હું તમને આશ્રય આપું છું. હું બ્રાહ્મણ કુમારી છું. બધા બહેને પોતાનો ધર્મ છોડે, હું નહીં છોડું”

સૈનિક ચંદ્રના મંદ પ્રકાશમાં તે પ્રભાવશાળી મુખ મંડળ જોયું. એણે મનમાં તે મનમાં તેને નમસ્કાર કર્યા.

ક

પ્રાતઃકાળના મધૂર પવનના સ્પર્શે ખડેરમાં ઉગી નીકળેલા ખડ અને છોડના પાંદડાં કંપવા લાગ્યા; અને જ્યારે બાળસર્પના કિરણો ખડેરો ઉપર પ્રકાશી ઉડ્યા ત્યારે સેંકડો અશ્વરોહી સૈનિકોને એ પૂરાણા ખડેરમાં આમથી તેમ આથડતા મમતાએ જોયા. ધડીબર તો પોતાની મૂર્ખતા પર તેને હસવું આવ્યું.

પણ ત્યાં તો કૂટિરમાંથી બહાર આવી સૈનિક પચિકે બૂમ મારી. “મિરજા ! હું અહીંયાં છું. શબ્દ સાંભળતાજ હર્ષના ચિત્કારથી

આખો પ્રદેશ ગાજી ઉઠ્યો. મમતા લયલિત બની, પેલો સૈનિક વળી આગળ બોલવા લાગ્યો. “ પેલી સ્ત્રી ક્યાં છે ? એને શોધી કાઢો ! ” મમતાએ આ સાંભળ્યું. લયની મારી તે એક ખંડિયેરમાં છૂપાઈ ગઈ. આખો દિવસ ત્યાંથી બહાર ન નીકળી અને જ્યારે સંધ્યા વખતે બધા સૈનિકો તૈયાર થયા ત્યારે પેલા પર્યટકને ધોડેશ્વર યતાં યતાં નીચેના શબ્દો બોલતો મમતાએ સાંભળ્યો.

“ મિરજા ! એ સ્ત્રીને હું કાંઈ ન આપી શક્યો. પણ હવે અહીં તેને માટે એક સાઈં ઘર બનાવી આપજો, કારણ કે વિપત્તિને વખતે મને ત્યાં આશ્રય મળ્યો હતો. આ રથાન ન બૂકતો. ”

અને તેણે ધોડા મારી મૂક્યો. પાછળ ધુળના ગોટા ગોટા ઉડાડતું એનું સૈન્ય પણ ત્વરિત ગતિથી આગળ વધવા લાગ્યું.

ક

ચૌસાના મુઝફ્ફ-પકાણુ મુઢને બહુ વર્ષો વીતી ગયાં હતાં. મમતા અત્યારે સીતેર વર્ષની વૃદ્ધ ડોશી હતી.

તે દિવસ હંડીનું જોર જરા વધારે હતું. જીર્ણ ખાંસીના રોગથી પીડાતી મમતા ઝૂંપડામાં સૂતી હતી. આસપાસના ગામની જે ચાર સ્ત્રીઓ તેની પયારી પાસે બેસી તેની સુઝુપા કરતી હતી. ધીલજા, મુખડુખા, બાગ, વાઈ, બનતા ઉપયોગી યવામાં મમતાએ સારૂ જીવન બીનાયું હતું અને આજ જીવનસંધ્યાએ તેને શાંતિ હતી.

મમતાએ પાણી માગ્યું. એક સ્ત્રીએ તેને પાણી પાડ્યું; ત્યાં અચાનક એક અશ્વારોહી એ ઝૂંપડાના દ્વારે પર દેખાયો ને પોતાની ધૂનમાં

ને ધૂનમાં કહેવા લાગ્યો. “ મિરજાએ જે ચિત્ર બનાવીને આપ્યું હતું તે જગ્યા આજ હોવી જોઈએ. તે છુટ્ટી કદાચ મરી ગઈ હશે. અહીં કોને પૂછું કે એક દિવસ પાદશાહ હુમાયુએ આ ઝૂંપડા નીચે આશ્રય લીધો હતો ? આ વાતને પણ સુકનાળીશ ઉપર વર્ષો યયાં ? મમતાએ આ સાંભળ્યું. પાસે બેઠેલી સ્ત્રીને પેલા માણસને અંદર બોલાવવા તેણે કહ્યું.

અશ્વારોહી મમતાની પાસે આવ્યો. મમતા ધીમા સાદે અચકાતા અચકાતા અશ્વારોહી પ્રત્યે કહેવા લાગી. “ હું નહોતી જાણતી કે તે શહેનશાહ હતો કે સાધારણ મોગલ સૈનિક ! પણ એક રાત એણે આ ઝૂંપડા નીચે આરામ લીધો હતો. મેં સાંભળ્યું હતું કે તે મારા માટે ઘર બનાવવાની આજ્ઞા આપી ચૂક્યો હતો. આખી જીંદગી મને આ મારી વહાલી ઝૂંપડી બોલાવતો ડર રહ્યો. પણ ભગવાને મારી અરજ સાંભળી. આજ હું આ ઝૂંપડી છોડી જાઉં છું. હવે તમે ચાહો તો એના ઉપર સાદું મકાન બાંધો કે મહેલ ! હું તો મારા પરમ શાંતિના ચિર વિશ્રામગૃહમાં જાઉં છું. ”

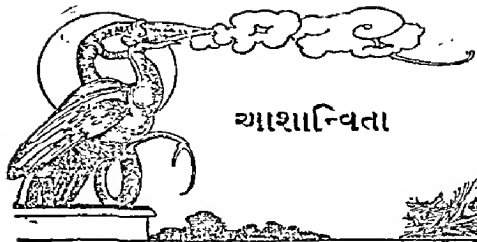
અશ્વારોહી અવાજ ઉઠો રહ્યો. છુટ્ટી મમતાનો પ્રાણ પંખેર અનંતમાં ઉડી ચાલ્યો.

ક

ત્યાં એક અષ્ટકોણ મંદિર બન્યું. એના ઉપર શિલાલેખ લખાવ્યો હતો.

“ સાત સાત દેશના નરેશ હુમાયુએ એક દિવસ અહીં વિશ્રામ કરેલો. એના પુત્ર અકબરે એના સ્મૃતિચિન્હ તરીકે આ ગગનચુગળી મંદિર બનાવ્યું છે. ”

પણ મમતાનું નામ આમાં ક્યાંય નહોતું.

૧.

અખિધ . ઉરે નાવડી રમ્ય સુત્રે,
તૂટ્યા શઢે ને જળ જ્યાં ભરાયે;
હુખ્યા મનુજે તરણાં ઝડે છે,
આશાન્વિતા તો જગતારિણી છે.

૨.

રેણું ભરેલી રણવાટ ઘેરે,
ને દેા પથીકો જળસ્રોત શોધે;
ત્યાં દ્રષ્ટિ ફરે જળ છાંય દેખે,
આશાન્વિતા તો અમીછાંયડી છે.

૩.

ગોરંભતી ઘોર નિશા ધુમે છે,
અંધાર ઘેરું જગ શૂન્ય દીસે;
ત્યાં જો અણુકે દીપજ્યોત રેખા,
આશાન્વિતા તો ઊરની સુલેખા.

૪.

હુઝે પીડાયાં દુખીયાં મનુજ,
ને જીવતાં એકલ-કાલ-આશે;
ત્યાં ઉતરે ઈશ્વરી પ્રેમપૂર્ણા,
આશાન્વિતા જીવગી શુભકર્ણા.

૫.

નિત્યે નવીનતા પ્રેરે, સુંદરી સર્વ મંગલા,
રંજનાં દુર સંસારે, ભદ્રબાલા આશાન્વિતા.

જયભાર્ગ રાવળ.

આજનું સ્ત્રીશિક્ષણ

મુનિશ્રી હિમાંશુચિન્મયજી (ન્યાય કાન્થતીર્થ)

મેનુષ્ય જન્મે છે ત્યારે તેને ઘણી બાબતોનું અજ્ઞાન હોય છે. તેની ઘણી ખરી શક્તિઓ અવિકસિત દશામાં હોય છે. બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય, ભારતીય કે ઇતર દેશીય, જૈન કે હોનેતર તમામ પ્રાણીઓના જન્મ વખતે એકજ સરખા પ્રાપ્ત હોય છે. પણ જેને ઉંચું શિક્ષણ મળે છે તે ક્રમે ક્રમે પ્રગતિ કરતો જાય છે. અક્ષરજ્ઞાન મેળવવું એટલું શિક્ષણ નથી; તેના અનેક પ્રકારો અને વિધિવિધ ઉપાયો છે. પણ અહિં માત્ર અક્ષરજ્ઞાન શિક્ષણની વાત છે.

શિક્ષણથી મણી બાજનોનું અજ્ઞાન ટળે છે. આત્મામાં છુપાઈ રહેલી શક્તિઓ વિકસે છે, આ લોક અને પરલોકનો વિકાસ સધાય છે, માવત્ ઈશ્વર સ્વરૂપી પણ શિક્ષણથીજ થવાય છે.

શિક્ષણનું રૂળ ધર્મ વિશાળ અને રમણીય છે. તેના પ્રકારો અનેક છે, તેના સ્વરૂપનો ઉક્ત આલુનો ઘણો અધરો છે.

શિક્ષણનું લક્ષણ

મહારી નાનકડી મતિ પ્રમાણે તો શિક્ષણનું લક્ષણ ' કર્તવ્યનું જ્ઞાન અને પરતંત્રતાથી મુક્ત થવું છે ' હું ધારું છું કે આ લક્ષણમાં કાંઈ વાંધો લઈ શકે તેમ નથી. પરતંત્રતાના ભેદો જુદી જુદી દૃષ્ટિએ અનેક પ્રકારના હોઈ શકે, તેમ તેના અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ કારણો પણ અનેક વધ હોય; પરન્તુ શિક્ષણથી અધન-મુક્ત થવાની લાવકાત તો આવવી જ નોંધાયે. પછી ભલે કાંઈ જાણી નોંધને પરતંત્રતાથી મુક્ત ન થાય, તે માટે ઉપાયો ન કરે, તે વાત જુદી છે. જે શિક્ષણથી કર્તવ્યજ્ઞાન અને

અધનથી છૂટવાની લાવકાત નથી આવતી તે શિક્ષણ શિક્ષણ નથી, તે જ્ઞાન જ્ઞાન નથી, તે તો કૃત્ર શરીર, મન અને સમયને બરબાદ કરનારો, ધનનો નાશ કરનારો એક ભરમગ્રહ જ કહેવો નોંધાયે. સૂર્ય ઉગ્યા પછી અંધારું ન મટે, અગ્નિથી ટાઢ ન ઝાઘી થાય અને શીતલ નીરથી શાંતિ ન મળે તો પછી મગજ જ કહેવાય ને !

પ્રાચીનકાળનું શિક્ષણ

શિક્ષણ સંબંધી ઉદાપોહ કરતાં આપણે પ્રાચીનકાળના શિક્ષણ તરફ દૃષ્ટિ તો જરૂર કરવી નોંધાયે. દરેક વસ્તુમાં પૂર્વના કાળની ઘોડી ઘણી યોગ્ય મદદ જરૂર લેવી પડે છે, અથવા લેવી નોંધાયે. જૂના અને નવા બન્ને કાળના યુગદોષોનો વિચાર કર્યા પછી જે યોજના ધરાય છે તેમાં મંચીનતા અને સુદંરતા વધુ હોય છે એમ મહાર્ મોનનું છે.

જેટલો જૂનો સહિતો ઇતિહાસ છે તેટલો જ જૂનો લગભગ શિક્ષણનો પણ છે. દરેક દેશ કે કાળમાં થોડા ઘણા અંશે શિક્ષણની જરૂર અવશ્ય પડે છે. ભારતમાં શિક્ષણની ઉત્પત્તિ અને પૂર્ણવૃદ્ધિ ઘણા લાંબા કાળથી ચાલેલી. હવે મોહોંઓડેરો અને હરપ્પાની શોધખોળોથી ઇતિહાસ પ્રમાણે જ સાચું માનનારા લોકો પણ છ હજાર વર્ષના જૂના કાળને ઇતિહાસકાળ ગણવા લાગ્યા છે. કારણકે તે બંને શહેરોનો અસ્તિત્વકાળ છ હજાર વર્ષ પહેલાનો છે. તે બંને શહેરોમાં અનેક સુદા, સિક્કા અને બીજા અનેક એવી વસ્તુઓ મળી આવી છે કે જેથી ૬૦૦૦ વર્ષ પહેલાનું હિંદ

શિક્ષણ અને કળામાં બીજા દેશ કરતાં મોખરે હતું એમ સિદ્ધ થાય છે.

જુના કાળમાં શિક્ષણનું કાર્ય મુખ્યત્વે બે જણ કરતાં હતાં. એક ત્યાગીઓ અને બીજા રાજાઓ.

ગુરુ શિષ્યનો સંબંધ

ત્યાગીઓમાં વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધોના ઋષિઓ, નિઝામી સિક્કાઓ અને ધ્યાનશીલોનો સમાવેશ થાય છે. આ વર્ગ દેશકાળને લક્ષમાં લઈને શિક્ષણનો ક્રમ ગોઠવતો. જેથી પ્રગતિ પોતાપોતાના ગુણકર્માનુસારે કર્તવ્ય, જ્ઞાન અને સ્વતંત્રતા મેળવી, મહાન વિજયી અને વિશ્રુત થતી. બહુ જુના સમયમાં જાતિભેદનું જોર ન હતું. દરેક જાતિના સભ્યો ભેગા કરી આ ત્યાગીઓ વિદ્યાર્થીઓને અનેક વિષયોનું ઉકું અને દીપતું જ્ઞાન આપતા. વિદ્યાર્થીઓ પણ હૃદયના ઉડાણથી ઉત્પન્ન યશોલી જિજ્ઞાસા અને સેવાવૃત્તિથી ગુરુઓ પાસે જ્ઞાન મેળવી મનન અને નિર્દિષ્ટાસન કરી આચરણમાં મૂકવા તરફ વધારે ચીવટ રાખતા. ગુરુશિષ્ય બન્ને પોતાપોતાની ફરજ ઉત્સાહપૂર્વક અદા કરતા, તે બન્ને વચ્ચે મીઠો સંબંધ જોડાતો.

વિદ્યાપીઠોનો કાળ

બહુ જુના કાળ પછી એટલે કે ભગવાન મહાવીર અને બુદ્ધના પછીનો ઇતિહાસ વિદ્યાપીઠોના ઇતિહાસથી ભરેલો છે. આ જમાનામાં સાધારણ નાના મોટા આશ્રમો ઉપરાન્ત વ્યવસ્થિત અને મોટા પાયા ઉપર ચાલતેલા મહાન વિશ્વવિદ્યાલયો હતાં. તેની યોજના ધકનાર બહુશ્રુત અને વિચારક પુરુષો હતા. તેમાં એક એક વિદ્યાપીઠમાં દશ દશ હજાર સુધી છાત્રો અને પંદરસો સુધી અધ્યાપકો સરસ્વતીદેવીની પવિત્ર ઉપાસના કરતા. હિન્દુના દરેક દર પ્રાંતોના જ નહિ, પણ ચીન, જાપાન, જાવા, અફગાનીસ્તાન અને કાશ્મીર જેવા દેશોથી પણ અનેક વિદ્યાર્થીઓ ભારતના આ વિદ્યા-

પીઠોમાં અધ્યયન કરવા આવતા, અને ભણીને ગયા પછી પોતાનું મોટું ગૌરવ માનતા. ચીની યાત્રી હુએનત્સંગ અને ઇલ્તમિશ જેવા પણ આપણા આ વિદ્યાપીઠોમાં ભણવા રહ્યા હતા. આ વિદ્યાલયોની યોજના, તેની પદ્ધતિ, તેનો પાઠ્યક્રમ, તેના વિષયો અને ફળો, ઓકસફર્ડ કે કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટી કરતાં વધારે ઉચ્ચ અને સુદર હતા એમ કહેવામાં હું અતિ સર્વોચ્ચ જરા પણ કરતો નથી. તેવા મહાન વિદ્યાપીઠોમાં નાસંદા, તક્ષશિલા, વિક્રમશિલા, ધનકટક, મથુરા, ઉજ્જવન, કાશી, જગદલ મહાવહાર, ઉદંતપુરી અને નવદોપના વિદ્યાપીઠો ખાસ ઉલ્લેખનીય છે, જે નુદા નુદા પ્રાંતોમાં હતાં. આ આશ્રમો અને વિદ્યાલયોનો ઘણો ખર્ચ ખર્ચેના ભાર રાજાઓ અને બૌદ્ધ, જૈન અને વૈદિક ધનીક ગૃહસ્થો ઉપાડતા. શ્રીમાન ગૌરીશંકર આચાર્યએ એક વ્યાખ્યાનમાં કહ્યું છે કે “નાસંદા વિશ્વવિદ્યાલયના અધિકારમાં બસેથી વધારે ગામે હતાં, જે અનેક રાજાઓએ દાનમાં આપ્યા હતાં” ચીની યાત્રીઓના ઉલ્લેખોથી જણાય છે કે સાતમી સદીમાં પાંચ હજાર મઠો પણ ભારતમાં હતા. જેમાં ૨૧૨૧૩૦ વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન કરતા હતા. સત્તરમી સદી સુધી, એકલા બંગાલમાં એસી હજાર નાની મોટી પાઠશાળાઓ હતી; પણ ગ્રામ પંચાયત યોજના તોડી પાડ્યા પછી તેમાં ઘટાડો અને વિકાર થતો ગયો.

આ રીતે દ્વિતીય વિચારક ત્યાગીઓનાં હાથમાં જે વખતે શિક્ષણનું કાર્ય હતું. રાજા અને ધનાઢ્યોની જ્યારે દરેક રીતની મેદની સહાયતા હતી, ત્યારે ભારતદેશ સાચો શિક્ષિત હતો. સુખી હતો અને બીજા દેશોમાં પંકાતો હતો. ત્યારે જ આપણે ત્યાં ઋષભ, રામ, કૃષ્ણ, મહાવીર, બુદ્ધ જેવા ધર્મોદારકો અવતરતા; બીમ, અર્જુન, પ્રતાપ, શિવાજી, તેજપાલ

જેવા વીરો પાકતા; ગૌતમ, કણ્વિક, સિદ્ધસેન, મહાવાદિ, હરિભદ્ર, વિદ્યાનંદિવાદિ દેવચરિ, ગંજે શોખાખ્યામ, રઘુનાથ શિરોમણિ, પદ્મધર અને યશોવિજયજી જેવા ન્યાયના પારગામીઓ જન્મતા; કાવિદાસ, ભવભૂતિ, હેમચંદ્ર, શ્રીહર્ષ, જેવા કવિઓ; ભરત અને રામચંદ્ર જેવા નાટ્યચરો તથા આણંકય જેવા રાજનીતિજ્ઞો અસ્તિત્વમાં આવતા. જુદી જુદી વિદ્યા અને કળાઓના અવિષ્કારો થતા, રાજ્ય અને પ્રજા તરફથી તેવા વિદ્વાનોને મોટી સદ્લાયતા મળતી, પ્રોત્સાહન મળતું, તેમની કાર્તિકામાઓ મળતી. તેનું નિયમન કે વિધન નહોતું થતું, તેમની ભુદ્ધિ કે શક્તિ કુદિત નહોતી કરાતી, તેમના ઓછારો અને હસ્તાદિ અવયવોનો નિર્દયતાપૂર્વક નાશ નહોતો કરાતો. જે દેશમાં તમોગુણવાળા રવાર્ધો અને બાપારીઓ હોય છે તે દેશનો ઉદાર કદી થાયજ નહિ. તે દેશમાં વિદ્યા, કળા અને હુમર ઉલોગમાં પ્રગતિ થઇ શકેજ નહિ, એ લખી રાખવું જોઈએ.

સ્ત્રીશિક્ષણ

પ્રાચીનકાળની શિક્ષા સંબંધી મર્વ સાધારણ લખ્યા છતાં સ્ત્રીશિક્ષણ સંબંધી કંઈક જુદું લખવું પણ જરૂરનું છે.

પૂર્વકાલમાં શિક્ષિત સ્ત્રીઓ

.જો કે વેદ મંત્રોમાં સ્ત્રી અને શુદ્રોને લખ્યાવવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે. પરન્તુ વેદોના કેટલાક મંત્રોથી જ જણાય છે કે વેદકાળમાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ વિદુધી હતી. વૈદિકા સિવાય જોનો અને બાંદો હમેશાં સ્ત્રી શિક્ષણના તરફેણમાં રહ્યા છે. બહુ જૂના કાળમાં પણ આહી સુંદરી જેવી અનેક સ્ત્રીઓ અડંગ વિદુધીઓ હતી તેવા ઉદ્દેશો જોન શાસ્ત્રોમાં મળે છે. શકુન્તલા, સીતાદિને હિન્દુ નાટકો પણ એજ પ્રમાણે જણાવે છે.

વેદકાળ પછી એટલે કે અઢી હજાર વર્ષના વચ્ચલા ગાળાની અંદર વૈદિક જોન અને બાંદોમાં

અનેક સ્ત્રીઓ જુદા જુદા વિષયની પારંગત હતી તે વાત કાળિદાસ, ભવભૂતિ, આણંકય ઇત્યાદિ-મંજરી, પાદ્યઅમરજી નામનાગા, પરિશિષ્ટ પર્વ, અંજણાસુંદરી, વગેરે જેવા અનેક પુસ્તકોથી પુરવાર થાય છે. છેલ્લા અઢી હજાર વર્ષના ઇતિહાસકાળમાં થયેલી વિદુધીઓ પૈકી કેટલીક આ છે:—

વિદુધી સ્ત્રીઓ

વિજયકા, સુભદ્રા, સુલસા, વિકટનિતંબા, યશા, યાજ્ઞીનીમહત્તરા, શુશુમહત્તરા, અવન્તિ-સુંદરી, તિલકમંજરી, સુંદરી, રાજેમતિ, મંડન-મિત્રની સ્ત્રી, લીલાવતી, ઇન્દુલેખા, મહાલક્ષ્મી, માર્લા, મેરિકા, શીતા, અનૂષા.

પહેલાં સ્ત્રીઓમાં સ્ત્રીઓને યોગ્ય શિક્ષણ અપાતું. કાવ્ય, સંગીત, શીલ્પ, આરોગ્ય, પતિ-ભક્તિ, વિગેરે ઉપર ખાસ જાર મૂકાતો જેથી સ્ત્રીઓ દેખીઓ થતી. પોતાનાં સંતાનોને પણ સાચાં દેવદેવીઓ બનાવી ધર્મ અને દેશની સેવા કરતી.

વર્તમાન શિક્ષા

વર્તમાન શિક્ષા કેવી છે? તે વિશે વધુ લખવાની જરૂરજ નથી. આપણે બધા વર્તમાન શિક્ષા અને તેનાં ફોજો નજરે જોઈએ છીએ. વર્તમાન શિક્ષણની દોરી અત્યારે રાજસત્તાના હાથમાં છે. રાજસત્તા જ રજો-તમોગુણવાળી હોય છે. લગભગ દોઢસો વર્ષમાં આપણે ફક્ત અક્ષર જ્ઞાન મેળવી આપણી ભુદ્ધિ જગાડી છે, ધર્મને જોયો છે, નીતિ અને સદાચાર ઓછાં કર્યા છે. આરોગ્ય અને ધનમાં મોટી ફાની પહોંચાડી છે એમ મને લાગે છે.

વર્તમાન શિક્ષણનું ફળ

બીહાર દેશમાંથી નિકળતા ગંગા નામના હિન્દી માસિકમાં "શિક્ષા ઓર પરીક્ષા" નામના મ્દારા લેખમાં મેં એક ટેકાણે લખ્યું છે કે "રાતદિવસ મહેનત અને કરીરને નષ્ટ

કરવા છતાં આંખો અને માનસિક શક્તિઓ કુંઠિત કરવા છતાં, મોટો ધન વ્યયથવા છતાં વિદ્યાર્થીઓને (વર્તમાનિક) શિક્ષણનું પરિણામ હુઝમ, દરિદ્રતા, રોગ અને અશાંતિમાં મળે છે."

અનેક વર્ષો ભણ્યા પછી અનેક પદ્ધતિઓ મેળવ્યા પછી પણ આપણને કર્તવ્ય જ્ઞાન અને સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ થતી નથી એ શિક્ષણ શિક્ષણ કહેવાય ખરું ?

આ પરિસ્થિતિમાં એકલો રાજ્યનો જ દોષ છે એમ પણ માનવા હું તૈયાર નથી. થોડા ધણો પ્રયત્નો પણ દોષ છે કે જે બાન બૂલીને વિપરીત શિક્ષા લે છે.

સ્ત્રીઓની શોધતા

સાચા શિક્ષણથી પુરૂષ દેવ બને છે, સ્ત્રી દેવી બને છે. સ્ત્રીઓનું હાર્દ કામળ અને પવિત્ર હોવાથી પુરૂષો કરતાં પણ સ્ત્રીઓ ઉપર શિક્ષણની અસર ઘણી વધારે પડી શકે છે. સ્ત્રી-શિક્ષાનો સાચો ઉદ્દેશ તો તેઓમાં સાચું માતૃત્વ અને મૃદુલપુરિત્વ આવે એ જ હોવો જોઈએ. જગતના ઉદ્ધારની જવાબદારી સ્ત્રીઓ ઉપર વધુ છે. સ્ત્રીઓ સાચી શિક્ષિતા હોય તો જ જગતનો ઉદ્ધાર કરી શકે, પુરૂષોને પણ ઠેકાણે લાવી શકે. તેમને બીજા ઉપર કામળતા, શિક્ષણતા વિગેરે દૈવિક ગુણો કુદરતી બક્ષીસથી મળ્યા છે. તે પતિને કે પુત્રને, પિતાને કે સસરાને, નોકરને કે રાગને, ગુરૂને કે અવતારી પુરૂષને પણ પોતાના ગુણોથી સમજાવી શકે છે, કામળ બનાવી શકે છે. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીના ઉપદેશની અસર ઘણી વધારે થાય છે. એટલે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓને વધારે સાવચેતીથી શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે. સ્ત્રી શિક્ષિતા હોય તો આખું આલમ સહેલાઈથી સાચું શિક્ષણ મેળવી શકશે; એટલા માટે જ તો નેપોલોયન બોનાપાર્ટે કહ્યું છે કે:-દેશને

આબાદ કરવા સહુ પહેલાં માતાઓને જ્ઞાન આપવું.

વર્તમાન સ્ત્રીશિક્ષણ

જો તેની સારી વસ્તુનો ઉલ્ટી રીતે ઉપયોગ કરવાથી તેનું પરિણામ પણ ઉલ્ટું જ આવે છે; એ દિસાએ શિક્ષણ ગમે તેવું સાઈ છે પણ તે ઉલ્ટી પદ્ધતિએ લેવાથી મહાન ભયંકર થાય છે. ધર્મ, દેશસમાજ અને આત્માની ઉન્નતિને અવનતિ કરનારું થાય છે. વિપરીત શિક્ષણ લેનાર કરતાં અશિક્ષિત વધારે સારા હોય છે. સરલ અને પવિત્ર હોય છે એમ મને લાગે છે.

વર્તમાનનું લગભગ ઘણું ખરું શિક્ષણ રાજસત્તાના હાથમાં છે. તેની દષ્ટિ દિ-કુસ્તાન માટે જુદા પ્રકારની છે. એટલે શિક્ષણદ્વારા પોતાની દષ્ટિએ વર્તમાન રફેલો અને કોલોનેમાં પોતાના ઉદ્દેશની પૂર્તિ કરાય છે એમ વિચારક સિદ્ધ પુરૂષોને કેટલાક વર્ષોથી જણાઈ છે. તેમાં સ્ત્રીઓના હૃદય કામળ અને કમળેર હોવાથી પુરૂષો કરતાં તેઓ ઉપર વર્તમાન શિક્ષણની અસર વધારે ખરાબ થાય છે. તેમના ઉપર સંસ્કારો જરૂરી પડે છે.

આપણે છાપા દ્વારા કે બીજી રીતે જાણી ખુશી થઈએ છીએ કે "વર્તમાનમાં સ્ત્રીઓ ઉચું (હાઇસ્કૂલો અને યુનિવર્સિટીઓનું) શિક્ષણ લેવા માંડી છે એટલે દેશનો ઉદ્ધાર જરૂરી થશે. ભારતમાં સાચી દેવીઓ થશે." પણ મને માફ કરવામાં આવે તો હું કહીશ કે આપણી આશા મૃગ તૃષ્ણુકા જેવી છે. આધુનિક શિક્ષણથી પુરૂષ કરતાં વધારે સ્ત્રીઓમાં અનારોગ્ય, દારિદ્ર્ય, વિલાસિપણું અને અશાન્તિ આવે છે. તેમના જીવન ઉપર જે સદાચારને ધાર્મિક ભાવનાની અસર પડતી જોઈએ તેના કરતાં ઉલ્ટી અનિષ્ટ અસર તેમનામાં પડે છે. તેમનામાં શિક્ષણથી માતૃત્વનો વિકાસ,

પતિભક્તિ, લજ્જાશુભતા, અને બીજા સારા ગુણોના સંસ્કારો પડવા જોઈએ તે નથી પડતા.

આપણે જોઈએ છીએ કે મુંબઈ, સુરત, વડોદરા, અમદાવાદ જેવા અનેક ગામોમાં વર્તમાનિક હંચ શિક્ષણથી સ્ત્રીઓ ઉપર કેવી અસર પડે છે? આ શિક્ષણથી ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ વિશ્વાસી, આળસુ અને અને અસહિષ્ણુ નથી થતી શું? તેમનામાં અનિચ્છનીય સ્વછંદતા નથી આવતી શું? તેમનો અના અનાવસ્થકીય ખર્ચનો ભાર દેશને માટે ગરીબાઈ વધારનાર નથી થતો તો શું? વર્તમાન શિક્ષણથી અમારી બહેનો પિતા કે પતિ માટે પણ ભારભૂત નથી થતી શું?

પદ્ધતિ ફેરવવી જોઈએ

કાલેજો અને હાઇસ્કૂલોમાં એમ. એ. સુધીનો કેસ પુરો અને સ્ત્રીઓને માટે એક સરખો હોય છે તેમાં પરિવર્તન કરવાની જરૂર છે. અમારી ભારતીય સ્ત્રીઓને માટે શૂભિતિ, ભૂગોળ, ગણિત અને એવા બીજા નકામા વિષયો કરતાં સ્ત્રીઓને માટે સંગીત કળા, સીવણ ગુંથણ ભરવાની કળા, સંતતિ શાસ્ત્ર, આરોગ્ય શાસ્ત્ર, પુત્રપાલન કળા વિગેરે વિષયો ઘણા જરૂરના અને હિતકારી વિષયો છે. આ વિષયોનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને પહેલાં આપવાની આવશ્યકતા છે. હું પહેલાં લખી ગયો છું તેમ સ્ત્રી શિક્ષાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ માતૃત્વ અને ગૃહિણીના વિકાસ હોવો જોઈએ. તેમનું મુખ્ય સ્થાન આ જ છે. તેમનામાં ભલે ફ્રાન્સની સ્ત્રીઓ જેવી વિશાસિતા કે સ્વચ્છંદતા ન આવે, પુરો સાથે કુટુંબોલ કે હાંડો રમવાની શક્તિ ન આવે, પણ ઉપરના ગુણો આવે તો તેમની શિક્ષા ફળવતી થાય. જે સ્ત્રી પતિની ભક્તતા નથી, પુત્રની પ્રેમપૂર્વક પાત્રિકા નથી, સદાચારી નથી, વિનમ્રા નથી, ધર્મનિષ્ઠ નથી તે સાચી શિક્ષિતા કેમ કહેવાય?

વર્તમાન શિક્ષા દ્વિપિત હોવાથી આપણે કૌશલ્યા, મહેતી, ત્રિશક્તા, માયાદેવી, લક્ષ્મી અને દુર્ગાદેવી જેવી સાચી સ્ત્રીઓ જોઈ શકતા નથી, છતાં ખુશીની વાત એ છે કે આ દ્વિપિત શિક્ષામાં પણ પોતાની જવાબદારી સમજી કેટલીક સ્ત્રીઓ ધર્મ, દેશ અને સમાજની મહાન સેવિકાઓ થઈ છે. પોતાના આચારને વધારે પવિત્ર જતાવનારી વિદુષી અને લેખિકાઓ નિકળી છે. પણ તે અપવાદ સમાન છે, કેમકે તેમની સંખ્યા બહુ જ ઓછી છે.

વર્તમાન શિક્ષાથી ઘણા યવાથી આર્થ-સમાજો અને કેટલાક દક્ષિણીઓએ સ્ત્રીઓને સાચી શિક્ષા મળે, તેમનામાં પવિત્રતા આવે તે માટે કેટલાક પ્રયત્નો આદર્યા છે. પ્રાચીન અને નવીન મુધારાઓને એક સાથે મેળવી સ્ત્રીઓ માટે આદર્શ શરૂક્રમો, રૂઢી અને વિદ્યાર્થીની યોજના થઈ છે એ એક સદ-લાગ્યની નિશાની છે.

સરકારી રૂઢી અને યુનિવર્સિટીઓમાં સ્ત્રીઓને માટે તેમને ઉપયોગી અભ્યાસક્રમ અને, સ્ત્રીઓ માટે સ્વતંત્ર કોલેજો ખુલે અને તેમના સ્વભાવ તથા ભારતીય રિવાજો પ્રમાણે બધો જુદો બદલાવ થાય એ માટે ભારતની સ્ત્રીઓએ અને નેતાઓએ હિલચાલ જરૂર ચલાવવી જોઈએ.

કહેવાય છે કે “ આપણો દેશ સ્ત્રી-શિક્ષા તરફ હમેશાં બેદરકાર રહ્યો છે. પણ તે હવે ચાલે તેમ નથી. ” આપણે સ્ત્રી શિક્ષા તરફ વધારે લક્ષ આપવું પડે. હું તો સ્ત્રી શિક્ષાના પક્ષપાતી છું. તેમનામાં સાચી શિક્ષાનું સાફ જ ફળ આવવાનું. માટે આપણે સ્ત્રીઓને યોગ્ય સાચી શિક્ષાનાં સાધનો ઉમાં કરવાં જ જોઈએ. રાજ્ય તેમાં પૂરો મહયોગ આપે તો ભારત દેશ કેટલો આગળ વધે? તે દિવસ જલ્દી આવો કે આપણા દેશના બધાં સ્ત્રી પુરો શિક્ષિત અને મનુષ્ય લોક સ્વર્ગલોક બને.

કલ્પના

શ્રી. કે. કે. મીસ્ત્રી

દહેર આવે ને હૈયું દહેરાય;

વેન આવે ને ચિતડું ઘેરાય.

આંખની કીકીમાં લાગ્યાં છે કામજો,

નયણાના તેજ હરાય:—દહેર૦

સરિતાના બહેલુમાં વાગે છે વાંસળી,

ઘેરાં ઘેરાં તે વેન લરાય:—દહેર૦

બંધ ખટારે જ્યોતિ છે સજાળી,

તેજે ભૂમિકો દિવ્ય દેખાય:—દહેર૦

નયનોના ઉડયન લાગે એ ભૂમિમાં,

ચિતડાના ઉડયન લાગે એ ભૂમિમાં,

હૃદયના ઉડયન લાગે એ ભૂમિમાં,

કલ્પનાના શૃંગ રચાય:—દહેર૦

કલ્પનાની પાંખે કવિતાના શૃંગમાં,

નયણાની પાંખે કવિતાના શૃંગમાં,

હૃદયની પાંખે પ્રણયના શૃંગમાં,

હિડુ હુ મહાદેવ સદાય:—દહેર૦

કલ્પનાના કુંગરે જોડે છે મોરલા,

કેકામાં વિભુમંત્ર સૂણાય:—દહેર૦

કલ્પનના સાગરે સૌન્દર્યના હોડલાં,

હોડલે હોડલે જીવન તરાય:—દહેર૦

કલ્પનાની ડાળીએ પ્રભુનાં છે પારણાં,

પારણાની હીંચમાં હીંચાય:—દહેર૦

સ્વજનના મુખ માટે

શ્રી. પુરુષોત્તમ ચૌહાણ

“ મને ખતારી કે શું ? કેમ કાર્ડ ખીજ મહેમાનો દેખાતા નથી ? ” નિલમણી પોતાની મોટરમાંથી ઉતરી, ગ્રંથલામાં દાખલ થઈ; પણ કશી ખાસ ધમાક જેવું જણાયું નહિ, એટલે સામે સુમધુરને મળતાં જ તેણીએ પૂછ્યું.

“ ના, ના, બનાવવાપણું તો કંઈ જ નથી. ”
“ મારી વર્ષ ગાંઠ આવે છે, મારી વર્ષગાંઠ આવે છે, ’ એમ અગાઉથી બરાડા તો ખૂબ પાડ્યા કરતા હતા. ક્યાં તમારા ખીજ મિત્રો ? ” નિલમણીએ ડોક લંબાવી પૂછ્યું.

“ તમે ખેસો તો ખરા ” લાભા લાભા વાર્તાલાપ કરતી નિલમણીને સોફાપર બેસવા સુમધુરે સ્થના કરી.

આજસુ-સુએ તોકર પણ કેટલો ખેંદકાર થઈ ગયો છે ? સોફાપર જુઓને કેટલી બધી રજ બાકી ગઈ છે ? લાવો, હું સાફ કરી નાખું ” એમ કહી સુમધુર લાડ્યો, અને પોતાના સુગંધિત રૂમાલથી સોફાની રજ ઝાટકી નાખી. નિલમણીએ તે પર જગ્યા લીધી.

“ જુઓ, નિલમણી ! ” સુમધુર ત્રેલી વાતના મજાકને સાંધતાં બોલ્યો, “ ખરું પૂછો તો મારા નિકટનાં મિત્રો, તમારા બે સિવાય કાર્ડ નથી. જેને સ્વજન અને નિકટનાં સ્નેહાળ પ્રેમીઓ કહી શકાય તેવાં, જેને જોઈને હૃદયની ભીમિઓ હેમે ચઢે અને ચક્ષુને ટાક વળે એવાં સ્ત્રી-મિત્રોમાં તમે એક, અને પુરુષ મિત્રોમાં શરદ એક. અને એટલે જ આજ વર્ષગાંઠના દિવસે, માત્ર તમને જોને જ આમંત્રણ પાડ્યું છે. બાકી પેલા નસિન,

શ્રીકાંત અને સુધિન્દ્રની તમે વાત કરો છો ? તેઓ મિત્રો શાના ? એ તો માત્ર ઓળખીતાઓ. રસ્તામાં સામે મળે તો ‘ સાહેબજી ’ કરીએ, અને ખુશખબર પૂછીએ. બહુ બહુ તો સાથે નાટક સિનેમા જોઈ નાખીએ એટલું જ; બાકી મિત્ર કાઠીમાં હું મૂકી શકું, એવાં તો માત્ર તમે એક અને ખીજે મારો શરદ. ”

“ અને સ્ત્રી-મિત્રોમાં પેલી સુવર્ણા નહિ ? ” નિલમણીએ મીઠી મજાકથી ઉદ્ભવતા આર્છા હાસ્ય ને દબાવતાં ટકાર કરી.

“ કેમ સુવર્ણા આદ આવી ગઈ ? ઓ... હવે સમજ્યો. તમે પણ અજાણ માણસ છો હં ! ગયા શનિવારે એ બિચારી રીસેસના ટાઇમમાં મારી પાસે પોતાનો નિર્બંધ સુધરાવવા આવી, એટલામાં એ મારી સ્ત્રી-મિત્ર પણ બની ગઈ ? મારી શુદ્ધિ પરત્વે માન હોય તો તેનો લાભ લેવા સહાખ્યાયીઓ આવે પણ ખરા, પછી બહે એ સ્ત્રી હોય કે પુરુષ. ”

“ ના, ના, હું તો મજાક કરું છું. પણ એમ હોય તોએ શું ? જેમ મિત્રો વધે, તેમાંએ સ્ત્રી-મિત્રો વધે એ સારું ને ? ”

“ ના, મારે સ્ત્રી-મિત્રો નથી વધારવા. ” નિલમણીએ જીત કંડી: “ જોહું લાગ્યું સુમધુર ! કાણ જણે આજે મને તમારી મજાક ઉઘાવવાનું મન થઈ જાય છે. ”

“ ના રે ના, તમારા તરફથી મારે કશુંએ જોહું લગાડવાપણું હોય જ નહિ.... અને એ જુઓ, શરદ આવ્યો, લ્યો, આપણી મેડિકલના સભ્યો પૂરા થયા. મદારાજને હવે પકવાન લાવવાનું કહી દઉં. ”

“ આવો શરદકુમાર, બિરાજો. ” દિવાન-ખાનામાં દાખલ થતાં શરદને નિલમણીએ આવકાર આપ્યો.

“ કેમ જાણે તમે જ મને આમંત્રણ આપ્યું હોયને, એવો પાટો ભજવો છો. આ ‘ નિલકુંજ ’ નહિ પણ સુમધુરના પિતા સારાભાષને ખંચેલો છે, એ કેમ જુઝી જાઓ છો ? ” શરદે નિલમણીને લાક્ષણિક પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“ ‘ નિલકુંજ ’ અને આ ખંચેલો એક જ છે ને ! ખરું ને સુમધુર ? તમારું ઘર તે મારું ઘર. ” સુમધુર કંઈ પણ ન બોલતા મંદ મંદ હસ્યો. શરદ કંઈકે જ ખવાયો.

પણ શરદના જખવાવાનું કારણ જુદું જ હતું. નિલમણીને સુમધુર આહનો હોય; અને શરદપણ આહનો હતો. નિલમણી પોતાની ખને, એ શરદની ખાસ મહેરછા હતી. શરદ, નિલમણી અને સુમધુર એ ત્રણે વિદ્વત ક્ષેત્રમાં સહાધ્યાયી હતાં. શરદની રિયતી મધ્યમ હતી. નિલમણી એક સુધારક એક્ઝેક્યુટીવ લાડકવાળી પુત્રી હતી. તેને તેના પિતા તરફથી, સ્વયં પસંદગીથી કેઈ પણ ગતિમાં લઈ કરવાની છૂટ મળી ગઈ હતી. સુમધુર લક્ષાધિપતિ સારાભાષને એકલો વારસદાર પુત્ર હતો, તેના પિતાની એક સ્ટીમ તેલીગેસન કંપનીની વીસેક સ્ટીમરો, મુંગઈ કિનારે લાંગરેલી ટ્રસ્ટિએ પડતી હતી.

સુમધુર અને શરદ બન્ને મિત્રો હતા. એમની મિત્રાચારીએ અત્યંત ગાઢ સ્વરૂપ પકડ્યું હતું. અભ્યાસ દરમ્યાન બન્નેને નિલમણી સાથે ઓળખાણ થઈ અને એ ઓળખાણ આગળ વધતી જ ચાલી.

સુમધુર લક્ષ્મીમંડલ હતો, એટલું જ નહિ, પણ તેની ચપળ ભુદ્ધિ, સ્નેહાળ સ્વભાવ અને મુદ્દુસૌજન્ય ગમે તેમ તોએ શરદને ટપી જતાં. નિલમણીના હૃદયમાં સુમધુરે ધીમે ધીમે પોતાનું આધિપત્યપણું જમાવવા માંડ્યું; જ્યારે

નિલુનાં હૃદયમાં શરદને માત્ર નિકટતા સ્નેહાળ પુરુષ-મિત્ર તરીકે સ્થાન મળ્યું; એમ છતાંએ શરદની જખના તો નિલમણી માટે વધતી જ જતી હતી.

નિલમણીને માત્ર એ જ યુવકો ગમેલા હતા-એક સુમધુર અને બીજો શરદ. શરદનું સ્થાન તેના હૃદયમાં સુમધુર પછી હતું, એ શરદ પણ જાણતો હતો. સુમધુરે ખૂબખૂબ વિચાર કર્યો, અને તેની ખાતરી થઈ હતી, કે, જ્યાં સુધી પોતે હયાત છે ત્યાં સુધી નિલમણી પોતાને જ પરણશે. પોતે મૃત્યુ પામે, અથવા અદસ્થ થઈ જાય તો જ નિલુ શરદને સ્વિકારે તો બલે.

[૨]

“ શરદ, નીલુ સ્નેહાળ તો ખરી હં ! જોને ગઈ કાલે સિનેમાં ખલાસ થયા પછી છતાં પડતું પડતું હતું, તેમાં એ બિચારી ગળગળી થઈ ગઈ હતી. ” ‘ સ્ત્રીમાલિક ’ મોટરના સ્ટીયરીંગને આંગળીવતી ફેરવતાં સુમધુર બોલ્યો, બન્ને મિત્રો આગલી સીટમાં બેસી, મલબાર હિલ તરફ ફરવા જતા હતા.

“ જોને પરણી લેને એને ! તને કેાણુ અટકાવે છે ? ” શરદે સુમધુરને ટાણે માયો.

“ ખરેખર, તું આ ત્હારા સાચા હૃદયથી બોલે છે ? હુઝો નહિ તો ! સાચું બોલ, તને મારા સમ છે, તું નિલમણીને મ્હાલ છે ? ” સુમધુર કેમ જાણે શરદની મળકે ઉઠાવતો હોય તેમ બોલ્યો.

“ હા જ તો વળી ” થણે દહાડે બાબે શરદે પોતે જણાવેલી વાત સુમધુર પાસે કાલવી. શરદે હિઝારેલા ‘ હા જ તો વળી ’ શબ્દો સાંભળી સુમધુરને શરીરે એક કંપારી વણ્ટી ગઈ. તેણે શરદ જાણી ન જાય, એ પ્રમાણે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ લીધો, અને તેને અંતરમાં સમાવી દીધો.

બાપ, યહ કાડ' સ્મીય સાહેબકું દો. હમ ઉસકુ મિલને ચાહતા હપ." સ્મીય સાહેબને મળવા માટે, સુમધુરે પોતાના નામનું કાડ' બહાર બિઝેસ બોપને આપ્યું.

"અચ્છા સા'બ," કહી સુમધુરને સલામ કરી, બોપ તેના નામનું કાડ' રજૂ કરવા અંદર ગયો. સ્મીય સાહેબ ગર્વમેન્ટ હોસ્પીટલમાં હેડ સર્જન હતા. એક ઉપયોગી કામ માટે તેમને મળવા અત્યારે સુમધુર આવ્યો હતો.

બે મિનિટ બાદ બોપ સુમધુરને, સ્મીય સાહેબના રૂમમાં લઈ ગયો.

"Good morning!"

"Good morning to you."

સુમધુરે એક ખુરશી પર જગ્યા લીધી, અને તેણે અંગ્રેજીમાં વાતચીત શરૂ કરી.

"શુઓ સાહેબ, આ રૂપીઆ ચાર હજારની નોટ, હું આપને ભેટ આપું છું. તમારે એક મારું કામ કરવું પડશે. તમારી હોસ્પીટલમાં તો રોજ ૧૫-૨૦ મૃત્યુઓ થવા જ કરે છે. તેમાંનું મારી જ ઉંચાઈનું, જગાઈનું, વર્ણનું અને ઉમ્મરનું એક શય તમારે મને કોઈ પણ રીતે આપવાનું છે. ચહેરા અને મળતો ન હોય તો કાંઈ વાંધો નહિ. હું એ શયનો ઉપયોગ કરવા ઈચ્છું છું."

"શો ઉપયોગ કરશો?"

સુમધુરે ટૂંકમાં પોતાને શયનો જે ઉપયોગ કરવો હતો તે કહ્યો.

"તમે મને શય આપોને એટલે થયું. કહો બ્લેકબેર ક્યારે આવીને હું શય લઈ જાઉં?"

"...પણ આ વાત બહાર આવી જાય તો?"

"એ બનવું અસંભવિત છે."

"...તો રાત્રિએ દસ વાગે આવીને લઈ જાવો."

સુમધુર શયનું નક્કી કરીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. રાત્રિએ બરાબર દસ વાગે, એ પોતાની

ગોટરમાં એકસો બેસી, હોસ્પીટલમાં પહોંચ્યો. આ જ સ્ટાંડે જ પ્રાણુ-ત્યાગ કરેલ એક શયને સ્મીય સાહેબ પોતાની ઓરીસના રૂમમાં રાખીને સુમધુરના આગમનની પ્રતિક્ષા કરતા બેસા હતા.

સુમધુર સ્મીય સાહેબને મળ્યો. એણે સાથે લાવેલ પોતાનાં રોજનાં વપરાશના કપડાં શયને પહેરાવ્યાં. પોતે વાપરતો હતો, તેનું અત્તર તેણે શયને પહેરાવેલાં કપડામાં છાંટ્યું. પોતે પહેરેલ "S" નામની મીનાકારી વોટી, તથા પોતાનું ધડીઆળ તેણે શયને પહેરાવ્યું. પોતાની 'કાઉન્ટ પેન' પણ તેના ખીરસામાં બેસી. તરત જ એ શયને પોતાની ગોટરમાં નાખી, તે ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો.

ક

"આ ઘર કેનું છે?" તે જ રાત્રિના પોણા અગિયાર વાગે, રેલ્વે યાર્ડની અંદર આવેલા, એક નાનારા ઘર સમક્ષ સુમધુર ઉપસ્થિત થયો, અને બહાર અર્ધનિદ્રાવસ્થામાં સૂતેલ, એંજન-શાયરમેન જેવા લાગતા, એક યુવાનને તેણે પૂછ્યું.

"અમારા ઉપરી, એંજન-ટ્રાક્ટર સાહેબનું." તેણે બિંધમાં જ જવાબ આપ્યો.

"એમ?" સુમધુર એકાએક હર્ષમાં આવી ગયો. "જા તો, ભાઈ એમને ઉઠાડ તો?"

આખા દિવસતા અમ પછી યાકો ગએલ એ યુવાન મને-કમને બીડ્યો. "દુસેનઅલી સા'બ! ઓ દુસેન સા'બ! બીડીને જરા બહાર બહાર આવો તો; કોઈ શીડીઆ જેવા તમને મળવા આવેલા છે."

દુસેનઅલી તાજ જ નિદ્રામાંથી જાગ્યોને બીડ્યો. તેને આવી રીતે કોઈ મળવા આવે, તે તેના જીવનમાં પહેલો જ પ્રસંગ હતો.

"આવો દુસેનઅલી." બીન્ને કોઈ વાત ન સાંભળે એ ખાતર સુમધુર દુસેનઅલીને એક બાણ લઈ ગયો. "વાર! પરાંડે સેન્દ્રલ

રહેશનથી ઉપડતા પંખજ મેઘલમાં તમારું
ઈજન જોડાય છે કે ?”

“હા. સાહેબ.”

“...તો આ બે હજાર રૂપિયાની નોટો
ખીરસામાં સેરવી દો. વાત એમ છે કે, હું એક
મુઠ્ઠું રેલ્વે પાટા પર, તમારી ટ્રેઈન પસાર
થવાની હશે ત્યારે રાખી જઈશ. તમે ટ્રેઈનને
તે મુઠ્ઠા ઉપરથી ચલવી દેજો, એટલે થયું.”

“ના, ના, એ મારાથી નહિ બને. મેં
એક માણસને ચગદી નાખ્યું એ માટે, રેલ્વે
સરકાર મારો જીવ લે.” હુસેનઅલીએ
સુમધુરને નોટો પાછી આપતાં કહ્યું.

“ભૂલો છો, હુસેનઅલી! તમને રેલ્વેના
કાયદાની ખરાબર ખબર નથી. એ માટે કદાચ
મામલો ચાલે તો, બહુમાં બહુ તમને ચાર
છ માસની જેલ આવે. બે હજાર મળતા હોય
તો શા માટે ચાર છ માસ જેલનો થોડો
ધણોએ લય ન લેશે? અને તમારા જ
એજીને એ શખેને ચગદ્યું છે, એમ સાબિત
પણ થઈ જોઈએ ને? તમારી ટ્રેઈન પછી તો
કેટલીએ ટ્રેઈનો અને લોકલો એ રાખ ઉપર
પસાર થઈ જશે.” સુમધુરે હુસેનઅલીને
સમજાવવા માંડ્યો. હુસેન પલ્લે અને બે
હજાર રૂપિયા લઈ, તેણે એ મુદ્દાના માથા
પરથી ટ્રેઈન ચલાવી જવાનું કબૂલ કર્યું. તરત
જ સુમધુરે બે ચીઠ્ઠી લખી મુદ્દાએ પહેરલાં
કાટનાં ખીરસામાં મૂકી દીધી. અને પરાંદના
ચાર વાગે, પંખજ મેઘલ ટ્રેઈનના નીચે, એ
મુદ્દાનું માથું ચગદાઈને છૂટી પડ્યું.

જ

રહવાર પડી. રેલ્વેના પાટાપર પડી કાઢીએ
આપવાત કર્યો છે, એ ખબર પોલીસને મળતાં
એણે તરત જ આવીને મુદ્દાને કબજામાં લીધું.
તેનાં કપડાં તપાસતાં તેમાંથી બે ચીઠ્ઠીઓ
મળી આવી. ‘સુમધુર સારાલાલ દેસાઈ’
નામના જાપેલા ફોર્મમાં લખેલી, એ બે
ચીઠ્ઠીઓમાં નીચે મુજબ લખેલું હતું.

પૂન્ય પિતાશ્રી,

હું આજે આપવાત કરું છું, તેનું કારણ
જુગાર છે. જુગારની લત મને છેલ્લા ચાર
માસથી લાગેલી, અને છપી રીતે દરરોજ રાત્રે
એકલો જુગારના અડામાં હું રમવા જતો. એ
પછી તો દારૂડીઓ બન્યો, અને હલકાં સ્ત્રી-
પુરુષોના પરિચયમાં આવ્યો. મારા જીવનનું
આમ પતન થયું. ગઈ કાલે હું સોળ હજાર
રૂપિયા જુગારમાં હારી ગયો, અને બે
પંખજીઓ આજે હું રૂપિયા નહિ આપત તો,
અવશ્ય મારું હરખજારમાં અપમાન કરત,
શિક્ષા કરત, અને ફજેત કરત, તે કરતાં હું
આ પાપી સંસારથી કંટાળી આપવાત કરું છું.

લિ...પાપી સુમધુરના

છેલ્લા પ્રણામ.

બીજી ચીઠ્ઠી નીચે પ્રમાણે હતી.

બહેન નિલમણી,

હું મરુતને આજે રાજી પુરાથી મેલું છું,
તેનું કારણ મારું પાપ છે. હું દારૂડીઓ બન્યો,
જુગારી બન્યો, વેશ્યાગામી બન્યો; અને એમ
છતાંએ એ બધું છપાવી, તમને મેં ભોળવવા
માંડ્યાં, તે એટલી હદ સુધી કે, તમે મને
પરજીવા લગી તૈયાર થઈ ગયાં હતાં. પણ
મારો ગ્રેમ તો માત્ર વિલાસમાં જ સમાઈ
જતો હતો. તમને નકામા પરજીવે દુઃખી કરું.
તે પહેલાં તો હું દૂર દૂર, આપવાત કરીને
ક્યાંએ સંચર્યો હોઈશ. મારી પાસે એકે પૈસો
ન રહ્યો અને જુગારમાં હું સોળ હજાર
રૂપિયા હારી ગયો. તે પૈસા આપવામાંથી
છૂટવા, મારી પાસે આપવાત સિવાય કાઈ
રસ્તો ન હતો; અને તે સાથે પિતા સમક્ષ
કાળું મોઢું બતાવવાની દિમિત પણ નહિ હતી.
મારા ચારિત્ર્ય ઉપર તિરસ્કાર આવે તો, લલે
મને શીટકારજો. શરૂ તમને શુદ્ધ સ્નેહથી
સ્થાય છે, તેમને અપનાવજો અને સુખી થજો.

લિ...તમારી માશી ઈચ્છતો

પાપી સુમધુરના પ્રણામ

પોલીસે સુમધુરના કૃત્રિમ શબની જ્યુરી લખાઈ બાદ તેના કોટના ખીરસામાંથી નિક્ષેપ તેના પિતા પરની ચીઠ્ઠી, અને નિલમણી ઉપરની ચીઠ્ઠી, તે તે વ્યક્તિઓને હાથોહાથ પહોંચાડી દીધી.

‘સુમધુરના કૃત્રિમ શબનું માથું તથા કોક તફન છૂંદાઈ ગયાં હતાં, એટલે એ શબનો ખરો સ્થેરો કાઢ એળખી શકે એમ ન હતું. “S” નિશાની કિમતી મીનાકારી વીંટી પહેરી હતી, સુમધુર વાપરતો એ જ કિમતી ધડીઆળ તેના કાંડા પર હતું; ફાઉન્ટન પેન, કપડાં તથા રૂમાલ, સધળું સુમધુરનું જ હતું. વળી સુમધુરના નામના છાપેલા ફાર્મમાં લખેલી, તેના જ હસ્તાક્ષરવાળી એ ચીઠ્ઠીઓ મળી; એટલે આખા મુંગધમાં સુમધુરે આપઘાત કર્યો, એવા ખખરો દૈનિકપત્રો દારા ચોતરફ પ્રસરી ગયા.

અને આ વખતે તો સુમધુર, મુંગધી ઉપડી કલકતા જઈ, રંચન જતી સ્ટીમરમાં, રંચન તરફ ઊપડી ચૂક્યો હતો. તેણે દિલ્લો કિનારો જ ઊડી દીધો હતો. એ કાચે કે રંગેને પોતાને કાઈ એળખી જાય તો ?

ક

“નિહુ ! સુમધુર છેક આટલી હદ સુધી પડી ગયો હશે, એ મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ હ.” સુમધુરના મૃત્યુને એક માસ વીતી ગયો હતો. દરિયા કિનારે હવા આવા માટે એક બેચપર બેસી નિલમણી અને સરદ અને અત્યારે વાતચીતમાં મરકાવ થઈ ગએલાં હતાં.

“નવાઈ જેવું લાગે છે. કેટલો બધો વાચાળ હતો ! કાલુ જાણે તેની આંખો તો હજુએ મને ઘાદ આવ્યા કરે છે. કેમ જાણે તેમાંથી સ્નિગ્ધ સુધા-રસ વરસીને અંતરને ન પલાળી રહ્યો હોય ! પણ અરેરે, એ આખરે પતિત થયો. અસંસ્કારી, જુગારી અને યાત્રી-

ઓના મુંઘમાં લાગ્યો. અને તેમાં જ તેનું કારમું મૃત્યુ થયું ! કેટલો ભયંકર !”

“એ આવો ભયંકર માણસ હશે, તે તેની મીઠી બાપાના સ્વાંગને અંગે આપણે ક્યાંથી જાણી શકીએ ? આપણને તો પિતૃ-સોનું જણાતું હતું. તમે જો લોભાઈને તેને પરણ્યાં હોત. તો અવસ્થા દુઃખી ધાત, ને હું એ દુઃખી યાત. વાર ! પણ સુમધુરે તમારાપરની ચિટ્ઠીમાં જે ઇચ્છા દર્શાવી છે, તેને ક્યારે અમલમાં મૂકશે ?”

“તમે કહો ત્યારે,” એટલું કહી નિલમણી બિડી. સરદ પણ બિડ્યો, અને બન્ને નીચે જઈ રેની પર બેઠાં. નિલમણી હવે સુમધુરને, જુલી ગઈ હતી. સુમધુર તો અદસ્ત થયો હતો, એટલે એ હવે સરદમાં જોતપ્રોત બનતી જતી હતી.

ક

એક સંખ્યાએ સરદ અને નિલમણી પરણી ગયાં. એ ખખર સુમધુરે રંચનમાં એક ગુજરાતી દૈનિક પત્રમાં વાંચ્યા. તેમાં નિલમણી અને સરદના જોડાંની લગ્ન વખતે લેવાગેલી છાંપી પ્રસિદ્ધ થએલી હતી, કારણ કે એ આંતરજાતિય લગ્ન હતાં.

રંચનમાં સુમધુર તેના સારા અંગ્રેજી જાનને લીધે એક યુરોપિયન પેટીમાં ‘હેડ ક્લાર્ક’ તરીકે દોઢસોના પગારે નિયુક્ત થયો. પોને એકલો અડુલો હતો. નતો કાઈ નિકટનું સ્વજન કે મિત્ર. લોભમાં જમતો, અને અવિશ્રાંત નોકરી કરતો. તેના નસીબમાં નોકરી હોય જ શાની ? તેના પિતાની તો લાખોનો વ્યાપાર બેઠતી સ્ટીમરો જમતના સમુદ્રોમાં દોડદોડી કરી રહી હતી. લાખોની મિલકતને તેણે, તેના એક હૃદયના મિત્રના સુખ માટે લાત મારી હતી. એકલી મિલકત તણ હતી, એટલું જ નહિ, પણ બ્લાલસોયાં માથાપતી મીઠી હું પણ ઝેડી હતી. સરદના સુખ માટે તેણે ચારિત્ર્યદિનતાનો આરોપ આજ્યો,

દણ્ડીએ જાહેર થયો, અને! જુગારીઃ ગણુઈ,
પોતાના નામ ઉપર કાળી દીતીઃ ચોટવા દીધી.
સુમધુરને, શરદઃ પ્રાણીએ અધીક વહાલો હતો.
તેણે, જોયું કે શરદના સુખામાટે પોતાના
ભોજની જરૂર છે, અને તે આપતાં, તે જરૂરએ
ખંચકાયો નહિ.

શરદ અને નિલમણીના સુખી સંસારને
એક વર્ષ વીતિ. મધુ. શરદ બી. એ માં.
ઊર્જાઈ થયો હતો, અને અત્યારે તે એક
વેપારીની પેદીમાં સેશીમ મેનેજર તરીકે નિયુક્ત
થયો હતો. પણ તરત જ શરદના શેડે તેની
રંજનની પેદીમાં વધતા પચારે ફેરવદલી કરી;
એટલેકે શરદ અને નિલમણી બન્ને રંજન થયાં.

એક રવિવારે સ્થાને સુમધુર, દરિયામાં
ફરવા માટે દીકરી સહી રીડમ-જોટમાં ફરતી
હતી પાટલી પર બેઠો હતો, ત્યાં એક બપોરના
અંધઃ ગુજરાતી જોડું. દિકરી ખરીદી એ જ
જોટમાં હાજર થયું. શરદ અને નિલમણી
બન્ને ફરવા નીકળી પડ્યા હતાં, બન્ને જગ્યાની
શોધ કરતાં, એક હેલ્ડી. પાટલી પાસે આવી
પહોંચ્યાં.

આ શું? હેલ્ડી બેચ પાસે આવતાં
નિલમણી એકાએક અટકી મઠી તેના પગ થંબી
ગયા! સુમધુર ચમકયો, અને પાછળ જોયું તો
દશાશીટ દૂર, શરદ અને નિલમણી ઉભેલાં
હતાં કેટલાંએ વર્ષોના ગાળા પછી, દર્શન
દેતા ઉભય-સ્નેહિ-જોડકારો બેડી પડવાની તેની
ભિંમિને તેણે તરત જ દાખી દીધી. તેણે વિજળી
વેગે એનો નિશ્ચય મનમાં કરી લીધો.

“... સુમધુર, સુમધુર!” શરદ અને
નિલમણી, બન્ને સંગાથે બોલી જાય.

“નહિ મેરા નામ સુમધુર નહિ હય.
મેરા નામ તો રામચરણસીંગ.” સુમધુર એટલું
જેરથી બોલી, તરત જ ત્યાંથી દોડીને બોટમાંથી
ઉતરી મઠી જોડે રસ્તા પાસે અદશ્ય થઈ ગયો.

શરદ અને નિલમણીને જોતાં જ સુમધુરને
હાથ પડેલી કે જો તેઓ જાણી જરી કે
સુમધુર હજી જીવે છે, અને પેલી બદનામી,
તથા મૃત્યુ, તદ્દન ખોટાં હતાં, તો પરણી ચૂક્યાં.
શરદ અને નિલમણીના સંસારમાં અવશ્ય એર
ભળી જશે. એ બન્ને સુખી રહે. એ માટે મે,
આટલાટલું મહન કરું; તો પછી હવે શા
માટે તેના સુખી સંસારમાં ભાગ થવા દેવો?
વળી હવે તો નિલમણી શરદની બની ચૂકી હતી,
એટલે તેણે ઉવટનો વિચાર કરો, એ દોડીને
નાશી ગયો. શરદ તેને પકડી પાડવા પાછળ
દોડ્યો, પણ એ અદશ્ય ગયો.

ક્ર.

પોતાના બંધાણની અમારીમાં શરદ આરામ
જુરથી પર બેઠો હતો, સ્થાને બેસી નિલમણી
‘દિલરૂપા’ વગાડતી હતી, તે પોતે સાંભળી
રહ્યો હતો.

“હવે હું નહિ વગાડું, આ વગાડું છું,
અને મને સુમધુર પાદ આવે છે. કેમ ન જાય,
એ મારા અંતરના ઊંડાણમાં સંતાઈ ન ગયો
હોય! અને ત્યાંથી કશુંમય સંગિત માર્ક, આ
‘દિલરૂપા’ ના સૂર સાથે પોતાનો મીઠો
સરોદ પેરાવી ન રહ્યો હોય! એવું મને લાગે
છે. અને આ લુચ્ચો ‘દિલરૂપા’ પણ, એ
આવતા કઠણ જાનમાં અજબ જેવો સૂર પેરાવે
છે ને!” જાણે ‘દિલરૂપા’ કોઈ જીવંત પ્રાણી
હોય તેમ તેને ‘ટપલી’ મારતાં નીકુ બોલી.

શરદ એ દશ્ય જોઈ રહ્યો. “ગાંડી થઈ
કે શું?”

“કોણ જાણે આજે મને ગાંડું થવું ગમે
છે. તમે ભલે કહ્યા કરો કે, એ રવિવારે
બોટમાંથી નાશી ગયો એ સુમધુર નહિ
હતો અને કોઈ ગાંડો માણસ હતો. પણ મને
મારું અંતર સાક્ષી પૂરી કહી રહ્યું છે કે, એ
સુમધુર જ હતો, લાખ વાર સુમધુર હતો; એથી
પણ વધારે વાર કહું કે એ સુમધુર જ હતો. ત્યારે

શું રહેવાના પાટા તમે ચઢાઈ ગયો, એ મૃત્યુને
અને તેના પત્રો જુઠાં હતાં! સુમધુર-સુમધુર-
સુમ-” નિલમણીની આંખોમાં જળજળિયાં
આવી ગયાં.

“—લે, તને આ શું-શું છે? ત્યારે
સુમધુરનું જગતમાં નામ નિશાને નથી રહ્યું,
ત્યારે નકામી ‘સુમધુર’ ‘સુમધુર’ શાને
બકયા કરે છે?”

“ખરેખર તે કિંવંસે, આપણી સામેથી
નાશી ગયો! એ સુમધુર નહિ હતો! આરા
સમ, સાચું કહો.”

નિલમણીનાં અંતરમાંની ‘સુમધુર’નું જૂત
નીકળી જાય, એ માટે ચરદે જીવનમાં પહેલી
જ વાર ખોટા સોગન આપ્યા. “તારા સોગન,
એ સુમધુર નહિ હતો.” ચરદેને ખાતરી હતી

કે, તેણે જોયો એ સુમધુર જ હતો, એમ
જતાંએ એ ભૂલું-ખોટું.

“ત્યારે મને, એ સુમધુર જોવો કેમ
લાગેલો?”

“કાઈ કાઈ વખત એક મહેરાને મળતાં,
એ માથુસો મળી આવે છે. બહાની, કે
અકળ ગતિમાં તથ્ય આવી જતીની જૂલો રહી
જવા પામે છે.”

ચરદેના સોગનના અંગે નિલમણીને ખાતરી
અર્ધ કે એ સુમધુર નહિ હતો, ‘ખરો સુમધુર’
તો ક્યારેનોએ ચઢાઈને, અરે પોતાના દુઃખને
અંગે-આપણા કંઠીને સસારમાંથી આલેયો ગયો
છે. હિપરના વિચારખળે, નિલમણીના અંતરને
હવે શાંતિ-વળી હતી.

વીસાવર્ષ થયાં સાહિત્યની સુદર સેવા કરી રહેલી—

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા

વીસ વર્ષમાં ૮૦ પ્રકાશનો થયાં છે.

આ માળાના પ્રાદુરને નીચેનાં પુસ્તકોનો રૂ. ૧૨ નો સેટ રૂ. ૭ માં

સંવત ૧૯૮૮ માં મળ્યો છે. કીમત રૂ. માળાના પ્રાદુરને

જીવનમાંથી જોડેલી	[શ્રી. લીલાવતી મુનશી]	૨૫	૧૧
પોતાંક રસદર્શનો	[શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી]	૨૧	૧૧
જ્યોત્સ્ના	[શ્રી. જોગિન્દ્રરાવ દીવેદિયા]	૧૫	૦૫
કવિતાની મૂર્તિઓ	[શ્રી. ચાન્તીલાલ તોલાટ]	૧૫	૦૫
બાળગોપાળ	[વિવિધ વિષયોના હિતમ લેખો]	૧	૦૫
જીવનની ઝાંખી	[શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ]	૨૧	૧૦
લક્ષ્મીનાં બંધન	[શ્રી. રમણીકલાલ દલાલ]	૦૫	૦૫

બાવીસમા વર્ષમાં પ્રકાશનો:—

ચાલુ-સં. ૧૯૮૦ માં માળાના પ્રાદુરને અર્ધી હોં મતે મળે છે.

પુ. ૭૫ નરસિંહો: બકત હરીનો	[શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી]	૧૫	૦૫
પુ. ૭૬ નાગમતી	[શ્રી. મનુભાઈ જોષાણી]	૧	૦૫
પુ. ૭૭ મેના પાને ચંપણનું: પુલક:	[સમિત અંતિદાસિક નવલકથા]	૨	૧
પુ. ૭૮ સામરીકા: કુરુતક-ન્યા	[શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ]	૦૫	૦૫
પુ. ૭૯ અરેબીયન તાઈફસ,	[મૂળ લે. શ્રી. રામાનંદચૈતન્ય : પ્રજ્ઞાં ચિત્રો સાથે]	૨૫	

લખો: જીવનસાલ અમરશી મહેતા; અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨.

પ્રિય, અગે નેન તુજ તેજ કેં કાન્તિનાં
 કાન્તિ એ જીવનને કાન્તિ દેશે ।
 એક ને તું હતી, જગત એ નિરખશે
 હર્ષિને દ્વાર તુજ ખાળ ખેડ્યે;
 સ્નેહ ને કામની જ્યોત લેગી મળી
 દંપતિ અંગ જ્યોતે સમાઈ,
 નૂતન રશ્મિ અગ્યાં આત્મને દીવંડે
 સ્નેહ દાને હસે સજનશક્તિ.

—૨—

ભર્ગ એ તેજનાં સુખસુકુરને અડી
 નયન નેને જઈ તેજ અર્પે;
 તેજમાં ડુગતી નયન પુતંગી, અને
 કુતુહલે સર્વ તુંને નિહાળે;
 સ્નેહની વેલને કુસુમકળી સાંપડી
 જીવનદાતા તણી શુભ પ્રસાદી,
 પૂણ્ય વેચી લીધી, પૂણ્ય વેચી લહી
 પુણ્ય જો હોય તો સફળ થાતી.

—૩—

પુનત પિતરંગ રંગે ધર્યો શરીર પે
 નયન કાજળ ધર્યું તેહ દીપે,
 ભાલ ટીલડી ધરી, વસા શોભન ધરી
 દીપતી અંગના તેજ આઢ્યે,

વસ્ત્રના રંગ આગળ ધરી કાન્તીને
વસ્ત્રકારો તણાં સુંઘ મૂલવે;
અંગઉપાંગ સૌ લયકતાં, નમી જતાં,
સુજનશક્તિ તણો અંશ લાધે.

—૪—

સુજન ને મરણ છે પક્ષ કો પંખીની
સુજન તે મરણનું રૂપ ખીજું,
સુજનને મરણ એ કાર્ય છે યંત્ર શું
લેઈ વિચારથી કે ન પેશું;
સુજન સદિતણું થાય કો શક્તિથી
શક્તિ એ મરણનું કાર્ય કરતી,
સુજનના દાવ તે મરણનું રણ રહી
ખેલવા, ન્હોત એ રમત મસ્તી.

—૫—

હૃદય અમૃત લઈ, કૂખ જીવનભરી
અંગ આનંદ ને હાસ ખેલે,
પૃથિવી એ નીરખતી, આશ વીટી જની
'શું હશે ? શું હશે ?' એમ પૂછે;
ચન્દ્ર કે ટમકતો તારલો હો પછી
કીટ શું મનુજમસ્તિષ્ઠ હો એ,
જે વિભુએ હીંચું, તેહને સાચવી,
પોષી, સેવી, પછી અહિં જ ધરવું.

પ્રિયવદન બક્ષી.

“સ્ત્રીબોધ”ના તંત્રી શ્રી કેશવપ્રસાદ દેસાઈની કલમથી આલેખાયેલું
આજનાં નાટકોમાં અનોખી ભાત પાડતું નવું નાટક
સાગરિકા અથવા હુંદરતકંન્યા

દિ. આઠ આના

સ્ત્રીબોધ એક્સીસ, પીરમશા-રોડ અમદાવાદ

કુંડડી

શ્રી. મંજુલ

“કુંડડી !” જેઠા મુકાદમનો અવાજ આવ્યો.

“કેમ શું છે ?”

“બપોરે બારથી એકતી રત્નમાં જરા આશીસમાં આવજો.”

“શું કામ છે ?”

“તારે કામનો સાંચો બેઠએ છે ને? બદલી ક્યાં સુધી બરીશ?”

“સાહેબે બોલાવી છે?”

“હા. મેં તારે માટે સાંહેબને બધામણ કરી છે.”

“સારું. સાહેબ એ વખતે આશીસમાં હશે ને?”

“હા. હું પણ ત્યાં આવીશ.”

*

અમદાવાદની એક મિલમાં કુંડુ એ મંદિના પર જ કામે ચડી હતી. એનો વર લાખો બીજી મિલમાં કામ કરતો હતો. પાડોશી દલુ બેઝર મિલમાં કામ કરતો હતો. પાડોશી દલુ બેઝર સાથે ઓળખાણ હોવાથી એને કુંડુને આ મિલમાં થોડા સમય ખાતામાં કામે રખાવી હતી. ચંચરાક કુંડુ પંદર દિવસમાં જ કામ શીખીને પાવરથી બની હતી.

કુંડુ કાઠીઆવાડના એક ગામડામાં ઉછરીને મોટી થઈ હતી. એનો ભાઈ ધુળો પણ વખતથી અમદાવાદમાં એક મિલમાં કામે ચડેલો હતો. તે વરસમાં કોઈ કોઈ દિવસ એના ગામ આવતો ત્યારે અમદાવાદની મિલોની આડપંક વાતો કહેતો.

ત્યાંના રસ્તા પર કોડવામ કરતી મોટરો

અને તેનાં બોં બોં અવાજ કરતાં ભુંગળાંની વાત જ્યારે જ્યારે એ કરતો ત્યારે નાનકડી કુંડુને મોટરમાં એસવાનો ઉમળકા થઈ આવતો અને એ કુળાને પુછી કે “ભાઈ ! મને અમદાવાદ લઈ જઈશ ?”

“તું મોટી થા, પછી તને અમદાવાદમાં જ પરણાવીશું હોં !” ધુળો જવાબ આપતો ને કુંડુ મલકાતી.

કાઠીઆવાડનું સળેખડાનો ચાંબલો સરજે એવું પાણી અને રત્નનું ગદેકું બનાવે તેવી હવા, એમંથે કુંડુ જરાક દેખાવડી અને ઉજળે વાને હતી. એનાં માથાપ વણકર હતાં અને ત્યાંજ શાળ ચલાવી ગઈ વણતાં ને એ ઉપર ચુજરાન નભાવતાં.

દિવસો જતાં રમતીયાળ કુંડુ નાની બાળકી મટીને યુવાન બની. એનાં માથાપ એને ક્યાંક પરણારી દેવાની શીકરમાં જ પડ્યાં હતાં ત્યાં અમદાવાદથી એનો ભાઈ ધુળો એના એક જુવાન ભાઈ અંધ લાખાને પરણાવેને લઈ આવ્યો. ક્ષાણેયે આમ તો કાઠીઆવાડી, પણ એના નાનપણથી જ એનાં માથાપ અમદાવાદ ગદરવા આવેલાં. એનો બાપ મિલમાં સાંચો ચલાવતો અને મા ડોહરનું કામ કરતી.

અમદાવાદમાં જ લાખો મોટો થયેલો એટલે અમદાવાદી નાપટીપ અને બોલી એનામાં સહેજે આવેલાં. લાંબાલાંબા વાળમાં સુગંધીદાર તેલ નાંખી વાંકી સેંટી પાડવાનો અને શોખ દેનો. કપડાં પણ સ્વચ્છ પહેરવાં એને ગમતાં. ધોળીનું ખર્ચ એને પોતાય તેમ નહોતું એટલે ચાલીના નળ કપડાં પર હાથે ધોઈ જરાક ગળી નાખતો આથી કપડાંમાં સફેદી સહેજે રહેતી.

એણે કંકુને જોઇ. એના ખીજતા ધૌનને નીરખ્યું એ કંકુને જોઇ જ રહ્યો. એને આ ઉમતા પુણ્ની સુવાસ હીના અને કેવડાના અત્તર કરતાંયે વધુ આકર્ષક અને રસમય લાગી.

અને કંકુ ? એ ખીયારીયે આવે કાંકડો, શરીરે તો નહિ, પણ ટાપડીપત્રાળો જુવાન કે દિ' જોયો હોય ? અને વળી અમદાવાદ, ત્યાંની મોટી મોટી મિલો અને એમાંનાં રાક્ષસી યંત્રો વિગેરેનાં તો એ સ્વમાં જ સેવી રહી હતી.

ધુળાએ લાખાની આંખ પારખી અને કંકુનું દીક્ર પણ છે એમ જાણી એના બાપને વાત કરી.

“ભાઈ ! મારી કુલ જેની દીકરી સહેરમાં કરમાઈ જશે હો !” ડોસાએ કહ્યું.

“માપુ ! પણ લાખા જેવો જણ આપણી આખીયે નાતમાં શોખો નહિ જડે.”

“ઠીક દીકરા, તારી માને વાત કરજે.”

*

છેવટે લાખા સાથે કંકુનાં લમ-યજ્ઞ ગયાં. અને એને તેડીને એ અમદાવાદ આગ્યો. ગામડાની સુખી હવા અને શાંત વાતાવરણમાંથી મિલની અસહ્ય દુર્ગંધ મારતી ગંદકી અને હવા ઉભસ સાથે દુશ્મનાવટ રાખતી ચાલીની એક-ઝોરડીમાં કંકુ આવી. પણ લાખાએ તુરત જ એક સારી ઝોરડીમાં સામાન ફેરવી નાખ્યો.

લાખો કંકુને કુલની જમ રાખતો અને એનો ધરસંસાર સુખમાં કુમેલો રહેતો. પણ બે વરસમાં એનાં માગાપ મરી પરવાયાં એટલે કમાણી ઓછી થઇ ગઇ. કંકુને રાજી રાખવા એણે ખર્ચ ખૂબ વધાર્યું હતું. એ-એણું યાચ એમ ના લાગ્યું અને આવક-તો ઘટી ગઇ.

લાખો હમેશાં ઉઘાસ રહેવા લાગ્યો. કંકુએ લાખાની નાડ પારખી અને એક દિવસ લાખો જરા ખુશમીજનજમાં હતો ત્યારે કહ્યું :

“લાખા ! તું મિલમાં કામે જાજ ને મને એકસીને ગમતું નથી. મનેયે તારી સાથે મિલમાં કામે લઈ જાને ?”

લાખાને એ વિચાર તો આવેલો પણ એની આંખોની કાકી સખી કંકુને એ કહી નહોતો ચક્રો. કંકુ મિલમાં કામે જાય તો આવક વધે તેમ હતો, એટલે એણે હા પાડી ને ખીજે દિવસે એની મિલમાં જગ્યા ન હોવાથી ખીજ મિલમાં ઇલુ જેવર સાથે એણે કંકુને મોકલી.

લાખાથી જુદો મિલમાં જવું કંકુને ગમ્યું. તો નહિ, પણ એણે કાંઈ પણ રીતે કમાણી કરી લાખાને ફિકર મુક્ત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. પાડોશી ઇલુ જેવર બગવાનનો માણસ હતો.

કંકુ પણ અમદાવાદના જીવનથી હવે ટેવાઈ ગઈ હતી. જડાં કેપડાંને બદલે અમદાવાદ મિલનાં શીશુ સાક્ષાં તેને વધુ ગમી ગયા હતા. અને એ બધા કરતાંયે વધુ તો લાખાની સ્નેહભરી આંખડીમાં એનું સ્વર્ગ વસ્યું હતું.

*

મહેક મહેક થતા ધૌનને લઈને બપોરે કંકુ મિલમાં ગઈ ત્યારે મિલના તમામ કારીગરો બેઠકી-એને જોઈ રહ્યા હતા. મુઠાદમની આંખ એને જોતાં જ જરાક ચમકી. એણે એના સાથી તેજવાળા કાદરને કહ્યું કે -

“કેરતો આણું જુલજુલ હજી સુધી કાઈ મિલમાં જોયું નથી.”

“પણ તુલે ક્યાં કમ છે ! તારા હાંથમાંથી કાંઈ બચ્યું છે કે આ બચશે !”

“એમ તો બંદાએ કંઈક જોઈ નાખી.”

“પણ માર્કે કારજે હો !” કાદરે જરા ઝીણી આંખ કરી કહ્યું :

“જોઈશ” જેઠાએ કંકુમાં પતાવ્યું.

*

બીજા દિવસથી જેઠા મુકાદમે કંકુને ઝપાટાંબંધ કામ શીખવવાનું માથે લીધું અને પંદર દિવસમાં તો કંકુ સાંચા પર ગદલી બરતી થઈ ગઈ. એ દરમિયાન જેઠાએ કંકુ સાથે બોલચાતની ડીક છુટાછાટ મેળવી લીધી હતી. અને આટલો ટુંકો મુદતમાં ખંત દૂરેક અર્ધ કામ પોતાને શીખવનાર જેઠા પર બોળી ખીચારી કંકુને માડીજવા બાઈ જેટલો રનેહ છૂટ્યો હતો.

લગભગ બે માસ પછી જેઠાએ ઉપર મુજબ એને સાહેબની ઓશીસમાં બોલાવી.

સાહેબ ખાર વાગે બંગરે જતા. એમની ઓશીસ, ખાતાના મેડા પરના એક છેડા પર હતી. ખારથી એકની રખમાં બધા કારીગરો બહાર જમવા બેઠા હોય ત્યારે અંદર ખાતામાં કોઈ હોય નહિ. અને ઓશીસ એટલે એકાન્ત સ્થળ. ત્યાંથી જુમ મારે તો કારીગરોના કાન સુધી પહોંચે નાહ. એટલે કંકુને લઈ જેઠાએ સાહેબની ઓશીસમાં જવું અને કોદર તેમજાળાએ બહાર ચોક્કી કરવી એમ ગોઠવણ થઈ હતી.

*

લગભગ સવારે જેઠા અને કંકુ સાહેબની ઓશીસમાં આવ્યાં. લખાતા લખાતો કોદર પણ ટાઇમસર બહાર ચોક્કી કરવા આવીને ઉભો રહી ગયો. એણે બહારથી ઓશીસના બારણાને અડાગરી ચડાવી.

“જેઠા !” કંકુએ સાહેબને ઓશીસમાં ન જોવાથી પુછ્યું. “સાહેબ તો અહિં નથી.”

“સાહેબ ખાવા ગયા છે. તે એક વાગે આવશે.”

“હેં !” કંકુના પેટમાં ફાળ પડી. “ત્યારે તું અહિં મને શું કામ લઈ આવ્યો ?”

“સમજી જાને ?”

“એટલે ?” કંકુની આંખમાં જરાક વાલાચ આવી.

“એટલે.....જેને કંકુ ! તું રૂપાળો છે. અને આ મિત્રમાં મારી હાક વાગે છે. વળી આટલા દિવસો તને કંઈ પણ લીધા વિના મેં મફત કામ શીખવાડ્યું એ કાંઈ અમરતુ ?”

“જેઠા !” કંકુનો સાદ ફાટ્યો. “તું બંધુજી ! હું કાકીવાત્રાડી છું. પરણેલી છું. લાખો તો મારા હૈયાનો હાર છે. બીજા બધા બાપ બાપ. સમજ્યો ? વાણીઆ બ્રાહ્મણના કરતાં અમને અમારી ઇજ્જત ઓછી વ્હાલી નથી હોં !”

“પણ તારે તો કાવળી સાંચો જોઈ એ છે ને ?”

“એટલે ? તું એની કિંમત માગજી ? થરમાતો નથી ? તને તો મેં માડીજ્યો બાપ માન્યો છે હોં !”

“હવે મારે આડી અવળા વાત નથી સાંભળવી. બોલ માનજી કે નહિ ! અહિં કોઈ તારી રાડ સાંભળે એમ નથી.”

“હેવાન ! મનેય તું શું શીવલી માનજી ? નહિ જાને એ આ ભરે તો.”

કંકુએ ઓશીસ બહાર નીકળવા પુક ફેરવી કે તુરતજ જેઠાએ એનો હાથ પકડ્યો. કંકુએ પોતાને હાથ છોડાવવા મહેનત આદરી. જેઠાની મજબુત પકડને એક મહા પ્રયત્ને એણે છટકાવી દીધી. જરાબર એજ વખતે અંદર શું ચાલ છે એ જોવા બહાર ઉભેલા કોદરે અડાગરી હથાકી નાંખી બારણું જરા અથડાવ્યું કર્યું.

વીફરાથેલી વાધણ સમી કંકુની એક હાતે બારણું ઉઘડી ગયું અને કોદર બારણાની અડધ વાગવાથી જરાક દૂર જઈ પડ્યો.

હાંફતી હાંફતી કંકુ ત્યાંથી નાહી. ખાતામાં જઈ જોખર દહુની તપાસ કરી તો બધાંયું કે

એ તો માંદગીની રજા પર હતો. ખીજે દિવસથી કામપર ન આવવાનો નિશ્ચય કરી એ મુંગી મુંગી કામે ચડી.

*

એ કલાક પછી આરસીસ્ટન્ટ મારતરે આવી કંઠુને કહ્યું કે, “ સાહેબ બોલાવે છે. ”

ધુમતી ધુમતી કંઠુ સાહેબ પાસે ગયો. એ પારસી ફસ્ટમજી એને આવતી જોઈ રહ્યો. એના ચહેરાપર ગભરાટની નીશાનીઓ રૂપિય હતી, એવું હૈયું ધબકારા લેતું હતું. ખીકથી પણ એ ગભરાટ ભર્યા ચહેરામાં પણ ફસ્ટમજીએ સૌંદર્ય વાંચ્યું. કંઠુના ફાટફાટ થતા ચોવનભર્યા વદનપર એની આંખની કીકી ધડીક ઠરી રહી. એક અમકારે મારીને હૈયી થયેલી પાંપણોના ખૂણા જરાક દબાવે. પછી ખંધા સ્પીનીંગ મારતરે ખૂબજ શાન્તિપૂર્વક કહ્યું.

“ તારું નામ કંઠુ કે ? ”

“ હા સાહેબ ! ” કંઠુએ ગભરાતાં ગભરાતાં જવાબ આપ્યો.

“ જોઠા મુકાદમે તારા માટે ફરીયાદ કરી છે કે તું બદચાલની છે. એટલે મારે તને રજા આપવી પડશે. ”

“ સાહેબ ! ” કંઠુ રડી પડી. “ મારે કાંઈ વાંક નથી. એણે મને આઢિ બોલાવેને સતાવી હતી, પણ હું નાહી. ”

ફસ્ટમજીએ એક અર્થસૂચક દૃષ્ટી કંઠુ પર ફેંકી અને પછી ધીરે રહીને પણ રૂપિય વાત કરી નાખી.

“ બંગલે આવીશ ! ગભરાઈ નહિ. ત્યાં તો ઘણીયે આવી ગઈ કાંઈને વાળ વાંકો નહિ થાય. તને કાયમો સાંચો મળશે ને જ્યાંને હું કાઢી મૂકીશ. ”

“ મારાથી એ નહિ બને, સાહેબ. ” પારસીના ચહેરા પરની વાસના જોઈને કંઠુએ

મંજમતાથી જવાબ આપ્યો. “ અને યાદ રાખજો કે મારા લાખાને હું વાત કરીશ તો તમારું હાડકું એકે આપું નહિ રહેવા દે, ” જરાક ધમકી પણ કંઠુએ આપી.

*

તે દિવસે લાખાની મિલના માલીકનો જીવાન ટિકરો ફાટી પડ્યો હતો. એટલે મિલ બંધ થવાથી લાખો જરા વહેલો ઘેર આવ્યો હતો. રસ્તામાંથી ‘ઝીયરિંગ’ની વાર્તાઓની એક ચોપડી એ લઈ આવેલો, તે વાંચવા બેસી ગયો હતો. ઝીઓ અનેક પ્રકારનાં ચરિત્રો કરી જાય છે, અનેકને ઉઠાં ભણાવી શકે છે, ખોટું ખોટું રડી શકે છે અને એમના પતિઓને થાપ આપી અનેક પ્રકારના વિલાસો પરાયા પુરૂષ સાથે માણી શકે છે, અને છતાંયે પોતે પતિવ્રતા હોવાનો ડોળ કરી શકે છે. એ વસ્તુઓ ચર્ચાતી રસભરી વાર્તાઓ આ પુસ્તકમાં હતી. “ પોતાના મુયાર પતિને બનાવી પરપુરૂષ સાથે લહેર કરતી મુયારથુ અમથીની વાર્તા વાંચી લાખાને ચતમાં થયું કે “ મારી કંઠુએ આવી તો નહિ હોય ? ” પણ તુરતજ દમતું રમતું કંઠુનું મુખ્યાર્વિંદ એના સ્મૃતિપટપર તાદબ્ધ થયું ને એ વિચારને ઢસી કાઢી એણે આગળ વાંચવા માંડ્યું.

ખરેખર, આવાં પુસ્તકોના વાંચને અનેક ઉદાર દિલના અને સહૃદય પતિઓને વહેમી અને સંકુચિત બનાવી દીધા છે. મુખી અને સ્વર્ગસમા દામ્પત્ય જીવનમાં વિષ રેલાવ્યા છે.

*

તે દિવસે કંઠુ ઘેર આવી પહેાંચે તે પહેલાંજ મુકાદમ જોડો આવી પહેાંચ્યો. એણે લાખાના કાન પાસે મોં ધરી કહ્યું, “ તારી કંઠુડી તો ભારે બદચાલની છે. મિલમાં કેટલાયે.... ”

આ સાંભળતાં જ લાખો દીગ્મુદ બની ગયો. એના કાનમાં “તારી કંઠુડી ભારે બદચાલની છે.”

એ શબ્દો ગુંજી રહ્યાં. એ કાંઈ પણ બોલે કે પૂછે તે પહેલાં તો જોડો રવાના થઈ ગયો.

“રાંદશેઠ, આ મુકાદમ આવી ગયો ને હજી એ આવી નથી. ક્યાંક રખડવા ગઈ હશે.” લાખાએ મન સાથે વિચાર કર્યો. એનું હવે શું કરવું એ વિચારે તે પહેલાં તો તેલવાળો કાદર આવ્યો.

“લાખા!” કાદરે વિચારમાં પડેલા લાખાનું જ્ઞાન ખેંચ્યું. “સાહેબે આ ચીઠ્ઠી મોકલાવી છે.” ચીઠ્ઠી આપી તે આલ્યો ગયો. લાખાએ ચીઠ્ઠી ઉઘાડી વાંચી. વાંચતાં જ તેની આંખમાં તણુખા ઝરવા માંડ્યા. ‘આવું? આટલું બધું?’ એ બબડ્યો. એના હાથની મુડીઓ વળી ગઈ. યુરસામાં એણે દાંત કચકચાવ્યા. હાથમાં હાથ મમળતો એ ઉભો થઈ ગયો. ચીઠ્ઠીમાં ફરી નજર કરી. એમાં લખ્યું હતું:-

“તારી બૈરી બદલાયતી છે, માટે એને કાલથી મિલમાં મોકલીશ નહિ. પગાર તું લઈ જજે.”

ચીઠ્ઠીમાંથી નજર ઉઠે કરી તો કંકુડીને બહીરે મોઢે આવતી જોઈ. ચાલીનાં પગથીયાં ચડતી કંકુને લાખો જોઈ રહ્યો. ધડીક ઉભો ને એકદમ દોડ્યો.

“.....તીકળ મારા ઘરમાંથી” કહી નેરથી એક લાત લગાવી. કંકુ પગપથીયાં પરથી પછડાઈ નીચે પડી. “કમળત! માફ ને તારા બાપનું નામ બે.બધું.”

“પણ મારી વાત તો સાંભળ!” રડતી હુસકાં ભરતી કંકુ મહાપ્રયત્ને એટલું બોલી. એને સ્વપ્નેયે ખ્યાલ નહોતો કે આ નરપીશાઓ આટલી હદે જશે. લાખાને આવું ઉંધું ભરાવશે એની એને કલ્પનાયે ન હતી.

અને આજ સુધી હથેલીમાં કુલની જેમ રમાડેલી તે કંકુડી બદલાયતી છે એ વાત લાખો ન જીરવી શક્યો. એ આકળવિકળ થઈ ગયો. એને મન જગતમાંથી સારતત્ત્વ ઉડી

ગયું. અને મુંઝાયેલો, અકળાયેલો, કચડાયેલો, રાષભર્યો લાખો ચોરડીએ તાળું લગાવી કંકુને બે લાત ચોડી “રખડી ખાજો! જજો હવે તારા હોય એમને ત્યાં” કહી ચાલ્યો ગયો.

થોડે દૂર જોડો મુકાદમ ઉભો હતો. બધું એની ધારણા પ્રમાણે બનતું હતું એ લાખાને જતો જોઈ રહ્યો. વિજય અને સંતોષના એક બે દમ એણે લઈ લીધા. ધીમે પગલે એ આવ્યો કંકુ પાસે.

કાદવમાં ખરડાયેલી કંકુનો હાથ પકડી એણે બેઠી કરી. માથે હાથ ફેરવતો એ બોલ્યો,

“કંકુ! તારે ગભરાવાની કાંઈજ જરૂર નથી. ચાલ મારે ઘેર. મારી ધરવાળી મરી ગઈ છે એવા સમાચાર દમણાંજ દેશમાંથી આવ્યા છે. હું તને મારે ઘેર રાખીશ.”

આ માનવરાક્ષસના શબ્દો કંકુએ સ્વસ્થતાથી સાંભળ્યા. અપાર્થિવ ચહેરે એણે જોડાના ચહેરા પર પાર્થિવ દષ્ટી ફેંકી ધડીક જોઈ રહ્યો. અને પછી.....પછી.....કોધવશ નેગમાયાની જેમ જોડાની છાતીમાં નેરથી એક લાત મારી. જોડો દૂર ગઈ પડ્યો.

કાંઈપણ બોલ્યા વિના પાગલની જેમ એ દોડી મિત્ર તરફ. મિલના બંધ ચતા ઝાંપે પહેરાવાળાએ એને રોકી. પણ એક ધક્કાથી પહેરાવાળાને દૂર હડસેલી એ મિલમાં ઘૂસી અને બેપરદરમાંથી ખાલી ચતા કડકડતા ગરમ પાણીના હોજમાં એણે ભૂસ્કો માર્યો.

એને દોડતી જોઈ એની પાછળ કેટલાય લોકો કુતુહળ વૃત્તિથી આવેલા એ બધા જોઈજ રહ્યા. એમાં તેલવાળો કાદર પણ હતો.

બાળુના પીંડામાંથી પીવા આવેલા અર્ધા પીધેલા અને પુરા પીધેલાનું પણ એક ટોળું એ તરફ આવ્યું. લાખો નિરાશ થઈને ત્યાં બેઠો હતો. દારૂની પ્યાલી એના હાથમાં હતી. ગરીબ મજૂરાની આશાસનદેવી એના હાથમાં હતી. દારૂ ગમે તેટલો વિનાશક હશે, પણ

મુઝાયેલા, અકળાયેલા, રીઝાયેલા, ક્યઝાયેલા
ગરીમ મજૂરોને ધરીબર પોતાની અસહ
ઉપાધીઓ ભુલવવાનું અને સાતમા સ્વર્ગમાં
વિમાને ફેરવવાનું પુણ્યકાર્ય પણ એ કરે છે !

એણે આ કાલાદલ સાંભળ્યો. લોકોના
ટોળાને દોડતું મિલમાં જતું જોયું. કંઈક દુઃખથી,
કંઈક કુતુહળ વૃત્તિથી અને કંઈક અગાધ અને
અગમ્ય અંતઃપ્રેરણાથી એ ઉઠ્યો. ને મિલમાં
જામેલા ટોળાને વીધો. ગરમ પાણીના હોઝ
પાસે આવ્યો.

“લાખા ! આ લાખા ” અંદરથી વેદનાની
કારમી ચીમો પાડતી કંકુડી અંતિમ સમયે પણ
લાખાને યાદ કરી રહી હતી.

બધા મુન્ય મુન્ય ઉભા હતા. એને કાદવાની
કાષ્ટની દિમત નહોતી, એની નીકળવાની ઇચ્છા
પણ નહોતી.

લાખો કંપી ઉઠ્યો, ધડીક તો થયું કે ‘એજ
દાવની હતી,’ ‘ત્યારે મરી શું કામ ગઈ ?’
દુરત જ ખીજો પ્રશ્ન એના દિલમાં ઉઠ્યો. ત્યાં જ
પાછળથી કાદવે લાખાનું કાંડું પકડ્યું. લાખાએ
ચમકીને પાછળ જોયું.

“લાખા ! કંકુડીને વાંક નહોતો, જેઠા
મુકાદમને અને સાહેબ રસ્તમજીને તાજે થવાની
એણે ના પાડી એટલે જેઠાએ ને સાહેબે આ
કારસ્તાન કર્યું હતું.”

“હે !” લાખો ભ્રમ પાડી ઉઠ્યો, “મારી
કંકુડો વાંક નહોતો ?” ખીજીજ પળે શમેલી
વેદનાથી શાંત થયેલા કંકુડા દેહ પર એની
નજર પડી. અને કોઈ અટકે એ પહેલાં તો
એ હોજમાં દૂદી પડ્યો. હવસખોરીના ખપ્પરમાં
એ અસિદ્ધાન્ત અપાઈ ગયાં.

ખીજે દિવસે જેઠાએ કાદવે કંકુડે કાચ ગઈ.
એથીસમાં રસ્તમજી સાહેબે પણ છટકારાનો
દમ લઈ કંકુડે “ચાલો બહા દળા, સાહેબો
જીવતા હને તો હેરાન કરને.”

હાજરીવાજાએ તથા જોયર દલુએ કંકુડો
પગાર વહેંચી લીધો.

પાને પાને

પ્રેમ, શૌર્ય રસની

છાળો ઉડાડતી

સચિત્ર નવલકથા

નાગ મતી

એક સોરડી પ્રેમકથા

*

લેખક

શ્રી. મનુભાઈ જોધાણી

*

ચિત્રકાર

શ. દરિયાશ ચિત્રેશી.

*

રૌમાંચક અને ગૌરવભરી

આ પ્રેમકથા-શૌર્યકથા

નેટલી જ આકર્ષક છે.

*

સોરડી યુવાનનું

શૌર્ય અને ઉદારતા

‘નજરોનજર નીહાળતાં હોય,

*

હિંમત, સહનશીલતા અને આતુર્ય
ભર્યો મધમપાટ અનુભવનો હોય તો
આ પુસ્તક તમારે વાંચવું જોઈએ.

છ ચિત્રો હિંમત

સવાસો પૃષ્ઠ રૂપિયા

પાકું પુકું

૧

જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

હડતાળ અને સહકાર

[શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ. બી. એ.; એલ.એલ. બી.]

જ્યારથી મજૂરોમાં મનુષ્યત્વ વિકસ્યું છે, અથવા તો તે વિકસાવવાનો યત્ન થયો છે, ત્યારથી દુનિયામાં હડતાળો પડવા માંડી છે. આ હડતાળનું સાધન ગરીબ કામદારોના હાથમાં, તેમજ પ્રજાજનોના હાથમાં, ઉપરી અધિકારીઓ સામે પોતાનો અસંતોષ કે વિરોધ બતાવવાનું એક માત્ર અસરકારક સાધન છે. આપણાં દેશમાં જુના કાળમાં હડતાળોનો ઉપયોગ થતો હતો, પરંતુ જુના કાળમાં કારખાનાં નહોતાં, એટલે મજૂરવર્ગ પણ મોટો નહોતો. જુના કાળમાં તો વેપારીઓના મહાજન હતાં. જુની રહેણીકરણી એવી હતી કે નોકરીયાત વર્ગને અસંતોષ ઉત્પન્ન થયો નહોતો. જુના સમયના શેડીયાઓ કામગાર લોકો સાથે ધોડા ધરાઓ રાખતા હતા. તેમને અવસર મદદ કરતા હતા અને કંછણ કાળમાં તેમની સંભાળ લેતા હતા. એટલે એ કાળમાં તો કામદાર લોકો અને મહાજન સામસામાં પક્ષમાં નહોતાં. રાજ્ય રજવાડામાં ન્યારે અમલદાર કે કોઈ રાજવી લોકોને રેન્ગડતો ત્યારેજ હડતાળો પડતી અને જુના જનતાએ પરથી જીજ્ઞાસુ છે કે મહાજનો આ હડતાળના સાધનથી અમલદારો અને રાજવી ઓને સીધા દોર કરતા હતા.

ગઈ સદીમાં જગત બરમાં મોટા મોટા કારખાના ઉભા થયાં. તેમાં હજારોની સંખ્યામાં મજૂરો કામ કરવા લાગ્યા. આ કારખાનાં હિંદમાં પણ આવ્યાં. તેમાં જુના કાળ જેવો સંબંધ શેડીયા અને મજૂરો વચ્ચે રહેવાનો સંભવ ઓછો હતો. વળી મજૂરોમાં એક નવી માન્યતા પ્રસરી. કોઈ પણ કારખાનામાં

મજૂરો વિના ચાલે નહિ એ તો દખીતું છે. એટલે એવી માન્યતા અસ્તિત્વમાં આવી કે કારખાના માટે મૂડી જોઈએ તેમ મજૂરો પણ જોઈએ. એટલે મૂડી અને મજૂરો બન્ને સરખાં મહત્વના છે. અને તેથી બન્નેને સરખા હક્ક અને સરખા લાભ હોવા જોઈએ. મૂડીવાળો કોઈ શેઠ ન હોવો જોઈએ અને અંગમહેનત કરનાર કોઈ ગુલામ ના ગણાવો જોઈએ. આમ એક અંગમાં બે પક્ષો થયા. બે વચ્ચે મતભેદ વધ્યા અને પરિણામે મજૂરોનું એક માત્ર સાધન વારંવાર વપરાવા લાગ્યું. રશીયામાં થયેલી ક્રાંતિ પછી તો મજૂરવર્ગનો આત્મ વિશ્વાસ વધ્યો અને તેમની અભિલાષાઓ પણ વધી. રાજ્ય તરફથી પણ તેમને રાહત આપનાર કાયદાઓ જુદા જુદા દેશોમાં થયા. હિંદમાં પણ આવા ચોડા ધણા કાયદાઓ થયા છે. કામ કરવાના કલાકો, રતીવારની રજા, નોકરી ઉપર હોય ત્યારે અકસ્માત થાય તેના બદલો આપવાનો કાયદો, વગેરે કાયદાઓ હિંદમાં થયા છે.

આ સંબંધમાં એક ખીમો પણ અટકેલો પ્રશ્ન ઉભો થયો છે. રશીયાએ જગતના કામદારોનો સંઘ યોજ્યો છે. તેના પડકાર હિંદમાં પણ પડ્યા છે. જે કામદાર વર્ગ આમાં માને તેને મન હિંદ પ્રત્યે સ્વદેશાભિમાનની લાગણી રહે નહીં. એને મન પૃથ્વીના વિભાગ ભૌગોલિક દેશોથી નહિ-રાજ્ય કારભારના પરિણામ રૂપ નહિ-પણુ ફક્ત બે વિભાગમાં જ થયા છે. મૂડીદાર અને મજૂરવર્ગ. પોતાની હડતાળથી દેશના વેપાર ઉપર શી અસર થશે તે જુલે,

તેઓ તો કાષ્ટપણ ઉપાયે મુડીદારોને પગવચાથી સંતોષ માને.

મુડી અને મજૂરો વચ્ચે સુમંથ્ર થાય તેવી યોજના સહકારી તત્વના સિદ્ધાંતોમાંથી રચી શકાય તેમ છે. જગતના 'કામદારો' અને જગતનું તંત્ર પોતાના હાથમાં લઇ શકે તે અસ્વાભાવિક લાગે છે. મનુષ્ય સ્વભાવમાં ભાવના મોટો ભાગ બળ્યે છે. સ્વદેશભિમાન તીવ્ર ભાવના ઉપર રચાયું છે. કોઈ પણ દેશના મજૂરો સ્વદેશભિમાનની ભાવના ત્યજી શકે તે અસંભવિત લાગે છે. દેશની અંદરના મજૂરો એકત્રિત થઇને પોતાના હિત માટે લડત ચલાવે તે વાત બની શકે. પરંતુ જો આ કલહની રીતી તજ સહકારની નીતિ થાય તો કલહના દુષ્ટ પરિણામો અમ્બાવિના શાંતિથી પ્રગતિ સાધી શકાય.

કોષ્ટ પણ કારખાનામાં મૂડી અને મજૂરી તો જોડાયેલ. મૂડીદારો પોતાની મુડીને ઉપયોગ કરવા દે છે. તેને અંગે મૂડી જોખમમાં પણ મુકે છે. તેમજ કારખાના ઉપર સામાન્ય દેખરેખ રાખવાની મહેનત કરે છે. આ માટે તેમને અમુક વ્યાજબી બદલો મળવો જોઈએ. મુડીનું વ્યાજ, જોખમનો બદલો અને દેખરેખનું મહેનતાણું મળીને મૂડીદારને જોઈતો દરમાયો મળે. સાથે સાથે મજૂરોને પણ એકઠી મજૂરી ઉપરજ રાખવા ના જોઈએ. કારખાનાનું બંધારણ જ એવું કરવું જોઈએ કે મૂડીદારને ઉપર જણાવ્યા મુજબ દરમાયો મળે, અને મજૂરોને બમ્બર ભાવ પ્રમાણે મજૂરી મળે; ભાર પછી જે નફો રહે તે જુરો રાખવો જોઈએ અને આ નફામાંથી, મુડી રોકનારા, તેમજ જેમની મજૂરીની મદદથી નફો થયો છે તેમ મજૂરોને ભાગ મળવો જોઈએ. મુડી-મજૂરી વચ્ચે સહકાર સાધવાનો આ એક રાજમાર્ગ છે. કારખાનાઓમાં મુડી અને મજૂરી ઉપરાંત

એક ત્રીજો પક્ષ પણ છે. તે ખરીદનાગરો છે. કાપડની મીઝનો દાખલો હતો. મીસ એજન્ટ અને શેર હોલ્ડરો તે મુડીદાર કહેવાય. આ એક પક્ષ, કારીગરો અને મજૂરોનો બીજો પક્ષ, અને મીઝની પેદાશ એટલે કાપડ ખરીદનારાનો ત્રીજો પક્ષ. ખર્ચ જોતાં તો મીઝમાં જે નફો થાય છે તે નફો આ ત્રણ વચ્ચે વહેંચવો જોઈએ. પરંતુ ધણા મોટા કારખાનાનું વેચાણ દેશ-પરદેશ થાય અને કાપડનો ઉપયોગ કરનાર તે ખરીદે તે પહેલાં તો વચમાં દલાલો, દુકાનદારો વગેરે તથા ચાર જણ આવી જાય. આ બધાની વચમાં મુઘડીત બવરચા થવી મુશ્કેલ છે. વળી માલ બનાવનારાઓમાં અંદર અંદર હરિકાઈ હોય તેથી ભાવ કાણમાં રહે નહિ. મજૂરો ધણા ગરીબ તેમજ અચાન હોવાથી મુડીદાર શેડીયાઓ અણુઘટતો લાજ લઈ, તેમને બહુજ ઝોછી મજૂરી આપે તેવો સંભવ વિશેષ છે. આમ હોવાથી કારખાનાઓનો નફો મુડીવાળા અને મજૂરી કરનારા વચ્ચે વેંચાય તો પણ બસ છે. સહકારના આવા ધોરણ ઉપર કારખાના સ્થપાય તો મુડી અને મજૂરીના સ્વાર્થ એક થાય. કારખાનું બંધ રહે તો મજૂરોને પણ નુકસાન થાય, એટલે હડતાળો પડે નહિ, અને દેશને આર્થિક નુકસાન થતું અટકે. મુડીદારો તથા મેનેજિંગ એજન્ટોને ઘણી મોટી આવક લેવાની ટેવ પડી છે એટલે આવા કારખાના નીકળ્યાં નથી. પરંતુ મજૂર મદાજનો ને મન ઉપર લે, અને ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરવાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારે તો જરૂર કેટલીએક મીઝોમાં તેઓ આ સિદ્ધાંત દાખલ કરાવી શકે. મજૂરોને મુડીવાદ સામે ઉરફરી મુકવાને બદલે આ સિદ્ધાંતો મંજૂરી તેમને જ્ઞાન આપવામાં આવે તો તેમને અવરજવ જલદીથી લાજ થાય અને મૂડીનો નાશ કર્યા વિના મુડીમાં રહેલો કેપ કલાડી શકાય.

વંધ્યત્વ

(શ્રી. ભાનુ. પ્ર દલે)

જે સ્ત્રીમાં માતૃત્વ સ્ત્રીત્વ વંધ્યકત્વ દશે, તે સ્ત્રીમાં માતૃત્વની ભૂખ જગવાની જ. માતૃપદની ઝંખના જે સ્ત્રીને તેના સ્ત્રીત્વકાળમાં નથી થતી તે સ્ત્રી સાચા સ્ત્રીત્વથી અજાણી થયેલી છે જ. એ પ્રકારનું માનસ એને, માટે નિરાશ નથી જ. સ્વાભાવિક ક્રમથી ઉત્પન્ન આચરણ રાખવું, તેને મંસ્કૃતિ કહી શકાય નહિ. પશ્ચિમના વધુ પડતા વિચારો ઝીંચેલી નારી માતૃત્વ લાક્ષી કેંક સૂગથી જોતાં શીખી છે અને માતૃપદ પોતાના સ્વતંત્ર જીવનની આડે આવવું લાગે છે. આ માન્યતાનો જન્મ કૃતિ પુરુષ તરફની સૂઝમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે અથવા તે 'સ્વતંત્ર' જીવન સંપ્રદેશના અવગણા ખ્યાલોમાંથી. તેના આ વલણની તીવ્રતા ખડું જોતાં પુરુષના અન્ય સામાજિક અન્યાયોમાંથી નિષ્પન્ન થઈ છે અને એથી જ તે જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં પુરુષથી અનોખી રહેવા મથે છે; અને એનો સાધ કરવો એ 'નમ્જાણ' ને વશ થવું, એમ માને છે. આ પ્રકારની અવગણનામાંથી જ સ્ત્રી જાતે કમાતાં, સ્વચ્છન્દે રહેતાં અને માતૃત્વનો ઇન્કાર કરતાં શીખી છે; પણ એ વાત તો થઈ પોતાની મેજે સ્ત્રીકારેલા સ્વચ્છ પૂર્વકના વંધ્યત્વની. આ વર્ગની સ્ત્રી કદાચ કોઈ પુરુષને મૈત્રીના ધોરણે સ્ત્રીકારે અને તેની સાથે સહ-જીવન ગાળે, તો પણ માતૃત્વ મંજૂરીના તેના ખ્યાલો તો ઉપર જણાવ્યા, તેવા જ રહે છે.

હજી સદ્માએ આપણા દેશમાં એ વર્ગનું પ્રમાણ અલ્પ જેવું જ છે અને વસ્તુસ્થિતિ પણ જુદી જ છે. પોતાનો જોબો ખુદી રહે એવા બાળકને જન્મ આપવાની તીવ્ર ઇચ્છા ધરાવતી સ્ત્રીઓમાંની સેંકડે આકાંક્ષી દસ ટકાં સ્ત્રીઓને વંધ્યત્વની કારમી અવસ્થા વેકવી પડે

છે. એ દુઃખનું કારણ એ નથી કે સમાજ તેમને 'વાંઝણી' ગણીને તિરસ્કાર કરે છે; પણ ખડું જોતાં પોતાનાં સ્ત્રીત્વનો સાદ આણપૂર્યો રહે છે, એ વસ્તુ તેમને સાલી રહે છે; અને એ કારણે જ સ્ત્રીઓ ઉઠા મનદુઃખમાં શોષાઈ જાય છે અને વંધ્યત્વની સાથે ખીજા અનેક માનસિક દરદીને નોતરે છે.

પ્રજોત્પત્તિનો હેતુ, માનવવંશનું અસ્તિત્વ પૃથ્વી પર ટકી રહે, એટલો જ હેતુ શકે નહિ. એને ગોણું હેતુ ગણીએ તો પ્રધાન હેતુ તો પ્રેમની પરાકાષ્ટાપર ઉમેર્યા સ્ત્રી-પુરુષના વ્યક્તિગત સુખમાં એક પ્રકારના અત્રીકિક સુખ અને આનંદનો ઉમેરો કરવા સાર છે. એ હેતુ પૃથ્વીને એક માનવ પૂરો પાડવા પૂરતો નથી, પણ પોતાની જ નાનકડી આદૃતિઓદાર પોતાના નૂતન અવતારને ઉછેરતાં અને સંસ્કારતા, સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેના સેદ્ધ અને સુખ અનેક ગણાં વધ્યાં દરે, એટલા સાર છે.

સ્ત્રીના પરિણિત જીવનની આ બાજખી ભૂખ અતૂઠ રહે અને અમુક સમય જતાં 'વંધ્યા' નું તિરસ્કૃત જિહ્વ સમાજ તરફથી પામી રહે, તેમાં ખડું જોતાં સમાજે પોતે જ સ્વસ્થતાનું છે. જે સ્થિતિ સ્ત્રીની સહાય સેવી છે, તે સ્થિતિ ને ઉત્તેજક કારણો તપાસવા પહેલાં, એક પોતાના જેટલા જ સામાજિક સુખની અધિકારી સ્ત્રીને વંધ્યત્વના સુખમાં ધકેલી દેવી. એ રોગીના ખાટલા પાસે બેસીને તેના રોગનું નિદાન અને ચિકિત્સા ન કરતાં, ઉત્કું તે રોગના અંતિમ પરિણામની લયંકરતા વિશે ચર્ચા કરવા જેવું અમાનુષ્યો કામ છે.

હવે આપણે વંધ્યત્વના જે મુખ્ય કારણો છે, તે એક પછી એ લઈએ, અને સાધો

સાથ તે કારણના નિવારણ વિશે પણ સમજતા નથી.

વંધ્યાઓના બે પ્રકાર પાડી શકાય: (૧) જેને એક પણ સંતાન નથી થયું તેની અને (૨) જેને પોતાના પરિણિત-જીવન (Sexlife) ના પ્રમાણમાં સંતાન નથી સાપડ્યા તેની. દાખલા તરીકે: એક સંતાન થયા પછીનો કાળ વંધ્યત્વનો નીવડે. નીચે આપેલાં કારણોમાં અને વર્ગોનો સમાવેશ થશે.

૧. દંપતી વચ્ચેની પ્રાકૃતિક સિદ્ધતા (Incompatibility.)

હજી સુધી જેને આ વિષયના અભ્યાસીઓ નથી સમજી શક્યા તેનું એ એક કારણ છે. એમાં સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને કશીપણ શારીરિક ખામી રહિત હોવા છતાં પણ બન્ને વચ્ચેની પ્રાકૃતિક કિસ્મત કે અમેજીયી સંતાનોપત્તિ થઈ શકતી નથી. જનનેદ્રિયના અવયવા તદ્દન દોષરહિત હોવા છતાંયે ગર્ભાધાન અસંભવિત બને છે. એ પુરુષ કે એ સ્ત્રીવડે અન્ય સ્ત્રી સ્ત્રી કે પુરુષના સમાગમથી ગર્ભાધાન જરૂર શક્ય બને છે. પણ ઉપસા પ્રકારની પ્રાકૃતિક કિસ્મત વડે પોડાતા દંપતીનો સમાગમ ગર્ભાધાનમાં પરિણમતો નથી. આપણા સમાજમાં આ વર્ગની હયાતી કીક કીક પ્રમાણમાં નજરે પડે છે. સંપૂર્ણ શારીરિક યોગ્યતા ધરાવતા હોવા છતાં, કેવળ સમયી પાંવતતા તૂટી શકે જ નહિ-એ ખ્યાલથી માતૃત્વની પ્રમાણિક' હકદારને ફરજિયાત વંધ્યત્વ વેડું પડે છે. પાશ્ચાત્ય સમાજમાં આ પ્રકારના દુઃખી લુગડો પરસ્પરના બ્યક્તિગત સુખ માટે અન્યોન્ય પ્રત્યે આદર હોવાથી સંપૂર્ણ સમજથી છુટાછેડા વડે પોતાનું સુખ ફરી મેળવી શકે છે, પણ આપણા સમાજમાં સતીત્વના વધુ પડતી માત્રા (Overdose of chastity) સદી ગઈ હોવાથી એ ઉપાય અમત્યાર કરી શકતો નથી. જે સ્ત્રીના ઉરમાંથી માતૃત્વના કુવાસ

ઉડી રહ્યા હોય, તે સ્ત્રીને આમ પરાણે પોતાને સદૃજ સાંપડી શકનાર બાળક સામે કેવળ આ પ્રકારના અમેજીયી પ્રવેશખંધી ઉભી થાય છે. આ સ્થિતિ અસહ્ય હોવા છતાંયે આપણા સમાજની સ્થિતિચુરત મનોદશાવડે શક્ય બની છે. પુરાણકાળમાં એક સમયે આવા પ્રસંગોમાં 'નિયોગ' આચરવાની રમત તે વખતનો સમાજ આપી શકતો અને શાંતિનું રાજ્યના પાત્રો એ નિયોગને આભારી છે, એવું ઇતિહાસનું સમર્થન છે; તો પણ તે પછીના કાળમાં નિયોગ લોકપ્રિય બન્યો લાગતો નથી. અને પાછો સમાજ તેની મૂળ સ્થિતિએ ઉભો છે. અગે જ્યાં સુધી સમાજનું નવસર્જન નહિ થાય ત્યાં સુધી આ પ્રકારના વંધ્યત્વનું નિવારણ થઈ શકે તેમ લાગતું નથી.

૨. પુરુષની ખામીઓ.

સંપૂર્ણ શારીરિક યોગ્યતા ધરાવતી સ્ત્રીને જે પુરુષ પોતાના સમાગમથી ગર્ભાધાન ધારણ કરાવવા અસમર્થ નીવડે છે, તે પુરુષ પોતે જ તેની સ્ત્રીના વંધ્યત્વ માટે જવાબદાર છે.

પુરુષની ખામી નીચેના ત્રણ પ્રકારોમાં વહેંચાઈ શકે.

(૧) સંગ્રોહ કરી શકવા સમર્થ હોય એવા પુરુષના વિર્ભમાં જીવતલુઓનો (Spermatozoa) અભાવ હોવો.

(૨) વીર્જની કચાશ અગર સમૂળો અભાવ.

(૩) નધુંસૂકપણું.

આ ત્રણમાંનું કોઈપણ એક કારણ સ્ત્રીના વંધ્યત્વમાં પૂરો દિરસો પૂરે છે.

પરિણિત-જીવનમાં અમુક કાળ વીત્યે ન્યારે બાળકનું આગમન નથી થતું, ત્યારે આપણા સમાજના પુરુષની અસામાન્ય સમજ સ્ત્રીને જ એ-માટે જવાબદાર લેખીને બીજી સ્ત્રી પરણે છે; પણ પોતે ઉપસા ત્રણમાંના એકાદ પ્રકારનો હોવાથી તેને ધેર પારણું બંધાતું નથી. સેંકડે ત્રીસ ટકામાં આ કારણ જ

છે અને સમાગમમાં અપૂર્ણતા આવતી નથી. સમાગમ કેવળ જનને દિવના પ્રવેશ પછીના વીર્યપતનમાં જ સમાપ્ત થાય છે, એ એનો સાંકડો અર્થ છે. સમાગમની પ્રજા કળા છે. પ્રજાપ્રક્રિયાતા ધૂમ સેવનને અંતે જ્યારે કામેચ્છા અન્યોન્યમાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચે ત્યારે જ સમાગમનો પ્રાથમિક વિધિ થાય છે. ત્યારપછી એક ક્ષણ એવી આવે છે કે જ્યારે પુરુષને એના વીર્યપતનની સાથોસાથ એક પ્રકારના અવર્ણનિય અંતે અપાર સુખ-સ્પર્શનો અનુભવ થાય છે અને એ સાથોસાથ સ્ત્રીને પણ એજ પ્રકારની વિદ્યુતસમી અણુઅણુ પ્રસારનો પ્રચંડ સુખાનુભવ રોમેરોમ વ્યાપી રહે છે. એને કામશાસ્ત્રમાં “પરાકાષ્ટાની પળ” (orgasm) કહે છે. આ પરાકાષ્ટાનું મહત્વ ધ્યાન છે. પરાકાષ્ટાના પ્રસ્પર્શ અનુભવ વિના ગર્ભાધાન અશક્ય છે, એમતો નથી. પ્રજાએ પરાકાષ્ટાથી ગર્ભાધાનને ધણેજ આવેગ મળે છે. એકી સાથે સાંપડેલી આ પરાકાષ્ટાની પળો ‘મોટે ભાગે ગર્ભાધાનમાં પરિણમે છે જ. એથી શુક્રમાંના જીવતંતુઓને અજગ જેવી ગતિ સાંપડે છે અને રજ સાથેનું તેનું મિલન અત્યંત સુલભ બને છે. કામશાસ્ત્રના આટલા પ્રાથમિક સિદ્ધાન્તોથી પણ એવા પુરુષને, પોતાની પત્નીને સંતુષ્ટતાની એ પળો સાંપડે છે કે નહિ તેનો જરા પણ ખ્યાલ હોતો નથી. કેટલીક ચતુર સ્ત્રીઓને કેવળ એ સુખાનુભવની તીવ્રતા પરથી ગર્ભાધાન થવાની જાણ એ લાગણીદાર થઈ શકે છે. વંધ્યત્વમાં આવા ઝીણા કારણો પણ ક્યારેક મહત્વનો ભાગ ભજવે છે, એટલો ખ્યાલ પ્રત્યેક દંપતીએ રાખવો જોઈએ.

૬ ગર્ભાશયનું સ્થળાંતર (Displacements)

ગર્ભાશય તેની જે સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હોય છે તેમાં ક્યારેક કેટલાક કારણોના સમૂહથી

તે સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે. કાંતો તે આગળ નથી પડે છે, અગર તો પાછળ નમે છે અથવા બાજુમાં ઢળી પડે છે. ગર્ભાધાન માટે ગર્ભાશયની આ સ્થિતિ પ્રતિકૂળ નીવડે છે. વંધ્યવર્ગમાં સ્ત્રીની લગભગ ૩૦ થી ૪૦ ટકા સ્ત્રીઓ ગર્ભાશયની આ સ્થાનબદ્ધતાથી પીડાતી હોય છે. પીડિતાત્વ સાથે જ્યારે પેકુમાં ઝીણા દરદની સતત ફરિયાદ રહ્યા કરતી હોય, અને સાથે ત્રણઆવની અનિયમિતતા પણ હોય ત્યારે ચોગ્ય શરીર-તપાસમાં વિલંબ થવો જન જોઈએ. અંતે જો ઉપર જણાવેલું ગર્ભાશયનું સ્થળાંતર જણાય તો તેને તેની મૂળ સ્થિતિમાં આણવા માટેનાં ઓપરેશનમાં વંધ્ય સ્ત્રીએ સંમતિ આપવી જ જોઈએ. કારણ કે પછી ગર્ભાશય તેની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં આવતાં ગર્ભાધાન સરળ બને છે.

વંધ્યત્વના મુખ્ય કારણો આપણે તપાસી ગયા. હવે બાકી રહેલાં થોડાં કારણો, કેઈ જુન પ્રસંગોમાં જણાય છે, તે તપાસીએ. અતિસંલોગ

સૈયુનમાં જે સ્ત્રીપુરુષ મર્યાદાનું પ્રમાણ રાખતા નથી, તે વંધ્યત્વના શાપથી પીડાય એ તો દેખીતું છે. જે દંપતીના પરિશ્રુત જીવનમાં મર્યાદિત સંયમને સ્થાન નથી તેવા દંપતીને એવા અપવિત્ર જીવનમાં બાળકરૂપી પવિત્ર એટ સાંપડી શકે જ નહિ. જે પુરુષ પોતાની પત્નીના દેહને વિષયોપણે સુધ્યાજ કરે છે, તે પુરુષ થોડા કાળમાં પુરુષત્વહીનતો બને છે જ. પણ સાથે તેની સ્ત્રીપર વંધ્યત્વરૂપી ષડ્ઝાંથો પાથરે છે. વતે ઝાંઝે અંશ આવી આદત ધરાવતા દંપતીએ વિલાસી વાતાવરણનો પ્રયત્ન ત્યાગ કરવો પડે છે, અને જીવનમાં સંયમને ચોગ્ય સ્થાન આપીને, સ્ત્રીના દેહને એક પ્રકારની મીઠકાંત ન ગણતાં, તે પ્રત્યે આદર અને પવિત્રતાના બાંધ કેળવવાં જોઈએ.

બન્નેએ ધરિદાપૂર્વક થોડો કાળ વિયોગ વેડવે
લેખ્યો. એમ થાય તોજ ચક્રવી દીધેલા અવ-
ધોને પૂરતો આરામ મળે અને વંશ્યત્વ
અદરશ થવાની શક્યતા જન્મ પામે.

સ્પૂળતા

બહુજ ભડી સ્ત્રીઓમાં વંશ્યત્વ સામાન્યપણે
હોય છે જ. એવી સ્ત્રી ભેદ મેતનિ ચાહતી
હોય તો પ્રથમ એણે પોતાની ચરખી ઘટાડવી
જોઈએ. ચરખી અને 'પાશ્વર માટીનો પોંડ'—
બન્ને એક સાથે ઉછરી શકે નહિ. દાકતર
પાસેથી ચરખી-શાયક ખોરાક ભણી લેવો
જોઈએ અને તેને ચુસ્તપણે વળગી રહેવું જોઈએ.
મેંદાવાળા અને ગળ્યા પંદારોનું સેવન તો
મુદ્દય ૨૬ કરવું જોઈએ અને મુસ્ત બનેલા
સ્નાયુઓને હસરતથી કસવા જોઈએ.

કેટલાક પ્રસંગોમાં પ્રદર, ગર્ભાશયનો
વરમ, રક્તવાદક નળીનો સંકોચ વગેરેનાં કારણો
મોજુદ હોય છે.

આપણે વંશ્યત્વના જે કારણો તપાસી મથા
તેમાંના અર્ધાઅર્ધ કારણોનું નિવારણ થઈ શકે
તેમ છે. પરિણીત-જીવનમાં અમુક કાળ વીત્યે
પણ 'દેવના દીધેલ'ના આગમનના ભણકારા
ન સંભળાય તો તેને આગલા જન્મનું ફળ
માનવાની મૂર્ખ મનોદશા ન સેવતાં, સ્ત્રીઓના
રોગોના નિષ્ણાત પાસે યોગ્ય શારીરિક તપાસ
કરાવવી જોઈએ અને નિદાન નક્કી થયે, દાકતરી
મત્રાદ મુજબ ઉપચાર કરવા જોઈએ. જે સ્ત્રી
આ પ્રમાણે વખતસર ચેતી જાય છે, તે સ્ત્રીને
સ્ત્રી-જીવનની વંશ્યત્વથી અતિ કષ્ટ અવસ્થા
વેડવી પડતી નથી—તેની માતૃત્વની શૂણ્ય અવૃક્ષ
નથી રહેતો.

અમારા આવતા અંકમાં

હિસ્ટીરીઆ

[સ્ત્રીઓને તાણવું દદ]

વિદ્વાનોનાં-નવાં જ બહાર પડેલાં
નીચેનાં-ઉત્તમ કેટિનાં પુસ્તકો

આ માળાના આહુકોને

અધી કિંમતે મળે છે.

“ જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા ”

ના આહુક થાઓ

આ માળાના મુખ્ય નિયમો:

૧ નવા આહુકે પ્રવેશ શીતે એક રૂપિયે
પ્રથમ એક વખત આપવો પડે છે. પ્રવેશ શી
પાછી મળતી નથી.

૨ આહુકને માળાનાં બધાં પુસ્તકો લેવાં
પડે છે: અને તે અધી કિંમતે મળે છે.

૪ મુખ્ય અને પરાના આહુકો મુખ્ય
ઓરિસેથી પુસ્તકો સહ જાય તો હાથેલી કિંમત
ઉપર ખર્ચ બદલ અર્ધા આના પ્રમાણે વધારે
આપવાનું છે. દપાત્રમાં મોકલાય તો દપાત્ર-
ખર્ચ જે યાય તે આપવાનું છે.

૪ પોસ્ટેજ અને વિ. પી. ખર્ચ આહુકો
કિંમત ઉપરાંત આપવાનું છે.

૫ નવું વર્ષ સંવત પ્રમાણે દેવેથી ગણાય છે.
સંવત ૧૯૬૦નાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો
નરસેયો ભક્તહરિનો (શ્રી. મુનશી) ૧-૮-૦
મેના યાને ચંપલનું યુદ્ધ ૨-૦-૦
નાગમતી (શ્રી. મનુભાઈ બેધાણી) ૧-૦-૦
સાગરિકા-કુંદરતકન્યા

(શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ) ૦-૮-૦

હવે પછી આવશે તે—

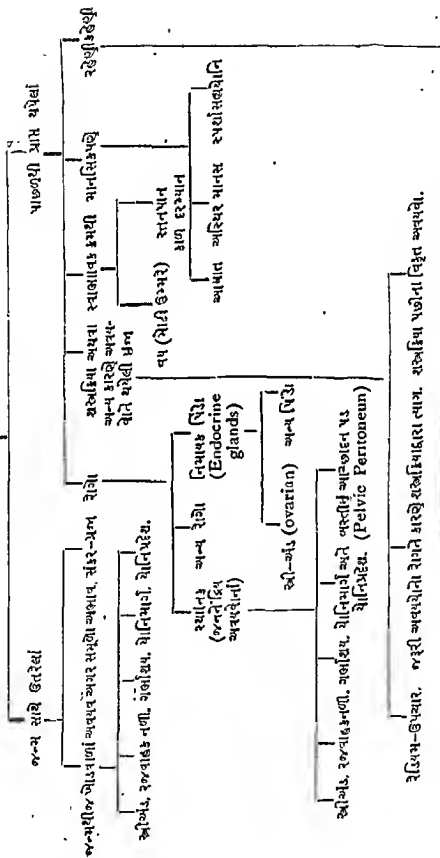
અરેબિયન નાઈટ્સ (શ્રી રામાનંદ
ચેટરજીના મળ મંચ ઉપરથી ઘણું-ચિત્રો સાથે)
પરદેશના નવા આહુકોએ દપાત્ર ખર્ચ
તથા પ્રવેશ શી સાથે રૂ. ૧૦) પહેલાં મોક-
લવાના છે. લખો:—

જીવનસાલ. અમરશી મહેતા

પીરમરાહ રોડ; અમદાવાદ

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુખ્ય-૨

સ્ત્રીમાં વંધ્યત્વનાં કારણો

શારીરિક સ્થૂળતા, અતિ યેથુન, તામસી જોરાક, શારીરિક કુટેવો, આંજોહવાની વિષમતા

રેડીઅમની શોધ કરનાર મહાન સ્ત્રી

મેડમ ક્યુરીનું જીવનવૃત્તાંત

રેડીયમ નામની સંદેહાતુની શોધ ૧૮૯૮ માં થઇ હતી.

હેલા થોડા વર્ષોમાં થયેલી અનેક અત્યંતની શોધોમાં વાયર્લેસનું સ્થાન અગ્રગણ્ય છે. પરંતુ તેના પછી અગત્યની અને માનવજાતને માટે લાભકારક બીજી મહાન શોધ રેડીઅમની છે. નાસુરનો લગભગ અસાધ્ય ગણાઈ ચુકેલો રોગ મટાડવા માટે રેડીઅમ લાભકારક નીવડ્યું છે. દુનિયામાં આ ભયંકર રોગ એટલો જાણેલા નો હતો કે આધુનિક દર્મની પ્રત્યેક સારી હોસ્પિટલના સર્જાનમાં રેડીઅમનો નાનો સરખો જથ્થો પણ અનિવાર્ય થઇ પડ્યો છે.

દુનિયાના એક સહથી વધારે પ્રાણધાતક રોગ મટાડવામાં રેડીઅમ એટલો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે કે તેના ભોગ થઇ પડેલા દરેકને બ્યાનમી ખચે રેડીઅમનો ઉપચાર મળી શકે એમ થયું નોઈએ; પરંતુ અત્યારે તો તેની કિંમત એટલી આકરી છે કે મોટી હોસ્પિટલો રેડીઅમ રાખી શકે. રેડીઅમ કેટલું મોંઘું છે તેનો ખ્યાલ તો એટલા પરથીજ આવી શકશે કે એક ગ્રામ (જગમગ ૧/૧૦ સેલેસ રેડીઅમની કિંમત ૧૫ હજાર પાઉન્ડ (લગભગ બે લાખ રૂપિયા) પડે છે. એટલે શ્રીમંત સંસ્થાઓ જ માત્ર તે ખરીદી શકે. આથી આજે નાસુરના અસાધ્ય થઈ પડેલા રોગથી પીડાતા મનુષ્યોને કોનો ખર્ચના ભારે ખાડામાં ઉતરવું પડે છે. અથવા તો ઉપચાર વિના જ રહેવું પડે છે. બેદરજીઅમનો ઈંગરે.

યુરોપીય યુદ્ધ પછી દુનિયાનો રેડીઅમનો જથ્થો લગભગ બેદરજીઅમના જ હાથમાં છે.

કોમની રેડીઅમની ખાણ આફ્રિકામાં બેન્ગુઅમ કેંગિમાં આવેલી છે. આફ્રિકામાં ભેદાનીસમગીની સોનાની ખાણો કે કોન્ગોની દીરાની ખાણો કરતાં રેડીઅમની ખાણ વધારે મુશ્કેલી છે. આ ઉપરાંત અમેરીકા, પોર્ચુગલ અને માડાગાસ્કરમાં પણ બહુજ નજીવા જથ્થામાં રેડીઅમ મળી આવે છે.

બેન્ગુઅમ કેંગિમાંની 'ચીકોલોવ' ખાણ લગાઈ આગઉ થોડા સમયપરજ દાય લાગી હતી. પરંતુ તે વખતે રેડીઅમના ગુણોની શોધ આરંભકાળમાં હતી એટલે ચીકોલોવની ખાણોને બહુ મહત્વ આપવામાં આવ્યું નહીં. પરંતુ ૧૯૨૧ માં મેડમ ક્યુરીએ શોધી કાઢ્યું કે નાસુર અને એના જેવા રોગોમાં રેડીઅમ અસરકારક કામ આપે છે. આથી બેન્ગુઅમ સરકારે કેંગિની ખાણવાળાઓને રેડીઅમને ખોદવા અને રેડીઅમ મેળવવા જણાવ્યું. ત્યાર પછી થોડા જ સમયમાં રેડીઅમની શોધમાં બેન્ગુઅમ સહથી મોખરે આવ્યું. ૧૯૨૩ માં ૨૦ ગ્રામ રેડીઅમ નીકળ્યું હતું. તે પછીના વર્ષમાં ૨૨ ગ્રામ અને વધતા વધતા ૧૯૩૦ માં ૬૦ ગ્રામ રેડીઅમ કાઢવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ ફરી ૧૯૩૧ માં ઉત્પન્ન થયેલ ૪૫ ગ્રામ કરવામાં આવી હતી પરંતુ ઘટાડાનું કારણ એ હતું કે દર વર્ષે વધુ રેડીઅમ નીકળતાં તેની કિંમત પ્રતિવર્ષ ઘટતી જતી હતી. એટલે ખાણવાળાઓએ ૧૨ મહીનામાં ફક્ત એકજ મહીના કામ કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. કાચી ધાતુની કિંમત.

રેડીઅમ જેમાંથી નીકળે છે તે કાચી ધાતુની કિંમત પણ રત્નનો એક પાટ છે. તેથી

ખાણવાળાઓ તે ન ચોરાય તેની ખુશ કાળજી રાખે છે. ખાણમાં વર્ષના ૧૧ મહીના કામ નથી ચાલતું હોતું, ત્યારે ખાણના મુખ પર લોખંડના બારણા અને બેવડા તાળા મારવામાં આવે છે.

કેનેડામાં શું ?

કેનેડામાં પણ મહાન બેર સરોવરના કિનારા પર રેડીયસનું મોટું ક્ષેત્ર છે અને કામી ધાતુમાંથી રેડીયમ કાઢવાની નવી પદ્ધતિથી સરતું રેડીયમ પુરું પાડવાની કેનેડા આશા રાખે છે. અત્યારે તો ત્યાં દર મહીને અંધા ગ્રામ રેડીયમ નીકળે છે. ચોક્કસ રેડીયમ શોધાયા પછી તેને પ્લેટીનમ નામની ધાતુની સોયમાં પેક કરવામાં અને પછી સોનાથી સીસખંધ કરવામાં આવે છે. રેડીયમ અતિ કિંમતી ધાતુ છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે અતિ ભયંકર પણ છે. રેડીયમનો પ્રત્યેક ગ્રામ તેનાથી ૩૦ લાખ ગણી કામી ધાતુમાંથી ધણી લાંબી અને ગુંચવાડાગરી કિયા પછી મેળવી શકાય અને તેથીજ તેની બહુજ સંભાળ રાખવામાં આવે છે. જે મનુષ્ય શરીરમાં પ્રવેશ કરવા પામે તો તે ભયંકર નિવડે છે. ઈંગ્લેન્ડમાં આજે ૭૦ ગ્રામ (લગભગ ૭ તોલા) રેડીયમ છે. લંડનમાં રેડીયમના મથકે પર સંખ્યાબંધ નિષ્ણુઓ કામ કરે છે. આ નિષ્ણુઓ પ્લેટીનમ કે સોનાની બારીક સોય કે ચોક્કા પોલાદની નળાઓમાં મીઠીગ્રામ (ગ્રામનો હજારમો ભાગ) રેડીયમ સોલ્ટ ભરે છે અને પછી તે હોરપીટલમાં મોકલે છે.

ભય બનું કામ

રેડીયમમાંથી નીકળતા સતત અને બળવાન કિરણોને લીધે રેડીયમ કાઢવાનું કામ મહત્ત્વ જ ભયભરેલું અને મુશ્કેલ છે. તેમાંથી ત્રણ પ્રકારના કિરણો નિકળે છે, જેમાંથી 'ગામ' કિરણ સૌથી બળવાન છે. તેની આગળ ચામડી કે માંસ ટકી શકતાં નથી. લોખંડ અને પોલાદ પણ તેની સામે ટકર ઝીલી શકતાં નથી. પરંતુ પોલાદ જેવી ધાતુની આરપાર

નીકળવાની તેની અત્યંત શક્તિ પણ સીમા આગળ નિષ્ફળ નિવડે છે. રેડીયમના પ્રાણધાતક કિરણોની અસરમાંથી કામદારોને બચાવવા માટે અપ્રાધારણ સાવચેતી લેવામાં આવે છે, નહિ તો તેઓ બળીને ભસ્મ જ થઈ જાય. પરંતુ એટલી સાવચેતી લેવા છતાં પણ કામદારો દાઝી જાય છે અથવા પ્રજા પામે છે. કામદારો સીમાવાળા કરેલા એલરકોટ અને હાથનાં મોર્બ, પહેરે છે; પરંતુ બ્યારે નળીમાં ભરવામાં આવે છે ત્યારે તો રેડીયમ અને કામદારની વચ્ચે સીસાનો પડદો રાખવામાં આવે છે. રેડીયમ નળીમાં ભરવાનું કામ ઘણીજ નાણાકર્ષી કરવું પડે છે. ધુળની એક રજકણનો પણ તોલ ઘણ શકે એવા કાંટા પર રેડીયમ તોલવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેનું એક એક રજકણ નળીમાં ઉતારવામાં આવે છે. એક ગ્રામનો ૧૫૦૦૦ મો ભાગ પણ એક માણમનું મૃત્યુ નીપજવવા માટે બસ છે. પ્રત્યેક સોયમાં રાગના નીવારણ માટે જરૂરી હોય તે પ્રમાણે ૧ થી ૪ મીલી-ગ્રામ (૧૦,૦૦૦ મીલીગ્રામ=૧ તોલા) ભરવામાં આવે છે. જીમના નાસુર માટે બહુ ટુંકી સોય વાપરવામાં આવે છે અને તે ભરવાનું કામ બહુ અચૂં હોય છે કેમકે રેડીયમ એક સરખું પથરાવું જોઈએ.

સોય ભરાયા પછી

સોય ભરાઈ ગયા પછી ખાસ બનાવવામાં આવેલી પેટીમાં તેને ગોડવી દેવામાં આવે છે. કાનોજ ગેમર કીરણ કામ કરનારાને બ્યારે સ્પર્શે છે ત્યારે તેના પગમાં અમુક વિચિત્ર ઝણઝણાટી થાય છે. એટલે કામ તુરંતજ અટકાવવામાં આવે છે. આમાંથી લોહીમાં ઝેર ચડી જઈને કામ કરનારની તંદુરસ્તી જોખમમાં આવી પડે તેવો સંભવ છે. સાધારણ દુધનો ચપો હોય તો પણ ૭ માંસની રજ બોગવતી પડે છે. દરેક રેડીયમ સેન્ટરમાં કામદારોની

સારવાર સ્વતંત્ર રીતે થતી હોવા છતાં અમુક સામાન્ય નીવધ બધાને લાગુ પડે છે. સોય ભરવાનું કામ કોઇ પણ કામદારને અકચારીયાના સોળ કલાકથી વધુ સોંપવામાં આવતું નથી. તેમજ આ કામ સતત એક કલાકથી વધુ કરાવવામાં આવતું નથી. દરેક કામદારનું લોહી દર માસે એક વખત તપાસવામાં આવે છે અને દર વરસે ઓછામાં ઓછી બે માસની રજા આપવામાં આવે છે, તેમજ દરેક કામદારનો મોટી રકમનો વીમો ઉતારવામાં આવે છે.

સલામતી ભર્યું સાધન

સોય ભરવા માટે એક વધુ નમું અને સલામતી ભર્યું સાધન પણ છે. આ સાધન રેડીયમ ભરવાની એક પેટીનું છે. આ પેટી મોરસ કુદની હોય છે અને તેની બાજુઓ સીસાની હોય છે. કામદાર આ પેટીની પાછળ બેસે છે અને અંદરના ભાગનું જેમાં પ્રતિબિંબ પડે તેવા કાચની મદદથી બધું જોઇ શકે છે.

કેન્સર જેવા ભયંકર બાધિતે શાંત કરી માનવજાતને માટે આશીર્વાદપૂર્ણ યજ્ઞ પડેલા રેડીયમનો બે ખરાબર ઉપયોગ ન કરવામાં આવે તો તે કાતીક ઝેર સમાન યજ્ઞ પડે છે. ખીજે કોઇ પણ કાતીકમાં કાતીક ગેસ રેડીયમની જેટલી પ્રાણધાતક શક્તિ ધરાવતો નથી. છેલ્લા કેટલાક વરસોમાં રેડીયમે માનવ જાતનું ઘણું હિત કર્યું છે. પરંતુ તેના ઉપયોગ પર બે ખરાબર નીવડેલા રાખવામાં ન આવે તો ભરીધવામાં તેના મારફત મનારા ભયંકર હત્યાકાંડના પ્રમાણમાં અત્યાર સુધીમાં ચલેલો લાલ કંઇ દિસાજમાં નથી.

માણસના શરીરમાં રેડીયમનો બે એક માત્ર અણુ પ્રવેશી ગયો તો વરસો પછી પણ તેની અસર જણાય અને છતાં પણ તેના ભોગ બતનારને ખતર ન પડે, કે તેની વરજાદીનું કારણ શું છે. એ ખજી ખાતુ ધીમા પરંતુ

મક્કમ પગલે આગળ અને આગળ આવે છે અને તેના પંખમાંથી આ માણસ છટકી શકતો નથી.

ખીજ લાલો કેટલા ?

મેડમ ક્યુરીની શોધથી કેન્સરના દર્દીઓને લાભ થયો છે, એટલુંજ નહિ પણ ખીજ દર્દીને શાંત કરવાની શોધબોજનો માર્ગ પણ એથી ખુલ્લો થયો છે. પરંતુ, આ મહાન શોધબોજનું કાર્ય કરતાં તેમને રોગ લાગુ પડવાથી રેડીયમની વેદિ પર તેમણે પોતાના જીવનનું બલિદાન આપ્યું છે.

જન્મ ક્યારે અને ક્યાં ?

મેડમોઇસેલ રક્લેડોસ્કા (મેડમ ક્યુરી)નો જન્મ ૧૮૬૭ માં વોરસો ખાતે થયો હતો અને બાળપણુયોજ તેઓ વિદ્યાનમાં ખુબજ રસ લેતાં હતાં. આથી તેમના પિતા તેમને વિદ્યાનનું યાન આપવા લાગ્યા હતા. થોડાં વરસો બાદ વોરસોથી તેઓ પારીસ ગયાં હતાં અને ત્યાં ડીમો લીધી હતી. પારીસમાં તેમને મેડમ ક્યુરીનો પરીચય થયો અને પાછળથી તેની સાથે લગ્ન કર્યાં અને તેનું કાર્યક્ષેત્ર એકજ પ્રકારનું હોવાથી તેઓ વિદ્યાન અને શોધબોજમાં ખૂબ રસ લેતાં હતાં. અને હડી શોધબોજના પરીણામે તેમણે રેડીયમની મહાન લાભદાયક શક્તિ શોધી કાઢી હતી.

આ વિદ્વાન દંપતીને હેનરી બેકરલની ભાગીદારીમાં નોબલ પ્રાઇઝ આપવામાં આવ્યું હતું. ૧૯૦૭ માં મોંઝ ક્યુરી એક અકસ્માતથી ભરણુ પામ્યા અને પરીણામે તેઓ જે ઓહો બોમરતા તે તેમને આપવામાં આવ્યો. ૧૯૧૧ માં તેમને ફરી રસાયણશાસ્ત્ર નોબલ પ્રાઇઝ આપવામાં આવ્યું. એ પછી નથી રચવાયેલી રેડીયમ ઇસ્ટ્રીટ્યુટના તેમને પ્રિન્સીપાલ નીમવામાં આવ્યાં, ૧૯૨૧ માં વીદ્યાનના ક્ષેત્રમાં તેમણે પ્રાપ્ત કરેલી મહાન સફળતાની કદર તરીકે યુનાઇટેડકેટલેન્ડની સ્ત્રીઓ તરફથી તેમને પ્રેસીડેન્ટ હાર્ડિંગે એક ગ્રામ રેડીયમ અર્પણ કર્યું.

આભને આરે

(નાગરવેલીઓ શેખાવ તારા રાજમહેલોમાં)

ઝીણી તારલીઓ સોહાય ઉંચા આભને આરે,
મીઠે મીઠે એ મલકાય ઉંચા આભને આરે.

છાળ ભરૂં તો માય નહિ
આભ ઉરે સમાય જઈ

કાળી ચાદરમાં શેખાય ઉંચા આભને આરે,
ઝીણી તારલીઓ સોહાય ઉંચા આભને આરે.

ચોતી દુટચો માળચો
ગગને વેર્યો હારલો

વીણું વીણું ના વિણાય ઉંચા આભને આરે,
ઝીણી તારલીઓ સોહાય ઉંચા આભને આરે.

તેજ ભૂરાં વેરતી
નક્ષત્ર વૃંદે ખેલતી

જગમગી પલપલમાં જંખવાય ઉંચા આભને આરે,
એવા રંગો છવન મહાંચ આ સંસારને આરે.

આતમ છે એક તારલો
કાયા કેરો હંસલો

પલકી રંગ ભરી હોવાય આ સંસારને આરે,
જગમાં ચમકી ચીર સમાય આ સંસારને આરે.

શાન્તિકુમાર પંડ્યા

ચાલુ બનાવોની માહિતી

શ્રી. દેશવપ્રસાદ દેસાઈ

હજી પણ વાતાવરણમાં રાજકીય પ્રશ્નો સૌનું, ખ્યાન ખેંચે છે. મહાસભાના પ્રમુખ શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલને સરકારે જેઠામાંથી છોડ્યા છે. તેઓની વાતાવરણ તબિયત સારી નથી અને તેમણે નાકનું ઓપરેશન કરાવ્યું છે; છતાંયે તેમણે રાજકારણમાં ભાગ લેવાનું શરૂ કરી દીધું છે, એટલે લોકોમાં ઉત્સાહ પ્રસર્યો છે. કેન્સિસ તરફથી આવતી ધારાસભાની સુન્ટણી માટે તૈયારીઓ ચાલે છે અને જુદી જુદી ખેડકા માટે કયા ઉમેદવારો મોકલવા તેની ચર્ચા ચાલુ છે. આ સુન્ટણીમાં મનુષ્ય સ્વભાવનાં દર્શન થાય છે. ધારાસભા પ્રવેશ વિરૂદ્ધમાં એક દલીલ એમ હતી કે આવે સમયે મનુષ્ય સ્વભાવના સ્વાર્થી અંશે આગળ તરી આવે છે. આ કથનનું મત્ત કોઈ કોઈ રથને નજરે પડે છે અને ધારાસભા પ્રવેશનો મુળ મુદ્દો વિસરી જાતે, સ્વાર્થી દૃષ્ટિથી જ કાંઈ થનું દેખાય છે. આ વખતે સામાન્ય જનતાની દરજ્જા સ્પષ્ટ છે. તેઓ તો એક જ દૃષ્ટિથી પ્રેરાયકાં હોવાં બોલે. દેશનું હિત સર્વોચ્ચ રીતે કેમ સંધારો? ઉમેદવારોની અંગત દૃષ્ટિ સાથે જનતાને કાંઈ મળ્યું નથી. અને જો તેમને લાગે કે ઉમેદવારો ધ્યેયથી સુકે છે તો દીકા કરીને તેમને ધ્યેય માર્ગે આણવાની દરજ્જા જનતાની છે. આવી દરજ્જા બખવરી તેજ પ્રજાની લાયકાત. જેટલે દરજ્જે એક પ્રજા આવી દરજ્જા બખવરી શકે તેટલે દરજ્જે પ્રતિનિધિ રાજ્યતંત્ર માટેની તેની લાયકાત સિદ્ધ થાય છે.

*

આ બધી સુન્ટણીની ધમાકમાં સ્ત્રીઓ ક્યાં છે? હાલના રાજબંધારણ પ્રમાણે પણ સ્ત્રીઓને મત આપવાનો, તેમજ સુન્ટણીમાં ઉઠા રહેવાનો પણ હક્ક છે. છતાંયે હમણાં સ્ત્રી ઉમેદવારોનાં નામ સંસદમાં નથી. મહાસભામાં સ્ત્રી સભાસદો સ્ત્રીઓ આવતી પુરુષ છે. મહાસભાના કામકાજમાં સ્ત્રીઓએ ભાગ પણ પુરુષ લીધે ધારાસભા છે. જેલનાં દુઃખ પણ તેમણે સહન કર્યાં છે. એટલે મહાસભા તરફથી સ્ત્રીઓની અવગણના તો ચાલજ નહિ. અલગત દેશહિતની વિરૂદ્ધમાં કાંઈ સ્ત્રીહિત નથી; અને મહાસભા પક્ષનો કોઈપણ ઉમેદવાર હશે તે સ્ત્રીહિતને અવગણી શકે તેમ પણ નથી. છતાંયે ધારાસભામાં જુદાજુદા પ્રતો તરફથી મળીને ત્રણ ચાર સ્ત્રી સભાસદો હોય તે ઇચ્છના યોગ્ય છે. સ્ત્રીઓ આની સુન્ટણી માટે નવો સ્ત્રીપક્ષ ઉભો કરે તે તો યોગ્ય નથી જ. કારણ કે જેમ કોમી પક્ષો લાભકારક નથી; તેમ કેવળ નીતિ ઉપર રચાયેલા પક્ષો પણ લાભકારક ના જ નિવડે દરેક સ્ત્રી એક સરખા મત ના જ ધરાવી શકે. સ્ત્રીઓ મહાસભાના મતની હોય, તેમ વિનિતપક્ષના મતની પણ હોય. એટલે સ્ત્રીપક્ષ ચાલી શકે નહિ, પરંતુ જેમ મજુર પક્ષનો પ્રતિનિધિ ધારાસભામાં સરકાર તરફથી નિમાય છે, તેમ સ્ત્રીપક્ષનો પણ પ્રતિનિધિ સરકાર તરફથી નિમાય તો જોઈ નથી. હિંદુસેવક સમાજવાળા મો. નેશીને સરકારે મજુરપક્ષ માટે નિમ્યા છે. તે જ પ્રમાણે મુંગઢ ઇલાકામાંથી એક સામાન્ય

શ્રી જયશ્રી બેન રાયજી મુંઝઈ યુનિવર્સિટીની સેનેટના સભાસદ તરીકે ચુંટાયા છે તે માટે શ્રીબોધ તેમને અને તેમને ચુંટી કાઢનાર ઐન્યુએટોને અગ્નિનંદન આપે છે. જયશ્રી બેન મુંઝઈમાં વર્ષોથી શ્રીઓની સેવા કરે છે. પોતાનો ધણો સમય શ્રી જયશ્રી બેન તેઓ જાહેર કામકાજ કરવામાં ગળે છે. અને યુનિવર્સિટીમાં તેમણે સેવાનું તરું ક્ષેત્ર બોલ્યું છે; ત્યાં તેઓ ઉપયોગી કાર્ય કરવા સમર્થ થાય તેવી આશા રાખીશું. શ્રીશિક્ષણનો પ્રશ્ન આપણા સમાજમાં વિકટ છે. આ પ્રશ્ન ધણા કેસવણી કારોનું અને સમાજ સેવકોનું લક્ષ્ય માગે છે. શ્રી જયશ્રી બેન આ પ્રશ્ન પોતાનો કરી લેશે અને શ્રી શિક્ષણના વિકાસ માટે મુંઝઈ વિદ્યાપીઠ પાસે પગલાં ભરાવશે તો તેમની સુટથી સાર્થક થશે. વળી સામાન્ય શિક્ષણ માટે પણ વિચાર કરીને ફક્ત B.A. કરતાં ધધાદારી કેસવણી તરફ વિદ્યાપીઠનું વધુ લક્ષ્ય દોરવશે તો સમાજ ઉપર તેઓ ઉપકાર કરશે.

૧ *

આયુગમાં બાળકની યોગ્ય કદર અર્થ છે, એમ તો આપણે નિશંક કહીએ તેમ છે. બુના કાળમાં મૃતાનની ધર્યા સૌને હતી. પુત્રથી પિંડ મળે અને બાળરક્ષણ દીકરીએ દીવો રહે એમ સૌ કહેતા હતા. પણ દીકરી દીકરા થયા પછી તેમની સંભાળ તથા તેમના વિકાસ માટે કોઈએ ખાસ લક્ષ્ય આપ્યું નહોતું. હવે સ્થિતિ બદલાઈ છે બાળકોની ખાસ સંભાળ રાખતાં લોકો શીખ્યા છે. તેમને ખાસ સાહિત્ય જોઈએ તેમ સ્વીકારાયું છે. બાળકો બિવિધની પ્રજા છે અને તેમનામાં સુસંસ્કાર રોપવાનો સમય બચપણમાં છે તે પણ હવે કબૂલ થયું છે. આ સંબંધમાં જેમ વ્યક્તિની ફરજ છે તેમ સમાજની ફરજ પણ છે. કુટુંબના બાળકની સંભાળ લેવાની જોઈએ, તેવીજ રીતે સમાજ પણ બાળકોની સંભાળ લેવી જોઈએ. મોટાં શહેરોમાં ગરીબ અને રખડતાં બાળકોનો પ્રશ્ન મોટો છે; એમનું શું કરવું તે એક મુંઝવણ છે. મુંઝવણ શહેરમાં લગભગ વીસહજાર બટકતાં બાળકો હશે, એમ ગણતરી થઈ છે. આ બાળકોની સંભાળ થી રીતે લેવી તે મોટી મુંઝવણ છે. હમણાં આ સંબંધમાં તપાસ કરવા એક સમિતિ નિમાણ છે, તેનો હેવાલ ચોડા વખતમાં આપણને મળશે. ૧૯૨૪ ની સાલમાં મુંઝઈમાં બાળકો સમીધી એક કાયદો થયો છે. તેને અનુસરીને બાળકો માટે જુદા કચેરી રચવાઈ છે. ત્યાં બાળ ગુન્હેગારો સામેના કેસ સાંભળવામાં આવે છે. આ કચેરી ઉમર ખાડી ન્યાં એકદાર જેવ હતી, ત્યાં રચવાઈ છે. ન્યાય આપવા એક મેજસ્ટ્રેટ તથા એક શ્રી ઓનરરી મેજસ્ટ્રેટ બેસે છે. તેઓ બાળકો સામેના કેસ સાંભળે છે. ત્યાં પોલીસો સાદા લૂગડામાં હોય છે, મેજસ્ટ્રેટ કે વકીલો ઝબ્બા પહેરતા નથી; કારણ કે બાળકોના કુમળા મન ઉપર કચેરીની કડક છાપ પાડવી ધર્યા લાયક નથી. ત્યાં સજા પણ જેલની કે એવી નથી થતી. બાળકોને ખરાબ સોખતથી, ગુન્હેગાર માખાપોથી જુદાં પાડીને, સારી જગ્યાએ કે નિશાળામાં તેમને ઘણું ખર્ચ મોકલવામાં આવે છે. જે શહેરોમાં મીલોની વસ્તિ હોય ત્યાં આવી કચેરીઓ રાખવી જોઈએ. અમદાવાદ, સુરત અને વડોદરા જેવા શહેરોમાં બાળરક્ષણની હિલચાલ આ ઢબથી ઉપાડી લઈ તે માટે કાયદા પસાર કરાવવા જોઈએ.

છે કે મારી (જીવનલાલ) અને શ્રી રમણલાલ દેસાઈ વચ્ચે આ વિષે ખતબચાહાર પણ થયો છે. આનો સીધો અને સ્પષ્ટ ખુલાસો એટલે જ છે કે આ એક ખાતમીએ કાં તો જૂલભરેલી અગર તો સમજાપૂર્વક ઉપજારી કાઢેલી-ખનારની હોઇ સોએ સો ટકા ખોટી છે.

ગુજરાતનાં અગ્રણ્ય સાક્ષર અને વિદ્વાન ધારાસાક્ષી શ્રી હર્નયાલાલ ઝુનશી તથા વિદ્વાન નવલકથાકાર સાહિત્ય ચદ્રકધારી શ્રીયુત્તમ રમણલાલ વસંતરાય દેસાઈ એ જાને સિદ્ધ સાક્ષરોની યોગ્યતા, પ્રતિષ્ઠા, સાહિત્યમાં તેમનું ઉચ્ચ સ્થાન વગેરે જાણનાર કોઇને પણ આ અધરિત આક્ષેપ સંબધી મારા તરફના ખુલાસાની જરૂર નજ લાગે એમ માનું છું છતાં શ્રી મકરકેતુ જેવા ગુજરાતી વાર્તાલેખક આટલા ઉપરથી જ પોતાની નવલકથા હરીફાઈમાં મોકલવાનું માંડી વાળવાનો નિર્ણય જાહેર કરે છે, તેથી થતી ગેરસમજ અટકાવવા ખાતર આ ખુલાસા સાથે હું તેમને પોતાની નવલકથા આ હરીફાઈ માટે મોકલવાનું સપ્રેમ આમંત્રણ કરું છું.

શ્રી મકરકેતુએ ચર્ચેલા બીજા એક મુદ્દા વિષે પણ કંઈક સ્પષ્ટતા કરવા જેવું મને લાગે છે. બીજા રૂા. ૫૦૦)નાં ત્રણ હતામ સરખી રકમના એટલે ફરક રૂા. ૧૭૫)નું કરવાનું નથી; પણ પરીક્ષક સમિતિને યામ્ય લાગે તે પ્રમાણે બીજા નંબરની નવલકથા માટે રૂા. ૫૦૦) માંથી ગમે તેટલી રકમનું હિનામ આપવાનું છે. ત્રણે હતામ આપવા એવું પણ નથી. પરંતુ એક, બે કે ત્રણ સુધી ચડતી જતારતી રકમના લેખની યોગ્યતા પ્રમાણે આપવાના છે. આનો હેતુ એ છે કે પહેલા નંબર કરતાં જતારતી ફાદીની છતાં હતામને લાયક ગણાય તેવી નવલકથાના લેખકને નીરાશા ન મળે, અને યોગ્યતા પ્રમાણે તેમની પણ કદર સાથેસાથ યાય. આ રીતે બીજા લેખકોને પણ આ મોજાનનો લાભ મળે તેવી વ્યવસ્થા છે. આમાં મારે કાંઈ કરવાનું મેં રાખ્યું નથી, સર્વ સત્તા પરીક્ષક સમિતિને સુપ્રત કરી છે.

આપનો સેવક

મુંબઈ, તા. ૧૮-૭-૩૪

જીવનલાલ અમરશી મહેતા
મંત્રી 'શ્રીધોષ'

શ્રી મકરકેતુનું મન્તવ્ય—

ઉપરનો ખુલાસો વાંચ્યા પછી શ્રી મકરકેતુ જણાવે છે કે:—

હાલ જીવનલાલે પરીક્ષક સમિતિના કોઈ સભ્યને હરીફાઈમાં ભાગ લેવા નોતરેલ નથી એમ ખાત્રી આપી છે, એટલે ગુજરાતના કસાહી લેખકોએ નિર્દોષતા આ હરીફાઈમાં ભાગ લેવા બદ્દાર આવશું જોઈએ.

પરીક્ષક સમિતિવાળા શ્રી ઝુનશી અને શ્રી રમણલાલ ઉપરાંત ગુજરાતમાં અનેક લેખકો છે. શ્રી મેઘાણી, શ્રી મરતકધીર, શ્રી રાયચુરા, શ્રી જીતુભાઈ મહેતા, શ્રી આંબસી હરેશી, શ્રી ખડુસેરા, શ્રી ગુણીલાલ વર્ધમાન સાહુ, શ્રી ધનસંકર ત્રિપાઠી શ્રી પૂનકેતુ, શ્રી સીતારામ સર્મા, શ્રી તારાચંદ્ર અડાબળ, શ્રી નટવંશલાલ વીમાવાળા, શ્રી કેશવ હ. શેઠ વગેરે જાણીતા વાર્તાલેખકો ગુજરાતમાં છે. એમણે જીવનલાલ મહેતાની યોગ્યતાને વણાવી લેવી ઘટે છે.

તા. ૨૨-૭-૩૪

તંત્રી—“મુંબઈ સમાચાર”

નોંધ:—

‘મુંબઈ સમાચાર’ના તા. ૮ મીના લેખમાં જાહેર કર્યું છે તે પ્રમાણે ઉપરની ખાત્રી પછી પોતાની નવલકથા હરીફાઈ માટે ન મોકલવાનો નિર્ણય બાઈ શ્રી. મકરકેતુએ બદલ્યો. હશે જ. એ વચનપાલનની ખાત્રી તો એકાદોગર આખરે એટલે હરીફાઈ માટે નવલકથા મોકલવાની મુદત પુરી થાય ત્યારે થશે.

જી. અ. મહેતા

પુસ્તક પરિચય

શ્રી. કેશવભસાદ દેશાઈ

લોપામુદ્રા, વિભાગ એથો.

{ લેખક: શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી. પ્રકાશક, શ્રી. જીવનલાલ અમરશી મહેતા.
 { મુંબઈ અને અમદાવાદ. સચિત્ર. પાકું કાપડનું પૂઠું. પાનાં ૧૫૬ કી. ૧-૮-૦.

લોપામુદ્રાના ત્રણ વિભાગ આગળ આવી ગયા છે. પ્રથમ વાર્તારૂપે અને બાકીના બે નાટકરૂપે. આ એથો વિભાગ પણ નાટકરૂપે જ લખાયો છે. આર્યોની આ અસત્ત કથા ધણી દિંદુઓને આકર્ષશે. આ વિભાગમાં વિશ્વરથે રાજ્ય ત્યાગનો અંતિમ નિર્ણય કર્યો, અને પોતે વિશ્વામિત્ર ઋષી જન્યો તે કથા છે. લોપામુદ્રાનું પાત્ર તો કેવળ નામનું જ આ વિભાગમાં આવે છે. દરયુ લોકોને આર્થ લોકો કેવા પીડના દતા તેનું વર્ણન આ ભાગમાં આવે છે. વિશ્વામિત્રે પોતાના દૃઢ નિશ્ચયથી પોતાના ગુરુ અગસ્ત્યને પણ દરયુઓ તરફ સહાનુભૂતિ રાખતા કર્યા. દરયુઓ આર્થ યદ્ય શકે એ સૂત્ર વિશ્વામિત્રે સિદ્ધ કર્યું. નાટકની ભાષા ભાવવાહી છે. મર્મગો કાસ્તરસ પણ નાટકમાં છે. છતાં જે ત્રીજા ભાગનો વેગ તથા તેના જેવી કક્ષા આ ભાગમાં દેખાતી નથી. નાટકનું વસ્તુ વેદપુરાણ સમયનું હોવાથી ધણીઓને તેમાં રસ નહિ પડે, એવો ભય મેં અગાઉ દર્શાવ્યો જ છે.

જ્યારે તેઓ ઉપકાર કરે છે ।

{ લેખક: શ્રી. સાદીક. પ્રકાશક: હિન્દુસ્થાન પ્રેસ. કોટ, મુંબઈ. કાડબોર્ડનું
 { પાકું પૂઠું. સુંદર કાગળ ને છપાઈ. પાનાં. ૧૦૪ કી. રૂ. ૧-૦-૦.

શુદ્ધ ગુજરાતી લખનાર મુસલમાન બાંધબોધમાંના શ્રી. સાદીક એક છે. ગુજરાતીમાં રાજકીય વિષયોનાં પુસ્તકો ઓછાં છે તેમાં તેઓ બાંધ આ પુસ્તકથી સારો વધારો કરે છે. યુરોપીયન લોક પૂર્વના પ્રદેશોમાં પોતાનો વેપાર અને રાજ્ય કારભાર પ્રસારવા આત્મ્ય ત્યારે તેમજિ દુઃસ્થાં દેખાત. એને. કર્યો છે કે તેઓ ઉપકાર કરવા આત્મ્ય છે. આ બાબત લક્ષમાં લઈને ચોપડીનું નામ અપાયું છે. આખાં પુસ્તકમાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને તેના ખુલા સ્વરૂપમાં જતાવવાનો સફળ વત્ન થયો છે મિસર, ઇરાન, ચીન, અને દિંદમાં, આ સંસ્કૃતિયે કેવા કાવાલાવા કરીને રાજ્ય પ્રસાર્યું છે તેનો ઇતિહાસ આપ્યો છે. કવે તો દિંદ-વાસીઓ આ સંસ્કૃતિને અને તેના પ્રચારકોને એળખી ગયા છે. છતાં આવા પુસ્તકોથી સૌની નજર સારી રીતે ખુલશે.

નસીબની બહિહારી.

{ લેખક: શ્રી. ચાંપશી ઉદેશી, ૧૦ પેલોક સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.
 { પાનાં ૮૮. કાડબોર્ડનું સચિત્ર પૂઠું. કી. ૦-૧૨-૦.

એક અંગ્રેજી ચિત્રપટ જોયું, તે ઉપરથી ઉદભવેલી આ નવલકથા છે. શ્રી. ચાંપશીની લાખા હોવાથી તે આકર્ષક બની છે. બોધદાયક અને વસ્તુ સાદું છે. પણ શ્રી. ચાંપશીની જલકનો તેમાં અભાવ છે.

છપન ચર્ચા.

પ્રકાશક : પ્રસ્થાન કાર્યાલય. પાનાં ૧૫૦. કી. રૂ. ૦-૧૦-૦.

સરસ્વતી અંચાળાનાં ઉત્તમ પુસ્તકોમાં આ પુસ્તકથી ખુદર વધારો થયો છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠને અંગે તરવ ચર્ચા મંડળ ચાલતું હતું. તેમાં થયેલા બાર વ્યાખ્યાનોનો આ ગ્રંથ છે. શ્રી. કલેશ્વર, કૃપાલાની, મણિલાલ, વિનોબા, નાનાભાઈ, રામનારાયણ, નરહરિ, ઇંદુભૂપણ મઝમુદાર અને પંડિત સુખલાલના મંતવ્યો આમાં છે, વિચારશીલ નિબંધ સંગ્રહ તરિકે આ પુસ્તક ધણું આપકાર લાયક છે.

સાચી યોગબાણ.

{ લેખક : શ્રી હરલાલ. પ્રકાશક : બેચર મેથલ એન્ડ સન્સ. રામકોટ.
કાર્ડબોર્ડનું પૂઠું. પાનાં. ૧૫૧. કી. ૦-૧-૦.

દક્ષિણામૂર્તિના ગૃહપતિએ પોતાના અનુભવ ઉપરથી લખેલું આ પુસ્તક છે. અંદર વાર્તાઓ અને પત્રો છે. પરંતુ મનુષ્યના બહારના કર્તવ્યની પાછળ રહેલો હેતુ યોગવાનો એક માનસશત્રોનો આ પ્રપ્ત છે. દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર જેવી સુવ્યવસ્થા આ પ્રકાશનમાં નથી તે દિલગીરી બર્ણ છે. પુસ્તક વાંચીને વિચારવા યોગ્ય છે.

કર્મમાર્ગ.

{ લેખક અને પ્રકાશક : શ્રી. હ. બા. કાપડીઆ, અમદાવાદ.
કાચું પૂઠું. કીંમત પાંચ આના.

શ્રી કૃષ્ણે ગાયેલ ભગવતગીતાનો મહાન અને ગૂઢ અર્થ લાધતા અનેક મુશ્કેલીઓ ઉભી થાય એવા કર્મ-તેની ઉત્પત્તિ અને હેતુ-ના ત્રિપથને સુંદર રીતે ચર્ચાને ભાઈ કાપડીઆએ છસાસુએને માટે પ્રશ્નોત્તર રૂપે સરસ જવાબો આપ્યા છે.

લાખા સાદી અને સરળ હોવાથી સાધારણ જનસમુહ પણ વાંચીને સમજી શકે તેમ હોવાથી ઘણું જ લોકપ્રિય થાય તેમ લાગે છે.

આનંદ (માસિક), પૂનાથી પ્રગટ થતાં ' આનંદ ' મારીકનો આ ખાસ અંક ખુદર અને આકર્ષક રીતે બહાર પડ્યો છે. પત્રગિરને અમારાં અભિનંદન છે.

નિર્દોષ, સંસ્કાર પોષતુ, પ્રાણવાન
સાહિત્ય બે વાંચતું
હોય તો

ભર્મિ

નિયમિત વાંચો

એનાં પાનાંએ પાનાં પર ગૂજરાતનું તરુણ
હૃદય ધબકારા મારતું તમે અતુલવચો.

ભર્મિનો કાવ્યાંક (જેની છુટક કિંમત ત્રણ
રૂપિયા છે) આજે ચોતરફ વખણાય છે. 'ભર્મિ'
ના આખા વર્ષના આઠક બની આ અદ્ભુત
વિશિષ્ટ વિનામૂલ્ય મેળવો.

'અતિથિ'ની અતુલમ નવલિકાઓ, 'શશિવદન
મહેતા'ની અંતરરસપૂર્ણ નાટિકાઓ ને 'અનામી'
ની રસચિત્તનભરી નિબંધિકાઓ એ 'ભર્મિ'ની
ધણીય વિશિષ્ટતામાંની કંઈક-અનન્ય ને આકર્ષક.

ભર્મિનું ત્રીમંડળ

હોતરરાય માંકડ ભવાનીશંકર વ્યાસ
ઉન્નુલાલ ગાંધી અમનલાલ ગાંધી

અવનને મહેંગાથી ભરતું હોય અને અસરસદવાસથી

ધન્યતા અતુલવચી હોય તો

ભર્મિના આઠક ધાઓ

લલાજમ આખા વર્ષનું રૂપિયા ચાર
વર્ષની રહેઆતથી આઠક થનારને ત્રણ રૂપિયાનો
'કાવ્યાંક' વિનામૂલ્ય

ભર્મિના એન્ડ્રો

મુબઇ: આર. આર. શેઠ એન્ડ કું.

કલકત્તા: અલ. કે. મેથાણી

મુરત: ગાંધીવ એન્ડન્સી

ભર્મિ કાર્યાલય, ખોરી ગાડન કરાંચી

“શ્રીબોધ” માટે

જાહેરખબરના ભાવ.

	આખું	અર્ધું	પા
	પાતું	પાતું	પાતું
એક વર્ષ	૧૨૦	૬૦	૪૦
અર્ધ વર્ષ	૬૦	૪૦	૨૫
ત્રણ માસ	૪૦	૨૫	૧૫
એક માસ	૧૫	૧૦	૬

રીડીંગ મેટરમાં છાપવાના સવાયા અને
ટાઇટલ પેજના ભાવ ઉપરનાથી દોઢા છે
ટાઇટલનું ત્રીજું તથા ચોથું પેજ
ભાડે આપતું છે; માટે લખો.

વાંધા ભરેલી જા. ખ. માટે અમે
જવાબદાર નથી.

મંત્રી-“શ્રીબોધ”

૧૨૮, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

બાળકો માટેનાં જ

કેટલાંક પુસ્તકો

બાળગોષ્ઠી	૧-૦-૦
વાનરસેનાની વાતો	૧-૦-૦
બાળમટક	૦-૬-૦
પ્રવાસી પાંખી : અંજન	૦-૪-૦
ભોળી જનના	૦-૮-૦
વાત બહેનાં	૦-૮-૦
ઈન્દીરાને પત્રો	૦-૮-૦
બાળચારીવળી, ભા. ૧	૧-૦-૦
બાળકોનો મિત્ર	૦-૮-૦
બાળવાડી	૦-૮-૦
બાળકુમાર	૦-૪-૦

“શ્રીબોધ” એડીસ : અમદાવાદ

ગુજરાત-કાઠીવાવાડમાં શ્રેષ્ઠ પંક્તિના કીર્તનકાર તરિકે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલા રાધનપુર સ્ટેડના માણ દીવાન શ્રીવેંકય અનંતપ્રસાદજીનાં ગદ્યપદ્ધત્તક ધાર્મિક આખ્યાનોનો સંગ્રહ.

અનંત આખ્યાનમાળા

ભાગ પહેલામાં

- ૧ અગમિત
- ૨ અમૃતપાન
- ૩ અનંતપુરપરવામી
- ૪ અજુનને ઈન્દ્રપ્રસ્તાની પ્રાપ્તિ
- ૫ અજુન પત્નિવાસ
- ૬ અજુન પર પ્રાપ્તિ
- ૭-૮ અજુન અને કણ્ઠ
- ૯ અજુનનું અવસાન
- ૧૦ શ્રી આશકરણજી
- ૧૧ ઉર્મિલાદાસજી
- ૧૨ ઐકનાથસ્વામી
- ૧૩ અંગદમિત્ર
- ૧૪ અમરીપ મહારાજ
- ૧૫ ક્યારજી
- ૧૬ કદ મરેવકુતિ
- ૧૭ કામદેવજી
- ૧૮ કુરેશ સ્વામી

ભાગ બીજામાં

- ૧૯ કૃમદારા
- ૨૦ કૃષ્ણ જયમંગલ
- ૨૧ કૃષ્ણદાસ
- ૨૨ કૃષ્ણદાસ પંચદારી
- ૨૩ કૃષ્ણની કૈલાસયાત્રા
- ૨૪ કેવળ કૃમાણ
- ૨૫ કંસવધ
- ૨૬ ગજેન્દ્રમોક્ષ
- ૨૭ ગંગાધર ભટ્ટજી
- ૨૮ ગંગાજીનું પ્રાંત
- ૨૯ ચૌખામેળા
- ૩૦ ચંદ્રદાસ
- ૩૧ છાપુદાસજી
- ૩૨ જગમિત્ર
- ૩૩ જનુબાઈ
- ૩૪ જયદેવ સ્વામી

આ આખ્યાનમાળાનાં બન્ને ભાગ ગાડા ગ્રેજી કાગળ ઉપર છાપેલા હોઈ બાંધણી પાકી ને મજબુત સોનેરી નામવાળા સુંદર પુસ્તાની ધરેલી છે.

ભાગ પહેલો-કામલ રૂ. ૩-૪-૦ ભાગ ૨ જો કામલ રૂ. ૨-૦-૦
(બન્ને ભાગ સાથે લેનારને સાફી રૂ. ચાખ્યાં મળે છે.)

આ પુસ્તકોમાંના વિચારો તમારા જીવનમાં

જરૂર કંઈક નવું જ તરત ઉમેરશે.

ગુલામી વહેપાર

ભાગ ૧-૦ (બેગા)

ગુલામગીરીનો ગજબ, શબ્દે શબ્દે ફેવાડા ઉભા કરે તેવો, 'અન્દલ' દોઝસ કેમીન 'મે' સંપર્થ અનુ-અનુસાર પાકું મુંડું

[કામલ રૂ. ૦-૦-૦]

મેઢેનીના લેખો

માનવી કનૈયની

સાચી રૂપરેખા દર્શાવતા

છટલીના દેવગજના ઉત્તમ

ખાર લેખો. કિં. ૧-૦-૦

દેશદર્શન

ભારતની દુર્દશાનો હલ-

યભેદક આભેલુજ ચીતાર

બીજા દેશોની સરખામણી

સાથે દરેક જણે વાંચી મનન

કરવા જેની બાબતોથી

ભરપૂર. કિં. રૂ. ૩-૦-૦

જીવનજ્ઞાન અમરશી મહેતા; પીરમશારોડ, અમદાવાદ

જીવનજ્ઞાન એન્ડ સન્સ; ૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

નવલિંગ સાહિત્યમાં અનેાળી લાલ પાડતી વાતાએનો નવીન સંગ્રહ

કલ્પનાની મૂર્તિઓ

લેખક : શ્રી. શાંતિલાલ જી. તોલાદ, બી. એ.

ઐતિહાસિક અને કલ્પનાયુક્ત, ભાવનાત્મક અને વાસ્તવદર્શી,

રોમાંચક અને હૃદયવેદક, કથાન્ત અને દાસ્તરખાન

—એમ સર્વ પ્રકારની નવલિંગઓથી અંધિત—

આ પુસ્તક દરેક ગુજરાતી ભાઈ-બહેને

અવશ્ય વાંચવું જોઈએ.

મુંબઈ દિવંગી ટાઈટલ પેજ અને ચાર દિવંગી ચિત્રોથી વિભૂષિત
પાકું પૃષ્ઠ : પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૦૦ ઉપરાંત : મૂલ્ય રૂ. ૧-૬-૦

મુખ્યલેખક રાજકવિ શ્રીકલાપના સર્ગમ લખનસુચક છંદોચિત્રો—

કલાપી આલ્પમ-ચિત્રદર્શન

આમુખ લેખક

ચિત્રકારો

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી 卐 શ્રી રતિશંકર રાયળ અને બીજાઓ.

શ્રી. કલાપીના લખનના જુદાજુદા પ્રસંગોના,

મનાં રાણીબા, કુટુંબજી, રાજકવિઓ, સાક્ષરચિત્રો,

હસ્તાક્ષરો, મહત્વના પત્રો અને લાઠીનાં સ્થળદર્શનો

ઉપરાંત—

કેકારનાં કાવ્યોમાંનાં કેટલાંક ત્રિંગી, બેરંગી, એકરંગી ચિત્રોનું સંગ્રહસ્થાન !

એક અમૂલ્ય અને અપૂર્વ સંભારણું આપે જ ખરીદો

[બીજાં આલ્પમોના પ્રમાણમાં ઘણું સસ્તું છે.]

કિંમત રૂ. ચાર

પોસ્ટેજ આડ આના

“આ આલ્પમ ખરીદનામાં રહેલા ચાર ફૂલીઆ મારે તમે કદી પસંદાવાના નથી;
ઉત્તર, મને ધન્યવાદ આપશો કે આજે ઉઝી કાટિના કાલે ભણી પ્યાન દોડું તે સાઈ કરું

—“કામુરી” (ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૪)

લખો:—“શ્રીબોધ” કાર્યાલય : અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

કલકત્તાના એન્ટ એસ. કે. એજાન્સી. અમરના સ્ટ્રીટ

: આપાદમાં પ્રસિદ્ધ થશે :

દોહરદોય ગ્રન્થાવલિમાં

દષ્ટિપરિવર્તન

ખૂદઃ ગ્રન્થાવલિમાં

ગાતા આસોપાલવ
(વાર્તાસંગ્રહ)

* છપાય છે :

ગીતામન્થન (મશરૂવાળા)

દ્વિરેકની વાતો ભા. ૨

સંજયની વાતો

દિનચર્યા

: તૈયાર થાય છે :

મેકિસમ ગોર્કી કૃત

‘ મધર ’ નો અનુવાદ

*

મિન્સ કોપોટકિન કૃત

‘ કોન્કવેસ્ટ ઓફ પ્રેડ ’ નો

અનુવાદ

* *

દોહરદોય ગ્રન્થાવલિમાં—

નવો આવતાર ભા. ૩ નો

પ્રસિદ્ધ થયો છે. પૃ. સં. ૨૦૦

કિંમત. ૧-૦-૦

* પ્રસ્થાન કાર્યાલય *

સરસ્વતી ગ્રન્થમાલાનાં

પાંચમા વર્ષનાં પુસ્તકો

૧-૨ તૂટેલા તાર : (સ્નેહપ્રિમ)

આ પુસ્તકમાં ત્રણ સુંદર

સામાજિક વાર્તાઓ

આપવામાં આવી છે.

૩ તારણ્યમાં પ્રવેશતી

કન્યાને પત્રો

એક આશ્રમવાસી પિતાએ પોતાની

કન્યાને લખેલા પત્રો, જેકે કન્યાએ

આ પુસ્તક વાંચીને જ લેખે છે.

(પૃ. સંખ્યા ૮૮ : કિં. ૦-૩-૦)

૪-૫ નૂતન રશિયામાં ‘ડોકિયુ’

કાનિત પછી રશિયાની શી રિપ્લિ થઈ

હતી તે જાણવા માટે આ પુસ્તક ખૂબ

જ ઉપયોગી અને માહિતીપૂર્ણ છે.

મેનિસ દિન્ડસના એક પુસ્તક ઉપરથી

એ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

૬-૭ જીવનચર્યા

કામા કાલેલકર, આચાર્ય કૃપાસાની,

નૃસિંહપ્રસાદ બટ, કિશોરલાલ

મશરૂવાળા, રામનારાયણ પાઠક,

વિનોબા જેવા વિચારકોએ જીવનના

જુદા જુદા પ્રશ્નો ઉપર કરેલી ચર્ચા

રજૂ કરતું પુસ્તક.

આજે જ રૂ. ૧.૦૦ લરી ગાલક થઈ જાયો.

* પ્રસ્થાન કાર્યાલય *

સહાયક તંત્રી : શ્રી જમુભાઈ દાણી

વર્ષ : ૧૫ :

આગષ્ટ : ૧૯૩૪

અંક ૮

અનુક્રમણિકા

૧	શ્રવણી	શ્રી રમણલાલ સોની	...	૨૧૪
૨	સમજો	શ્રી ગિજુભાઈ	...	૨૧૫
૩	જાગળ	શ્રી મનુભાઈ નોપાણી	...	૨૧૬
૪	ભાઈમંથ	શ્રી વસંત નાયક	...	૨૧૮
૫	સ્વાદ	શ્રી ત્રિવંશય આચાર્ય	...	૨૧૯
૬	મંથ	સૌ. કમળાબહેન	...	૨૨૧
૭	ચોમાસુ	શ્રી ધૈર્યચંદ્ર શુક્લ	...	૨૨૨
૮	પાવનખત દોહરી	શ્રી વરધભાઈ પટેલ	...	૨૨૩
૯	જમણાં બાલુકાં	શ્રી. જુહાપેઠી	...	૨૨૪
૧૦	માઈ નામ ?	શ્રી હેમુભાઈ	...	૨૨૮
૧૧	એકનાથ	શ્રી ધિરજલાલ ભટ્ટ	...	૨૨૯
૧૨	કાગળ	શ્રી નર્મદાબહેન	...	૨૩૩
૧૩	બાળકોના લેખો	શ્રી કનકરાવ જાની	...	૨૩૪
૧૪	બાળશિક્ષણ	શ્રી કેશવપ્રસાદ દેસાઈ	...	૨૩૬

જવલી

શ્રી. રમણલાલ ખી. સોની.

ગામડા ગામની છોડી રે
 જવલી એનું નામ,
 રોજ વાસીદાં વાળતી રે
 કરતી ધરનું કામ;
 વાસીદાં વાળતી
 ડોળાં સંભાળતી
 સીમે ચરાવવા જતી રે,
 ગામથી બીજ ગામ;
 ગામડા ગામની છોડી રે
 જવલી એનું નામ.

(૨)

એક દિન છાણા વીણતી રે જવલી તળાવની પાળ
 પાસે દીઠો એક શીમળો રે એની ઉચેરી હાળ
 મધમાખી ઉડતી
 મધપૂડો ચુમતી

શુણ શુણ શુણ શુણ ગાતી રે કરતી ઠેવું કામ,
 ગામડા ગામની છોડી રે જવલી એનું નામ.

(૩)

ભારી કછોટા કુદતી રે જવલી હાળથી હાળ
 પુડો બેવાને તલખતી રે માથે લલખતા વાળ
 જાય એ પહોંચતી
 મધપુડો દેખતી

હાજી ઝુલાવતી ઊભી રે માખીઓ ઉડી આમ,
ગામડા ગામની છોડી રે જવણી એનું નામ.

(૪)

આઠ વીરાની એક બેનડી રે જવણી ના'વી ઘેર
જગ્યા વીરા એ સીમ ગોતવા રે જવણી ઠણી મેર ?

આંધો એ શીમગો

માખીનો ડુંગરો

નીચે તાળવની પાળે રે જવણી પોઠી રામ !
આઠ વીરાની એક બેનડી રે જવણી પોઠી આમ !
ગામડા ગામની છોડી રે જવણી એનું નામ !

સમજો

એવી વાત એક પણ કબૂલ ના કરતા કે જે તમને સમજાતી ન હોય.

કોઈ પણ માણસ જ્યારે તમને કંઈ કરવાનું કહે ત્યારે તમે એને પૂછજો, 'જી, પણ એનું કારણ જરા સમજાવશો ? સમજ્યા પછી જરૂર હું કહીશ. મને કામ કરવું ગમેશે, પણ તે સમજાવે.'

તમે કોઈપણ એવી વાતથી ન ડરતા કે જનાથી ડરવા જેવું નહોય.

કશાથી તમે ડરો તે પહેલાં મનને પૂછો, 'એમાં ડરવા જેવું શું છે ? ચાલ જોડે તો ખરો કે એમાં છે શું ? પછી તપાસ કરો, ખાતરી કરો, પછી સાગે કે કશાથી ડરવા જેવું નથી તો ડરવું જ નહિ.

ગિજુભાઈ

આ વળ.

શ્રી. મનુભાઈ જોશી

એક વળત હું મારા મોસાળ ગામડામાં ગયો હતો. ત્યાં દેવજી મને રોજ ગામડામાં ફરવા લઈ જાય. રોજ અમે એક ગામડેથી બીજો ગામડે જઈએ. એ રીતે હું અને દેવજી એક દિવસ ગામડે જતા હતા. રસ્તા ઉજડ ને આધેરક વળી મોટી કાંટ આવે તે કોઈ લુંટી જાય તોય ખબર ન પડે. એટલે અમે તો ઘરે પહોંચવા ઉતાવળા ઉતાવળા ચાલતા હતા, તોય બપોર થઈ ગયા. ભાતું ખાઈને સાથે જતકમાં પાણી હતું તે પીધું ને ચાલતા થયા. પણ ઉનાળાનો તાપ માથું ફાટી નાંખે એવો ને લુ વાય તે કાનસેરી જળી જતી. ધાક અને તડકાને લીધે અમે જતકમાં હતું એટલું પાણી તો પી ગયા ને દેવજીનું ગળું સુકાવા લાગ્યું. હોઠ પણ સુકાયા ને વારે વારે દેવજી હોઠ ચાટ્યા કરે ને થુક ગળે ઉતાર્યા કરે, પણ એમ કાંઈ તરસ મટે? મને થયું કે માર્યા. આટલામાં પાણી તો ક્યાંઈ આવતું નથી ને પરબ છે તેય હજી અર્થોક માઈલ દૂર છે; ને દેવજીને લજારકી થઈ ગઈ તો એને ઘેર પહોંચાડવા મુશ્કેલ થઈ પડશે. હું તો મુંઝાઈને ઘાંઘો જની ચોમેર જોવા લાગ્યો, એટલામાં થોડે દૂર ઝાડ લાગ્યું. દેવજીને હું ત્યાં લઈ ગયો. મને થયું કે ઝાડને છાંયડે દેવજીને જરા ઠંડક વળશે.

ઝાડ પાસે આવું ત્યાં તો છાંયડાનું કાંઈ ઠંડાણું નહીં ને ચારે તરફ કાંટાનો પાર નહિ. માંડ માંડ ગરજ જેવી યુગો હડસેલીને દૂર દાઢી ને દેવજીને ત્યાં બેસાડયો. એનાં આંખે અધારાં આવતાં ને રાતા પાંખાં દેખાતાં. તેણે આંખ ઉઘાડી ને ઉચે જોયું અને એકદમ હસી પડ્યો અને કહ્યું કે પેલું ખાવળીયું તોડી પાડ.

હું તો કાંઈ સમજ્યો નહિ. મેં તો પાણી લઈને માર્યો એટલે ઝાડની એક શીંગ તૂટી પડી. દેવજીએ જટ લેતાંકને એ મ્હોંમાં મૂકી દીધી.

ને પછી તો દેવજીના મ્હોંમાં અમી છટયાં ને ઘૂંટડે ઘૂંટડે એણે ગળું કુણું કર્યું. એની તરસ છીપાતી ગઈ ને જીભનો લુવો વળ્યો.

થોડીવારે એને ઠંડક વળી એટલે હું દોડતો પરજેથી જતક ભરી લાંગ્યો ને દેવજીને પાણી પાડ્યું.

પછી દેવણ મને કહે કે આ આડને ઝોળખે છે ! એતો બાવળ છે બાવળ ! બહુ ઉપયોગી આડ છે.

મેં કહ્યું બાવળ તે શા ઉપયોગનો ? જોને એને છાંયડે માણસો એસવા આવે તો ક્યાં બેસે ! ચારે કોર શૂળોં ને કાંટા.

દેવણ હસી પડ્યો. તે કહે કે આ આડની બધી વસ્તુઓ ઉપયોગી છે. જો આ શીંગો છે તે તરસ્યે હવ જતો હોય ને પાણી ન મળે ત્યારે જો મ્હોંમાં રાખેને તો અમી છૂટે અમી, ને માણસને તરસ જ ન લાગે. અને ગમે તેવું મોઢું આવી ગયું હોય પણ એની પાક્કી મોંમાં સખે તો બીજે દહાડે મટી જાય, જાણે કાનમાં કીધું. એવી તો એ કંડી છે. પાક્કીમાં હું ન સમજ્યો. તે કહે કે આ એનાં ઝીણાં ઝીણાં પાંદડાં છે તે પાક્કી કહેવાય.

વળી કહે કે આપણે સવારમાં દાતણ કરીએ છીએ તે દાતણ પણ આ બાવળના. એમાં તો બહુ શુભ છે. દાંત સાફ કરે ને મજબૂત કરે. મોઢામાં વળી સુગંધનો પાર નહિ. આપણા આ પાઉડર ને બ્રશ કરતાં હજાર દરજ્જે સારાં; ને એની છાલથી તો ચમાર લોકો ચામડાં રંગે છે એ તને બખર નહિ હોય ?

હું તો સાંભળતો જાઉં ને હસતો જાઉં. દેવણ કહે કે આડની છાલઉખેડો એટલે શુંદર ગરે ને એના પોપડા બાજે, એય એટલો બધો ચીકણો ને મજબૂતી આપનારો કે લોકો શીયાળામાં એને ધીમાં તળીને ખાય, પાક બનાવીને ખાય ને કાંઈ ચેડવામાં પણ વપરાય. શુંદર ખાય તો લોકોના સાંધા દુઃખતા પણ મટી જાય. શુંદર ને સાફ મોંમાં રાખી ઘૂંટણ ઉતારે તો બેસી ગયેલો સાદ પણ ઉઘડે.

એમ તો બાવળ બહુ ઉપયોગી છે. એનાં લાકડાંય એટલાં મજબૂત કે એની ગમે તે વસ્તુ બનાવે પણ સાંગે જ નહિ. હજી તો એના જ બને ને બાવળનાં લાકડાં બળવામાં પણ એવાં કે દીવી પેઠે બળે.

ને તમે તમારે ઘેર સઘડીમાં બાળો છો તે કોલસા પણ બાવળના લાકડાનાં. મોટી કાંટની કાંટ લોકો કાપી નાખે છે ને જમીન ખેડી નાખે છે પણ એ તો બીજે ત્રીજે વચ્ચે પાછા એટલાને એટલા.

મને થયું કે બાવળનાં આડ આટલાં બધાં ઉપયોગી છે છતાં લોકો કેમ એને વાવતા નહિ હોય ?

દેવણ કહે કે ગાંડો થયો છે કંઈ ? એમાંથી પેદાશ કાંઈ નહિ. એ તો

વગર વાળ્યે જ ઉગી નીકળે. વળી એના જેવી જ જાતનો એક જંગલી બાવળ થાય છે એની તો તને ખબર નહિ હોય ?

મેં કહ્યું કે ના, હું તો કંઈ નથી જાણતો.

દેવજી કહે કે એને કાંટા ન હોય, પાંદડાં એના જેવાંજ પણ ઝીણાં હોય એને ગુંદર ન આવે ને આવા બાવળીયા પણ ન આવે. પણ એને પીળાં ફુલ ખેસે એને પછી લાંબી લાંબી શીંગો થાય ને અંદર નાનાં નાનાં બીયાં થાય તે બવાય. કેટલાક લોકો એને ગાંડો બાવળ પણ કહે છે.

ત્યારે એ શીંગોનો પાક ન ઉતરે !

દેવજી કહે કે એ શીંગો તો નાનાં છોકરાં ખાય, ને એવાં તો ક્યાંઈક જ ઉગે. પણ બાવળના બાવળીયા વાઘરી લોકો ઉતારી લાવીને વેચે છે ને, અમારા ગામડામાં લોકો એનું અથાણું બનાવીને ખાય છે.

મને થયું કે 'ખરેખર ! બાવળતો ઉપયોગી જાડ છે. એની તો એકે એક ઘીજ ઉપયોગમાં આવે.

ભાઈખંધ

શ્રી. વસન્ત નાયક

પોપટ મારો ભાઈખંધ

કાળો કાળો કાંઠલો

રાતી રાતી ચાંચ

લીલી લીલી પૂછડી

લીલી લીલી પાંખ

મારી વાડીમાં રોજ આવે

ઝાડે ખેસી ગમત કરે

મારી સાથે રમત રમે

ખોલાવું તે ખોલે

ખવરાવું તે ખાય

જમરૂખ ખાય ને મરચું ખાય
પાણી આપુ તો પીતો જાય

રમી જમીને ઉડી જાય

રોજ આવે ને રોજ જાય

પાંજરે એને કોણ પુરે ?

પાંજરે પુરાવું કોને ગમે ?

સ્વાદ

શ્રી. વિકૃતરાય યજ્ઞેશ્વર આવસત્થી.

જેમ આંખથી દેખીએ, કાનથી સાંભળીએ, તેમ આપણી જીભવડે અને અને તાળવાના પાછલા ભાગ વડે સ્વાદ પારખીએ છીએ, સ્વાદ લેનારી ખરી ઇન્દ્રિય તો જીભ ઉપરની રેખાઓ અને તાળવાના પાછલા ભાગ ઉપરની રેખાઓ ભીનાશવાળી છે. એ રેખાઓ જીભ ઉપર ઝીણી ઝીણી ફેદલીની જેમ ઉપસેલી હોય છે, અને એ ઉપસેલી ફેદલીઓ ફરતી ભીનાશવાળી નીકો હોય છે. આ નીકો નીચે જીભની અંદરના ભાગમાં અમુક જાતની ગાંઠો હોય છે તેમાંથી થુંકનું અમી મોઢામાં આવ્યા કરે છે, અને તેથી જીભ ભીની રહે છે. થુંકનું અમી આવેલા ખોરાક સાથે જળીને તેને પચાવવામાં મદદ કરે છે. એ ભોની નીકોમાં સ્વાદ લેવાની શક્તિવાળા છેક બારિક દાણા દાણા જેવું હોય છે તે 'સ્વાદ કળીઓ' કહેવાય છે. આ સ્વાદ કળીઓ વચમાંથી કાપેલા અરધા તારંગી જેવા આકારની હોય છે. અને એ સ્વાદ કળીઓમાંથી અત્યંત ખારીક વાળ જેવી રેખાઓ ભીનાશવાળી નીકોમાં ઉપસી આવેલી હોય છે.

જે ખોરાક આપણે ખાઈએ તેને પ્રથમ તો દાંત ચાવીને ભૂંડો કે જૂદો કરે છે. એ જૂદો ભોનાશવાળી આઇઓ કે નીકોમાં પડતાં થુંકના અમીનું તેની સાથે મિશ્રણ થાય છે, અને આ મિશ્રણ વાળ જેવી ખારીક રેખાઓને અડકે કે તુરત તે રેખાના તાર જે જાતનો સ્વાદ હોય તેની ખબર આપણા મગજના સ્વાદ પારખનારા જ્ઞાનતંતુઓને પહોંચાડે છે.

ખરી રીતે તો સ્વાદની મુખ્ય ચાર જાત છે:-ગળ્યો, ખાટો, ખારો અને કડવો. કેટલાક વિજ્ઞાનીઓ તે ઉપરાંત 'આલ્કેલાઇન' એટલે કટાઈ ગયા જેવો, અને 'મેટાલિક' એટલે ત્રાંબા પિત્તળ જેવી ધાતુના જેવો-એ બે જાતના સ્વાદ ઉમેરે છે. પણ ખરું જોતાં બીજા બધી જાતના સ્વાદો ઉપર ગણાવ્યા તે ચાર સ્વાદનાં જુદી જુદી રીતે થયેલાં મિશ્રણો જ છે. એ મુખ્ય ચાર સ્વાદના પ્રસિદ્ધ દાખલા નીચે પ્રમાણે છે:-

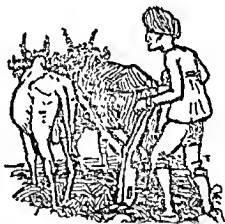
ગળ્યા કે મીઠા સ્વાદનો દાખલો સાકર, ખાટા સ્વાદનો લીંબુ, ખારા સ્વાદનો મીઠું, અને કડવા સ્વાદનો કરીયાતું કે ઝેરકોચડું. ઘણી જુદી જુદી જાતના ખાવે એવા મિશ્ર સ્વાદો ધનાવવાનું કામ રસોયાનું છે. અને બજારમાં

ચોમાસુ

ચોમાસાના ચારે મહીના
કળ્પ કરીને ટહુકે મોર;
ઢેસડીઓના વૃંદ ફરે ને
આકાશે છાયો ધનધોર. ૧

ખેડુતો સહુ કામ કરે ને
ધાન્ય પકાવે ખેતરમાં;
પક્ષીઓ કિલકાર કરે ને
રમતાં ભમતાં મુંદર ગાતાં. ૨

ભરવાડો ગોધણ ચરાવે,
ભગરી ભેશો છુલે જાન;
બાળક સહુ નિશાળે જાતાં
ગાન, તાન, કરી શુદ્ધતાન. ૩

ધૈર્યચંદ્ર ૨. છુદ્ધ.

ગુલામ વંશ પુરો થયો અને ખીલજી વંશ શરૂ થયો. તેની સાથે દિલ્હીએ ત્રીજા જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો.

પઠાણો અને રાજપુતો દિલ્હીના બજારોમાં એક સાથે ફરે છે, રાજપુતો માથું ઉચકશે અને આપણને હાંકી મૂકશે એ ભીતિ મુસલમાન બાદશાહોને રહી નથી. વિજયનો ડાંકો મુસલમાનોના વર્તનમાં જણાઈ આવતો; જ્યારે દિલ્હીની હિન્દુ પ્રજાને પઠાણોને નમતું આપવું પડતું.

આ અરસામાં મોગલોનો હાઉ દિલ્હીની સલ્તનત સામે રોકિયાં કરતો ધુરંદી રહ્યો; દિલ્હીના માથે અલાઉદ્દીન ખીલજી જેવો ધણી છે છતાં મોગલોનો સરદાર આગળ ધસી આવતો હતો. બે લાખ ઘોડેસ્વારો લઈ તે ઠેક જમનાના કિનારે આવી પહોંચ્યો. અલાઉદ્દીન તેની સામે થયો, જખ્મર જંગ મચ્યો. એક બાજુ પઠાણો ને બીજી બાજુ મોગલો. અલાઉદ્દીનની કુનેહ ને ઠડકાઈથી મોગલો હાર્યા ને પઠાણો ત્રણ માઈલ સુધી તેમની પૂંઠે પડ્યા. એકવાર ભૂખ્યા ડાંસ જેવાં મોગલોનાં ટોળાંના પંજામાંથી દિલ્હી બચ્યું.

મોગલોનો ભય ટળ્યો એટલે અલાઉદ્દીને પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું. રાજપુતાનાને છતવા એણે વ્યર્થ ધમપછાડા કર્યા.

ગુજરાત છત્યું, દેવગીરિ છત્યું, મહારાષ્ટ્ર, માર્હસોર ને મલખાર છત્યાં. અલાઉદ્દીનની આજુ આખા હિંદમાં વર્તાવી, મલીક કાકુરે સેતુબંધ રામેશ્વરમાં પગ મૂક્યો ને ત્યાં મસ્જિદ બંધાવી. અત્યાર સુધી દિલ્હીને ઉત્તર હિન્દુસ્તાન નમતું; અલાઉદ્દીને એને સમગ્ર હિન્દની રાણી બનાવી. દેશ દેશાવરમાંથી દિલ્હીમાં લડ-વૈયાઓ આવ્યા, કારીગરો આવ્યા, અમીર આવ્યા ને દિલ્હી શહેરની વસ્તી ઉભરાઈ. રાજપુતોનું ને “ગુલામોનું દિલ્હી” અલાઉદ્દીનની પ્રજાને નાનું પડ્યું. શહેરની ઉત્તરના લાગમાં પરાંઓ વસ્યાં. બાદશાહે એ પરાંઓની આજુબાજુ દિવાલ બંધાવી સીરી નામ આપ્યું. સીરી તે ખીલજીઓના દિલ્હીનું ખજાર. સીરી તે સાત દિલ્હીઓમાંનું ત્રીજું દિલ્હી.

ખીલજીઓનો અમલ પુરો થયો, અને દિલ્હીની ગાદી પર તથાલખ બાદશાહે રાજ્ય કરવા લાગ્યા. પહેલો તથાલખ બાદશાહ તે આમુદ્દીન તથાલખ. દિલ્હીની પ્રજાનાં જનમાલ એને ઘણાં વહાલાં હતાં. મોગલો ચડી આવે તો પ્રજાના રક્ષણને માટે શહેરને ફરતો મજબુત કિલ્લો બોંધ્યો. ખીલજીઓની ગાંધેલી દિવાલ એને મજબુત ન લાગી. દિલ્હીથી થોડે અંતરે એને એવી જગ્યા જડી. એ જગ્યાને કુદરતી ટેકાઓ છે.

એ ટેકાઓની મદદથી ચાર માઇલ દૂરતી એણે મજબુત દિવાલ બંધાવી. દિવાલની મજબુતાઇ આજે પણ જણાઇ આવે છે. આ દિવાલની અદર વસેલું શહેર તે 'ચોથું' તથાખાખાદ કહે છે કે તથાખાખાદને બાવન તો દરવાજા હતા. આ બાવન દરવાજામાંથી તેર દરવાજા તો આજે પણ જોઇ શકાય છે. ગ્યાસુદ્દીનની મોટી ઉમેદો છતાં એના મરણની સાથેજ તથાખાખાદનો અંત આવ્યો. કોટની દક્ષિણ બાજુએ આવેલી ગ્યાસુદ્દીન અને એના પછીના બાદશાહ મહમદ ગાંડાની કબરો સિવાય સઘળા શહેરનો નાશ થયો. રક્ષણને માટે આ કબરોની આબુબાલુ પણ દૂરતા મોટો કોટ છે. એ ઉપરથી જણાઇ આવે છે કે પરદેશી હુમલાઓનો કેટલો ભય હતો. ગ્યાસુદ્દીનના આ શહેરનો આમ અકાળે અંત આવ્યો તેનાં ઘણાંએ કારણો છે. કેટલાક કહે છે કે સંત નિજામુદ્દીનનો શાપ લાગશે એ ડરથી લોકોએ શહેર ખાલી કર્યું ને જૂના દિલ્હીમાં જઈને વસ્યા.

ગ્યાસુદ્દીનના મરણ પછી મહમદશાહ દિલ્હીનો બાદશાહ થયો. એણે દિલ્હીની વસ્તી ઉભરાઇ જતી લાખો અને હજુ તો તથાખાખાદથી આવતા શહેરીઓનો શહેરમાં સમાવેશ કરવાનો હતો. એટલે એણે સીરી અને કુતુબની વચમાં પડી રહેતી પડતર જમીનની આબુબાલુ મજબુત દિવાલો બંધાવી અને શહેરીઓને મોકળાશથી રહેવાની સગવડ કરી આપી. આ પ્રમાણે દિલ્હીની વસ્તી વધી અને સાથે સાથે વિસ્તાર પણ વધ્યો. મહમદ

આ નવા વસેલા ભાગને જહાંપનાહ એટલે દુનિયાનો વિસામો. કુતુબ અને દિલ્હી છતાં હતાં તે જહાંપનાહથી બેઠાયાં. આ જહાંપનાહ પાંચમું દિલ્હી.

આ મહમદશાહ ચીન દેશ પર ચઢાઇ કરી વિજય મેળવવા જેવા તરંગો ઉઠાવતો. દિલ્હીના જેવો કુળકુપ જમનાનો કિતારો એને ન રૂચ્યો. દોલતાબાદના હુંગરી કિલ્લાનો અને હુંગરી પ્રદેશનો એને મોહ લાગ્યો. શહેરીઓને દિલ્હી ખાલી કરી દોલતાબાદ જઈ વસવાનો હુકમ કર્યો. બાદશાહી દરમિયાન એટલે એનું ઉલ્લૂન કેમ થાય ? બાદશાહી રસાલો અને લોકોએ પણ નીચી મુંડીએ ચાલવા માંડ્યું. બિચારો એક જણ પાછળ રહી ગયો. એની જાણ થતાં હુકમ છૂટ્યો કે ગાંડાની પાછળ એને ઘસડાતો લઇ લો. રસ્તામાંજ એ બિચારાના ભુખો ઉડી ગયા. પ્રજાતંત્રના રસે ચઢેલાં આજના શહેરીઓ આવું અપમાન સહન ન કરી શકે. પરંતુ પકાણાની જોડુક માઇના જમાનામાં તો બાદશાહનો પડયો બોલ ઉપાડ્યેજ છૂટકો. ન ઉપાડે એટલે દેહાંતદંતી શિક્ષા.

બાદશાહ અને શહેરીઓ દોલતાબાદ આવ્યા. ત્યાં થોડો વખત રહ્યા એટલે મહમદશાહને એની મૂર્ખાઇ સમજાઇ કે જે મુલક પર એને રાજ્ય કરવાનું હતું એને ખીજે છેડે છેક દક્ષિણમાં તે આવી વસ્યો છે. પરદેશી હુમલાઓનો ભય પણ ભારે હતો. રાજ્યતા મધ્ય ભાગમાંજ રાજ્યનગર હોય તો આપું

રાજ્ય સારી રીતે સચવાય એમ એને લાગ્યું. એટલે ફરી એણે હુકમ કર્યો કે “દોલતાબાદ છોડી સર્વેએ દિલ્હી જઈ વસવું” કંટાળેલા શેહેરીઓએ દિલ્હી તરફ પગલાં માંડ્યાં અને ફરીથી જમનાનાં કાંઠે દિલ્હીમાં વાસ પૂર્યો. વેરાન થયેલું દિલ્હી વસ્તીવાળું બન્યું. પણ આ ફેર બદલીમાં દિલ્હીએ ઘણા કારીગરોને ગુમાવ્યા. નકશી અને કારીગરોનું કેન્દ્ર ગણાતું દિલ્હી કળા વિહારું બન્યું.

મહમદશાહ પછી શ્રીરાજશા ગાદીને વારસ થયો. ફિરોખશાહને લડાઈ લડવી ગમતી નહિ. કેટલાક પ્રાંતોના સુબાઓ સ્વતંત્ર થયા; તેની પણ દરકાર કર્યા વિના દિલ્હીનું સામ્રાજ્ય એણે શાંતિથી ચલાવ્યું. આ શાંતિના સમયમાં દિલ્હીની આબ્યાદી વધી. બાંધકામ અને પુરાણી વસ્તુઓનો શ્રીરાજશાહને ઘણો શોખ હતો. “નહેરો બાંધનાર શ્રીરાજશાહ”ના નામથી આજે પણ એ ઇતિહાસમાં જાણીતા છે. શહેરને તથા ખેતરોને પાણી પૂરું પાડવા એણે જમનામાંથી નહેરો ખેંચી. શાહજહાંનબાદથી અડધો માઈલ દૂર આવેલું “કોટલા શ્રીરાજશાહ” શ્રીરાજશાહનું “કોટલા શ્રીરાજશાહ” એ દિલ્હીની છદ્દો અવતાર. તથાવળાબાદની માફક કોટલા શ્રીરાજશાહનો પણ અકાળે અંત આવ્યો. છતાં જે મુસાફરોએ જોયેલું તેઓ એનાં પુષ્કળ વખાણ કરે છે. કહે છે કે જમનાના કિનારાથી તે ઠંઠ રીજના નામથી ઓળખાના અર્વાચીન દિલ્હીના એક ભાગ સુધી કોટલાના રહોશોનાં ઘરો પથરાયેલાં હતાં.

શહેરને ફરતી દિવાલ હતી અને કોટલાની વસ્તી પણ દોઢ લાખ માણસની ગણાતી.

જામી મસ્જિદનાં ખંડેરો અને અંગાણાનાં છાંયોમાંથી લાવી મંગાવેલા પેલા અશોકના ધાંભલા સિવાય સારા કોટલાનો નાશ થયો છે. આજે દિલ્હીની અદરના ભાગમાં રસ્તાઓ બાંધી બગીચો બનાવ્યો છે. ફીરાજશાહના વખતમાં હિન્દની સઘળી મસ્જિદોમાં જામી મસ્જિદનો નંબર સુંદરતામાં પહેલો આવતો. તેમુરને પણ એ મસ્જિદ પુષ્કળ ગમેલી. મસ્જિદમાં બંદગી કરી રહ્યા બાદ આવી મસ્જિદ પોતાના વતન સમરકંદમાં બંધાવવાનો એણે મનમુગ્ધો કર્યો હશે અને એથી જ્યારે એણે દિલ્હી છોડ્યું ત્યારે શીરપીઓ ને કારીગરોને બંદીવાન તરીકે સમરકંદ લઈ ગયેલ. મસ્જિદનાં આજનાં ખંડેરો એ કેવી સુંદર હશે તેનો ખ્યાલ આપતાં નથી. પ્રેક્ષકો ફક્ત મસ્જિદના ભાગમાં ફરેલી પાણીની સગવડતા તથા કેટલાક ગોખલાઓ જોઈ અને સીડીઓથી નીચે ઉતરી અંદરના ભાગમાં આંટા ભારી ચાલ્યા જાય છે.

ચેલો અશોક—સ્તંભ પ્રાચીન હિંદ વિષે ઘણી ઘણી વિગતો કહે છે. એક ઉંચા પિરામીડ પર એને ચોઢેલો છે. એનો ટોચ તરફનો છેડો તૂટેલો છે, નીચેનો ભાગ ખરબચડો છે, વચ્ચે ભાગ સુવાળો ને સફાઈદાર છે, એના પર અશોકનો શીલાલેખ છે. પાલી ભાષામાં એ લખાયેલો છે. એ લેખમાં અશોકે દેવાવેલા ધર્મરાજના સિદ્ધાંતો, રાજ્યનાં

અમલદારો તથા પ્રજાની ફરજોની નોંધ છે. થાંસલાની ઉંચાઇ ૪૨ ફૂટ છે.

આ થાંસલાનું મૂળસ્થાન અંબાલા જિલ્લામાં આવેલા ખીમગાદ નામના ગામ પાસે હતું. શ્રીરાજશાહે એ થાંસલો લેયો. પુરાણી વસ્તુઓનો એને શોખ હોવાથી મસ્જિદની પાસે ઉભો કરાવવાનું એને મન થયું. ૯૦ કોશ દૂર આવેલા ખીમ-ગાદમાંથી થાંસલાને ખસેડી કોટલામાં લાવવાનો એણે હુકમ કર્યો. થાંસલાને ઉપાડતી વખતે ઇંજ ન પહોંચે માટે આજુગાજુ સીમગાનું મુંવાળું સફેદ રૂપથરાવ્યું. ધીમે ધીમે ખોદી ઉપાડી એને લોંબ પર મૂક્યો. ચોમેર ચામડાં ને ઘાસમાં એને વીંટાળવામાં આવ્યો. લઇ જવાને માટે ૪૨ પૈડાંનું એક મોટું ગાડું તૈયાર કરાવેલું તેમાં એને સાચવીને મૂક્યો. પૈંડે પૈંડે દોરડાં બાંધ્યાં અને અંકેકા દોરડાંએ ગસો ખસો માણસો વળગ્યાં. આ રીતે ખેંચીને થાંસલાને જમનાને કિનારે આણ્યો. હોડીઓમાં મૂકી પાર ઉતાર્યો ને ફરીથી જમીન પર ખેંચી એને માટે બંધાવેલા પિરામીડ આગળ આણી ત્યાં હંમેશને માટે ઉભો કરવામાં આવ્યો. કેટલો અથાગ પરિશ્રમ ?

શ્રીરાજશાહના પછી દિલ્હીની સત્તા તુટી પડી. ફોરોજના ધર્માધપણને અંગે રાજ્યની હિન્દુ પ્રજા નારાજ હતી.

ગાદીને માટે વારસોમાં ઠણચા થયા એટલે પછીના આવનાર બાદશાહોની સત્તા નબળી પડી. મોગલો આ તકનો ફાલ લેવા ચૂક્યા નહિ. એક તો બેચારાઓનો દેશ એવો કે જ્યાં ખાવાને

માટે સાંસા પડે. ખીજું હિંદુસ્તાન જેવો ક્ષણરૂપ પ્રદેશ ને હિન્દના ધનાઢય વેપારીઓ તથા સુખી પ્રજા હુંટ કરીને ચાટ્યા આવીશું તો પણ અઢગક દ્રવ્ય લાવી જિંદગીમર ચેનગાજી ઉઠાવીશું એ મોગલોને મન મોટી લાલચ. અધુરામાં પુરો તૈમુર જેવો બાદશાહ મોગલોનાં શિરતાજ જે તૈમુરની ફૂંક આખા યુરોપ અને મધ્ય એશિયામાં વાગતી તેને દિલ્હીની ડગમગતી સુલતાનીને ધુળમાં રગદોગતી એ તો રમત બાળત. દિલ્હી પર ચઢવાના સરદારોમાં તૈમુરે મનસુખા કર્યા. હુકમો છટ્યા ને મોગલોનાં ટોળે ટોળાં તૈમુરની સરદારી નીચે ગામડાંઓ લૂંટતાં ને બાળતાં દિલ્હીને દરવાજે પહોંચ્યાં. બાદશાહી લશ્કર સામું થયું. તોપો હોવા છતાં કુનેહભરી સરદારીને વાંકે હાર્યું. સુલતાન મહમદ ગુજરાતમાં નાશી ગયો ને તૈમુરે દિલ્હીનું પાદશાહપદ ધારણ કર્યું. મોગલ સિપાઇઓને દિલ્હીના શહેરીઓ વચ્ચે અથડામણ થઇ, એટલે નિર્દય મોગલોએ શહેરમાં કતલ અલાવી અને આગ જળાવી. આખું દિલ્હી ઉજ્જડ થયું. ઈ. સ. ૧૩૯૮.

હુલ્ફ અને અલ્ફ હંમેશાં ખાદ-નગરોને લલાટે લખાયેલાં જ હોય છે. શાંતિના સમયમાં રાજનગરોના ઉપવનોમાં ચેનગાજી ઉઠાવવાની એમના રહોશોને અને સુલ્તાન સમયમાં દુશ્મનોના ઘા ઝીલવાના પણ એમને જ રહ્યા. મોગલો સ્વદેશ પાછા ફર્યા, સાથે અઢગક દોલત લૂંટી ગયા. હજારો શહેરીઓને ગુલામ તરીકે લીધા અને અસંખ્ય કારીગરોને પણ તૈમુર કેદીઓ બનાવી લઇ ગયો.

હજારો શહેરીઓએ લીની આંખે દિલ્હીને છેલ્લા પ્રજ્ઞામ કર્યા. તેમુરે દિલ્હી પર વિજય મેળવ્યો પણ દિલ્હીના કેદી બનેલા શહેરીઓએ સમરકંદ પર વિજય મેળવ્યો. અત્યાર સુધી સમરકંદની મોગલાઈ મહેલાતો અને મસ્જિદો માલ વગરની હતી. હિન્દની દોલત વડે તેમુરે તેમને નવેસરથી બંધાવી. દિલ્હીના કારીગરોએ એ ઇમારતો અને મસ્જિદો બાંધવામાં પોતાની બધી કળા વાપરી. દિલ્હીની કારીગરી આગળ અટલ સમર-કંદની કારીગરી ઝાંખી પડી. દિલ્હીના

નકશી કામના વિજયરૂપે હજુ પણ કેટલીએ ઇમારતો સમરકંદમાં ઉભી છે.

મોગલોના ગયા પછી મહમદ પાછો આવ્યો અને ઉત્તર ઝળેલા દિલ્હીનો સુવ્રતાન થયો. મહમદના મૂઆ પછી સૈયદ અને લોદી વંશના પાદશાહો દિલ્હીના નામના રાજાઓ થયા, પરંતુ દિલ્હીના દેવાર તો હતા તેવા જ રક્ષા. શહેરના બજારોની ઘરાકી તુડી અને કારીગરી અદૃશ્ય થઈ. આ પ્રમાણે દિલ્હીનો બીજો નાશ તેમુરને હાથે થયો.

વહાલાં બાલુડાં

(સુરતાની વાગીના મીઠા મોરલા, એ શબ્દ.)

૧

બાલુડાં હો ! હસજો, રમજો સર્વદા !

ખેલ તમારા દેતા સૌને બોધ જો;

વહાલીડાં હો ! ચહાજો કા'દી ગર્વ ના,

તેથી વધતો જીવનમાંહી બોજ જો; બાલુડાં...

૨

નિર્મળ હરમાં વેતાં ઓ કુસુમડાં !

મનહર કાન્તિ દેતી આનંદ પૂર જો !

સુંખકર હરદમ લાગો પૂષ્પો દમજા,

નેત્રો પામે ઝાંખી યાતાં નૂર જો; બાલુડાં....

૩

દોષ રહીત છો, આવોને વહાલાં તમે !

હરતાં લાવે તાપ અમારાં નિત્ય જો;

કુદરતને પણ તમ સંગે રમવું ગમે,

નિત્ય અખંડિત મોદ ભર્યો કિલકાર જો; બાલુડાં....

દદયયોગી.

મારું નામ....?

શ્રી. હેમુભાઈ

[તત્ત્વમદ્ધ બોલ—કટાચ જેવી કે ભાવ પ્રમાણેની હલકથી બોલી સમ્ભવ-વાચન નહિ.]

ફર ફર, ફર ફર થાઉં છું.
સર સર, સર સર જાઉં છું.

નજરે દેખાઉં નહિ
હાથમા પકડાઉં નહિ
રૂપ નહિ, રંગ નહિ
ઘાટ કે આકાર નહિ
તોય હું હોઉં છું
તમને જણાઉં છું.

મારી શક્તિ અજબ ગજબ !

ઘોડાને અટકાવી હઉં
હાથીને ધંધાવી હઉં
ઝાડને ઝીંકાવી હઉં
ઘરને ઉથલાવી હઉં
વહાણને ડુગાવી હઉં
સ્ત્રીમરને ફગાવી હઉં.

મારું નામ પવન છે
મારું નામ મરુત છે.

મારું બળ સૌ જાણે છે
મને સૌ પિછાને છે.

ઝાડને ડોલાવું હું
ગાડીને ધકેલું હું
પ્રાણમસને ભલડાવું હું
પંખીને ઉડાડું હું
એરોપ્લેન વીંચાવું હું.

ખીજાં મારાં ઘણાં કામ:—

વાહજને હું ઘસડી લાવું
એક ખીજા અથડાવી પાડું
વીજળીને ઝબકાવી વાળું
વરસાદને વરસાવી પાડું
વાહજનું હું વાહન છું.

જ્યારે હું ખીજાઉં છું
ખહુ જોરમાં ધૂમું છું.

ધૂળના ગોટાં ઉડાડું
ઘરના છાપરાં પછાડું
મોટા મોટા વંદોળીઆ
આકાશે હું ભટકાડું.

દરિયાને પથ ડોલાવું
જંગી મોળાં ઉછાળું
દરિયો આખો ડોલ્યો મડોલ.

રણ મોટા મોટા ઉથલાવું હું
પહાડ પર્વત ઘસાવું હું
સપાટ હોય ત્યાં ઢગ કરું
ઢગલા હોય તો સાફ કરું.

વાંસળી હું વગાડું છું
હારમોનિયમ બજાવું છું
સીસોટી વગાડું હું
ફરફરિયા ફરાવું હું
પતંગને ચગાવું હું

બા બા ગાડી દોડાવું
પવનચક્રી ચલાવું
ભિંડા પાણી ખેંચું છું
ઘંટીએ દોટ દળું છું.

અગ્નિનો હું દોસ્ત છું
આગ લાગે ત્યાં દોડી જાઉં
ભારે ભેરમાં ફૂંકા ફૂંક
સળગાવીને ચાલતો યાઉં.

બાળકો સુજને ગમતા બહુ.

પારણા ફરતો ધૂંસું હું
ઝીણા વીંઝણા વીંઝાવું
પાંકડીઆ વાળ હુલાવું
મીઠી ઉંઘમાં પોઢાડું.

ઠંડો મીઠો યાઉં હું
હુઃખીનું હુઃખ વીસરાવું
થાકેલાંને ઉંઘાડું.

ઠારોઠાર મારો વાસ
ખાલી એકેયે કામ નહિ
જ્યાં હું વસતો નહિ.

જંગલની સુદામાં
પહાડ કે પર્વતમાં

નદી કે સાગરમાં
છાડના પોલાણમાં
ખાલી બધા વાસણમાં
મોટરને સાયકલમાં
એરોપ્લેનના પંખામાં
પેટ્રોમેકસની બત્તીમાં
ચારે કોર મારો વાસ.

પ્રાણી કોઈ જીવે નહિ
મારા વિના ચાલે નહિ.

મોટર બંધ, સાયકલ બંધ
મછવા પહાણુ થંભી જાય
અવાજ કોઈ સાંભળે નહિ
પ્રાણી કોઈ જીવે નહિ
ઘડી વારમાં હાહાકાર !

હવા હું, પવન હું
મોટો અંબાવાત હું
ઠેક ઠેકાણે વસતો હું

છાતીમાં ને હૃદયમાં
ફેફસાંમાં ને હાડમાં
પાંસળીમાં ને નસમાં

ઠાલી એકેયે કામ નહિ
વિશ્વ આખામાં સજર ભયો.

પક્ષી જીવનની સુંદર વાર્તા

પ્રવાસી પંખી : ખંજન

પ્રવાસી પંખીની આ વાત વાંચતાં તમને નવાં નવાં સાહસો
કરવાનું મન થશે. દિ. ચાર આના

શ્રીબોધ એડીસ, : : પીરમચારોડ : : અમદાવાદ

એકનાથ

શ્રી. ધીરજ.

દક્ષિણ હિન્દુસ્તાનમાં જે ભકત કવિઓ થઈ ગયા છે, તે ભકતકવિઓમાં એકનાથનું નામ ઘણું પ્રખ્યાત છે. પૈઠલમાં ઇસ્વીસનની પંદરમી સદીમાં તેનો જન્મ મૂળનક્ષત્રમાં થયો હતો. તેના પિતાનું નામ સૂર્યદેવ અને માતાનું નામ રૂકિમણી હતું. તેના કૂળમાં અગાઉ ભાનુદાસ નામના એક મહા સમર્થ ભકતકવિ થઈ ગયા છે. તેમનાં રચેલાં પદો ઉપરથી જણાય છે કે તેમના ગોત્રનું નામ વિશ્વામિત્ર ગોત્ર હતું. પરાપૂર્વથી એ ગોત્રમાં 'વિકૃત'ની ઉપાસના ચાલી આવી હતી.

એકનાથનો જન્મ મૂળ નક્ષત્રમાં થયો હતો. દોડોમાં ઠહેલત છે કે મૂળનક્ષત્રમાં જન્મેલા બાળકનાં માળાપ જલદી મરણ પામે છે, તે મુજબ એકનાથનાં માતાપિતા પણ તેને નાનો મૂકીને મૃત્યુ પામ્યાં; તેથી તેને ઉછેરવાનું કામ તેના પિતામહ-બાપના બાપ-ચક્રપાણી તથા તેમનાં પત્ની સરસ્વતી બાઈને માથે આવ્યું. એકનાથની બુદ્ધિ બહુ તીક્ષ્ણ અને સ્મરણ શક્તિ ઘણી વિલક્ષણ હતી. તેના પિતામહે તેને ઘર આગળ લખતાં વાંચતાં શીખવી, ઉમ્મરના સાતમા વર્ષે જનોઈ આપવાનો સંસ્કાર કર્યો. તે પછી એ બાળ પ્રજ્ઞચારીએ વેદ તથા શાસ્ત્રના અભ્યાસનો આરંભ કર્યો. બાલ્યાવસ્થામાંથી જ તેને રામાયણ, મહાભારતની વાતો સાંભળવાનો, સ-પુરુષોનાં ચરિત્રો અને ઐશ્વર્ય વાંચવાનો તથા

પ્રશ્નજ્ઞાન જેવા કઠણ વિષયનો વિચાર કરવાનો સ્વભાવ હતો. એક દિવસ તેણે ત્યાંના એક પંડિતની પાસે જઈને પૂછ્યું કે “મારે ઉંચામાં ઉંચું જ્ઞાન મેળવવા માટે કયા ગુની પાસે જવું?”

તે પંડિતે કહ્યું કે “અહીંથી અઢાર ગાઉ ઉપર દોલતાબાદ નામનું શહેર છે. ત્યાં ભગવાન દત્તાત્રયના પરમ ભકત જનાર્દનપંત નામે એક મહાજ્ઞાની પુરુષ રહે છે. તેમના જેવો દક્ષિણ હિંદમાં બીજો કોઈ સમર્થ વિદ્વાન નથી. તારી જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા તેમની પાસે ગયા સિવાય પુરી પડશે નહિ.”

પંડિતની એ વાત સાંભળી એકનાથને ઘણો આનંદ થયો. એક દિવસ પાછલો રાતના તે પોતાના પિતામહ તથા વૃદ્ધ માતાને મુતાં મૂકી તે ઘર બહાર ચાલી નીકળ્યો અને દોલતાબાદને માર્ગે પડ્યો. આ સમયે તેની ઉમ્મર બાર વર્ષની હતી.

દોલતાબાદ ઉર્દૂ દેવગિરી શહેર એ વળતે નિજમશાહી અમલ નીચે હતું અને જનાર્દનપંત ત્યાંના કિલ્લાના કિલ્લેદાર હતા તેઓ અશ્વક્ષાયન શાખાના ઋગ્વેદી દેશસ્થ પ્રાણી હતા. એ મોટા વીર, ઉત્તમ મુત્સદ્દા, અડગ ન્યાયી, અત્યંત પ્રમાણિક અને વિશુદ્ધ સત્ત્વગુણી હોવાથી તે મુસલમાની દરબારમાં પણ તેમનું એટલું માન હતું કે કિલ્લા ઉપરના

મોકરોને અને તેમને બાદશાહ તરફથી ભક્તિ કરવા સારૂ શુરુવારની રત્ન આપવામાં આવતી હતી.

ભક્તિ માર્ગનો બાળપ્રવાસી એકનાથ પોતાને ઘેરથી નીકળી દોલતાગાદમાં જનાર્દનપંતને ઘેર જઈ તેમને સાધાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી, હાથ જોડી ઉભો રહ્યો. પંતે તેને નામ, ઠામ અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. એકનાથે કહ્યું:—“મહારાજ, આપની ખ્યાતિ સાંભળી હું આપની પાસેથી જ્ઞાનદાન લેવા આવ્યો છું, માટે મને શિષ્ય બનાવી, મારા હાથથી જે કંઈ બની આવે તે સેવા સ્વીકારો અને મારા ઉપર દયા કરો. આપના ચરણ આગળ મારો આટલી જ વિનંતિ છે.”

એકનાથની એ નમ્ર વાણીથી જનાર્દન પંતને ઘણો આનંદ થયો. તંમણે તેને પોતાને ત્યાં રહેવાની અનુમતિ આપી. પંતની પાસે જની જનાર્દન અને રામાજનાર્દન નામના બીજા બે શિષ્યો રહેતા હતા. તેમની સાથે એકનાથ રહેવા લાગ્યો.

જનાર્દનપંત પાસે એકનાથ છ વર્ષ સુધી રહ્યો. એટલા સમયમાં તેણે કરેલી શુરુસેવાનું વર્ણન સર્વ ચરિત્રકારોએ આપેલું છે. એકનાથ હંમેશ જનાર્દન-પંતના ઘડમાંથી ને આંગણમાંથી સાવરણી લઈ જાડુ કાઢતો, શુરુની દેવસેવાનાં વાસણ માંજતો, શુરુનાં કપડાં ધોઈને સાફ કરી લાવતો અને શુરુની ચરણસેવા કરતો. પોતે વધારે ભોજન લે તો આગસ યાય અને શુરુસેવામાં અડચણ આવે એ હેતુથી હંમેશ તે ચાર જ કોળીઆ ભોજન લેતો અને તે પણ શુરુને જમતાં વધેલું

હોય તે જ. તેની શિષ્ય તરીકેની વર્તણૂક વખાણવા યોગ્ય હતી. તે પોતે કહેતો કે:

“જાપ તો એક જન્મનો જ પિતા છે, પણ શુરુ તો સનાતન પિતા છે. જન્મ-દાત્રીને આપણે માતાનું માન આપીએ છીએ, પણ સદ્ગુરુ માતા આપણને જન્મ મરણના બંધનથી મુક્ત કરી દે છે. કુળ દેવતા માત્ર કુળધર્મની વળતે જ પૂજ્ય હોય છે; પણ શુરુ દેવતા સદાસર્વદા પૂજ્ય છે. કંઈપતર, કામધેનુ અને ચિંતામણી કેવળ ઈચ્છિત લાભ આપવામાં સમર્થ છે; પણ અનન્ય ભાવથી શરણે આવેલાને વાસના રહિત બનાવવાનું સામર્થ્ય માત્ર એક સદ્ગુરુના જ અંગમાં હોય છે. સદ્ગુરુની બરાબરી કોઈથી થઈ શકતી નથી. શુરુ એટલે સાક્ષાત્ પરમેશ્વર છે.”

એકનાથે વિદ્યાર્થી જીવનમાં સંસ્કૃત, ફારસી અને ઉર્દૂ ભાષાનું સારૂ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. મરાઠો ભાષામાં તેના રચેલા ‘અભંગ’ ઘણા વખણાય છે. તેની માન્યતા એવી હતી કે યોગ કરતાં ભક્તિનું બળ હંમેશ વધી જાય છે.

દોલતાગાદમાં એક સમયે જનાર્દન પંત સમાધિમાં બેઠા હતા તે વેળા બાદશાહ તરફથી પરરાજ્યના લશ્કર સામે લડવા જવાનું ફરમાન આવ્યું. એકનાથને શુરુની સમાધિનો ભંગ કરવાનું યોગ્ય લાગ્યું નહિ, તેથી પોતે પંતનો લશ્કરી પોશાક પહેરી ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો અને કિલ્લા ઉપરના લશ્કરને લઈ ચતુના સૈન્ય ઉપર જઈ તૂટી પડ્યો. તેના પરાક્રમથી ચતુની હાર થઈ અને પોતાના શુરુના સૈન્યનો વિજય થયો. જનાર્દન

પંતને કાને જ્યારે શિષ્યના આ પરાક્રમની વાત આવી, ત્યારે તેમણે તેને દરજ્જામાં માન અપાવવાનો વિચાર કર્યો; પણ એકનાથને તે વાત પસંદ પડી નહિ. તેણે તો ગુરુની પ્રસન્નતાને જ મોટું ઈનામ ગણ્યું.

પંતના ઘરનો ઉપજ ખર્ચનો હિસાબ એકનાથ કરતો હતો. એક દિવસ હિસાબમાં કાંઈક ભૂલ આવવાથી સિલ્લક મળી નહિ, તેથી એકનાથે આખી રાત જાગીને તે ભૂલ ખોળી કાઢી. જે કામની જવાબદારી પોતાને માથે હોય તે કામ એકનિષ્ઠાથી મહેનત લઈ પ્રામાણિકપણે કરવું એકનાથે એવું એકનાથ માનતો હતો. ભૂલ હાથ આવતાં તેને અપાર આનંદ થયો. એટલામાં એક-એક ત્યાં ગુરુ આવીને તને કહેવા લાગ્યા:—“એકનાથ ! આ ઉપજખર્ચ માંની ભૂલ ખોળી કાઢવા સારું મન એકાગ્ર કરીને તું જેટલી હાંશિયારી દેખાડે છે, તેટલી જ જો સર્વત્ર દેખાઈ આવતી માનવી પ્રાણીમાંથી ભૂલ ખોળી કાઢવાના કામમાં દેખાડે તો તારા જન્મનું સાર્થક થયે.”

પંતના આવા ઉપદેશથી એકનાથને પ્રભો આનંદ થયો. તેણે પ્રભુપદ પામવાની શીઘ્ર કેટલીક હકીકત પૂછી લીધી. પછી ગુરુના ચરણમાં સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી, તેમનો આશીર્વાદ લઈ તે માર્કેટમાં નવિના તપોવન તરીકે ઓળખાતા શૂલ-મંજન પર્વત ઉપર ગયો. ત્યાં સૂર્યકુંડમાં સ્નાન કરી તેણે એકાંતમાં અનુશાન કરવા માંડ્યું. થોડા વખતમાં તને ઉચું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. તે એક ઠેકાણે લખે છે કે: “જનાર્દન સ્વામી જેવા સદ્ગુરુનાં દર્શન થયાં એ મારું મોટું ભાગ્ય છે. હું પામર એ ગુરુ મહારાજના ગુણનું શું વર્ણન કરું?” પછી તે પાછો દોલતાબાદ આવ્યો.

ગુરુએ તેને ઇશ્વરના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવ્યું અને પોતાની સાથે યાત્રામાં લોધો. ગોદાવરીના તટે આવેલા ચંદ્રભટના આશ્રમમાં તેઓ એક દિવસ રહી અંગદેશ્વરમાં નિવૃત્તિનાથની સમાધિનાં દર્શન કરવા ગયા. એકનાથને તં જોઈ ઘણો હર્ષ થયો. કેટલાક દિવસ પંચવટી તરફ ફરીને જગત્ના ઉદ્ધારને માટે અવતરેલી તે ગુરુ શિષ્યની જોડી મોટા આનંદથી ધર્મચર્યા કરતી કરતી પાછી દોલતાબાદ આવી પહોંચી. ગુરુએ એકનાથને આજ્ઞા અને આશીર્વાદ આપી પ્રવાસમાં આગળ વધવા કહ્યું. જનાર્દન પંતનો ઉપદેશ તેનામાં એવો ચોટી ગયો હતો કે લોકોએ તેની સત્પુરુષમાં ગણના કરી એને પુષ્કળ માન આપ્યું. તેણે એ નામનો સંઘળો યશ ગુરુને જ સમર્પણ કર્યો. ઠેકાણે ઠેકાણે તેણે પોતાના અલંગમાં લખ્યું છે કે શ્રી ગુરુવે દત્ત વોઢલિલા.

એકનાથની ઉપદેશ આપવાની રીત એવી અસરકારક હતી કે મહારાષ્ટ્રમાં હંભરો માણસો તેને પૂજવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓને તથા અભણ માણસોને સમજાય તેવા ઘણા અલંગ તેણે રચેલા છે અને તેમાં પ્રસંગે પ્રસંગે એણે પોતાના ગુરુનો મહિમા ગાયો છે. ઇશ્વરમાં અને ગુરુમાં તે બિલકુલ તફાવત ગણતો નહોતો. એકા જનાર્દનની પરબ્રહ્મ પુત્રીઓ એવું વચન તેણે સાફ લખેલું છે. એના જેવી ગુરુ ભક્તિ બહુ થોડા શિષ્યો દેખાડી શક્યા છે. મહારાષ્ટ્રમાં એકનાથને આજ પણ ઘણા લોકો માને છે. અને એવી મહત્તા મળવાનું ખાસ કારણ તેની ગુરુસેવા છે. ગુરુની ભક્તિના પ્રભાવથી એ આદેય ગુરુપાર્થ સિદ્ધ કરીને પોતાની અક્ષય કીર્તિ પાછળ મૂકતો ગયો છે. ગુરુભક્તિનો આ કેટલો બધો લાભ છે ?

કાગળ

રાજકોટ

તા. ૨૪-૨-૩૪

શનિવાર

ત્રિય ટીકુબેન, સુમનબેન, સરોજબેન તથા કુમુદબેન

તમારા બધા પાસેથી એકાએક અદ્દશ્ય થઈ ગઈ, કારણ કે મારે મુસાફરીએ જવાનું થયું તે દિવસે મારી તબીયત સારી ન હતી, એટલે તમને વાત કરવાનો વખત જ ન મળ્યો; છતાં તમે સૌ ખૂબ યાદ આવો છો.

મારી મુસાફરી આ પ્રમાણે હતી. ભાવનગરથી અમે રાજકોટ આવ્યા, ત્યાંથી દારકા ગયા. દારકામાં રણછોડજીનું મંદિર બહુ જૂના વખતનું બાંધેલું છે. તેની બાંધણી જોવા જેવી છે. એ ઉપરાંત ત્યાં પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજીનું સંપ્રહસ્થાન જોવા જેવું જે. દરિયા કિનારો પણ સરસ છે. જાત જાતના શંખલા છીપલા અને દરિયાઈ વનસ્પતિ કિનારા ઉપરથી મળે છે. જનુભાઈએ તથા કિશોરે ખૂબ શંખલા લીધ્યા, ખીસાં લઈ, મેં પણ તમારા માટે લીધા હતા, પરંતુ ભાર થવાથી નાખી દેવા પડ્યા.

દારકાથી અમે જેટમાં ગયા. જેટમાં જવા માટે અમે વહાણમાં બેઠા. વહાણમાં તો ખૂબ મજા આવી. દરિયાના પાણીમાં આકાશનું પ્રતિબિંબ પડે એટલે લીલાં પાણી લાગતાં હતાં. આપણે ગાઇએ છીએ ને કે “નીલસિંધુ જલ ઘોત ચરણ તલ” એ બરાબર લાગ્યું. વહાણમાં અર્ધો કલાક મુસાફરી કરી જેટમાં પહોંચ્યા. જેટમાં તો એકલા વૈષ્ણવોનાં મંદિરો જ છે, અને તે મંદિરમાં જતા પહેલાં દરેક જણનો એક રૂપિયો ને બે આના ટેકસ લેવાય છે. અમારા મનમાં કે અંદર શું એ હશે! પણ અંદર ગયા પછી એમ થયું કે આપણે પૈસા નાખી દીધા. બસ એ મંદિરમાં દર્શન કરીને બહાર નીકળ્યા. ત્યાં એક કિન્ડર ગાર્ટન શાળા બેઠી. તેમાં તમારા જેવડા છોકરાઓ બેઠા બેઠા મેઘીની લાલ લીલી રહ્યા હતા. માસ્તર કહે, ‘એ પણ એમને શીખવું જ નોંધ્યે ને?’ મેં પૂછ્યું, ‘તમે શું લખાવો છો?’ એટલે તરત જ માસ્તરે એક તમારા જેવડી બેનને ઉભી કરીને એક સંસ્કૃત શ્લોક બોલાવ્યો, બીજી ને બોલાવ્યો, પણ બીજીને તો બોલતાં જ ન આવડે એટલે બિચારી રડવા જેવી થઈ ગઈ. પછી મેં કહ્યું ‘રેંવા ઘો લાઈ, અમારે શ્લોક નથી સાંભળવો’ પછી અમે ત્યાંથી સાંજે નીકળી ઓખા આવ્યા. ઓખા બંદર આપણા બંદર કરતાં સાફ છે. મોટી મોટી સ્ટીમરો ઠેઠ ઠાંઠા સૂધી આવે જાય છે. ઠેઠ કરાંચી, કચ્છ, મુંબઈ સૂધી સફર કરવી હોય તો અહિંથી બહુ જલદી જવાય.

સ્ત્રીબોધ તું નવું સાહસ

એક જ વર્ષમાં

વાર્તા અંક * ખાસ અંક * ખાળક અંક અને

જેનેને નવરાત્રમાં તથા હંમેશાં ગાવા માટે
ખાસ તૈયાર થયેલા નવા રાસ અને ગરબા
ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ અને સાક્ષર કવિમુદ્દયોના સહકારથી
ગુજરાતી માસિકોમાં નવી ભાત પાડતો

આવૃત્તો
અંક

ગરબા-અંક

ઓક્ટોબર
૧૯૩૪

આ ખાસ અંકના લેખકો:—

શ્રી. અમરદાસ	શ્રી. રમેશ્વરભી	શ્રી. સવિતાવત્સી ક. ૧
શ્રી. રામગોદનરાય દેસાઈ	શ્રી. દેવગજી પરમાર	શ્રી. ઉમેશ કવિ
શ્રી. લલિતજી	શ્રી. યશવંત પંડ્યા	શ્રી. કાંતીલાલ મણિલાલ
શ્રી. કેશવલાલ દ. શેઠ	શ્રી. ચાંપરી વિ. ઉદેલી	શ્રી. મોહિનીચંદ્ર
શ્રી. મુન્દરમ	શ્રીજયમનમોરીજીને પાડકલ	શ્રી. પ્રપત્ત ગો. કાજી
શ્રી. જનાર્દન પ્રભાસ્કર	શ્રી. જ્યોત્સ્નાજીને મુકલ	શ્રી. મુજગલાઈ શાહ
શ્રી. રમણલાલ સોની	શ્રી. જ્યેન્દ્ર પાડક	શ્રી. પ્રિયવદન બક્ષી
શ્રી. ગોકુળદાસ રાયચુરા	શ્રી. મંજુલાલ મનમુદાર	શ્રી. રસિક ભટ્ટ
શ્રી. શાન્તીકુમાર પંડ્યા	શ્રીમતી બાલાબેન	શ્રી. યશવંત ભટ્ટ
શ્રી. ત્રીવૃવન બાસ	શ્રી. નાનાલાલ દ. પટેલ	શ્રી. ગિજુભાઈ રાવળ
શ્રી. જયુભાઈ રાવળ	શ્રી. રમણીક કી. મહેતા	શ્રી. દીર્ઘશંકર જુહાપુર
શ્રી. ચંદ્રકાન્ત મંગળજીએજા	શ્રી. રમણીક અરાસવાળા	શ્રી. રસુલભાઈ વડોદરા

‘સ્ત્રીબોધ’ના નવા યનાર સવા વર્ષના ગ્રાહકોને લાભ—

૧૯૩૪ અને ૧૯૩૫ની ખે ભેટ મળશે.

આ અંકથી ગ્રાહક યનારને ઓક્ટોબર ૧૯૩૪થી ડીસેમ્બર ૧૯૩૫ સુધીનું
સવા વર્ષનું લવાજમ ફક્ત રૂપિયા પાંચ મનીઓર્ડરથી મોકલવા
પરદેશ માટે દશ શીર્ડીંગ.

લખો: મંત્રી “સ્ત્રીબોધ” પીરમશા રોડ; અમદાવાદ

અથવા ૧૨૮, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબઈ-૨

કાગળ

રાજકોટ

તા. ૨૪-૨-૩૪

શનિવાર

પ્રિય ટીકુબેન, સુમનબેન, સરોજબેન તથા કુસુમબેન

તમારા બધા પાસેથી એકએક અદ્રશ્ય થઈ ગઈ, કારણ કે મારે મુસાફરીએ જવાનું થયું તે દિવસે મારી તબીયત સારી ન હતી, એટલે તમને વાત કરવાનો વખત જ ન મળ્યો; છતાં તમે સૌ ખૂબ યાદ આવો છો.

મારી મુસાફરી આ પ્રમાણે હતી. લાવનગરથી અમે રાજકોટ આવ્યા, ત્યાંથી દારકા ગયા. દારકામાં રણછોડજીનું મંદીર બહુ જૂના વખતનું બાંધેલું છે. તેની બાંધણી જોવા જેવો છે. એ ઉપરાંત ત્યાં પુરૂષોત્તમ વિશ્રામ માવજીનું સંપ્રહસ્થાન જોવા જેવું જ. દરિયા કિનારો પણ સરસ છે. જાત જાતના શંખલા છીપલા અને દરિયાઇ વનસ્પતિ કિનારા ઉપરથી મળે છે. જનુભાઇએ તથા કિશોરે ખૂબ શંખલા વીણ્યા, ખીસાં લઈ, મેં પણ તમારા માટે લીધા હતા, પરંતુ ભાર થવાથી નાખી દેવા પડ્યા.

દારકાથી અમે જેટમાં ગયા. જેટમાં જવા માટે અમે વહાણમાં બેઠા. વહાણમાં તો ખૂબ મજા આવી. દરિયાના પાણીમાં આકાશનું પ્રતિબિંબ પડે એટલે લીલાં પાણી લાગતાં હતાં. આપણે ગાઇએ છીએ ને કે “નીલસિંધુ જલ ઘાત ચરણ તલ” એ બરાબર લાગ્યું. વહાણમાં અર્ધો કલાક મુસાફરી કરી જેટમાં પહોંચ્યા. જેટમાં તો એકલા વેંચુવોનાં મંદિરો જ છે, અને તે મંદિરમાં જતા પહેલાં દરેક જણનો એક રૂપિયા ને બે આના ટેકસ લેવાય છે. અમારા મનમાં કે અંદર શું એ હશે! પણ અંદર ગયા પછી એમ થયું કે આપણે પૈસા નાખી દીધા. બસ એ મંદિરમાં દર્શન કરીને બહાર નીકળ્યા. ત્યાં એક કિંન્ડર ગાર્ટન શાળા જોઈ. તેમાં તમારા જેવડા છોકરાઓ બેઠાબેઠા મેથાની લાલ વાણી રહ્યા હતાં. માસ્તર કહે, ‘એ પણ એમને શીખવું જ જોઈએ ને?’ મેં પૂછ્યું, ‘તમે શું લખાવો છો?’ એટલે તરત જ માસ્તરે એક તમારા જેવડી બેનને ઉભી કરીને એક સંસ્કૃત શ્લોક બોલાવ્યો, બીજી ને બોલાવ્યો, પણ બીજીને તો બોલતાં જ ન આવડે એટલે બિચારી રડવા જેવી થઇ ગઇ. પછી મેં કહ્યું ‘રેવા ઘો ભાઈ, અમારે શ્લોક નથી સાંભળવો’ પછી અમે ત્યાંથી સાંજે નીકળી ઓખા આવ્યા. ઓખા બંદર આપણા બંદર કરતાં સારું છે. મોટી મોટી સ્ટીમરો ઠેઠ કાંઠા સૂધી આવે જાય છે. ઠેઠ કરાંચી, કચ્છ, મુંબઈ સૂધી સફર કરવી હોય તો અહિંથી બહુ જલદી જવાય.

બીજે દિવસે અમે જામનગર ગયા. જામનગરમાં આપણું કુદનતબેનને ત્યાં ઉતર્યા અને પછી બે કલાકમાં ફરાય તેટલું ફરીને જામનગર જોયું. ત્યાં જામ સાહેબનો મહેલ જોવા જેવો છે, પણ અમને વખત ન હતો એટલે જઈ શક્યા નહિ, પણ ગામના રસ્તા આપણા કરતાં ઘણાં સારા ચોખ્ખા અને પહેળા છે. રસ્તા ઉપરનાં મકાનો પણ લગ્ન છે. પણ ગામની ગલીઓ અને શેરીઓ આપણા ભાવનગર જેવી જ ગદી છે.

બીજે દિવસે અમે રાજકોટ આવ્યા. અને તેજ દિવસ જુનાગઢ ગયા. જુનાગઢથી બીલખા ગયા. બીલખામાં મહારૂદ્ર યજ્ઞ હતો. ત્યાં ત્રણ દિવસે રહી પાછા જુનાગઢ આવ્યા. અને વહેલી સવારે ગીરનાર ચઢવા ઘોડાગાડી કરીને તબેટીમાં પહોંચ્યા. મેં પહેલાં તો વિચાર કર્યો હતો કે ડાળીમાં બેસીને જ ઉપર જવું, પણ અમે ગયા તે દિવસ ખૂબ યાત્રાજીઓ હોવાથી ડાળી મળી જ નહિ. એટલે પછી પીમે ધીમે પગે ચાલીને જ ચઢવાનો નિશ્ચય કર્યો. હોંશમાં ને હોંશમાં થોડું તો ચઢી, પણ પછી તો એવો યાત્ર લાગ્યો કે ચઢવાની હિંમત તૂટવા માંડી. પણ ડાળી વગર શું થાય? વચ્ચે કાંઈ થોડું જ રહેવાય છે? ધામે ધીમે વિસામો ખાતા માંડ માંડ ઉપરકોટમાં પહોંચ્યાં. જૈનોનાં દહેરાં ખૂબ સરસ છે. શેત્રુંજય કરતાં પણ સરસ. ત્યાંથી ઉપર અંખાજી છે, અને અંખાજીથી નીચે ઉતરી પાછો બીજો પહાડ ચડીને શુરૂદત્તાત્રય જવાની હિંમત આવી નહિ એટલે ત્યાંથી સેવાદાસની જગ્યામાં આવ્યા. ત્યાં રસોઈ બનાવીને જમ્યા અને સૂતા. ઉંઘ તો એવી આવી ગઈ કે ન પૂછે વાત. અહિં હવા તો એવી આવે છે કે બાણે ઉડી જઈશું. મને તો અહિં જ રહી જવાનું મન થયું, પણ આખરે સાંજે પાછું ઉતરવું જ પડ્યું. ઉતરવાનું ખુબ સહેલું પડ્યું, પણ જ્યાં નીચે ઉતર્યા ત્યાં પગમાં એવા ગોટલા ચઢ્યા કે કોઈ ઉભા જ ઘઈ શકે નહિ. પગ તો એવા દુઃખે બે દિવસ સૂધી તો અમે બધા બેઠા બેઠા જ આધ્યા. જુનાગઢમાં જોવા જેવું ઘણું છે પરંતુ અમે બધા થાક્યા એટલે છોડી દીધું, અને પાછા ઉપડ્યા. ગઈ કાલે હું રાજકોટ આવી છું. ઘણું કરીને સોમવારે હું ત્યાં આવી જઈશ અને મંગળવારે તમને સૌને મળીશ. હજુ પણ થાક ઉતર્યો નથી એટલે જેમ તેમ તમને કાગળ લખ્યો છે. તરલાબેન આપણા ઓરડામાં આવતાં હશે ! આપણા ઓરડાના સૌ બાળકોને રામરામ.

નર્મદા બેન.

બાળકોના લેખો.

દાનવીર કબીર

એક હતો વણકર. તેનું નામ તમાલ મોમીન હતું. તે કાશીમાં રહેતો. એક દિવસ તે ગંગા નદીને કિનારે ફરવા ગયો. ત્યાં તેણે એક પેટી તણાતી દીડી. તે પાણીમાં ફૂદી પડ્યો. અને પેટી લઈ આવ્યો. ઉઘાડીને અંદર જુએ છે તો એક છોકરો રામ-રામ-ખેલતો પડ્યો હતો. વણકરને છોકરું ન હતું તેથી. તે ખુશ થયો અને આ છોકરાને ઘેર લઈ ગયો અને તેનું નામ કબીર પાડ્યું. આ બાળક એક મહાન ભક્ત થયો તે શાલ વણવામાં જેટલો વખત ગાળતો હતો તેનાથી ઝાઝો વખત ઇશ્વર ભક્તીમાં ગાળતો હતો. એક દિવસ તે શાલ વણતાં વણતાં અટકી ગયો અને આંખો બંધ કરીને કૃષ્ણની ભક્તી કરવા લાગી ગયો. એ વખતે કૃષ્ણ તેની પાસે આવ્યા અને શાલ વણવા મંડી ગયા. કબીરે, આંખ ખોલી ત્યારે તેણે કૃષ્ણને જોયા, તે કૃષ્ણને પગે લાગ્યો ને કૃષ્ણ અલોપ થઈ ગયા.

બીજે દિવસે કબીરની માએ કબીરને કહ્યું, -બેટા, ગુજરીમાં જઈ આ શાલને વેચી આવ. કબીર ગુજરીમાં ગયો પણ તેનો લેનાર કોઈ ઘરાક તેને મળ્યો નહિ. જે શાલ જુએ તેને શાલ ખુબ કિંમતી લાગે એટલે એનો ભાવ જ, પૂછે નહિ. ગુજરી ખલાસ થઈ ત્યારે કબીર એક પટેલા ઘરમાં ગયો અને ભજન કરવા મંડી પડ્યો. કૃષ્ણ કબીરની પરીક્ષા કરવા ભીખારીનો વેશ લઈ તેની પાસે આવ્યા અને શાલ માગી. કબીરે તે આપી દીધી. પછી ભગવાન તેની માતા પાસે ગયા અને ખોટા 'તારા દિકરે એક ભીખારીને શાલ આપી દીધી છે. અને એક 'પટેલા ઘરમાં બોકને લીધે સંતાપ ગયો છે.' કબીરની મા ગુસ્સે થઈ. તે કૃષ્ણ ભગવાન સાથે પહેલા ઘેર ગઈ અને કબીરને સોટીવડે મારવા લાગી; પણ કબીરને સોટી વાગે જ નહી. આ વખતે કૃષ્ણ ભગવાન હસી પડ્યા અને ભીખારીનો વેશ તજી દઈને ઉભા રહ્યા અને તે માને કહેવા લાગ્યા કે, તારો પુત્ર જહુ દયાળુ છે અને ગરીબને દાન આપીને મને ખુશ કરે છે. આટલું બોલી ભગવાન અલોપ થઈ ગયા.

કનકરાય છોટલાલ જાની. (ઉ. વર્ષ ૬.)

બાળમિત્રોને

બહાલાં બાળમિત્રો,

શ્રી. જમુભાઈને બદલે આજે હું તમને મળવાં આવ્યો છું. તમારો બુનો ભાઈબંધ છું. ભૂલી તો નથી ગયાને? જમુભાઈ હમણાં બીજાં કામમાં પડ્યા છે. તેમાં એક કામ એક દરદી મિત્રની સારવાર કરવાનું છે. માંદા માણસની સારવાર કરવા તે શકાય તેમાંથી આપણે કેવી રીતે એમને બોલાવી શકીએ! એમના મિત્ર જલદી સાજા થઈ જાય, અને જમુભાઈને જલદી દુરસદ મળે, એમ આપણે સૌ ઈચ્છીશું. જમુભાઈને ત્યાર પછી કાંઈ આપણે ઊડવાના નથી. માફ નહિ માને, તો તમે બધાં તો છોને? આપણે સૌ લેગા મળીને તેમને બોલાવો લાવીશું.

જમુભાઈએ ત્યારથી 'બાળક'માં કામ કરવા માંડ્યું, ત્યારથી તે કામ ઉપર બહુજ ધ્યાન આપ્યું છે. તમારે માટે કાંઈને કાંઈ નવું લખાણ આપવાની તેઓ ઇચ્છા રાખતા હતા. પોતાના મિત્રો પાસેથી તમારે માટે નવા નવા લેખો મેળવતા હતા. તેમાંથી ગયા મે માસનો આખો અંક તેમણે તમને કેટલો સરસ આપ્યો છે? તે માટે તમારી તરફથી હું એમને ઉચકાર માનું છું. આ કામમાં ભાઈ મનુભાઈ જોધાણીએ પણ મદદ કરી હતી, એ ભાઈ તો હજી પણ મદદ કરશે જ.

હમણાં તો વરસાદની મહેર છે. સુંગ્રહ અને ગુજરાતમાં લીલાંલહેર છે. સૌ બાળમિત્રોએ વરસાદની મજા જોઈ હશે. વરસાદ પડે છે ત્યારે કેવો આનંદ થાય છે! ઝાડપાન લીલાં કચ થાય છે, નદિનાળાં ઉભરાય છે, ખગખગ કરતાં તે દોડે છે, પશુપંખીઓ પાણી જોઈને રાચે છે, વાદળાં જોઈને મોર ટહુકે છે ખેડુતો આનંદથી ખેતરોમાં દોડાદોડ કરે છે. વરસાદથી ભીંજાય છે, કીચડ, ખુંદાય છે, પણ પાક સારો થશે તે આશાએ આનંદ છે. વરસાદની એવી મજા છે. ખાવાનું આપે, પાણી પાય, તાઢક કરે. ચાલો આપણે પણ બોલીએ: આવરે વરસાદ, ઘેઝેરીયો પરસાદ.

વસંતપૂરમ, જુહુ

સાંતાકૃષ્ણ

લી. તમારો મિત્ર

કેશવપ્રસાદ દેસાઈ

સ્પર્શોધ

પુસ્તક : ૭૮
અંક : ૯ મો

બાળક સાથે

: સપ્ટેમ્બર :
૧૯૩૪

નર્તીઓ (શ્રી. પુતળીબાઈ કામરેજી
શ્રી. દેશવત્સાલ સી. દેસાઈ
મંત્રી :

હવનકાલ અમરશી મહેતા :

‘સ્પર્શોધ’ : કાર્યાલય, અમદાવાદ અને ૧૨૮, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨
જુરક અંકના છ આના.

મોહ અંધકાર ઉરે, જહી જ્ઞાન-દીવડી,
જેઈ તો ચોખ્ખણે, સ્મૃદ્ધિ અઢળક પડી,
મહે તો માંડયું શોભીતું સૌ સજવા, કે-

ગહાર રણું કોઈ નડી:

મહારે:—

‘મહારા’ ના મેલ ધોઈ, પ્રેમાલુપણ ધરી,
મનવાણી કાયા, સામગ્રી હૃદયે ભરી,
કરી દૂર માન-ભાવ જઈ લજવા, કે-

ઉભા હરિ ઘટડે ચડી:

મહારે:—

ઉમેશ કવિ.

ધરના વડિલો ન સાંભળી નય તેથી સાવચેતિ રાખતી, વાણીના અર્ધપ્રહ્લ્લાં દ્વારમાં રહી, રોકાઈ, અપ જોયું બોલી, બહુધા તો એટા અભિનય વડે કહી લેતી, રસમૂર્તિ શી નવલવધુ-સુહાગિની સુકઠિની, સુમધુર ભાષિણી શી શોભે છે.

પુત્રી મરીને શુદ્ધિથી બનેલી એ આર્થ યુવતીની મનોમુંઝવણ, રસ અઠળામણ કે ભાવમુંઝવણ જેવું બની જતું એનું મૌન ભણ્યે-અભણ્યે એને વાણીના સંધમ તરફ દોરવી જઈ, મૌનિની બનાવતું રહે છે.

વાણીના ઐશ્વિક સંધમમાં હજુ કદાચ કંઈ શુષ્કતા-કઠોરતા, નિરસતા સંભવે; પણ આર્થ સંસારની અવિઘટત કુટુંબની મર્યાદાના સંસ્કારમાં માનભરી મળતી, સંયુક્ત કુટુંબની એ નવલવધુ તો મૃદુ આશું ધીર અને સહેતુક સંભાષણ કરતી, એ જડ તપસ્વી કરતાં વધુ કાવ્યમય અને કલામય સુહાસ છે. સલાહ, સૌમ્ય મધુર અને સથેમ ભર્યું તેનું સંભાષણ આલ્હાદક અનિર્વચનીય, અકલંચ્યભાવ લીલા ઉત્તેજક બની રહે છે.

અંતરમાં ઉગ્યું કે દુરત કહી નાખવાની વૃત્તિ નિર્દોષ તો છે પણ અધીર, અસાંત કે અચતુર પણ છે.

શું કામ બોલવું જોઈયે! બોલ્યા વગર ન ચાલે! મુંઝા રણું ન પરવડે! એવાં મનનની ચારણીમાંથી, અગર એ બોલી નાખવાની ઇચ્છાને ચાળવામાં આવે તો-તો એટલા મનનને અંતે બોલેલું એ સંધમ ભર્યું કહેવાય, અનિવાર્ય ગણાય, સ્વાભાવિક મનાય.

મૌન તો તપનું મુખ્ય અંગ છે. સંધમની પ્રાથમિકતા જેવાં તપો-અમિકાની તળેટી જેવાં ચમ-નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, ઉપવાસ, જપ, હોમહવન, સંધ્યાદિ જેવું મૌનપાલન પણ તપલક્ષણ છે.

મૌન પાળતાં સારાસારના વિવેકથી માંડીને સમતા, ધૈર્ય, સહિષ્ણુતા ક્ષમા ઔદાર્યતા, આદિસાધના જેવી શુભાશી સત્ય સમજતાં નિર્દોષ નિર્લેપ નિષ્પાપ જીવન ધરી સકાય છે.

લાલસા, વાસના, માયિક ભૌતિક કે પાર્થીવ રૂચીઓને છુટ્ટી, ત્યાગની ઉચ્ચતાયે પહોંચવા જેવું મૌનપાલન, મૌનમુક્તિ સુધીના સમયમાં તો માનવિના ક્ષણિક ઉત્સાહે ઉદ્ભવેલી પાયા વિનાની અભિલાષાની પુરી જડતી લઈ લે છે. દંભની કૃત્રિમતા એ ઈન્દ્રિય નિગ્રહતા સાગરમાંથી મૃતશબની જેમ કિનારે લાવી મુકી દે છે. સકામ સસ્વાર્યતાની લાલચ વૃત્તિને તો કમતી જ રહેલી દે છે.

અંતરની વિરોધી લાગણીઓને કાલુમાં લઈ સાધક આશ્રય વધતાં ચેતાનાં કહેવાતાં સર્ગાં સ્નેહિ આત્મ કુટુંબીઓથી એ તરફના વિરોધ જેવી અસુચા-ઉપેક્ષા-ઉપદ્રાસ જેવું પણ મેળવે છે.

મૌનાચરણથી માંડીને મૌનમુક્તિ વચ્ચેના ગાળામાં અંતરમાં ઉદ્ભવતી, ચોળાતી, મંથાતી કે વાણીમાં દુરત પરિણમવા બે લગામ બનતી મગતવતા, અહંતા કે સ્વત્વતાની વધુ ઓછી અસર ઉપદેશાત્મક ન બને તેટલી સંભાળ રાખી કવિતા વણી લીધી છે.

કાવ્યતા હાર્દ જેવાં નાયિકા કે અલંકારની દૃષ્ટિએ માનવતી, લગ્નસંક્રિત, રતિકોવિદા, પ્રગ-લ્લાવચના, કલહાન્તરિતા જેવા બેદ-પ્રકારવાળી નાયિકા અને સુષ્ટત્વે રૂપાલંકારમાં ગણાય.

પુસ્તક ૭૮ ::

સપ્ટેમ્બર : ૧૯૩૪

:: અંક ૯

મૌનવતી

મહારે મહારે વસ્તુ મૌન તાણું
પિયુ કને કુંચી પડી;
મહારે મહારેવતું મન ભભરાણું
ઘડી ઘડી કહેતું જડી:

ધ્રુવ.—

અંતરને ઓરડે-હું આઘડું એકલડી,
યાકું કંટાણું મુંઝાઈ જઈ હરઘડી;
જઈ તાકું કમાડની તડમાં, કે—
બહાર કોઈ ખોલે કડી:

મહારે :—

હેયાંને ગોળે જઈ ખેદ-કાંકરી ચડી,
તીનું પડીને વહું પાણી નયને ચડી;
મહારે લાગ્યું, મહારા આંસુ પડમાં, કે—
બહાર કોઈ વ્યકિત ખડી:

મહારે :—

ખેદ, દાહ, કોષ સહુ હાંસી કરવા મળે,
દમા ને સહિષ્ણતા બે મુંગાં રહી સાંભળે,
ભળી મહીયરની માતી અહોંતા, કે—
બહાર ગયો સોપો દળી:

મહારે :—

ભરિની ખારીયે જઈ ઉભી રહી ઘડી,
બોમમાં રહી નિહાણું પૃથ્વીની પાવડી,
મળી સહીયર નિસર્ગની નવલતા, કે—
બહારની ઉપાધી ટળી:

મહારે :—

મોહ અધકાર ઉરે, જહી જ્ઞાન-દીવડી,
જોઈ તો ચોખ્ખો, સ્મૃત્તિ અઢળક પડી,
મહે તો માંડ્યું શોભીતું સૌ સજવા, કે-

બહાર રહ્યું કોઈ નહીં:

મહારે:—

‘મહારા’ ના મેલ ધોઈ, પ્રેમાલુપણ ધરી,
મનવાણી કાયા, સામગ્રી હૃદયે ભરી,
કરી દૂર માન-ભાવ જઈ ભજવા, કે-

ઉભા હરિ ઘટડે ચડી:

મહારે:—

ઉમેશ કવિ.

ધરના વરિયો ન સાંભળી નય તેવી સાવચેતિ રાખતી, વાણીના અર્ધશ્રુત્વા દ્વારમાં રહી, ડોકાઈ, ખપ નેચું જાણી, બહુધા તો વેણ અભિનય વડે કહી લેતી, રસમૂર્તિ શી નવલવધુ-સુહાગિની સુકઠિની, સુમધુર બાપિણી શી શોભે છે.

પુત્રી મટીને શૃદ્ધિણી બનેલી એ આર્થ યુવતીની મનોમુંઝવણ, રસ અકળામણ કે ભાવશુંચવણ જેવું બની જતું એનું મૌન નવરૂપે-અનવરૂપે એને વાણીના સંચય તરફ દોરવી જઈ, મૌનિની બનાવતું રહે છે.

વાણીના ઐચ્છિક સંચયમાં હળુ કદાચ કંઈ શુષ્કતા-કઠોરતા, નિરસતા સંભવે; પણ આર્થ સંસારની અવિભક્ત કુટુંબની મર્યાદાના સરેકારમાં માનસરી મળતી, સંયુક્ત કુટુંબની એ નવલવધુ તો મૃદુ આહું ધીર’ અને સહેતુક સંભાવણ કરતી, એ જડ તપસ્વી કરતાં વધુ કાચમય અને કલામય સુહાસ છે. સભાવ, સૌમ્ય મધુર અને સપ્રેમ બર્ણ તેનું સંભાવણ આદલાદક અનિર્વચનીય, અકલ્પ્યભાવ લીલા ઉત્તેજક બની રહે છે.

અંતરમાં હમ્યું કે તુરત કહી નાખવાની વૃત્તિ નિર્દોષ તો છે પણ અધીર, અસાંત કે અચતુર પણ છે.

શું કામ જોણવું નેઈયે! જોડ્યા વગર ન ચાલે! મુંગા રહું ન પરવડે! એવાં મનનની ચારણીમાંથી, અગર એ જોડી નાખવાની હચ્છાને ચાળવામાં આવે તો-તો એટલા મનનને અંતે જોણેલું એ સંચય ભર્યું કહેવાય, અનિવાર્ય ગણાય, સ્વાભાવિક મનાય.

મૌન તો તપતું સુખ્ય અંગ છે. સંચયની પ્રાથમિકતા જેવાં તથા-ભૂમિકાની તળેટી જેવાં યતનચયમ, આસન, પ્રાણાયામ, ઉપવાસ, જપ, દોમહવન, સંધ્યાદિ જેવું મૌનપાલન પણ તપલક્ષણ છે.

મૌન પાળતાં સારાસારના વિવેકથી માંડીને સમતા, ધૈર્ય, સદૃષ્ટિજ્ઞતા ક્ષમા ઔદાર્યતા, અહિંસા દયાના દેવી ગુણોથી સત્ત્વ સમજતાં નિર્દોષ નિર્દોષ નિષ્પાપ છવન યડી રાકાય છે.

લાલસા, વાસના, માયિક ભૌતિક કે પાર્થિવ રૂચીઓને છુટ્ટી, ત્યાગની ઉચ્ચતાએ પહોંચવા જેવું મૌનપાલન, મૌનમુક્તિ સુધીના સમયમા તો માનવિના ક્ષણિક ઉત્સાહે ઉદ્ભવેડી પાયા વિનાની અભિલાષાની પુરી જડતી હઈ લે છે. દંભની કૃત્રિમતા એ હૃદય નિઝહના સાગરમાંથી મૃતરાખની જેમ ફિતરે લાવી મુકી દે છે. સકામ સરવાર્થતાની લાલચુ વૃત્તિને તો હગતી જ ડેંબી દે છે.

અંતરની વિરોધી લાગણીઓને કાણમાં લઈ સાધક આગળ વધતાં પોતાનાં કહેવાતાં સગાં રનેહિ આત્મ કુટુંબીઓથી એ તરફના વિરોધ જેવી અસુચા-ઉપેક્ષા-ઉપહાસ જેવું પણ મેળવે છે.

મૌનાચરણથી માંડીને મૌનમુક્તિ વચ્ચેના ગાળામાં અંતરમાં ઉદ્ભવતી, ચોળાતી, મંચાતી કે વાણીમાં તુરત પરિણમવા એ લગામ બનતી મમત્વતા, અહંતા કે સ્વત્વતાની વધુ ઓછી અસર ઉપદેશાત્મક ન અને તેટલી સંભાળ રાખી કવિતા વણી લીધી છે.

કાવ્યના હાર્દ જેવાં નાયિકા કે અર્ધકારની દષ્ટિએ માનવતી, લગ્નસંકિત, રતિકોવિદા, પ્રગ-લ્ભાવચના, કલહાન્તવિતા જેવા ભેદ-પ્રકારવાળી નાયિકા અને મુખ્યત્વે રૂપકલંકારમાં ગણાય.

ધૂમાડાની દિવાલ

શ્રી. ખાચરદ માવજી વડેરા.

સામેના બંગલામાં ધામધૂમ થઈ રહી હતી. રહવારના પ્હોરથી પાણી છાંટનારા પાણી છાંટતા હતા અને મહિનાઓથી તપતી જ્વાલિના માર્ગમાંથી મીઠી સુવાસ ઉપજતી રહ્યા હતા. બારણાની બાજુમાં ન્હાનકડા મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો અને એ કાષ્ઠ માનવીકૃત રચના નહિ, પણ હૃદયની વ્યક્તિ હોય તેવી રીતે તેને ચોતરફથી લીલી-શીની વનસ્પતિઓથી મઢી લેવામાં આવતો હતો.

માણસોની દોડધામ, ગાડીઓના અવાજ, નવા કપડાના રંગબેરંગી વિધાનો, ફૂલના ખજાર અને સુંદરીઓના સૌંદર્યથી આખા બંગલાની આજુબાજુનો પ્રદેશ વિલાસની મૂર્તિ સમો બની ગયો હતો.

આજે શહેરના પ્રતિષ્ઠિત વકીલ શ્રી...ની પુત્રી લીલાબહેનનાં લગ્ન ઉજવાતાં હતાં અને બાજુના એક નાનકડા રાજ્યના દિવાનના પુત્ર તેને પરણવા આવવાના હતા. સવારના મંડપરોપણ હતું; જપોરના શ્રાવિ ભોજન હતું; સાંજના વરઘોડો હતો; રાત્રીના લગ્ન હતા; બીજો દિવસ સવારે પાર્ટી હતી. ટુંકામાં આધુનિક જમાનાઓ લગ્ન જેવી પ્રાચીન સંસ્થાની સમારંભ ઉજવણી માટે જુનામાં જુના તરવો સાથે સફાર સાધી, સમુદ્ધ ઉત્સાહની જેટલી જેટલી વિધિઓ ઉપજાવી હતી, તે બંધીજ આજે અદ્યો અવતરવાની હતી.

સંદેહ રેસમી પાનેતરમાં કપાળ પર કંકુની રેખા લગાવી, ગંગને હજારના સોનેરી રંજથી ઓપાવી, આજુબાજુ અને વારેવારે અગાસીમાં લીલા ફરી રહી હતી. પગની પાની પરનો

અજતાનો રંગ જાણે પગે પગે ભોંય સાથે ઘસાઈને શરીરમાંથીજ વધુને વધુ નીકળતો હોય, તેમ ઘેરો બનતો જતો હતો. મ્હોંપર પાઉડર સફાઈથી હડીને બેડો હોય, તેમ લાગતો હતો.

દેહમાંથી જેટલી લાવણ્યની પ્રભાઓ બેટી હતી, તેટલીજ ચિત્તમાંથી વિલાસની કલ્પનાઓ ઉધડતી હતી. દેહના અને વસ્ત્રના રંગમાંથી, મુલાયમતામાંથી, તરસી નગરની અને આલ્હાદક સ્પર્શની વાસનાઓ પહાવતી, આ કુમારિકા આજે એના નારીદેહ અને નારીકળાના સાફ્લ્યના દિનની ઉપાના રંગ ગ્રીલી રહી હતી. પિતાના વૈભવથી એક માત્ર વાસના વાળુ માનસ-અને તેને સંપૂર્ણ રીતે, સાંગીપાંગ અનુસરતું શરીર ધરાવતી બાલિકા એવાજ વૈભવી અને એવીજ ઉચ્ચાસના વાળા બીજા દેહમાં સમાઈ જવા તકસી રહી હતી.

ફરતી ફરતી લીલા ક્યારેક સાડીના સળો સમારતી; ક્યારે લટો ઝાંકતી, ક્યારેક રંગેલી પાનીઓ પર હાથ ફેરવતી, અને ક્યારેક સામેના એક સાદા મકાનની ન્હાનકડી બારી તરફ નગર ફેંકી ગર્વભરી રીતેઓહો ચૂસતી.

એ બારી વાળા મકાનમાં એક રતનચાઈ રહેતી હતી. રતનચાઈ કોણકના કામ કરતી, અને કોણકના પાણી ભરી જાંઘળી ગુગરતી. રતનચાઈને એક દીકરી હતી, તેનું નામ હતું કંચન, આ કંચન લીલાની બાળસખી હતી. બંને સમવયસ્ક હતી, સરખી રૂપાળી હતી. એ કારણ તો એમના બાળસખીપણાનું ખરૂંજ પણ રતનચાઈએ લાંબો વખત વકીલ સાહેબને

ત્યાં પશુ નોકરી કરેલી. લીલા અને કંચનના જન્મ પહેલાંની એ વાત હતી. અને તેમના જન્મ પછી પશુ બંને સમજણી થઇ લાં સુધી રતનબાઇ ત્યાં કામકાજ કરતી. કંચન સાથે આવતી અને લીલા તથા કંચન સાથે રમતાં.

બંને વચ્ચે રોડ હતો. હરિદ્રાઇ પશુ હતી. બંને સૌંદર્યમાં ઉધારી સરસાઇ કરતી. અને છાની છાની વાતોમાં દેહસૌંદર્યની વાસનાઓ સાથે રહીને ધડતી. પોતાના દેહને દિપાવવા-અને એનો જમાનાએ શોધી રાખેલો એક માત્ર ઉપયોગ થવાની ઉત્કંઠામાં બંને સરખી જ ઉતાવળી હતી. છાની છાની રીતે રાજરાણીની રમત બંને રમતા અને વધીલ સાહેબના વૈભવની મૂર્તિ સમા બંગલામાં ચારે બાજુ ઝોડાયેલા સ્ત્રી પુરુષના વિધિવિધ રંગદંતના ચિત્રોની નકલો કરતાં.

પશુ બંને વચ્ચે લાંબો ગાળો હતો. કંચનની વિધવા મા ગરીબ હતી. નાતજાતમાં આખરે વગરની-તરછોડાયેલી-હતી. પારકા કામકાજ કરતી. કંચનના જન્મ પહેલાં જ એનો બાપ મરી ગયો હતો અને આધેના કુટુંબીઓ કારજ પર આવી સઘળું સાફ કરી ગયા હતા. કંચન અનેક સુંદર યુવાનો ભેટી; નાતીલા અને પરનાતીલા. પશુ તેમાંથી એકેય તેને સ્વીકારવા કશુંક યાચ તેવી સ્થિતિ હતી નહિ બ્યારે લીલા પર કેટલાય કુટુંબો મરી પડતા. એને માટે જુવાનોનું જૂથ ભમ્યા કરતું-ડોશીઓ એને વહુ તરીકે લાવવાના, અને શેડીઆઓ વડીલ સાહેબના વેવાઈ થવાના કાંડ સેવતા હતાં. કંચન આ બધું જાણતી, નિસાસો નાખતી. લીલા એ જાણતી અને ગર્વભર્યું સ્મીત ફરકાવતી. આજે એજ સ્મીત એવીજ વિજયલાલસાથી હસી ઉઠતું. ડોકાઇ ડોકાઇને અગાસીના રવેશ પરથી કમરપંડો ત્રાગ છેક જુલાવીને લીલા કંચન સામુ નેવા

મથતી હતી. આંસુહરી આખો વાળો કંચન આજે ધર અંદરના ભાગમાં ગોંધાઇ રહી હતી.

કંચનનાં માનસ સમક્ષ આજની ધામધૂમ બાજે એક યંત્ર સમાન જડ, નિર્દય, વ્યવસ્થિત કાવતરાં સમી ભાસતી હતી. લીલાની સરસાઇમાં એ હંમેશ મોખરે હતી. આજે કાંડહરી પડી રહી, અને એક વૈભવ ભર્યા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહની રાણી તરીકે લીલા ઝડપાઇ ગઇ. સંસારના સ્વભાવો વધુ સુંદરતાથી માણુમાર પોતાના કરતાં લીલા વધુ સફળતાથી આખો સંસાર કબજે કરી શકી.

એને એક પ્રસંગ યાદ આવ્યો. એની શાળામાં વિચિત્ર વસ્ત્ર પરિધાન કક્ષાની હરિદ્રાઇ હતી. બધાની નજર સૌથી રૂપાળી આ બે છોકરીઓ લીલા અને કંચન પર હતી. લીલાએ જળતરંગની ધીમી ગતિ જેવા વણકટવાળું રેશમી વસ્ત્ર પહેરી પરીનો સ્વાંગ સજ્યો હતો. પશુ એવા ખર્ચાળ વેશ કરતાંય કંચને બાલુની ભરવાડશુ પાસેથી માગી આજીવો હીર અને આભલા વાળો છૂટો ચણીયો અને ઉડતો ધાત્તો વધુ વખણાયા હતા.

આજે લીલા શરીરને જરાય નહિ અડતું પાનેતર ધુમાવતી ફરતી હશે. ક્યાં એ-ક્યાં પોતે? સમાજમાં નથી કિંમત સૌંદર્યની, નથી પ્રતિભાની. સૌ વૈભવ અને પ્રતિષ્ઠા પાછળ ઘેલા છે. પોતાનામાં શી ઓછપ છે? પોતે શામટે આવી સુંદર સાસરી શાલાવી ન શકે? પશુ આટલી વિજળી જેવી તેજદાર છતાં એને રાખવા કોણ તૈયાર હતું? કારણ તો માત્ર એ જ કે એ વડીલની પુત્રી ન હતી.

“કંચન, ત્યારે જમવું છે ને? પછી હું ત્યાં જવાની છું.” રતનનો અવાજ આવ્યો.

“ના. મારે નથી જમવું. તું ભલે જાજો.”

“શામટે નથી જમવું? આજે એમ યાવ? આજે ત્યારી સખીના લગ્નનો દિવસ

અને તું ઉપવાસ કરે એ ચાલે ? સાંજના તો ત્હારેય જવું પડશેને ?”

“હું નથી જવાની બા ! મ્હારી કાઈ સખી નથી. મ્હારે અને એને શું ?”

“વાહ ! એમ તે યાચ ? એ બિચારી તારા માટે ઝંખી રહી હશે. ”

“એ બિચારી નથી. હું ઝાળખું છું, એ કઈંશાને. બા ! અંતે મારા પર રૂઆળ બતાવવો હશે. તું જમી લે. હું અત્યારે નહિ જમું. પછી ત્હારા ગયા પછી ઇચ્છા હશે તો જમી લઈશ. ”

“અભાગણી, તું છે જ એવી. ”

“હા-હા હું અભાગણી, મારા વાંકે નહિ ત્હારા વાંકે. ”

“મ્હારા વાંકે ?”

“હા. ત્હારા-સત્તર વાર ત્હારા વાંકે. તું શા માટે વિધવા થઈ રહી ? તું શા માટે ગરીબ વરને પરણી ? હું ત્હારે પેટે જન્મી ત્યારે આજે મ્હારી આ દશા થઈ છે ને ? મ્હારા જેવી અદ્ભુત છોકરીને જન્માવવી હતી તો કાંઈ સારા પુરુષને પતિ ધારવો હતો ને ?”

કંચને ઉમ બની જવાય વાલ્યો.

તેનું શરીર ચરચર કાંપી રહ્યું હતું. આંખોના ડોળા વિક્ષીત થઈ રહ્યા હતા. નિર્જળ લાગતા જળના કણો વિદ્યુત પ્રવાહ જન્માવવા જેટલા સશક્ત નીવડે છે, એ પ્રમાણે આંસુ વહાવતી તેની આંખો જગત ન સાંખી શકે તેવા તાપ વર્ધાવતી હતી.

“માને મોઢે સારા શબ્દો બોલતાં શીખી હો. આ જમાનામાં ન યાચ તેટલું ઓછું. છોકરી ઉડી ને માને ધણી ધારવાની સલાહ આપે એટલે હદ જ વળી ગઈને ?”

“હા, હા. શા માટે નહિં કરું ? ત્હેં મને જીંદગીમાં શું આપ્યું છે ? આ ચીથરાં જેવા કપડાના કુચા જેવી પથારી, આ ઊપર અને આ મોઢકતઃ એ બધાંની વચ્ચે મને જન્મ દેવા માટે તું કહે તો ત્હારો આભાર મારું. હું

સાચે જ અભાગણી છું. ” કંચનનો અવાજ ગળગળો થતો ગયો, આંખની પાંપણ બીની થઈ. તેણે પાંડવથી આંસુ હુંછવા પ્રયાસ કરતા બનને હાથોથી મ્હોં ઢાંકી દીધું.

“પણ, ત્હને શું યાચ છે ? કંચન તું આમ શા માટે કરે છે ?”

“બા, બા એ મારાથી નથી જોવાતું. મ્હારાથી ત્હને ન કહેવાય. બા, હું જાણું છું, પણ મ્હારો ઉકળાટ સમજતા નથી. એ મ્હારા કરતાં જરાય રૂપાળી નથી. સૌ મ્હને જ વખાણતા. એ અત્યારે વૈભવની છાંયમાં પડશે. મ્હારે નસીબે કાણ માંડ્યો હશે ? બા, તું મ્હને કાણ ગોતી આપીશ ?”

“ત્હેં કંઈ નસીબ નેમી ખાધું છે ?”

“મ્હારે હતું જ ક્યાં. બા, હું ત્હારે પેટે જન્મી છું. હું એક ગરીબ બાળકની દિકરી છું. હું અપશુકનીયા છું. મ્હારા જન્મ પેલાં બાપ મરી ગયો. ”

“ત્હારો બાપ નથી મરી ગયો. કંચી ત્હંય ભાગ્યશાળી હોત એવા બાપની દિકરી છે. ”

“મ્હને કાણ લેવાતું હતું ? નાતમાં ત્હેં કેટલે ઠેકાણે પ્રયાસ કરી જોયો છે ? હું જાણું છું. મારી જીંદગી આમને આમ ગરીબીમાં, નાસમાં વીતવાની છે. એટલે જ મ્હને ત્હારા પર ધિક્કાર આવે છે. મ્હને ત્હેં આવો જન્મ શીદ આપ્યો ?”

કંચને ફરીથી લાંબી અણીદાર આંગળીઓ વાળી એ હથેળીમાં મોડું છુપારી દીધું. એના કુસ્કાના અવાજ અને આખા શરીરના કંપથી રતન પણ સ્તમ્ભ થઈ ત્યાં જ બેસી ગઈ.

લાંબો વખત સુધી બેમાંથી કાંઈ બોલ્યું નહિ. રતન સાંતિથી, સ્થિરતાથી કંચનના સામું જ જોઈ રહી, કંચને પોતાનું છુપાવેલું મ્હોં ધીરે ધીરે ખુલ્લું કરી ઉભા કરેલા બે ગોઝણ વચ્ચે નીચું નમાવી દીધું. ગોઝણની

આબુઆબુ આંગળીઓ ગૂંથો બંને હાથ તેણે
ભરાવી રાખ્યા.

બહાર બેંડનેા મધુર સરોદ નીકળવા લાગ્યો.
બૈરાંઓના કોકિલ કંઠમાંથી અશાસ્ત્રીય રીતે
પણ સુરાવટની મોહકતા વાળાં ગીતો સંભળાવા
લાગ્યાં.

“તું જા.” કંચને ધીમેથી કહ્યું.

“હવે મ્હારે નથી જવું” રતને જવાબ
વાળો,

“મ્હારે લીધે તું શા માટે અટકે?”

“ત્હારે લીધે નહિ, મ્હારે જવું જ નથી.
મ્હને પોતાનેય અણગમેા આવે છે.”

કંચન આંસુના રેલાવાળા મુકોમલ મ્હોંથી
તાકાને જોઈ રહી. રતને તેને બેંચી ગોદમાં લીધી.

“બેટા કંચન, હું જ નફ્ટ છું.”

કંચને માતાની વિશાળ છાતીમાં ન્હાનકડું
મ્હોં છુપાવી દીધું.

“તું શા માટે નફ્ટ બા! મ્હારે જ સમજવું
જોઇતું હતું. મ્હારી સરસામ્ર એ લીલા સાથે
મ્હારે જ કરવી ન જોઇએ.”

“હું સાચે જ નફ્ટ છું. ત્હારી ગુન્હેગાર
છું. બીજાની તો હીક, પણ સૌથી વધુ ગુન્હે
તો મ્હેં ત્હારો જ કર્યો છે.” રતને દષ્ટિ
સ્થિર કરી કહ્યું.

“બા! મને માફ કર. હું ફરીથી એવું
નહિ બોલું”

“તું ખરાબ બોલી જ નથી. ત્હેં ખરેખર
આજે સાચું જ જણાવ્યું છે. ત્હારા જેવી
દિકરી જન્માવતાં પ્હેલાં, મ્હારે પુરી સાવચેતી
રાખવાની જરૂર હતી. તું કોણ છે, એ તું
જાણે છે? કંચન! તું જાણે છે તું કેાની પુત્રી
છે? તું એક ગરીબ પ્લાહાલુની દિકરી નથી.”

“ગરીબ પ્લાહાલુની નહિં? ત્યારે? આ
તું શું કહે છે?”

“હું સાચું કહું છું. માટે જ મ્હને આજે
મ્હારી નફ્ટાઇ દેખાવ છે.” કંચન ત્હારા બાપ
એટલે મ્હારા પરણેલા ધણી તો બિચારા
બિમાર હતા, અને આ લીલાના બાપ
જીવાનીમાં હતા. તું એની પુત્રી છે.
બેટા-આ ત્હારા વિશ્વ ખરેખર ગુન્હે છે.
સંતાનના પિતા સાથે લગ્ન કર્યા વિના-સંતાનને
ઉપજવી, જીંદગીભર તેને અપમાન, ધૂણા અને
તિરસ્કારમાં ધકકેલવાં, તે સાચે જ ગુન્હે છે.
બેટા, નાતજાત-અધા આ હકીકત જાણે છે.”

“એટલે? હું લીલાની બહેન?”

“એ જ લીલાની તું બહેન. માત્ર હું એને
પરણી નહિં, એટલે તું અહિં, એ સાં.”

“સાચી વાત?”

“સાચું કહું છું. તું સફાબગી યર્ષ શકી
હોત એવા બાપની બેટી છે.”

“ત્યારે એ મ્હને લીલાની માફક ઉછેરવા,
પરણાવવા બધાયેલો છે. મ્હારામાં અને લીલામાં
આટલો તફાવત શા માટે? એને માટે પ્રતિષ્ઠિત
કુટુંબો ઉપરાઉપર પડે, અને મ્હને કોઈ નહિં-
રાખે એમ શા માટે?”

“બેટા તું બાળક છે. જરા મ્હોટી યશ્ય,
એટલે દૂર દેશાવરમાં કોઈ ઠેકાણું શોધી
કાઢીયું.”

“સાચી વાત. અહીં મ્હને કોણ રાખે?
હું તો પરણેતર વગરનું ફરજદ છું. મ્હને કોણ
લે? બા, હું ત્હને હવે સાચું કહું? હવે હું
પરણીય જ નહિં. મ્હારે પરણવું જ નથી.”
કંચને એકદમ નિશ્ચયથી જણાવ્યું.

“કાં બેટા! શા માટે?”

“શા માટે ? આવા પરણેતરની કિંમત શી ? ને પરણ્યા વિના પેટ ભરી શકાય છે; પ્રેમ કરી શકાય છે—પ્રજા ઉપજાવી શકાય છે, ત્યારે શા માટે એ લીલા લાકડાની અમીનો ધુમાડો કલાકો સુધી ધુમટામાં ધુપાંખને ખમવો ? બા, પરણવાની આટલી તકલીફ સહન કરવા નેટલીય એ પરણેતરની કિંમત મને લાગતી નથી ! હું નહિ પરણું—પરણીશ જ નહિ ને !”

“અરે, ગાંડી હમણાં તો હજુ રોતી હતી.”

“હવે રોષ થયું નહિ. બા, હવે હું સ્ત્રી જ મટી જઈશ. હું તો આજ જ વહાણીશ. મારે પરણ્યાની પ્રતિજ્ઞા હવે હરામ છે. એ પ્રતિજ્ઞાએ મને આજ સુધી રીખાવી છે. લીલા કરતાં વધુ સૌંદર્યવતી અને ઉલ્લાસવતી બની શકે તેવી મહારી જાંઘળી એ નિરર્થક બજાડા દેવડાવી, ઘોંઘાટ. અને માત્ર ધુમાડાઓ ઉજવાતી લગ્ન સંસ્થાએ નિષ્ફળ કરી દીધી છે. એ પ્રતિજ્ઞા જ આજથી મારી વૈરણી. હું એને તોડીશ. નહિં તૂટે તો એની સામે જ ઢાંતીયા કરતી ચંડીકા માફક ધિક્કાર વર્ષાવીશ. મહારી જાંઘળી બગાડવાનો આવો કુર અધિકાર કોઈનો નથી, સમાજનો નથી, નીતિનો નથી, ખુદ પુત્રનો પણુ નથી. જે એ હક્ક મોગવી ગયું છે, તે માફ દુશ્મન.

“અરે, મહારી દિકરી !” સૂતે, કુચલને ગોઠમાં ફરી લઇ કહ્યું. “ભાણુ કરવામાં કેવી હોશીઆર છે !”

“આ ભાણુ નથી, બા !” કંચન તરછોડીને દૂર હડી. “આમ તો મહારા શરીરનું રોમે રોમ લાગી રહ્યું છે. આ જ સુધી મહારી અને લીલાની વચ્ચે સાચી વ્યવસ્થાની આગ લાગતી વજીબોત હતી. આજે હું સમજ્યું છું કે એ માત્ર ધૂમાડાની દિવાલ છે. એને માત્ર નિરક્ષર બાહ્યોએ ઉચ્ચાર કરવા જેવી નિર્જળ

કિયાઈ જ ચણી છે. એની આરપાર જોઇ શકાય છે, માત્ર જમ જ શકાયું નથી. એ જોડુ અને રીખાવું એવી નિર્મોલ્યતા મહારામાં નથી. હું એ દિવાલની આ પાર જીવન સર્ગવીશ. એ દિવાલના રજકણોને ફૂંકે મારીને હકાની દમશ. જે લગ્નની સંસ્થા લગ્ન સિવાયની સંતાન ઉત્પત્તિને અટકાવી શકતી નથી; પણ સંતાન થયા પછી તેની કુર સત્તામણી જીવનભર કર્યા કરે છે, તે સંસ્થા કોઇ માણસની બનાવેલી નહિ હોય. માણસ જે પદ્ધતિ સ્વીકારે, તે જ રીતે બધા વર્તે. નહિં તો બધા એ પદ્ધતિ વીખી નાખે આ લગ્ન મહારે ન ખપે, બા !”

“તું શું કરીશ ત્યારે ?”

“એ પ્રશ્ન તને ઉઠે છે ? સ્ત્રીને માટે લગ્ન સંસ્થાનો વિનાશ કેટલો સરળ છે ! કાં તો લગ્ન આવી માનવ વાસનાને સમાવી લઇ સમગ્ર રીતે જ્ઞાતિઆપી બને, નહિં તો એ સદંતર આશ્વું બા. હું એ કરીશ, બા.”

“એટલે ?”

લગ્ન એ કિંતો પ્રિય બંધન હોય, કિંતો પવિત્ર આચાર હોય. કાં તો લગ્નના આલિંગનમાંથી છૂટવા માનવી માગે જ નહિ, કાં તો એની સવળી સંસારી માનવતા એ આચાર અણિશુદ્ધ પળાવે. આજે આ ધૂમાડાની દિવાલ આજ પ્રતિજ્ઞાને દંભ પેદા કરી રહી છે. નવીન નીતિના સર્જનકાળે એ ધૂમાડાની દિવાલ હું તોડીશ.”

એડના મધુર સ્વરે દૂરથી મંજળાયા. બને મા દિકરી શાંત થયાં. ધીમે ધીમે બૈરાંબોના ગીતનો અવાજ આવવા લાગ્યો. કોલાહોલ વખે; અને એકી સાથે કેટલાયે બાહ્યોએ બેગા મળી મોહાના અશુદ્ધ સંસ્કૃતના ઉચ્ચારથી ધૂમાડાની એક વધુ દિવાલ બાંધવાની શરૂઆત કરી દીધી.

ઓજસ્વિતા

શ્રી. જયભાઈ રાવળ.

૧

ઝીણું અણુકે અગણીત તારા,
જ્યોતિ પ્રભાએ ટમકંત ન્યારા;
તેથી પ્રકાશે વધુ ચંદ્ર રેખા;
ઓજસ્વિતા શી જરતી પ્રતિભા.

૨

બાબાં વને છે કુસુમો રૂપાળાં,
દિગંત મહેકે લરતાં રસાળાં;
ને રમ્ય શોભે મધુરી અમેલી;
ઓજસ્વિતા તો સુખની સુવેલી.

૩

રયામા બલી સુંદર રયામવણી,
પક્ષી ગણોમાં મૃદુતા વરેલી;
સુકંઠ નાદે રસરાગ રેલે,
ઓજસ્વિતા સૌ દીલમાં સરે ને.

૪

શીળાં તરૂં યાં રમંણીય કુંજે,
આદહાદ નાદે ખગવૃંદ ગુંજે;
શાણી સરતી સરીતા સુરૂપ,
ઓજસ્વિતા તો રસરૂપ કુંજ.

૫

ગુણાલંકારથી રમ્યા, સુંદરી કદપવેલલી;
શીળી જ્યોતિ ઝરે સ્નેહે, ઓજસ્વિતા ઘરદીવલી.

હિસ્ટીરીઆ

શ્રી. બાનુ. પ્ર. દવે

કેળવાયેલા તેમજ અભણ-અન્ને વર્ગોમાં જે કોઈ અંગ્રેજી શબ્દ અત્યંત સહેલાઈથી અને ઝડપથી પ્રચાર પામ્યો હોય તો તે 'હિસ્ટી-રીઆ' શબ્દ છે. લગભગ દરેક સી 'હિસ્ટી-રીઆ' એટલે શું તે થોડેલે અંશે જાણે છે. કારણકે કતિ તેને પોતાને અગર તો પોતાની સખીઓમાંની એકાદને હિસ્ટીરીઆની ફરિયાદ હોય છે. પુરુષવર્ગમાંના ધણીખરાને આ રોગની કેવળ નામ પૂરતી જ પીછાન હોય છે. તેનું સાચું સ્વરૂપ જાણવાની જિજ્ઞાસા કે જરૂર તેમને જણાતાં નથી. તેમને તેમના ધંધાદારી ઘાન સિવાય અન્ય કોઈ જાણવાની જરૂર લાગતી નથી. તે જ મનોદશા આ અતિ સામાન્ય રોગ હિસ્ટીરીઆ સંબંધે પણ પ્રવર્તે છે. ગામડા-ઓમાં તો આ અજ્ઞાનપર આજીવિકા ચલાવનારા (ભુલો) પણ પડ્યા છે. ગૃહસંસારમાં પ્રથમ પગલાં માંડતી નવવધુ અગર તો કુટુંબની અન્ય કોઈ ભુવાન સ્ત્રીને હિસ્ટીરીઆની તાણુ આવે એટલે નાના ગામડામાં ભુવાને બોલાવવામાં આવે છે. ભુલો એ ગ્રામ્ય જીવનના સંસાર-શરીરને ફાલી ખાતી જોતું સ્થાન સાચવે છે. હિસ્ટીરીઆ રૂપી 'ઝોડ' વળગવાનું જે કારણ તે આપે છે તેનો દુરતજ સ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને પછી હિસ્ટી-રીઆથી પીડાતી તે બાઈ જીવે ત્યાંસુધી પોતાને માથે ઠોકી બેસાડેલા 'ઝોડ'ની કારખી છાપ સાથે બાઈનું જીવન વેદનાની અસહ્ય વંચણામાં અતમ કરે છે. જ્યાં ભુલાબાઈઓ નથી હોતા ત્યાં ભુલાથી પણ અપેક્ષા રોગીઓ ભુલાનું સ્થાન સાચવે છે, અને તેમના જર્જરિત અસ્તિ-

ત્વની કઠોરતાનો પૂરો ઉપયોગ એમને આધીન એવી ભુવાન વહુઓ પર કરે છે.

હિસ્ટીરીઆની વ્યાખ્યા બાંધતી અતિ મુશ્કેલ છે; કારણ કે અમુક ચોક્કસ શબ્દોની મર્યાદાથી તેના સ્વરૂપનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપી શકાતો નથી. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિના માનસમાં સ્વયંપ્રેરિત અગર અન્યપ્રેરિત અમુક વિચારો વડે તેના ચિત્તવ્યાપારની વિકૃતિ થવા માટે ત્યારે ચિત્તની એ અસ્થિરતામાંથી ઉપજતા લક્ષણો હિસ્ટીરીઆના નામથી ઓળખાય છે. પરિણામે વ્યક્તિના આચારવિચાર અને માનસમાં ભારે પરિવર્તન થાય છે.

હવે આપણે આ સ્થિતિના ઉત્પાદક કારણો તપાસીએ. પ્રત્યેક વ્યક્તિના જીવનને ઉછેર તેની આસપાસના વાતાવરણ પર અવલંબે છે. અવજ, સ્પર્શ, કથન વગેરે પ્રત્યેક કાર્યની છાપ અણુઅણુપણે આપણું ચિત્ત ઝીલતું જાય છે. ભારે સંયમ પાળીને બાલ્યવાતાવરણની અસરથી મુક્ત રહેવાના પ્રયત્નો વેદકાળથી થતા આવ્યા છે. પ્રેમ, ધિક્કાર અને ભય એ ત્રણ લાગણીઓની ત્રિપુટી પ્રત્યેક માનવીને તેના જીવનપંથ પર ઢસડી જાય છે. માનવ-સંસ્કૃતિનું ધડતર પણ એ ત્રિપુટીના ત્રાજવે તોળાએલું રહે છે. વાતાવરણમાં ઝીલેલા સંસ્કારોનું અનુકરણ કે અનુસરણ અજાણપણે નિરંતર આત્માજ કરે છે. વ્યક્તિ જ્યારે તેના આત્મસંયમ વડે આ અનુકરણ રોકવા અસમર્થ નીવડે છે ત્યારે માનસિક રથેય ગુમાવે છે. એથી હિસ્ટીરીઆ અને બીજા માનસિક દરદો-માં જણાતાં લક્ષણો ઉપસ્થિત થાય છે અને

ચિત્તસ્થિતિ સદા ઉચ્ચેરાયેલી રહે છે અને તેથી ધીરે ધીરે માનસિક વિકૃતિ થવા માટે છે.

જેના ચિત્તવ્યાપારની ગતિ શુદ્ધ હોય અને શરીરના સ્નાયુ તેમનું કામ યોગ્ય રીતે કરતા હોય, તે દેહધારીના માનસનું પ્રત્યેક વલણ યોગ્ય જ હોય છે. ચિત્તની સારાસાર પારખવાની વિવેકશુદ્ધિ બ્રહ્મ થતાંની સાથે જ હિસ્તરીઆના ગુચ્ચવણુભર્યા કાલકા ઉભા થાય છે. આત્મારવિચારમાં વિસંવાદીત્વ અને શરીરના ગતિ, સ્પર્શ વગેરે કાર્યો પર પરિવર્તનના પડછાયા ઉતરે છે. આવી વિવેકશૂન્ય અને આત્મનિશ્ચય વિનાની વ્યક્તિમાં જે કાંઈ આવેગ એકાએક આવે છે, તેને મન અને શરીર તુરત જીલી લે છે. કારણ કે તે આવેગને વિવેકશુદ્ધિનો સામનો કરવો પડતો નથી. એથી જ મનની લાગણીઓનો અતિશયોક્તિભર્યો પડેલો આખો શરીર સોંસરો ઉતરે છે અને સ્નાયુ, સ્પર્શદ્રિયો, ગ્રંથિઓની રસોત્પાદક ક્રિયા વગેરે બધાં એ લાગણીના તરંગે પોતાનો સ્વાભાવિક ક્રમ છોડીને એ આવેગ સાથે સહાનુભૂતિના સર હોડી રહે છે. લગાર જેટલી ઈજા કે દરદ તેથી વ્યક્તિના ચિત્તમાં એવી માન્યતા પેદા કરે છે કે જાણે તે સાર્થિક અક્રાંતિની ગયો છે. પણ વાતાવરણ બદલાતાં અને ચિત્તસ્થિતિ ઠેકાણે આવતા એ જ સાર્થિક એની મેળે સરખો થઈ જાય છે.

શારીરિક વિકાસની દૃષ્ટિએ, પુખ્ત વયના પહેલાના વર્ષોમાં કેટલીક વ્યક્તિઓમાં કામવિકારની પ્રવૃત્તિઓનો ઉદ્ભવ અત્યંત વિકૃત સ્વરૂપે થાય છે, એથી તુરત તે સ્નાનતંતુઓમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી; પણ એ કામવિકારને લગતી પ્રવૃત્તિઓ એ વ્યક્તિના માનસમાં ઉડે ઉડે પુખ્તવય સુધી દટાઈ રહે છે. પછી ઉમ્મરમાં આવતાની સાથે જ એ સુપ્રસ પડેલા કામવ્યાપારના અવશેષો અને સ્વાભાવિક જીવનની મનોવૃત્તિઓ વચ્ચે અથડામણ થાય છે અને આ અથડા-

મણમાંથી હિસ્તરીઆનાં લક્ષણો જન્મે છે. આવી રીતે આગલા વર્ષોમાં કામવૃત્તિ પહોંચેલી ઈજા વાળી વ્યક્તિઓ પુખ્ત વયની ન થાય ત્યાંસુધી સુપ્રસ પડી રહે છે અને પછી વાતાવરણના સંસર્ગથી અસ્વાભાવિક પ્રત્યાધાતોને પામે છે.

બાલપણના કામ-માનસને પહોંચેલી ઈજા અને પછીનાં તેના આવિષ્કરણોં એ જન્મેની સંયોજક કડીઓ હોવી જ જોઈએ. હિસ્તરીઆના દરદીથી એકાંતમાં સેવાતા વિચિત્ર પ્રકારના માનસિક દિવાસ્વપ્નો, એ ઉપર જીવ્યાવેલી બે સ્થિતિઓને સાંધનારી કડીઓ બને છે. આ દિવાસ્વપ્નોએ ધડેલી માન્યતાથી પેલી સુપ્રસ પડેલી કામવ્યાપારને પહોંચેલી ઈજાની સાંભરણ તાજ થાય છે અને એમાંથી હિસ્તરીઆના લક્ષણોનો ઉદ્ભવ થાય છે. બાલપણના સુપ્રસ પડેલા કામાનુભવોના પુનર્જીવનની રૂઢાવટ એટલે જ હિસ્તરીઆના લક્ષણો.

આ માનસિક રોગને સ્ત્રીઓ માટે ખાસ પક્ષપાત હોય છે. પુરુષોમાં સમૂળગો અભાવ હોય છે એમ તો નહિ જ, પણ ક્વચિત્ જ માલુમ પડે છે, ગત મહાયુદ્ધમાં અત્યંત માનસિક ઉત્તેજનાને પરિણામે કેટલાક સૈનિકો હિસ્તરીઆથી પીડાયા હતા. હિસ્તરીઆના એ ઉત્તેજક આગલા સંસ્કારો જન્યૂત કરનાર બે સુખ્ય કારણો છે:

(૧) વંશાનુગત અને (૨) સંસ્કારગ્રાહી.

પહેલા કારણમાં મામાપનો વારસો તેમના સંતાનને અત્યંત લાગણી પ્રધાન અને ઉચ્ચેરાટ ભરી ચિત્તસ્થિતિરૂપે મળે છે. જો એમના વંશવેદાને કાળજીથી તપાસવામાં આવે તો જરૂર કે ન કે માનસિક વ્યાધિઓ તેમના વડવાઓમાં હોવાની ખાત્રી થઈ શકે. જૂલ ભરેલી કેળવણીના પરિણામે પણ કન્યામાં અત્યંત લાગણીપ્રધાન માનસનું ઘડતર થાય છે અને

તેથી કન્થામાં તેની આસપાસના વાતાવરણ વિષે અત્યંત ભ્રમકે ખ્યાલો પેદા થાય છે. તેનામાં પોતાના નજીવા દુઃખને પણ મોટું ગણીવીને બીજાની સહાનુભૂતિ ઉશ્કેરવાની આદત પડી જાય છે, અને અન્તે એમાંથી એવું નૈતિક બંધારણ નીપજે છે કે પછી તે તેના પરિણિત જીવનના સુખદુઃખનો સામનો કરી શકવા અસમર્થ નીપજે છે. આવી બાળા તેના લગ્ન પછી સાસરીયાના અગણ્ય વાતાવરણમાં અનેક વસ્તુઓ જીવી શકતી નથી, સહનશક્તિ ઓછી હોવાથી સંસારનાં વેર-ઝેર તેનાથી ગળી જવાતાં નથી અને પરિણામે શૂદ્ધસંસારની પ્રત્યેક અવસ્થા તેને અગ્રખાભણી લાગે છે; આ બધાનું અનિવાર્ય પરિણામ હિસ્તીરીઆમાં પરિણમે છે, જે પરિસ્થિતિ માનસિક સમતુલાને નમાવે છે, તે પરિસ્થિતિમાં જ હિસ્તીરીઆને પોષક તત્ત્વો સમાયાં હોય છે અને આવી પરિસ્થિતિ સમાજ ડગલે તે પગલે પૂરી પાડે છે. જેમ સ્ત્રી જીવનના લગ્નલગ બધા કરુણ પ્રસંગોના ઉત્પાદક પુરુષો જ હોય છે, તેમ હિસ્તીરીઆ એ પણ પુરુષે જ ઓપર ફેંકલી બક્ષિસ છે. શૂદ્ધસંસારમાં પ્રવેશતાં જ પરદેશ જેવા નવા સંજોગો અને નવા માણસોમાં તેનો મેળ કોઈની સહાનુભૂતિ વિના મુશ્કેલ અને છે. અસ્પર્શ અર્થે પતિનો અનુરોધ પોતે મેળવી શકતી નથી ત્યારે એ બધાના અંતિમ પરિણામ રૂપે સ્ત્રીને આ જગતના સંતાપો બે ધડી વિસારે પાડનારી હિસ્તીરીઆની સૃષ્ટિમાં સાન્ત્વન મળે છે. સ્ત્રીજીવનની અતિ તીવ્ર બૂખ માતૃત્વની હોય છે અને એ માતૃત્વનો સાદ નથી સંભળાતો ત્યારે પણ સ્ત્રીનું ચિત્ત અત્યંત માનસિક વેદના અતુલની રહે છે અને એ વંચત્વ તથા એ વંચત્વને કારણે યતા તિરસ્કાર એનાથી જીરવાવા મુશ્કેલ બને, એટલે હિસ્તીરીઆ તેવી અસહાય ઓપર પોતાનું ઝેરીકું છત્ર ફેલાવે છે. સ્ત્રીનું હૃદય પુરુષ જોડકું

કંકણ ન હોવાથી સ્ત્રીના દુઃખોની સમાપ્તિ તેના રૂદન સાથે જ થઈ શકતી નથી. પુરુષના માનસિક તાપોની અવધિનો અંત કંતિ ચિત્ત ભ્રમમાં અગર તો આપઘાતમાં આવે છે, અથવા તો એ સંતાપો હિસ્તીરીઆનું શરણું સ્વીકારે છે. બન્ને પરિસ્થિતિમાં દુઃખનું વિસર્જન વિસ્મરણ-રૂપે કરવાના પછાડા હોય છે. જે કોઈ કારણે સ્ત્રીજીવનની મહત્વાકાંક્ષા યુગગાઈ રહે અને તેના કુમળા હૃદયમાં અસંતુષ્ટતાના બીજ રોપી રહે, તે પ્રત્યેક કારણ હિસ્તીરીઆનું પુરોગામી બળ નીવડે છે. લગ્ન પછીની રાત્રીમાં પણ કેટલાક પ્રસંગોમાં હિસ્તીરીઆનું બીજરોપણ થાય છે. જે સ્ત્રી હજી માત્ર જીવનના ઉર્મરેજ ઉભી હોય, તે સ્ત્રીનો કુમળો દેહ કામવાસનાના પ્રાદુર્ભાવ પહેલાં પુરુષની લમરાળી કામેચ્છા આગળ શયનશૂદ્ધની પધારીપર પછડાય, તેનું પરિણામ પ્રત્યાઘાતરૂપે હિસ્તીરીઆમાં પરિણમતાં વાર લાગતી નથી. સ્ત્રીના દેહની આવી અકાળ છેડથી સ્ત્રીના માનસનો કબજો એને પોતાને અવગ એવા ઘાતવંતુઓને સોંપાય છે.

હિસ્તીરીઆનો ભોગ બનેલી સ્ત્રીઓમાંની લગભગ અડધા ઉપરાંત વિધવાઓ હોય છે. તેનું કારણ તો દેખીતું જ છે. વિધવા પણ એક માનવી છે અને માનવીને મુક્તિ એવો હૃદય અને દેહનો લાગણીઆધો તે પણ નિયત નથી. જે લગ્નમાં તેના આત્મા અને દેહે રસ માણ્યો ન હોય તે અસહાય બાળાના જીવનક્રમનો અંકુશ સમાજ પોતાના હાથમાં લઈ લે છે અને તેને 'વિધવા' એવું પવિત્ર નામ આપીને 'નિર્મળતા' 'ત્યાગમૂર્તિ' 'સંધર્મ' વગેરે પવિત્ર લાવનારોનો કેદ પરાણે પાય છે અને તેને પરિણામે તે વેદનાના કરુણ મહાકાવ્યની પ્રતિમૂર્તિ જેવી બની રહે છે. વિધવાને રત્નકે આત્માની આધ્યાત્મિક બૂખ કદી લાગતી જ નથી, એમ માનતા સમાજે રચેલા વિધવાના જીવન-ક્રમમાં ઉદ્ધાસનું અસ્તિત્વ હોતું નથી. સ્ત્રીના

જીવનમાંથી ઉદ્ધાસ ઓસર્યો એટલે બાકી શું રહ્યું ? એવા ઉદ્ધાસહીન નબળા માનસ પર દિસ્તીરીઆ પોતાનું આધિપત્ય અચૂકપણે જમાવે છે.

લક્ષણો:—

(૧) લાગણીની પ્રબળ ઉત્તેજનાથી દિસ્તીરીઆની તાણ ઉપડે છે અને તાણ પહેલાં હાસ્ય અને રૂદનની પરંપરા થોડીવાર આવે છે અને ગળામાં કુચા વળતા હોય તેવી લાગણી થાય છે. આ વખતે જો સ્ત્રી ઉભી હોય તો તે બેસી અગર પડી જાય છે. પણ પડતાં પોતાને ઈન્ન ન થાય તેનું જ્ઞાન અણુઅણુપણે તેને હોય છે. તાણ શરૂ થતાંની સાથે સ્ત્રી અસાવધ બની જાય છે, પણ એ સ્થિતિ સંપૂર્ણ બેશુદ્ધિની હોતી નથી. દાંતની સંજ્ઞા હાસિ આવે છે પણ જીભ દાંત વચ્ચે કચરાતી નથી. દરદીના હાથપગ ચોમેર પછાડા મારે છે. શ્વાસોશ્વાસ ખૂબ ઘુંટાતો હોય તેમ જણાય છે. હાથની સંજ્ઞા મુઠીઓ વાળેલી હોય છે. શરીર આખું ઉંચું થઈને નીચે પછાડાય છે અને કદાચ મ્હોંથી અસંબંધ રાખીને અગર ચીસો સરી પડે છે. આ તાણ કેટલો વખત આવે તે કહી શકતું નથી ધણે ભાગે થોડી મીનીટો પછી દરદી શુદ્ધિમાં આવે છે અને તેને ઓડકાર અને બગાસાં આવે છે. ત્યાર પછી પેશાબ વધુ પ્રમાણમાં ઉતારે છે. તાણ પછી પણ દરદીનું ચિત્ત ખૂબ અશાન્ત રહે છે અને ઘણી જ અકથ્ય મુંઝવણ થતી હોય તેમ લાગે છે અને થોડો વખત દરદી રડ્યા કરે છે.

(૨) કેટલાક પ્રસંગોમાં તાણતો અભાવ હોય છે, પણ બીજા ઘણા પ્રકારનાં મનોવિકાર જણાય છે. ક્યારેક પાગલપણુનાં કેટલાંક ચિહ્નો મોજુદ હોય છે. દરદી લાગણીની તીવ્રતા અનેક રીતે મૂર્ખપણે દર્શાવે છે. ધડીકમાં હાસ્ય તો ધડીકમાં રૂદન કરે છે અને ધરાદાપૂર્વક એવી

રીતે વર્તે છે કે જેથી આસપાસના સંબંધીઓની તેની તરફ સહાનુભૂતિ ઉત્કેરાય અને ખરેખર તેમ કરવું તેને ઘણું જ ગમે છે. લાગણીની તીવ્રતા ધડીમાં આનંદમાં અને ધડીમાં શોકમાં પસટાતી રહે છે.

(૩) સ્પર્શ સંબંધી પણ કેટલાક વિકાર જણાય છે. શરીરનો કોઈ પણ ભાગ એવો નથી કે જેમાંનાં એકાદ ભાગમાં અત્યંત દરદ અથવા શળની ફરિયાદ દરદી ન કરે. ક્યારેક માથું કુખવાની તો ક્યારેક છાતીના પાંસળા કુખે છે, એમ દરદી જણાવે છે; પણ જો તેનું ધ્યાન ફેરવીને કાંઈ તે જગ્યાએ સ્પર્શ કરે તો તેનું દરદ અદસ્ય થયું જણાય છે. પેટમાં ગોળો મડે છે અને તે છાતીમાં અને ગળામાં ભરાયાની લાગણી તેને થાય છે. પહેલાના લોકોની માન્યતા પણ એવી હતી કે ગર્ભાશય સ્થિતિ ઘટ થઈને શરીરમાં બધે ફરે છે એટલે તે રોગનું નામ પણ તેમણે દિસ્તીરીઆ (હિસ્ટ=ગર્ભાશય) પાડ્યું. વસ્તુતઃ એવું કશું ચતું નથી, પણ ગર્ભાશયના કેટલાક રોગોમાં દિસ્તીરીઆની હાજરી હોય છે ખરી. અતિ સ્પર્શ એટલે સ્પર્શની અતિશયોક્તિને સ્થાને કેટલીકવાર સ્પર્શની શન્યતા માહુમ પડે છે. ટાંકણીની અણીનો સ્પર્શ પણ જણાતો નથી. આંખ, કાન, નાક અને જીભનાં કોઈપણ પણ ક્યારેક અંતરાય આવે છે.

(૪) દિસ્તીરીઆમાં ગતિ સંબંધી પણ ઘણા ફેરફાર થાય છે. પક્ષધાતનું એક સ્વરૂપ એવું નથી કે જેનું અતુકરણ દિસ્તીરીઆમાં ન ચતું હોય. ક્યારેક પગે ગોટલા બાકી જાય છે અને જડણું સંજ્ઞા થઈ જાય છે. મરદન એક બાજુએ નમી જાય છે અને સ્નાયુઓપણ સંકુચિત સ્થિતિમાં જ રહી જાય છે. અર્ધાંગ અથવા આખું શરીર રહી જાય છે. પેટ પણ બધે છે અને તેથી ગર્ભ રહ્યાનો ભ્રમ થાય છે.

(૫) હિસ્તીરીઆના દરદીને અપચો, ચુંકે, ગોગો, ઉધરસ, દમ, કબજાત, ઉલટી, ગર્ભાશયના દરદો-એવા કે દસ્તાનની અનિયમિતતા, નષ્ટાર્તવ, બહુઆર્તવ અને પીડિતાર્તવ યર્ષ આવે છે. પેશાબનું પ્રમાણ વધતુંઓછું રહે છે અને ક્યારેક પેશાબે વેદના પશુ થાય છે. એકેકે રોગ એવો નથી કે જેનાં ચિકિત્સાં અતુકરણ હિસ્તીરીઆના વિચિત્ર વ્યાધિમાં ન થાય; એટલે કેટલીક વખત નિદાન સ્પષ્ટ કરવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ યર્ષ પડે છે. હિસ્તીરીઆમાં ક્યારેક ક્ષુધાગ્રાન નાશદ યર્ષ જાય છે; એટલે કે દરદીને ભૂખ લાગવાની લાગણી થતી જ નથી અને જે ખોરાક મહેંચી નીચે ઉતારવાનો પ્રયત્ન થાય તોપણ તે પાછો આવે છે; છતાં અગમ્યખીની વાત તો એ છે કે એવા દરદીઓને ખોરાક વિના દીવસો ભુધી ચાલી શકે છે અને સાથે શરીરપર બહુ માઠી અસર પણ જણાતી નથી. આંખમાં કશો પણ રોગ ન હોવા છતાં પણ ક્યારેક જોઈ શકાતું નથી અને પાછું એની મેળે સાઈ યર્ષ જાય છે. એવી જ રીતે કેટલાક દરદીઓને મહિનાઓ ભુધી તાવ આવે છે અથવા ઉભા રહેવાની અગર તો ચાલવાની અશક્તિથી પયારીવશ રહેવું પડે છે. આવા મનોવિકારથી પેટેલા રોગોનું રૂપાન્તર ક્યારેક સાચા રોગમાં થાય છે.

ચિકિત્સા:

હિસ્તીરીઆનું આગમન અટકાવવા માટે લેખની શરૂઆતના લાગમાં જણાવેલો આ રોગ અને ચિત્તના સંસ્કારો વચ્ચેનો નિકટનો સંબંધ ખ્યાલમાં રાખવો જરૂરી છે. એની ચિકિત્સા એ વિષયના ખાસ નિષ્ણાતના હાથે જ યોગ્ય રીતે થઈ શકે. સૌથી પ્રથમ તો દાકતરે તથા દરદીના મિત્રોએ દરદીના માનસનો યોગ્ય અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને તે પરથી તેના રોગની વિશિષ્ટતાઓનું મૂળ શોધવું જોઈએ.

રોગ અને રોગી સંબંધેના અધુરા અભ્યાસથી કેટલીકવાર સારવારમાં દરદીને તથા તેના સમાજશ્રીઓને જે પારાવાર નુકસાન સહેવું પડે છે, તેને માટે દાકતર જ જવાબદાર છે. બીજા રોગોની જેમ હિસ્તીરીઆની અમુક મુકરર કરેલી ચિકિત્સા છે જ નહિ; કારણ કે એમાં એક દરદીના લક્ષણો બીજા દરદી કરતાં કેંક અંશે અનોખા જ હોય છે. જે હિસ્તીરીઆની અસર ઘણી સુક્ષ્મ હોય તો તેને કાંઈ વિશેષ મહત્ત્વ આપવાની જરૂર હોતી નથી. માત્ર રોગ-દા છવનમાં આહારવિહારમાં નિયમન સચવાય તો બસ છે. ઘણાખરા પ્રસંગોમાંતેવા દરદીઓનું ચિત્ત અમુક પ્રવૃત્તિમાં રોકી રાખવાથી નજીબ ચિક્કો ધીરે ધીરે અદશ્ય થાય છે. કબજાત ન રહે તેની કાળજી રાખવી જોઈએ અને શરીરમાં નબળાઈ હોય તો તેને અંગેની ખાસ ચિકિત્સા કરાવે.

હિસ્તીરીઆની તાણ રોકવા તથા વધતી અટકાવવા માટે દરદીની પયારી એવી રીતે રાખવી જોઈએ કે જ્યાં દરદીના ચહેરાપર થોડી હિંચાણએથી કંડુ પાણી જેસથી ઝાંટતા દરદીની પયારી તથા તેના બીજા કંપડાં બગડે નહિ. આથી ખેંચ અટકી જાય છે અને દરદી તુરત જ ભાનમાં આવે છે. જે શુદ્ધિમાં ન આવે તો દર એ જણ મીનીટે આ જગોપચાર ફરી ફરીને કરવો જોઈએ. કેટલાક પ્રસંગોમાં દરદીનું નાક બંધ કરી મહેંપર હાથ દાખીને શ્વાસ-શ્વાસની ગતિ અવરોધવાથી દરદીની તાણ તુરતજ ઉતરી જાય છે. એમોન્યાની બાટલી સુધાડવાથી પણ એ જ અસર થાય છે. આ બધા ઉપચાર કરતા પહેલાં દાકતરે દરદીની આસપાસ ટોળે વળાને સહાનુભૂતિનું પ્રદર્શન કરી રહેલામાંના પ્રત્યેકને દરદીના ઓરડામાંથી બહાર કાઢવા જોઈએ.

હેલ્થી શોધખોળ મુજબ હિસ્તીરીઆને જડમૂળમાંથી કાઢવા માટે કેવળ માનસિક

આ પદ્ધતિનો પ્રથમ અચાર ડૉ. ક્રુઝે કરેલો. તેનું ઘડતર માનસશાસ્ત્રના મૂળમૂલ સિદ્ધાન્તો પર રચાયેલું છે. તેની મુખ્ય રૂપરેખા આ પ્રમાણે છે: પ્રથમ દરદીને શાન્તિથી પધારી પર સુવાડવામાં આવે છે અને પછી દાકતર દરદીના માથા બાણી દરદી પોતાને જોઈ ન શકે તેમ બેસે છે. પછી દરદીને તેના દરદની હાડકાં સારા નરસા કે પથ્થુ વિચારો છુપાવ્યા વિના મોટેથી બોલી જવાનું કહેવામાં આવે છે. મનદુઃખ ઉપગમતા બધા ખ્યાલોએ કેવી રીતે, કેવા સંજોગોમાં ચિત્તમાં પ્રથમ પ્રવેશ કર્યો, તે બધું દરદી મોટેથી પોતાના વિચારોમાં સમાયેલો મૂખર્ષિ કે તકંહીનતા છુપાવ્યા વિના કહી જાય છે. આ ક્યની કહેતાં દરદી અત્યંતપૂર્વક પોતાને અણુગમતા વિચારો મનમાં દાખી રાખે છે, એ અણુગમતા વિચારો જ તેના ચિત્તમાં અગાઉ મચેલા મંચનોના પ્રતિક રૂપ હોય છે, એટલે જ દરદી એની આત્મકથામાં એ વસ્તુ ખૂબ જતનથી દાખી રાખે છે. ખૂબ કુતેહથી એ વસ્તુ વારંવાર ટોક્યા કરવાથી હિસ્તીરીઆના લક્ષણોના ઉત્પાદક પેલા છુપા વિચારો પાછા દર્દીના ચિત્તમાં પુનઃજન્મિત પામે છે. હિસ્તીરીઆના પ્રત્યેક લક્ષણ પછાડે આત્મ-મંચનનો એકાદ નાનકડો ઇતિહાસ સમાયો હોય છે અને એનાં મૂળ દરદી જાણે અજાણે દાખી રાખે છે અને એનું પૃથક્કરણ આ પદ્ધતિ વડે થઈ શકે છે. એના મૂળ કારણો અને તે કારણોને હિસ્તીરીઆમાં પલટાવતી ચિત્રપ્રદેશની સુક્ષ્મ રચનાનું પૃથક્કરણ કરીને એના પ્રત્યેક અંગનું સ્વરૂપ કળી કાઢવું, એ જ આ પદ્ધતિનો આશય છે. એમાં જુદી જુદી વ્યક્તિઓના વિચિત્ર માનસની આંદીધુટીઓનો ઉકેલ કાઢવાની કુતેહ તો જોઈએ જ; પણ સાથે એના લક્ષણો પરથી તેનો અર્થ સંમજી શકવાની દૈયા ઉકેલ પણ હોવી જોઈએ. એવી વ્યક્તિ

એને આવતા સ્વપ્નો પણ ધણા જ અર્થસૂચક હોય છે. કારણ કે પેલા વિકૃત વિચારોના પડધો પૂર્ણ જન્યતાવસ્થા કરતા સુષુપ્ત અવસ્થામાં વધુ પ્રમાણમાં અને સહેલાઈથી પડે છે. એમાં સૌથી મહત્ત્વની વસ્તુ જીવનનાં વીતી ગયેલાં વર્ષોમાં લાગણી-પ્રધાન પ્રકૃતિને પહોંચેલા પ્રત્યાધાતી અનુભવોને દરદીની ચિત્રસ્થિતિ પરથી પારખી કાઢવામાં સમાઈ છે. હિસ્તીરીઆનાં પ્રાદુર્ભાવનું મૂળ કારણ એ પ્રત્યાધાતની વિકૃતિ જ હોય છે. એ લાગણી-યુક્તિનું વિસ્મરણ થવાના સ્વાભાવિક ક્રમમાં કેટલાક કારણો જરૂરી લાગ બજાવે છે. પ્રત્યેક તંદુરસ્ત માનસમાં વિસ્મરણ એ જ ચિત્તની સમગ્રતા ટકાવી રાખનાર સાધન હોય છે અને એ વિસ્મરણ જ લાગણીના પુરની ગતિ અસ્વાભાવિક નહોય તો ધણી જ સહેલાઈથી થઈ શકે છે. વિસ્મરણની ભૂમિકા પ્રાપ્ત થવા સાથે તેને યોગ્ય તાત્કાલિક પ્રત્યાધાતો મળવા જ જોઈએ અને એ પ્રત્યાધાતો રૂદન, ક્રોધ, હાસ્ય અને એવા બીજા આવેશમય કૃત્યો વડે દર્શાવાય છે. અને આવા પ્રત્યાધાતી વલણો વડે જ લાગણી-પ્રધાન પ્રકૃતિને પહોંચેલો પ્રાયમિક આધાત કાયમી આસન ન જમાવતાં, તેનું સંગ્રાધાન થઈ જાય છે. રોજંદા જીવનમાં આપણે તેને 'મન મોકળું' કર્યું '—કહીએ છીએ. પણ જો મન મોકળું કરવા રૂપદિતીય પ્રત્યાધાતથી આગલા આધાતનું અસ્તિત્વ નાણું ન થાય તો તે આગળ ઉપર ચિત્તના તંદુરસ્ત પ્રદેશ પર હિસ્તીરીઆ રૂપી માનસિક શુભડાં તરીકે કુટી નીકળે છે, અને એ શુભડાં માત્ર એમને પાછાં અંદર સમાવી દેવાથી કે ખુલ્લાં કરવાથી જ રૂઝાઈ શકે છે. હિસ્તીરીઆમાં ચિત્તને પહોંચેલા આધાતનું નિવારણ યોગ્ય પ્રત્યાધાતથી થતું નથી, અગર તો તે લાગણીનો ડંખ ટાળવાને જરૂરી એવું વિસ્મરણ પણ સદાયે આવતું નથી. ધીરે ધીરે લાગણીનો જનક પેલો મૂળ

અનુભવ સ્મરણપટ પરથી ઝાંખો થઈ જાય છે અને તેનું પરાવર્તન હિસ્ટીરીઆના ચિહ્નોમાં થાય છે. દરદી આ કારણોથી દેખાતી રીતે તો અગભુ જ રહે છે; પણ એની શામ માનસિક પૃથક્કરણના પ્રયોગ દ્વારા થઈ શકે છે અને એકનાર તે કારણો હાથ સાચા એટલે દરદીની હિસ્ટીરીઆથી મુક્તિ મેળવવી સહેલ બને છે.

હિસ્ટીરીઆ એ એક પ્રકારનો માનસિક રોગ છે એટલે એનાં નિવારણનાં ઉપાયો પણ ઘણા ખર્ચા માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો પર રચાય છે. જે યોગ્ય કાળજી લેવાય અને વખતસર ચેતી જવાય તો આ રોગ અસાધ્ય તો નથી જ. હિસ્ટીરીઆનો ઉદભવ સ્ત્રીની અસંતુષ્ટ રહેલી કામેચ્છામાંથી થાય છે-એ માન્યતા પણ ભૂલ ભરેલી છે. સ્ત્રીમાં પુરુષ કરતાં કામેચ્છા ઘણી જ પ્રબળ હોય છે, એવા કહેવાતા કામશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તોએ જ સ્ત્રીના સુખનું ભયંકર સત્યાનાથ વાળ્યું છે. હિસ્ટીરીઆથી પીડાતી સ્ત્રીનો પતિ એવી માન્યતા રાખીને વધુ વિષયસેવન કર્યો કરશે તો હિસ્ટીરીઆનું પ્રમાણ ઉલટું ઘટવાને બદલે વધવાનું જ. સાચે સૌને સરખું અનુપયોગી એવા જીવનનાં પાઠ્યા શ્વાસ લઈ રહેલી વૃદ્ધાઓએ સમજી લેવું ઘટે કે હિસ્ટીરીઆથી પીડાતી તેમના ધરની વહુઓ તિરસ્કારને નહિ પણ દયાને પાત્ર છે; અને વહુને હિસ્ટીરીઆ થવામાં તેમનો હિસ્સો કેટલો છે, તે પણ સાચે વિચારે અને હિસ્ટીરીઆને કથા અમંગળની એકાણી રૂપ ન ગણે. તેઓ જે દરદીની આસપાસ વિશ્વાસ અને સહાનુભૂતિનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરશે તો તે રોગને સાધ્ય બનાવવામાં ઘણું સહાય રૂપ નીવડશે અને સરવાળે તેમની વચ્ચે વસતા નિર્દોષ દેખતીના જીવનમાં સુખનો સંચાર થઈ શકશે.

પાને પાને

પ્રેમ, શૌર્ય રસની

છોળો ઉઠાડતી

સચિત્ર નવલકથા

ના ગ મ તી

એક સોરઠી પ્રેમકથા

*

લેખક

શ્રી મનુભાઈ બેઘાણી

*

ચિત્રકાર

રા. ઉરિતાલ વિવેરી.

*

રોમાંચક અને ગૌરવભરી

આ પ્રેમકથા-શૌર્યકથા

જેટલી જ આકર્ષક છે.

*

સોરઠી યુવાનનું

શૌર્ય અને ઉદારતા

નજરોનજર નીહાળતાં હોય,

*

હિંમત સહનશીલતા અને આતુર્ય
ભર્યો મધમધાટ અનુભવો હોય તો
આ પુસ્તક તમારે વાંચવું જોઈએ.

છ ચિત્રો હિંમત

સવાસો પૃષ્ઠ રૂપિયા

પાકું પૃષ્ઠ

૧

જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

શાપીત યક્ષકન્યા

શ્રી. શાન્તિકુમાર પંડ્યા.

ઐટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી,
ઉંચા અમરાપુરી ઘાટ, રંગ રાજવી !
આટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી !

સુવર્ણ હાર હીરે કાયા મમ કંપતી,
નક્ષત્ર જુમણાં ઘડાવ, રંગ રાજવી !
આટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી !

કુમકુમની આડ ભાલ, ટીલડી ના સોડતી,
તારા લલાટે જડાવ, રંગ રાજવી !
આટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી !

નયનોતાં તેજ વિરાટ અંતર ના માપતાં,
સૂર્ય શરી આંખડી રસાવ, રંગ રાજવી !
આટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી !

જગતની જાનહવીનાં નીર ના લીંઝવે,
આલે અલકગંગા ઉતાર, રંગ રાજવી !
આટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી !

મૃત્યુપુરીના અંખા દીપ મને સુંઝવે,
અમરોની રાશની દેખાડ, રંગ રાજવી !
આટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી !

માનવ સંસારે વૈર-ઝેર ઝરણુ નીતરે,
અમરોનાં પિયુષ પિવાડ, રંગ રાજવી !
આટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી !

વામન સ્વરૂપ, એનાં અંતર છે સાંકડાં,
વિરાટની અંખી ઠસાવ, રંગ રાજવી !
આટલો સદેશ મહારો કે'ને વાદલડી !

આપણી કેળવણી

શ્રી. વશુભાઈ દવે

જ્યારે જ્યારે હું ગિરીશને જોઉં છું ત્યારે ત્યારે મને જૂની કેળવણી અને નવી કેળવણીના ખૂબ વિચારો આવે છે. ગિરીશ કોઈ મોન્ટેસોરી શાળામાં ગયો નથી, છતાં એની Will Power મોન્ટેસોરી શાળાના કોઈ બાળક કરતાં જરાય ઉતરતી નથી. એનું શરીર તદ્દન તંદુરસ્ત છે. એની ભાષા સારી રીતે વિકસેલી છે. સંગીતનો તે અજબ શોખીન છે. એનો સ્વભાવ ખૂબજ Egoistic છે. અને યેન કેન પ્રકારેય એ એના Ego ને પોષી લે છે. નૂતન કેળવણીના દષ્ટિબિન્દુથી ઉછેરેલ બાળકમાં અને આ બાળકમાં મને કોઈ ખાસ ફેરફાર જણાતો નથી. વળી ગિરીશ આજ એ વર્ષ થયાં મામજાની ધૂડી નિશાળમાં જાય છે અને છતાં ત્યાંની કોઈ ખરાબ અસર તેના પર જણાતી નથી. થઈ હશે તો તેણે તેને ખંખેરી નાખી જણાવ્યું છે.

આજ ચાર દિવસ થયાં હું ગિરીશનું અવલોકન બારીકાઈથી કરી રહ્યો છું. એ આખો દિવસ મસ્ત રહે છે અને નિત્યાનંદે દિવસ પસાર કરે છે. તેનું અહમ્ ધવાય તેની કોઈ પણ વાત તે સહી શકતો નથી; તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે આ બાળક કોઈ પણ મોન્ટેસોરી શાળામાં નથી ગયેલું, છતાં તેનામાં આ સ્વભાવનું સ્વાતંત્ર્ય કેમ જણાય છે? તેના Expression આટલા Clear કેમ છે?

તેનું દેખીતું કારણ આ છે. તેના ઉછેરમાં તેના માતૃપિતાએ કેળવણીની દૃષ્ટિ નથી રાખી.

પરંતુ બાળકને સ્વતંત્ર રીતે ખીલવા દેવું એટલું તો નક્કી કર્યું હશે એમ જણાય છે. આ એક જ વિચારથી એ બંને ગિરીશની પ્રવૃત્તિઓની આડે ઓછામાં ઓછા આવંચા છે; બદકે નથી જ આવ્યા. પરિણામે ગિરીશને સ્વતંત્ર સ્વભાવ જ ખીલવવાનો અવકાશ આ કુટુંબમાં ખૂબ જ મળ્યો છે અને તેજ કારણે તેને મોન્ટેસોરી શાળાના સ્વાતંત્ર્યનું વાતાવરણ નથી મળ્યું. તેનો અભાવ દેખાઈ આવતો નથી.

તો ખીલે પ્રશ્ન આ થાય છે કે જે બાળકોને આવા વાતાવરણ મળે તેવાં બાળકો માટે શું મોન્ટેસોરી શાળાની જરૂર નથી?

આ પ્રશ્નનો કુંકો જવાબ આપતાં તો એમજ કહી શકાય કે ઘર એ જ મોટામાં મોટી શાળા છે. એ દૃષ્ટિએ તો કોઈ પંજુ શાળાની જરૂર નથી. જે માતૃપિતા બાળકની પાછળ તેના ઉછેરમાં કેવળ કેળવણીની દૃષ્ટિ રાખી શકે તેના બાળકો, માટે શાળાઓની જરૂર અવશ્ય નથી જ. પરંતુ આવાં ઘર અને માતૃપિતા મળવાં દુર્લભ અને અશક્ય હોય છે. માતૃપિતામાં તે શક્તિ હોય છે તો તેનો અવકાશ નથી હોતો. અવકાશ હોય છે તો એક સંરચા જે વાતાવરણ જમાવી શકે તેનું વાતાવરણ એક કુટુંબ ન જમાવી શકે.

આ તો થઈ ગઈ મોન્ટેસોરી શાળાની જરૂરીયાતની વકીલાત. પ્રશ્ન એ છે કે જે ગિરીશનો આવો વિકાસ થયો છે તો તેના અને તેના જેવા માતૃપિતા જેને મળ્યા હોય તેને જ માટે મોન્ટેસોરી શાળાની શી જરૂર?

આ પ્રશ્નનો જવાબ ગિરીશનું બારીક અવલોકન કરનારને સહેજે મળી રહે છે. ગિરીશની શક્તિઓ એમરથી એટલા બધા માર્ગ માર્ગે છે કે ઘેર અને શાળામાં તેમને યોગ્ય માર્ગ નથી મળતો; એટલે એ ભાગદોડમાં ઘણો વખત ગાળે છે. એના સદ્ગુણો એને સહનશીલ માતૃપિતા મળ્યાં છે. એટલે જ તે રીતે એની વૃત્તિને પોષવા એ લોકો પ્રયાસ કરી રહ્યાં છે; પરંતુ તે પાછળ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિ નથી. 'ગિરીશ કાઈ મોન્ટેસોરી શાળામાં હોત તો તેજ ચિત્રકામ-મારીકામ વગેરે Creative Works મળત જેથી તેની ભાગદોડ કરવાની વૃત્તિને યોગ્ય માર્ગ મળત.

ગિરીશનો ઉછેર એક સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં થયો છે પરંતુ તેની પાછળ શાસ્ત્રીય નજરનો એકબે અભાવ અને તેની કેપીટી છાપ જણાઈ આવે છે. જો એને મોન્ટેસોરી શાળા મળી હોત તો ઘર અને શાળાના સુવેલના પરિણામે આ બાળક વધુ સુંદર વિકસી શક્યું હોત. મોન્ટેસોરી શાળામાં ઉછરતાં કાંઈ બાળકને જ આવું ઘરનું વાતાવરણ મળે છે. અને આવું વાતાવરણ ગિરીશ જેવાને મળ્યું છે, તો એ જ મોન્ટેસોરી શાળા નથી મળી ! ઈશ્વરની રચના પણ વિચિત્ર જ છે ને ?

ગિરીશના અતુલવયી મને એક વાત નક્કી થાય છે. કેળવણીમાં શાળા કરતાં ઘરનો હિસ્સો ઘણો છે. સારા માતૃપિતા એક સુંદર શાળાનો અર્થ સારી શકે. આપણે જો મોન્ટેસોરી શાળાઓ ઠેકઠેકાણે ન ઉઘાડી શકીએ તો જ શાળાઓ હસ્તીમાં આવી શકે તે દ્વારા ઘેર ઘેર બાળ સ્વાતંત્ર્યનો પવગામ ફેલાવીએ તો ઘણું Negative કામ થઈ શકે.

*

હું જણાવી ગયો તેમ ગિરીશનો વિકાસ મને એકંદરે સારો છતાં કાંઈક ઉણપ વાળો લાગ્યો અને તે ઉણપમાં મોન્ટેસોરી શાળાનો

અભાવ જ દેખાયો. તેની પાછળ શાસ્ત્રીય નજર નથી રહી, એ તેને મોન્ટેસોરી શાળા મારફત મળી રહેત એમ માંડે માનવું છે. આ બાબતના એક દાખલાએ મારી આ માન્યતાને સાચી કરાવી.

દરરોજ જમ્યા પછી અમે બધા આમોફિન સાંભળવા બેસીએ છીએ, આ આમોફિન ગિરીશના પિતાએ અમારા માટે મોકલ્યું છે. ગિરીશ બરાબર સમજે છે કે એ એના પિતાનું છે-એટલે તેના પર તેનો અધિકાર સૌથી અધિક છે એમ તે સમજે છે.

આજે એવું બન્યું કે એક મિત્રે એ આમોફિન એક દિવસ માટે માગ્યું. ગિરીશને તેની ખચર પડી અને તેણે હક લીધી કે એ આમોફિન તે મિત્રને ન જ આપવું. આમોફિન અમારા અધિકારમાં હતું એટલે કોને આપવું અને કોને ન આપવું, તે અમારે સમજવાનું હતું. પરંતુ ગિરીશને તે સમજણ પાકેપાકી હતી છતાં, અને તે સમજ તેને ફરીથી આપ્યા છતાં તેણે તેની લત છોડી નહિ, એટલું જ નહિ પણ આપ્યું ઘર માથે લે તેવી રીતે તેણે રડવા માંડ્યું.

આ ઠેકાણે જો ગિરીશ મોન્ટેસોરી શાળાનું બાળક હોત તો તે વસ્તુસ્થિતિ તુર્તજ સમજી જત અને જે નિર્ણય તેના અધિકાર બહાર છે તેની આડે તે ન જ આવત. ગિરીશનો Ego સંપૂર્ણ રીતે પોષાયો છે પરંતુ તે પાછળ કેળવણીની દૃષ્ટિ નથી એટલે આ કિસ્સામાં તેનું હૃદય એટલી હદે ધવાયું કે તેના કળયો સાંજ સુધી પત્યો નહિ અને બ્યારે તેના હાથ હેઠા પડ્યા છે એમ તે સમજ્યો, ત્યારે માંડ માંડ તે શાંત બન્યો.

*

ગિરીશ દાન સંધીના આંક કડકડાટ બોલી બગ છે પણ તેની સમજ નરાય નથી. એને

કાંઈ સારા શિક્ષક પદ્ધતિપુરઃસર આંક શીખવ્યા હોત તો સારું હતું; પરંતુ એ એ રીતે નથી શીખ્યો તેથી તેને કાંઈ વધુ પડતું નુકસાન થયું છે, એમ હું નથી માનતો. શિક્ષણ પદ્ધતિ કરતાં મારે મન Psychological treatmentનું મહત્વ વિશેષ છે. શિક્ષક પદ્ધતિના ચોક્કસમાં, અટવાઈ જાય અને Psy. Treatment પાછળ પોતાની શક્તિ ન ખર્ચી શકે તો બહેતર છે કે એ પદ્ધતિના ચોક્કસમાંથી મુક્તિ મેળવે. આજ કાલ શાળાઓમાં બાળકને જલદી શીખવી દેવાની અનેક હીકમતો શોધાય છે. તેમાં બાળમાનસને અનુસરવાના પ્રયાસ જરૂર થાય છે; પરંતુ તેથી મૂળનો સડો દૂર થાય છે, એ હું નથી માનતો. જ્યારે શિક્ષક અને માબાપનું માનસ બાળકને શીખવી દેવામાંથી

હું માનું છું.

હું કામ કરવામાં માનું છું, રોજીયા રડવામાં નહિ. હાથ પર રહેલા કામની પાછળ તનમનથી તે પાર ઉતારવામાં માનું છું, વાતોના ગપાટામાં વખત વિતાડવામાં નહિ. મારા હાથપર આવેલા કામમાં હું ખૂબ રસપૂર્વક આનંદ લઈ શકું છું. પછી તે ગમે તે જાતનું હોય. અને મારા હાથપરનું કામ સાંચોપાંચ પાર ઉતારી હું સફળ થઈશ એમ હું હરહંમેશ આવીપૂર્વક માનું છું.

હું તો માનું છું કે ક્યું તો કામ. કાંઈ પણ કામ મુલતથી રાખતાં મને હીજીપદ લાગે છે. તેમ કરતાં મને મારી જાત ઉપર તીરકાર આવે છે. હું ચોક્કસ માનું છું કે આજે ઉકેલેલું એક કામ, તે આવતી કાલના એ કામ કરતાં પણ વધારે છે.

માયાભર્મી ઉરની અનુકંપામાં હું માનું છું; દયાથી દ્રવતા હૃદયમાં હું માનું છું; ઉદારતાથી ઉભરાતા અંતઃકરણમાં હું માનું છું; કે એવું ઉર, એવું હૃદય, એવું અંતઃકરણ પ્રભુએ મને આપ્યું છે અને એની હુંદમાં હું સહુને વહાવી ચક્ર પડીશ.

હું માનું છું કે પ્રભુએ મને સુંદર ચહેરા આપ્યો છે તે સદાય હસમુખો રાખવા માટે; ઉજળું અંતઃકરણ આપ્યું છે તે સદા પ્રકુલ રાખવા માટે; વિશાળ આત્મા આપ્યો છે તે તેની મધુરી ફોરમ સદાય ફોરવા માટે.

એ પ્રેમથી હું બધાને નવઝાવી દઈશ, એ અંતરના ઉજાસથી હું બધું ભરી દઈશ, એ આત્માની ફોરમથી હું બધું મહેઠાવી મુકાશ. હું એ પણ માનું છું કે જેટલો બહારનો ડોળ તેટલી અંદરની ઉજાસ. આથી હું મારું હૃદય વિશુદ્ધ કરીશ.

મુક્ત થશે અને આંતર શક્તિઓને બહારવા વવા તરફ પેરાશે ત્યારે જ કેળવણીના યુગ મંડાંવા કહેવાશે.

શિક્ષકમાં કેળવણીની સાચી દૃષ્ટિ આવ્યા પછી તે શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ગમે તે રસ્તે આવે તો તે સામે મારે વાંધો નથી. શિક્ષક કલાકાર હશે તો એક જ પદ્ધતિના Fiftisમાં નહિ પડી રહેતાં, જ્યાં જ્યાં જેની જેની જરૂર હશે ત્યાં તેનો ઉપયોગ કર્યા વિના નહિ રહે. આથી હું એ પદ્ધતિનું મહત્ત્વ જરાય નથી ઘટાડતો. માનસશાસ્ત્રનો જાણકાર શિક્ષક અનેક પદ્ધતિઓ જાણતો હશે, તો ક્યે વખતે કંઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો તે બરાબર સમજી લઈ પોતાનું અને બાળકનું કામ સરળ કરી શકશે.

‘કતુ’ના યત્રો

સંપાદક : શ્રી. ન્યા. ઉ. દોશી

[અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૧૦ થી]

(૭)

આત્મ પ્રિય કતુ !

તહારો સુંદર પત્ર વાંચી આનંદ થયો. બ્રહ્મચર્યનો જે મહિમા તે વર્ણુઓ છે તે મને ફરી ફરી વાંચવો ગમે છે. જ્ઞાની પુરુષોએ અંદર જ કહ્યું છે કે:—

‘ મંત્ર કૃતે, જગ જસ વધે, દેવ કરે સાનિદ્ય; બ્રહ્મચર્ય ધરે જે નરનારી, તે પામે નવ નિદ્ય. ’

જે નરનારી મહા પવિત્ર અખંડ બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન કરે છે તેમને જે ભોઈએ તે સહજ આવી મળે છે, તેમની યશસ્વીર્તિ જગતમાં બ્યાપિ રહે છે.

સખી ! આપણે બળવાન થઈને એ વ્રતનું પાલન જીવનભર એક નિઃશયી કરીએ તો આપણી કલ્પનામાં ન આવે તેટલી સર્વ દેશીય આપણી ઉન્નતિ અવશ્ય સાધી શકાય. જગતમાં આજે અસંખ્ય જીવો વિવિધ પ્રકારના કામાગ્નિમાં બળી રહ્યાં છે, એ ક્ષણિક સુખનાં મોહના આત્મધાતીય નસામાં પરુ, પક્ષી, માનવો કે દેવો, સા કાષ્ટ એક સરખાં ચક્રચૂર થઈ, વર્તી રહ્યાં છે. જેમ દારૂડીયાને દારૂનો નશો કરવામાં એક પ્રકારનાં મનોહરિપત સુખની ભ્રાંતિ છે, તેવી જ ભ્રાંતિ આપણ સૌને આ મૃગજીવવત્-વિષયોના ભોગો વિષે છે. પરમ જ્ઞાની પુરુષોની દીર્ઘ દષ્ટિ જ એ મોહિનીનાં નગ્ન સ્વરૂપને ભોઈ શકી છે અને તેથી તેમણે એવી જ ઉદ્ધોષણાઓ કર્યાં કરી છે કે:—“હે મોહાધિન પતંગીઆઓ ! વિષય વિકારો રૂપી કામાગ્નિથી દૂર રહો, દૂર રહો. એ સ્વચ્છનાં ચળકાટ નથી, પણ બડબડ સળગતી અગ્નિ શીખાઓ છે, એમાં ન પડો. કાલ્પનિક સુખ માની લેઈને, એને સ્પર્શ થતાં તો સળગી

જશે. એ જ તમારી જીવતી વિનાશક ચીત્તા બનશે. ચેતો ! ”

પરંતુ, બાળા ! દરેક જીવોને મૈથુનસંતા અનાદિ કાળથી આવી આવે છે. જીવભાવ જે સ્થળે ઉત્પન્ન થયો છે ત્યાં, એટલે ગર્ભસ્થાન ભણી જ દરેક જીવની વૃત્તિ યૌવન વય પ્રાપ્ત થતાં જ ખેંચાય છે ! અને તેનાં જ પરિણામે, શ્રી. શંકરાચાર્ય ભગવાન કહે છે તેમ, દરેક મોહાત્મી દેહધારીઓનું બને છે:—

‘ પુનરપિ જનનં, પુનરપિ મરણં, ’

પુનરપિ જનનની જરૂરે શયનં ! ’

ફરી ફરી જનનીનાં જંઠરમાં જઈ શયન કરવું, એટલે શું ? એ વિચારીશ તો તું મહા વૈરાગ્ય જરૂર પામીશ. જીવની જ પદાર્થ પ્રત્યે વાસના રહ્યા કરે છે, ત્યાં જ તે મરીને ફરીથી ઉપજે છે. જનનીનાં જંઠરમાં જઈ શયન કરનાર જીવની દશા, તે વેળાએ કેવી હોય છે ? જીવ ત્યાં આવી પોટે છે કે તરત તેની જનેતાને નિયમિત ચેતો માસિક રક્તસ્રાવ બંધ થાય છે, કેમકે એ દુર્ગંધી રક્ત પેલા ગર્ભ જીવનો આહાર બને છે ! એ અંધારી કાટડીમાં ગર્ભજીવને નવ નવ માસ સુધી, ઉંઘે માથે લટકાઈ રહેવું પડે છે. તેના માથા પર અર્ધ માતાના મળમૂત્ર દિન રાત પહોં કરે છે. અને બીજી તો અનેક પ્રકારની ઘોર ચાતનાઓનાં મહા ભયંકર દુઃખો, જ્ઞાની પુરુષોએ ત્યાં ભોંયાં છે. જન્મ અને મૃત્યુ સમયે પણ અનંત દુઃખો જીવ અનુભવે છે. પ્રિય બાળા ! આ જન્મ-મરણ અને ગર્ભાવાસનાં અનંત દુઃખોનો કડવો અનુભવ, મારા અને તારા જીવે અનંતવાર કર્યો છે; કેમકે અનાદિ કાળથી આપણો આત્મા વિષયાશક્ત જ રહ્યો છે, અને એ વિષયાપ્રયતા જ જીવને અનંત

બલયકમાં રખાવી રહી છે. અનેક પ્રદારનાં દેહો લીધા અને મૂક્યાં પછીથી, આપણા જીવો વર્તમાન માતાનાં ગર્ભાશયમાં આવીને પોદયા હતા. નવ માસની ' ઉલટે બદન ' લટકવાની સજ્જ પૂરી થતાં, એ બચકર જેલમાંથી છૂટી, ઉત્તમમાં ઉત્તમ મનુષ્ય દેહને આપણે અત્યારે પામ્યાં છીએ. હવે આપણે શું કરવું યોગ્ય છે ? શ્રી. જ્ઞાનનંદજી આપણને પૂછે છે કે:—

‘ જો ગર્ભકા ઇકરાર યા, તુમે યાદ હો કે ન યાદ હો ! ઉલટે બદનસેં લટકના, ફિર લખ ચૌરાસી બટકના, તખ સોય કર શિર પટકના તુમે. ’

કમુ ! ગર્ભકાળે પ્રભુ સાથે કરેલાં કેલકરારો મોહથી જોવાન થઈ આ દુષ્ટાત્મા વિસરી જાય છે. જેમ અહીં કેટલાક કેદીઓ એવા હોય છે કે જે જેલખાનાને પોતાનું મોરાળ સમજે છે અને એકવાર કરેલ ગુન્હાની સજ્જ ભોગવી છૂટે છે, કે દુરત ફરી પાછા ત્યાં જ આવી પૂરાય છે; તેવું જ મારા તારા જીવોનું સમજજે. આ જીવ મોહને વશ થઈ જઈ જાન શાન ભૂલે છે અને પુનઃ પુનઃ જનનીના મહા અશુભીમય ગર્ભરચનામાં આવીને પૂરાઈ જાય છે. એ મોહનો સંગ તેમ છતાંય આ જીવ છોડતો નથી. એ કેવું કંચળ આશ્ચર્ય છે !

બાબા ! લગ્ન પછી આપણી દસા પણ કેવી અશે, તે હું વિચારજે. રાત્રી પુરેયાએ જેને મહા ખૂરી ચીજ કહી છે તે ‘ એકાંત ’ ને, રાજ રાજ લગ્ન મેળવી આપશે. પછી એ ‘ એકાંત ’ આપણને પ્રિય લાગશે કે અપ્રિય ? નીચેનો શ્લોક ત્યારે આપણી સ્મૃતિ પર રહેશે કે ભૂલાઈ જશે ?

ધૃત કુમ્ભ સમાન્તરી, તત્સાક્ષાર સયો નરઃ ।
તસ્માત્ ધૃત્ત્વં ચ વહ્નિ ચ, ન તુ સંતુ કારયેત્તા ॥

દેવી ! સૌ વિષયાધિન જીવો પર, મોહ રાગનું રાજ્ય એક ચક્રે ચાલી રહ્યું છે. તેનાં

કામદેવ અને રતી નામનાં બે બળવાન શુભટો સાથે, લગ્ન પછી આપણે નિરંતર લડવું પડશે. એ મોહરાગનું દુષ્ટ સૈન્ય, આપણી જીવિ અને હૃદય પર, તેમની અક્ષળ માયા બળજોતી ચંધાર પહેડો ન નાખી દે, તેની પાકી ચોકી આપણે રાખવી નિર્ભરશે. કાઈવાર મોહનાં વિકારી સૈન્યો ઘેરી વળશે, ત્યારે તેમની સાથે તુમુલ ધુલ પથ્થુ આપણે ખેડવું પડશે. મોહ અને તેનું સૈન્ય, બલે ગમે તેવું બળવાન હોય, બલે તેણે ત્રિલોકમાં પોતાની આજુ વર્તીવી અસંખ્ય જીવોને પોતાના નાશીઝ શુભામો બનાવ્યા હોય, પણ આત્માની સંકિત-વીર્ય-પરાક્રમ, તેના કરતાં, અનંતગણું વિશેષ છે તેમ જ્ઞાની પુરૂષેનું કથન છે. તેમાં આપણે દૃઢ વિશ્વાસ રાખીએ અને સાચાં પુરૂષાર્થોઓનો સદાય વિજય જ નિર્માણ છે. પ્રિયબાળા ! વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણીની, મોહ અને તેનાં સૈન્ય સાથેનાં યુદ્ધની અદ્ભૂત રોમાંચ શૌર્ય કથા, તારાથી ક્યાં અગણી છે ? જેવો એમણે મોહનાં પ્રબળ સૈન્ય પર અદ્ભૂત વિજય મેળવ્યો હતો, તેવો વિજય આપણનેય અવશ્ય સાંપડશે, તેવી પૂર્ણ અદા રાખી, આપણાં શુભ નિશ્ચયોમાં સદાય આપણે અડગ રહીએ.

તું લખે છે કે ‘ હું ’ તમને કેવીક સાંભરે છું ? ’ એનો હું શો જવાબ આપું ? નીચેનો કુહો જ એ જવાબ તને આપશે:—

‘ સાગણ વિસર્પાં ન વિસરે,
જેશું બાંધ્યા તેહ,
પલપલ હૈયે સાંભરે,
જેમ બપેયો મેહ ! ’

(૮)

પ્રિય મ્હારી કમુ !

ક્યાં મુધી આમ આપણે દૂર બેઠાં બેઠાં વાતો કરવાનું નિર્માણ હશે ? લગ્નનું નાટક

ભગવાઈ ગયું હોય અને આપણે મધુરાત્રીઓની મોજ મ્હાણવા ગીરનારજી તરફ ઉપડી ગયા હોઈએ, તેવાં સ્વપ્નાઓ મને આવે છે. આપણે ગીરનાર પર ચઢી રહ્યાં હોઈએ, તું તારાં મધુર કંઠે મરસ સ્લોકો ગાઈરહી હોય, ચઢતાં કોઈ સીધા અને અધરા ચઢાવે આવે, તું મારા ખભા પર તારાં હાથને મૂકી, એ ઉંચો મુશ્કેલ માર્ગ જોતી અચાનક ઉભી રહે અને હું તારો હાથ મારા હાથમાં ખૂબ ગ્રેમપૂર્વક ઘાળી, તને ઉંચે ને ઉંચે દોરી જઈ....

...આવા આવા કંપના તરંગો મારા હૃદય સાગરમાં ઘણીવાર જાગે છે અને પ્યારી ! તારાં વિરહના દુઃખને તે વધારી મૂકે છે. મારી આત્મી કેં કેં આશાઓ ક્યારે પૂરાશે ?

ઓ કમુ ! શત્રુજય કે ગીરનારજીનાં ઉંચા શિખરોએ રહને લેઈ જવાનો પ્રસંગ જલે ગમે ત્યારે મળે, પણ ચાલ, આજે તો તને યાન અને વેરાખની કા ઉંચી ટોચ પર દોરી જવા હું પ્રયત્ન કરું.

તું કહે છે કે, જગત સ્વાર્થિ છે. હું તેની ના પાડું છું. આપણને સાચા 'સ્વાર્થિ' યતાંય ક્યાં આવડે છે ? 'સ્વાર્થિ' એટલે સ્વ અર્થિ, પોતાનું જ સંભાળનારા. આ દરમિયાન તો બહુ સારી માણસ દર્મશાં પોતાના પગ તલેતું બળતું હોલવવાને બદલે જગતનો લડકો વિચાર્યા કરે છે અને તે હોલવવાનો ડોળ ક્યાં કરે છે. આને બદલે જો આપણે એટલું સમજી જઈએ કે હું પહેલાં મારું પોતાનું ચારિત્ર સુધારું, તો કેવું સાઈ ? જગતમાં આટલા કલેશ કંઠાસ કેમ ચાલે છે ? કારણ કે, કોઈને પોતાનાં જ દોષ સૂઝતાં નથી. જે સ્ત્રી કે પુરુષ સદાય પોતાનાં જ દોષ વિચાર્યા કરે, અને તે દૂર કરવા મથે, તે જરૂર આ ભવ સાગરને સહજમાં તરી જાય.

'સધગા ધરમાં હું એક જૂંડી,
જૂંડાથી વળી જૂંડીરે !'

આવા મનોભાવ જો આપણાં રહે, તો આપણે ત્યાં કદિ કલેશ કંઠાસ ને સ્થાન જ ન મળે ખીજના ડૂંગર જેવડા દોષને રાઈ જેટલા, અને પોતાના રાઈ જેવા વાંકને પર્વત જેવડો જોવો, એ જ કલ્યાણનો ઉત્તમ માર્ગ છે.

કમુ ! તું સ્વાર્થિ જરૂર થયો, પણ તે સ્વાર્થને સાચા સ્વરૂપે સમજીને તારું પોતાનું કલ્યાણ અર્દનિય ચીંતિત્વા કરજો. આ સંસાર તો એક માયાની રમત છે. એ સંસાર દુઃખમય છે. એ સંસારમાંથી સદાને માટે છૂટવું તે મોક્ષ. તારો આત્મા એ મોક્ષમાર્ગનો પ્રવાસી કેમ ચાલે તે ચીંતવજો. આ મનુષ્ય-જાવમાં જ એ ચીંતવના યર્ષ રાકે છે. ને તેથી આ વખત અતીશય કિમતી છે એની કિમત આંકી એકાંચ તેમ નથી. માનવ અવતારની આત્મી શુભ ધડીઓ ફરી મળવી અતિ મુશ્કેલ છે. આવા અમૂલ્ય અવસરનો ઉપયોગ કેવી રીતે યર્ષ રહ્યો છે તે વિચારજો, અને જો કોઈ સત્ય સમગ્ર તો અશુભ વિચારો ત્યજી દઈ, સદાય શુભ વિચારોને જ હૃદયમાં સ્થાન દેજો. આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ કયો ? એ માર્ગ એ છે કે, કોઈ પણ જીવનું મનસા, વાચા, કર્મણા ખૂંદે ન ચીંતવવું; ગમે તેમ ચાલે પણ અસત્ય ન બોલવું અને સદા સત્ય, પ્રીય અને હિતકર વચનો જ બોલવાં. ચોરી તો કરાય જ કેમ ? કુદરિ, કુવિચારો જ્યાં જોઈએ અને. ઝોઝામાં ઝોઝી ચીંતેથી પોતાનો જીવન બચદાર નભાવવો. જેટલે અંશે આ બધું આત્મકલ્યાણના લક્ષ્ય પૂર્વક કરીશું, તેટલાં અંશે આપણે મોક્ષ માર્ગની નજીક જઈ શકીશું.

આપણે ખાનપાનમાં, પહેરવા ઓઢવામાં સંયમી યથ શક્તા નથી કે આપણાં સ્વાદો મોગાં પડતાં નથી, તેનું એક કારણ આપણી દીર્ઘદષ્ટિ નથી તે છે. આપણે આ એક જ જન્મનો વિચાર કરીએ છીએ; યાત્રી પ્રરૂપો ત્રણે કાળનો વિચાર કરે છે. સાચા ત્યાગ,

વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાન પ્રાપ્તિ ન હોય. માટે ત્યાગ વૈરાગ્યમાં યથાશક્તિ હંમેશ પ્રગતિશીલ રહે છે.

(૯)

બહાલી !

ગૃહિણી પદ પ્રાપ્ત કરવાને હવે તારે ક્યાં બહુ વાર છે ? ગૃહિણી એટલે ગૃહરાણી. હંમરલાયક થતાં દરેક બાળાને અંતરે, કે રસિક ચતુર વરરાજના વહુલાડી થવાની હોંસ જેમ ઉછળી રહે છે, તેમજ તેને પોતાનાં ધરની પણ જૂખ જાગે છે. પોતાનું ધર માંડવાની કેં કેં રસિક ભિંમિએ તારાં દિલમાંય અત્યારે કૂદી રહી હશે, એટલે આજે ધર વિશેજ તને મારા કેટલાક વિચારો જણાવું છું તે તે એવી આશાએ કે, તું'ય અવનવી સુમધુર કલ્પનાઓમાં રમતી થઈ કાંઈ નિર્દોષ આનંદને પામે—

ધર એટલે શું ? ધર એટલે સુખ શાન્તિનું ધામ, જાણે શીતળ હાથ દાળતો વડો. એ વડાની ડાળે બંધાય ગૃહવાસીએ કલ્લોલ કરતાં હોય. ધર એટલે જાણે પ્રેમમંદિર, જ્યાં પવિત્રતા હોય, સુખ, શાન્તિ અને આનંદ વ્યાપિ રહ્યો હોય.

પણ, હજારો ધરોમાંથી આવું એક પણ ધર જડવું અત્યારે મુશ્કેલ લાગે છે. આજે દરેક ધરમાં કેં ને કેં પ્રકારનાં શોક, સંતાપ કે સીતમોજ જોવા મળે છે. સ્વર્ગને જૂલાવે તેવાં પ્રેમમંદિરોને બદલે આજના ધણા ખરા કલેશ અને કંકાસના ધામે થઈ પડ્યાં હોય છે. ખીજની વાત અત્યારે જવા દેઇએ. આપણે જે ધર હવે થોડા વખતમાં માંડવાનું છે, તે કેવું હોવું જોઈએ, તેના વિચાર કરીએ.

ધરની પહેલી શોભા સ્વચ્છતામાં રહેલી છે. જેટલો મંદવાડ, તેટલો મંદવાડ, ચોકજુ આંગણું એ ધરનો પહેલો યજુમાર. આંગણું એવું સ્વચ્છ હોવું જોઈએ કે જે જોતાં જ

આંખ ઠરે. આંગણના થોડાક ભાગમાં લીંપણ કરી રોજ પ્રભાતે ત્યાં રંગોળી પૂરાતી હોય તો તે જોઈ દરેકને કેવો આનંદ મળે ?

ધરમાં એટલી ચોકખાઇ હોવી જોઈએ કે હું કદિ તને ચહીડવવા સારું કરું કે. “ એલી ! તું ધર કેવું અસ્વચ્છ રાખે છે ? ”—ત્યારે તું મગફળીથી મને કહી શકે કે “ બહાલા ! એ રોડ જવાનો ! ધરમાંથી તમે જેટલી ધૂળ શોધી આપો, તેની ભારોભાર સોનું દંડ તરીકે આપવા હું કષ્ટત્ર ધું. કેમ, એ શરત છે કષ્ટત્ર ? ”

ધરની બીજી શોભા સાદાઇમાં રહેલી છે. આ વાત બહુ જ ઓછા સ્ત્રી પુરુષો જાણે છે. આજકાલ તો એવો જ વાપરો વાપો છે કે સૌ કોઇ, પોતાનાં ધરમાં અનેક નોંધતી અણુનોંધતી ચીજો ભેગી કરી તેના ખૂબ કકારો જ કર્યા કરે છે. એક તો ધર નાનું જ હોય અને પાછી તેમાં અનેક ચીજો લાવી ખડકે, એટલે ધરની બધીય શોભા ચાલી જાય છે. પરિગ્રહ મમતા દરેક જીવોમાં રહેલી છે, પણ તેમાંય તમે સ્ત્રી જાતિ તો હદ જ વાળો છો. એ પરિગ્રહના પાપથી બચવા આપણે પ્રયત્નશીલ થવું પડે.

ધર, સ્વચ્છતા અને સાદાઇથી શોભી ઉઠે; સ્વચ્છતા અને સાદાઇથી શોભી ઉઠે; પણ બ્યવસ્થા વિના કેટલીક અધૂરાશ રહી જાય. ધરની અંદરની નાની મોટી દરેક ચીજોની કળામય રીતે ગોઠવણી કરતાં દરેક સ્ત્રીએ અવસ્થા જાણવું જોઈએ. ધરમાં ભલે બહુ જ થોડી ચીજો હોય, પણ તેને સુંદર રીતે ગોઠવતાં આવડે તો ધર અપૂર્વ શોભા ધારણ કરે.

આવા સાદા, સ્વચ્છ અને સુધડ ધરમાં જે સંપ આવી વસે, તો એ ધર ‘સુખ શાન્તિનું ધામ’ અને. જ્યાં સ્નેહ ભર્યું વાતાવરણ હોય, જ્યાં સૌનાં મુખમાં હસી, રમી, કલ્લોલી

રજાં હોય; એ ધર કેવું દિપે? આવા ગૃહમંદિરમાં સવાર સાંજ ધૂપ દીપ ચતાં હોય, પ્રજ્ઞાતે અને સંધ્યાસમયે પ્રાર્થનાઓ ચતી હોય, તો એ પવિત્ર ધરમાં વસતા સૌ જીવાત્માઓમાં કેવા શુભ સંસ્કારો સૌંચાયા કરે? એવા ગૃહમંદિરમાં રહેતાં માનવીઓનાં હૃદયો પાપભીરૂ બને, અને સૌમાં વિનય, વિવેક, ભક્તિ, ત્યાગ, વૈરાગ્યાદિમાં પ્રતિદિન વૃદ્ધિ ચતી જાય.

આવાં પ્રેમલ અને સંસ્કારી ગૃહમંદિરમાં અતિથિઓનાં ભાવભર્યાં આદરસત્કાર ચતા જ હોય અને તેની સુગંધ યોગેર પ્રસરતી હોય. મહેમાનોને આદર જે ધરમાં નથી ચતો તે ધરને કેવું ગણવું? એક કવિ એ વિશે કહે છે કે:—

“મહેમાનોને માન, દિલભરી દીધાં નહિ; સેમંદિરનહિ મશાલ. સાચું સોરઠીઓ ભણે.”
પ્રિયે! આપણા જીવનની રહેણી કરણીમાં એવી ક્રાંતિ ચતી જોઇએ કે, આપણું ધર એ કાષ્ઠ સંસારી જીવોનું નિવાસસ્થાન ન રહેતાં, તે જાણે—પ્રેમ જોગીઓને અખાડો જ બની જાય! સંસારમાં રહેવા છતાં, જે આત્માભક્તિ સાધવાની સાચી તમના આપણામાં હશે, તો જરૂર એવું જ બનશે. આપણું પ્રેમલ, નીતિમય, સાદુ, સંયમી અને પવિત્ર સેવાભાવી જીવન જ આપણને હજારો રોગો અને જીવન કલેશોમાંથી બચાવી લઇ, આ જીવંતીને ખરો લ્હાવો લેવાનું સુભાગ્ય આપશે. એવો અનેરો કલ્યામણ્ય લ્હાવો લેવાનું માફ તમને આમંત્રણ છે. કેમ એ સ્વિકારશીને, દેવી!
તમારો કનુ.

કંચને વિદાય

(રાઈલવિમીડિત)

અંગે બખ્તર યુદ્ધ સ્વાંગ સજતી કેડે કટારી દઇ,
શ્યામા કંચડને ભુજે મલકતી હરે પ્રકુલિત ચઇ;
ફેંટો શીવ પરે લપેટઈ જતાં એ રૂપ કેવું ખીલે,
જાણે કેસરી સિંહચો તડુકતો એ લીળમ જેવો દિસે.
એવો કંચડ સોહતાં નયનમાં હર્યાશુ બે લાવતી,
શ્યામા કુંકુમ, ફૂલ, અક્ષત પછી થાળમાં આવતી;
ભાલે કુંકુમ આંદ અક્ષત ધરીને હાર ખેરાવતી,
વેરે અક્ષત ચૌદિશે, હૃદયમાં શો ભાવ એ લાવતી?
‘યુદ્ધે કંચડ બાહુમાં પ્રગટજો શક્તિ રૂપે આપઠા,
રોમે રોમ પરે બધે પ્રસરજો સ્ફુર્તિ દીવો આપશે;
ધૂમજો મુજ કંચ યુદ્ધ પંચથી પાછો કદી ના ફરે,
છોજે શીવ ઉડી જતું પણ કદી પાછા ન પાયો ધરે;
માશું ઇંચજ એટલું તમ કને’ એ એટલું માગતી,
આપે કંચડને વિદાય ધરથી ના અશ્રુથે સારતી.

સોમાભાઈ ભાવસાર.

[માતૃવ્યથા]

વળા

દાળ-આલમાં ઝીણી કચુકે વીજળી રે !

મહારી મહારી કહી મન વાળતી રે !

પરાયી આગે તું પરધેર, દિકરી !

દિન શેં ભાશે દોહાલા રે !

પિતાની ઉછણુ ભેજ્યા ભેતરી રે !

નકુળશો વીરો હાંકે વેલ્ય, દિકરી !

ધોરી ડગલાં ના ભરે રે !

ખેડેની ! સાદ કરે સરિતા સખી રે !

ઉનાળે ઉછળ્યાં પૂર અચંડ, દિકરી !

મારગડો ના ભેલતી રે !

ગર્ભ ક્યાં હમણાં તો ગાતી હતી રે !

રીઝવી તુજને ઘેલાં ગીત, સખીઓ

પાલવે પાંપણ લૂછતી રે !

પિતાને પાણીઆરે ખોલ્યો પડી રે !

અમારાં વનમાં પેઠાં વાન, બેટા !

હેલ્યો કાણુ હવે ભરે રે !

પળ પળ ભૂખીને તરસી થતી રે !

મહારી મુંવાળી શરમાળ મેના

હેમ પિંજર પૂરી હવે રે !

પ્રકુહી ભવસરવરીયે પોયણી રે !

પોષી અંચળતાને નીર, આગે

પધરાવું જગ બહેણમાં રે !

રમણીકે અરાલવાળા.

મણાં

[પુત્રીના પ્રત્યુત્તર]

છોડ્યા ચોક તરુવર ચોતરા રે !

આવી ડુંગરડાની ધાર, માતા !

પંથ વહ્યો, પાછાં વળો રે !

ઉધાનાં શીળેશં સમીરણ શમ્યાં રે !

વરસે વ્યોમ થકી રવિકાળ, માતા !

તાપે તનડાં ત્રાસતાં રે !

દડમઠ દોટે હોહાળ્યાં નીરને રે !

ઉડી ઉરે જળ્યા ઓવાર, સરિતા !

શેં ભૂલૂ તુજને સખી રે !

વિંટાશે કુદરત કો રસવેલડી રે !

મોદી મુજ વીર આંખા ડાળ, ખેડેની !

ભાવે ભારે ભેટશું રે !

પ્રભુમું પાદર મ્યારાં પ્રેમથી રે !

હૂંઘ્યા શૈશવતા ચિરસ્નેહ, પરાધી

ધરતી શું પ્રીત્યું હવે રે !

પૂરાશે ખોઝો પ્રભુજી પૂજવે રે !

ભરશે ભાભલડી જળ હેલ્ય, માતા !

શાણું ધૈ શું શોચતાં રે !

પિતાજી એકલવાયા ઓ ઉભા રે !

ઉડી અનુભવતા ઉર આગ, અરે રે !

યોવન શીદને આવીયાં રે !

અરે, પણ એ તો સૌ જીર ઉભરા રે !

રોશું ના, રમશું સૌ સાથ, માતા !

પંથ વહ્યો, પાછાં વળો રે !

રમણીક અરાલવાળા.

નલિનીની કૌમારદીક્ષા.

કે. જ્યોતિર્માસા ૧૦. મહેતા.

નલિની મનહરલાલની પાલક પુત્રી હતી. મનહરલાલને સંતાનમાં માત્ર એક પુત્ર જ હતો. શેઠાણી પુત્રને બાલકરૂપે મૃદુને સ્વર્ગવાસી થયાં. મનહરલાલને કંઈ લક્ષ્મીની ખોટ નહોતી, પરંતુ લક્ષ્મી ગણાતી પુત્રીની ખોટ હતી. નસીબ સંભળે એ સમયે જ તેમના એક જીવનન મિત્રની પુત્રી અનાથ થઈ; મનહરલાલે તેને પોતાને ત્યાં લાવી ઉછેરવા માંડી.

મનહરલાલનો આલિશાન બંગલો મુંગમમાં વાલકેશ્વર પર હતો. તેમનો એકનો એક પુત્ર નરેશ ખી. એ. ના છેલ્લા વર્ષમાં ભણતો એક નમ્ર, વિવેકી યુવાન હતો. તેના વિચારો તેના પિતા કરતાં જુદી જાતના હતા. એ શરમાળ યુવકની જીવનની અભિલાષાઓ મોટી હતી ને તે આશામાં જીવતો હતો.

નલિની, સ્વરૂપવાન, શરમાળ ને મુંસકારી યુવતી હતી, તે જાણતી હતી કે પોતે મનહરલાલની પાલક પુત્રી છે; તે ઘણીયવાર પોતાનાં માતાપિતાને સંભારી એકાંતમાં રડતી.

એક દિવસ સાંજે નરેશ એક રસભરી અંગ્રેજી નવલકથા વાંચતો પડ્યો હતો. દિવાન-ખાનામાં મનહરલાલ પોતાના એક બે મિત્રો સાથે વાતો કરતા હતા. નલિની પોતાની એક બહેનપણીને ઘેર ગઇ હતી. થોડીવારે મનહરલાલના મિત્રો ઉડ્યા. મનહરલાલ એકલા પડ્યા. અચાનક તેમને કંઈક યાદ આવ્યું. તોડરને બોલાવી નરેશને બોલાવડાવ્યો. નરેશ ધીમે પગલે નમ્રતાથી આવી ઉભો રહ્યો.

“કેમ? પિતાજી શું કામ છે?”

“નરેશ, બેસ, મારે તને એક વાત કહેવી છે. ઘણા દિવસથી મારા મનમાં એ ખટક્યા કરે છે. બે, સાંભળ; પછી વિચાર કરી જવાબ આપજે.” મનહરલાલે કપાળપરનો પરસેવો રૂમાલવડે લુછ્યો ને વાત ચલાવી.

“તું જાણે છે ને કે નલિની મારી પાલક પુત્રી છે. જ્યારે તે માતાપિતાવિદોષી થઇ ત્યારે હુંજ તેને લઈ આવ્યો ને મેં આટલી મોટી કરી. હવે એ આટલી મોટી થઈ છે...” મનહરલાલ અટક્યા ને નરેશ સામે જોઈ રહ્યો.

“હા, પણ તેનું શું છે?” નરેશ કંઈક સમજ્યો.

“તું પણ હવે છેલ્લા વર્ષમાં છે. થોડો વખત રહી તને નોકરી મળશે અને... ઘણા વખતથી મને યદા કરે છે કે, તમે બે જણાં પરણો અથવા તમારા ભણેલાઓના શબ્દમાં કહીએ તો જીવનસાથી ચાવ તો કાંઈ ખોટું નહિ.” નરેશ સાંભળી રહ્યો; તેને લાગ્યું, “શું પિતાજીએ આ સ્વાર્થ માટેજ નલિનીને પાળી ને પોષી?”

“એ નહિ બને.” નરેશ સહેજ રીધથી કહ્યું.

“કેમ નહિ બને?”

“પિતાજી અયોગ્ય લાગે તો ક્ષમા કરજો પણ હું નલિની બહેન સાથે નાનપણથી ઉછર્યો છું પણ મને કદી આ સંબંધનો વિચાર જ નથી આવ્યો.”

“ત્યારે શું તું નલિનીને નથી મ્હાતો?” મનહરલાલ વચ્ચે બોલી ઉડ્યા.

“પિતાજી, સ્નેહના પશુ પ્રકાર હોય છે. હા, હું નલિની બ્હેનને ચાહું છું” પશુ લાઈના સ્નેહે, હું તો તેને મારી સગી બ્હેન તરીકે ગણું છું.”

“ત્યારે તું મારું નહિ જ માને એમ ? માત્ર આવા ‘નજીવા’ કારણને લીધેજ ?”

“શું આ ‘નજીવું’ કારણ છે ! બાઈ બ્હેનના પવિત્ર સ્નેહને છોડી પતિપત્નીનો સ્નેહ રાખવો ? ના, ના, ના; એ નહિ બને.” નરેશ મક્કમતાથી કહ્યું.

“બાઇબ્હેનના સ્નેહવાળા મોટા ન બોધા હોય તો ! પિતાનું વચન ઉઘાડ્યે તું શું સુખી થવાનો હતો ? લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા આવે છે ત્યારે મોં ધોવા બપ તે મૂખેો નહિ તો ખીજું શું ? જા, અહીંથી. પરણ્યે જા, કોઇ ખીજી મળે તો, પશુ પરણ્યા પછી તું તારે રસ્તે ને હું મારે રસ્તે.” મનહરલાલે કોષ મિશ્રિત તિરસ્કારથી કહ્યું.

નરેશ જેવા સ્વસ્થ ચિત્તે આન્યો હતો તેવાજ અથવા વધારે સ્વસ્થ ચિત્તે પોતાના ઓરડા તરફ ગયો. નલિની બંગલાનાં પગથીયાં ચઢતી હતી, ત્યારે તેને કાને નરેશનું ઉડ્ડું વાક્ય અથડાયું. સ્ત્રીસુલભ છતાંસાથી તે સાંભળવા ઉભી રહી, મનહરલાલે ઉડ્ડે ઉડ્ડે જે કહ્યું તે તેણે સાંભળી લીધું. વાતાવરણ કંઈક ગંભીર લાગ્યું. અંદર આવી ત્યારે મનહરલાલ ગુસ્સામાં ઉભા હતા, તે જોઈ તેણે પૂછવાનું માંડી વાળ્યું. નરેશને પૂછવાનું મન થયું પણ એની દિંમત ન ચાલી.

નરેશ અંદર ગયો. ફરીથી નવલકથા હાથમાં લીધી, પાછી મૂકી. તેનું મન એમાં ન લાગ્યું. “નલિની તો મારી સગી બ્હેન જેની લાગે છે, ને પિતાજી આ શું કરવાનું કહે છે ?” નરેશ ચુંચવાયો. “હું નલિની ને વીણાને-બંનેને ચાહું છું. પશુ કેટલો ફેર ? એકને બ્હેનના સ્નેહે અને ખીજોને.....”

૫

આજે મનહરલાલને ઘેર ધમાધ હતી. નરેશ ને વીણાનાં લગ્ન હતાં. બધાં ઉત્સાહમાં ફરતાં હતાં. નલિની બહારથી ઉત્સાહી હતી, પરંતુ હૃદયના ઉંડાણમાં કંઈક ધમસાણ ચાલતું જણાતું હતું. ઉપરથી તે આનંદ બતાવતી હતી પણ અંદરથી હૃદય રડતું હતું. તે નરેશ ને અંતઃકરણથી ચ્હાતી હતી. તેને ખબર હતી કે નરેશ તેને બ્હેન ગણે છે, છતાં પશુ તેનું હૃદય એ ભાવને માનતું નહોતું. આજે નરેશના લગ્નનો માંગલિક પ્રસંગ હતો પશુ નલિનીનું મન નિરાશ હતું. તેના જીવનની સંધરી રાખેલી આશાના આજે ચુરેચુરા થતા હતા. તેને જીવન ઝેર થતું લાગ્યું. તેના જીવનની અભિલાષાઓ હવામાં ઉડી જતી લાગી; તેના ‘હવાઇ દિશાઓ એ ક્ષણમાં તૂટી પડ્યા. નલિનીની સ્થિતિ નરેશ સમજતો હતો. પશુ નલિનીને આટલા વર્ષોથી તે બ્હેન ગણતો આવ્યો હતો; હવે તેનું હૃદય નલિનીને પત્ની તરીકે સ્વીકારતાં અચકાતું હતું. નરેશ અને વીણાનાં લગ્ન થઇ ગયાં. નરેશ પોતાના પિતાના વચન ખાતર ઘર છોડી ખીજું ઘર રાખી તેમાં રહેવા જવાનો હતો. નલિની પોતાના ઓરડામાં જતી હતી. જતાં જતાં નરેશનો ઓરડો આન્યો. તેણે નરેશને સામાન તૈયાર કરતો જોયો અને તે ખંચકાઇ જરા ઉભી રહી.

“કેમ ક્યાં જવાની તૈયારી કરો છો ?”

“હું તો મારે ઘેર જઈ છું.” નરેશ ‘મારે’ શબ્દ પર લાર દીધો; નલિનીને આ ખૂંચ્યું.

“એટલે શું આ તમારું ઘર નથી ?”

“ના. આજથી નથી.”

“એમ કેમ ?”

“પિતાજીનો હુકમ થયો છે કે ‘પરણ્યા પછી તું તારે રસ્તે.’ નલિની ચમકી. મનહરલાલે નરેશને કહેલું આ હૃદયભેદક વાક્ય નલિની ઉકે જ બૂલી ગઇ હતી. તેનાથી એક ઉડો નિસાસો નીખાઇ ગયો. આંખમાંના ઝગઝગાયાં

લુછતી તે પોતાના ઓરડા તરફ ચાલી ગઈ. નરેશ આ જોયું, તેનું હૃદય ખિન્ન થયું. જે ધરમાં વર્ષો સુધી બસ્યો, જે ધરમાં તેણે સુખી આજીવણ વીતાવ્યું તથા જે ધરમાં નલિની સાથે તે નિર્દોષ રમતો રમ્યો, તે ધર છોડીને જતાં તેના પગ ધ્રુજતા હતા, પણ હિંમત હાર્યા વગર વીણાને લઈ તે પોતાના નવા ધરમાં રહેવા ચાલી નીકળ્યો.

નલિની પોતાના ઓરડામાં આવી, આરી પાસે ઘોડીવાર ઉભી રહી. તેને તેનું આજીવણ, તેનાં-માતૃપિતા, નરેશનાં લક્ષ્મણે બંધું એકી સાથે સાંભળ્યું તે ન રહેવાયાથી ધણી દિવસેના ઉભરો સામટો કાઢી નાખ્યો. તે તકીયા પર માથું નાખી પુષ્કળ રડી. જગી ત્યારે સવાર પડ્યું હતું.

ક

વીણા સંસ્કારી યુવતી હતી. તે નરેશની સ્થિતિ સમજતી હતી તે તેના સુખ દુઃખની ભાગીયણ હતી. નરેશના રજેલા પગારમાંથી આ દૃપતી જીવન વીતાવતાં. આમ કરતાં દિવસો વીત્યા, વર્ષો પણ વીત્યાં. એકવાર નરેશની નોકરી ગઈ. તેને ઝીણા ઝીણા તાવ આવવા મંડ્યો, ને છેવટે ક્ષયતા અસાધ્ય અને બચકર રોગથી નરેશ આ ક્ષત્રી દુનિયા છોડી સ્વર્ગમાં-જ્યાં દુનિયાના દુઃખો ન પહોંચી શકે ત્યાં...ગયો. મરતાં મરતાં પાછળ તે યુવાન વીણાને તથા બાલકપુત્રને દુઃખે-બંધવા મૂકી ગયો.

મનહરલાલને આ ખબર મળ્યા ત્યારે રહેજ લાગ્યું તો ખરું. પણ 'દુનિયા એમજ ચાલે છે' જાણી મન વાળ્યું. નલિની દિવસો સુધી ખૂબ રડી. દિવસો સુધી તેને ખાવાનું લાગ્યું નહિ. એક દિવસ તે વીણાને ત્યાં ગઈ; ત્યારે વીણા એના બાલક સામું જોઈ રડતી બેઠી હતી.

“વીણા ખહેન, ભૂતકાળને સંભાર્યું શું ફાયદો છે !”

“નલિની ખહેન, મારું તો હવે સર્વસ્વ મથું. મને હવે જીવવામાં રસ નથી રહ્યો.” વીણાથી રડી પડાયું. નલિનીની આંખમાં પાણી આવ્યાં.

“એવું શું બોલો છો ? હજી તો તમારે આ નાના બાલકને ઉછેરીને મોટા કરવાનો છે.”

“હા, તેને જ ખાતર તો હું જીવું છું.”

નલિનીએ બાલકને હાથમાં લીધો. “લાવો, હું એને મનહરભાઈ પાસે લઈ જઈ; જોઈ તો ખરી કે એવું દેવું પીગળે છે કે નહિ; તમે પણ સાથે ચાલો.” અને મનહરલાલને ત્યાં ગયાં. મનહરલાલ છાપું વાંચતા હતા.

“મનહરભાઈ, આ બાલક તો ભુલ્યો !”

મનહરલાલે છાપામાંથી ઉંચું જોયું. “એ બાલક કેનું છે ?”

“શું તમે તેને જાણખી પણ નથી શકતા ? આહા, શું દુનિયા છે ? દાદા પોતાના પૌત્રને જ ન જાણે ?” નલિનીએ તિરસ્કારથી કહ્યું.

“બસ કર હવે તારું બાપણ; મારે એ કંઈ નથી સાંભળવું. લઈ જાઓ એને અહીંથી અને ફરીથી એને અહીં લાવશો નહિ.” મનહરલાલ ક્રોધથી બોલી ઉઠ્યા. તેમની આંખો લાલ થઈ ગઈ. નલિની અને વીણા કંઈ બોલ્યા વિના ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

ક

નાની શેરીમાં એક નાનું એવું સ્વચ્છ ઘર છે. તેમાં ત્રણ જણ રહે છે; વીણા, નલિની ને કિશોર (વીણાનો પુત્ર). નલિનીને હવે એક સ્કૂલમાં શિક્ષિકાની જગ્યા મળી છે. તેના પગારમાંથી ત્રણે જણ ગુજરાન ચલાવી જીવન વીતાવે છે. વીણા પાઠોશીઓ તથા ગરીબોની સેવા કરવામાં દિવસો ગાળે છે. નલિની નરેશના સંભારણામાં જીવન વીતાવે છે ને તેના પ્રિયજનને ખાતર જીવનભર કૌમારદીક્ષા લઈ આત્મજોગની વેદી પ્રગટાવે છે. અને મનહરલાલ ? હવે નલિની વિદેશો, નરેશવિદેશો, એકલા એકલા રહી જીવનવન વટાવવા બેઠા છે.

કન્યા ગુરુકુળ

[એક પરિચય પત્ર]

અ. સૌ. બહેન મૃણાલીની,

પત્ર મળ્યો. તારી ચી. પુત્રી સરલાની વરસગાંઠને દિવસે તેં મને આમંત્રણ આપ્યું તે સાક્ષાર સ્વીકાર્યું છે. હવે તે સાત વર્ષની શિક્ષણ લેવાને, બહાર મોકલવા લાયક ઉમરની થઈ છે. બહેન સરલા સ્વાભાવિક રીતે બાળવામાં હોંશીયાર હોવાથી અવશ્ય તે ઉચ્ચ શિક્ષણ લેતાં કંટાળશે નહિ. અને તેટલા જ માટે કોઈ એક કન્યા શિક્ષણની સારી ગણાતી સંસ્થામાં દાખલ કરાવવા સહૃદય આગ્રહ કરું છું. આપણી પ્રાથમિક કેળવણીમાં ગૃહશિક્ષણ વિષે કંઈ પણ જ્ઞાન આપવામાં આવતું નથી, તો પછી ધાર્મિક અને શારીરિક શિક્ષણની વાત તો કરવી જ શી? આપણી સરલાને એ જાતનું બધું જ શિક્ષણ મળે અને પોતાનાં શુદ્ધ ચારિત્ર્યથી મા આપની કીર્તિ વધારે, એવી કોઈ સંસ્થામાં સરલા બણે તો તું તેમાં વાંધો લે ખરી?

એવી સંસ્થા તે આજનાં કન્યા ગુરુકુલો ! એ ગુરુકુલોમાં કન્યાને સાત વર્ષની ઉંમરે ઉપનયન સંસ્કારની વિધિ કર્યા બાદ દાખલ કરવામાં આવે છે. આ સંસ્થામાં પુત્રીને દાખલ કરાવતાં પૂર્વે મા આપને નીચેની પ્રતિજ્ઞા પર સહી કરવી પડે છે. દાખલ થનાર કન્યાનું સગપણું થયું નથી, તેમજ કન્યા પૂર્ણ શિક્ષણ લઇને બહાર નિકળે નહિ ત્યાં સુધી લગ્ન કરશે નહિ; તેમજ ત્યાં સુધી સગાઈ પણ કરવામાં આવશે નહિ. કન્યાને વિના કારણે-રળઓમાં ઘેર-મોકલવામાં આવશે નહિ અને સાત વર્ષથી-તે ૧૮ વર્ષની ઉંમર પર્યંત શિક્ષણ ત્યાં જ રાખીને આપવામાં આવશે. કન્યાઓને ઘરેણાં પહેરવાને આપવામાં આવશે નહિ; એટલું જ નહિ પણ કોઈ સગા સંબંધીમાં લગ્ન પ્રસંગ કે તેવા સાંસારિક બાબતોનો પુરતો ખ્યાલ અપાય તેવા માંગલીક પ્રસંગોમાં ભાગ લેવા દેવાની રળ પણ આપવામાં આવશે નહિ. બહારચારીણીઓનો પહેરવેશ એક જ પ્રકારનો નિયત કરેલો હોય છે તેવો જ પહેરવા દેવામાં આવે છે. તે પણ પીળાં કપડાંની સાડીઓ હોય છે. જીવનમાં સાદાઈ શી છે તેનો પુરતો ખ્યાલ આપવા માટે સ્વચ્છ આદીનાં જઙ્ગાં લુગડાં રંગીને સાડી રૂપે પહેરવા આપવામાં આવે છે.

બહારચારીણીઓમાં-અંદરો અંદર સ્નેહ બહુ સારી રીતે ખીલવવામાં આવે છે. નાની લગીની મોટી લગીનીની પૂર્ણ રીતે મર્યાદા સાચવતાં શીખે છે. નાની, બહેન પાસે કોઈ કારણવશાત પહેરવાની કે તેવી જ ઉપયોગી ચીજ ખોવાઈ ગઈ હોય તો-મોટી બહેન તેને તે વસ્તુ મેળવી આપે છે, અગર પોતાની ચીજ વાપરવા આપે છે. ત્યાં સગી બહેનો

કરતાં પણ વધુ ખૂદેનપણાના ભાવે એક બીજાં રહી શકે છે. એક જ આશ્રમમાં ચોવીસે કલાક ભણતાં, ખાતાં, રમતાં-એક બીજાના પરિચયમાં આવનારી કન્યાઓના દીવમાં-શુદ્ધ કુટુંબ સ્નેહ ઉત્પન્ન ન થાય, એ કેમ માની શકાય ?

એકની માદગી એટલે તેના વર્ગની બધી જ કન્યાઓ પોતાની ફરજ સમજી તેની સારવારમાં શુદ્ધાઇ જાય, તેવી જ રીતે ત્યાં-કોઈ એક ધનિક મા બાપની કન્યાને મળવા આવનાર મા બાપ કદિ કોઈ ખાવાની ચીજ કે ફળ આપી જાય તો સૌ કન્યાને સરખે હિસ્સે તે ખૂદેન વહેંચી આપી, પોતે પોતાના હિસ્સામાં આવેલી વસ્તુને ખાઈનેજ સંતોષ માને છે.

આ રીતે દરેક બાળકોમાં સ્નેહભાવ તરવરતો જોવામાં આવે છે. અધ્યાપક, અધ્યાપિકા, અને કન્યાઓ વચ્ચેનો સ્નેહ એવો ઓતઓત ચર્ષ ગએલો હોય છે કે સરકારી સ્કૂલોમાં, શિષ્ય અને ગુરુનાં સંબંધ કરતાં ઉઠેા જ સંબંધ જોવામાં આવે છે. સ્કૂલોમાંથી કોઇ અધ્યાપક રાજીનામું આપે તો તે અધ્યાપકનાં નિકટ સંબંધમાં આવેલા બે ચાર વિદ્યાર્થીને જ દુઃખ થશે; બીજા વિદ્યાર્થીને એ સંબંધી કંઇ લાગણી ચતી હોતી નથી; જ્યારે અહિં કોઇ એવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય તો, તે અધ્યાપિકાને સ્નેહ છતી લીધેલાં હૃદય વાળી કન્યાઓને ઊડતાં હૃદયને ભારી આઘાત થાય છે, તેમજ કન્યાઓ પણ તે અધ્યાપિકાને ધૈર્યમાંથી છુટી ન થવા દેવા માટે અત્યંત આકંઠ કરી, રોડી રાખવાના પૂર્ણ પ્રયાસ કરે છે.

બ્રહ્મચારીણીઓ ભોજન સમયે એક જ પંગતિમાં બેસી ભોજન લે છે. એટલે કે એક જ ઘરનાં કુટુંબી જનોની માફક કોઇ પણ જાતના ભેદ વિના ભોજન લે છે. આ સંસ્થામાં શાંતિ ભેદ ગણવામાં આવતો નથી; તેમજ રૂંક અને રાખનો ભેદ ગણવામાં આવતો નથી. કોઈ અત્યંત ધનિકની કન્યાને પહેરવાનાં કપડાં કીંમતી મળે એવું કદિ ખનતું નથી, તેમજ અત્યંત ગરીબ ઘરની કન્યાને ફટિલા કપડાં મળે, એ પણ આકાશ કુસુમવત્ સમજવું. ઘરનાં કપડાં પહેરવા દેવામાં આવતાં જ નથી. અત્યજ અને પ્રાદાણ વિધેનો કોઇ જાતનો ભેદ રાખવામાં આવતો નથી. એવું વાતાવરણ ત્યાં હોય છે કે કન્યાને પોતે ત્યાં રહે છે ત્યાં સુધી પોતે કંઇ જાતિની છે તેનો તેને ખ્યાલ જ આવતો નથી.

શિક્ષણ પણ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં જ પ્રકારનું હોય છે તે પ્રકારનું પહેલાં દશ શ્રેણીમાં આપવામાં આવે છે. કૌલેજ વિભાગમાં એક મુખ્ય વિષય-ભાષાનો અગર કોઈ ધાર્મિક બાળકનો લઇ, તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરી, સ્નાતિકા થાય છે. કન્યાઓ ૮ મી શ્રેણીથી વક્રત્વ શક્તિ ખીલવે છે અને સંસ્થામાં દર વર્ષે વાર્ષિક ઉત્સવ ઉજવાય છે તે સમયે, પ્રેક્ષક વર્ગના મોટા સમૂહ આગળ, અંગ બળની ઠસરતો, મંવાદો, ગરબા, ભાષણો કરી, જન સમાજને નાની વયની કન્યાઓ છકે કરી નાખે છે.

રજના દિવસોમાં નાની નાની સલાઓ લરાય છે. જેને ડીએટીંગ સોસાયટી કહે છે. એમાં પોત પોતાનાં સોપેલા વિષયો ઉપર લંબાણ પૂર્વક ગરમા ગરમ ચર્ચા થાય છે. કન્યાઓની દિનચર્યા એવી રીતે ચોળાએલી હોય છે કે તેના જીવનમાં-સાદાઇ અને નમ્રતા ઉપરાંત, કાર્યદક્ષ બની શકે છે. પ્રાતઃકાળે ૫ વાગે ઉડી, શોચ, સ્નાદિથી પરવારી ૬.૫ થી

૭ સંધ્યા, હવન સૌ કન્યાઓ અધ્યાપિકા સાથે બેસી કરે છે. એ કન્યાઓ ઇશ્વરસ્તુતિ વેદાનાં મંત્રોથી કરે છે. તેના અર્થ સમજતાં હોય છે. ત્યાર બાદ અંગ-બળની કસરતો, દંડ, બેકક, લાડી, લેઝીમ, ડ્રીલ, મગદલ વગેરે, સમયાનુસાર ૧ કલાક પર્યંત કરે છે. ૮ થી ૧૧ શિક્ષણ. શિક્ષણમાં-ગ્રંથલુકામ, ગૃહકાર્યકામ, સંગીત-એ વિષયો પણ શિખવવામાં આવે છે. માત્ર પુસ્તકપ્રકૃત જ્ઞાન આપી પોપટીયા જ્ઞાન જેવો દેખાવ કરવામાં આવતો નથી. અંગ-બળની કસરતોમાં લાડીના દાવો, તલવારના દાવો અને લેઝીમના દાવો સંગીત સાથે કરવામાં આવે છે; એટલે સંગીત અને કસરત એ ફરજિયાત છે.

બપોરનાં ૧૧ થી ૧૨ સુધી ભોજન અને ભોજન કર્યા પછી આરામ અને શ્વાધ્યાયના સમય આપવામાં આવે છે. સાંજે ૨ થી ૪૫ વર્ગ હોય છે. શિક્ષણ લેતી વખતે કન્યાઓને ન સમજ પડે તો ફરી ફરી સમજાવવામાં આવે છે. પણ શારીરિક શિક્ષા કરી, કન્યાઓના જીવનમાં નિબૂરતા ભરવામાં આવતી નથી. કન્યાઓને અર્ધિ ધાર્મિક શિક્ષણ સંસ્કૃત પુસ્તકોમાંથી અપાય છે. એટલે સંસ્કૃત સામાન્ય જ્ઞાન કરતાં પ્રમાણમાં ઘણું સારું શિખવવામાં આવે છે. ધ્યાનક શિક્ષણથી જીવન નીતિમય બને છે; મોટા નાનાની મર્યાદા સાચવી જાણે છે; અતિથીને, માબાપને દેવ સમાન ગણી તેવું તેમના તરફ વર્તન રાખતાં શીખવે છે. ઉપરાંત, સંધ્યા, હવન સાંજ સવાર કરતાં હોવાથી, એક પ્રકારની જીવનમાં શુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે. ૪૫ થી ૫ દુધ પાન વગેરે કરી. સંગીત, કે કસરત અગર રમત ગમત સાંજે રાખવામાં આવી હોય છે. પુનઃ છ વાગે સંધ્યા હવન બાદ ભોજન અને ભોજન કર્યા બાદ ૬ વાગે સુષ્પ જવાનું.

આ દીનચર્યાથી સમજી શકાય છે કે કન્યાઓ ૨૪ કલાક પર્યંત એક કાર્યથી બીજા કાર્યમાં ચોળાચોલાં હોય છે. ત્યાં વાચન મઠે ઘણી સારી લામજેરી રાખવામાં આવે છે. કન્યાઓ દેશનેતાઓનાં જીવન વાંચનમાં વધુ ખસ્યુલ થએલી હોય છે.

પ્રસંગાનુસાર આવી એકાદ સંસ્થા, ગુજરાતમાં વડોદરે, વીરપુર કે ટંકારામાં અગર ઉત્તર હિન્દમાં જલંધર, દેરાડૂન કે દિલ્હીમાં ચાલતી નજરે નજર નિહાળશે તો એકવાર આપણા હૃદયને એમ થશે કે, જરૂર કન્યાઓને અર્ધિ જ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. કન્યાઓ તંદુરસ્ત હોય છે, ચારિત્રશીલ બને છે ઉપરાંત શિક્ષણ પ્રભાવે શિક્ષિત બનવાથી જન સમાજમાં બીજી કન્યાઓ કરતાં રહેજ આગળ તરી આવતી જણાય છે.

બહેન સરલાને આ વાર્ષિક ઉત્સવ પ્રસંગે આપણે જલંધર કન્યા વિદ્યાલયમાં અવશ્ય મુકી. આવીશું, કે જેથી ઉત્તર હિન્દના પ્રદેશોમાં રહી, પંજાબી શરીર, અને રહેણી કરણી, આપણા ગુજરાતમાં ભવિષ્યમાં ઓતપ્રોત કરી શકે. હાલ એજ. પત્રલાભ આપતી રહેજે.

સ્નેહવતી સુશીલા

અમારો

આવતો

ખાસ અંક

ગરબા-અંક

ગુજરાતના સાક્ષરોએ

લખેલા તદ્દન નવા

ગરબા.

હિન્દી ટોકગીત

શ્રી. રમણિકલાલ. કી. મહેતા

[અનુસંધાન પૃ. ૨૭૬ થી ગાણ]

૫

સાસુ મોરી કહેલિ ઐઝિનિયો નનઃ ધગ્યાસિનિ હોઃ
 રામા જિનકા મેં બારી રે ગિયાહી ઉછ ધરસે નિકારેનિ હો.
 ધર સે નિકરિ ઐઝિનિયો જંગલ બિચ કાઠી હોઃ
 રામા બન સે નિકરી બધિતિયો તો દુખુ મુખુ મૂંછઈ હો.
 તિરિયા ! કોનિ વિપતિ કા મારી જંગલ બિચ કાઠી હોઃ
 સાસુ મોરી કહેલિ ઐઝિનિયો નનઃ ધગ્યાસિનિ હો.
 બાધિન ! જિનકા મેં બારી બિયાહી ઉછ ધર સે નિકારેનિ હોઃ
 બાધિન ! હમકા ને તુમ આપ લેતિઉ વિપતિયા સે છટિત હો.
 જહવોં સે તુમ આપઉ લઉટિ ઉહોં બબો તુમહિ નાહોં અપખઈ હોઃ
 ઐઝિનિ ! તુમકા ને હમ આપ લેખઈ હમહૂં ઐઝિનિ હોખઈ હો.
 ઉહોં સે ચલેલિ ઐઝિનિયો બિબહરી પાસે કાઠી હોઃ
 રામા બિબહરી સે નિકરેલિ નગિનિયો તો દુખુ મુખુ મૂંછઈ હો.
 તિરિયા ! કોને વિપતિ કા મારી બિબહરી પાસે કાઠી હોઃ
 સાસુ મોરી કહેલિ ઐઝિનિયો નનઃ ધગ્યાસિનિ હો.
 નાગિન ! જિનકા મેં બારી બિયાહી ઉછ ધર સે નિકારેનિ હોઃ
 નાગિન ! હમકા ને તુમ અસિ લેતિઉ વિપતિ સે હમ છટિત હો.
 જહવોં સે તુમ આપઉ લઉટિ ઉહોં બબો તુમહિ નાહોં અસિખઈ હો.
 ઐઝિનિ ! તુમકા ને હમ અસિ લેખઈ હમહૂં ઐઝિનિ હોખઈ હો.
 ઉહોં ચલેલી ઐઝિનિયો મધ્યા દારે કાઠી હોઃ
 બિતરા સે નિકરી મયરિયા તો દુખુ મુખુ મૂંછઈ હો.
 બિટિયા કહનિ વિપતિ તુમરે બપર ઉહોં સે ચલી આપઉ હોઃ
 સાસુ મોરી કહેલિ ઐઝિનિયો નનઃ ધગ્યાસિનિ હો.
 મધ્યા ! જિનકા મેં બારિ ગિયાહી ઉછ ધર સે નિકારેનિ હોઃ
 મધ્યા ! હમકા ને તુમ રાખિ લેતિઉ વિપતિ સે હમ છટિત હો.
 જહવોં સે તમ આપઉ લઉટિ ઉહોં બબો તુમહિ નાહોં રખખઈ હોઃ
 બિટિયા તુમકા ને હમ રાખિ લેખઈ બહ ઐઝિનિ હોખઈ હો.
 ઉહોં સે ચલેલી ઐઝિનિયો જંગલ બિચ આપ હો.
 ધરતી ! તુમહોં સરન અખ દેહુ ઐઝિનિ નામ છટઈ હો.
 જહવોં સે તુમ આપઉ લવટિ ઉહોં બબો તુમહિ હમ ન રખખ હો.
 ઐઝિનિ ! તોહકા ને હમ રાખિ લેખ હમહૂં હોખ બસર હો.

ભાવાર્થ :

મ્હારી સાસુ મ્હને વાંઝણી કહે છે, અને નણુંદ કહે છે કે તું વ્રજવાસિની છે. હે રામ ! બાલ્યાવસ્થામાં જેની સાથે મ્હાઈ લગ્ન થયું હતું. એમણે પણ મ્હને ધરમાંથી કાઢી મૂકી.

વંધ્યા સ્ત્રી ધરમાંથી નીકળી જંગલમાં આવી ઉભી રહી. જંગલમાંથી એક વાઘણ નીકળી, તે વંધ્યાને એનાં સુખદુઃખ પૂછવા લાગી.

હે સ્ત્રી ! તારા પર એવી શી વિપત્તિ આવી પડી છે કે તું આ ભયાનક વનમાં એકલી આવીને ઉભી છે ? સ્ત્રીએ કહ્યું : હે વાઘણ ! મ્હારી સાસુ મ્હને વાંઝણી કહે છે; અને નણુંદ વ્રજવાસિની કહે છે.

જેમની હું પરણેતર છું એમણે મ્હને વંધ્યા કહીને ધરમાંથી કાઢી મૂકી છે. હે વાઘણ ! તું મ્હને ખાઇ ભાવ તો હું આ વિપત્તિમાંથી છૂટું.

વાઘણે કહ્યું : તું આવી હોય ત્યાં પાછી ચાલી જા. હું ત્હને નહિ ખાઉં. ખાઉં તો હું ચે વાંઝણી બની જાઉં.

સ્ત્રી ત્યાંથી ચાલીને સાપના દર પાસે પહોંચી. દરમાંથી નાગણી બહાર નીકળી, એણે વંધ્યાને સુખ દુઃખ પૂછ્યાં.

હે સ્ત્રી ! ક્યા દુઃખના કારણે તું અહિં દર પાસે આવી છે ? સ્ત્રીએ કહ્યું, મ્હારી સાસુ મ્હને વાંઝણી કહે છે; અને નણુંદ કહે છે કે તું તો વ્રજવાસિની છે.

જેની સાથે મ્હાઈ લગ્ન થયું છે તેમણે વંધ્યા રહમજાને મ્હને ધરમાંથી કાઢી મૂકી છે. હે નાગણી ! તું મ્હને કસે તો હું આ દુઃખમાંથી છૂટું.

નાગણીએ કહ્યું : તું આવી હોય ત્યાં પાછી ચાલી જા, હું ત્હને કસુ તો હું ચે વંધ્યા બનું.

સ્ત્રી ત્યાંથી ચાલીને પોતાની માતાના દાર પાસે આવી. માતા ધરમાંથી બહાર નીકળી અને એણે દીકરીનાં સુખદુઃખની વાતો પૂછી.

હે પુત્રી ! તારા પર એવી શી આપત્તિ આવી પડી કે તું અહિં આવતી રહી ? દીકરીએ કહ્યું : હે મા ! સાસુ મ્હને વાંઝણી કહે છે; નણુંદ વ્રજવાસિની કહે છે.

હે મા ! જેમની સાથે મ્હાઈ યમ થયું છે તેમણે મ્હને વંધ્યા કહીને કાઢી મૂકી છે. હે મા ! તું મ્હને તારા ધરમાં રાખે તો હું વિપત્તિમાંથી છૂટકારો પામું.

માએ કહ્યું : તું આવી હોય ત્યાં પાછી ચાલી જા. હું ત્હને મ્હારે ત્યાં નહિ રાખું. રાખું તો મ્હારો વલ્લુ વંધ્યા બને.

સ્ત્રી ત્યાંથી ચાલીને વનમાં આવી અને ધરતીને કહ્યું : હે ધરતી માતા ! ત્હને મ્હને હવે આશરો આપે.

ધરતીએ કહ્યું : તું આવી હોય ત્યાં પાછી ચાલી જા. હે વંધ્યા ! હું ત્હને રાખું તો હું ચે વંધ્યા બાઉં.

હિન્દુસમાજમાં સ્ત્રીને સાડ સન્તાન વિહોણાં હોતું એ અત્યંત દુઃખનો વિષય છે. વંધ્યાની વાઘણ અને નાગણી પણ ઘણા કરે છે. એટલે સુધી કે મુજ ધરતીમાતા અને સૌની આશ્રયદાતા પૃથ્વી પણ વંધ્યાને સ્થાન આપતી નથી. હિન્દુસમાજની રચનાજ એવા પ્રકારની થઈ છે કે એના વંધ્યાને સાડ આદરનું સ્થાન જ નથી. એ જ કારણથી પ્રત્યેક સ્ત્રી સન્તાનવતી હોવામાંજ પોતાનું ગૌરવ અને કલ્યાણ સમજે છે.

તપસ્વીની તેરસા.

શ્રી. રમણીકલાસ જયચંદભાઈ દલાલ

સ્પેર્ધનમાં તેરસા નામની એક ખૂબજ ધર્મ-શીલા નારી થઇ ગઇ. તે ખૂબ શુદ્ધિમતી, પ્રતિભાશાલિની ને શક્તિમતી હતી. ધરતી સન ૧૫૧૫ ના માર્ચની અઠ્ઠાવીસમી તારીખે એવીલા સહેરમાં તેનો જન્મ થયો હતો. એના પિતાનું નામ સેપેડા. તે રાજવંશી કુટુંબનો હતો. એની માતાનું નામ બીયાટ્રીઝ. તે ઘણીજ સુંદર ને ધર્મશીલા સ્ત્રી હતી. તેરસાના પિતા યુદ્ધ કરવામાં ગૌરવ લેતા. એ ગુણો તેરસામાં પણ ઉતાર્યા. તેરસાને સાત બાઈ ને એ બહેનો હતી. તેરસા પણ માતાના જેવી જ સ્વરૂપવતી ને હસમુખી હતી. નાનપણમાં તેને ચવાણા માટે પૈસા મળતા તે ગરીબોને વહેંચી આપતી. તે કાઠની નિદા કરતી નહિ, તેમ કાઠને માટે પણ ઇર્ષ્યા રાખતી નહિ. માતાપિતાની દરેક આજ્ઞા ઉઠાવતી.

તેરસા ને તેનો એક ભાઇ રાજ સાધુ ચરિત્રો વાંચતાં. ઇશ્વરના નામ પર તેમણે પ્રાર્થના કર્યાની વાતો તે વાંચતાં, એટલે પ્રભુને ખાતર પ્રાર્થના પાથરવા એ ભાઇબેનની પણ ઇચ્છા થઇ. એટલે કાચી વયમાં જ તેઓ સન્યાસી થઇ દૂર દેશમાં જવા તૈયાર થઇ ગયાં. મૂર દેશમાં મુસલમાનોની વસ્તી હતી. ત્યાં ખ્રીસ્તી લોકો પોતાનો ધર્મપ્રચાર કરવા જતા. ત્યાં ધર્મપ્રચાર કરવા જવાથી મુસલમાનો તેમને મારી નાખશે, એમ એ ભાઇબેન સમજેલાં. એમ પ્રાર્થના કરવાનો નિર્ણય કરી કાઠને પણ પૂછ્યા ગાછ્યા વિના તેઓ ચાલી નીકળ્યાં. થોડેક દૂર સ્પેર્ધનના એક કીર્તિસ્તંભ આગળ તેઓ જનને બેઠાં. ત્યાં રાત ગાળવી મુશ્કેલ હતી. ભાઈ બેન છૂપી રીતે મૂર દેશમાં

પહોંચી જવા માગતા હતાં, ત્યાં એક આપત્તિ અચાનક આવી ચઢી. તેરસાના કાકા થોડે સ્વાર થઇ તેમને શોધવા નીકળી પડ્યા હતા તે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. ભાઇ બેનના પોવાક પરથી જ તેમને કાંઇ નવાજૂનીની શંકા પડી. નાજીટકે તેરસાને બધીયે હકીકત પોતાના કાકાને કહેવી પડી. એમના કાકા એમને પરાણે ધેર લઇ ગયા.

તેરસા તેર વર્ષની થઇ, ત્યાં એની માતા દેવલોક પામી; એટલે એની માટી બેનપર ધરનો બધો ભાર આવી પડ્યો. માતા હતી ત્યાં સુધી તેરસાની બરાબર સંભાળ રખાતી, હવે તેના પિતા તેના તરફ બરાબર ધ્યાન આપી શક્યા નહિ. તેરસાની બેન ખૂબ વિલાસપ્રિય હતી; એટલે તેરસા એની સોબતમાં દિન પ્રતિદિન ખરાબ થતી ગઇ. એના સદગુણો ઢંકાતા ગયા. હવે તે સુંદર કપડાં પહેરવા લાગી. પુલ તેજ નાખી, તે ખૂબ ઠાકમા રહેવા લાગી. એક સુવક સાથે પરિચયમાં આવ્યાથી એના લગ્નની વાત ચીત પણ ચલાવો. એવામાં અચાનક તેરસાને પ્રેરણા થઇ કે એ બધું ઠીક થતું નહોતું. તે ધર્મગુરૂ પાસે જઇ રહી પડી. ધર્મગુરૂના ઉપદેશથી તેરસા સત્યથે વળી. એણે સંન્યાસીની થવા નિર્ણય કર્યો. એના પિતા એને ધેર રાખવા માગતા નહોતા. એટલે તે સંન્યાસીનીના મઠમાં દાખલ થઇ ને ધર્મશાસ્ત્રોના અભ્યાસમાં ગૂંચાઇ.

તેરસા દોઢ વર્ષ સુધી એ મઠમાં રહી. પરંતુ ત્યાં એ ખૂબ માંદી પડી ગઇ એટલે એના પિતા એને ધેર લઇ આવ્યા. પણ ધેર એની સંભાળ રાખનાર કાંઇ નહોતું, એટલે

એણે પોતાની બેનને ઘેર જવા વિચાર કર્યો. બેનના ગામનાં હવાપાણી સારાં હતાં. રસ્તામાંજ એણે સ્વસ્થતા મેળવી હતી એટલે માર્ગમાં પર્વતો, નદીઓ ને વનરાજીથી તેને ખૂબ આનંદ થયો. એ રસ્તે જ તેના એક કાકા રહેતા હતા. તે એક મોટા જમીનદાર હતા. સાધનસંપત્તિ હતા. મકાનો, ઘોડાગાડીઓ ને દાસદાસીઓનો જોડો એ તેટલો વૈભવ હતો. એનું દીક્ર પણ સાત્ત્વિક હતું. એણે તેરસાને પોતાને ત્યાં રહેવા ખૂબ આમહ કર્યો. તેરસા રોકાઈ.

રાજ તે પોતાના કાકાને ધર્મ પુસ્તકો વાંચી સંભળાવતી. એથી એનું પોતાનું અગ્નિ પણ નષ્ટ થયું. જન્મના સંસ્કાર ફરી તાજ થયા.

પછી તેરસા બેનને ઘેર ગઈ. ત્યાં એનું શરીર સુધરી ગયું. પછી તે પોતાના ભવિષ્યનો વિચાર કરવા લાગી. મંસારમાં સાચું મુખ નહિ મળે એથી તેને ખાત્રી જ થઈ ચૂકી હતી. એટલે એણે સંન્યાસીની યતનો જ દંડ નિશ્ચય કર્યો.

એણે ફરીથી પોતાના પિતાજીને બધી વાત કરી. એના પિતાને એ વાતથી ઘણું જ લાગે આવ્યું. માતાવિદોષથી આ પુત્રી સંન્યાસિની બનશે તો દુઃખી દુઃખી થઈ જશે એમ તેને લાગ્યું. એટલે પોતાના જીવનપર્યંત એને પોતાને ઘેર રાખવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેરસાનું મન માન્યું નહિ.

ઇસ્વી સન ૧૫૩૩ ની સાલની નવેમ્બરની બીજી તારીખે તેરસાના હૃદયમાં દિવ્ય પ્રકાશ થયો. એ વખતે એની ઉંમર માત્ર અઠાદ વર્ષની જ હતી. પિતૃસ્નેહના બંધન તોડી, સંસાર સુખોને લાત મારી, તે સંન્યાસી થવા આવી નીકળી. એવિશ્વા શહેરથી એક માછલુ દૂર એક સંન્યાસીઓના આશ્રમ હતો, તેમાં તે દાખલ થઈ. દીક્ષા લેવાનો દિવસ પણ નક્કી કરવામાં આવ્યો. એના પિતા પણ તે દિવસે સુકુમાર સુંદરી તેરસાના સુંદર

વાળ કાપી નાખવામાં આવ્યા. શરીરપરના સર્વ શૃંગાર તેણે દૂર કર્યા. તમામ આડંબર દૂર કરી તેરસાએ સંન્યાસીનો વેષ ધારણ કર્યો. એના હૃદય મંદિરમાં પ્રગટ થયેલી જ્યોતિ નિહાળી એના પિતા પણ આશ્ચર્યમુગ્ધ થયા.

ત્યારબાદ એક વર્ષ સુધી તેરસાએ આશ્રમનું કઠોર વ્રત પાલન કર્યું. એનું મન દંઢ હતું; પરંતુ એનું શરીર ઝાઝુ દેહદમન સહન કરી શક્યું નહિ. એનું સ્વાસ્થ્ય બગડ્યું. કાઠ કાઠ વાર અશક્તિથી તે મૃતિંત થઈ જતી.

ઇસ્વી સન ૧૬૩૫ માં તેરસા ફરી પોતાના પિતાને ત્યાં દવાદાર માટે પાછી આવી. પરંતુ એનું દર્દ મટ્યું નહિ. એટલે ઇસ્વી સન ૧૫૩૭ માં તે ફરીથી આશ્રમમાં આવી ગઈ. તથા વર્ષ સુધી તે લક્ષ્યાધી પીઝાઈ. પરંતુ સંખ્યાપર પણ તે પડી પડી ધર્મપ્રથાનું મનન કર્યાં કરતી; તે મનમાં જ પ્રભુ પ્રાર્થના કરતી. આ માંદગીથી એની ઈશ્વરશ્રદ્ધા ઘણી જ વધી ગઈ.

તેરસાનાં જ્ઞાનચક્રુ ખુલી ગયાં. આશ્રમમાં એ ઘણા સાધુ સંતોના સમાજમર્મ આવી. એમનાં નિર્મળ ચારિત્ર જોઈ, ધર્મજીવનનું ગૃહ રહસ્ય એની સમજમાં આવી ગયું. સાધુઓના જ્વલંત ઉપદેશથી એના દિલમાં પણ ધર્મ-ભાવના જાગત થઈ.

મામૂલી કામગાનાં કપડા બનાવી તે પહેરવા લાગી. પચારી પર કાંટા પાચરી તે સૂવા લાગી. એનાં શરીરમાં અનેક ધા પડ્યા. તે લોહીથી રંગાઈ રહી છતાં ઓછું ખાઈ તેદેહ દમન કરવા લાગી. તે દારૂ તો પીતી નહિ પરંતુ તેને અડકવામાં પણ પાપ સમજતી.

એ કઠોર વ્રતથી તેરસાને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન થયું. સાચ્યા દિલથી તે ઇશ્વરનું સ્મરણ કરવા લાગી. એ ગાળામાં યુરોપનો ધર્મ કામાડોળ સ્થિતિમાં હતો. ધર્મમંડોમાં જ એટલી બધી ધુસો જવા પામી હતી કે એ લોકો બીજાને સુધારે એવી આશા રાખતી જ

મળી. આપણી કન્યાઓની, કિશોરીઓની, ગૃહિણીઓની ગૌરમાં પાર્વતીજી મળ્યાં.

ગૌરીવતનાં દેવી ગૌરીના જીવનની આ બાવના આજે કેટલી કન્યાઓ સમજે છે? કેટલી માતાઓ સમજે છે? સારાં સારાં કપડાં પહેરી, ઘરેણાં પહેરી, હાથે પગે મેંદી મુકી, પેટ ફાટી નય એટલા ફરાળ ખાધ, રાતના ઉખગરા કરી, વાદળમાં પહોંચે એટલા ધાંટા પાડી, તોફાન ધીમામસ્તી અને ગાળાગાળી કરી આજનો ઉત્સવ કન્યાઓ ઉજવે છે, માતાઓ ઉજવવા દે છે, પણ એની પાછળ પાર્વતીના જીવનની બાવના ક્યાં છે? હિમના સરોવરમાં ગળા સુધી જીરેલાં પાર્વતીનું સામર્થ્ય ક્યાં છે?

આ મતનો હેતુ ઇન્દ્રિયદમન કરી જીવનને નીચમીત કરવાનો છે. તેને બદલે અત્યારે તો નાની સરખી બાળાની આલુઆલુ આ દિવસો દરમ્યાન તેની નિર્દોષ જાંઘળી લુલાવી, તેનાં કુમળાં મગજને ચુંચવી દે તેવું વાતાવરણ પેદા કરવાનો, નાપચે અનાપચે પ્રયત્ન થાય છે. બાલિકાના જીવનને ઉત્કૃષ્ટ બનાવે તેવા રહસ્યોનું આતું રૂપ થઈ નય એ ચું છુછવા યોગ્ય છે?

કન્યાને પોતાની જીવનસાધના કરવાનો આ પ્રસંગ છે, અને તે કરવા તેના માતૃપિતાએ તેને તક આપવી જોઈએ. બાર મહીના પુરાઈ રહેલી બાળકીઓને આ પાંચ દિવસ અન્ય છુટથી બોલવા, કુદવા, ખાવા પીવા, પહેરવા ઓઢવાનું મળે એ ઠીક છે, પણ એ તો ચક્રાંતુ ચાર દહાડા ઉડી આવીને પાછું પાંજરામાં જ પુરાઈ રહેવાનું. આપણી ગૌરીઓ, ઘેરઘેર ઉછરતી પાર્વતીઓનું જીવન ક્ષરિતે સફળ થયાનું?

હજારો કન્યાઓ ગૌરીવત કરે છે, પણ કેટલાને પાર્વતીના જેવું જીવન સાકૃદ્ય મળ્યું? કેમ કરીને મળે? પાંચ દિવસનાં લધિજી, ખેલન કે પહેરવા ઓઢવાથી કેાઈ ને મળે? ના, ના, કન્યાની એ સાધના તો આખા કન્યાકાળ સુધી

ચાલવી જોઈએ, અને તે સાચું તપસામર્થ્ય હોવું જોઈએ.

છાકરીને પાંચ દિવસ ગમે તેમ કુદવા દીધી, એથી એનો મનખો સુધરી જવાનો નથી. આ જે છુટ છે તે અર્થ વગરની છે. એને બદલે એનું આત્મમળ કેળવી, જીવનની જવાબદારીને માગે દોરવામાં સહાયશ્રુત થાય અને પોતે જ પોતાનું સંયમબળ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે એવી સ્વતંત્રતા આપવી જોઈએ.

કન્યામાં સાચું સ્ત્રીપણું પ્રગટે એવી એની કેળવણી હોવી જોઈએ. એના આત્માને પોષે એવાં પોષક તત્ત્વો એને જગતમાંથી મેળવી લેવા દેવાં જોઈએ.

કન્યાને ઘરમાં પુરી રાખવી એ પખીને પાંજરામાં પુરવા જેવું જ છે. સ્ત્રીજીવન આજે અનેક દીશામાં વીકાસ કરી રહ્યું છે, તે દરેક સ્થળે કન્યાને બંધન વગર જવા દેવી જોઈએ. કન્યાને ગોંધી રાખવાથી તે કદી સારી બનવાની નથી. એ દિવસનાં કુદામણાં કશા કામનાં નથી. કન્યાના તરવરતા આત્માને શક્તિ, જ્ઞાન અને બાવનાના પ્રદેશમાં ઉડતો મુકવો જોઈએ, અને એવી કન્યાઓને જ જીવનનો મોટોમાં મોટો લાભ મળશે, ખીજો નહીં.

આ પાંચ દિવસો દરમીયાન આપણી માતાઓને બાળકની સંભાળ રાખતાં આવડતું નથી, એમ કહેવું બોલું જણાઈ આવે છે. આ પાંચ દિવસોમાં બાળાઓની નિયમિતતા માટે, તેમના આહારવિહાર માટે, અને તેમના સ્વતંત્ર ખેલન માટે એટલી બધી ચિવટ રાખવામાં આવે છે કે તે જોઈને તો આપણને તો એમજ થાય છે, કે એનાથી અડધે અંશે પણ દરકાર તેમના આખાએ કન્યાકાળ દરમ્યાન લેવામાં આવતી હોય, તો આપણું સમાજજીવન સુદર, સુધડ અને રસમય બને. આપણી બહેનો ખરેખર સુખી થાય. (તપસ્યારત ૬-૮-૩૪)

ચાલુ ખનાવોની માહિતી

શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેશાઈ

ગાંધીજીના મૂખ્ય જનતાવ તો મહાત્મા ગાંધીજીના અપવાસ કરવાનો હતો. જાનપૂરમાં હરિજન પ્રશ્ન સંબંધી સભા હતી, તે સમયે કોઈ સનાતની પડિતને માર પડ્યો. તેના પ્રાપ્તિત રૂપ ગાંધીજીએ અપવાસ કર્યા હતા. અપવાસ વખતે ગાંધીજીના વર્ધા ગામમાં ગાંધીજી રહ્યા હતા. શારીરિક નબળાઈ અને અતિશ્રમ અપવાસ. થયેલો હતો, છતાંએ અપવાસ દરમિયાન ગાંધીજીની તબીબત સારી રહી હતી અને અપવાસ પુરા થતાં, આખાયે દેશમાં આનંદ ફેલાઈ રહ્યો હતો. આ પ્રસંગે આપણે સૌએ હરિજન પ્રશ્નનો વિચાર કરવો જોઈએ. આપણા દેશમાં વસ્તીના એક ભાગને અસ્પર્શ ગણવામાં આવે છે, અને તેમને વંશપરંપરા હલકા જ ધધી કરવો પડે છે. તેમનામાં ગમે તેવો અચરાક જાળક હોય, પણ તેનું ભવિષ્ય આપણા સમાજે નક્કી કરી દીધું છે. આ એક મહાન અન્યાય છે. આ કોમને પાણી પીવાનું પણ દુઃખ છે, માંદા પડતાં દવા મેળવવાનું દુઃખ છે, આગાહી કે મોટરબસમાં મુસાફરી કરવાનું દુઃખ છે, નિશાળોમાં વાણવાનું દુઃખ છે, ધર્મશાળાઓમાં ઉતરવાનું દુઃખ છે. આમ સમાજ તેમને હડધુત કરે છે. છતાંયે તેઓ હિંદુ છે, લગભગ પચીસ કરોડ હિંદુઓ હિંદમાં છે, તેમાંથી છ કરોડ અસ્પર્શ છે. રાજકીય દૃષ્ટિએ સંખ્યાબળ બહુ જરૂરનું છે. આવારે અસ્પર્શ્યો અસંતુષ્ટ છે. જો તેઓ હિંદુઓથી જુદા પડે તો હિંદુઓની સ્થિતિ રાજકારણમાં કંફોડી થાય. વળી અભ્યાસની પરિસ્થિતિમાં મુશ્કેલીમાન અને શિસ્તિઓ અસ્પર્શ્યોને ધર્મબદ્ધો કરાવી શકે છે અને ધર્મ બદલ્યા પછી તેમની સામાજિક અવસ્થા દર ધર્મનય છે. આગાહીમાં, ધર્મશાળામાં, નિશાળમાં, હસ્પિતાલમાં, વગેરે સર્વ સ્થળોમાં તેમને શહેરી તરીકેના સર્વ હક્ક મળી જવાની જરૂર છે. જો તેઓ મોટી સંખ્યામાં ધર્મબદ્ધો કરે તો હિંદુઓની સંખ્યા બહુજ ઘટી જાય. માટે ન્યાયની દૃષ્ટિએ, માણસાણની દૃષ્ટિએ, તેમજ સ્વાયંતી દૃષ્ટિએ અસ્પર્શ્યતા દર દરિને હરિજનોને આપણે સરખેસરખા હક્ક દરેક બાબતમાં આપવા જોઈએ. ગાંધીજીના પ્રવાસથી આ પ્રશ્ન પ્રત્યે પ્રજાનું લક્ષ દોરાયું છે. પરંતુ આ પ્રવાસ મૂખ્યત્વે મોટા શહેરોમાં થયો છે. અસ્પર્શ્ય વર્ગ સામે સખ્તાઈ તો ગામડાંમાં વિશેષ છે. ગામડાંનાં લોકોને આ બાબત સમજવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

*

અસ્પર્શ્યોને ભાગવનગર તાપે એક ગામડામાં થું ખમવું પડ્યું છે, તેના સમાચાર વર્તમાનપત્રોમાં હમણાં આયા છે. અમુક ગામડાંઓમાં દોરોમાં રોગ આવ્યો. કોઈએ કહ્યું કે 'એવો અસ્પર્શ્ય લોકો પોતાની મેલી વિલાને પરિણામે ઉંચ વર્ગોના દોરોમાં આ રોગ ફેલાવે છે.' ખમ, આ લોકો માટે આટલી વાત બસ હતી. કહેવાના ઉચવર્ગોના ટોળાં લાકડીયો લાકડે ઉપડ્યાં. અસ્પર્શ્યો તો બીયારાં, ગામને ઉડે ભાંગાતુડા છુપડામાં રહે. ત્યાં જઈ તેમના ઉપર હસો કપો અને તેમને મરણુતોલ માર માર્યો. તેમનો સામાન રહે રહે કર્યો. જુપડાં

હરિજન

ઉપર દુહડો.

તોડી નાખ્યાં આમ રહેજમાં આ દુઃખીયા લોકો ઉપર વધુ દુઃખ વરસાવ્યું. આ લોકો પાસે જો મેલી વિદ્યા હોત, તો માર માર્યાથી શો કાયદો હતો ! એતો પોતાની મેલી વિદ્યાને બળે, દોરમાં જ નહીં પણ ઉજ્જણીયાત વરિતમાં રોગનો દેવાવો કરી શકત. પરંતુ એવી અક્ષય વાપરે તો પોતે બળવાન કેમ કહેવાય ! રાત્રી તરફથી હવે શા પગલાં લેવાય છે તે જોવાનું છે. પરંતુ હંમેશાં ગરીબોનો મરો જ હોય છે, એ જાણીતું છે. એટલે જો અન્ય વર્ગો આ લોકોને મદદ નહીં કરે તો તેમને ન્યાય મળવો મુશ્કેલ છે.

*

મંદિર પ્રવેશ કાયદો—એટલે કે સાર્વજનિક મંદિરોમાં અરપર્ય ગણ્યાતા વર્ગોને પ્રવેશ કરતા અટકાવી ના શકાય, એવો કાયદો વડી ધારા સભામાં રજુ થયો છે. આ સંબંધી ગાંધીજીનો મત એવો છે કે હિંદુ સભાસદોની બહુમતિ હોય તો જ આ

મંદિર પ્રવેશ કાયદો પસાર કરવો; ધીરિત કે મુસલમાન મતોની મદદથી આ પસાર કરવો નહિ. એમનું કહેવું ખરૂં છે કે હિંદુઓનો જ હલ્લપહલો થવો જોઈએ. એમના જેવા સૌમ્ય પુરૂષ તો એમ કહે તે સમજી શકાય તેમ છે, પરંતુ દરેક સામાજિક કાયદો પસાર કરવામાં એ સિદ્ધાંત કેમ સ્વીકારાય ? સમાજ હંમેશાં પરિવર્તન કે ફેરફારની વિરૂદ્ધ હોય છે. વર્ષો સુધી ચર્ચા થાય છે અને લોકમત કેળવવાના યત્ન થાય છે, તો પણ ઘણીયે બાજુઓમાં લોકો ફેરફાર કરવા તૈયાર થતા નથી. આવા પ્રસંગોમાં સમજી વર્ગોએ આજેવાની લેવી પડે છે. તેમાંયે ચુંટાયલા સભાસદો કેવળ પોતાના જ મંતવ્યો અમલમાં મુકી શકતા નથી. મતદારોને ખુશ કરવા પણ તેઓ અમુક કાર્યો કરે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સામાજિક કાયદાઓ જો હિંદુઓની જ બહુમતિથી પસાર કરવાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારીએ તો પ્રગતિ મુશ્કેલીથી સંધાય. એ સિદ્ધાંત જો પાળ્યો હોત તો કદાચ સતી થવાનો ચાલ ખીન્ન ઘણાં વર્ષો સુધી નાહુદ થયો ના હોત. સામાજિક સુધારા માટે કાયદાઓ જ ધડવા ના જોઈએ, એવો પણ મત પ્રચલિત છે. પરંતુ હવે તેને ટેકા મળે તેમ નથી. ફરજિયાત શિક્ષણનો કાયદો, બાળલગ્ન પ્રતિબંધક કાયદો, વિધવા વિવાહ માટેનો કાયદો, આંતર જાતિલગ્નનો કાયદો, વગેરે અનેક કાયદાઓ રચાઈ ગયા છે. એટલે હવે એ પ્રશ્ન તો ઉભો નથી જ. આપણે આશા રાખીશું કે કાયદાની મદદથી હરિજનોની સામાજિક સ્થિતિ સુધારવાનાં પગલાં લેવાશે. સાર્વજનિક કે નાણાની મદદ મેળવતી સંસ્થાઓમાં હરિજનોને અન્ય વર્ગો જેટલા જ હક્ક હોવા જોઈએ. તેમજ હિંદુ મંદિરોમાં તેઓ હિંદુ છે એમ સ્વીકારાઈ સુકેલા હરિજનોને દર્શન કરવાનો—અંદર ખીન્નજો માફક દાખલ થવાનો—હક્ક મળવો જ જોઈએ. મંદિરો તો શુદ્ધિ આપે. આવા મંદિરોમાં, પવિત્રતા મેળવવાના ધામમાં, હિંદુ માત્રને કાંઈ પણ ભેદ વિના દાખલ થવાનો હક્ક મળવો જ જોઈએ. જો હિંદુ ધર્મ અરપર્યોથી ડરે અને તેમને દૂર રાખે તો આ ધર્મ ધણેજ નબળો ગણાવો જોઈએ.

*

એક તરફથી સંરક્ષક મતનું પ્રાબલ્ય આપણે જોઈએ છીએ. બીજી તરફથી અમુક વર્ગોમાં વિચાર પરિવર્તન કેટલા જોરથી થાય છે, તે નજરે પડે છે. ચોડા સમય ઉપર લાહોરમાં સાહિત્ય મંડળમાં તથા મુંબઈમાં વિદ્યાર્થીઓ મંડળમાં લગ્ન સંસ્થા. ચર્ચાઓ થઈ હતી. નવાઈ જેવું તો એ હતું કે દૂર દૂરની આ બે સંસ્થાઓમાં એક જ વિષય ચર્ચા માટે પસંદ કરવામાં આવ્યો હતો.

તેઓએ તે સંસ્થાને સાચવવા માટે, તેની આસપાસનાં આવરણો દૂર કરવાં જોઈએ. અત્યારે તો લગ્ન કેવળ કૃત્રિમ, દંભી, અને અર્થ વિનાનાં થાય છે. રાતિ, રૂઢી અને કહેવાતા ધર્મે લગ્નસંસ્થાના પાયામાં ત્રિષુ રેડ્યું છે. લગ્ન નથી પવિત્ર, નથી પ્રેમપૂર્ણ, કે નથી નીતિમય.

*

છુટાછેડાનો કાયદો વડોદરા રાજ્યમાં આજુ અર્ધ ગયો છે. તેને અનુસરીને એક જાણીતા કુટુંબની બત્રીસ વર્ષની બાઈએ પતિથી છુટાછેડા મેળવ્યા પણ છે. લગ્ન તુટી જ ના શકે—ગમે તે સંજોગમાં પણ તુટી ના શકે, તેની ભાવના હવે છુટાછેડા. છેદાતી જાય છે. છુટાછેડા મેળવવાની છુટ આપનારો કાયદો બિટીશ હકુમતમાં થાય તો ઘણાં દુઃખી લગ્નોને ઉકેલ મળે. પરંતુ સ્ત્રીઓ આ કાયદાનો લાભ જોઈએ તેટલો લેશે કે કેમ, તે એક પ્રશ્ન છે. રૂઢીનું પ્રાબલ્ય આપણા સમાજમાં જળવે છે. તે રૂઢી અને સમાજિક વસ્તુસ્થિતિ કદાચ સ્ત્રીઓને આતો લાભ લેતાં અટકાવશે. માટે છુટાછેડા સંબંધી લોકમત કેળવવાની તથા સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણનો પ્રચાર થવાની ઘણી જ જરૂર છે.

*

સ્ત્રીહરણના કૌરસાઓ સંબંધી વર્તમાન પત્રોમાં વારંવાર સમાચાર આવે છે. તે સંબંધમાં એમ સૂચના થાય છે કે, સ્ત્રીઓને કૌરપાણ રાખવાની રજા આપનારો કાયદો થવો જોઈએ અને સ્ત્રીઓએ તેનો ઉપયોગ પણ શીખવો જોઈએ. આ શારીરિક બળ. સૂચના સારી છે. પણ સૌથી અગત્યનું તો એ છે કે સ્ત્રીઓના મનમાંથી બહીક દૂર કરવી જોઈએ. લયને લીધે જ બળ કે હથિયારનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. મદદ મળે તેમ હોય તોએ પોકાર કરી શકતો નથી. જુના સમયની સ્ત્રીઓમાં હીમત વધારે હતી. આવી હીમત સ્ત્રીઓએ મેળવવી જોઈએ. તે ઉપરાંત શરીરબળ કેળવવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ તરવામાં, ટેનીસમાં અને અન્ય બળની રમતોમાં પુરવની સરસાઈ કરી શકે છે. દરેક યુવતીને રનાયુ ખીલવાની તાલીમ આપવી જોઈએ. શરીરબળ હોય, હીમત હોય, તો ગમે તેવો યુગ શું કરનાર છે? દરેક માતાએ પોતાની બાળકીને આવી તાલીમ મળે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ. કન્યાઓ માટે ખાસ અખાડા સ્થળે સ્થળે સ્થપાય તો તેથી પણ લાભ થાય.

*

ગુજરાતી સ્ત્રીસહકારી મંડળ હવે તો સાધારણ રીતે જાણીતું થઈ ગયું છે. સહકારી સ્વદેશી ભંડાર તે સહજતાથી ચલાવે છે અને સ્ત્રીઓને ધરગથ્ય સ્વદેશી સામાન પુરો પાડે છે. ત્રણસો સભાસદોનું બનેલું આ મંડળ, સ્ત્રીઓની કાર્યશક્તિનો સ્ત્રીકલા પ્રદર્શન. ખ્યાલ સૌને કરાવે છે. તેના કાર્યવાહકોએ વળી હમણાં નવું કામ ઉપાડ્યું છે. નવેંબર માસમાં તેઓ સ્ત્રીકલા પ્રદર્શન ભરવાનાં છે. લલિતકલાને સ્ત્રીઓ સાથે સહજિક સંબંધ છે. કલા તેમને આકર્ષે છે, કલાની તેઓ કદર

કરી શકે છે. સ્ત્રીઓની કલાવૃત્તિ જે પોતપોતાની રીતે જાગૃત કરાય તો સમાજમાં કલાપ્રિયતા ઘણી વધે. નિત્યજીવનની કૃષ્ટતા જરૂર થશે. વળી કલા કેવળ સૌંદર્યવર્ધક જ ના રહે. પણ તે બેવડો લાભ પણ આપી શકે. જે સ્ત્રીઓ કલાની આરાધના કરે તે કલામાંથી થોડી ધનપ્રાપ્તિ પણ કરી શકે. ગુજરાતી બહેનોએ ચોળેલા આ સ્ત્રીકલા પ્રદર્શન પાછળ પણ એવી જ કાંઈ કાવના છે. કલા ખાતર કલા અને કેવળ સૌંદર્યની ઉપાસનાથી કલા પ્રત્યે ઉદ્દેશીન કે કલા વિરોધી વર્ગે ઉભો ચાલે છે. કદાચ કે તેથી ખર્ચ વધે છે. પરંતુ જે સ્ત્રીઓમાં એવું કલાજ્ઞાન પ્રચાર પામે કે તેઓ પોતાનું ઘર કલામય રીતે શણગારે, તેમજ પોતાની આવરણી બનાવેલી સૌંદર્યવર્ધક બીજાને અન્ય ગૃહોમાં આપી, તે ગૃહોના સૌંદર્યમાં વૃદ્ધિ કરે, અને પોતે થોડી ધનપ્રાપ્તિ કરી શકે. કલા પ્રદર્શનમાં મૂખ્ય ચાર વિભાગ રહેશે. ૧ ચિત્ર. ૨ હાથોએ પાડવાની કલા. ૩ શિલ્પ. ૪ બરત, ગુંથણ, શીવણ અને હસ્તકલા. હસ્તકલામાં ધણી વિભાગો છે. જેવાકે રેશમ અને કાચ ઉપર ચિત્ર કઢાડવાં, ચામડા ઉપર દાગીને આકાર પાડવા કે ચિત્રકામ કરવું હાથીદાંત ઉપર કાતરકામ કરવું. નેતરનો સામાન બનાવવો વગેરે. આ પ્રદર્શન સબધી માહિતી મેળવવી હોય તેમજ બ્યવસ્થાપક સ્ત્રી-કલા-પ્રદર્શન, લક્ષ્મી બીલીંગ-સટવાડી-મુંગઈ. એ જગ્યાએ લખવું. ગુજરાતી બહેનો પોતાની કલાના નમૂના આ પ્રદર્શનમાં મોટી સંખ્યામાં મોકલે એમ આપણે આશા રાખીશું.

શ્રી નર્મદ શતાબ્દી સ્મારક ઇનામી નવલકથા

મુદતમાં વધારો

આ નવલકથા લખી મોકલવા માટે જાહેરાત આખર સુધીની મુદત કરાવેલી છે; પરંતુ તેમાં વધારો કરવાની મુયતા કેટલાક લેખક બંધુઓ તરફથી થતાં, તે ડીરેક્ટર (૧૯૮૪) આખર સુધીની ઠરાવવામાં આવે છે. આશા છે કે આથી લેખક લાઈ-અહેતારે તેની તૈયારી માટે જોઈતો પુરેપુરો વખત મળી રહેશે.

કેશવપ્રસાદ દેસાઈ

તા. ૨૫-૮-૩૪.

મેત્રી, પરીક્ષક સમિતિ.

‘ગાંડિય’

ગાંડિયનું બાળસાહિત્ય બાળપ્રિય યથું છે. પરંતુ ગાંડિય સાહિત્ય કાર્યોદયે હમણાં “ગાંડિય” નામે પખવાડીક બાળપત્ર પ્રસિદ્ધ કરીને બાળકોની સેવા કરવાનો બીજો માર્ગ પણ લીધો છે. આ પખવાડીકની ઉદ્દેશ્યન ક્રિયા શ્રી. ગિલુભાઈને હસ્તે સુરતમાં ચાલે હતી. “ગાંડિય”ના બે અંક પ્રસિદ્ધ થયા છે, તે ઉપરથી લલિત્ય માટે બહુ સારી આશા બંધાય છે. બાળકોમાં આ પાશ્વિક સારો પ્રચાર પામશે એમ લાગે છે. તેનું લવાજમ વરમે રૂ. ૫ છે. તે મેળવવાનું સ્થળ “ગાંડિય” કાર્યોદય, કેળાપીક, સુરત છે.

પુસ્તક-પરિચય

શ્રી કેશવપ્રસાદ દેશાઈ

કરજીધેલો (આવૃત્તિ નવમી) —

લેખક: સ્વ. નંદશંકર તુલજીશંકર. પ્રકાશક: શ્રી. મનુભાઈ નંદશંકર.

અર્વાચીન ગુજરાતી ભાષાના પ્રથમ કાદંબરીકારની સંવત્સરી શતાબ્દી નિમિત્તે તેમની આ કૃતિની શુભગારેલી આવૃત્તિ તેમના મુખ્યત્વે પ્રગટ કરી છે, તે આનંદની વાત છે. જુની ગુજરાતી ભાષામાં પદ રચનાઓ ઘણી હતી. તેમાંથી પ્રથમ ભજનો અને દેવગીતો હતાં. પછી ખાસ કરીને શામળાદેવે પદ વાર્તાઓ અને સામાજિક કથાઓ લખી. ત્યાર પછી ગદ્યવાર્તામાં તો સ્વ. નંદશંકરે ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં “કરજીધેલો” પુસ્તક લખીને પ્રસિદ્ધ કર્યું.

આ સમયમાં ત્રણ સાક્ષરોએ સાહિત્યસેવા ઉત્તમ રીતે કરી. નર્મદાશંકર, નંદશંકર, અને નવલરામ. નર્મદ શતાબ્દી પણ હમણાં જ ઉજવાઈ છે. નર્મદ મૂખ્યત્વે કવિ હતા. તેણે ગદ્ય પણ લખ્યું છે. નવલરામ મૂખ્યત્વે અંધ વિવેચક હતા. તેમણે પણ નાટક, વાર્તા, વગેરેના પ્રયોગ લખ્યા છે. નવલ ગરબાવળીના લેખક તરીકે તેઓ હજી પણ જાણીતા છે. આ ત્રણ સાક્ષરોએ અર્વાચીન સાહિત્યનાં મંડાણ કર્યાં હતાં.

“કરજીધેલો” એ પુસ્તકમાં ગુજરાતના છેલ્લા વાઘેલા રાજાની વાર્તા છે. તે સમયની ગુજરાતની સ્થિતિ તેમાં આવેલી છે અને મુસલમાનોના ગુજરાત પ્રવેશની કથા છે. ઇ. સ. ૧૮૬૮ ની સાલની ગુજરાતી ભાષા આજે હાસક વર્ષે કેટલી ફરી છે તે આ પુસ્તક ઉપરથી આપણે સરખાવી શકીશું.

આ પુસ્તક સચિત્ર કરાયું છે. આ સુંદર આવૃત્તિ માટે પ્રકાશકને ધન્યવાદ ધટે છે. નંદશંકરનું જીવનચરિત્ર આ સાથે અપાયું હોત તો યોગ્ય થાત.

સ્વ. ભોગિન્દ્રરાવ —

{ લેખક: રા. શાંતિલાલ તોલાટ. પ્રકાશક: દીવેડીયા એન્ડ સન્સ, અમદાવાદ. પાકું
{ મુશોભિત પૃષ્ઠ. જાડા કાગળ. પાનાં ૨૬૨. કી. રૂ. ૨-૦-૦.

આ પુસ્તક જોઈને ખરેખર આનંદ થાય છે. સ્વ. ભોગિન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેડીયા ગુજરાતના એક સાચા પુત્ર હતા. તેમણે સાહિત્ય દ્વારા ગુજરાતીઓની સેવા કરી હતી અને તેથીયે વિશેષ તેમણે ગુજરાતીઓને અસરકારક રીતે કહ્યું હતું કે ‘જીઓની ઉન્નતિ

વિના દેશની ઉન્નતિ નથી.' ૧૯૦૫ થી ૧૯૨૫ સુધી ખંધુસમાજ અને તેના મુખપત્ર "સુંદરી સુભોધ" પ્રત્યે સમસ્ત ગુજરાતનું ધ્યાન દોરાયું હતું, અને સામાજિક વિષયોમાં આ બન્ને યંત્રણાએ ગુજરાતીઓને સારી દોરવણી આપી હતી. ભોગીન્દ્રરાવે આ બન્ને યંત્રણાઓમાં મોટો હિસ્સો આપ્યો હતો. ખરૂં જોતાં તેઓ તેના પ્રાણરૂપ હતા. આવા સમાજ-સેવકને હવેનું ગુજરાત વિસરી જાય નહિ તે જરૂરનું છે. અને તે દૃષ્ટિએ તેમનાં જીવન અને સાહિત્યની માહિતી આપનારૂં આ પુસ્તક વધાવી લેવા યોગ્ય છે. તેની છાપેલી કૌંમલ બહુ વધારે લાગે છે. આવા પુસ્તકના પ્રચાર માટે કૌંમલ લગભગ ૫૩૨૨ના ધોરણે રાખવી યોગ્ય ગણાય.

શ્રી. શાંતિલાલ તોલાટે સમભાવથી અને કાંઈક પૂજ્યભાવથી આ કાર્ય સફળ રીતે પાર પાડ્યું છે. તેમણે વિવેકબુદ્ધિથી ભોગિન્દ્રરાવના જીવનનું આલેખન કર્યું છે અને પદ્ધતિસર પુસ્તકની ચોજના કરી છે. ભોગિન્દ્રરાવનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં થયો હતો. તેમનું અવસાન ઇ. સ. ૧૯૧૭ માં થયું. આમ એમનું આયુષ્ય અંદાજે ૪૨ વર્ષ હતું. તેમણે આખી વ્યાધી, અને ઉપાધિથી તે બરેકું હતું, છતાંયે તેમણે ઘણું કાર્ય કર્યું છે. પુસ્તકની શરૂઆતમાં લેખકે ઓગણીસમી સદીની સંખ્યાનું સામાજિક અને સાહિત્ય વિષયક ટુંકું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. પ્રથમ ખંડમાં જીવન અને કાર્ય આલેખ્યું છે. બીજા ખંડમાં લેખકના સાહિત્યની ચર્ચા અને તુલના કરી છે. તેમાં નવલકથા અને તેના વિકાસ એ પ્રકરણ ખાસ ધ્યાન દોરે છે. આમ સુંદર પદ્ધતિસર આ પુસ્તક રચાયું છે. તે માટે લેખકને અભિનંદન ધરે છે. પ્રકાશક સ્વ. ભોગિન્દ્રરાવના પુત્ર છે. પિતાનું જીવનચરિત્ર વધારે ફેલાય, તેમનું તે રીતે આ રમારક બને; તે હેતુથી કૌંમલ ઓછી કરીને વધુ પ્રચાર થાય તો સારૂં. ગુજરાતને મન તો આ તેમનું શ્રાદ્ધ છે. તેમને ફરી રમરીને તેમના મિત્રો આ પ્રસંગે એ આંસુ પાડશે.

વિનોદ લહરી—

{ લેખક: શ્રી. કેશવ હ. રોક. પ્રકાશક: ખડાપતામિત્ર કાર્યોલય, અમદાવાદ. કાર્ડનું }
{ સુશોભિત પુસ્તક. પાનાં ૧૬૧. કી. રૂ. ૧-૦-૦.

રાસના લેખક તરીકે વધારે જાણીતા થયેલા રા. કેશવ રોકનું આ હાસ્યરસનું પુસ્તક છે. એમાં વિનોદની લહરી છે, પણ મુક્ત હાસ્ય નથી. એમાં સ્વાભાવિક રીતે રમૂજ ઉપજે તેવું નથી, પરંતુ બુદ્ધિથી વાંચકને હસાવવાનો પ્રયત્ન કરાયેલો છે. લેખક શિષ્ટ અને અનુભવી છે એટલે પુસ્તક શિષ્ટ રહેવા પામ્યું છે. સૈલિ સારી છે. પણ હાસ્યરસનાં સાહિત્યમાં આ પુસ્તક ઉચ્ચ સ્થાન મેળવે તો કોણ જાણે! અલબત્ત અમરતા દળવા વાંચન તરીકે તે ઉપયોગી થશે અને વિનોદ ઉપજાવશે.

બાળ ભૂમિતી (ચાર ભાગ.)—

{ લેખક: શ્રી કાંતિલાલ મહેતા અને સોમેશ્વર દવે. પ્રકાશક: ઇશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ. }
{ શાદપોર, સુરત.

ગણિતના પેટાઅંગ તરીકે ભૂમિતિને વિષય હવે સ્વીકારાયો છે. બાળકોને રસ પડે તેવી રીતે આ વિષય આ ચાર ભાગોમાં લેખકોએ રચ્યો છે. ગુજરાતમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે આ પુસ્તકો ઉપયોગી થવા શક્ય છે.

રકાઉટની પહેલી ચોપડી—

[લેખક: રા. નરહરી કુરુણારામ દેસાઈ. પ્રકાશક: મુંબઈની પ્રાતિક બાયસ્કાઉટ કંઉ. સીલના મંત્રી. પાનાં ૧૬૦. કી. રૂ. ૦-૪-૦.

રકાઉટ અથવા બાળવીર સંબંધી તો હવે ઘણા લોકો જાણે છે. બાળકોને ખડતલ, ઉદ્યોગી, અને સેવાપરાયણ બનાવવાની આ ઉત્તમ હીલચાલ છે. એના મૂળ સ્થાપક સર બેકન પૉવેલકૃત અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી આ પુસ્તક લખેલું છે. તેમાં જ્ઞાનદાયક અને રસ પડે તેવાં ઘણાં ચિત્રો પણ છે. દરેક કાશીર વિદ્યાર્થીએ તે વાંચવું જોઈએ. તેની કૌમત પણ ઘણી સસ્તી છે.

કીર્તિસ્તંભ—

[લેખક: રા. મગનલાલ બાપુજી પદ્મભટ્ટ. સોલ એજન્ટ: શુજર ટ્રાંચન કાર્યાલય, અમદાવાદ. પાનાં. ૧૪૪. હાર્ડબોર્ડનું શોભિતું પુસ્તક કી. ૧-૦-૦.

શુજરાતના ઇતિહાસને લગતી તેર વાર્તાઓ આ સંગ્રહમાં છે. ઇંડર રાજ્ય અને ખારોટ કવિઓની જ આ વાર્તા મૂખ્યત્વે છે. ભાષા સરળ પણ બાવવાહી છે. એ કાળમાં બહારવટું અને વેર એ મૂખ્ય ગીતો હતી. તે જ આ વાર્તામાં નજરે પડે છે. ખારોટોનાં શુશ્રુઘાન વાર્તામાં સારાં છે.

સામાજિક ક્રાન્તિ: ભાગ ૨ જે—

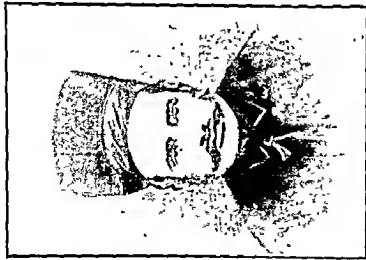
[લેખક: શ્રી. ધનજી કનજી ગાંધી. અમરેલી, કાઠીયાવાડ. પાનાં ૧૭૬. કી. ૧-૮-૦.

જગૃતિ અંધમાળાના ઉત્સાહી તંત્રી ધનજી કનજી ગાંધીએ આ પુસ્તક લખ્યું છે, તેમાં ૯ વાર્તાઓ છે. દરેકમાં સમાજસુધારા-ઉચ્ચ સુધારા તે પ્રધાનવસ્તુ છે. સુધારાના ઉત્સાહમાં વાર્તાની કળા અને રસ સચવાયાં તથી. સામાજિક ક્રાન્તિ ભાગ પહેલો એક ઠંડામય કૃતિ છે, તે જ નામ આ પુસ્તકને આપ્યું છે, તેથી બેની કક્ષા વચ્ચે વિરોધ જનરો દેખાય છે. લેખકની ધગશ વખાણવા બેગ છે.

સાહુશિક્ષકની સૃષ્ટિ—

[મૂળ લેખક: મી. જૂલે વર્ન. સંક્ષિપ્ત અનુવાદ કરનાર: રા. મૂળશંકર મોહનલાલ ભટ્ટ. પ્રકાશક: દક્ષિણમૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર. પાકું પુસ્તક. પાનાં ૩૩૫. કી. રૂ. ૧-૪-૦.

સાગર સામ્રાટની દરિયાર્ધ કાદવનિક વૈજ્ઞાનિક વાર્તાના લેખકની જ. લખેલી આ વાર્તા first weeks in a Baloon નો અનુવાદ છે. એક ગામમાં બંધનમાં પડેલા પાંચ જણ બલૂનમાં બેસીને નાસી જાય છે. ભરદરિયા ઉપર બલૂન ઉડતું હતું ત્યારે તેની હવા ભરવાની કાયળામાં કાણું પડે છે. એટલે બલૂન નીચે ઉતરવા માટે છે અને ઘણી અડચણ પછી તેઓ એક અખંડયા ટાપુ ઉપર પહોંચે છે. ત્યાં આ સૌ વિજ્ઞાનની મદદથી અને પોતાના સાહસથી બંધી જ વસ્તુઓ મેળવે છે, તેની આ કથા છે. આ વાંચતાં આપણને મનુષ્યોની શુદ્ધિ અને તેમના સાહસ માટે અભિમાન થાય છે. ઉગતા જુવાનો આવા પુસ્તકો વાંચે તો તેમનો સાહસનો જુસ્સો પણ પોષાય. પુસ્તકમાં એક પણ સ્ત્રીપાત્ર નથી. ભર જંગલમાં અને વિકાળ પ્રાણીઓ તથા જ્વાળામુખી સન્મુખ જીવન ગાળવાનું છે. એટલે આપણી સામાજિક બાજતોની વાત તો તેમાં ના જ આવે. સંક્ષિપ્તકારે અનુવાદ બહુ સારી રીતે કર્યો છે. શુજરાતી વાંચક જરાયે રસક્ષતિ વિના પુસ્તક વાંચી શકશે.

એલરામલ ખરશેલ ગાંધી
'શ્રીગિરના પહેલા અધિવતિ ૧૮૫૭

આ વિશેષાંક : તંત્રીઓનું નિવેદન

‘સ્ત્રીઓ’ માસિકનો આ વિશેષાંક દાદવાનો ખ્યાલ સ્વ. ભાઈ જીવનલાલના મનમાં ઉદ્ભવ્યો અને તરત જ તેમણે અમારી સાથે તે સંબંધી વાત કરી અને તેનું તંત્રીપદ સ્વીકારવા માગણી કરી. તેમના અતિ આગ્રહને વશ થઈ અમે એ કાર્ય માથે લીધું હતું. પરંતુ અત્યંત ખેદની વાત એ બની કે એ અંક બહાર પડતાં પહેલાં અણધારેલું એ ભાઈનું અવસાન થયું. તેઓએ આ અંકને સારામાં સારો બનાવવા ઉમેદ રાખી હતી, અને તેને માટે બે તોટલા પ્રયત્નો કર્યા હતા. મનુષ્ય કેટલો અદ્યપંશકિત છે, તેના જ્ઞાનની મર્યાદા

કેટલી ટૂંકી છે, તે આવા બનાવો આપણને તાદશ કરી દેખાડે છે. અમે એટલું જ ધૃષ્ટીએ છીએ કે, તેમના ચિરંજીવીઓએ એ કાર્ય પાર પાડવામાં જે જોડમત ઉઠાવી છે તથા જે ભાઈબહેનોએ આ અંકમાં લેખો આપી સહકાર આપ્યો છે તેના ફલરૂપ આ અંક સ્વર્ગસ્થતા આત્માને પ્રસન્ન કરશે.

આજથી સો વર્ષ ઉપર નવા શિક્ષણ અને પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના સંસર્ગથી આપણી પ્રજામાં નવીન જાગૃતિ આવી અને આત્મનિરીક્ષણ કરતાં સુશિક્ષિત વર્ગને જણાયું કે હિંદીઓ પોતાના આગલા જમાનાનું ગૌરવ શુભાવી

બેઠા છે, તેમનામાંથી વિદ્યાપ્રેમ ચાલ્યો ગયો છે. ધણી અનિષ્ટ વિવાળે જડ થાલી બેઠા છે. અને આ સર્વ દૂર કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે. સામાજિક ઉન્નતિના પાયા રૂપ સ્ત્રીઓની ઉન્નત દશા કરવા માટે આ અગ્રે-સરોને લાગ્યું કે સ્ત્રીશિક્ષણ જોસભર વધારવાની જરૂર છે. શિક્ષણ વગર કોઈ પણ પ્રગતિ અશક્ય છે, એ જાણીતી વાત છે. અને તે કારણસર પ્રથમના આગેવાન સુધારકોએ કન્યાશાળાઓ અને સ્ત્રીકેળવણીનાં સાધનોનો પ્રારંભ કર્યો. આ હિંદીઓમાં માત્ર હિંદુ બાઈઓ જ ન હતાં. પારસી બાઈઓએ પણ આ વસ્તુને વેગ આપવા સાથ આપેલો. તેમની કોમ પણ અત્યારે છે તે કરતાં પછાત દશામાં હતી, અને હિંદુ પારસી વચ્ચે અત્યંત એખલાસ હતો. એ સંવેદને સ્ત્રીશિક્ષણના મુખ્ય સાધન તરીકે ચાલુ વાચન પૂરું પાડવા માટે માસિક પત્રની અગત્ય સમજાઈ.

જેમ બીજા દૈનિક અને અઠવાડિક પત્રો પારસી બાઈઓના સાહસથી પ્રથમ ગુજરાતીમાં પ્રગટ થયાં. તેમ સ્ત્રીઓ માટેનું ખાસ માસિક મરહૂમ મિ. કેપુશર નવરોજી કાજરાજીએ 'સ્ત્રીબોધ' એ નામે કાઢ્યું. સ્ત્રીઓની તે સમયની સ્થિતિ, તેમનું શિક્ષણ વગેરેને અનુકૂળ આવે તેવું પત્ર શરૂ કરી, તેમને જ્ઞાન અને વિચારોમાં આગળ વધારવાની તેમની નેમ હતી, અને તે મુજબ વિવિધ પ્રકારના લેખો એ પત્રમાં આવતા. પત્રની ભાષા તમામ પારસી હતી. સેખકો પણ ઘણે મોટે ભાગે પારસી હતા. અંગ્રેજી વાર્તાઓને પારસી સંસારમાં ઉતારી તેમને રસમય અને માનક આપનારી કરવામાં મરહૂમ મિ. કાજરાજી મોટી કૌતિ પામી ગયા છે. તેમની તે વાર્તાઓ પારસી તેમજ હિંદુ વાંચનારામાં હોંસે હોંસે વંચાતી તે જાણીતું છે. એ જ વાર્તાઓ પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થયા પછી પણ તેમની સંખ્યાબંધ નકલો ખપતી. ગુજરાતીમાં

હિંદુ લેખકોની સંખ્યા જૂજ હતી અને આ પુસ્તકોને હિંદુ બાઈ બહેનો તરફથી પણ પ્રુષ્ઠળ આવકાર મળતો. આ વાર્તાઓ તે 'સ્ત્રીબોધ'નું ખાસ આકર્ષણ હતું એમ કહીએ તો વાજબી ગણાશે. તે ઉપરાંત માહિતી આપતા લેખો, નાની વાર્તાઓ અને વિજ્ઞાન એટલે સાયન્સના લેખો તેમાં આવતા. રૂપાંબાઈ નામનાં એક બહેન આ વિષયો ખાસ અભ્યાસ પૂર્વક લખતાં. 'સ્ત્રીબોધ'ની જૂની કાંઈકો ઉચલાવતાં તેમાં અતિ ઉપયોગી માહિતીઓનું સંગ્રહસ્થાન માલમ પડશે. મરહૂમ મિ. નવરોજીનું આ લેખકોપયોગી કાર્ય તેમનાં કુટુંબીઓ, તેમનાં દીકરી, દીકરા તેમજ પુત્રવધૂએ ચાલુ રાખ્યું અને એ torch of light જ્ઞાનદીપ જોલવાવા ન દેવો એ વિચારે એ મુકાન હાલના સંચાલકોને સોંપ્યું અને મિસીસ પૂતલીબાઈ કાજરાજીએ જૂની સાંકળ સળંગ રાખવા પેતિ તેમાં ભાગ લેવા કબૂલ્યું. નવા સંચાલનમાં સમય અનુસાર અનેક ફેરફારો થયા. કદ, લેખો, ભાષા વગેરેનું એટલું રૂપાંતર થયું કે 'સ્ત્રીબોધ' જોળખાવું મુશ્કેલ થઈ પડે. તથાપિ સ્ત્રીઉન્નતિનો હેતુ તો કાયમ રહ્યો જ છે. પારસી કોમને રસ પડે તેવી બાબતો તેમાં હવે જણાતી નથી. તેમ પારસી લેખક બાઈબહેનો તરફથી તેમને ખરનાં ધણાં માસિકો નીકળવા લાગ્યાં છે.

જૂના 'સ્ત્રીબોધ'નું કદ મોટું, આજના કરતાં ચારધણું, એટલે કે મોટા છાપા જેવડું હતું. પાનાંની સંખ્યા ખાસ વધારે નહિ હોય. પૂઠા પર પારસી કુટુંબનું ચિત્ર આવતું, જેમાં નાનુંમોટું સ્ત્રીમંડળ પુસ્તકો અને પત્રો વાંચતું નજરે પડતું. એઓનો યોશાક પણ આજનાં પારસી સ્ત્રીઓ ને બાળકોથી તફત જુદો જણાય તેમ છે. મોટા ટાઈપ, જોડાક્ષર વગરની ભાષા, એ બધું છતાં સંગીન લેખો તેમાં આવતા એ નિર્વિવાદ છે.

પત્રને ચલાવવામાં સંચાલકોની કાર્યદક્ષતા સાથે વાયકોનો સહકાર જરૂરી છે. નવા શ્વેપાસના 'શ્રીબોધ' ને વાયકવર્ગે ટેકો આપ્યો છે. સંચાલકોએ એમાંથી કમાણીની આશા રાખી નથી, અને એક જૂની શરૂઆતને ટકાવી રાખવા પોતાનાથી બનતું કર્યું છે. એ ખાતે તેમને અનેક ધન્યવાદ ધરે છે. વચ્ચે કેટલાંએ ખાસિકો નીકળ્યાં અને કેટલાંએ સંજોગ-વચાત બંધ થઇ ગયાં, જ્યારે આ ખાસિકે પ્રસંગો અને મુશ્કેલીઓ વટાવી એંશી વર્ષ જેટલી લાંબી મુદત સુધી પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખ્યું છે. આને તેનો ૧૦૦૧ મો (૧૦૦૧ શો કહેવો બરાબર છે કે ૧૦૦૧ મો ? તેનો નિર્ણય થયે શકતો નથી. 'એકમો' બરાબર લાગતું નથી. આ ખાસ અંગ્રેજ છે. એકદમર એક એટલે યુગરાતીમાં તેનો પર્ણય મુશ્કેલ યર્ષ પડ્યો છે) અંક પ્રસિદ્ધ કરવા તે પત્ર ભાગ્યશાળી બન્યું છે એ યુગરાતી સાહિત્યમાં એક નોંધવાલાયક બીતા છે.

શ્રીઓ માટે જુદું સાહિત્ય હોવું જોઈએ કે કેમ એ પ્રશ્ન ધણીવાર પુછાય છે. જ્ઞાન-સામગ્રી શ્રીપુરુષને સરખી ને સરખી જ હોવી જોઈએ; શ્રીઓને આહુપાતળું અને જોડું નહિ એવું જ્ઞાન બસ છે, એવી માન્યતા અમારી નથી. શ્રીઓને ખપજોડું શીખવીએ તો ચાલે એમ અમે ધારતાં નથી. ગણિત, ભૂગોળ, બીજગણિત કે જ્યોત્સેદ્રી-ભૂમિતિ-શીખીને શું કરવું છે એમ પૂછનારને અમે સામેા પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ કે પુરુષને એ શીખીને શું કરવું છે ? કલાક કે વકીલ કે દાકતર કે વેપારી પોતાના જીવનમાં ભૂમિતિ કે ત્રિકોણમિતિનો શો ઉપયોગ કરવાનો છે ? અગર સંસ્કૃત કે શરતી બાષા જે ઘણું ભાગે આગળ જતાં ભૂલનારાની સંખ્યા મોટી છે તે તેમને ધંધામાં કેવી રીતે મદદગાર થઈ પડશે ? એ પણ સવાલ છે. આ બધા વિષયો શુદ્ધિને વિકસાવનાર,

મનને ઠસરત આપનાર, યાદદારતીને વધારનાર અને સામાન્ય ગ્રાહક શક્તિઓને ઓપ આપનાર છે. તેની શ્રીપુરુષ બંનેને સરખી આવશ્યકતા છે ગણિત વગેરે વિષયો શ્રીઓ માટે અનાવશ્યક છે અને માત્ર સાહિત્ય જ તેમને શીખવેા એમ એમ કહેનારને પૂછીશું કે ટેનીસન, બાયરન કે શેકસ્પિયર કે રકોટ શ્રીઓના જીવનમાં કયે ટેકાણે કામ આવવાના છે ? શ્રીઓને બાળજીવર, ગૃહવિજ્ઞાન, સંગીત, ચિત્રકલા માત્ર શીખવવાથી પથોક્ષિ છે એવો પણ મત અમારો નથી. અસુક જ્ઞાન જેમ પુરુષ તેમ શ્રીને સરખું જરૂરી છે. એ ભૂમિકા તૈયાર થયા પછી જીવનક્ષેત્રને અનુકૂળ એવા ખાસ વિષયો શ્રીઓ તેમજ પુરુષે શીખવાના રહે છે અને ધંધાદારીને લગતું અને શ્રીઓને ગૃહજીવનને લગતું તથા લલિત કલાઓને લગતું શિક્ષણ મળવું જોઈએ એવી અમારી હઠ માન્યતા છે.

શ્રીઓનાં ખાસ ખાસિકાની જરૂરિયાત એટલા માટે છે કે જે આવશ્યક ભૂમિકાનો ઉત્તેષ ઉપર કયો છે તે પહોંચવાને બધાને અવકાશ, સંજોગો કે સાધનો હોતાં નથી. એટલે જે જ્ઞાનશ્રેણીમાં તેઓ સામાન્ય રીતે છે તેમાં તેમને સમજાય, તેમને તેમાંથી આગળ લઈ જાય અને સાથે સાથે તેમની ખાસ બાબતોની તેમને ખાહિતી આપે તેવું વાચન તેમને પૂરું પાડવું એ આવાં પત્રોની ફરજ છે. આગળ વધેલા દેશોમાં પણ આદર્શને તો સર્વ કોઈ પહોંચેલું ન હોય, એટલે ત્યાં પણ શ્રીઓનાં ખાસ પત્રો નીકળે છે અને તેનો બહોળો ફેલાવો થાય છે. પત્રની ભાવના એવી હોવી જોઈએ કે વાંચનાર વર્ગને પ્રગતિને પંથે લઈ જાય.

'શ્રીબોધ' પત્ર શુભ હિદેયથી શરૂઆત કરેલી તે જમાના કરતાં આને શ્રી-શિક્ષણ અનેકગણું વિસ્તાર પામ્યું છે. શ્રીઓ માટે

માસિકો પણ ઠીકઠીક સંખ્યામાં નીકળે છે. સ્ત્રીઓના હિમાયતીઓ સ્ત્રીઓ માટે 'બોધ' ને 'ઉપદેશ' એવાં એવાં નામો આપતા તે સ્ત્રીવર્ગને હવે ખૂંચે છે. શું ફક્ત સ્ત્રીઓને જ બોધની જરૂર છે? પુરુષો શું પરિપૂર્ણ છે? તેઓને ઠીક જાતના ઉપદેશની જરૂર નથી? એવું એવું સ્ત્રીવર્ગને લાગે છે, અને નવાં પત્રોનાં નામનિર્દેશ જુદા પ્રકારના થવા લાગ્યા છે એ સંતોષપૂર્વક નોંધીએ છીએ.

સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ એટલે સમાજની ઉન્નતિ, અને 'સ્ત્રીબોધ' સમાજસુધારામાં જે ભાગ લેજોયો છે તેની જાહેર પ્રશંસાએ એ વતની જ્યુગિલી-સુવર્ણમહોત્સવ સને ૧૯૧૦ માં મુંબાઈ તથા અમદાવાદ એ બે શહેરોમાં સમાજસુધારાના દિતચિત્રોએ લેજોયો હતો. આખ્યાનમાળાઓ મોટાઈ હતી. એ પ્રસંગનો હમારકે ગ્રંથ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો હતો અને જાહેર ફંડ એકઠું કરવામાં આવ્યું હતું. ગ્રંથ વગેરેનું ખર્ચ જતાં થોડીધણી રકમ રહી હતી તે અમદાવાદની શુજરાત વનોક્યુલર સોસાયટીને ટ્રસ્ટ તરીકે સોંપવામાં આવી હતી અને શેઠ કાબરાજના કુટુંબીઓની ઇચ્છા અનુસાર સેકન્ડરી શિક્ષિકા માટે શિક્ષણ કેનાર બહેનને તેમાંથી એક સ્કોલરશીપ આપવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં તેવી બહેનો મળી આવતી નહોતી. હવે કોને આપવી તે નિર્ણય કરવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. શિક્ષણશાસ્ત્ર એટલે બી. ટી. ની પરીક્ષામાં સંખ્યાબંધ બહેનો બેસે

છે એ જોઈ આ ફંડ રચાવનારને આનંદ થતો જ હશે.

અમારા નિમંત્રણને માન આપી ધણું બાઈબહેનોએ પોતાના અનેક વ્યવસાયો છતાં અમને લેખો મોકલ્યા છે, તેમનો અમે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. તેમના સહકાર વિના આ અંક નીકળી શકત નહિ. ફેટલાંકે બાઈબહેનોના લેખ, આ અંક મોડો નીકળ્યા છતાં, તેને માટે પણ મોડા પડ્યા છે. તેમની ક્ષમા માગી 'સ્ત્રીબોધ'ના બીજા અંક માટે તેમનાં લખાણ આપ્યાં છે. અંકનું કદ ધણું મોટું થયું છતાં ફેટલાંકે લેખોનો સમાસ ઉપરના કારણે થઈ શક્યો નથી એ અમારી દિગ્ગમીરી છે.

૨૧. જીવનકાલમાર્ગના છેલ્લી ધડીએ થયેલા અવસાનથી આ અંક કાઢવામાં નહિ ધારેલો વિલંબ થયો છે જે માટે આ અંકનાં લેખકોની તેમજ વાચકોની માફી અમારે માગવાની છે. અમને આશા છે-કે જે વિવિધ રસ-થાળ શુજરાતી વાચકવર્ગ આગળ ધરવા અમે શક્તિમાન થયાં છીએ તે તેમની પસંદગી પામશે. 'સ્ત્રીબોધ'ના ઉચ્ચ આંદરો પરિપૂર્ણ કરવા પરમાત્મા તેના સંઆલોકને પ્રેરણા આપો, એ શુભેચ્છા સાથે અમારે નિવેદન પૂરું કરીએ છીએ.

શ્રી. વિદ્યાબહેન રમણલાલ નીલકંઠ
શ્રી. સરોજિની મહેતા

ગૃહસ્થી કુટુંબો-સ્ત્રીઓ અને બાળકોનું માનીતું ને જૂનામાં જૂનું માસિક પત્ર—

અહમસ્મિ સહમાન ઉત્તરો નામ મુખ્યામ્ ।

અભીપાડસ્મિ વિશ્વાપાઢાશામાર્શાં વિપાલ દિઃ ॥

હું મારી માતૃભૂમિમાં વધુ જાયો છું. હું વિરોધીઓના અનેક હલ્લા સહી, હઠાવી રાહ છું.

અમે તે સ્થિતિમાં માતૃ કૌવત-બળ અટક રહેશે: હું ચોક્કસ વિજય મેળવીશ—અથર્વવેદ.

વર્ષ ૮૪ :: જૂન : ૧૯૪૦ :: ૧૦૦૨ મો :: અંક ૬ હો

હજાર માસંની વાત

[પાસવડો મારો મેશો, મોહનજી]

ઉરમાં હજાર કંઈ આવે ઉમળકા,

હેરે હજાર આશ ઊગતી હૂલે;

આંખે હજાર કંઈ ચિત્રો રહે જિડતાં,

હોઠે હજાર વાત હસતી ખૂલે:

ઉરમાં હજાર કંઈ

વીત્યા હજાર માસ દેવીના પૂજને,

યાળી હજાર રૂકાં ફૂલે જારી;

પગથી હજાર ચઢી મંદિરની ધેયંધી,

જિભી શી ગુજરી રાસેશ્વરી ।

ઉરમાં હજાર કંઈ શ્રી, અરદેશર દ્રામજી ખખરદાર

તૂટ્યાં તે ઝાંઝરાં ને જોડ્યા તે ધૂમટા,
જોડ્યાં છે બાર નવતેજે રસ્યાં;
'સોનલાં ગેડી ને રૂપલા દડૂલિયો'
આજે નવગોપુત્રને દ્વારે વસ્યાં :

ઉરમાં હનાર કંઈં

નવલા વૃંદાવનની કુંજગલીમાં,
કહાનાની મોરલી વાજી રહી;
ગુજરી સો જાય ત્યાં વિદાવધામણે,
લોળી અભણુ ઘેર લાજી રહી :

ઉરમાં હનાર કંઈં

સાગરની છીપલીથી લાધ્યાં મોતીડાં,
ગગનને ગોખથી તારા મળ્યા;
વીત્યાં અધારાં ને આળ્યા ઉજસ આ,
આત્માના બાગ કંઈં ફૂલ્યા ફૂલ્યા :

ઉરમાં હનાર કંઈં

નંદનવન નવાં ભિજ્યાં છે આંખમાં :
આવોને, બહુનીચો ! રમિયે રસે !
જાને કલ્યાણના પંથે પરવરીએ,-
સ્નેહ ને આનંદ ઉરજ્યોતે વસે :

ઉરમાં હનાર કંઈં*

સેન્ટ્રલ સ્ટેશને

શેષ

ન જાણું એલું તમને થતું કે,
જાઉં હું તો સ્ટેશન જ્યારજ્યારે,
—કો મિત્ર સાધારણને વળાવવા,
છો હોય સામાન્ય જ ઓળખીતું,—
તો એ જતાં ભપડી દેત, જાઉં
જાઉં જાઉં જાતરી કો વિવાદમાં.
ખરું પૂછો તો નથી કાંઈ સ્ટેશન,
વિયોગનું સ્થાનક માત્ર એકલું.
સંયોગનું એ પણ એટલું જ !
છતાંય સંસ્કાર કયા વિલક્ષણે, ૧૦
જાણે વિયોગો ખડકાયલા ત્યાં,
મારા થતા સ્પર્શ થકી સચેત
ને એકલો જાણી મને સતાવતા ! ૧૩
એવી રીતે સેન્ટ્રલ સ્ટેશનેથી
જતો હતો ડોઈકને વળાવી,
જાણે જાઉં એક મહી ખૂતેલા
ઉપાડતો હું પણ માંડમાંડ !
ત્યાં ખીલ જાણુ જાણી દેતકેરી
વાસેલી કો કાયની ખારી સોંસરું
જેતો દીકો ખાજક એક જોસો ! ૨૦
માતાતણા કાંઈક ગૌર આછા
જરા સૂકા કેડ-વીંટેલ હાથના
સિવાય આખેય શરીર નાજો !
ફૂદી ફૂદી લાળથી હાથ માતનો
બીંજવતો, ને ઘડી ખારી સાથે
દખાવી મોં, નાક ચીણું કરતો !
હું એ જરા કોતુકથી જોલો રહ્યો
અને અમારી મળી દટદટ !
ઘડીક જોઈ સ્થિર મારી સામું,
પછી હસ્યો એ સ્ફુટ અદ્દહાસ્ય, ૩૦
મોં માત્રથી, ગાલથી આંખથી ના,
હાથો પગો છાતી શરીર સર્વથી !

ફૂદી ફૂદી જાણી જાણીને
હલાવતો માતની દેહ આખી !
હસી પડ્યો હું ય, અરે જોલે હસ્યા
અમારું એ દંત વિહોણું હાસ્ય !
તાકી રહીને પછી મારી સામું
એવો થયો એ ખુશ હું પરે કે
હિંપો સમું મોડું ઉઘાડી પહોણું ૪૦
પાડી ખરાડો હું જાણી ધસ્યો એ.
જાણે મને ખાઈ જવા જ આજો !
ને કાયને છેક લગાડી મોડું
આડું જાણું ખૂબ ઘસી ઘસીને
લીંપી દીધો લાળથી કાય એવો
કે સોંસરું નીરખતાં હું એની
દેખી શક્યો માત્ર વિરૂપ મૂર્તિ !
ને જાઈ તો ત્યાં હસતા હતા, કો
અકચ સાચકચની તૂસિ મહાલતા !
ત્યાં સીટી દે ગાડી ભપડી ગાડી ધીમે,
તૂટ્યો અમારો પણ દંટિતંતુ ! ૫૦
કિંતુ હતું, દર્શન જેમ, એને
અદર્શને એક રમૂજ ખેલ !
ફૂદો, હસ્યો, એ જાલજ્યો ફરીથી ! ૫૩
ગયો. કહું છે કવિએ સુધન્ય
મેલી યતી ખાળથી માત જેહ,
કિંતુ, ગમે તે અતારાપી એ છે
નિહાજનારો ઘડી એ સુધન્ય ! ૫૭

અગમ ખંસી

શ્રી ત્રિભુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ

સખી ! આસોની પૂતમ આવી, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 એ રાસની રમઝટ લાવી, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 ઝરે આલેથી અમૃતધારા, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 સખી ! ચિત્તામાં થાય ચમકારા, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 ઝીણાં ઝણુણુ ઝાંઝર ઝણુકે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 પડે તાળી ને કંઠણુ ઝણુકે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 ઘેરી રાસની રસભરી કુંજે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 આજ ગરવી શુજરાતણુ શુંજે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 વેણુ વાલમનાં રાસમાં આવે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 એ ઉરે ઉમળકા લાવે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 એના સૂરનો સાગર હલકે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 એમાં ભાવની ભરતી છલકે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 ધરી છટા અજબ અંગ ડાલે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 ચઢી સુંદરના હિંડોલે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 આજ ગોપીઓ થઈ'તી ગાંડી, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 રાસ કાનુકા સંગે માંડી, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 એવી મસ્તીની લગની લાગે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 ઉરે સૂતાં સંભારણું નાગે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 ચડયાં રસિયાં દિલ હિંચોળે, ચાંદલિયો ચમકે છે !
 એમાં ખંસી અનગમ ઝ્યાંક ખેલે, ચાંદલિયો ચમકે છે !

તું આવી ?

તું આ અમે પાસ, છતાં ય જાણે
ભાસી રહી દૂરદૂરની હજી,
હેયે હજી ના પડતી પટીજ રે,
શંકા-અશ્રદ્ધાની ધૂણત વતરી
તારાં સ્ફુરે છે લલિતાંગ કોમળાં,
ને નિર્મળી આંખ રહે છે તારી;
અહનિશે મા તવ પૂઠ વ્યગ્ર થે
ગમી રહે છે, હું ય દોડામો
બાફી ન મૂકું; જગ જાણતું ચે

તારો અહીં ભૂમિપટે પ્રવેશ,
છતાં ય લાગે નથી તું કયહીં જ :
તાં જીલ્લું રોઢન હોય ન દૂરપ્રાંતની
કો કોઠિલા શું સરી જાય કાનથી.
ને આંખ તારી અવકાશ-સાગરે
પ્રકાશ વર્ષાન્તર કૈં દિગંતે
તરંત જો તારક શી અખૂટી-
નજીક ના લાગતી લેશલેશ
જાણું કયહીંથી તવ કામ આવી,
ન કિંતુ આવે રગ પ્રાણુની કરે-
તે દૂરની દૂર કનેયની કને
કહેવાય, મારે મન તો સુદૂર એ.
તું આ અમારી પૃથિવીસિતિએ
કો હોડહીના સહ-ટોચ શી રાને;
દૃષ્ટિગતા થે અટવાતી શોચતી
લાગે-હવે આવતું ન વા.

અમે અહીં આતુર વ્યગ્ર બેઠાં,
તારે ઉરે શું નહિ જાણીએ જરા,
રખે ફરી જાય જ પાછી તું વળી !

ને, દૃષ્ટિના દોરથી માત્ર મંથીએ
તને અહીં ખેંચી વસાવવા સદા.

હૈયા તણી વણવવી ન ઝંખના.
રે પ્રાણુને સાધતું કર્ષતું જે
કો તત્ત્વ હો તે અહીં કે કયી જડી
એ, તો અમારાં લઘુ હોડલાં શું
તને ય મંગે લઈને ભરીશું.
હુકાર એ સાંધણુકાર કયાં વસ્થો
જાણું નહીં, માનું નહીં; અહીં બધાં
સંધાય દેદાય અનિયંત્રિત કમે;
ત્યાં ટોણતું ટોણ કહેવું લંગર ?
ને એટલે આ ઉર્મા ન થદા.
શંકા અશ્રદ્ધા મુજ દુર્ગ દોરતી.
તું મેંથી નિર્મળ તેજ વેરતી,
ને હોઠથી શું સ્મિતલાસ્ય લેરતી.

નજીકની ચે નજીક તું પડી,
શંકા રહી અંતર તો ય આઘડી-
'શું સાચમાયે જ અહીં તું આવી ?'
એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કાલ આપશે ?

સુન્દરમ

શ્રી ઉમાશંકર જોષી

આને અહીં બેઠી છે નિકટ*

આને અહીં બેઠી છે નિકટ,
સમારે છે-લટ.
સુકુમાર ધીરે હાથે,
મંદ્યાસે મૃદુહાસે સુવિલાસે
મલયઅનિલ સાથે વળી છે જે મૂંગી વાતે,
શાંત સ્વસ્થ સૌન્દર્યપ્રદીપ
સગી અહીં બેઠી છે સમીપ
બધે ના તે—બધે ના તે—બધે ના તે
શક્તિસ્ફુર્તિતેજ નિજ, રૂપરંગરસ નિજ.
સુકલિત નેત્રસરસિજ
વિલોકે દિગંતપાર મીટ ભરી રસથેને; ૧૦
આત્મનાં ગહન એક જોવાની ન તમા એને ।
પ્રકૃતિપિછાણે નહિ નિજમહાશક્તિઓધ
અણુસીમ અખંડ અમોધ;

તેથી જોડી સમીપે આ ભારી
એક નારી :—

પ્રકૃતિની પુત્રી પ્રિય, માતા જે માનવતાની.
દેવોની દુલારી, મીઠી દુહિતા જે વસુધાની,
સહચરી સમુત્કાન્તિ તણી એક ને અનન્ય,
પ્રેરણા પૌરુષતણી મંગલકારિણી ધન્ય
પ્રાગતિક પ્રયાણે, જે વિજયે વિજયમાળ ૨૦
ધારનારી, પરાજયે પડખે સહી હૂંફાળ
મણોને ધોનારી ધીર સુધારે, રસરાસે
પ્રિયા જે રસપિં કેરી, સંગિની જે શૌચ તણી,
રસરાહુદયે સુકૃત જોલનારી સમુદલાસે,
અપ્રાપ્ય આમોદ કાજે સદાતુર વિયોગિની,
ઠવિઓની ઠલ્પનાની ઠમનીય કટોરી જે,
આકાશી આદ્યોને જે ધરા પર રોપી રીઝે,
અગોચર આનંદની અદ્ભુત અભિસારિકા,
સૃષ્ટિના મહાભાષ્યની પરમરમ્ય કારિકા,
રસયોગીતણે અંગ રંગોભરી થતી લીન,
રસયોગે સહજપ્રવીણ;
સકલનિહિતા, સકલવંદિતા,
મૂર્તિ જે અમિતા.

કુળવધૂ

સો. હસુમતી ધીરજલાલ દેસાઈ

રાગ: બેરવી તાલ-ધ્રુમણી. [લય—૨ક્ર ૮૫ક તીસો સો ઝાળી.]

કુલીન કુળની કુસુમકળિકા, કોમળ એ સુકુમારી;
 યૌવન મદભર આશભરી કાં, પ્રજળે કુલીન કો નારી:
 વહવે નયન જિનાં વારિ, હૃદયમાં નિઃશ્વાસો ભારી.
 આદર્શો ઉર વિહંગભાવે દિવ્ય ભયાં મુખકારી,
 સુજન કાળે જીવનનાવે ભરિયાં નીર દુઃખકારી: વહવે.
 પતિસેવાના પાઠો ત્યાગી ગૃહસેવા સંભારી,
 પતિદર્શન તો હલેલ? વાગી રૂઢિતણી તો સિતારી: વહવે.
 યૌવન મદભર ઉર રસિક બે કરી મિલનતક સાધી,
 ભારી ગુનો કુળવધૂનો કામ વધુ દે ધારી: વહવે.
 શરમવિહોણી જિનાં નિર્લજ, ને વળી કંઈક સુવાક્ય સુણાવી,
 રાતદિન ઉર સેકાયે છે કુલીન કુળવધૂ નારી: વહવે.
 શરીરશક્તિ હીન હોયે દે આસે કો દુઃખાધિ,
 વહુ ઢાંગ ને કરે કિતૂર એ દયા શી એની ખાવી: વહવે.
 સાસુ, સસરા, નણ્ડ, નેઠ એ સૌનું દાસત્વ સ્વીકારી,
 મુખથી પડતા શબ્દો ઝીલે સૌની એ આશિયાળી: વહવે.
 લાઠ, સ્નેહમાં વય વધશે પછી કુલિન કુળવધૂ નારી,
 જ્ઞાન, સાન, સૌ એ વીસરશે વીતશે ગૃહે દુઃખ ભારી: વહવે.
 નવીન નવોદા લલનાઓ એ ના વડીલોની કારી,
 હૃદય વીંધતી વાણી કાળે કરી કરી તૈયારી: વહવે.
 સ્વતંત્રતા, આનંદ, કંઠલોલે વીત્યા દિનો સંભારી,
 પરવશતા પતિથીયે વિખૂટી પડી હશે કો ખીચારી: વહવે.
 સહનશક્તિની હદ વટાવી કો'ક કરે જીવહાનિ,
 વાંક બિચારી હુખિયારીનો ન જગમાં આરો કયાંઈ: વહવે.
 કુલીનતાના મોહમહી પટકાય અહા ! નરનારી,
 અનેક કોમળ કુસુમકળીની દશા અતિ ભયકારી: વહવે.
 કૂર રૂઢિઓ કૂર સમાજે પ્રજળે પાવક કારી,
 કંપે હૈયું લખતાં આજે બલિદાનકથનીઓ કારી: વહવે.

સ્ત્રીઓના બદલાયેલા આદર્શો

તથા તેની સફળતા પર સમગ્ર નજર

શ્રી. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

આજથી પચાસ પોણેસો વર્ષ પર આપણી સ્ત્રીઓના ને આદર્શો હતા તે નજર બદલાયા છે. ધરકુકડી થઈ રહેવાને બદલે, ઊંચાંઊંઠારાને પરણાવવાના લઠાવા લેવાને બદલે, કેવળ પોતાના કુટુંબને જ પોતાની સેવા આપવાના સંકુચિત ક્ષેત્રને બદલે, હવે સમાજ-ઉન્નતિ, દેશઉન્નતિ અને એવાં જ બીજાં વિશાળ ક્ષેત્ર સંબંધે સેવા આપવાના આદર્શો સ્ત્રીઓ સેવવા લાગી છે. અને તેમ યવામાં મહાત્મા ગાંધીજીએ અને એમણે આદરેલી પ્રવૃત્તિઓએ ધણો મોટો ભાગ બજાવ્યો છે. આને ઠેકાણે ઠેકાણે મહિલા મંડળો, સ્ત્રી-સમાજો, કેવળ સ્ત્રીઓને જ હાથે ચલાવવામાં આવે છે. કોલેજોમાં શીખતી અને યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી લઈ, સેંકડો યુવતીઓ દર વર્સે બહાર પડી કાંઈને કાંઈ એ દિશામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવું કામ કરવા મથે છે. મુખર્જી જેવા મોટા શહેરમાં તો શિક્ષિત સ્ત્રીઓ મારફતે થતા મેળાવડા, કોનસર્ટ, બોલાવાતી મિટીંગો વગેરે જોઈ એમ જ થાય કે આપણા સ્ત્રીવર્ગે જૂની બેડીઓ તોડી સ્વતંત્રતા મેળવી લીધી છે. અમદાવાદ, સુરત, ભરૂચ વગેરે શહેરોમાં પણ કેટલેક દરજ્જે એ પ્રવૃત્તિઓ એવી જ વસ્તુરિયતિ હોવાનો ખ્યાલ આપે છે. એકઠી એવી જ જગાઓ પર નજર નાંખીએ તો તો એમ જ થાય કે સ્ત્રીઉન્નતિના આદર્શો સફળ થઈ ગયા છે, અને સ્ત્રીવર્ગ દરેક રીતે છટાપણું ભોગવે છે ને તેને પરિણામે તે સુખી થઈ ગયા છે. પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. એ તો માત્ર આભાસ છે: પડછાયો છે. ગામડાંમાં વસતી આપણી સ્ત્રીઓની રિયતિ તો હજુ પણ જેવી હતી તેવી જ છે. તેઓ તેવી જ વગરબણેલી, સામુનણુંદના ભાર નીચે દગાયેલી, ને બેવકૂફ ધણીના મડદાપાટુથી માસેલી નિંદગી યુગરે છે. તેનું જીવન તો તે જ અંધકારમય રહ્યું છે કે જે અંધકાર દોઢસો વર્સ પર વ્યાપતો હતો. તેના જીવન પર હજુ સૂર્યનો પ્રકાશ—આજો પ્રકાશ પણ—પડ્યો નથી.

આનું કારણ શું? સમાજને એક છેડે જુઓ તો સ્વતંત્રતામાંથી પરિણમતું સુખ અને બીજા છેડે જુઓ તો તેથી ઊંઘડી જ વિષમ સ્થિતિ. આનું કારણ તેમની ઉન્નતિ સાથે એવાં સાધનોનો તોટા. એમની ઉન્નતિ કરવા માટે હજારોની સંખ્યામાં મનકૂર સ્વતંત્રતા અને સુખ ભોગવતી સ્ત્રીઓએ કમર કસી બહાર પડ્યું જોઈએ. એટલી મોટી શિક્ષિત સ્ત્રીઓની સંખ્યા આપણી પાસે છે? જવાબ કે નથી. પોતાની સુખમય નિંદગી છોડી, ગામડે ગામડે જઈ, ત્યાંના જીવનની મુશ્કેલીઓ વેડી, ત્યાં વસતી તેમની બહેનોના જીવન જોડે એકાકાર થઈ જઈ, તેમનાં હૃદયમાં પેસી, તેમનાં મન મેળવી લઈ, તેમને સ્વતંત્રતાને રસ્તે દોરવા, કમર કસી બહાર પડે એવી ઉચ્ચ સેવાભાવના સેવતી સંખ્યાબંધ સ્ત્રીઓ આપણી પાસે છે? જવાબ કે નથી; અને હોમ તો એટલી થોડી કે જે નહિ જેવી જ ગણાય. ગામડું અને ગામડાંની વસતી એ જ ખરું હિંદુસ્તાન. અને જો ત્યાં સુધારો થાય

જ્યારે મેં જન્મના નદીને કિનારે બાલ્યવન્દનાં
જાંખા તેજમાં, મૂર્તિમાન સૌન્દર્યસગ્રા તાત્કાલિકને
જોયો, ત્યારે મારા હૃદયમાં એવા અદ્વય ભાવો ઊભ-
રાયા હતા, કે મને લાગેલું કે આથી વધારે લાગણી
કદી ઉદ્ભવી જ ન શકે !

પરંતુ જ્યારે હિમાલયનાં ધરપટ્ટી છવાઈ ગયેલાં
શિખરોની હારમાળાની વચમાંની ખીણોમાં ફેલાયેલાં કાસ્તીરનાં ફૂલખેતરો તથા ફૂલવની
મેં જોયાં, ત્યારે મારા મનમાં એવા તો અવર્ણનીય ભાવો ઉત્પન્ન થઈ આવ્યા, કે મને
લાગ્યું કે લાગણીના ઊભરાની આ આખરી સીમા જ હશે.

પણ, જ્યારે મેં નાયેગરાના ધોધનું ભવ્ય ને ગંભીર સૌન્દર્ય અખૂટ પાણી સાથે
વહેતું જોયું, મેં જળપાનમાં, પરાડના સ્વપ્ન જેવા, ધુમ્મસથી અર્ધઢાંક્યા અને મુંઢરતાની
અવધિસભા 'કુલ્પિયામાં' પર્વતનાં દર્શન કર્યો, ત્યારે મને સમજાયું કે સૌન્દર્યના દર્શનથી
જે લાગણીઓ હૃદયમાં ઊભરાઈ આવે છે તેનું માપ કાઢવું મિથ્યા છે.

છતાં તે લાગણીની પરાકાષ્ટા પામવાની મને હોંશ રહી જ હતી.

જ્યારે નિઃસ્વાર્થ સ્વર્ગીય પ્રેમની મૂર્તિનાં મને સાક્ષાત્ દર્શન થયાં, ત્યારે મેં સાચે
જ માન્યું હતું, કે જે પરાકાષ્ટા હું શોધતી હતી તે મને મળી રહી છે.

પરંતુ, જ્યારે નાનકડા હાથપગ હવામાં છંછાળતા, સોનેરી વાંકડિયા વાળ ને મોગરાનાં
ફૂલના ઢગલા જેવા સુગંધ ભારા બાળકને મેં મારા બોળામાં લીધો, ત્યારે જ મને
સમજણ પડી ગઈ કે હૃદયની લાગણીની પરાકાષ્ટા અનુભવવા, જગતમાં દેશપરદેશ રખડવું
વધા છે—નિઃસીમ આનંદની આ અચ્ચૂલ પરાકાષ્ટાનો અનુભવ કુદરતે કેટલો સુલભ
બનાવ્યો છે !

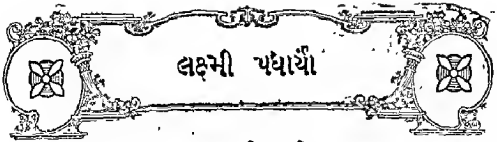
[૫૪૬ ૨૬૦ થી આગળ]

તો જ દેશમાં સુધારો થાય. પરિસ્થિતિ આવી છે. એટલે માત્ર ઉપરઉપરના, શહેરોમાં
જોવામાં આવતા ચળકાટથી આપણે દોરવાઈ જવાનું નથી. હજી ધણો ભાર અંધકાર દૂર
કરવાનો છે, તે આપણી નજરગહાર રહેવું જોઈએ નહિ.

“શ્રીબોધ”ના ૧૦૦૧ અંકોએ આ બાજતમાં ધણું કર્યું છે, અંધકારમાં “શ્રીબોધે”
જાંખાં જાંખાં પણ પ્રકાશનાં કિરણો ફેંક્યાં છે. છતાં ધણું કરવાનું હજી બાકી છે.

તેટલું થયું છે તેટલું બદલ જ પ્રયત્નનીય થયું છે, અને તે આમલપૂર્વક આગુ રહેવું
જોઈએ અને રહેશે જ. પરંતુ હજી ધણું જીંડે જીતરવાનું છે, તે લક્ષ્યહાર રહેવું ન જોઈએ.
તેટલા માટે મંડ્યા રહેવું જોઈએ. તો પછી, જીંડાણુ ગમે તેટલું દશે, તેને ધોત્રીધોને
પણ પહોંચી શકારો.

લક્ષ્મી પધાર્થો

શ્રી. જમલીલા મહેતા

મારી એક બહેનપણીને ત્યાં પુત્રીનો જન્મ થયો હતો. તેને જોવા હું દવાખાને ગઈ હતી. ખીજીત્રીજી વાત કરી પછી તેણે મને કહ્યું, “ બહેન તમે ધણીવાર કહો છો કે આપણા સમાજમાં પુરુષો સ્ત્રીઓને પોતાનાથી ઊતરતી ગણે છે. પણ એકલા પુરુષો જ કેમ, સ્ત્રીઓ પણ પોતાની જાતને ઊતરતી ગણે છે.” મેં કહ્યું, “ શા ઉપરથી આમ કહો છો ? ” ત્યારે તે કહે, “ બહેન, કાલે રાત્રે મારી દીકરી જન્મી. આજે સવારના પહોરમાં ઓરડો સાફ કરતા બાઈ આવી તેણે મને પૂછ્યું કે બાઈ આવ્યો કે બહેન ? મેં કહ્યું કે બહેન. એટલે એ બાઈ એ થઈ પેટ કહ્યું, ‘ અરે રામ ! કંઈ નહિ. આવતે ફેરે બાઈ આવશે.’ હું ક્યારની એના આ શબ્દોનો વિચાર કરું છું. સ્ત્રીજાતને જ સ્ત્રીજાત તરફ કેટલો અણુગમે છે ! ”

આ વાત ખરી બનેલી છે. અને એમાં નવું પેણું કંઈ નથી. એવું તો રોજ સેંકડો સ્ત્રીઓ બોલતી કે વિચારતી હશે. આપણાં મન જ જમાનાઓ થયાં એવાં ઘડાઈ ગયાં છે કે આપણે સ્ત્રીઓને ઊતરતી જ માનીએ છીએ.

આનું કારણ જોઈએ. પુત્ર મોટો થઈને પુરુષ થાય, કમાય, કંડુંબનું પોષણ કરે, પેટ ભરે, પાળે. પુત્રી તો મોટી થઈને પરણીને પારકે ઘેર જાય; ન કમાય કે ન પોષે, કે ન પાળે. જૂના વખતમાં તો પુરુષ રક્ષણ કરે, કે લગાઈ થોડું ત્યારે રાગને પણ મદદ કરે. સ્ત્રીનું તો ઊલટું રક્ષણ કરવું પડે. લાખમાં એકાદ

સ્ત્રી કદાચ ઠાસતવવાર લઈને લાડવા નીકળી પડી હશે, તો નવાઈની એક ઘટના તરીકે બધાં તેને વખાણે, પણ તેથી સમસ્ત સ્ત્રી-જાતનાં માન કાંઈ વધે નહિ. એ તો અબળા! એટલે જન્મથી જ પુત્રી કરતાં પુત્રનાં માન વધારે જ હોય છે.

પુત્રનાં માનનું કારણ આર્થિક જ છે, તેનો એક પુરાવો એ છે કે મજૂરવર્ગ અને કામગારવર્ગમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે તફાવત ઓછો હોય છે. એ વર્ગની તો સ્ત્રી પણ લગભગ પુરુષ જેટલું જ કમાઈ લાવે છે. એટલે બાળક જન્મે છે ત્યારે પુત્ર છે કે પુત્રી તેને માટે એ લોકોને ઓછી ફિકર હોય છે. કારણ કે, છોકરી હોય કે છોકરો, પણ જરા મોટું થતાં તે કામ કરવા લાગે અને પૈસો રળી લાવે. મજૂર અને મજૂરણુ સાથે મળીને વજનબરેલી લારી ખેંચી લઈ જાય. ખેમાંથી એક પણ માંદું ‘પડ્યું’ કે ભરી ગયું, તો બાકી રહેલાને તેની ખોટ સરખી જ પડે. એ લોકોમાં તેથી સ્ત્રીઓમાં સ્વમાન વધારે હોય છે.

જેઓ ઉચ્ચવર્ણ કહેવાય છે, તેઓમાં સ્ત્રીઓનો દરજ્જો હેઠલો છે. કારણ કે એ સ્ત્રીઓ પૈસાકે પુરુષને અધીન છે. એમનામાં એક પૈસો કમાવાની પણ લાયકાત હોતી નથી. પક્ષીનાં બચ્ચાં જેમ માળામાં પડી રહે અને માળાપ ચણ ચણી લાવીને આપે તો જ તેમનું પેટ ભરાય અને તે જીવે, તેમ જ પુરુષ કમાઈને લાવે તો જ એ સ્ત્રીઓ પેટ ભરી શકે. હા, કદાચ ઘરનું કામકાજ કરે, છોકરાંને જન્મ આપે, ઉછેરે, પણ રળા ખાવાની સંમૂળગી

લાયકાત જ નથી હોતી. અને તેથી જ પુરુષને તે માથે પડે છે. માદો-સાજો પણ પુરુષ બક્ષો, પણ સ્ત્રી નકામી !

કેટલાક લોકોએ આપણા જૂના સંસ્કૃત ગ્રંથો ઉચલાવીને એક વાક્ય શોધી કાઢ્યું છે કે, “સ્ત્રીએ કન્યાકાળમાં બાપના તાબામાં રહેવું; યુવાન વયે પતિના તાબામાં રહેવું; અને ધડપણે પુત્રના તાબામાં રહેવું; કારણ કે, સ્ત્રી સ્વતંત્રતાને લાયક નથી.”

આ વાક્ય ઉપર એક જરાક નેટલો પણ વિચાર કરીએ તો ખબર પડશે કે આમાં તો સ્ત્રીઓની આર્થિક સ્વતંત્રતાનો ઉલ્લેખ છે—નાનપણમાં સ્ત્રીને બાપ પોષે, યુવાલીમાં પતિ, અને ધડપણમાં પુત્ર પોષે, કારણ કે સ્ત્રીમાં પોતાની મેળે કમાઈ ને સ્વતંત્ર કે સ્વાધીન થવાની લાયકાત નથી. આ શ્લોક આપણે ધણીવાર સાંભળ્યાં છે છતાં, પણ હજી આપણી બહેનોની આંખ બંધાતી નથી. જ સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ—સ્ત્રી સ્વતંત્રતાને લાયક નથી—એમ એકલા પુરુષો જ નહિ પણ અમાન સ્ત્રીઓ પણ બોલે છે. પણ ખરે અર્થ તો એ નથી સમજતાં.

સરજનહાર સરનેલી સૃષ્ટિનો એક મોટો નિયમ છે કે ‘નિરુપયોગીનો નાશ’ અને નાશ નહિ તો પડતી. જગતમાં જે સ્ત્રીઓ જરાક નેટલો પણ ઉપયોગ છે, તે જ સ્ત્રીનું ટકે છે. કૃષ્ણમાંથી ફળ પેદા થાય એટલે કૃષ્ણનો ઉપયોગ. જેવું ફળ થયું કે કૃષ્ણની પાંખડી ખરી પડીને નાશ પામે છે. નાનાંનાનાં જીવડાં પક્ષીઓના ખોરાક માટે ઉપયોગી છે, માટે જ તેમનો જન્મ થાય છે. નિરુપયોગી જીવ જન્મતો નથી; અને જન્મે છે તો ટકતો નથી. જો કદાપિ ટકે છે તો તેની એવી અવદશા થાય છે કે એનાં કરતાં ન ટકે તે જ ઠીક.

આપણા કહેવાતા ઉચ્ચવર્ણોમાં સ્ત્રીઓની અવદશા પણ એ જ કારણ છે. છાકરાં પેદા કરવા સિવાય એ નિરુપયોગી જીવ છે. કારણ

કે સ્ત્રીએ કે ધરતું કામકાજ કે માંદાંની આકરી કે બાળકને ઉછેરવાનું કામ તો ભાડૂતી પણ થઈ શકે. જેને ‘પેદાશ’ કે ‘કમાણી’ કહીએ એવું કયું કામ એ સ્ત્રીઓ કરે છે. નહિ માટે જ, એ વર્ણની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સમાજ જમાં આવી અધમ થઈ છે. પુરુષો તો તેને ઊતરતી સમજે જ, પણ સ્ત્રીઓ પોતે પણ પોતાની જાતને ઊતરતી ગણે છે.

હવે આપણે જો આટલું સમજતાં થયાં છીએ, તો એ અવદશા ટાળવા આપણે કરી ઉધાપ કરવો જ જોઈએ. અને તે આપણે સ્ત્રીઓએ જ કરવાનો છે. ‘આપ મૂઆ વિના સ્વર્ગ ન જવાય’ એ કહેવત ગાણીતી છે. તે મુજબ આપણે જ આપણી જાતનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે. અને તે કાંઈ બહુ અઘરું પાંખું નથી. દરેક બહેન મનમાં નિશ્ચય કરે કે પોતે ગમે તે એક ઉદ્યોગ હાથ કરી દેશે. જગતમાં ઉદ્યોગોની ખોટ નથી. તેમાંની જે સહેલામાં સહેલો લાગે એ ઉદ્યોગ શોધી લેવો, અને પોતાની પુત્રીઓને પણ એ એકાદ ઉદ્યોગનું શિક્ષણ આપવું—એવું શિક્ષણ કે વખત આવ્યે એ એટલા ઉદ્યોગથી પોતાનું પેટ ભરી શકે. જો માત્ર એટલું જ આપણે નક્કી કરીને સંપૂર્ણ રીતે કરીએ, તો થોડાક સમયમાં આપણું સ્થાન સમાજમાં જીયું આવ્યા વગર નહિ રહે. અમે તેટલી ધનવાન સ્ત્રી હોય, છતાં પણ તેણે એટલું બાદ રાખવું કે પોતે એક સ્ત્રી છે, અને હિન્દની સમસ્ત સ્ત્રીજાતનું સ્થાન જીયું લાવવાના કામમાં પોતે મદદ કરવાની છે. જગતમાં ચડતીપડતી તો સાથે જ જાય છે. ધન આજે છે અને કાલે નથી. તો સોમા-સાના દિવસ માટે જન્મ કાઢી જેવું નહિ પણ ગ્રાણી પણ કણ સંગ્રહ કરીને રાખી મૂકે છે, તેમ આપણા સમૃદ્ધિના દિવસમાં આપણે પણ એક ધંધો હાથ કરી રાખવો કે કાલવાર

કામ લાગે. વળી ધારા કે કામ ન લાગે, તોપણ શીખી લેવામાં આપણું શું જાય ?

મારાં ઓળખીતાં એક દેરાણીનેદાણી છે. જ્યારે બહાર જાય ત્યારે બે સાથે. એક દિવસ નેદાણી એકલાં દેખાયાં. મેં પૂછ્યું કે, “દેરાણી ક્યાં ?” તો કહે કે, “એમને ઠીક નથી.” મેં પૂછ્યું કે, “કેમ શું થયું છે ?” ત્યારે ધીમે રહીને નેદાણી કહે કે, “મારા દિયરે કાંઈ બહુ માયાં.” મેં કહ્યું કે, “તમે નહોતાં ? કેમ એટલું મારવા દીધું ?” ત્યારે નેદાણી નિરાંતે કહે કે, “ધણી છે તે મારે પણ ખરો. આપણાથી કેમ વચ્ચે પડાય ?” આ સાંભળીને મને કેવું લાગ્યું હશે ! ધણી એટલે શાસ્ત્રિક ! પુરુષ શાસ્ત્રિક અને સ્ત્રી તે એની મતા ! પુરુષ કાંઈ તે કરે, કારણ કે મને તેટલું મારશે, મૂડશે, પણ પેલી બિચારી ક્યાં જવાની હતી ? બેનામાં સ્વમાનનો છાંટે હોય તો કદાચ તારી જાય. પણ નાસીને ક્યાં જાય ? શું કરે ? કારણ ધરની સ્ત્રી કહેવાય, એટલે ઉલ્લોગ તો કાંઈ આવડે નહિ. ભૂખે મરવાનો વારો આવે. તેથી માર ખાઈને પણ મૂગા જાનવર માફક ધણીને ત્યાં પડી રહે ! કેવી પડતી ! કેવી અવદશ ! પોતાનામાં સ્વમાન નહિ ત્યારે ને ? પોતાનામાં સ્વાધીનતાની શક્તિ નહિ ત્યારે ને ?

એક બેરિસ્ટર સાહેબની વાત છે. બેરિસ્ટર તો નામના જ હતા, કારણ કે અસીલ કોર્ટ આવે નહિ. એ બેરિસ્ટરનું લગ્ન એક મોટી બિલકતદાર કન્યા સાથે થયું. એમના કેટલાક મિત્રોએ કહ્યું કે હવે બેરિસ્ટરી રહેવા દો, ખાઈપીને મજા કરો. બેરિસ્ટર સાહેબે તેમ કરવા માંડ્યું. પણ થોડા જ વખતમાં પરતાયા. કેમકે પોતાની કાંઈ કમાણી નહિ, પેદાશ નહિ, એટલે એમનું સ્વમાન કેમ સચવાય ? જ્યારે ને ત્યારે સ્ત્રીનો હાથ ઊંચો. કારણ કે, આર્થિક તાકાત સ્ત્રીની હતી. એટલે પુરુષજાત

છતાં તે સાહેબને સ્ત્રીને અધીન રહેવું પડ્યું. એક સારા મિત્રે પણ બેરિસ્ટર સાહેબને સલાહ આપી કે સ્ત્રીનો પૈસો છે, છતાં તમે તમારા ધંધાને વળગી જ રહો; થોડું તો થોડું, પણ કમાશે તો તમારું સ્વમાન રહેશે.

આ કોઈ અંગત દાખલો નથી. કહેવાનો હેતુ એટલો જ છે કે, ‘કમાણી’ કે ‘પેદાશ’ એ જ સ્વાધીનતા લાવે છે. બાકી ‘અમં’ આ હજી આપો, ને તે હજી આપો’ એવું માંગણી મિથ્યા છે. આપણી સ્વાધીનતા મેળવવું આપણા જ હાથમાં છે. અને સ્વાધીનતા મેળવવામાં શરમ રાખવાની ન હોય. મને તં સાચું કામ કરવામાં શરમ ન માનવી જોઈ એ જે કામથી આપણને આપણી સ્વાધીનતા મળે આપણું સ્વમાન સચવાય, તે કામ—પછી મને તેવું મજૂરીનું હોય તોપણ—નીચું ન ગણાય જિંદગી કામ શું અને નીચું કામ શું ? કામ એટલે કામ. ઉલ્લોગ એટલે કમાણી અને પેદાશ. કામ ક્યાં વગર અસહાય અને પરતંત્ર જીવન જીવવું તેમાં શરમ છે—કામ કરીને સ્વાધીન રહેવામાં નહિ.

ઉચ્ચવર્ણીમાં કન્યાનો જન્મ થાય છે, ત્યારે પુત્રજન્મ જેટલી ખુશાલી નથી થતી તે શર આતમાં જ કહ્યું છે. કન્યાના જન્મથી સંબંધીઓને જે નિરાશા થાય છે તે. ઠાંકવા ધણી જાણું. એમ કહે છે કે, “લક્ષ્મી. પદ્મામ્.” આ તમારો મારીને મોં લાલ રાખવા જેવું વાત છે. પણ જ્યારે દરેકે દરેક સ્ત્રી પોતાના પગ ઉપર જીતી રહી શકે એવી શક્તિ કેળવશે સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન પુરુષની સમાન થશે ત્યારે એવો વખત આવશે કે આપણે કન્યાના જન્મપ્રસંગને ખરા અંતરજાણથી આવકાર આપીશું અને વચાર્થ કહીશું કે ‘લક્ષ્મી પદ્મામ્.’*

* મુંબઈના શ્રી કોટ હિન્દુ સ્ત્રીમંડળમાં તા ૧૯-૨-૪૦ ને દિવસે આપણું બાપણ.

સ્ત્રીઓ અને માનવજાતિ

શ્રી. ડી. ડી. કાંગા. આઈ. ઇ. એસ. (રિટાયર્ડ)

માનવજાતિનું ભાવિ સ્ત્રીઓના હાથમાં છે. સ્ત્રીઓ ભાવિ જાતિને કાં તો બળવાન, તંદુરસ્ત, તાકાતદાર, વીર્યવાન, કાર્યક્ષમ, પરિચિત્તિ સમજનાર અને તે પ્રમાણે વર્તનાર બનાવશે, અથવા તો શરીરે દુર્બળ કે શુદ્ધિની ઠાઠ કે બંને રીતે અશક્ત પ્રજા પેદા કરશે. સ્ત્રીઓ અને શિક્ષકો જીવન ધડનાર છે. તેઓ કાં તો પ્રજાને જીવન અર્પે છે, કે જીવનનો નાશ કરે છે. એમની જવાબદારી મહાન છે. આપણે દેશ હાલમાં રૂપાંતર પામી રહી છે; તેથી આ સમયમાં ઊગતી પ્રજા ખતી શકે તેટલા ઉત્તમ વાતાવરણમાં ઊછરે તેની જવાબદારી શિક્ષકો, માતાઓ અને સ્ત્રીકાર્યકરો ઉપર વિશેષ કરીને છે.

આપારે મહાભારત યુદ્ધ ચાત્રી રહ્યું છે. આ યુદ્ધનો અંત કેવી રીતે આવશે તે આપણે જાણતા નથી. આ વિગ્રહાનંદ દેવાય અને દુનિયાના તમામ દેશો એમાં ઝંપલાવે, તો આપણને આશ્ચર્ય નહિ થાય. દુનિયા એક આખી જીવંત વસ્તુ છે. કદી લડાઈ પુરોષ-બાપી જ રહે તોપણ તેની અસર હિંદુસ્તાન સુધ્ધાંત દુનિયાના તમામ દેશો ઉપર યવાની જ. જમતની તવારીખમાં આવા અણીને સમયે સારા સંજોગો લાવવામાં અને આ કટોકટીના મામલામાંથી સહીસલામત પસાર થવામાં સ્ત્રીઓએ શો ભાગ ભજવેલો જોઈએ કે એક તો દુનિયામાં આજે જે ચાત્રી રહ્યું છે તેથી દરેક સ્ત્રીએ વાકેફ થવું જોઈએ. આ બાબત તેણે જાંણણી તપાસવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને આ લડાઈનાં મૂળ કારણ શોધી કાઢવાં જોઈએ. જે તે એમ કરશે તો તેને માણસ

પડશે, કે આજની અરાજકતા વિરોધનાં અર્ધ સત્યોને પૂર્ણ સત્ય તરીકે સમજવાથી અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી ઊભી થઈ છે.

આ અર્ધસત્યોમાંનું એક એ છે કે ઉત્ક્રાંતિ (evolution) જીવનસંગ્રામ (struggle for existence) ના નિયમને આધારે થાય છે. એટલે, આ નિયમ વનસ્પતિમાં અને અન્ય પ્રાણી જગતમાં સાચો છે, પણ તે માનવજગતમાં સાચો નથી, અને હાં તેને લાગુ પણ ન કરવો જોઈએ. કારણ, પહેલાં તો મનુષ્ય એ પશુ નથી; અને જો તે માનવ-સંબંધીમાં આ જંગલી કાયદાને અનુસરે તો તે પશુ કરતાં જરાયે ચઢિયાતો કહેવાય નહિ. માનવદુનિયામાં સદકાર અને સુમેળનો નિયમ એ પ્રગતિનો નિયમ છે. આ સાદું સત્ય કુલાઈ જવાયું, અને ચર્ચા અને લરાદના શાંતિમય માર્ગો સ્વીકારવાને બદલે 'બળિયો એ જ સાચો' એ સિદ્ધાંતને અનુસરી પ્રજા-પ્રજા વચ્ચેના બેદ યૂક્તવા પ્રયત્ન થયો, તેથી જ આપણે મહાયુદ્ધમાં સંપડાઈ પડ્યા છીએ.

ખીનું, દુનિયાએ હરીફાઈ વિષે ઊંઘો ખ્યાલ સીધો છે. આ સિદ્ધાંત બળજેરીના સિદ્ધાંતમાંથી જ ઉપસિદ્ધાંતરૂપે નીકળ્યો છે. આ હરીફાઈનો પુરાણો ખ્યાલ—એક પક્ષે ખીનને ખરી કે ખોટી રીતે હરાવવો કે તેના પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો—એ છોડવાનો ખરે-ખરો અવસર આવી પહોંચ્યો છે. એને બદલે હરીફાઈ વિષે આપણે નવો ખ્યાલ બાંધવાની જરૂર છે. હરીફાઈમાં હમેશાં બે પક્ષોનો સંબંધ આવે છે. હરીફાઈ વિષેના નવા વિચારમાં પણ બે ભાગ્ય છે; એમાં ફક્ત ફેર એટલો છે કે

એમાંનાં એ વ્યક્તિત્વો એક જ વ્યક્તિમાં સમાપ્ત છે, અને જુદેજુદે સમયે જુદીજુદી રીતે વર્તે છે. અહીં બીજાની સાથેની હરી-શાઈનો ખ્યાલ તજી પોતાની જાત સાથે જ હરીશાઈ કરવાની છે. આવતી કાલનાં છેકરા કે છોકરી આજના છેકરા કે છોકરી કરતા વધારે સારાં થવાં જોઈએ. આવતા અઠવાડિયા (માસ કે વર્ષ) નો બાળક-વિદ્યાર્થી આજુ અઠવાડિયા (માસ કે વર્ષ) ના બાળક-વિદ્યાર્થી કરતાં વધારે સારો થવો જોઈએ. સહકાર અને સામુદાયિક કાર્યનું તત્ત્વ શરૂઆતથી જ બંધ્યાઓમાં પ્રસરે અને તેઓ પોતાની જાતને બદલે આખા વર્ગ કે શાળા માટે કામ કરવાનો આદર્શ રાખે, એ માતા અને શિક્ષક તરીકે સ્ત્રીઓએ જોવું જોઈએ.

બીજો એક સિદ્ધાંત માતા અને શિક્ષક તરીકે સ્ત્રીઓએ બાળકો આગળ ધરવાની જરૂર છે; તે એ કે નબળાને મદદ કરવાની ફરજ છે. દુર્બળને દાખી દર્બી બળવાન આગળ વધે અને તેવી ફતેહ મેળવવા માટે તેને કિંમતી ઇનામ અપાય એ ખરાબ વસ્તુ છે. ઇનામ આપવાની પદ્ધતિથી સુવક-સુવતીઓમાં ઈર્ષ્યા પેદા થાય છે, અને બાકીનાઓમાં નિરાશા પ્રકટે છે. આથી તેમનામાં લડવાનો જીરસો જાગ્રત થાય છે, અને જીવનસંગ્રામ (struggle for existence) રૂપી કુષ્ટ વર્તુલમાં તેઓ ગૂંચવાઈ જાય છે. આનાં બચાવક પરિણામો આજની દુનિયામાં આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. કેળવણીમાં નવી દૃષ્ટિ લાવવા માટે પહેલો આ સુધારો કરવાની ભારે જરૂર છે: “આ જીવવા માટેની લડત (struggle for existence) નો વિચાર જે વિજ્ઞાનનું અર્ધસત્ય છે, તે સૌએ જૂલથી જીવનની સાચી ફિલસૂફી તરીકે સ્વીકારી લીધો છે, સધળા માનવસંબંધોમાં, તાનાથી મોટા પાયા પર વ્યક્તિ કે રાષ્ટ્રની જાખમમાં તેને અનુસરવામાં આવે છે.

પરિણામે ધરમાં, ખેતરમાં, કારખાનાંમાં, શાળા પાઠશાળાઓમાં, કોરટકચેરીઓમાં, વાહનોમાં—તમામ ધંધાઓમાં તે તિરસ્કાર અને કંકાસને પોષે છે. આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોમાં દાખલ થતાં તેમાંથી જ વખતોવખત મહાયુદ્ધો ફાટી નીકળે છે. તન અને ધનથી જેમણે માનવ-જાતિના કલ્યાણ માટે વિજ્ઞાનની માનપૂર્વક સેવા કરી આજુ ઉઠાવવી જોઈતી હતી, તે આજે માનવજાતિના અકલ્યાણ માટે વિજ્ઞાનનો દુલકો નીચ ઉપયોગ કરી રહ્યાં છે.

માનવપ્રગતિના આ મોટા ખ્યાલની સાથે વિજ્ઞાનનું વળી એક બીજું અર્ધસત્ય જોડવામાં આવે છે, તે એ છે કે મનુષ્ય એ ફક્ત તન અને મન અથવા તો શરીર અને મગજ છે. આના ખ્યાલને લઈને એક સમયનો પ્રતાપી વૈજ્ઞાનિક સુધારો આજે લગભગ નાશની અણી ઉપર આવી રહ્યો છે.

જે જગતમાં નવીન વ્યવસ્થા સ્થાપવી હોય, તો આજ સુધી સ્વીકારેલાં વિજ્ઞાનનાં આ અર્ધસત્યોને કાઢી નાખી, માનવપ્રગતિ વિષેના નવા વિચારો—જેવા કે સુમેળ અને સહકારની નિયમો સ્વીકારવા જોઈશે. જિંદગીની શરતમાં નબળાથી બળિયા આગળ જાય એ પાયા પર ઇનામ અપાય એ વાત તજી દેવી જોઈશે, અને અન્ય સંગ્રામે નહિ પણ પોતાની જાત સાથે જ હરીશાઈ કરવાનો નવો ખ્યાલ દાખલ કરવો જોઈશે. કેળવણીમાં આ નવું દૃષ્ટિબિંદુ, દૃષ્ટિકોણનો આ ફેરફાર અને પરિણામે થનારો હૃદયપલટો—જેની આજે ઘણી જરૂર છે, તે માતા અને શિક્ષકરૂપે સ્ત્રીઓ કે જે છોકરા-છોકરીઓના પ્રારંભિક જીવનમાં ગાઢ સંબંધમાં આવે છે તે નહિ લાવે તો બીજું કોણ લાવશે? અત્યારે જે સમયમાંથી આપણે પસાર થઈએ છીએ તેનો વિચાર કરતાં મને લાગે છે કે શક્ય હોય તેટલા ઉત્તમ વાતાવરણમાં તેમના હાથમાંનાં કુમળાં બાળકોને ઉછેરવા

કરતાં આજની શ્રીઓ પાસે વિશેષ કાળજી-
પૂર્વક વિચારણા માગતો એકે બીજો પ્રશ્ન
નથી, અને આ વાતાવરણથી હું એ સૂચવું
હું કે જેમાં બાળકને આત્મપ્રકટીકરણ માટે
સંપૂર્ણ છૂટ હોય, જેમાં હાથને તેમ જ પાંચે
ધન્દ્રિયોને કેળવે બાળકનો સર્વતોમુખી વિકાસ
થાય, જેમાં એના મનના વિકાસ માટે તમામ
સંગવડ અને તક આપાય, જેમાં હૃદય વિશાળ
થાય અને અંતર્દષ્ટિ ખીસે, અને જેમાં છેવટે
ખાસ કરીને દક્ષ શરીર અને મગજરૂપે નહિ
પણ નવા વિચાર મુજબ આત્મારૂપે બાળકનો
વિકાસ થાય, એ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે. અહીં
પોતાની જાત સાથે જ દરીદ્રાઈ કરવામાં આવે,
અને સહકાર અને સુમેળથી પ્રગતિ સંધાય.
ઈનામ આપવાની પદ્ધતિ નીકળી ગયે, અને
વર્ગ, ખેતર કે સમાજમાં ઉત્તમ કાર્ય કે સેવા
કર્થોનો શ્રેષ્ઠ બદલો વધારે કામ અને બારે
સેવા કરવા સારુ વિશેષ બાળ અને વધુ તક
મળે તે જ આદર્શ તરીકે ફેલાય.

આ નવા વિચારો ગ્રહણ કરીને નાનાં
છોકરાંછોકરીઓ બહારશે તો નવી જ જાતનાં
શ્રીપુરુષો ધડવામાં મદદ કરીને આજની
શ્રીઓને સંતોષ પ્રાપ્ત થશે. આને પરિણામે
નવી ભતિ ધડશે કે જે સમાજમાં નવી
વ્યવસ્થા—સંસ્કૃતિ રચશે.

મે. દરકાળનાં ઉત્તમ પુસ્તકો

પાપણું રૂ. ૨-૦-૦

સ્વચરણને સંસ્કૃતિ રૂ. ૨-૦-૦

અમી રૂ. ૧-૪-૦

ત્રણે સાથે લેનારને રૂપિયા ચારમાં

મળશે.

જગ્યા:

‘શ્રીબોધ’ ઓફીસ

અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

છાપામાં તમે ડેનમાર્ક,
હેલેન્ડ, અને બેલજિયમ ઉપ-
રનાં હલ્લાઓ વાંચો છો.
તમને એ હિટલરની મદાન્ધ-
તાનો ખ્યાલ આવતો હશે.
પણ હિટલરે જર્મનીને એવો
તે શો કિમિયો કર્યો છે?
બાણુ હોય તો વાંચો:—

સ્વતંત્ર
જર્મની

નકશાઓ, ફોટા ચિત્રો આપ-
વામાં આવ્યા છે.

પૃષ્ઠ ૨૭૨ ૬ કલર બેકેટ

ફીમત રૂ. દોઢ

જીવનલાલ અમરશી મહેતા
ખીરમશાસક, અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

આર્યોનું સંતતિનિયમન

શ્રી. 'સ્નાતક' સત્યપ્રત

વિષયપ્રવેશ

સંતતિનિયમનનો વિષય નાણુક છે. અનેક અંધશ્રદ્ધાળુઓને મન તે વિષય અસ્પૃશ્ય જ છે. તેની ચર્ચા કરતાં જ યુવાન-યુવતીઓ બર્ગડી બાથ, એમ પણ ઠાંછનો મત હોઈ શકે. એ સંસ્કૃતિનો વિરોધી વિષય છે, માટે તેની ચર્ચા ન થઈ શકે, અને એનું નામ લેવું એ પણ મહાપાપ સમાન ગણી શકાય—એવી અતીત જમાનાની ભાવના સેવનારા વિરક્ષાઓ પણ હોય છે. તેથી આ વિષય પર લેખિની ઉઠાવવી એ એક ઓછું સાહસ હું નથી માનતો. અને માટે જ આ નાણુક વિષય પર બહુ જ સંકોચની સાથે લખવા પ્રેરાઈ છું. કામશાસ્ત્રની ચર્ચા કરવાનો કે સંતતિનિયમનનાં કૃત્રિમ સાધનોનો પ્રચાર કરવાનો અહીં ઉદ્દેશ નથી, એટલા આશ્વાસન સાથે, થોડો નિરાંત અનુભવી, વિષય તરફ વળીશ.

'સંતતિનિયમન' એ શબ્દને હું 'નકારો' માનનારો નથી. તે ક્રિયાને અધાર્મિક કે અસાંસ્કૃતિક પણ માનવા તૈયાર નથી. જેઓની એવી માન્યતા હોય તેમને હું કહીશ કે તેમણે શારીરશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું, અને મનુરમૃતિથી માંડી વાત્સ્યાયનકૃતિ અને અંતિમ 'સત્યાર્થપ્રકાશ' સુધી આર્ષ ગ્રંથોનું પઠન કરવું. કેવળ શબ્દમાત્રથી બડકી જવાની જરૂર નથી.

આજકાલ પ્રાયઃ જગત આખામાં 'સંતતિનિયમન' વિષે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ ચર્ચા ચાલી રહી છે. યુરોપ અને અમેરિકામાં તો એવી ચર્ચા પ્રાયઃ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે. રાજદ્વારી દૃષ્ટિએથી કયાંક 'સંતતિનિયમન'નો વિરોધ થાય છે, તો કયાંક 'સંતતિનિયમન' માટે રાજ્ય તરફથી સાધનો અને સગવડો પૂરાં પાડવામાં આવે છે ! કોઈ પ્રમુખ કેવળ પોતાના સુખવિલાસો માટે અનેક કૃત્રિમ સાધનો સર્જવી સંતતિનિયમન કરવામાં મરાગૂલ છે, તો કયાંક વધુ સંતતિ ઉત્પન્ન કરનાર દેષતીને રાજ્ય તરફથી હનામ મળે છે ! આમ બિલ્લીસૂતડી પરિસ્થિતિમાં એ વિષય પરત્વે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ અભિપ્રાયો રહે, એ સ્વાભાવિક છે. હિન્દુસ્તાન પણ એ વિષય સંબંધે, આપણી મરજી હોય કે ન હોય, ચૂપ નથી. અહીં પણ તે સંબંધમાં વિવિધ ચર્ચાઓ ચાલે છે; તે માટેનાં કૃત્રિમ સાધનો અને આશ્રયરચાનો પ્રચલિત ચર્તાં જાય છે; અને પરિણામે આપણા દેશની ભાવિ પ્રજાના જીવન-મરણ-રૂપ આ ગંભીર પ્રશ્ન ઉપર સાધક-આધક આક્ષેપનાઓ થતી રહે છે—એને હું ઉપકારક માનું છું. એમાં કેવળ ભાવનાને વચ્ચે લાવી નાક સંકોચવાની જરૂર નથી, પ્રજાની કેવળ શારીરિક સ્થિતિના મહાપ્રશ્નને છલુવા ઉદાર વિચારની જરૂર છે.

પ્રકારો

સંતતિનિયમનના બે પ્રકારો છે: એક કૃત્રિમ અથવા artificial birth-control, અને બીજો નૈસર્ગિક અથવા natural birth-control. કોઈ વ્યક્તિ, આત્મસંયમ (self-control) ને નૈસર્ગિક સંતતિનિયમન (natural birth control) માનવાની ઉતાવળ ન કરે. આત્મસંયમ સાથે તો સંતતિનિયમનની આવશ્યકતા જ નથી. કેમકે જે ધન્યપુરુષ આત્મ-દમન કરી શકે છે, તેમને સંતતિઉત્પાદનની જરૂર નથી; તેનું રચાન તો સાંસારિક સામાન્ય માનવીઓ કરતાં બહુ જ ઉચ્ચ છે, અને પ્રજાપરાયણ બની તે મોક્ષનો

અધિકારી થાય છે. ઋષિ દયાનંદ અખંડ બ્રહ્મચારી રહી વારંવાર આત્મસંયમ ઠાણ અને કેવી રીતે કરી શકે તેનું ઉત્તરવલ્લભ ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.

સામાન્ય જનસમૂહમાં ગૃહસ્થ છતાં આત્મસંયમ કરી શકે એવા તો મહાત્મા ગાંધી જવદ્દે જ પાડે છે. ગાંધીજીનો ગૃહસ્થાશ્રમ તો સંન્યસ્તાશ્રમ સમાન છે. તેમણે આત્મસંયમને સંતતિનિયમનના સાધન તરીકે નથી સ્વીકાર્યો, પણ આત્મઘટ્યાણના માર્ગ તરીકે સ્વીકાર્યો છે. આત્મસંયમના રાહ નિરાળા છે. તે તો તત્ત્વવારની ધારે ચાલવા સમાન વિકટ છે. સામાન્ય ગૃહસ્થી આત્મસંયમ કયાંથી કરી શકે ? અને તેમાંય આજના જમાનાના ભોગ અને વિવિધ વિલાસના રંગે રંગાયેલો આજકાલનો કોલેજનાં બહેનો તરુણ—જે પોતે સ્ત્રીસમાન થવામાં સ્ત્રીદાસિણ્ય માને છે, અને જે સ્ત્રીઓના જેવા હાવભાવ અને વેષભૂષા સજ્જ પ્રેમને નામે સ્વછંદતા આચરે છે, એ ઠગુણાર્પદ માનવીની તો વાત જ શી ? શિક્ષિત કે અશિક્ષિત, ભારતનો કે યુરોપનો, અમેરિકા કે આફ્રિકાનો માનવી સ્ત્રી-પુરુષના કુદરતી આકર્ષણનો ભોગ થાય એ સ્વાભાવિક છે. તે વિરોધનકાર કરવો એ ધૃષ્ટતા છે. દરેક નિયમને સામાન્યતા અપવાદ હોય છે, પણ એવા અપવાદો બહુ વિરલ છે, આપણે તો સામાન્યતાનો વિચાર કરવો રહ્યો છે.

આર્થોની સંસ્કૃતિ જણાવે છે કે નિયમબાહ્ય કરેલો સ્વપત્ની-સંભોગ પણ એક વ્યભિચાર છે. તેમાં દરેક આત્મ એટલો કે ' વિવાહ-લગ્ન ' ને નામે તેમાં ' છૂટ ' મળેલ હોય છે ! એટલે જનસમાજ તે તરફ સદંતર ઉપેક્ષા કરતો આવ્યો છે. પણ-પક્ષીઓ કરતાં માનવીને જાતીય આકર્ષણ-sex attraction-વધુ હોય છે, એમ વિશેષગ્રોનું કથન છે. સંભવ છે, માનવીની બુદ્ધિ તેનું કારણ હોય. જે બુદ્ધિથી મનુષ્ય જ્ઞાનવાન બની મોક્ષનો અધિકારી થવા સર્જાયો હોય, પ્રાણી જગતમાં પ્રાધાન્ય ભોગવે છે, તે જ બુદ્ધિના વિમાર્ગ-નુસરણથી તે માનવી પશુપ્રાણીથી પણ અધમ બને છે. માનવ-બુદ્ધિમતાની એ કેવી કરુણતા છે !

સ્ત્રીઓની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ

બુદ્ધિનાં એ વિવિધ વિમાર્ગોનુસરણથી મનુષ્યને પરાવૃત્ત કરવા માટે ઋષિમુનિઓએ અવનવીન, અનુભવયુક્ત, વિવિધ શાસ્ત્રગ્રંથો અને દર્શનો રચ્યાં, જેથી મનુષ્ય જ્ઞાનદર્શન મળતાં સં-માર્ગે ચાલી મુખ્યત્વે ભાગી બને ! પણ એ લાભ પણ કોઈ વિરલાને જ સંપન્ન થાય છે. બાકી તો, અંધપરંપરાથી મતાનુમતિએ જની તેઓ હિન્દુ-માર્ગોનુસરણ કરે છે, એ આપણો સહુનો સામાન્ય અનુભવ છે. જાતીય આકર્ષણ કેવળ પુરુષને જ છે એમ નથી, સ્ત્રી પણ તેમાં કિસ્સો ધરાવે છે. પદે પદે ક્ષતિઓ—શ્રૂષો થાય છે, અને તેને પરિણામે પછી પશ્ચાત્તાપ વહોરે છે. એને આ ' આનંદાનુભૂતિ ' ક્ષેત્રી છે, પણ ગરીબી, રોગ, સુવાવડનો કંટાળો, શક્તિહીનતા, આદિ વિવિધ કારણસર તેના પરિણામની જવાબદારી સ્વીકારવી નથી; એ મનોભાવના વેગવતી જનતી અપ છે. અને આજની સંતતિનિયમનની ચળવળનું એ જ પ્રધાન કારણ છે. તે માટે કૃત્રિમ સાધનો—ગ્રેસરી, વેજનલ જેલી, આદિ વિવિધ ચીજોની શોધ સર્જાતી રહી છે. પણ તેના વિવરણમાં કીતરવાની અહીં જરૂર નથી. બીજા બાબુ, સ્ત્રીઓમાં એક નવીન પ્રવૃત્તિ પણ ધીમે રથાન મેળવી રહી છે. એક બાજુ સંભોગની લીમતા અનુભવાય છે, તો બીજા બાજુ સંભોગની ઉપેક્ષા પણ

કેળવાય છે ! તેથી એવી ઉપેક્ષા રાખનાર સ્ત્રીઓ ત્યાગથી એમ કરે છે, એમ સમજવા કારણ નથી. તેમાં એક જાતનો પુરુષ પ્રતિ ધીમે તિરસ્કાર અથવા અભિમાન પણ કારણરૂપ હોય છે. સંભોગની અનિચ્છા કે ઉપેક્ષા રાખવા છતાં પણ તેમને સંતતિ તો જોઈએ છે ! તે માટે અમેરિકામાં ક્લસનળીદ્વારા બાળક (Text-tube child) નાં પરીક્ષણ આરંભાયાં છે, અને વિનાસંભોગે અમેરિકન લગ્નનાઓ સંતાનવતી બને છે ! અહીં એના વિશેષ વિવરણમાં ન જતાં ટૂંકમાં એટલું જ સમજવીય કે પુરુષ-વીર્યને એક ક્લસનળીમાં, લઈ તેને સ્ત્રી-ગર્ભાશય સુધી પહોંચાડવામાં આવે છે. અને ત્યાં રજ-વીર્યનો સંભોગ થતાં સ્ત્રી ગર્ભિણી બને છે ! આખરે સ્ત્રી-પુરુષનો નહિ તોય રજ-વીર્યનો સંભોગ થાય છે. અને પછી જ સ્ત્રી માતૃપદાધિકારિણી બને છે ! કુદરતનો નિયમ તો અબ્યાધિત રહે છે—માત્ર ઉપકરણોમાં ફરક રહ્યાં કરે છે ! આપણા ઇતિહાસમાં કુમારિકાઓને સંતાન થયાની કે દેવેદારા ગર્ભ રહ્યાની વાતો સાંભળીએ છીએ, તેમાં આ જાતનું કે એવું બીજું રહસ્ય કેમ ન હોય ? આ લેખનું તાત્પર્ય એ સાથે વધુ ન હોવાથી એ વાતને અહીં છોડી પ્રસ્તુત વિષયાનુસરણ કરીશું.

કૃત્રિમ સાધનો

અગાઉ જણાવ્યા મુજબ સંતતિ-નિરોધ માટે કૃત્રિમ સાધનો, ખસીકરણ (sterilization), ઓપરેશનો વગેરેની શોધ થઈ. પણ જગતના નિષ્ણાત શારીર-શાસ્ત્રજ્ઞો કહેવા લાગ્યા કે કૃત્રિમ સાધનોદ્વારા થતો સંતતિનિરોધ શરીરને તુકસાન કરે છે ! એ તો સરળ વાત માની શકાય તેમ છે કે કૃત્રિમ અને નૈસર્ગિકમાં જે મૂળભૂત તફાવત છે તે હંમેશાં રહેવાનો; અને કૃત્રિમ તે કૃત્રિમ અને નૈસર્ગિક તે નૈસર્ગિક જ રહેવાનું ! નિસર્ગોનુસરણ કરવાથી સ્વાસ્થ્ય અને સુખસંપદ રહે છે, અને કૃત્રિમતાથી તેનો ધીમે નાશ થતો રહે છે, એ સ્વીકારવું જરૂર અનુચિત કે કઠિન નથી. એટલે અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે સંતતિનિયમનના બે મુખ્ય પ્રકારો ઉદ્દિષ્ટ કરાયા. અર્થાત, એક કૃત્રિમ અને બીજો નૈસર્ગિક. બેઉ પક્ષના માનનારાઓએ પોતપોતાનાં ક્ષેત્રમાં પ્રયોગો શરૂ કર્યાં. અલગત, તેના મૂળમાં માનવસુખની બાવના કામ કરી રહી હતી, છતાં રાહ નતરાળી. કૃત્રિમ નિરોધમાં મનુષ્યને સ્વછંદતાએ ઇજારો આપી માનવકોટીમાંથી પશુકોટીમાં ઊતરવા ઊંડી ખાધનો રાહ દાખવ્યો, અને નૈસર્ગિક નિરોધના જ્ઞાને તેને મત્વા કર્માણિ કરોતીતિ મનુષ્યઃ રાખાં આત્મસંયમના પંથ દ્વારા માનવમિધ્યાં દિવ બનવાની સીડી ખતાવી ! પતન કરતાં ઉત્થાન—પડવા કરતાં ચઢવું—વિશેષ કઠિન કામ છે. અને તેનો તફાવત એ જ આ બેઉ પ્રકારો વચ્ચે રહેલો છે. આપ—સંસ્કૃતિ બીજા પ્રકારને એટલે કે નૈસર્ગિક સંતતિનિયમનને સમજાવે છે, એમ અભ્યાસીઓનું કથન છે.

આધુનિક વિજ્ઞાનનું અજ્ઞાન

આધુનિક સંતતિનિયમનનો ટૂંક ઇતિહાસ આપું તો તે અયોગ્ય નથી. ભૌતિક વિજ્ઞાનની ઉજ્જવિતા કેકેદાર પશ્ચિમ ગોલાર્ધ (પાશ્ચાત્ય દેશો) માં ૧૭-મી સદીના ઉત્તરાર્ધ સુધી લોકોને એ જ્ઞાન-માન નહોતું કે વીર્ય સાથે રજનો સંભોગ થવાથી ગર્ભધારણ થાય છે ! આજનાં શિક્ષિતોને એ કથનની અતિશયોક્તિ લાગશે. પણ એ ખરું છે. એના પ્રમાણમાં હું ' Woman ' નામના An Historical Gynaecological

and Anthropological Compendium—સી સંબંધી મહાગ્રંથને અગ્રે ૨જી કરીશ. ચાર હજાર પુસ્તકોના તારણ પરથી મોટા મોટા ૩ વિભાગોમાં અને ૧ હજાર (ત્રીવિધ તમામ માહિતી સમગ્રવર્તા) ચિત્રાયુક્ત એ આકરગ્રંથને હરમન હેનરીય ખોસ, મેક્સ બારેલ્સ અને પોલ બારેલ એ નામના ગ્રંથકારોએ રચ્યો છે, અને તેનું સંપાદન એરીય જોન ડિંગવોલ દ્વારા થયું છે. ભારતવર્ષની લાયબ્રેરીઓમાં પ્રાયઃ એ મુદ્દયવાન ગ્રંથ દુર્ભિલ છે (પણ વિશેષારસે “લિબ્રેરી લોન્”ની લાયબ્રેરીમાંથી હું તે વાંચવા ભાગ્યશાળી થયો છું. એ માટે તથા હવે પછી આ ભેખમાં ઉલ્લેખ થનાર ઈટાલિયન અધ્યાપક હોલ મેંટીગેજાના ‘Sexual Relations of Mankind’ નામના ગ્રંથ માટે હું થી. દશરથનાથભાઈનો અલંત આભારી છું.).

ઉપરિનિર્દિષ્ટ ‘Woman’ ગ્રંથના બીજા ભાગમાં એ વિદ્વાન ગ્રંથકારો જણાવે છે કે—

“Only since Leuwenhock, Huygens and Swammerdam (1685) has it been known that contact of the ovum with the male semen is necessary for impregnation.” (માત્ર સુવેનહોક, હુયગેન અને સ્વેમર્ડમ (૧૬૮૫) એમનાથી જ જણાયું છે કે ગર્ભાધાન માટે રજ અને વીર્યના સંયોગની જરૂર છે.)

૧૬મી શતાબ્દી (ઈ. સ. ૧૮૪૩)માં ડચ બરીએ વીર્યોણ અને રજસંશ્લેષના સંયોગનું પ્રથમ પરીક્ષણ કર્યું ! આ વસ્તુરિયતિનું જ્ઞાન અને નિરીક્ષણ અમારા ઋષિ-મુનિઓને સદ્દસી વર્ષ પૂર્વે હતું એમ કહ્યું તો કાંઈ મને આર્થસંરક્ષિતો મિથ્યાભિમાની ન સમજે. આર્થવૈલકની ચરકસંહિતાના શારીરસ્થાન અધ્યાય ૩-૨ માં ૨૫૯ જણાવ્યું છે કે “તત્ર સ્ત્રીપુંસયોઃ સંયોગે તેજઃ શારીરાદ્યાયુદ્ધીરયતિ, તતસ્તેજોઽનિહ્-સન્નિપાતાત્ શુક્રં દ્યુતં યોનિમભિપ્રતિપદતે, સંસ્ત્રુજ્યતેઃચાર્તવેન, તત્તોઽગ્નિસીમ-સંયોગાત્સજ્યમાનો ગર્ભો ગર્ભાશયમનુ પ્રતિપદતે.” સ્ત્રીપુરુષના સંયોગથી જે ઉષ્મા ઉત્પન્ન થાય છે, તે શરીરમાં વાયુને ઉત્પન્ન કરે છે. તદનંતર એ ગરમી અને વાયુના મિલનથી વીર્ય રખસિત થઈ સ્ત્રીમાં પ્રાપ્ત થાય છે, અને આર્તવ સાથે મળે છે. બાહ્ય અગ્નિ (આર્તવ—રજ) અને સોમ (વીર્ય) ના સંયોગ પામવાથી ગર્ભોત્પત્તિ થાય છે ! “The process itself is called procreation. It falls into three sections: coitus or cohabitation, conception and fertilisation. [એ ક્રિયાને ગર્ભધારણા કહે છે. અને તેના ત્રણ વિભાગો છે—સંયોગ, સંધારણ અને સંતાનોત્પાદન] (Woman).”

ગર્ભસ્થાપન

વર્તમાન પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન ગર્ભધારણને વિશદતાથી સમજાવે છે. ઉપર-જણાવ્યા મુજબ ડચ બરીએ રાજસંશ્લેષ સાથેના વીર્યોણનું નિરીક્ષણ કર્યું તેને સહેજ ૨૫૪ કરવાની જરૂર છે. આર્તવદર્શન—પૂર્વે અથવા પછી સ્ત્રી-રજ સાથે વીર્યનો સંપર્ક થતાં ગર્ભ રહે છે. તે વખતે “The spermatozoa approach the ovum and swarm round it.” એક પુષ્પિતરજની ચારે બાજુ વીર્યકણો ઉવાઈ જાય છે અને તેમાંથી

સૌથી વિશેષ ચપળ-active-કણ હોય છે. તે પ્રથમ પહોંચે છે. આમ રજ સાથે તે વીર્યોંશના સંમિશ્રનથી ગર્ભ રહે છે. આ જાતના રજસાંશ તથા વીર્યોંશના સંમેલન પછી બીજા તમામ અણુઓ અને અંશો બહાર નીકળી પડે છે; અર્થાત, ગર્ભધારણા માટે એક જ અંશ પૈર્વાસ છે. Spermatozoa ને આપણે “ જીવનરસ ” કે “ કલ્પરસ ”—ના નામથી ઓળખીશું. એ બહુ-સૂક્ષ્મ રીતે માનવી શરીરના નાના કોષ-cells-માં સંમિશ્રિત રહે છે. તેની સૂક્ષ્મતા એથી જણાઈ આવે છે કે કલ્પકણિદુ spermatozoonની લંબાઈ ૦.૦૫ મિલિમિટર માત્ર હોય છે, અને તેના મસ્તિષ્કની પહોળાઈ ૦.૦૦૩ મિલિમિટર જેટલી હોય છે ! તેના આકાર સાપની સાંકળ જેવો હોય છે. એ રીતે જો આપણે ૩૩૦ કલ્પકણિદુઓને એકસાથે રાખીએ તો તે બધાની પહોળાઈ એક મિલિમિટર માત્ર બની શકે ! વીર્યના એક ધન મિલિમિટરમાં ૧૦,૦૦૦ કલ્પકણિદુઓ હોય છે. એક વખતના સંયોગમાં આશરે એક ડ્રામ (૩.૭) વીર્યનો ખાત થાય છે. એટલે સ્ત્રીના ગર્ભમાં એક જ સંયોગ વખતે પુરુષ ૨૩,૦૦,૦૦,૦૦૦ વીર્યોંશો કે spermatozoa—કલ્પકણિદુઓ—આણે છે !

વસ્તુતઃ એક જ કલ્પકણિદુ ગર્ભ ધારણ માટે બસ છે, અને જાડાનાં નિરુપયોગી બની નિર્થક જાય છે, એ જોતાં શાસ્ત્રકારોએ વીર્યરક્તા પર જે ભાર મૂક્યો છે, તેની પ્રમાણતા સમજી શકાય છે. એક કિન્દુથી મરણ અને એક કિન્દુથી જીવન, “ મરણં વિન્દુપાતેન, જીવનં વિન્દુધારણાત્. ” એમ કોઇએ કહ્યું હોય તો તેની સમજાઈ આવી પુરવાર થતી નથી ? એ માનીએ તો સ્વવિવાહિત પત્નીનો દુરુપયોગ પણ પાપ નથી ? કૃત્રિમ સાધનો દ્વારા અહનિશ સંતતિ નિરોધ કરતાં કેવો ક્ષય થઈ રહ્યો છે, એ પણ આથી સ્પષ્ટ નથી થતું ? પણ આ ઉપદેશની વાત બાળકોએ રાખી તેનાં વિશેષ વિવેચનો પૈલો, ડોક્ટરો, કે હાઈમેા પર મૂકી દે આગળ ચાલોશ.

સલામતીનો સમય

સંતતિનિયમનના પાશ્ચાત્ય નૈસર્ગિક માર્ગશોધકોએ, વનસ્પતિ અને પ્રાણીજગતમાં અમુક સમયમાં વંધ્યતા અને ફલિતત્વ-sterility and fertility—જેવા પછી સ્ત્રીઓમાં પણ જુએવા સમયો હોય એમ માની તે દિશામાં પ્રગતિ કરવા માંડી, અને સ્ત્રીઓના માસિક ધર્મ વખતે આ નિષ્ફળતા અને સફળતા-sterility and fertility—નો સમય નક્કી કરવા નિરીક્ષણો આરંભ્યાં. પૂર્વે જણાવેલ ગ્રાફે. મેરિટમાઝાના ગ્રંથનું છેલ્લું પ્રકરણ જેક્સ હુસ નામના માનવવંશશાસ્ત્રીએ The natural method of birth control નામે જોડ્યું છે. તે જિજ્ઞાસુએ વાંચવા યોગ્ય છે. તેમાં જણાવ્યા મુજબ ‘ સહીસલામત સમય-Safe Period (જેમાં ગર્ભ રહેવા સંભાવના ન હોય તેવો સમય)—નક્કી કરનારાઓમાં ૧૯મી સદીના ડોક્ટર કેપલમેન સૌથી પ્રથમ હતા. તેમના મતાનુસાર છેલ્લા રજોદર્શન પછી, ૧૪ મા દિવસથી લઈ, બીજા રજોદર્શન પૂર્વે થોડા દિવસ ‘ સહીસલામત સમય ’ ગણાતો. પરંતુ અર્દાસતાબ્દીનાં વધુ નિરીક્ષણો બાદ એ ડૉ. કેપલમેનની ગણતરી બિંધી વળી, અને તેના રચાનમાં છેલ્લી શોધ ડૉ. સ. ૧૯૩૦ની સાલથી જાપાનના ડૉ. ન્યુમાટા—ક્યુસાકા ઓમિનો અને ઓરિટ્સુયાના ચેઝના ડૉ. નાઉસની ગણતરી પ્રાયઃ માન્ય ગણવા લાગી છે. આ નવો સિદ્ધાંત “Ogino-Knaus theory”

અથવા "Normal method" કે "Rhythm-Period" તરીકે ઓળખાય છે. આ પદ્ધતિ પ્રમાણે સ્ત્રી-પુરુષ-સંયોગ પછી spermatozoa-રે કલાક પછી ઉત્પાદન-શક્તિ-હીન બને છે (હેમ'ડ અને એસડેલના મતાનુસાર). જ્યારે ઓગિનો અને ડો. નાનોસ કહે છે કે ૪૮ કલાક પછી તે શક્તિહીન બને છે.

ગર્ભ એટલે શું ?

ડો. નાનોસના જણાવ્યા મુજબ, Graafian Follicles-સ્ત્રીના બીજકોષ-એ લગભગ ૩૦૦૦ જેટલા હોય છે, અને તેમાંથી માત્ર એક જ પકવખીજ-Mature ovum-બીજ સાથે દર માસે બહાર પડે છે. તેને "Process of Ovulation" (પકવ બીજનું નિઃસરણ) કહેવામાં આવે છે. એ Mature ovum-(mother-egg)-સાથે Spermatozoa (father-cell) Fallopian tubes (અંડવાદિની નલિકા) દ્વારા સંસર્ગ પામતાં Embryo-ગર્ભ રહે છે, એમ વિદ્વાનોનું કથન છે. ગૃહસ્ત્રીઓ તે સરળતાથી સમજી શકે છે. ગર્ભ રચ્યા પછી, તેની વૃદ્ધિ કેમ થાય છે તેનો ખુલાસો આજ પશુ પાશ્વત્ય વિજ્ઞાનીઓ આપતા નથી. રાસાયનિક સંયોગ કે chemical action-કહીને તેઓ સંતોષ પડે છે ! એ તો જ્યાં સુધી એઓ "જીવ" તત્ત્વની રવર્તન સત્તા માનવાના નથી, ત્યાં સુધી તેમની પાસેથી. એ વિગેનો સંતોષકારક ખુલાસો મળી શકવાનો નથી. આર્થોના સિદ્ધાંત મુજબ તે વૃદ્ધિનું કારણ 'જીવ' છે. જીવો 'અરકસંહિતા'ના શારીરશ્યાન અધ્યાય ૪-૨ માં ૨૫૪ જણાવ્યું છે કે:-"શુક્રશોણિતજીવસંયોગે તુ સ્વલુ કુક્ષિગતે 'ગર્ભ' સંજ્ઞા મધિવ્યતિ" 'વીર્ય' અને રજ તથા જીવનો સંયોગ ધર્મ કુક્ષિમાં પ્રાપ્ત થવાનું નામ જ "ગર્ભ" છે ! કેવળ રજવીર્યનો સંયોગ તે ગર્ભ નહિ, પણ સાથે સાથે જીવનો પણ સંયોગ થાય જ્યારે તે 'ગર્ભ' સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થાય છે ! આ રીતે 'જીવ'ના સંયોગ પછી ગર્ભની વૃદ્ધિ યત્રમાં જે પૂર્ણ સંતોષજનક જવાળા મળી રહે છે તે chemical action-રાસાયનિક ક્રિયાની વાતમાં મળે તેમ નથી. અસ્તુ.

ગર્ભાધાનના દિવસો

ઉપર કહ્યા મુજબ પ્રતિમાસે એક mature ovum-પકવખીજ બહાર પડે છે તેને "Process of ovulation" કહે છે અને માસિક ધર્મ વખતે જે વટાળ બહાર વહે છે, તેને "Process of Menstruation" કહે છે. ડો. ઓગિનોના જણાવ્યા મુજબ Ovulation (પકવખીજ-નિર્ગમન) પછી ૧૨ થી ૧૬ દિવસોમાં Menstruation-ઋતુ-ધર્મ થાય છે. જ્યારે ડો. નાનોસ કહે છે કે, Menstruation એ ovulation પછી ૧૪ થી ૧૬ દિવસે થાય છે. એ ગણતરી તેણે પોતાની "Method of internal Decretion" મુજબ કરી છે, એટલે ૧૨ થી ૧૬ દિવસ સત્તામતી માટે સામાન્યતઃ ગણી શકાય. અને કુદરતી ગર્ભાધાનનિરોધ માટે એ આધારશૂલ-Basic data-પ્રમાણ છે. ઉદાહરણ તરીકે, આપણે એક સ્ત્રી જેને ૨૮ મે દિવસે બરાબર માસિક ધર્મ આવે છે, તેને લઈએ. ધારો કે તે મહિનાની પહેલી તારીખે ઋતુધર્મમાં બેસે છે, એટલે બીજી વાર, તે મહિનાની ૨૮ મી તારીખે બેસે. ૨૮ મી તારીખથી પાછળ ગણતાં ૧૨ મીથી ૧૬ મી તારીખ સુધીના દિવસો તેને માટે Ovulation ના સમજી શકાય. Spermatozoa-કલક-રસની નિંદગીના બે દિવસ આમાં ઉમેરીએ. એક દિવસ Ogino-પકવરજની નિંદગીનો

ગણીએ, અને પૂર્ણ સલામતી માટે એક દિવસ વિશેષ ઉમેરીએ. એ રીતે ૧૨ થી ૧૬મી તારીખ સુધી (પાછળ ગણતી) ગર્ભધારણ માટેનો સમય સમગ્ર શકાય. એ સિવાયના બીજા દિવસોમાં ગર્ભ રહેતો નથી. અતઃ નૈસર્ગિક સંતતિનિયમનના પાયાસ પડિતો આ બીજા દિવસોમાં સ્ત્રી-સંયોગની છૂટ આપે છે.

હવે પ્રથમથી ગણતરી કરીએ, પ્રથમના ૮ દિવસો ગર્ભધારણ શક્તિ વિના રહે છે. બીજા આઠ દિવસ ગર્ભધારણશક્તિ હોય છે; અને છેલ્લા ૧૧ દિવસો પુનઃ ગર્ભધારણ-શક્તિહીન રહે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ૨૮ દિવસે નિયમિત ઋતુમતી થનાર સ્ત્રીને ઋતુધર્મના આઠ દિવસ, અને બીજા વટાળ પૂર્વેના ૧૧ દિવસ નિષ્ફળતાયુક્ત રહે છે, એમ છેલ્લા પ્રમાણ મનાતા હો. નાહિસ અને યોગિનોનું કથન છે.

બન્ને પ્રકારોની સ્થિતિ

પણ મને તો એમાંયે શંકા જેવું લાગે છે. સંસારમાં દરરોજના ૫૦ લાખ કૃત્રિમ સાધનોનો વપરાશ છે, અને અમેરિકામાં ઉપર જણાવેલા આગતો-નોસની કુદરતી ગર્ભાધાનનિરોધનો પ્રચાર વધતો જાય છે. એ એકલા અમેરિકામાં એક વર્ષમાં ૧૦ લાખ ગર્ભપાત થયાના દાખલા નોંધાયા છે ! છતર દેશની તે સંખ્યા ઉમેરીએ તો આંકડો ક્યાં જશે ? કૃત્રિમ સાધનો દ્વારા સંતતિનિયમનને માનનારાઓમાં ૭૦ થી ૯૦ ટકા સલામતી માને છે; જ્યારે નૈસર્ગિક સંતતિનિયમનમાં માનનારાઓ પોતાની પદ્ધતિથી ૯૫ ટકા સલામતી જણાવે છે; તો, નૈસર્ગિક નિયમનના વિરોધીઓ તેને ૫૦ ટકા સલામત હોવાનું કહે છે ! એ સ્થિતિમાં કોઈ ચોક્કસ વસ્તુ તફાવત ખાતરીપૂર્વક જણાવવી મુશ્કેલ જેવું છે. ગર્ભ ન રહેવાનાં પણ અનેકાનેક કારણો સ્ત્રીપુરુષોની પ્રકૃતિને અંગે પણ હોય છે. એટલે કદાચ આ પરીક્ષણ સંસારના અંત સુધી પ્રયોગશાખામાં રહે એ અસંભવિત નથી ! સંસારની આદિથી ઋષિમુનિઓ અને વિચારકોએ તેના પર મનન કર્યું છે. તેના વિચારો, પ્રયોગો ચાલુ છે, અને ચાલુ રહેશે. આપણે તો માત્ર તત્ત્વચિંતકોના અનુભવો અને પ્રયોગોનો બનતો લાભ ઉઠાવવો એ શ્રેયસ્કર છે. ડૉ. વાન ડી વેલ્ડેનો પણ એવો જ મત છે. તેઓ જણાવે છે કે "There is no ideal means for the prevention of conception; there never will be." (ગર્ભાધાનનિરોધનું એકે આદર્શ સાધન છે જ નહિ, અને કદી હશે નહિ.)

નૈસર્ગિક અને કૃત્રિમ રીતો પર વિચાર કરી, છેવટે યાકો, તેના સુમેળ સાધતાં મો. જેમ્સ કહે છે કે, "On the basis of our own investigations we feel quite stronger that no one contraceptive method, be it 'artificial' or 'natural', can be unconditionally called 'safe,' and we, therefore, hold that a combination of the natural method together with any one of the artificial methods will prove as close to 100% effective as is humanly possible to attain." (આપણાં પોતાનાં સંશોધનોના પાયા ઉપર આપણે પૂરા આગ્રહથી માની લેશું કે નિરોધની કોઈ પણ પદ્ધતિ—પછી તે કૃત્રિમ હોય કે નૈસર્ગિક હોય—જિનશરતે સલામત નથી. આથી, અને માનીએ છીએ કે નૈસર્ગિક પદ્ધતિ અને કૃત્રિમ પદ્ધતિની કોઈ એક રીત એ જેના સુમેળથી આપણે માનવને શક્ય એવી લગભગ સીટકાની સદૃશ અસરકારિતા મેળવી શકીશું.)

પ્રાચીન આર્થોત્તું કથન.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તથા આપણા દેશોમાં પણ સુધરેલા મનાતા લોકો સંતતિનિયમનમાં માનતા થયા છે. આપણા દેશમાં તેો ગરીબીને તેમાં પ્રાધાન્ય અપાય છે. વર્તમાનકાળમાં એ અનુપેક્ષણીય કારણ છે, પણ પ્રાચીનકાળમાં આજના સમજતા સંતતિનિયમન ઉપર વિશેષ ભાર મૂક્યો નથી. અહીં તે 'દશાસ્યો પુત્રાનાથેદિ' ના આદેશ હોઈ 'અષ્ટપુત્રા મય' ના આશીર્વાદ છે ! પણ હા, જેને નૈસર્ગિક સંતતિનિયમન જણાવવામાં આવે છે, તે ઉપર આત્મસંયમની આવનાથી અત્યંત સૂચક ભાર મુકાતો આવ્યો છે. જેમ, મનુ મહારાજ 'મનુસ્મૃતિ' ના ત્રીજા અધ્યાયમાં કહે છે:—

ઋતુકાલભિગામી સ્યાત્સ્વદારનિરતઃ સદા ।

પર્વયજ્યં વ્રજેચ્ચૈનાં તદ્વતો રતિકામ્યયા ॥ ૪૫

આમાં 'ઋતુકાલાભિગામી' એ એક જ શબ્દમાં મનુ મહારાજે નૈસર્ગિક સંતતિનિયમનનો સુંદરતમ પ્રબોધ કરી જ્ઞાનના સાગરને એક શબ્દની ગાગરમાં સમાવ્યો છે—એ સહસ્ર વર્ષ પહેલાંનો ભારતીય સંસ્કૃતિનો એ ઉલ્લેખ છે ! આગળ તે મનુ મહારાજ ડૉ. ઑગિનો નોસના આજના વાદનું સુંદર પ્રદર્શન કરતા કહે છે:—

ઋતુઃ સ્વાભાવિકઃ સ્ત્રીણાં રાત્રયઃ પોદશ સ્મૃતાઃ ।

ચતુર્ભિરિતરૈઃ સાર્દ્ધમદ્વેભિઃ સદ્ધિર્ગર્હિતૈઃ ॥ ૪૬.

ત્રેણ પુરુષોથી નિન્દિત ઇતર આર દિવસ સાથે ૧૬ રાત્રિ પર્વત સ્ત્રીઓનો સ્વાભાવિક ઋતુ કાલ કહેવાય છે.

તાસામાચાશ્વત્સસ્તુ નિન્દિતૈકાદશી ચ યા ।

વ્રયોદશી ચ શેપાસ્તુ પ્રશસ્તા દશ રાત્રયઃ ॥ ૪૭.

એ સોળ રાત્રિઓમાં પ્રથમ ચાર રાત્રિઓ અને ૧૧ મી તથા ૧૩ મી મળી છ રાત્રિ હોડી બાકીની દશ રાત્રિઓ ગર્ભાધાન માટે ત્રેણ છે. બાકીની રાત્રિઓમાં ગર્ભધારણાનો સંભવ ન હોવાથી તે નૈસર્ગિક રીતે સંતતિનિયમન માટે ઉપયુક્ત છે.

ઑગિનો—નોસના વાદ મુજબ અને મનુ મહારાજના આ કથન મુજબ ઉભયમાં વિશેષ અંતર નથી. હજારો વર્ષ પૂર્વેની ભારતની સંસારને એ કલ્યાણપ્રદ શીખ રહી છે. ચરકાચાર્યે પણ ૨૫૪ જણાવ્યું છે કે:

તતઃ પુષ્પાત્પ્રમૃતિ ત્રિરાત્રમાસીદ્ વ્રહ્મચારિણ્યથઃ શાયિની પાણિભ્યામન્નમ્-જર્જરપાત્રે મુજ્જાના ન ચ કાશ્ચિદેય મૃજામાપયતે ॥ શારીરસ્થાન ૦ ૮ । ૩."

અનંતર જ્યારે સ્ત્રી ઋતુમતી યાવ ત્યારે રન્નેદર્શનથી ત્રણ રાત્રિ સુધી બ્રહ્મચર્યમાં રિયત રહી પૃથ્વી પર શયન કરે, જૂના વાસણ યા માટીના વાસણ યા હાથ પર લઈ બોજન કરે, કોઈનો સ્પર્શ ન કરે. અને પછી

"તચતુર્થેઽહન્યેનામુત્સાદ્ય સચિરસ્કં સ્નાપયિત્વા" ૮।૪.

ચોથે દિવસે શરીર પર તેજની માલિશ કરી આધાગેળ સ્થાન કરે, અને પુરુષ પણ સુંદર વસ્ત્રો ધારણ કરે. ત્યારબાદ—

તતઃ શુક્લવાસસૌ ચ સ્નિગ્ધી હુમનસાવન્યોન્યમભિકામૌ સંવસેતામિતિ જ્ઞ્યાત્ ॥ ૮ । ૫.

વેદ, એ પતિ-પત્નીને સંતાનની કામનાથી સહવાસ કરવા જણાવે ! આપણાં શાસ્ત્રો

અને આય' સંસ્કૃતિના અભ્યાસીને સંભવ છે કે આ વાતમાં પણ હાલના વિદ્વાનો પાસેથી સિદ્ધાંતગત જાણવાનું ઓછું જ મળે છે. પણ એ જ્ઞાન માટે પરિશ્રમ તો અનિવાર્ય છે !

દયાનંદ અને સંતતિનિયમન

પુણ્યશ્લોક સંસ્થાપક મહર્ષિ દયાનંદે 'સત્યાર્થપ્રકાશ'ના બીજા સમુદ્ધાસના બીજા એક છેદક દ્વારા મુંદર રીતે કહ્યું છે. તે છેદક આ રહ્યો:—“ગર્ભીધાનસંસ્કારના દિવસોમાં પણ દરેક માતાપિતાએ દરેક જાતનાં માદક દ્રવ્યો, દારૂ, દુર્ગંધવાળા, લૂખા, તથા શુદ્ધિનાશક પદાર્થોથી દૂર રહી, આરામ, ખાન, શુદ્ધિ અને પરાક્રમ મેળવી શકાય એવાં ધી, દૂધ, સાકર અને નિરામિષ ઉત્તમ અન્નપાનાદિનું સેવન કરતા રહી, ‘સુશીલતા અને સમ્મતાનું પાલન કરવું. આવી રીતે વર્તવાથી રજ અને વીર્ય’ દોષોથી રહિત યર્ધ ઉત્તમ ગુણવાળાં બને છે. ઋતુગમનના નિયમ પ્રમાણે રજોદર્શન થયા પછી પ્રથમની ચાર રાત્રિઓ બાદ કરી, બાકીની ચાર રાત્રિઓ ઋતુદાનને માટે યોગ્ય ગણાય છે. તેમાં પણ અગિયારમી અને તેરમી રાત્રિ ત્યાગ્ય ગણી છે, આ ત્યાગ્ય રાત્રિઓ સિવાય બાકી રહેલી દશ રાત્રિઓ રજોદર્શનના દિવસથી માંડી સોળ રાત્રિઓ વ્યતીત થયા બાદ કોઈ પણ દંપતીએ શરીર-સંયમ ધરવો નહિ. જો ગર્ભધારણ ન થયે હોય, તો ઉપર બતાવેલો ઋતુકાળનો સમય ફરીથી ન આવે ત્યાં સુધી બ્રહ્મચર્યનું પાત્રન કરવું જોઈએ. અને જો ગર્ભ રહી હોય તો એક વરસ સુધી દંપતીએ સંયમ પાળવો જોઈએ.”

ઉપરનો સમગ્ર લેખ આ છેદકને થોડું વિવરણ માગે છે, એમ વાચકોને લાગ્યા વિના નહિ રહે. મારા નમ્ર મતાનુસાર મહર્ષિ દયાનંદના આ કથન આગળ સંસારના પ્રયોગ-વિગ્રાનીઓ પાણી ખરે છે ! ઋષિઓની પ્રયોગશાળાઓ તો તેમના મરિતશ્કમાં છે; અને સમાધિ-યોગ દ્વારા રહસ્યભરી વાતોનું તેમને જ્ઞાન થાય છે. એ જ તેમનું ધ્રાન્તદર્શન હોય છે. આને માટે જ તેઓ ઋષિ પદવી પામે છે. મહર્ષિ દયાનંદના ઉપલા પેરેબ્રાહ્મ બ્રહ્મચર્યનું મહત્વ, રજ-વીર્ય શુદ્ધ થયા માટે સાત્ત્વિક અન્નનો ઉલ્લેખ, તે દૂષિત ન રહે માટે નિવ પદાર્થોનો નિગેષ, સંતાનેષ્વત્તિની ચાવી, સંતતિનિયમનનો સરળ રાહ સંયમ અને શીલના સદુપદેશ દ્વારા લોકકલ્યાણનો સુખમાર્ગ અગાધિત રીતે ખુલ્લો મૂક્યો છે; એ મહર્ષિની મહાનુભાવતાને હું કયા શબ્દોમાં ગૌરવાન્વિત કરું ?

અંતિમ નિવેદન

સારું એટલું જાણ્યા વિદ્વાનોનું, અને આપણા પૂર્વમાં-ભારતના પ્રાચીન કાળમાં-મહિમાયોગ્ય વિશેષ નહોતું એવા વિચારો સેવતા સિદ્ધિત ગણાતા સન્નતોની સામે હું મહર્ષિનો ઉપલે પેરેબ્રાહ્મ તેમની જ્ઞાનચક્ષુ ખોલવા ધરું છું. તેનો વિચાર કરશે, તો એ પર બાળ્યોનાં બાળ્યો લખી શકાય એવો વિશાળ જ્ઞાન-સાગર સંનિહિત થયેલો તેમાં લાગશે. કેવળ કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગથી ખોટા વિશ્વાસે દસાઈ, શરીર અને મનના વિશે ચતા અધઃપતન પર કોઈ બાઈ કે જાહેન આ લેખ દ્વારા સાવચેત યર્ધ, સંયમ તથા નૈસર્ગિક દિનોનો ખ્યાલ રાખી તે દ્વારા પોતાના શરીરનું જતન કરશે, તો આ કામ સફળ થયેલું માનીશ.

સંદર્ભ ગ્રંથ : ૧ મનુસ્મૃતિ, ૨ ચરકસંહિતા, ૩ Woman, ૪ Sexual Relations of Mankind. ૫ સત્યાર્થપ્રકાશ.

ના. જસિદસ ન્હાનાભાઈ હરિદાસ
'શ્રીભોધ'ના અધિપતિ ૧૮૫૯

આ 'શ્રીઓધ' ચોપાનિયું આજ તારી
વર્ષની વાત ઉપર કેવા શુભ દેતુઓથી અરિત-
ત્વમાં આવ્યું હતું, તેનો ખ્યાલ આજની યુવાન
વાંચનારીઓને આપવા માટે તેના પહેલા,
એટલે જન-યુઆરી ૧૮૫૭ના અંકના

'દિવાળી'માંથી હું
થોડો છતારો તે
વખતની જોડણી-
માં જ આપું છું:
"આ પરાંતમાં
અચાતરી કેળવણી-
નો વધારો કરીને
તથા ખીજા મુજબ
ગારા ઈલાજો કરીને
ગામડી અચા-
તરીઓની દાલત
સંધારવાને જે કો-
રોશો કરવામાં
આવે છે તેમને
ટોકો આપવા તથા
તે કોરોશમાં દુમેશ
તરીકે આમે ચો-
પાનીજી પરવરતા-
વવા માંડીયું છે."

વધુમાં પ્રકાશક જણાવે છે કે મુજબ મહેરના
એક પરાંતમાં પાસની ગૃહસ્થને વિચાર છે કે
શુભનારી જાણનારી અને મુખ્ય કરીને પાસની
પાનુઓને વાંચતા લાખક થોડા જ એવાં
પુસ્તકો છે કે જે ઉપર ખ્યાલ આપવાથી
તેઓ જોની જાતની અમત સાથે ઉપયોગી જ્ઞાન
મેળવી શકે; વારંતે જો દર માસે એક એવું
ચોપાનિયું પ્રમટ કરવામાં આવે કે જેથી એ
મતલબ પાર પડે, એટલે તે વાંચવાથી આપણી

જુવાન તથા ઉમર પુગેલી પાનુઓ જ્ઞાન તથા
અમત મેળવી શકે, તો તે ચોપાનિયું કાઢવાના
કામ સાથે દર વર્ષે રૂ. ૧૨૦૦) સુધીની થોડી
રકમનો આશરો આપતો કરવાને તેઓ તૈયાર
છે. એ શુભ ઈચ્છાનો કાપડો લખને અત્રેના

કેટલાક વખતગા
અને કાબેલ સાહે-
બોની એક મંડળી-
નાં ઉપરિપક્ષાં
હેઠળ એવું એક
ચોપાનિયું પ્રવતી
વવાની ગોઠવણ
કરવામાં આવી.
અને એ કારણસર
મજેલી એ મંડળી-
ની પહેલી સમામાં
એવો ઠરાવ કર-
વામાં આવ્યો કે
એ ચોપાનિયાની
ખાસોનકલો કાઢી
સારાં સુચિસિત
કુટુંબોમાં મફત
વહેંચી. એટલી
નકલો મફત વહેં-

ચતાં જ 'શ્રીઓધ' એટલું આવકાર પામ્યું
કે બીજો મદિને ૧૧૬૭ માલકો વર્ષે રૂ. ૧)
ના લવાજમે મોંઘાર્થે અર્થ. વર્ષ પૂરું થયે
હેઠલા અંકમાં આપેલા દિસાજ પ્રમાણે તે
જાનામાં છપાઈના ખર્ચ રૂ. ૭૧૬, સિવા-
ચિત્રોનો ખર્ચ રૂ. ૧૫૬, ચોપડી ચોપાનિયાંની
ખરીદીના રૂ. ૧૨, "એ ચોપાનીયાંને કાળે
કવિ દલપતરામ ગણાભાઈ પાસે મરજીઓ
જોડાતી તેનું લવાજમ રૂ. ૨૫", વગેરે ખર્ચો

કુલે ખર્ચ ૩૧, ૨૦૨૨ થયો, અને ઉપલા સખી ગૃહરથે વળી બીજા એક વર્ષ સારુ ૩. ૧૨૦૦ આપ્યા ને મળી કુલ ઉપજ ૩. ૨૪૬૨ થઈ. 'આબોધ'ના જન્મની માત્ર આઠ વર્ષ જ પૂર્વે, એટલે ૧૮૪૯માં, મુખ્યમાં પહેલી કન્યાશાળાની સ્થાપના થયલી, એટલે ૧૮૫૭ માં તે પારસી કે હિન્દુ કુટુંબોમાં ધણી જ થોડી સ્ત્રીઓ વાંચી લખી જાણતી હતી, અને તેમને અભ્યાસ પણ ઘણો થોડો જ થયેલો, આથી સરખાતનાં વર્ષોમાં તેવી થોડું બહેલી સ્ત્રીઓને લાયકના જ વિષયો તેઓ વાંચીને સમજી શકે તેવી સહેલી બેઠણી અને શૈક્ષીમાંજ લખવા પડતા. વળી તે વખતનાં છાપખાનાંઓમાં જોડાક્ષરનાં બીજાં પણ નહોતાં, માટે ધણાં વર્ષ સુધી એમ ને એમ ચાલ્યું હતું.

૧૮૫૭ના પહેલા અંકમાં પહેલો વિષય "મા દીકરાની અસપરસની ફરતે" એ છે, અને ધણું લખાણ કરી માતાઓને સમજાવ્યું છે કે માતાઓએ જાતે જાન મેળવી જાળકોનાં ચારિત્ર ધડવાં બેઠાં. પહેલા પુસ્તકમાં દેશની તેમજ પરદેશની ઉચ્ચ ચારિત્રવાળી સ્ત્રીઓના લખવા વાંચનારીઓ આગળ જણ કરવા માટે એક હારમાળા "લાયલીવાળા ચોરતો" કરીને છે, અને મહારાણી વિક્ટોરિયાથી શરૂ કરીને "કીસન કુમારી," "અહમ્યાબાઈ", મીસ ફ્લોરન્સ નાઇટિંગેલ, રાણી બીનાબિયા, ગ્રેસ ડાર્લિંગ, જોન બોઈ આર્ક, એવી બાર સ્ત્રીઓની જિંદગીનાં વૃત્તાંત આપ્યાં છે અને સાથે તેમનાં ચિત્રો પણ આપ્યાં છે. સ્ત્રીઓને પોતાનાં ગામ શહેરની બહાર થું થું છે તે સમજાવવા માટે પાંચમા અંકમાં "હીંદુસ્તાનના મુલકની મુખ્યતેસર હકીકત" નકશા સાથે આપી છે; અને તે પછીના અંકમાં અડેકી એવી જાણતા લખી છે અને "રશીઆ દેશ," "ચીન દેશ," "ઈરાન દેશ વગેરે જુદા જુદા દેશોની માહિતી આપી છે. નાટકનો શોખ

સીમાતિમાં ફેલાવવા સારુ ૬૬ પુસ્તકથી શેકસપ્તિયરનાં નાટકોના અનુવાદ "ઈરાની સોદાગર," "જુલયુકની હસાહસ," એવાં નામથી આપતા; અને તે ઉપરાંત સંસારી બાખતો પર જોડેલી સહેલી વાર્તાઓ આપવામાં આવતી. સંસારી બાખતોમાં મુખ્ય સામુદાયના કણ્યા વિશે લખાતું, કેમકે તે વેળા હિન્દુઓની જેમ પારસીઓમાં પણ બાળલગ્નનો કુચાલ હતો, અને સ્ત્રીઓ અગાધ હોવાથી સાસુઓ સગડ હાથે વહુઓને પગતળે દાબેલી રાખવાનો પોતાનો હક્ક માનતી, પણ એ લખાણોની સચોટ અસર થતી, ધરડાં ડોસાંઓ નાની છોકરીઓને બેસારી 'સ્ત્રીબોધ'માંની વાર્તા કે સંવાદરૂપે લખેલી સંસારી બાખતો વંચાવતી, તેમાં સમાયેલી શિખામણ અંગે ધરતી અને આને કેટલીક બાઈઓ કબૂલ કરે છે કે એ શિખામણોની અસરથી તેઓએ પોતાની દીકરાવહુઓ તરફ પ્રેમ અને વિવેકથી વર્તવાની પોતાની ફરજ વિચારી સુધારી હતાં.

ગાળન અને કવિતાઓને દરેક અંકમાં યોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવતું અને સદ્ગત કવિ દલપતરામ એ ચોપાનિવાને માટે સાદી પણ શુદ્ધ બાષામાં સુંદર કવિતાઓ કરી મોકલતા; અને તેમાંના ને શબ્દો દ્રઢ કેળવણીવાળી બાઈઓને સમજ ન પડે તેના અર્થ સમજાવવા દરેક પર આંકડા મૂકી નોંધ આપતા.

વિજ્ઞાનની કેટલીક બાખતો ને તે વખતે આ દેશમાં જાણાયેલી કે આગની પેઠે સાધારણ થયેલી નહોતી તેની સમજ આપનારા ધણાક વિષયો લખાતા. "દીવાદાંડી," "કુબ્જી મારવાનો ધંદ," "ખલુન," "શુદ્ધ દર્શક યંત્ર," "વરાળ યંત્ર," "ટેલીગ્રાફ," "ફોટોગ્રાફ" એવી તે વખતે અમળ્ય નવી જાણાતી બીજીને માટે સહેલ સમજણ આપી સ્ત્રીઓને દુનિયામાં થયેલી નવી શોધોથી વાકેફ કરવામાં આવતી.

તે વખતમાં પ્રખ્યાત થયેલા મહાપુરુષોનાં ઠામો અને જ્ઞાતાં આખી સ્ત્રીઓનાં જ્ઞાનો વિકાસ કરવામાં આવતો. "મંગો પાક", "લીલી ગરદન", એક દિંમતવાન મુસાફર", "બુલિયસ સીઝર", એવા એવા અતિદાસિક પુરુષોનાં તેમજ ચાલુ વખતમાં વિખ્યાતિ પામતા પુરુષોનાં ઠામો અને આરિત્રાથી સ્ત્રીઓને વાકેફ કરવામાં આવતી કે નેથી તેઓ પોતાનાં દીકરાદીકરીઓને માટે તેવી ઉચ્ચ લાવનાઓ ધરાવતાં શીખે.

‘સ્ત્રીબોધ’ના આગલા તંત્રીઓ

પહેલા અધિષ્ઠિત તે વેળાના એક જાણીતા બેખર બહેરામજી ગાંધી હતા, પણ સ્ત્રીવર્ગના પ્રસિદ્ધ દિમાપતી શેઠ સોરાબજી બંગાળી-જેમનું બાવલું મુખ્યમાં બેન્ડ સ્ટેન્ડ સામે બહેર પ્રજા તરફથી મુકાયેલું ઘણું વાંચકોએ જોયુંજ હશે-તેઓ તથા મિન્નહાંગીર વાઘ્લા શરૂઆતથી લખાણ કરતા. ૧૮૫૬માં મરહૂમ નાનાભાઈ હરિદાસે તંત્રીપદ સ્વીકાર્યું. આ તે જ ગૃહસ્થ જે પાછળથી હાઇકોર્ટના પહેલમહેલા દેશી જડજન નિભાયા હતા. પણ આ સઘળા ગૃહસ્થો પોતપોતાની ધંધાઆકરીમાં રોકાયેલા હોવાથી સ્વાભાવિક હતું કે તેઓ લાંબો વખત એ એકા પર રહી શકતા નહિ. એટલે ફેરફાર થયા જ થયાં, અને તેમ ૧૮૬૩ સુધી આશુ. આ ફરમિયાન મિ. સોરાબજી તાલેવારખાન તથા નામાંકિત સંસારમુધારક સફાત સ્ત્રી, કરસનદાસ મૂળજીએ પણ કેટલેક વખત આ ગાસિક ચલાવી સ્ત્રીઓની દોરવણી મુધારા તરફ કરી હતી. અતે ૧૮૬૩માં કેપુરો કામરાજ એકવીસ વર્ષની વયે નાના પગારે કાયમના તંત્રી નિભાયા. તે વખતે તેઓ મુધારક પક્ષના અઠવાડિક પત્ર ‘રાસત ગોક્તાર’ના અધિષ્ઠિત અને એક દિંમતવાન બેખર તરીકે જાણીતા યર્ષ ગયા હતા, એટલે ‘સ્ત્રીબોધ’ માટે

પણ તેઓ લાયક ગણાયા. અને ખરેખર આ નિમજૂક એટલી સુભાગ્યની નિવડી કે ત્યારથી તે તેમના ૧૯૦૪માં અણધારી મરણ સુધી એટલે ૪૧ વર્ષ સુધી-તેમણે આ એકી સાયવીને પોતાની બળવાન તેમજ રસિલી કલમથી ‘સ્ત્રીબોધ’ની લોકપ્રિયતામાં અતિ ઘણું વધારો કર્યો.

આ પહેલા તંત્રીઓ વિશે બોલતાં, આગળ મુંબઈ શહેરની ધણીક સેવા બાબતી ગયેલા સર જ્યોર્જ બર્ડવુડ, એમ. ડી., એલએન. ડી., એમણે ‘સ્ત્રીબોધ’ની સુવર્ણ જ્યુબીલી પ્રસંગે રચાયતા રમારક અંથ (૧૯૦૮)માં કહેતાં ઉગારો અત્રે ઉતારો લેવાની મને લાલચ થાય છે; કેમકે તે આજના કોઈક જ મુવકોના જોવામાં આવ્યા હોય.

“The *Stree Bodhe* was founded in 1857 by that band of youthful Hindu and Parsi social reformers, of whom the three most memorable among their contemporaries were, the immortal Karsandass Mulji (1832-71), an orphaned member of the Kapol Bania caste of the Hindu sect of Valabhacharyan Vaishnavas, -who having in 1853 written an essay in favour of the remarriage of Hindu widows, so offended the aunt who had brought him up and educated him, that she turned him out of her house and the home of his later boyhood, when he at once commenced in the hospitable columns of the *Rast Gofar* (i.e.

"Truth Speaker") that momentous agitation against the esoteric religious observances of the Maharajas, or High Pontiffs of the Vallabhacharyas that, some ten years later, issued in the apocalyptical libel action brought by the Maharaj of the sect in Bombay against the *Times of India*;—Sir Mangaldass Nathubhai (1832–90), a wealthy enlightened and public-spirited member of the Kapor Bania caste,...one of the most liberal supporters of the agitation against the Vallabhacharyas, and Nanabhai Haridass (1832–89), also a Vaishnav, the most able intellectual co-adjutor of Karsandass Mulji and the first Indian appointed to the Bench of the High Court of Bombay. These three Hindus were warmly supported by a number of active sympathisers among the Parsis, among whom I would especially record here the name of Dossabhai Framji Cama.....

"One of the first editors and, in an intellectual sense, founder of the *Stree Bodhe*, was Kaikhushro Kabraji. He had joined the *Jame Jamshed*, the leading Parsi newspaper of Bombay, in 1859; but when, a year or two later, the popular movement against the Vallabhacharyas, Maharajas

began in due earnest, Kabraji became joint editor with Karsandass Mulji of the *Rast Gofar*, and sole editor in 1863, continuing to edit the paper down to 1904, in which year he died—a period of 41 years. He was associated in the management of the *Rast Gofar* with Sorabji Bengali, Naoroji Furdoonji, Dadabhai Naoroji—Hall distinguished Elphinstonians, all men of the highest integrity, fearlessness and independence of character, and absolutely disinterested in the work of social reform to which they devoted their lives. I knew them all personally.....

Kabraji's individual note as editor of the *Rast Gofar* was "moderation in all things." With his serene poetical temperament he felt with Goethe, "Moderation and a sunny sky are Apolls and the Muses," but...it was really as editor of the *Stree Bodhe* that Kabraji found his exact vocation in the fermenting life of his time, and his exclusive niche in the Bombay Temple of Fame...

"He gathered around him also several most able contributors to the columns of the *Stree Bodhe*...." The educational policy towards the furtherance of which the *Stree Bodhe* is devoted means

nothing revolutionary, but simply the revival of the ancient Parsi and generally Aryan ideals of womanhood, which owing to several circumstances had become dimmed and blurred in the East and that from the very time when, with the conversion of the Aryas of Europe to Christianity, they began, with more or less sincerity, to be cherished in the West. It was well, therefore, that at a moment—a passing moment at the longest,—when that beneficent inspiration would seem to be abating something of its natural force in Christendom, a spontaneous movement should have been initiated amongst the Parsis of Western India for the education of their women *pari passu* with their men.....In proof of the fact that their ideals of women are our own highest ideals, and ours because they were first theirs, conclude with two quotations; one from the Old Testament (1) containing the most ancient extant portraiture of the good woman and the other from the *Confessions*

(1) *The Proverbs, ch. 31, v. 11-31.*

(2) *Ch. 9, (24, 25) "St. Augustine on the Death of his Mother."*

of *St. Augustine*, (2) the noblest picture in all literature of a mother's love for her child, and her child's for her—an ideal almost unattainable in Christendom itself, but which I have over and over again known realised both in Hindu and Parsi families.....

"The love of his mother, Monnica, to St. Augustine was in a word the highest revelation of the Love of God. The thought would only have occurred to an Asiatic,—(he was a Numidian),—and no christianized European ever first came upon it, or ever re-read the passage without undergoing something of a momentary transfiguration. But, in Bombay, Monnica and her son are to be found in every Hindu and Parsi household. Nowhere indeed is the Divinity of Motherhood and the Divinity of Childhood understood as in India."

*

કૈષ્ણુશરો કાખરાજની નવલકથાઓ
સર ગ્યોન' ખડ્ગુરે ઉપરના લેખમાં તોંધું
છે કે કૈષ્ણુશરો કાખરાજ 'શ્રીભોધ' માટે અનેક
નામીયા લેખકોનું મંડળ લેયું કરી શક્યા
હતા, અને તેમ આજ સુધી સારા સારા
લેખકો અને લેખિકાઓનો સાથ મેળવવાને
આ માસિક માગ્યવંત નિવડ્યું છે. પણ તે
જમાનામાં વાચકવર્ગમાં 'શ્રીભોધ'નું ખાસ
આકર્ષણ તેમાં તંત્રીની પોતાની કલમથી

"સ્વમે સગાઈ" } ૧૮૭૦માં
 "તમેસમાતી વૃદ્ધાન" }
 "ધીરજનું ધન" ૧૮૭૧માં

તે પછી ૧૮૭૧ થી તંત્રીએ ઇચ્છે તેવે-
 સોનો આધાર લઈ પારસીઓને બરતી વાતોઓ
 દર મહિને હકતે હકતે લખવા માડી તે
 તીએ પ્રમાણે; એમાંની કેટલીક વાતોનાં

પુસ્તકો જુદાં છપાયાં છે:—

"મોળા દોશો" ૧૮૭૧-૭૩
 "પરજીવું કે નહિં પરજીવું ?" ૧૮૭૫
 "આગલા વખતની ખાચડીઓ અને
 હાલના વખતની છાકરીઓ" ૧૮૭૫-૭૬
 "દીનીને દીનો ગમતો નથી" ૧૮૭૭
 "બીજી હોસનઆરા કેમ
 કેલાણે આવી ?" ૧૮૭૮
 "પૈસા ! પૈસા ! પૈસા !" ૧૮૭૮-૭૯
 "કુઃખિયારી ખમ્બુનાં કુઃખના
 પહોડ" ૧૮૮૦-૮૨
 "સોળાને સુધારનાર સુની" ૧૮૮૧-૮૪
 "ગુમારતાની ગુળા ગરીબ" ૧૮૮૪-૮૬
 "વેચાયેલો વર" ૧૮૮૭-૮૮
 "દારાશાનાં" ૧૮૮૮-૯૦
 "બીજો બરમણિયો" ૧૮૯૦-૯૨
 "હોશંગખાન" ૧૮૯૨-૯૪
 "દીનો ડાહી" ૧૮૯૪-૯૫
 "જોવાયલી ખટલી" ૧૮૯૬-૯૭
 "મિઠી મીઠી" ૧૮૯૭-૯૮
 "ચાલીસ હજારનો ચાનજી" ૧૮૯૮-૧૯૦૩
 "ખૂનનો ખંડો કાંસી" ૧૯૦૩
 "સોળાશીની સુનાઈ" ૧૯૦૪

એક ડગલું આગળ

જંગાળી, તામીલ, તેલુગુ, કાનડી,
 ઉર્દુ અને હિન્દી ભાષાના પ્રથમ કેટલાં
 વાર્તાકારોની જુદી જુદી ટૂંકી વાર્તાઓ,
 ગૂજરાતના અગ્રગણ્ય હાસ્યલેખક તથા
 નવલકથાકારોની સરસ વાર્તાઓ, હજારો
 પુસ્તકોમાંથી કયાં પ્રાણવાન છે, તેની
 માહિતી આપનારા વિવેચનો, વિજ્ઞાન-
 વેદક અને અભ્યાસી પમાડનારા જગતનાં
 સાચા બનાવોની રસમય નોંધ, વગેરે
 નવીન અને આકર્ષક સામગ્રી. પોણીસો
 જેટલા પાનાંની દળદળ આંશનો એક
 આવા ખાર, એકો ઉપરાંત લેટની
 દળદાર નવલકથા. આ બધું પોસ્ટલ
 સાથે માત્ર એટલી રૂપિયામાં.

આશા

આપ આના આહુક છો ?
 ન હોતો આજેજ આહુક થવા નીચેના
 ચિરનામે રૂપિયા એકીનું મનીઓર્ડર
 અથવા
 પોસ્ટલ ઓર્ડર મોકલો.
 મેનેજર, 'આશા',
 એતીવાડી ૧૨ મી ગંદલી,
 સુબર્ષ, નં. ૪.

હજારો વર્ષ પછી

[એક નાટિકા.]

શ્રી. હંસા મહેતા, બી. એ.

પાત્રો :

૧. મુખ્યમંત્રી, ૨. અર્થમંત્રી, ૩. ધારા-
મંત્રી, ૪. શિક્ષણમંત્રી, ૫. આરોગ્યમંત્રી,
૬. રક્ષણમંત્રી, ૭. ઉદ્યોગવ્યાપારમંત્રી, ૮.
સ્થાનિકમંત્રી, ૯. પરદેશમંત્રી, ૧૦. જાહેર

આધિકારમંત્રી,
અને ૧૧. પોલીસ
કમિશનર, તે ઉપ-
રાંત પુરુષ સ્ત્રી-
ઓનાં અરજદાર
મંડળો, સી સિ-
પાઈઓ વગેરે.
સમય : હજારો
વર્ષ પછીનો
ઠાઠ સમય,
જ્યારે સ્ત્રીઓએ
પુરુષો પર ચો-
તાની સત્તા
જમાવી છે. આ-
જના સમયમાં
જે સ્ત્રીઓની
અધિગતિ થઈ
છે તેના મુખ્ય
કારણ મધ્યોએ
તે સ્ત્રીઓનું

અજ્ઞાન અને પરાધીનતા છે. તે ઉપરાંત આ
કારણોનું પણ જે કારણ મળ્યાવવામાં આવે છે
તે સ્ત્રીઓની પ્રાકૃતિક રચના છે. ખ્રિસ્તી
આઈબસમાં છે કે જે વખતે ઈશ્વરે પૃથ્વીની
ઉત્પત્તિ કરી તે વખતે સ્ત્રીઓમાં આદમ

અને ઈવનામની દંપતીનું સર્જન કર્યું હતું.
ઈશ્વરે એમને સ્વર્ગના ઉદ્યાનમાં રાખ્યા
હતાં—એ સંસ્કૃતિ કે એ પાત્રમાંના જાન-
વશનું રાજ એમણે આપ્યું નહિ, પરંતુ
ઈશ્વરની આ આજીને ભંગ કરી ઈવે

આદમને આ રાજ
આપવાનું સમજા-
વ્યો. ઈશ્વરે ચોતા-
ની આજીને ભંગ
કરનારે દંપતીને
સખ્ત શિક્ષા કરી.
એમને સ્વર્ગના
પાત્રમાંથી કાઢી
મૂંઠી પૃથ્વી પર
નાખ્યાં. સાથે
ઈવને પ્રાપ્ત આપ્યો
કે : " I will
greatly mul-
tiply thy
sorrow and
thy concep-
tion; In sor-
row thou
shalt bring
forth child-
ren." " હું તારું

કુખ અને તારા બાળકનું અપ્રાણ વધા-
રીશ. તું કુખમાંથી બાળકોને જન્મ આપશે. "
આ પ્રાપ્તે પરિણામે કદો કે જે કદો તે
આજે સ્ત્રીઓને મુલાવડની વાચના ભોમ-
વકી પડે છે, અને ઉપરાંતપરી મુલા-

વડોને બીધે એનું સારીરિક બળ પશુ એણું થતું ગયું છે. એ રીતે સ્ત્રી સુખજામાંથી અખજા બની છે. ધીમે ધીમે ધર, બાળક અને મૂર્છા એ જ એનું કાર્યક્ષેત્ર થઈ પડ્યું છે. જમાનો એવો આવ્યો કે સ્ત્રીને આ વિષય સિવાય બીજું જ્ઞાન પણ આપવામાં આવતું નહોતું. અને ધીમે ધીમે એવી માન્યતા પણ આવી કે સ્ત્રીને કાંઈ પણ જ્ઞાનની જરૂર નથી. પ્રાણીઓ પણ જથ્થે છે. અને પોતાનાં બચ્ચાં ઉછેરે છે, પણ તે જ્ઞાન વિનાજ. જાડ પણ એની મેળે જ ઊછેરે છે. તો પછી મનુષ્ય જેવાં શુદ્ધિમાન પ્રાણીની માદા સ્ત્રીને બાળક જથ્થવા માટે અથવાં તો ઉછેરવા માટે જ્ઞાનની શી જરૂર ? સ્ત્રીઓને અજ્ઞાન રાખવામાં આવી એટલે એની સ્થિતિ પરાવર્તી થઈ. આ સ્થિતિ સાથે સ્ત્રીઓએ બ્રુએસ ઉઠાવી. સમાન હકની લડત એમણે ધપાવી. રાજકીય હક્ક મળ્યા. એટલે સામાજિક હક્ક મેળવવા પ્રયાસ કરવા માંડ્યો. ત્યાં તો દુનિયાબરમાં પુદ્ગનો દાવાનળ સળગ્યો. પુરુષોને લડવા જવું પડ્યું. એટલે સ્ત્રીઓને જ આખા દેશનું તંત્ર ચલાવવું પડ્યું. અને પછી તો લગાઈ બંધ થઈ, તોપણ સ્ત્રીઓએ ભીષેલી સત્તા છોડી દેવાને બદલે વિરોધ જમાવી. લડાઈથી થાકેલા પુરુષોને રાજઆતમાં ધરમાં રહેવું સ્વર્ગસમાન લાગ્યું. પરંતુ એમને ખબર નહોતી કે આ સ્થિતિ કાયમની થઈ પડશે ! સ્ત્રીઓને સત્તા મળી, એટલે એમણે દરેક દિશામાં પ્રગતિ કરી. વિજ્ઞાનનો ખૂબ અભ્યાસ કરી અનેક શોધખોળો કરી. મુખ્યત્વે તો એવી શોધ કરી કે નેચરો ઉપરે ઉપરે જે ગ્રાપ આવ્યો હતો તેમાંથી મુક્તિ મેળવી સ્ત્રીઓને નવ માસ બાળકને ઉદરમાં ધારણ કરવું પડે છે, તેને બદલે એ મહિને પિંડરૂપે કે ઇર્ષારૂપે બાળક બહાર આવે તેનું સેવનયત્રમાં—

batorમાં—સેવન થયા પછી નવ માસ પૂરા થયે બાળક ઇંડું ફોડી બહાર નીકળે. થર-આતમાં તો સ્ત્રી પુરુષ બન્ને એ ઇંડાનું સેવન કરતાં પણ પછી એ કાર્ય પુરુષને માથે પડ્યું; અને બાળક બહાર નીકળે પછીનું લોલનપાલનનું કાર્ય પણ પુરુષને સોંપવામાં આવ્યું. એ રીતે આ મહદકાર્યનો બોલને પુરુષને માથે નાખી બહારનાં સધળાં કાર્યો સ્ત્રીઓએ ઉપાડી લીધાં. બાળકને બહારનાં બધાં ક્ષેત્ર સ્ત્રીઓએ સર કર્યાં, અને પુરુષને ભાગે ધર, બાળક અને ચૂંબો એ સંકુચિત ક્ષેત્ર રહ્યું. બાળકોની સંખ્યા પણ વધવા લાગી, એટલે પુરુષને બાળકોના ઉછેર તેમ જ શુદ્ધકાર્યમાંથી ભાગ્યે જ પરવાર મળતો. આથી બહારના કાર્યમાંથી એનો રસ પણ ઓછો થવા લાગ્યો. એને પરિણામે અનેક દુષ્ટ રિવાજોએ રામાજમાં પગ પેસારો કર્યો, અને કેટલેક કેઠાણે પુરુષોને પડદામાં રહેવાનો પણ વખત આવ્યો. કહેવાય છે કે ઇતિહાસનું જ્ઞાન મનુષ્યને માર્ગદર્શક નીવડે છે. દુનિયાનો અનુભવ જુદો છે. એવું હોત તો ઇતિહાસનું પુનરાવર્તન ન થાત. પણ આપણે જાણીએ છીએ કે આ પુનરાવર્તન ચાપ છે. ઇતિહાસ જથ્થાવે છે કે મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યો એક વખત હતાં તે આજે ન હતાં થયાં છે—અને તે કેવળ મનુષ્યની મહત્ત્વાકાંક્ષા અને સત્તાના લોભને લઈને. તે છતાં સત્તાનો મોહ કે મહત્ત્વાકાંક્ષાથી આજના મનુષ્યો મુક્ત નથી ! એમનાં સામ્રાજ્યો પણ યાવત્પચ્ચદિવાકરો રહેશે એમ તેઓ માની બેઠાં છે ! સ્ત્રીઓને સત્તા મળી એટલે સ્ત્રીશાસકોએ પણ પુરુષને સ્વાધીન રાખવાનાં રસ્તાં દેખાડ્યાં. આ નાટિકાનો સમય એટલે હાલનો વર્ષ પછીનો—ન્યારે દુનિયાનાં મૂલ્યાંકન બદલાયાં

હતાં, અને સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાપોતાની આજ્ઞાની સમય ગણી ચકાવ. આજ સમયના કાઈ પણ સ્થિતિ અદલ અદલ કરી હતી. મનુષ્યના સમાન દિવસનો ચાર વાગ્યાનો સમય, હજીરો વર્ષ રહેવાને, અદલે સ્ત્રીઓના સ્થળના મંત્રીમંડળની સરકારી બેઠકનો પક્ષ તરફ ખૂબ નબી હતી. પુરુષની સ્થિતિ અધમ થઈ હતી. એમાંથી બેઠકવાને પુરુષના સમાન હજીરો લડત શરૂ થઈ હતી. રાજકારણની સુવંધાર સ્ત્રીઓએ હતી. ધારાધારણ કરવાનું કામ સ્ત્રીઓનું હતું. શોકશાહી તંત્ર હતું એટલે કે દરેક પુખ્ત ઉપરનાં સ્ત્રીપુરુષને મતનો અધિકાર હતો. પરંતુ ધારાસભા જેવું કંઈ નહોતું. બેઠકો જે પોતાનાં મત વડે જીતી જીતી મંત્રીઓ ચૂંટતા. આમાં એક રીતે કાપડો હતો. જે મંત્રી થવાને લાયક હોય એટલે કે પોતાના કાર્યમાં નિષ્ણાત હોય તેને જ ચૂંટણીમાં બીજા રહેવાનો હક્ક મળતો. કાપડા તરીકે, અર્થપાતાના મંત્રીપદની ઉમેદવારી કરનારને અર્થશાસ્ત્ર વિશે જ્ઞાન હોય તો જ ઉમેદવારી કરવાનો હક્ક મળતો. એ જ પ્રમાણે બીજા મંત્રીઓને, આથી મંત્રીપદ મેળવવાનું સૌભાગ્ય જ્ઞાની અને અનુભવી વ્યક્તિને જ પ્રાપ્ત થતું-આથી ચૂંટા નેવા વાંગચરોને નહિ. આ મંત્રીપદ ત્રણ વર્ષને માટે બોગવી ચકાવું. ત્યાર પછી મંત્રીના કાર્યથી સંતોષ હોય તેની જ બીજી વાર ચૂંટણી થતી. આ રીતે બેઠકોનાં કામ સરકાર પર રહેતા. પુરુષો મોટે ભાગે અશિક્ષિત હોવાથી એમને મંત્રી થવાનો હક્ક મળતો નહિ, અને એને લીધે યોગપણુ શુશિક્ષિત પુરુષોને પણ એમાંથી બાજી રહેવું પડતું. આ આદર્શ વ્યવસ્થા ત્યાં લગી તો સંતોષકારક નીવડી, પણ પછી-જેમજેમ પ્રજાનું શિક્ષણ ઓછું થતું ગયું; તેમતેમ પ્રજાની તર્ક અને મનની કમજોરી વધી. પરિણામે ચારિત્ર, શિસ્ત વગેરે અનેક ચુલોનો પ્રભામાંથી નાશ થયો. ત્યારથી આ આદર્શ સંસ્થામાં પણ ધીમેધીમે સડો પડે. આ નાટિકાનો સમય એ રીતે સ્ત્રીસત્તાની સંખ્યાનો

મુખ્યમંત્રી : ત્યારે પંડો શો વિચાર થયો? આ સંસ્થા તો હમણું જ આવી પહોંચશે! અને એમને કંઈ જવાબ તો આપવો જ પડશે!

રક્ષણમંત્રી : પણ એ શ્રીયુતોને નોંધ એ છે શું? અને તો હજી એ સમજણ પડતી નથી.

મંત્રી : વાંદરે વાહ! તમે પણ ઠીક પૂછો છો! તમે જોયો છો કે નગો છો? શું નોંધ એ છે? એમને બધું જ નોંધ એ છે. એમને સમાન હક્ક નોંધ એ છે. તમે જે કરો છો તે બધું કરનારો હક્ક એમને નોંધ એ છે. (હસે છે) આપણા દેશમાં એ પરદેશનો વાપરો આજકાલ વાયો છે.

ર. મંત્રી : પણ સમાન હક્કની રચના બાજી તો આપો. આપણે કરીએ તે બધું થોડું જ એમનાથી ચર્ચા? કુદરતે કામની વહેંચણી કરી છે તે બાજી બાજી ચકાવ?

શિક્ષણમંત્રી : એમનું તો કહેવું છે કે આ કામની વહેંચણી તો સમાન કરી છે, એટલે બાજી ચકાવ. એ માન્યતા કંઈ બોલી નથી.

ધારામંત્રી : શું કહો છો? (હસે છે અને બીજા પણ હસે છે.) જુઓ, સાંભળો,

એમને શું નોંધવું છે તે (હાથવટી મથાવતાં) એક તો રાજકીય હક્ક; એટલે કે મંત્રીપદે ચૂંટાવાનો અધિકારનો આને એમને નથી. બીજું, જ્યાં જ્યાં સીઓ ધંધો કરી શકે ત્યાં પુરુષો પથ્થુ કરી શકે એ અધિકાર (વળી બધાં હસે છે.)

અર્થમંત્રી : આ બધું કરવાને પુરુષો બહાર પડશે કે કેમ એ જ શંકા છે. પરંતુ જો એમની ઇચ્છા હોય તો એ અધિકાર આપવામાં મને વાંધો નથી.

ધા. મં. : અરે આગળ તો સાંભળો. આટલેથી જણ થતું હોય તો તો કીક જ તો (કરી મથાવતાં) સામાજિક હક્ક બાબત ધારાઓ બહસવાનો સીઓ અનેક પુરુષને પરથી શકે એને માટે પ્રતિજ્ઞા કરવાનો.

ર. મં. : એમાં કંઈ ખોટું નહિ. આને તો એ છૂટનો પુરુષ, કુરુપયોગ થાય છે. માટે એ બાબત કંઈ કરવાની જરૂર છે જ.

ધા. મં. : હા, પણ હવે તો એથીયે આગળ જઈ છૂટાછેડાનો પથ્થુ કાપદો માગે છે, તેનું શું ?

શિ. મં. : એ તો બરેબર છે. એક પતિવતરે એક પત્નીવત જ્યાં હોય ત્યાં સમવિચ્છેદની જરૂર છે, નહિતર સગન એ જન્મજરૂર બંધન થાય.

ર. મં. : અરે શું કપાળ થાય ! એ માગણી તો ના જ સ્વીકારાય. પછી આપણા સમાજનું શું થાય ! દરેક જણ છૂટાછેડા કરવા તૈયાર થાય એટલે ચર્ચા ગુપ્ત !

શિ. મં. : કારણ વિના કોઈ છૂટાછેડા માગે ?

ર. મં. : અરે, હા-તે શા માટે નહિ ? એક વખત છૂટ આપો એટલે બધું કરે, આ સુરિયા દેશનો જ હાથબો ને.

શિ. મં. : તમે પણ શું આવી વલિવાત

વાંતો કરો છો ? આપણે છૂટાછેડા માટે શરતો મૂકીએ એટલે વિનાકારણે કોઈ સમવિચ્છેદ કરી શકે નહિ.

ર. મં. : જુઓને હું તો મારી વાત કરું. મારો પ્રતિ તફા અંબણ છે. કાલે બીજી હું એને છૂટાછેડા આપું તો એ બિચારો જાય ક્યાં ? અને એવા અશિક્ષિત પુરુષો આને તો કરોડો પડ્યા છે. એ બધાનું ધાય શું ? માટે એ સગન વિચ્છેદની તો વાત જ ના કરશો.

શિ. મં. : “અશિક્ષિત” હોય ત્યારે છૂટા છેડા આપવાનું કોઈ કહેતું નથી. બાકી તમારો પ્રતિ ગાંડો હોત, તો જરૂર તમે બીજાવાર પરણવાનો વિચાર કર્યો હોત” (બધાં હસે છે).

ર. મં. : “ના, બહેન ના. મારી આમળ છૂટાછેડાની તો વાત જ ના કરશો. બીજા બધી વાત આપણને કબૂલ છે.

સુ. મં. : તમે નકામી તકરારો કરો છો. કંઈ નિષ્ણેષ પર આવો તો સારું. આ અરજદાર મંડળ તો હવે આવી પહોંચશે. એને જવાબ શો આપીશું ?

(અકળામણનો દેખાવ કરે છે.)

અધ્યા મંત્રીઓ : તમારો પોતાનો શો અભિપ્રાય છે ?

સુ. મં. : એ તો બધાં મળીને નક્કી કરો તે અમાણે મારે કરવાનું છે. જો કે છૂટાછેડાની બાબતમાં તો હું રક્ષણમંત્રી સાથે સંમત થાઉં છું. છૂટાછેડાની વાત તો વધારે મડતી કહેવાય. અને લાગે છે કે આ બાબતમાં આપણા નેતા સીતાજીની સલાહ લેએ.

ર. મં. : અરે આમાં એમને ક્યાં વચ્ચે પાડો છો ? એમને તો પુરુષો માટે

- સદાત્યુતિ છે. એટલે જરૂર પુરોનો
માગણી સ્વીકારવાનું કહેશે.
- ધા. મં. : નાના એવું તો નથી. જે
એમને બધી રિયતિ સમજાવી છે. હમણાં
સનાતનીઓને ગુસ્સે કરવામાં કાયદો
નથી, કારણ કે થોડા જ વખતમાં પાછી
ચૂંટણી આવે છે, વગેરે કહીને. એટલે
એ જરૂર આ માગણીઓને કાઢું
નહિ આવે.
- (એક સીપાર્થ પ્રવેશ કરે છે)
- સી સિપાર્થ (નમન કરીને) : આપ નામદારને
મળવા પોલીસ કમિશનર સાહેબ પધાર્યા
છે. ખૂબ જરૂરી કામ છે એમ કહે છે.
- સુ. મં. : આવવા દો ત્યારે. (સિપાર્થ
નમ્ર છે, પોલીસ કમિશનર-એ પણ ઓ
જ છે એ કહેવાની જરૂર નથી-પ્રવેશ
કરે છે અને બધાને નમે છે)
- સુ. મં. : કેમ શું જરૂરી, કામ છે? કંઈ
તોફાનભોજન તો નથી થયું ને!
- સી. ક. : "નાજી... દજી સુધી તો નહિ.
પરંતુ આપ નામદારને ખૂબ નહિ
હોય કે આજે એક નહિ, પણ બે સર-
કસો આ તરફ આવવા તીકબ્યાં છે.
એમના પ્રતિનિધિઓને મળવા નામદાર
મુખ્ય મંત્રીજીએ એક જ સમય આપ્યો
હોય એમ ધારે છે.
- સુ. મં. : "એ, સરકસ! શું બન્ને જુદાં-
જુદાં છે? આમાં કાંઈ ભૂલ થઈ છે.
- ધા. ક. : જ, હા; એક સરકસ સનાતની-
ઓનું છે, બીજું સુધારાપક્ષનું. એકને
બેખિત સમય આપ્યો છે, અને બીજાને
નામદાર ટેકોરના પર એ જ સમય
આપ્યો છે.
- સુ. મં. : મેં તો જાણ્યું કે એ એક જ દરો
એટલે ત્યારે હવે શું કરીશું?
- ર. મં. : બન્ને સરકસ જુદેજુદે દરવાજેથી
આવે એવા બંદોબસ્ત કરો. એના પ્રતિ-
નિધિઓને એક પછી એક મળીશું.
- ધા. મં. : પણ પહેલાં કેને અને પછી કેને?
- ર. મં. : એ તો પહેલાં તે પહેલાં. જે પહેલું
આવે તેને પહેલાં મળીશું. પણ પોલીસ
કમિશનરને, તમે જેને કે બન્ને વચ્ચે
અધ્યક્ષમણ ન થાય.
- ધા. ક. : જ, હા. (નમન કરીને જાય છે.)
- ધા. મં. : સ્થો, આપણી મંજૂરણનો સુકારો
આવે.
- સુ. મં. : કેવી રીતે?
- ધા. મં. : આ સનાતનીઓને સુધારા ભેદતા
નથી. સુધારાવાળાને સુધારા ભેદએ છે.
આવી રિયતિમાં સરકારને તટસ્થતા જ
શોભે!
- સી. મં. : એ કંઈ બરાબર ના કહેવાય.
આપણે બીજી ધણી સામાજિક બાબતોમાં
તટસ્થ રહ્યા નથી. તો પછી આ પુરોનો
બાબતમાં તટસ્થ રહીશું તો એક બહાનું
ગણાશે. આપણે તો સમાજને શું છટ છે
તે ન્યાયની દ્રષ્ટિએ વિચારવાનું છે.
- સુ. મં. : "એ તો ઠીક છે. પણ સુધારાવાળાના
વિચાર તમે જાણો છો કે આપણી પુરાણી
સંસ્કૃતિથી વિરુદ્ધ છે. આજકાલ જેને
પરદેશનો અને નવા વિચારનો પવન વાયો
છે તે જ આવી માગણીઓ કરે છે. બધા
પુરોને પણ આ માગણીઓ કમજ નથી.
તો પછી એવા થોડાને શા માટે મદત
આપશું?"
- સી. મં. : આમાં બદલતીનો સવાલ ના હોય.
આમાં તો ન્યાયાન્યાયનો સવાલ છે. પણ
તમે જે ચોક્કસ નિર્ણય જ કર્યો, હોય તો
પછી રપટ કેમ કહેનાં નથી?
- ધા. મં. : "અરે જાહેન! રાજ્યમતમાં તે
કંઈ રપટ થાય છે? આપણી જમ્યા

સંભળવી હોય તો બન્નેને પુરા રાખવા જણાં છે તેમાંથી પાંચેક સ્ત્રીઓ છે. બાકીના પુરુષો, સ્ત્રીઓ પુરુષોને દારી લાવે છે; અને પછી એમને આગળ કરે છે. પુરુષોના, પ્રદેરવેશ જાતજાતના છે: ટોપી, પાંખડી, ફેટો, વગેરે અનેક જાતના મરતક-વેશ છે. તે જ પ્રમાણે કપડાંની વિવિધતા. પુરુષોમાં કેટલાક દાદીમૂછવાળા છે, કેટલાક એકલા મૂછવાળા અને કેટલાક દાદી, મૂછ તેમજ માથાના વાળ વિનાના છે. એક પુરુષની કડમાં તો બાળક પણ છે. આખી સુધાકાત દરમિયાન પુરુષનું શ્યામ બાળકમાં જ છે. પુરુષો આવીને સંભાળ લાવે ખેંસે છે. એમનામાં આગળ પડીને બોલવાની હિંમત નથી. એટલે પ્રતિનિધિ-ઓની ઓળખાણ એમાંની એક સ્ત્રી કરાવે છે. બધી સ્ત્રીઓના વાળ ૫'૬-૬'૦-૬'૩ છે.)

[અદારથી ખૂબ અવાળે સંભળાય છે. જુદીજુદી ઘોષણાઓના અવાજ કાને પડે છે. એક બાજુથી 'પુરુષોને સમાન હક્ક આપો,' 'પુરાણા કાયદાનો નાશ કરો' વગેરે સુધારા-પક્ષની ઘોષણા સંભળાય છે. તો બીજી બાજુથી 'સનાતન એજ સત્ય છે.' 'જૂનું એટલું સોનું' વગેરે સનાતનીઓની ઘોષણા કષ્ટગાયર થાય છે—બન્ને પક્ષ કાણુ વધારે ભેરથી પોકારે તેની હરીફાઈમાં જિતપાં હોય એમ લાગે છે. પ્રધાનો કાને હાથ દે છે. એટલામાં પો. ક. પ્રવેશ કરે છે.]

પો. ક. : (નમન કરીને મુખ્ય મંત્રીને) નામદાર! બન્ને સરખો. એકજ સાથે આવ્યાં છે. આપ કોને પહેલાં મળશો?

મુ. મં. : (મંત્રીઓ તરફ ફરીને) આ તો ભારે પંચાત! હવે બોલો પહેલાં કોને મળીશું?

ધા. મં. : (મુજવણુને તોડ કાઢવા) ચાક્રો નાખો ચિહ્નો. એમાં જે પહેલો આવે તેને પહેલાં મળીએ. (ચિહ્નો નાખે છે. મુ. મં. એક ઉપડોને. ધા. મં. એ લઈને વાંચે છે.) સનાતનીઓને પહેલાં મળવાનું આવ્યું (પો. ક.ને) સનાતની મંડળના પ્રતિનિધિઓને પહેલાં મોકલો. (પો. ક. જાય છે. અરજદાર મંડળનું સ્વાગત કરવા મંત્રીઓ કપડાં ઠીકઠીક કરી ગંભીર મોં કરી બેસે છે. મંડળ આવે છે. અગિયારેક

શ્રી. :—(દાદી મૂછવાળા, માથે મોટા ફેટાવાળા તરફ હાથ બતાવી) આ શ્રીયુત તારાસિંગ આ અરજદાર મંડળના આગેવાન છે. (બીજાઓ તરફ અનુક્રમે હાથ કરી) આ શ્રી. ગોકુળદાસ, આ શ્રી. અભેયેન્દ્ર, આ શ્રી. કૃષ્ણપ્રસાદ, આ શ્રી. માધવરાવ, આ શ્રી. રામલાલ. (સ્ત્રીઓ તરફ ફરી અનુક્રમે) આ શ્રીમતી સત્યભામા, આ શ્રી રુકિમણી. આ શ્રી જનકીદેવી, આ શ્રી શકુન્તલા અને હું પોતે ભદ્રંભદ્રા. (જેની જેની ઓળખાણ કરાવે છે તે બધા જીડી જીડીને પ્રધાનમંડળને નમે છે.)

(ભદ્રંભદ્રા તારાસિંગને જીભ યથને બોલવાનો ઇશારો કરે છે. તારાસિંગ જીભ યથ ગળવામાંથી કામળાદાદી જેમતેમ વાંચે છે. એમનો ગમરાટ રૂપે જણાય છે.)

તારાસિંગ : (વાંચતાં) નેક નામદાર મુખ્ય મંત્રીજી અને અન્ય પ્રધાનો! અમે ત્રીયે સહી કરનાર અરજ કરીએ છીએ કે આજે પુરુષોના સમાન હક્કની ચળવળ

ચલાવનાર, નામદારોને જી મુંચતું સમજાવી,
આપણું પવિત્ર સનાતનશાસ્ત્રમાં ફેરફાર
કરવાની ફરજ પાડે તેની સામે અને અમારો
સખ્ત વિરોધ દર્શાવવા આપણા છીએ.
આપણા પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે
પુરુષોની ફરજ ગૃહ અને જાળકા સંભા-
વાની છે. એ પવિત્ર ફરજ મૂકીને પુરુષો
ગૃહ બહારના ક્ષેત્રમાં પડવા આંગે એ
તદ્વર્તન શાસ્ત્રવિરુદ્ધની વાત છે. આવી
શાસ્ત્રવિરુદ્ધની ચળવળને સરકારે દગ્ગાવી
દેવી જોઇએ, એવી અમારી આગણી છે.
શાસ્ત્ર તો ધૃષ્ટિરહિત બહિસ છે. એ કંઈ
મનુષ્યોના લખાયેલાં નથી. શાસ્ત્રો આપણને
ઔપુરુષના ધર્મ સમજાવે છે, આ ધર્મ વિરુદ્ધ
આચરણથી આપણો સંભાળ નાશ પામશે.

શાસ્ત્રના આધારે પુરુષો સ્વતંત્રતાને લાયક
નથી. જાળપણમાં એમણે માતાની હાંપ નીચે,
યોવનમાં પત્નીની, અને ધડપણમાં પુત્રીની હાંપ
નીચે જીવન વ્યતીત કરવાનું છે એવું શાસ્ત્રનું
વચન છે. ન સ્વાતંત્ર્ય નરોડ્દર્શિત ! (આ
હેલાં શબ્દો ધણા જ અચકાઈને જોશે છે.)
પુરુષે તો પત્નીવ્રત પાળી, પવિત્ર જીવન ગાળ-
વાનું છે. આ શાસ્ત્રના વચનને ભંગ કરવામાં
મોટું પાપ સમાયું છે. જ્યાં પાપ વધે ત્યાં
ધર્મનો હોપ યાય; અને ધર્મનો હોપ એટલે
વિનાશ. પ્રાચીન કાળમાં મોટા સાધુ પત્નીવ્રત
પુરુષો યર્ષા ગયા છે. એમણે ધાર્મિક જીવન
આણીને જ આપણા દેશની કીર્તિ ઉજ્જવત કરી
છે. એમનાં ઉજ્જવત દ્રષ્ટાંતો હતાં, આજના
પુરુષો કેવળ પરદેશી વિચારોમાં તથાઈ શાસ્ત્ર
વિરુદ્ધ ચળવળ ચલાવે એ મૂર્ખતા છે. આપ
નામદારોને એવી નાદાનીને ઉત્તેજન નહિ
આપવા અમારી નમ્ર અરજ છે.

અમે છીએ આપ નામદારોના નમ્ર સેવક

અ. સૌભાગ્યવાન તારાસિંગ

ગાકુળદાસ

એભેચંદ
કૃષ્ણપ્રસાદ
માધવરાવ
રામલાલ
અને બીજા બધાં.

(અરજ વાંચીને તારાસિંગ કામળ મુ.
મં.ને આપે છે અને બેસી નીચ છે. મંત્રીઓ
થોડીવાર એક બીજાની સામે જોયા કરે છે.
પછી મુ. મં. જગજગ આપે છે.)

મુ. મં. :- તમારી અરજ જરાખર છે. પરંતુ
તમે જાણો છો કે સરકારને તો બનને
જાણુઓનાં જીવન જોઇએ. અત્યારે સુધારો-
પક્ષનું અરજદારમંડળ પણ બહાર બેઠું
છે. એમનું કું-કહેવું છે તે સાંભળી લીધા
પછી જ અમે થોડાવાંચ વિચાર કરી
શકીએ.

(પુરુષો તો આનો ઉત્તર શો આપવા તો
સમજતા નથી. એટલે બદ્ધબદ્ધ જોશે છે.)

લદ્દલદ્દા :- આપની વાતો સત્ય છે. પરંતુ
શાસ્ત્રની જાળતમાં એ જાણુ હોય જ નહિ.
શાસ્ત્ર કયાં તો સત્ય છે કે કયાં તો નથી,
એ સત્ય હોય, તો પછી એવા ફેરફારની
શી જરૂર ? અસહ્યની જે ચાલુ આવ્યું
છે તેથી દેશને નુકશાન થયું નથી. તો
પછી એમાં ફેરફાર શા માટે ? જો આપ
નામદારોને શાસ્ત્રના સત્ય વિશે શંકા
હોય—

મુ. મં. :- (વચ્ચે જ) ના, ના; એમ નહિ.
પરંતુ શાસ્ત્રમાં જુદેજુદે વખતે જુદાજુદા
ફેરફારો કયાં નથી થયા ! શાસ્ત્રકાર પણ
એક નથી, પણ અનેક યર્ષા ગયા છે.
જુઓને, આને વિધુરો બીજા વાર લગ્ન કરે
છે, તેને માટે ઠાઈને વધિાં લીધો નથી.
તારાસિંગ. (હિંમત એકઠી કરીને) શિવ !
શિવ ! શિવ ! પંથ સાહેબ કેટલા વિધુરો
આને ફરી પંચે છે ? સમજું પુરુષો

એવા નવા કંઈમાં પડતા નથી.

સુ. મં. : એ તો કંઈ દ્રષ્ટિએ જુઓ છો તે પર આધાર રાખે છે. માટે અમુક ફેરફાર થાય તેથી એ બરાબર છે એમ માનવાને કારણ નથી. શાસ્ત્રમાં, યોગ્ય ફેરફાર થવા જોઈએ એમ હું, તો માનું છું. પરંતુ, એ ફેરફાર આપણી પવિત્ર પ્રાચીન ભાવનાને અનુકૂળ હોવા જોઈએ, એમ પણ મને લાગે છે.

સત્યભામા : મૂળ વાત તો એમ છેને, આ સુધારાવાળાઓ ફેરફાર કરવા માગે છે તે કંઈ રીતે આપણી પ્રાચીન ભાવનાને અનુકૂળ છે ? શાસ્ત્રમાં પુરુષોને ગૃહના દેવ માન્યા છે, ગૃહના રાગ માન્યા છે. આવું મહત્વનું પદ છોડીને ગૃહસ્થદારની જાળમાં પડી એમણે શા માટે હલકા પડવું જોઈએ, તે જ હું તો સમજી નથી શકતી.

શિ. મં. : “ગૃહદેવતું પદ પુરુષોને કદાચ એક વખત હશે, આજે તો વસ્તુરિથતિ જુદી છે. પુરુષપૂજના ક્વિસોં હવે ક્યાં રહ્યા છે ? આજે તો એની રિથતિ ગૃહમાં ગુલામ જેવી છે.

રુકિમણી : આ તો સાહેબ ! અતિશયોક્તિ છે. એ તો આ નવા જમાનાના પુરુષો એવી વાતો કરે છે. બાકી, પુરુષોને દુઃખ શું છે ? સ્ત્રીઓ રજા અને પુરુષો ખાવ. એક ધરનું અને બાળકાનું કામ એને કરવું પડે એ કંઈ બહુ કહેવાય ?

અ. મં. : બહુ નહિ ત્યારે એ બોલું છે ?

ભદ્રંભદ્રા : એ તો ધર્મનો પ્રશ્ન છે. ગૃહ અને બાળકને સંભાળવાની ફરજ પુરુષને માથે છે. પોતપોતાના ધર્મનું આચરણ કરવું એવું શાસ્ત્રનું કથન છે.

ધા. મં. : (જરા મસ્કરીને અવાજે) જુઓને, મેં પણ શાસ્ત્રનો બહુ સારો અભ્યાસ કર્યો છે, અને એ પુરાણી પ્રથા

વિશે મને બહુ માન છે. એક વસ્તુ આપને પૂછું. શાસ્ત્રમાં તો એમ પણ કહ્યું છે કે પુરુષો તાડનને પણ પાત્ર છે. આપ શ્રીમુતો એ બાબત શાસ્ત્રમાં કંઈ ફેરફાર, કમજોરી કે નહિ ?

તારાસિંહ : “સાહેબ અમે તો બોલેલા નથી. પરંતુ પુરુષને માટે તાડનવિધિ શાસ્ત્રમાં લખી હોય તો એમાં કંઈ બોલું નથી. ‘પ્રુષે નર પાધરો’ એ આપણી અનુભવ-જૂની કહેવત છે. એટલે આપ એ દલીલથી અમારો વિરોધ બોલો નહિ કરી શકો.

ભદ્રંભદ્રા : શાસ્ત્રમાં તાડન માટે એમ કહ્યું છે કે મર્તા પુત્રસ્ય દાસસ્ય પ્રેપ્યો ભ્રાતા, ચ સોદર : ।

પ્રાપ્તાપરાધાસ્તાહ્યાઃ સ્યુ રજ્જવા ઘેણુદ લે નવા ॥ એટલે

પુરુષે અપરાધ કર્યો હોય તોજ એ તાડનને પાત્ર થાય. આપે થોડા વખત પર ન્યાયમૂર્તિ ધર્મિષ્ઠાનો ચુકાદો વાંચ્યો હશે. થોડા વખત પર જ એવો કિસ્સો બન્યો હતો. પત્નીએ પતિને ખૂંચ માથો અને એ કિસ્સો કચેરીમાં ગયો. ન્યાયમૂર્તિએ ચુકાદો આપતાં કહ્યું કે પતિને મારવાં એ શાસ્ત્રાધારે ઓના અધિકારની વાત છે એટલે સ્ત્રીનું આચરણ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ નહોતું. એમ કહી ને સ્ત્રીને છોડી મૂકી. આવી ન્યાયમૂર્તિઓનાં હાથમાં જ આપણો સનાતનધર્મ સુરક્ષિત છે.

સુ. મં. : મેં આપની વિદ્વતાભરેલી દલીલો સાંભળી. આપને મેં જવાબ પણ આપ્યો છે કે જે યોગ્ય હશે તે અમે કરીશું. હવે આપ સિધાવો તો અમે બોળાં મંડળની મુલાકાત લઈ શકીએ.

ભદ્રંભદ્રા : (બેઠાં બેઠાં અથ જતાં જતાં) અમે તમારે વિશ્વાસે છીએ. શાસ્ત્રમાં ફેરફાર કરશે તો સમાજનું સત્યાનાથ

વળશે એટલુંજ આપને ફરીને કહું છું.
(જ્યાં જાય છે. મંત્રીઓ કંટાળાથી આજસ
મરડે છે, અને એક બીજા સામે જોઈ
હસે છે.)

ધા. મં. : શી એમની દલીલો !

સુ. મં. : (હસતાં) કેમ મારો જવાબ તો
જરોઅર હતો ને ?

શિ. મં. : આ બીજા મંડળને શો જવાબ
આપશો તે મારે જણવું છે. એ કંઈ એમ
સહેલાઈથી બોલવાય એમ હું માનતો
નથી.

(બીજું મંડળ દાખલ થાય છે. આમાં
જ્યાં જ પુરુષો છે-દાદી, મૂઠા વિનાના અને
કેટલાકના વાળ 'બોજી' છે. મંત્રીઓ ગંભીર
ધર્મ પોતપોતાની જગા પર ઠીક બેસે છે.)

મંડળનો આગેવાન : (જમણી બાજુ
કરાવતાં) મારું નામ વિદ્યાપતિ છે. આ
બાઈઓ અનુક્રમે લક્ષ્મીધર, રમાનાથ,
ઉમાશંકર, રાધારમણ, ચંદ્રાપીઠ, કાળિદાસ,
ભવશ્રુતિ, અગ્નિમિત્ર અને પાણ્યામાર્ગ છે.
(જ્યાં પ્રધાનોને નમે છે અને બેસે છે.)

સુ. મં. : બોલો આપનો શી ઇચ્છા છે ?

વિદ્યાપતિ (સંકોચ વિના છૂટથી બોલે છે)
આપની આજળ કેટલીક માણસીઓ
મૂઠવા અમે આવ્યા છીએ. એ માગણીઓ
આ નિવેદનમાં દર્શાવી છે. આપની સમક્ષ
એ નિવેદનમાંથી વાંચવાની રજા લઉં છું.
આ નિવેદન પર સહી કરનારાની સંખ્યા
ખૂબ મોટી છે એ પણ આપ જોઈ
શકશો. તેમજ એકલા પુરુષોની જ
નહિ પરંતુ જે સ્ત્રીઓ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યમાં
માને છે એમણે પણ એમાં સહીઓ કરી
છે એ પણ આપ જોઈ શકશો. [વાંચે છે.]
નામદાર મુખ્યમંત્રી અને અન્ય પ્રધાનો !

આને વર્ષોથી દેશની સ્થિતિ અધમ થતી
ચાલી છે, અન્ય દેશોની સરખામણીમાં આપણો
દેશ પછાત છે, તેનું મુખ્ય કારણ તો દેશની
લગભગ અરધી વસ્તી અજ્ઞાન તેમજ ગુલા-
મીમાં સડે છે. પુરુષો, જેમના હાથમાં ભવિષ્યની
પ્રજ્ઞના શિક્ષણનો આધાર છે, તે જ આને
અશિક્ષિત છે. એટલે ભવિષ્યની પ્રજા ખાતર
અને દેશને ખાતર પણ આ સ્થિતિ નબાવવી
ઇષ્ટ નથી.

પુરુષો અશિક્ષિત છે. કારણ કે એમનું
રથાન આને સમાજમાં ઊતરતું છે. પુત્રીની
ફળવણી પાછળ રાજ્ય તેમજ માતાપ નેટલા
પૈસા ખરચે છે તેટલા પૈસા પુત્રના શિક્ષણ
પાછળ ખર્ચતાં નથી. આ અજ્ઞાન એમની
આર્થિક અને તેને લીધે સામાજિક તેમજ
રાજકીય અવદશાનું કારણ છે. માટે અમારી
પ્રાર્થના છે કે પુરુષોના શિક્ષણનો સ્વધા
બનતી ત્વરાએ હાથમાં લેવો અને એક પણ
પુરુષ અશિક્ષિત ના રહે તેને માટે યોગ્ય
પગલાં લેવાં.

પુરુષના શિક્ષણની વચ્ચે આવનાર સમા-
જિક બંધનોનો પણ સાથેસાથે નિકાલ
લાવવાની જરૂર છે. મૂઠનો બોળે, બાળકોનાં
લાલનપાલનનો બોળે. નાની વયથી પુરુષો પર
પડે, તો એમનાથી આગળ શિક્ષણ લઈ શકાય
નહિ, માટે બાળલગ્નની પ્રથા નાબૂદ કરવાની
જરૂર છે. બાળલગ્નને લીધે સંતતિ પણ
વધે છે, અને તેથી લાખો પુરુષોને આજીવન
બીજાં કાચી માટે અવકાશ રહેતો નથી. તેથી
કરીને સંતતિનિવર્તનનો પ્રયત્ન પણ હાથમાં
લેવો જોઈએ.

લગ્નસંસ્થાને પણ સુધારવાની આવશ્યકતા
છે. સ્ત્રીઓ ગમે તેટલી વાર લગ્ન કરી
શકે છે, આને પુરુષો તો એક જ સી કરી
શકે-પછી એ ગમે તેવી હોય. તેઓને

રોખતી પણ ના હોય, અથવા તે ગાંડી પણ હોય, તોપણ પુરુષને એની સાથે આખો જન્મારો કાઢવાનો. આ એકતરફી સંરથા સુધારવાની જરૂર છે.

એકપત્ની અને એક પતિનો કાયદો થવાની જરૂર છે, પણ સાથેસાથે લગ્ન બંધનરૂપ ન નીવડે માટે અમુક કારણસર લગ્નવિચ્છેદની પણ છૂટ આપવી જોઈએ. એ કારણો બેમાંથી એક ગાંડું હોય, એકે બીજાનો ત્યાગ થયો હોય, બેમાંથી એકને ખરાબ અથવા અસાધ્ય રોગ હોય, ઇત્યાદિ.

પુરુષની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા માટે એને પણ માતા તેમજ પત્નીની સંપત્તિમાં વારસાનો હક્ક મળવો જોઈએ. તે ઉપરાંત જે ને ક્ષેત્રો ધંધાથે અથવા નોકરીને અંગે સ્ત્રીઓ માટે ખુલાં છે, તે ક્ષેત્રો પુરુષો માટે પણ ખુલાં હોવાં જોઈએ.

રાજકીય બાબતમાં તો એક જ માગણી કરવાની છે: અને તે એ કે આને પુરુષને મંત્રી થવાનો ને અધિકાર નથી, તે અધિકાર એમને મળવો જોઈએ.

“ આ દ્વંદ્વાણમાં અમારી વિગતિ છે. અમે આપનો અમૂલ્ય વખત લેવા માગતા નથી. અમને સાંભળવાની આપે આ તક આપી છે તે બદલ આભારી છીએ.

લી. આપના નમ્ર સેવકો,

શ્રી. વિદ્યાપતિ

“ લક્ષ્મીધર

“ રમાનાથ

“ ઉમાશંકર

“ રાધારમણ

“ ચંદ્રાપીઠ

“ ઠાણિદાસ

“ ભવશક્તિ

“ અગ્નિમિત્ર

“ બાણાચાર્ય

અને બીજા અનેક

(વાંચીને ખેસે છે)

સુ. મં. : તમારી માગણીઓ કેટલીક તો વાંચાઈ છે. (મંડળમાં આશા પ્રગટી હોય એમ મોંપરથી લાગે છે.) પરંતુ કેટલીક દલીલો સાથે હું સંમત થઈ શકું એમ નથી.

વિદ્યાપતિ : ઈઈ દલીલો.

સુ. મં. : સામાજિક બાબતોની, શિક્ષણને અંગેની તમારી માગણી કબૂલ છે. પુરુષોને શિક્ષણની જરૂર છે જ. પરંતુ કેવું શિક્ષણ આપવું એ જ પ્રશ્ન છે. સ્ત્રીઓનું તેમજ પુરુષનું શિક્ષણ એક જ હોવું જોઈએ, કે જુદું, એ પ્રશ્ન તમે કબૂલ કરશો કે મોટા છે.

લક્ષ્મીધર : સ્ત્રી પુરુષનું શિક્ષણ જુદું હોય એ કેમ બની શકે ?

શિ. મં. : શા માટે નહિ ? બધા પુરુષો ઓછા જ બહાર નોકરી કરવા જવાના હતા ? જે ગૃહ સંભાળે તેને તો ગૃહને લગતું શિક્ષણ જોઈએ ને ?

વિદ્યાપતિ : હા, પણ એ તો બિનબિન ક્ષેત્રને અંગે. પરંતુ જે શિક્ષણ મનુષ્યત્વ બિલવવાને માટે જોઈએ તે તો બન્નેને સરખું જ હોય ને ? કારણ કે મનુષ્યત્વ તો બન્નેમાં છે.

સુ. મં. : એ તો ખરાબર છે. એ બાબતનો આપણે જરૂર વિચાર કરીશું. એકાદ સમિતિ એને માટે ખાસ નીમીશું. તેમાં આપના જેવા મદદ કરશે તો આપણે ધણું કરી શકીશું.

વિદ્યાપતિ : (ખૂશ થતાં) આપ એ બાબત સત્વર પગલાં શો એવી અમારી વિનંતિ છે. હવે સામાજિક પ્રશ્નો બાબત આપને શો વાંધો છે ?

ર. મં. : આ તમારા સંતતિનિયમન બાબતના વિચારો મને માન્ય નથી. દેશના રક્ષણ માટે જેટલી વધારે પ્રજા

જન્મે તેટલું સારું છે. પરંતુ એ રક્ષણને
પ્રશ્ન ના લક્ષ્યે 'તોપણ તમારા વિચારો
તદન અસ્વાભાવિક અને ધર્મવિરુદ્ધ છે.

ઉમાશંકર : (આ બાપણને શબ્દે શબ્દે હિરો-
રાય છે. અને પૂરું થતાં જવાજ આપે છે.)

એટલે તમે શું કહેવા માગો છો ?
તમારે છોકરાં હિરોવાનાં હોય તો ખબર
પડે. અને વળી ધર્મશાસ્ત્ર ક્યાં કહે છે
કે કોડીજાં છોકરાં હિરવન્ન ક્યાં જ કરવાં ?

ધર્મશાસ્ત્રોએ પણ મયોદા મૂકી છે.
'અદ્યપુત્રવાન્ મવ' એ આશીર્વાચન
ગણાય છે. જોકે આ જમાનામાં તો
આઠની સંખ્યા પણ વધારે પડતી છે.

૨. મં. : આજ તમારી પરદેશી વિચારોની
ધેલછા ! આપણાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે લગ્ન
તો પ્રજોત્પત્તિ માટેની પવિત્ર સંસ્થા
ગણાય છે. જે લગ્ન કરે છે તેણે તો
આજીવન પ્રજોત્પત્તિ પાછળ જ મંડ્યા
રહેવાનું. બાળક ન જોધ્યે તો પરણો છો
'શું કામ ?

ઉમાશંકર : (વિશેષ હિરોરાઈ) આ 'ધર્મ-
શાસ્ત્રો' 'ધર્મશાસ્ત્રો'ને નામે જ આમારા પર
સરસાઈ ભોગવો છો ! તમારાં ધર્મશાસ્ત્રોએ
જ લગ્ન ફરજિયાત ક્યાં અને હવે
દાઝ્યા પર ડામ દેવા પૂછો છો કે લગ્ન
કેમ કરો છો ? અમે કંઈ નવો વિચાર
દર્શાવીએ અને તે તમારા વિચારોની
વિરુદ્ધ હોય એટલે અમારી પરદેશીની
ધેલછા ! તમને ઠીક બહાનું મળ્યું છે !

સુ. મં. : (થંડા પાડવા) આ સંતતિનિય-
મનો પ્રશ્ન અટપટો છે એ તમે કબ્બ
કરશો. એને પણ બે બાજુ છે. આરો-
ગ્યની દૃષ્ટિએ આ પ્રશ્ન વિચારાય એ
બધું છે. તો આપણા આરોગ્યમંત્રી શું
કહે છે તે સાંભળીએ.

વિદ્યાપતિ : દરેક પ્રશ્નને બે બાજુ હોય છે.

આપણે તો બધી રીતે કઈ સારી બાજુ
તે વિચારવાનું છે. બાકી, તમારા વિચારો
રથી આમારા વિચાર વિરુદ્ધ હોય, માટે
પરદેશીની ધેલછા એમ કહી અમારું
અપમાન ના કરશો.

સુ. મં. : (આ. મં.ને બોલવાનો ઇશારો કરતાં)
ના, ના; તમારું અપમાન કરવાનો જરાય
ધરદો નથી. જુઓ, આરોગ્યમંત્રી શું
કહે છે ?

આ. મં. : અતિસર્વવ્ર ઘર્જયેત્ । એ સૂત્ર
તો બહુતું જ છે. એટલે વિશેષ કહેવાનું
રહેતું નથી. પ્રશ્ન માત્ર એટલો જ કે 'અંતિ'
કોને કહેવા ?

ઉમાશંકર : એ પ્રશ્ન જ મોટો છેને ?

આ. મં. : એક બાજુસ તંદુરસ્ત હોય તો
વધારે મહેનત કરી શકે. બીજો કમતાકાત
હોય તો બોધી મહેનત કરે. એટલે
મનુષ્યે કેટલી મજૂરી કરવી, કેટલું કામ
કરવું, તેને માટે તો આપણે એક કાયદો
કરી શકતા નથી.

ઉમાશંકર : પણ જે કમતાકાત હોય તેને
તો કહો કે નહિ, કે મહેનત બોધી
કરવી ?

આ. મં. : જરૂર. એવાંને સલાહ આપવી
એ તો દાકતરોનો ધર્મ છે. પણ એ
સલાહ માટે ખાસ કાયદાની કે ખાસ
દવાખાનાંની જરૂર અમને લાગતી નથી.

ઉમાશંકર : અમને તો લાગે છે. કારણ કે,
નહિતર ખબર નહિ પડે કે સલાહ ક્યાં
માગવી ? અને બધા જ દાકતરો સારી
સલાહ આપતા પણ નથી. લોકો તન્દુ-
રસ્ત થાય, તો એમની કમાણી બોધી
ચાય ને ?

સુ. મં. : આરોગ્ય મં. નું કહ્યું તમે સમજ્યા
નહિ. આ જાતના પ્રશ્નને બ્યક્તિ પર
છોડવો એ જ સારું છે. દાકતરો તો આરો-

અમી દષ્ટિએ સલાહ આપે, બીજી દષ્ટિએ નહિ.

લક્ષ્મીધર : આમાં તો આર્થિક દ્રષ્ટિને પણ વિચાર કરવાનો છે. એક કુટુંબમાં ધણી માણસો હોય તો એનું જરૂરપોષણ કરવું કેટલું અઘરું પડે ?

મુ. મં. : આપણે એ પ્રશ્ન આના સંબંધમાં નહિ લઇએ. કારણ કે આર્થિક પ્રશ્ન તો આજે સમાજમાં બધી બાબતમાં મોટો પ્રશ્ન થઇ પડ્યો છે. કેવળ આંતરજાતીય પડતો નથી. "

મુ. મં. : બીજું તો, બાળલગ્ન આપણે અટકાવીશું તો એ પ્રશ્નનો ઉકેલ આપોઆપ આવશે. બાળલગ્ન અટકાવવા, બાળલગ્ન અંગે તમારી સાથે સંપૂર્ણ સંમત છીએ. (જાણે મહેરબાની બતાવતાં હોય તેમ બોલે છે.)

બાણાચાર્ય : અમને તો લાગે છે કે લગ્નની સંસ્થા જ સુધારવી જોઈએ.

ધા. મં. : એટલે શું સંસ્થા કાઢી નાખવા માગો છો ? "

બાણાચાર્ય : ના એવું મેં ક્યાં કહ્યું ? હું તો સુધારવાની વાત કરું છું.

ધા. મં. : ખરાબ શું છે કે સુધારવા માગો છો ?

બાણાચાર્ય : એક પતિ અને એક પત્નીવતનો કાયદો તેમજ લગ્નવિચ્છેદનો કાયદો હોય તો સમાજને ધણો ફાયદો થાય.

મુ. મં. : તમને કદાચ ફાયદો થાય. બાકી સમાજને થાય કે કેમ એ શંકામય છે. આપણી લગ્નની પવિત્ર સંસ્થા તડત નાખી દેવા જેવી નથી.

ધા. મં. : એકપતિવત એ તો ઠીક, પણ લગ્નવિચ્છેદનો કાયદો તો સમાજને જરૂર ગુચ્છાન કરશે. એકપતિવતની બાબતમાં પણ ખૂબ વિચાર કરવાનો છે. આપણે આર્થિક દ્રષ્ટિની વાત કરી. આર્થિક

દ્રષ્ટિએ સ્ત્રી અનેક પુરુષોને પરણે એ ઈષ્ટ છે. કારણ કે, પુરુષો પોતાની પત્ની માટે વગરપગારના નોકર જેવા અનેક કામ કરે. ખેડૂતવર્ગને માટે તો એ પ્રથા સારી ગણાય.

વિદ્યાપતિ : એટલે તમે વેઠમાં માનો છો ? પુરુષ વગરપગારે શુભાગી કરે !

ધા. મં. : " પોતાની પત્ની માટે કરે, તેમાં પગારનો ક્યાં સલાહ ? એને વેઠ પણ કેમ કહેવાય ? પત્ની એને ખવડાવે, પિવડાવે અને વર્ષે દહાડે બે ધોતિયાં આપે એ આણું છે ? "

વિદ્યાપતિ : આપ મશ્કરી કરો છો કે સાચું જ અનેક પતિમાં માનો છો ?

ધા. મં. : (જરા ગભરાઈ) ના, ના; હું પોતે અનેક પતિમાં માનતી નથી. પણ હું તો એક પ્રશ્ન તરીકે એની ચર્ચા કરું છું. પારામર્તી તરીકે મારે એક પતિવતનો કાયદો કરતાં પહેલાં આ આર્થિક પ્રશ્નનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. બિચારા ખેડૂતોનું શું થાય (અરજદાર મંડળ આ સમિતી જરા આણું અને છે. એમ એમના ચહેરા પરથી તથા માંહી-માંહી ધુસપુસ અને ચાળા પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.)

ર. મં. : અરે તમારા લક્ષ્યવિચ્છેદના વિચારો સાથે મારી સંમતિ નથી.

ઉમાશંકર : " આપની સંમતિ તો એમે જોઈ કે કરામાં નથી. "

ર. મં. : એ તમે જુલો છો. હું બીજી દરેક છૂટ આપવા તૈયાર છું; પણ આ નહિ. બિચારા પુરુષોનું થાય શું ? તમને લોકોને તો બાનજ નથી. તમે રહ્યા બધા શહેરી. ગામડામાં અજ્ઞાન પુરુષોને એમની પત્નીઓ છૂટાછેડા આપે તો જાણ ક્યાં ? એમનું થાય શું ?

વિદ્યાપતિ : “ જો બિચારા પુરુષોને પરાધીન તો બનાવ્યા. અને હવે કહો છો, થાય શું ? અમારી તો જો જ માગણી છેને કે તમારે એમને શિક્ષિત બનાવી સ્વાવર્ણ બનાવવા. ”

ર. મં. : હા; તો પછી જો સ્વાવર્ણ થાય પછી જ લક્ષ્મિવંદનની વાતો કરજો.

બાકી વારત્તવિક સ્થિતિ સમજાવ્યા વિના—

સુ. મં. : (અરજદારમંડળને રાતુંપીણું થતું જોઈ એને આગળ બોલતાં અટકાવી) તમારી માગણી જાહેર સાંભળી છે. હવે મને લાગે છે કે એના પર વિશેષ ચર્ચાની જરૂર નથી. સમય પણ ખૂબ થયો છે. (ધડિયાળ બતાવે છે) એટલે આ મુલાકાત ખતમ કરું છું. તમારી માગણીનો પૂરો વિચાર યશો. અને જે યોગ્ય હશે તેજ યશો.

વિદ્યાપતિ : “ (બેઠાં) અમારું નિવેદન આપને આપ્યું છે. આપના કેટલાક વિચારો ભવિષ્ય પછી અમને બહુ યદ્દા તો નથી કે એમાંથી કંઈ યશો. એટલે અમારે તો આ બાબત ચળવળ કરવાની જ રહી.

સુ. મં. : (જરા ધીરજ ખામતે) જુઓને, હમણાં જ અમારે તો સનાતની બાઈ બહેનોનું મંડળ આવ્યું હતું. સરકારને તો બધાંને સાચવવાના. આ તો લોક-શાહી તંત્ર છે. એકદમ કંઈ નિશ્ચયપત્રક જવાબ આપાય છે !

વિદ્યાપતિ : હા, જી; આ લોકશાહી તંત્ર છે. એટલે જ હું કહું છું કે અમારે હવે પુરુ-

ષોનો-મત કેળવવાનો રહ્યો. આને તો બિચારા પુરુષો જો ક્યાં સમજે છે કે એમને માટે શું સારું છે. (નમન કરી બધા જરા ગુસ્સામાં જાય છે. થોડી વારમાં પહેલાંના જેવી ધોવણી કરતાં બન્ને સરખો પાછા ફર્યાના અવાજ સંભળાય છે.)

સુ. મં. : (પરસેવો લૂછતાં અને ખુરશી પર ધમ દબને પડતાં) તોઆહ ! આ બાધાવતાર ક્યાંથી ! (રક્ષાબંધી તરફ જોઈને) તમે પણ શું એમને ઉશ્કેર્યો ?

ર. મં. : હું તો સિનિક છું. તડ ને ફડ કરનારી. પંધાળપંધાળ કરીને વાત કરતાં મને ના આવડે. આ (ધા. મં. તરફ દાઘ કરીને) સાહેબની રાજરમત મને ના આવડે.

સુ. મં. : અરે પણ એમનું છેલ્લું વાક્ય સાંભળ્યું ? આ ચૂંટણી તો પાસે આવી છે. હવે આપણે શું કરીશું.

ધા. મં. : અરે બહેન ! રાખોયો શું અમરાઈ જાઓ છો ? પુરુષ સંગઠિત થઈને એક યાય વક્ર દિન કહાં ?

શિ. મં. : મને લાગે છે કે તમે સીતાજીની સલાહ પૂછો તો સારું.

સુ. મં. : હા; એ હીક કહ્યું. રાંઝ લાગે ત્યાં સીતાજી !

(સીતાજીના વિચારે બધા દુઃખકારાનો દમ લે છે અને પડો પડે છે.)

જ્યેષ્ઠકની પરવાનગી મેળવ્યા સિવાય કાઠજ સમજવું નહીં.

અમારી સસ્તા પુસ્તકોની યોજના બધા કરવામાં આવી છે તે કિંમતે હવે પુસ્તકો મળતા નથી
અમારું છેલ્લામાં છેલ્લું કેટલોક બહાર પડ્યું છે. આહકો તથા લાયસેન્સીના વ્યવસ્થાપકોએ મળાવી લેવું. જ. અ. મહેતા

ત્યારે અને અત્યારે

શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ

B. A. L. L. B.

‘ સ્ત્રીઓધ ’ માસિકનો આ અંક ૧૦૦૧ મો છે. તે પ્રસિદ્ધ થયું ત્યારે ખાસ એ કાંઈ માટે તેની પ્રસિદ્ધિ છે એમ જાહેર થયું હતું: સ્ત્રી-જનવણી અને સંસારસુધારો. તે જ આરસામાં “ રાસતગો-શ્વતાર ” તથા “ સત્યપ્રકાશ ”. એ બીજાં એ અઢવાડિકા પણ યુજ્જ્વાલી બાપામાં પ્રસિદ્ધ થતાં

હતાં. અઢવાડિકામાં સ્વાભાવિક રીતે જ સમા-ચારો પ્રત્યે તથા ચાલુ બનાવો પ્રત્યે વધારે ધ્યાન આપવામાં આવે, એટલે આ પત્રોની જૂની કાષ્ઠશી જોઈએ તો તે સમયની આપણી સામાજિક પરિસ્થિતિની માહિતી આપણને મળે. “ સ્ત્રીઓધ ”ની સ્થાપના ૧૮૫૬ માં થઈ. તે સમયની પરિસ્થિતિ માટે માહિતી મેળવવા માટે ૧૮૫૮ ના આખા વર્ષની “ રાસત-ગોશ્વતાર ”ની કાષ્ઠશી મેં જોઈ. તેમાંથી ઘણી જ રસમરી માહિતી મને મળી. તે વખતે જળવાનો અત આજો હતો, પણ નાના ફડનવીસ અને તાત્કાલ ટોપી પોતાના લશ્કરો સાથે નાસતા ફરતા હતા. અયોધ્યાની બેગમ પણ પકડાઈ નહોતી. અંસીની રાણીનું મૃત્યુ પણ તે જ વર્ષમાં થયું હતું. હિંદના રાજ્યખંધારણ માટે ઇંગ્લાંડમાં પાર્લામેન્ટમાં ચર્ચા થતી હતી. અને રાણીનું રાજ્ય ૧-૧૧-૧૮૫૮ થી હિંદમાં શરૂ થયું. મુંબઈ મ્યુનિસિપાલિટી હતી નહિ, પણ એક નાની કમિટી મારફતે સુધરાઈનો કારોબાર ચાલતો હતો. વિહાર તળાવમાંથી મુંબઈને પાણી પૂરું પાડવાની ગોઠવણ થઈ

હતી, અને તેનો કારભાર ‘ વિહાર વોટર ક્લબ ’ ન હાથમાં હતો. મુંબઈ છલાકાન ‘ કેળવણી ’ ખાતાની સ્થાપના તરતમાં જ થઈ હતી, અને કેળવણી ખાતાના ડિરેક્ટર અને ઈન્સ્પેક્ટરોની જગ્યાએ સ્થપાઈ હતી. આવા સમયમાં “ સ્ત્રીઓધ ”ની સ્થાપના થઈ હતી. તે સ્થાપના કાંઈ કેવળ

પારસી સ્ત્રીઓની પ્રગતિ માટે નહોતી; કારણ કે, તેની સ્થાપનામાં પારસી અને હિંદી બંનેનો હાથ હતો. ૧૮૫૮ની સાલના “ રાસત ગોશ્વતાર ” ના અંકોમાંથી સામાજિક વિષયો માંના થોડાક ઉતારા અત્રે આપવાથી તે વખતની સામાજિક સ્થિતિનો કાંઈક ખ્યાલ વાંચનારને આવશે.

છ. સ. ૧૮૫૧ ના નવેમ્બરની પંદરમી તારીખે “ રાસત ગોશ્વતાર ”ની સ્થાપના થઈ હતી ૧૮૫૮ની જાન્યુઆરીની ત્રીજી તારીખના અંકમાં જણાવ્યું છે કે: “...આજે પત્ર પારસીઓના કાએદાને સાર પડવરતાવીઈ હોવી ઠપથી તે આજ સુધી લખાતું આવી હોતેજ રીતે માતરે હવે પછી લખાશે નહીં.”

“...એ પત્ર તમામ દેશી શેડોના કાએદાનું છે...દેશી વસ્ત્રમાન પત્રમાં નાં રાખીને આજે પત્રને ફક્ત પારસીઓના કાએદાને શરૂ કરે લંગાડું તેમાં હશે સુ: શંભજીએ. હીનદુશતાનમાં જુદી જુદી કોમ હોવાથી જે મમતા ઓછી ચાલે છે તે દીલગીરી બરેલી છે. પણ જુદી જુદી કોમન

સોડાને શરૂ જુદા જુદા પતરો પરવરતાવીને તે ફરક વધારવો તે વાત ડાપણની નથી”

“ગુજરાતી હીનાદુઓમાં શુધરાષ્ટ્ર કરવામાં આજ એ વરસથી ‘શતીઅપરકાશ’ નામનું દર અઠવાડીઓનું પતર અસથાપીઆમાં આવી છે.....વાણીઆઓ શહેજ કારણ ઉપરથી જીવતી બાએડી ઉપર બીજી બાએડી ચકરે, તથા લગનની વેલાએ તેઓની અશતરીઓ લાજ છોડી દબને ફટાનાં ગીતો ગાએય, તથા તેઓમાં પુનરવીવા અટકાવી-આથી જે ધાતકીપણું અને ખરાબી ચાએય, તથા તેઓમાં લગન અને મોતની વખતે અનધટતો અને ખેડગો ખરચ યાએય, એ શયથી જામતોની વીરધમાં.....એ પતરના લખનારાઓની કલમથી શદા મદદ મેલેલી છે.....” [૧૦-૧-૧૮૫૮.]

“અમદાવાદવાલા નામીયા શરૂ અને દેશી શેઠ હેમાંબાધ વખતયદે તા. ૧૫ મી જાનેવારી અને શોમવારને દને આએ પરચવી છોડી છે.....શુધરાષ્ટ્રના મીતર તરીકે અને કેલવણીના દોશત દાખલ એ શેઠે જે કોરતી મેલવીય તે એકાએક નીકલી નથી જવાની. અમદાવાદ ખાતે હાલ જે અંગરેજ નીશાલ શયાપેલી છે, અને જાંઠાં શેઠકે બાલકે’ કેલવણી લીએય તે નીશાલને માટે તદાના સોદા ધણાખરા શેઠ હેમાંબાધના દેણદાર છે. ગુજરાત વરનાકીલ્લર શેશાધરી જે હાલ દર મારે ચાર હજારનો અડશતો ઉતરે એટલી છાતાઓ તાંદાંની દેશી નીશાલને માટે ઉપાવતી જાએય, અને જેનેનાં ઉપીઓમ વીશે કોષ્ટ અનજાણું નથી, તે શેશાએડીને મુખીઅ મદદ કરનાર અને શયાપનાર શેઠની સહથી મોટી ખુબી એજ હતી કે અશતરી કેલવણીનાં તેવણ એક શાયચા મીતર હતા, અને નાણુક પંથને વીહીઆ અએઆય કરતાં જોઈ તેવણ બારે મધન ઘાતા હતા.....”

[૭-૨-૧૮૫૮.]

“કપોલ ગનાત વાચાઓએ અગેતનો બદોઅશત ‘હવડાં હેવો કીધાય કે જો કોઈ શખશ “કાંઈ ધણુજ વજનદાર કારણુયર બીજી અશતરી કરવા માંગે તો તેણે પરચમાં પોતાની નાતની રમ્મ લેવી—રમ્મ વગર જીવેતી બાએડી ઉપર બીજી બાએડી કાઢવી યદ યકે નહી. તેઓએ બીજો હેવો દરાવ કીધાય કે મરણની વેલાએ તેઓની અશતરીઓ જાહેર રચતા વચ્ચે મરીઆદા મુકીને તથા માંમાં ઉપરથી હાલ કાઢાડી નાંખીને ઉઘાડી છાતીએ કુટે છે. તેમ કુટીઆને જાહેર મરીઆદાથી તથા છાતી અને માથું ઉંઘાડું મુકીઆ વગર કુટવું.....” [૭-૨-૧૮૫૮.]

“૧૮૫૫-૫૬ ના વરસમાં.....મુખર્ષ, ગુજરાત અને દખણ, એ તરણુ પરતો મધે તા. ૩૦ મી અપરેલ ૧૮૫૬ ને દીને શરકારના ખરચથી ૧૭ ઇંગરેજ નીશાલો તથા ૩૨૨ દેશી નીશાલો ચાલુ હતી. અંગરેજ શંગલી નીશાલો મધીને ૨૮૫૧ છોકરાઓ કેલવણી લેતા હતા; તેઓ ઉપર વરચ દહાડાનો રૂ. ૧૧૪૩૨૯ નો ખરચ યાએઓ હતો. દેશી નીશાલોમાં ૨૨૯૫૦ છોકરાઓ કેલવણી લેતા હતા. તેઓ પછવાડેનો ખરચ રૂ. ૭૫૯૯૦ નો યાએઓ હતો. આપણા શવચયાનની વરતી તથા દોશત મુજબ શરકારની તરફથી કેલવણીનાં એ ફેલાવો ધણોજ થોડો છે.”

[૧૪-૨-૧૮૫૮.]

“જરથોશતી છોકરીઓની નીશાલ મંડલી અશયાપવા સાથે તા. ૨૩ મારચ ૧૮૫૮ ને દને બરાએલી ચમાની ઉપજ નીપજનો એહેવાલ.....બાધ નવરોજજ ફરફુનજીએ જણાવેલ જે “ઈરાડુડેન્ટશ લીટરેરી એનડ શાઇએન્ટીફીક શેશાધેડી” હસતેકની જરથોશતી છોકરીઓની નીશાલો આપણા ટોલાનાં ચવાધીનમો લીધીય.....તેને આશરો આપનારા જરથોશતીઓની આએ ખાશ શમાં આજ દીને મોલાવીય.

“...૨૧મી જુલાઈ ૧૮૫૭ ને દને પારશીની છોકરીઓની ચાર નીશાલો પોતાની શવાધીનમાં લોધી છે તેહની વીગત. ”

૧. કોટની નીશાલ છોકરીઓ ૧૮૩
૨. ચંદનવાડીની નીશાલ „ ૮૬
૩. બાહેર કોટની નીશાલ „ ૮૦
૪. મગગાંમની નીશાલ „ ૪૭”

[૨૮-૩-૧૮૫૮]

“ અતરેના કેલવણી ખાતાનો ધનસપેકટર મી. હોપ ભર્ય ખાતે બાલક છોકરીઓની એક નીશાલ ઉભી કરવાને શરૂ થઈ મહેનત કરેય, અને તહાંનાં લોકોને આગે અગતનાં કામમાં મદદ આપવાને એ ઓધેદાર સમજવેય. ”

[૨૮-૩-૧૮૫૮]

“ નીતિ અને સદગુણ વીશે બાલક છોકરાઓને વાસતે બાપ નરમદાશંકર લાલશંકર એક નહાતું પુરાતક કવીતામાં રચીને તર્જમાર કરેછે. અંગરેજ નામીયા કવી મી. વાટે બનાવેલા નીતિના ગીતો ઉપરથી થયું કરીને આ નાહતું પુરાતક રચવામાં આવેછે છે..... બાપ નરમદાશંકરની રાકતી કવીતા રચવામાં શારી રીત જણાએલી છે. ” (૧૮-૪-૧૮૫૮)

“ કવિ નરમદાશંકર લાલશંકરની તરફથી અલંકાર પરવેશ નામતું એક પુરાતક છપાઇને બાહર પડી છે...બાપ નરમદાશંકરનું સેવન શુજરાતી ભાષા સુમારવા ઉપર તથા શુજરાતી ભાષામાં કવીતા રચવા ઉપર લાગેલું જોઈને હમોને ઘણો આનંદ ઉપજે છે...”

(૬-૫-૧૮૫૮)

“અમદાવાદની છોડીઓની નીશાલનું ખાતે મુદુરત.....અમદાવાદમાં છોકરીઓની એક નીશાલ ને નામદાર શેઠાણી સખાવતે બહાદુર હરકુંવરબાઈ પોતાને ખરેચે ચલાવે છે તે નીશાલને રવારતે રૂ. ૧૨૦૦૦)ની મોહટી રકમ કઢાડતી વેલાએ એ શેઠાણીએ બીજા રૂપીઆ તરણ હજાર આપીને એ નીશાલને

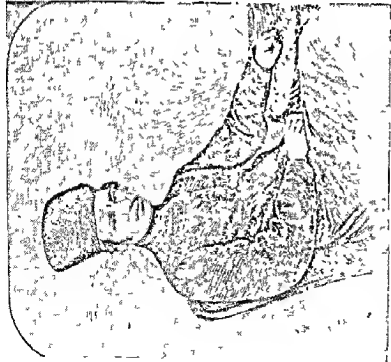
વાસતે એક સાર મકાન બાંધી આપવાને કમુલાત આપી હતી...તેનું ખાત મુદુરત ગએઆ મહીનાની તારીખ ૩૦મીએ સર રીયરડ શેક્સપીઅરને હાથે કરાવ્યું હતું...અમદાવાદના પ્રખ્યાત થએલા કવેશર દલપતરામ ડાહ્યા બાઈએ શુજરાતી ભાષામાં એક ભાસણ કયું હતું તે હમો...નીચે ઉતરી લખ્યે છે.

‘હે સખાસદો આપણા દેશ ઉપર પરમેશ્વરની મહેરબાની થવાથી શુજરાત વરતાકી-ઉલર શેઠાણી ઉભી થઈ...એ શેઠાણીએ ૧૮૪૬માં છોડીઓની નીશાલ આ શહેરમાં રચાવણ કરી તે વખતે આશરે છોડીઓનાં નામ ૨૦ દાખલ હતાં; તે તેહનું તમામ અર્થ શેઠાણીની તરફથી થતું હતું. પછી નેકનામદાર સખાવતે બહાદુર શેઠાણી હરકુંવરબાઈએ સને ૧૮૫૦ ની ‘સાક્ષી’ થઈ ઉદારતાથી એ નીશાલનું તમામ ખર્ચ આપવા માંડી અને...રાવબહાદુર શેઠ મગનભાઈ કરમચંદ વીશ હજાર રૂપીઆ આપીને બીજા એ નીશાલો આ શહેરમાં કરાવીને પછી મુખર્દ, સુરતમાં, રાજકોટમાં ખેડામાં, બાવનગરમાં છોડીઓની નીશાલો થઈ. ને હાલ યોધામાં થયું...છોડીઓની નીશાલ થઈ છે. આ સઘલી નીશાલોનું મુલ કારણ આ શેઠાણીની નીશાલ છે...” (૧૬-૫-૧૮૫૮)

“...હીંદુનાં મહારાજો સેવનના ચંચલાકાએ ઉપર ને અતીશે જુલમ શુજારે છે તે વીશે એક બીના હમોએ હમારાં...પતરમાં લખી હતી...એ જુલમી અને અણધાર મહારાજોએ બાટીઆના એક નામીયા વેપારી શેઠ કેસવજી બદવજીને તથા તેના વહેવાઈ હકર મયુરાદાસ લવજીને થોડા દીવસ ઉપર વગર કારણે અને ગેરવાજબી રીતે દંડીઆ હતા તે વીશે ખરી બીના હમોએ પરગટ કરી હતી તેથી એ મહારાજોને ઘણુંજ ચટકા લાગેઆ હોએ એવું દીસે છે...” (૬-૬-૧૮૫૮)

સોરાબજી જહાંગીર તાલેયારખાન
'શ્રીમોદ'ના એક આગલા અધિપતિ

પ્રસિદ્ધ સુધારક મી. કરસનદાસ સુલત
 ‘સીબાધ’ના અધિપતિ ૧૮૬૦-૬૨

કુળિશરો નવરોજી કાબરાજી
 ‘રાસ્ત જાહેતાર’ (૧૮૬૨ થી ૧૯૦૨) અને ‘સીબાધ’
 ના પ્રસિદ્ધ અધિપતિ ૧૮૬૩ થી ૧૯૦૪

“હવે હવે રે શપ્તનર,
તમે નારીઓની નાંધી કદર
ધ્રિયવરે તમમાં કીધી અદર,
તમે અશતરી કેલવણીની ધાંધીરે જર

અતે તેઓને આએ મંદીઓ હિપાએ,
જે શુધારો માતરે તેઓને થાએ,
કે આપણી અશતરીમાં કેલવણી ફેલાએ.
હવે હવેરે...

તેથી છોડીની નીચાણો ઉભી કીધી,
જેપર અતીશ તેઓએ મહેનત લીધી,
નાંધીની ખી કેલએ તો કુમક ખી કીધી.
હવે હવેરે.

કેલવણી લીધેથી હોએ માંએ,
ખયાં તેઓનાં રંગાંજ થાએ,
ઉપદેશથી તેમનાં મગજ બરાએ,
હવે હવેરે.

કોઈરે પોતાનું કરવા નામ,
નેઆત જમનનાં કરેય કામ,
તે ખરએ છે તેમાં ઘણુંરે દામ.
શુનો શુનોરે તવંગર નર
નારીઓની તમે કરો કીકર.

ખઈ મેલવાએ તેઓને નામ,
કે અશતરી કેલવણી જેવાં કરો કામ,
જેમાં ખરએ મહેનત વંખતને દામ.
શુનો શુનોરે...”
(૧૩-૬-૧૮૫૮)

“હાલ આપણી ટાપુ ખાતે જે શુજરાતી
પતરો પરગટ થાએ છે તેની નોંધી નીચે જણા-
વી આ પરમાણે છે. (૧) મુંબઈ સમાચાર. (૨)
જાગેજમશેદ (૩) સમાચારદરપણુ. આ તરણુ
રોજીદા. (૧) ચાલુક. (૨) રીફારમર (૩)
અખખારે શોદાગર (૪) ખાગે નશીદત. આમાં
અખખારે શોદાગર અહવાડીઆમાં તરણુ વખત.
તથા બાકીનાં અહવાડીઆમાં એ વખત. (૧)
રાસતગોષ્ઠતાર. (૨) આપએખતીઆર (૩)

પારસી ખંચ (૪) પારસીમીતર (૫) સતીઅ
પ્રકાશ (૬) સુરીઅ પરકાશ. (૭) શમશેર
અહાદુર (૮) હીમત અહાદુર. અહવાડીઆમાં
એક વખત.” (૨૭-૬-૧૮૫૮)

“...શુવાવડ ખાતાનો કામેલ દાકતર
મીડ એવી ખાએશ રાખેય કે હરેકે ઓરતને
જણવાનું કુખ શરૂ થાએ તેવામાંજ નીચે
શહી કરનાર અરાંટ મેડીકલ કોલેજના પીદી-
આરથીઓમાંથી કોઈનેથી તેકુ મોકલસે તો
તરત વગર ફીએ હાંજર થશે. પછી દાર્દનું
કોઈ કામ પડસે નહી અને જે જરૂર જેવું
માનમ પડે તો હમારીજ મારફતે દાકતર મીડ
વગર ફીએ આવસે. (૧૮-૭-૧૮૫૮)

“આજ કેટલાએક દીવશ થયા મરહોની
મંડીમાં ઓરતોને આમેજ કરવા બાબદ
અતરે કેટલીએક ચરચા હોકામાં તથા જાહેર
પતરોમાં થાએ છે તે વીશેનો ખરેખરો ખુલાશો
નીચે લખી જણાઉંચ અને ઉમેદ રાખુંચ કે
તમે છાપી પરગટ કરશો.

હમે એકલા યર્ધએય તેમાં કોઈ ઓરત
પોતાના ખાવંદ વગર હાંજર થાતી નથી.
સાંહજનાં મલીએય તે વેલાએ એક બાણુ
શરવે ઓરતો એકઠી બેશે છે તથા મરહો જુદા
પોતપોતા સાથે બેશે છે, અને જાંહાંશુધી
ખાનાનો વખત થાએ તોહાંસુધી મરદ ઓર-
તોની મીજસણને લાએકની અને ફુનીઆદારી
તથા શંનશારનીતી વગેરેની નીરહોષ વાતચી-
તમાં ઈઆ તેવીજ કોઈ ખીના વાંચીઆમાં
હમારો વખત મુભરીએ છે. પછી ખાનાંની
ટેખલ હિપર દરએક ઓરત પોતાના ખાવંદ
પાશે બેશે છે. ખાનું ખાઈ રાગલાં પોતાને ધેર
જઈએ છે.” (૫-૮-૧૮૫૮)

“કહજુજના રાવે આજ કેટલીએક મુદ-
તથી એક ઈશકુલ ઉઘાડી છે. એ ઈશકુલના
હેડ માશતર તરીકે ચોડાએક મહીના ઊપર

અતરેની એકફીશટન કાલેજનો “ ફરસ્ટ નોર-
મઝ ” વીદીઆરથી મી. મોરલીધર “ગીરધર
અંબેશો છે.....એ નીશાક હાથ શારી હાથ-
તમાં છે અને ૨૦૦ કરતાં વધારે છોકરીઓ
ઉગરેજી તથા ગુજરાતી કેલવણી લીએ છે...
વડોદરાના ગાએકવાડે પોતાના શંશ્યાનમાં
હજુર કોઈપણ ડેકાણે, ઇશકુલ ઉધાડી નથી એ
ખચીત ફલગીરીની વાત છે.....પાલનપુર
શરખા નાહના ઇલાકાના નવાએ તાંદાનાં
‘ રેશીડ’ની ઉચકેરણીથી એક ઈગરેજી ઇશકુલ
આજ ધણુએકે વરશ થઆં ઉધાડી છે, અને
વડોદરાના રેશીડ’ પણ જો તેવી ઉચકેરણી
ગાએકવાડ શરકારને કીધી હતે તો હમો નહી
ધારતા કે આજ તુલીક એ શરકાર પોતાના
રોહર મધે ઇશકુલ ઉધાડેઆ વીના રહેતે.

(૫-૬-૧૮૫૮)

“ નોશારી મધે આજ આશરે આઠ માસની
વાત ઉપર પારસીઓની છોકરીઓને સાઈ એક
નીશાક અસથાપીઆમાં આપી હતી.....એ
નીશાક મધે હમણું ૯૦ છોકરીઓ હાજર
થાએ છે છોકરીઓને ગુજરાતી ભાષામાં
લખેવા તથા વાંચવા તથા અરથ સમજવા તથા
આંક અને હીસાબ શીખાડીઆમાં આવે છે,
એક ફશતુર તેઓને જ’દ અવસતા મણુવા
શીખવે છે, અને એક ફરજીયુ ચહડતા વરગ-
ની છોકરીઓને શીવવા શીખાડે છે, તથા એક
મોએદની ઓરત દાહાડાનો થોડો એકવાર સુધી
તેઓને કુશલી વણુવાની તાકીમ આપે છે”...

(૨૪-૧૦-૧૮૫૮)

“ હીંદુઓમાં પુનરવીહવાનો રેવાજ ન હોવા
છતાં એક ૫૫ ઈઆ ૬૦ વરસનો ધરડી અવસ-
થાએ પોહચેલો મહરસધ આઠ ઈઆ નવ વરસની
છોકરી સાથે પોતાના લગન કરે તો તે લગન
ખચીત ધણુ કદંગા અને કુદરતના કાએદાથી
જિદ્દો કહેવાએ”... (૨૮-૧૧-૧૮૫૮)

રથી માણુમ પડે છે કે ખંખાલ ઇલાકાનાં અને
ધણું કરીને કલકત્તામાં હીંદુઓની વીધવા અશ-
તરીઓને પુનરવીવાહ કરવાનું કામ અછી રીતે
ફતે પામતું જાએ છે. હમો ફલગીર છઈએ
કે મુબઈ ઇલાકાના હીંદુઓની આંખ હજુર
આ માહ અમતની ખામતમાં ઉધડતી નથી.
વારે વારે અને જારેતારે જુવાન વીધવા અસ-
તરીઓ મરમપાત કરે છે, બચાંઓને જીવથી
મારી રસતા વચે ફેંકી દીએ છે...વારેવારે ને
જારે તારે હીંદુના ધરડાં અને પુખત ઉંમરના
મહરસથો ખીજ અને તીજ વખત લગન
કરવાને લગજવાતા નથી અને પોતાની જુવાન
ખાર તેર વરસની દીકરીઓ જોએએ પોતાના
મરધારનું શુખ ભોગવેજી નથી તેઓના પુનર-
વીવાહ કરવાને લગજવાએ છે.....આ ઇલાકાના
જુવાન દેશહીતકારી હીંદુઓ હીમતથી આદાર
પડવાને અને એક મહાભારત અને માહ પુનીઅર્ત
કામ ઉઠાવવાને પોતાની મોહડી યુખીઅ કરજ
સમજે.” (૨૬-૧૨-૧૮૫૮.)

આ થોડા નમૂનાના ઉતારા ઉપરથી તે
વખતની સામાજિક સ્થિતિનો આજો ખ્યાલ
મળી શકે છે. સ્ત્રીકેળવણી માટે શાળાઓ
સ્થાપવી, એક ઉપર ખીજ સ્ત્રી કરવા ઉપર
અંકુશ મૂકવો, વૈધલ્ય મહારાજેનો જીલ્લમ ફર
કરવો, પ્રચૂતિ વખતે સ્ત્રીઓને દાકતરી મદદ
આપવી, સ્ત્રીઓ અને પુરુષોનાં સહભોજનને
ઉતેજન આપવું, અને વિધવાપુનર્લભનું
ન્યાયીપણું સાબિત કરવું. એ વિષયો ઉપરના
ઉતારા છે. એંશી ધંરસ ઉપર કરતાં આજની
પરિસ્થિતિ ફરે તે તો સ્વાભાવિક છે. તે વખતે
કન્યાઓ માટે છૂટક નિશાળો સ્થાપવા યતન
થતા હતા. ત્યારે આજે કન્યાઓ માટે પ્રાય-
મિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત કરવા માટે
યતન થાય છે. સ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ ફેલાયું છે.
હજારો સ્ત્રીઓએ યુનિવર્સિટીનાં પ્રમાણુપત્ર
મેળવ્યાં છે, અને મહિલા વિદ્યાપીઠની સ્થાપના

પણ થઈ છે. વૈજ્ઞવ મહારાજેની અણુ-
ધટતી સત્તા અને તેમના ગેરવાળખી વર્તાવ
હવે અસ્તિત્વમાં નથી. બાળવ્રતપ્રતિબંધક
કાયદાઓ થયા છે. સ્ત્રીઓને સમાન હકક મળે
તે માટે પણ કેટલાએક કાયદા થયા છે. પરંતુ
એક ઉપર બીજી સ્ત્રી કરવાનો સિવાજ તથા
મોટી ઉમરના પુરુષો નાની વયની સ્ત્રીઓને પરણે
તે બાબતમાં આઠ દાયકાના ગાળા પછી ઇચ્છવા
જેટલો સુધારો થયો નથી. વિધવાપુનર્લગ્નની
બાબતમાં પણ તેવી જ અસંતોષકારક સ્થિતિ
છે. જ્ઞાતિઓના દાખ હજી પણ સખ્ત છે.
સ્ત્રીપુરુષના સંદર્ભોજન અથવા તો પુરુષ અને
સ્ત્રીઓ જાહેરમાં સાથે જાય તે સંબંધી તો
અજળ ફેરફાર અત્યારે થયો છે. 'રાસ્તગોશ્ત-
તાર'માં પારસી સ્ત્રીઓ પોતાના ઘણીની સાથે
મિત્ર મેલાવડામાં જાય તે સંબંધી મહિનાઓ
સુધી ચર્ચા ચાલેલી છે. આવા મિત્ર મેલાવડા
વિરુદ્ધ 'મનેજમરોહ' જેવાં પત્રોએ પોકાર ઉઠા-
વ્યો છે. ત્યારે પારસી સમાજમાં આવી સ્થિતિ
હશે ત્યારે હિંદુઓમાં તો લગભગ પડો અથવા
માઠ મહાજો ચાલતો હશે. આ સ્થિતિ સુધારાએ
અત્યારે નથી. મિત્ર સભાઓ, મિત્ર કેળવણી,
મિત્ર નાટ્યપ્રયોજો પણ અત્યારે સામાન્ય
છે. પરિસ્થિતિના આ ફેરફારમાં બીજા અનેક
તરવો સાથે 'સ્ત્રીબોધ' અને તેના જેવાં
પત્રોએ પણ પોતાનો ફાળો આપ્યો છે. ફર
માસે હજાર ઉપરાંત કુટુંબોમાં 'સ્ત્રીબોધ'
જાય, પુસ્તકાલયોમાં પ્રવેશે, અને પાંચસાત
હજાર મનુષ્યોમાં વંચાય તેનાં ફળ આવ્યા
વિના રહે નહિ એવી શ્રદ્ધા અમે ધરાવીએ છીએ.
અને તે શ્રદ્ધા જ અમારું પ્રેરકબળ છે.

લગભગ એક સદીના પ્રયાસ પછી આપણી
સમાજવ્યવસ્થામાં ઘણી પ્રગતિ થઈ છે એ વાત
સાચી, પણ હજી ઘણું કરવાનું છે. કેળવણી
મક્ત અને ફરજિયાત થવી જોઈએ. શાળા છોડ્યા

પછી વધુ જ્ઞાન માટે પુસ્તકાલયો, અને ખાસ
કરીને ફરતાં પુસ્તકાલયો જોઈએ. ધેરબેઠા
સ્ત્રીઓ કાંઈક હુન્નર કરી થોડું ધન સંપાદન
કરે તેવાં ધરગતુ ઉદ્યોગોનો ફેલાવો ધેરધેર થવો
જોઈએ. સ્ત્રીઓને વારસાના હકક તથા અંગત
સ્વાતંત્ર્ય મળવું જોઈએ. લગ્નની સંસ્થામાં મોટા
સુધારા થવા જોઈએ. તેમાં પસંદગીને રવાન
મળવું જોઈએ. જ્ઞાતિઓ અને વર્ણોનાં કૃત્રિમ
અને સંકુચિત વાકાઓ દૂર થવા જોઈએ. લલિત
કલાઓનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓને શાળામાં તેમજ શાળા
છોડ્યા પછી મળે તેવી ગોઠવણ થવી જોઈએ.
કામદાર સ્ત્રીઓ અને ખાણોમાં કામ કરતી
સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવી જોઈએ, સુવાવક સમયે
તેમને જોઈતો આરામ મળે તેવી ગોઠવણ થવી
જોઈએ. બાળકોને યોગ્ય શિક્ષણ મળે તેવી
સાર્વજનિક યોજનાઓ થવી જોઈએ. કામદાર
સ્ત્રીઓનાં બાળકોને પણ પૂરતો ન્યાય અને
હકક મળવાં જોઈએ. સંતતિનિયમનું જ્ઞાન
સ્ત્રીઓને મળવું જોઈએ.

આ તો સ્ત્રીઓ માટેની થોડી ખાસ બાબતો-
તોની વાત કરી. સ્ત્રીઓ પણ પુરુષોની માફક
ચહેરી અને રાજ્યપ્રજા છે. એટલે તે સંબંધી
સર્વ બાબતો તો પુરુષોની ચળવળો સાથે
સંકળાયેલી છે. તે માટેના હકક તે કાંઈ તેમના
નિરાળા હજી નથી. એટલે એ મંથન અને
મંથન તો તેમણે પુરુષોની સાથે જ કરવાનાં છે.

'સ્ત્રીબોધ' અને તેનાં જેવાં અન્ય
માસિકાએ યોગ્ય ધ્યેય પ્રત્યે સ્ત્રીઓ અને
સમાજને દોરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અક્ષર-
જ્ઞાનના પ્રચાર પછી તેમનું કાર્ય વધારે ઝડપી
બની શકે. તેમણે સમાજની સુવ્યવસ્થા અર્થે
તથા સ્ત્રીઓના સર્વદેશીય વિકાસ માટે
માર્ગસૂચનો મેળવવાં જોઈએ અને તે સાધવા
મંથન કરવું જોઈએ.

આપણાં ધાન્ય

શ્રી બાપાલાલ ગ. વૈદ્ય

શૂકધાન્ય

ધાઉ, જવ, જુવાર, બાજરી વગેરે શૂકધાન્ય (Cereals) છે, જ્યારે તુવેર, વાલ, વટાણા વગેરે શિંગી ધાન્ય (legumes) છે. શૂકધાન્ય એ એકલ વનસ્પતિ (mocolyledonous plants) છે, જ્યારે શિંગી ધાન્ય એ દ્વિલ વનસ્પતિ (Dicotyledonous plants) છે. આહારના આ બે મુખ્ય વર્ગો છે અને સકલ ખાદ્યપદાર્થો આ બે શ્રેણીમાં જ અંતર્ગત થઈ જાય છે. ડાંગર અથવા ચોખા એ પણ શૂકધાન્યમાં જ આવી જાય છે.

શૂકધાન્યમાં ધાઉ અને ચોખા એ બે સમસ્ત માનવજાત માટે જીવનોપયોગી ખાદ્ય પદાર્થો છે. પૃથ્વી પર વસતી તમામ પ્રજાઓમાંથી જે ભાગ જેટલા મનુષ્યોનો આહાર ધાઉ અને ચોખા છે. શારીરિક શક્તિ (energy) આ જ આહારવર્ગમાંથી આપણને મળે છે. સૂર્યનાં પ્રકાશ કિરણોને પોતાના અંતરમાં ઉતારી અહીં અહીં અર્થિત શક્તિ પ્રકટાવી આ શક્તિથી મનુષ્યજીવને આશ્વાસિત કરવાની બીજા તપશ્ચર્યા આ આહારવર્ગની વનસ્પતિઓ કરી રહી છે. સૂર્યનાં કિરણોમાંથી આ વનસ્પતિ પોતાના આહાર પ્રત્યેક અંગમાં 'રેટર' કરે છે. આપણે આ જ રેટર થયેલી શક્તિ ખાધને શક્તિ સંપન્ન થઈએ છીએ અને પ્રત્યેક ક્ષણે ખર્ચીતી શક્તિને આ શક્તિથી ભરપૂર્ણ કરીએ છીએ. શૂકધાન્ય એ જન-સમાજનો મુખ્ય આહાર છે. આના સિવાય શક્તિસંચય સંભવતો જ નથી. માંસ અથવા આણિજ ખાદ્ય પદાર્થો કરતાં આ શૂકધાન્યો ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ અમૂલ્ય છે. "Cereals may be said to be an intestinal food, as meat is a gastric food." અર્થાત્ શૂકધાન્ય એ મુખ્યત્વે આંતરડાનો ખોરાક છે. (કારણકે શૂકધાન્યનું પાચન મોટે ભાગે આંતરડામાં જ થાય છે) જ્યારે માંસ એ હોજરીનો (હોજરીમાંથી સ્વતંત્ર જઠરરસ માંસ પકાવવામાં આગળપડતો ભાગ બન્યો છે.) ખોરાક છે. લાલાસાવ સાથે આ શૂકધાન્ય મિશ્ર થાય છે. સ્વાસ્થ્ય આ શૂકધાન્યો લાભ સાથે સંસર્ગમાં આવવાથી ખાંડમાં પરિણત થાય છે. પરંતુ જઠરરસ આની ઉપર ઝાઝું કામ કરી શકતો નથી. આંતરડામાં જ આ જાતનો આહાર પચે છે. પાચક અવયવોને આનાથી ઓછામાં ઓછો પરિશ્રમ પડે છે. આ જ ખોરાક ખાધને એશિયાની પ્રજા તંત્રતોડ મહેનત કરી રહી છે અને અખૂટ સામર્થ્ય દાખવી રહી છે. ઇટાલીનો મુખ્ય આહાર મકાઈ છે, આયર્લેન્ડનો મુખ્ય આહાર ઓટ છે, હિંદુસ્થાનમાં ઘણાં આહારમાં છે, થોડાં ધાઉ છે. અર્થાત્ માનવજાતનો આ પરમ ખોરાક છે. આ આહારમાં આહારોપયોગી તમામ તત્ત્વો છે, કાર્યસાધક શક્તિ છે. આથી જ હચિન્સનનાં નીચેનાં વાક્યો ધ્યાનર્હ છે.

"As a group cereals are extremely well absorbed, ranking in

that respect next to, and in some cases even above, the animal foods, and this fact, combined with their compactness and richness in nutrients places them in the front rank of human foods."

P. 220.

માંસનું નત્રિલ પ્રોટિન ૯૬ ટકા જેટલું શરીરમાં અભિરોપિત થાય છે, જ્યારે ચક્ર-ધાન્યનું નત્રિલ ૬૫, ૮૦ ટકા જેટલું જ અભિરોપિત થાય છે. આથી લાભ એ થાય છે કે નત્રિલનો વિપાક અમ્લ હોવાથી જેટલું સુરિક એસીડ-મૂત્રામ્લ-માંસ ખાણમાંથી ઉદ્ભવે છે તેટલું ચક્રધાન્યમાંથી ઉદ્ભવતું નથી. સુરિક એસીડ અનેક દારુણ રોગોને જન્મ આપનાર છે. વળી ચક્રધાન્યમાં રહેલું પ્રમાણુ પણ અમ્લ છે. એટલે રહેલને પચાવવા માટે પાચક ધર્મને જે શ્રમ ઉઠાવવો પડે છે તે પણ ચક્રધાન્યને પચાવવામાં પડતો નથી. ચક્રધાન્યમાં સૌથી ઉપયોગી ખનિજ કાર્બો છે અને આપણા દેહને આવશ્યક એવા ૧/૫ ભાગ જેટલાં ખનિજ કાર્બો આ ચક્રધાન્યમાંથી જ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. મૂત્રપિંડોને આ ખોરાક સુરક્ષિત રાખે છે. આની પાચનક્રિયા પણ ધીરેથી ચાલે છે અને તે શક્તિ energy પણ ધીરેધીરે આપે છે એટલે શારીરિક કાર્ય કરનારાઓ માટે આ જાતનો આહાર જ ઉપયોગી છે.

યોગ્યતાની દૃષ્ટિએ અને ખર્ચની દૃષ્ટિએ પણ કાંઈ પણ જાતના આહાર કરતાં આ જ આહાર ઉત્તમ કહે છે.

નત્રિલ (પ્રોટિન) સાથે કબોદિત પદાર્થો પ્રરતા પ્રમાણમાં લેવામાં નથી આવતા તો નત્રિલ વધારે જાય છે, એટલે શરીરને વિશેષ પ્રમાણમાં નત્રિલ લેવું પડે છે. વિશેષ નત્રિલ લેવું પડે એટલે પાચનધર્મને નત્રિલમાંથી ઉપજેલા મેલોને શરીરની બહાર કાઢવાને માટે વધુ કામ જમાવવું પડે છે. ઉષ્ણતા, શક્તિ અને ઘસાયેલાં અંગોનું રીપેરકામ—આ ત્રણ કબોદિતના મુખ્ય કામ છે અને ચક્રધાન્ય એ મુખ્યત્વે કબોદિત પદાર્થો જ છે.

ત્યારે થોડામાં વધુ ગરમી આપનાર ફક્ત ચક્રધાન્યો જ છે. ખોરાકોમાં આ ખોરાક સૌથી વધારે સરતા છે. નત્રિલ અને રેત્ત જાનને આના સિવાય ચાલતું નથી. સૈનિકો પાસેથી વિશેષ કામ લેવું હોય છે, ત્યારે આ જ જાતના પદાર્થો તેમને આપવામાં આવે છે. (ચોક્કસ અને સારકર ઇન્વાર્ડિંગ).

ચોખા, ધઉ, ખાજરી, જુવાર, મકાઈ, જવ એ મુખ્ય ચક્રધાન્યો છે. આ દરેકના ગુણરોપ આપણે હવે જોઈશું.

ધઉ

"દેહદૃઢિ માટે ધઉનું નત્રિલ અત્યંત કિંમતી છે. દૂધ અને ઈંડાનાં નત્રિલ કરતાં ધઉનું નત્રિલ દેહદૃઢિ માટે અધિકારી છે. હજી સુધી કોઈ પણ ધાન્ય એવું નથી શોધાયું જેનું નત્રિલ ધઉના નત્રિલની સરખામણી કરી શકે." ૧

ગોધૂમ ઉત્કો મધુરો ગુલચ્ચ

વલ્લ્યઃ સ્થિરઃ શુક્લચિપ્તદલ્લ

સ્તિગ્ધોઽતિશીતોઽનલપિત્તહઃતા

સન્ધ્યાનકૃત્ત્વ જીવનકોઽલ્પરેષો ॥

—શોઠલ.

“ ધડાં મધુર છે, અમ્રપ્રદ છે, પચવામાં સહેજ ભારે છે, ધાતુઓને રિધર કરનાર છે, શ્રીષ્ઠ અને રુચિ બન્નેને વધારનાર છે, સ્નિગ્ધ છે, અતિ શીત છે, ગરમી અને પિત્તને દૂષ્યનાર છે, ભાંગિલું દાઝકું સાંધનાર છે, જીવનને માટે ખૂબ જ પથ્ય છે, સહેજ રેચક પણ છે. ”

—શોઠલ.

ધડ એ અનાજનો રાગ છે. જેની રિધિતિ હોય તેને તો બાજરી, મકાઈ, જુવાર કરતાં હું તો ધડ ખાવાની જ સલાહ આપું. બાજરીમાં, જુવારમાં અને મકાઈમાં શરીર નિભાવવા જેટલાં તત્ત્વો ઓછાવતા પ્રમાણમાં નરર છે જ, પરંતુ જીવનોપયોગી જીંચી કક્ષાનાં તત્ત્વો સારા પ્રમાણમાં, જેટલાં ધડમાં છે તેટલાં બીજા ધાન્યમાં નથી એ નિર્વિવાદ વાત છે. અલગત ધડમાં રેનેહનું પ્રમાણ નહિ જેવું અથવા અત્યલ્પ છે. વળી મેદિયામ પણ ધડમાં બહુ નથી. આ છતાં ધડમાં જે જીંચી જાતનું નત્રિલ છે તે જીવનવિકાસ માટે અમૂલ્ય છે અને એને લીધે જ ધડની પ્રતિષ્ઠા છે.

ધડના દાણાના વિવિધ ભાગોનું રાસાયણિક પૃથક્કરણ:—

	થૂલું (પ્રાન)	અંદરનો મગજ (એન્ડોસ્પર્મ)	બીજાંકુર (જર્મ)	આખો દાણો ૧૦૦ ટકા.
પાણી	૧૨.૫	૧૩.૦	૧૨.૫	૧૪.૫
નત્રિલ	૧૬.૪	૧૦.૫	૩૫.૭	૧૧.૦
રેનેહ	૩.૫	૦.૮	૧૩.૧	૧.૨
કર્બોહિદ્ર	૪૩.૬	૭૪.૩	૩૧.૨	૬૯.૦
કાષ્ટક	૧૮.૦	૦.૭	૧.૮	૨.૬
ખનિજ દારો	૬.૦	૦.૭	૫.૭	૧.૭૪

ધડ ધર આગળ ધંટીથી દબેલા હોય તો જ આટલાં તત્ત્વો તેમાં સચવાઈ રહે. અનરમાં જે મેંદાનો ભોટ વેચાય છે તેમાંથી થૂલું અને બીજાંકુર—દૂર કરવામાં આવ્યાં હોય છે. આથી મેંદા એ તો કેવળ સ્ટાર્ચ જ છે. એમાં નથી વિટામીન, નથી ખનિજ દારો કે નથી ઠાઈ જીવનોપયોગી તત્ત્વ. આ છતાંય જે શોભા ખાતર મેંદા વાપરે છે તેને શું કહેવું ?

મેંદા બહુ મોટી મિશેમાં બને છે પરંતુ સાધારણ ફ્લોર મિશેમાં પણ ધડનાં કેટલાંક તત્ત્વો તો નાશ જ પામે છે. ધડનાં તત્ત્વો અગાધિત રાખવાં હોય તો ભોટ ધર આગળ જ દળાવવો જોઈએ. આ ભોટનો સ્વાદ અને ધંટી (ફ્લોર મિલ)ના ભોટનો સ્વાદ —બન્નેમાં ખૂબ જ તફાવત હોય છે.

બીજાંકુરમાં નત્રિલનું પ્રમાણ ખૂબ છે, એમાં વિટામીન ‘બી’ અને ‘એ’નું પ્રમાણ ખૂબ છે. આ બીજાંકુરમાં તેલ છે જેમાં વિટામીન ‘ઈ’ છે—જે પ્રત્યેકપાકક વિટામીન

*કુડ એન્ડ પ્રિન્સિપલ ઓફ ફાયટેટિક્સ, લિન્સન અને મોટરામ ફૂલ, આવૃત્તિ ૮ મી પૃ. ૨૨૧.

તરીકે ઝોળખાય છે અથવા હિપાદક યકિન વધારનાર છે, વંશત્વ નિવારણ કરે છે. ઘઉંના થૂલામાં ખનિજ દારો પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય છે. માટે થૂડું કદી નાખી દેવું જોઈએ નહિ. આ થૂલાને ફરીથી દળાવી લઈ ચાણણીથી ચાણી લઇને ઘોટમાં નાખી દેવું જોઈએ. કમજિયાત દૂર કરવા માટે આ થૂડું અતિ કિંમતી પદાર્થ છે. એમાં અતિ અગત્યનાં ખનિજ દારો છે. બહુ બહુ થૂડું શરીરમાં પચતું નથી અને તે ઝાડા વાટે બહાર નીકળી જાય છે. જે ઘોઠો ફ્લોર મિલનો ઘોટ ખાતા હોય તેવાઓએ તો આવું થૂડું ખાસ એમાં ઉમેરવું.

ઘઉં ઘઉંમાં ઘણો તકાવત નજરે પડે છે. મુરોપમાં હંગરીના ઘઉં સોયી કૈત્રેષ્ટ ગણાય છે. આપણે અહીં માલવાના ઘઉં એવું ગણાય છે. ભરૂચ જિલ્લામાં હોસોટના ઘઉં વખણાય છે. તેમાંય વળી ખાસ એકાદ ગામના ઘઉં વધુ વખણાય છે. મૂળરાતના ઘઉં કરતાં પંગમના ઘઉં ખૂબ જ પૌષ્ટિક મનાય છે. સારીનરસી જમીન, ઓછોવરો વરસાદ, સારીનરસી ખેડ અને બી આ બધાને લીધે ઘઉંના નમૂનાઓમાં ખૂબ જ ફેર જોવામાં આવે છે. ખૂબ વરસાદને લીધે મૂળ પાસેના દારો-નાઇટ્રોજન-ધોવાઈ જાય છે અને તેથી જે ઘઉં પર ખૂબ વરસાદ પડ્યો હોય તેમાં કસ જણાતો નથી. થોડું થોડું પાણી વારંવાર રહેવાથી ઘઉં ઘણા સારા થાય છે. સવારમાં ઝાકળ ખૂબ પડતું હોય તો ઘઉં સારા થાય છે.

જે ખેતરમાં ખાતર નાખેલું ન હોય તે ખેતરના ઘઉંમાં નહિ જેવા ખનિજ દારો જણાય છે. ગાયબેંસનું હાથનું ખાતર રાસાયણિક ખાતર કરતાંય શ્રેષ્ઠ પુરવાર થયું છે. રાસાયણિક ખાતર પૂરેલા ખેતરના ઘઉંમાં વિટામીનનું પ્રમાણ ઘણું સારું માલમ પડેલું છે. ખનિજ દારો પણ સારા પ્રમાણમાં જણાયા છે. જરા પણ ખાતર નાખેલું ન હોય એવા ખેતરના ઘઉંમાં ખનિજ દારો, ફોસ્ફરસ, કેલ્શિયમ-સોડા અતિઅલ્પ—ગૂંચ—જણાય છે. જ્યારે સારા ખાતરવાળા ખેતરનાં ઘઉંમાં આ ઉપયોગી ખનિજ દારો ઘણા સારા પ્રમાણમાં હોય છે. ઘઉં ખરીદતી વખતે તે કયાં અને કેવા ખેતરમાં થયેલા છે તે જાણી લેવું આવશ્યક છે.

ઘઉંમાં 'ગ્લીકોજીન' અને 'ગ્લુટેનિન'—આ બે અગત્યનાં નત્રિલો છે. આ નત્રિલો ખીલ ડોઈ પણ ધાન્યમાં નથી. એટલે ઘઉંની રોટલી, પરી કે ડબ્બ રોટી (ફક) અથવા ગિરકોટ થઈ રાકે છે, ખીલ કયાનાં થઈ શકતાં નથી. થાય છે તો આવાં સારાં થઈ શકતાં નથી. ઘઉંના ઘોટને પાણીમાં બાંધી રાખવાથી એમાં ખમીર થઈ છે જેને લીધે ફૂલકા ફૂલીને દડો થાય છે, ડબ્બ રોટી કે ગિરકોટમાં ફૂલીને હિદ્ર હિદ્ર પડી જાય છે. ખમીરને લીધે કાર્બન ડાયોક્સાઈડ ગેસ ગ્લુટેન સાથે મળે છે અને આથી જ ગિરકોટ, પાંવ, ફૂલકા વગેરે દલકાં અને દડા જેવાં ફૂલેલાં બને છે.

ખમીર કે આથો એક જાતનાં અતિસૂક્ષ્મ જીવાણુ જેને યીસ્ટ કહેવામાં આવે. છે તેને આભારી છે. હવામાં આ જાંતનાં જંતુઓ હોય છે જ. ઘોટને પાણીથી બાંધી રાખવામાં આવે છે ત્યારે આ સૂક્ષ્મજીવાણુઓ ઘોટમાં પ્રવેશ કરે છે અને ઉત્સવન ક્રિયા (Process of fermentation) જન્માવે છે. પરંતુ આ યીસ્ટ જીવાણુઓ સાથે

ખીજી જાતનાં જીવાણુઓ પણ ગાંધેલા શેટમાં પ્રવેશે છે એટલે કણુકમાં ખમીર ચઢે છે એટલું જ નહિ પણ તેમાં ખટાશ (સિક્કટીક અને એસેડીક એસીડ) પણ જન્મે છે. આ ખટાસોત્પાદક પદાર્થને પ્રથમ (leaven)—કેવન—નામથી ઓળખવામાં આવતો હતો અને બ્રેડ બનાવવામાં આનો ઉપયોગ થતો હતો. આ કેવનમાંથી સહેજ કણુકમાં નાંખવામાં આવતું અને ધીરે ધીરે તે મળતાં ખમીરની ક્રિયા કપાટાભેર ચાલુ થતી. અભારે ધીરે સીલબંધ શીશીઓમાં વેચાય છે. કણુક બાંધીને આ ધીરે નાખવાથી ખમણુની ક્રિયા ઝડપભેર વધે છે. પાંવરોડી અને બિસ્કીટની બનાવટમાં આ ખમણુક્રિયા ખૂબ જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

આ ખમણુક્રિયામાં કેટલાક પદાર્થોનો દુર્વ્યય (waste) પણ થાય છે એ માંદ રાખવું જોઈએ. રટાર્થનો થોડાક ભાગ તો ખાંડમાં પરિણમે છે.—ખાંડમાંથી આલ્કોહોલ થાય છે. આલ્કોહોલમાંથી કાર્બોનીક એસીડ ગેસ ઉત્પન્ન થાય છે. પોપકદાંદિએ આ ગેસ (કાર્બોનીક એસીડ ગેસ) જરા પણ ઉપયોગી નથી. અને આલ્કોહોલ તો ભઠ્ઠીના તાપમાં ઊડી જ જાય છે. ઓગણીસમી સદીના વચગાળાના વખતમાં ગ્રેહામની ગણતરી મુજબ એકલા લંડન શહેરની ભઠ્ઠીઓમાંથી દર વર્ષે ત્રણ લાખ ગેલન જેટલો આલ્કોહોલ ભઠ્ઠીઓની ગરમીથી ઊડી જતો હતો. આ આલ્કોહોલ એકઠો કરવા માટે એક સાહસિક પેટન્ટ માર્ગ્યું હતું જે તેને આપવામાં પણ આવેલું. પરંતુ આલ્કોહોલ ભેગો કરવામાં આ સાહસિકને બહુ ન પાલવ્યું (આર્થિક દષ્ટિએ) એટલે તે કામ સાધી શકાયું ન હતું. પરંતુ કેટલો બધો દુર્વ્યય થઈ રહ્યો છે તે આ પ્રસંગથી સમજશે. અલગત પાંવરોડીમાં જુલમજ આલ્કોહોલ તો બાકી રહે છે જ. એક મોટા પાંવમાં ૧૫ ગેલન જેટલો આલ્કોહોલ છે એમ વિદ્વાનો માને છે. ૨ શેર વજનની ૪૦ પાંવરોડી (બ્રેડ) માં સાધારણ રીતે પોટનો શીશો ભરાય એટલે આલ્કોહોલ હોય છે.

રોટલી કે ફૂલકા કરવા માટે શેટને ૩-૪ કલાક અગાઉથી બાંધી રાખવામાં આવે તો ફૂલકા સારા બને છે. આપણે પાંવરોડીની બનાવટ અપનાવવા જેવી છે. આપણા ફૂલકા, વિવિધ જાતની રોટલીઓ, બાખરીની બનાવટો એ બધું ખૂબ જ સરસ છે એમાં તો સંદેહ જ નથી. પરંતુ પાંવરોડીની બનાવટ અપનાવવાથી એક ઉપયોગી નવીન વાની આપણને મળશે—જે પોષણદષ્ટિએ તેમજ સ્વાદની દષ્ટિએ—પચનીયતાની દષ્ટિએ—ઉપયોગી છે. પરંતુ આ રોટીમાં મેંદાનો શેટ વપરાય છે તે ન વપરાવે જોઈએ. મેંદાની નહિ પણ રવાની અને સાદા શેટની બને પાંવરોડી બનાવવામાં આવે તો જ તે ઉપયોગી છે. એકલા શેટની પાંવરોડી બને તો છે જ, પરંતુ તે સ્વાદમાં, કુમારમાં અને પચનીયતામાં ઠીક નથી જણાતી. આખા ધઉના શેટની બ્રેડ પચવામાં ભારે છે, ચાવવામાં કઠિન છે, સ્વાદમાં બિતરતી છે અને પાચનને અંતે મલદારા અણુપચ્યો મોટો ભાગ જાડામાં નીકળી જાય છે. ખોરાક પોષણની દષ્ટિએ ઉત્તમ હોવો જોઈએ, પરંતુ સાથે સાથે તેની બનાવટ, રૂપરંગ તરફ પણ ધ્યાન દેવાની ખૂબ જ જરૂર છે. જે ખોરાકને મોંમાં મૂકતાં પાણી ન છૂટે તે એવાક પછી તે ચાહે તેટલો સત્ત્વવાન ઠાં ન હોય તોયે તે નક્કમો છે. પાક-શાસ્ત્ર એ ઉચ્છેદ કલા છે એ યાદ રાખવું ઘટે છે. હચિન્સન તો કહે છે કે મેંદાનાં પાંવ (White Bread) કરતાં શેટના પાંવ—(Bran Bread) લગભગ ચઢિયાતાં નથી. (પૃ. ૨૪૬)

આથી જ ડૉ. ચંદ્ર કહે છે કે "Bread making today, in all modern countries, has become a special technique, almost an exact science." અર્થાત્ તમામ સુધરેલા દેશોમાં આજ બ્રેડની બનાવટ એ એક નોંખું શાસ્ત્ર થઈ પડ્યું છે. આ જ વિદ્યાન બ્રેડ વિષે કહે છે કે "The general idea, that bread is good for all people is a pathetic misconception. Yes, it is good for a muscular labourer who needs its carbohydrates for its energy, but rice is much better. In normal good health, in moderate quantity, it cannot do any harm to anyone. But those, who have any gastric affections, dyspepsia, hyper-acidity, dilatation of the stomach, intestinal troubles and diabetes should avoid bread. Even in normal health one should try to avoid bread that is entirely fresh. The gluten and starch are yet soft and adhesive and consequently it is not porous and does not absorb moisture; and when it is masticated, it becomes a leathery putty-like mass into which saliva cannot enter....." (Food and Health, by Chandra Chakraborty Page 72.)

"પાંવરોટી બધા માટે ઘણી સારી છે એવી જ સાધારણ માન્યતા છે એ ઠરુણાનનક મિથ્યા વિધાન છે. હા, પાંવરોટી એ ખૂબ શારીરિક શ્રમ ઉદ્યોગના માટે સારી ચીજ છે, કારણ કે એમને તો એના કર્મોદિતમાંથી ક્રિયાશક્તિ (energy) મેળવવી છે. પરંતુ બેઠકાઓ માટે એ એટલી બધી ઉપયોગી ચીજ નથી. હા, સ્વાસ્થ્ય સારું હોય તો પાંવરોટી કાઢીને ઠંડું જ નુકસાન કરતી નથી. પરંતુ જેમને પેટની ફરિયાદો, અજીર્ણ, આમાતિસાર, અમ્લપિત્ત, આમાશયપ્રદાહ, આંતરડાના રોગો અને મધુમેહ જેવા રોગો હોય છે તેવાઓએ બ્રેડ ન ખાવી જોઈએ. સ્વસ્થ સ્થિતિમાં પણ તરતની તાજ બ્રેડ તો ન જ ખાવી જોઈએ; કારણકે ગ્લુટેન અને સ્ટાર્ચ બંને હજી તદ્દન મૃદુ અને પરસ્પરસંલગ્ન હોય છે, જેથી તે મેજ ખેંચી શકતા નથી. આથી ખાવી તાજ બ્રેડ ચાવવામાં ચામડા જેવી ઠઠિન અને નિસ્સ્વાદ લાગે છે. ખાવી બ્રેડમાં લાઘાસવ મળી શકે નહિ અને પાચનક્રિયા સારી ચાલી શકે નહિ." પાંવરોટી—સાત્ત—ન ખાવું જોઈએ.

પાંવરોટી કે રૂલકા—ફરેક ક્રિયા પાછળ એક સામાન્ય નિયમ એ છે કે બધેલા ભોટમાં કાર્મોનિક એસીડ એસ ઉત્પન્ન કરવો. આ એસને લીધે તે કુસે છે. રૂલકો રૂસે છે તારે એ પ્રલાવાવાળા ભાગમાં આ જ એસ હોય છે. આને લીધે સ્ટાર્ચ સુપાત્ત્ય બને છે, નત્રિલયોગિકો પણ સુપાત્ત્ય બને છે, આપણા ગુન્દરાતીઓના નાજુક રૂલકા રાંધણકલાનો ઉત્તમ નમૂનો છે. આથી જ આપણા ગુન્દરાતના રસિક વૈદ્ય કવિશ્રી કૃષ્ણરામ શર્મા કહે છે કે—

‘મન્થવિહલમયા ઘૃતપ્લુતા પૂર્ણચન્દ્રપરિવેશવર્તુલા ।

સુષિપુષ્ટિવલવીર્યવર્ધિની કુલ્લિકા મધુમિદે નિવેષતામ્ ॥

(સિદ્ધભોજનમણિમાલા ૫. ૩૨)

પૂર્ણચંદ્રના જેવો ઘઉંના શેડનો ફલકો ધીમાં ભોળીને ખાવાથી ટુણિ, પુણિ, બળ અને વીર્ય વધે છે.

કેટલીક ચપાટી કે ભાખરી અતિશય જાડી હોવાથી અંદરથી કાચી રહે છે અને આવતાં મોંમાં કોચા વળે છે. આમાં લાજ બરાબર મિશ્ર થઈ શકતી નથી. પરિણામે બહુ જાડી અને બરછટ ચપાટીઓ ખાવી ન જોઈએ. ઠંડી રોટલી કે ભાખરી બે તાણી તૂટે નહિ એવી હોય તો પચવામાં બારે પડે છે.

ઘઉંની ધાણી ધાય છે જે ગુજરાતમાં હાંમેટ તરફ ખવાય છે. આ ઉત્તમ ખાદ્ય પદાર્થ છે. ધાણી ફાડવાથી ઘઉંના સ્વાદચ્છેદો ફાટી જાય છે, જેથી પચવામાં આ ધાણી સારી પડે છે. સહેજ મીઠું લગાવવામાં આવે છે. એટલે સ્વાદ પણ સરસ હોય છે. માંદા માણસો માટે આથી ધાણી સુચાર્ય અને રુચિકર બને છે. આ ધાણીનો પ્રચાર વ્યાપક થાય એમ હું ઇચ્છું છું.

ઘઉં અનાજનો રાજા છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે તદ્દન યોગ્ય જ છે.

મકાઈ (Zea mays. Linn.)

મકાઈ એ અમેરિકાની મૂળ વતની છે. કોલંબસે ૧૪૯૨ માં સીબામાં આ ધાન્ય બોયું હતું અને અમેરિકાથી કોલંબસ જ આ ધાન્ય યુરોપમાં લાવ્યો હતો.

હીમક ફાર્મોકોપિઆ ઈન્ડીકામાં લખે છે કે મકાઈ એ નામ જાણે કે તે મહાથી આવ્યું હોય એમ સ્પષ્ટ છે અને યુરોપમાં આ 'ટર્કીશ કોન' તરીકે ઓળખાય છે.

મકાઈ અમેરિકામાં ખૂબ ખવાય છે. મેક્સિકો અને નાતાલમાં તો મકાઈ "Staff of life"—જીવનઆધાર—મનાય છે. ૧૮૪૮ ના બટાટાના દુષ્કાળના વખતે આપણે તેમાં દાખલ થઈ હતી.

મકાઈ ગુજરાતમાં દાહોદ તરફ ખૂબ ખવાય છે. લીલી મકાઈ શેકીને ખાવામાં અતિ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. કુમળા મકાઈના દોડામાં સાકર હોય છે જે મકાઈ મોટી થયે સ્વાદમાં ફર્કાતરિત થઈ જાય છે.

ગરીબ માણસો માટે મકાઈ ઉત્તમ ખોરાક છે. કોઈ પણ ધાન્ય (ઝીરના અપવાદ સિવાય) કરતાં મકાઈમાં સ્નેહનું પ્રમાણ વધુ છે એટલે જે તેલથી ખાઈ શકતા નથી એમને માટે મકાઈ સરસ ખોરાક છે. ઘઉંનાં તમામ તરવો મકાઈમાં છે. ફક્ત ખનિજ કાર્બોન જેટલા ઘઉંમાં છે તેટલા મકાઈમાં નથી. મકાઈનું નિજિત ઘઉંના નિજિત જેટલું કિંમતી ગણાતું નથી.

મકાઈની પીળી, સફેદ, લાલ—આવી ત્રણ જાતો ધાય છે. આ ત્રણમાં પીળી જાતની મકાઈ ઉત્તમ ગણાય છે. આનું કારણ એ છે કે પીળા રંગવાળા છોડના ભાગમાં વિટામીન 'એ' વધુ હોય છે. પરંતુ હમણાં હમણાં આ માન્યતાને ઝાઝું વળૂદ આપવામાં આવતું નથી. પ્રથમ આ માન્યતા ખૂબ જ પ્રચલિત હતી કે વનસ્પતિના પીળા રંગવાળા ભાગમાં વિટામીન 'એ' વધુ પ્રમાણમાં હોય છે.

ઘઉંની માફક મકાઈમાં વિટામીન 'બી' હોય છે. ઘઉંનાં જેવાં અને જેટલાં પોષક તરવો મકાઈમાં નથી તેમ છતાં મકાઈ ફેંકી દેવા જેવી તો નથી જ.

	નત્રિલ	કર્બોદિત	સ્નેહ	ચર્કરા
પાણી મકાઈ	૧૦.૧૧	૬૭.૪૪	૪.૨૩	૨.૭૦
ધોળી મકાઈ	૬.૫૪	૬૪.૩૬	૪.૮૫	૨.૬૮
મકાઈનો દોટ	૧૪.૦	૭૦.૬૮	૪.૮૮	

અર્થાત્ મકાઈમાં નત્રિલ છે, કર્બોદિત છે, સ્નેહ છે, ચર્કરા છે અને વિટામીન 'બી' પણ છે. આમાં પોટાશિયમ, સોડીયમ, કેલ્શિયમ, મેગ્નેશિયા, લોહ, ફોસ્ફરસ, સલ્ફર વગેરે અનેક હિપથોગી દ્વારા છે.

ધઉના જેવું ગુણેન નત્રિલ મકાઈમાં નથી, એટલે મકાઈની રોટલી કે ભાખરી કે બિસ્કીટ બની શકતાં નથી. મકાઈનું નત્રિલ ધઉના નત્રિલ કરતાં ઘણું જ ઊંચું (Low Biological value) માલમ પણ છે માટે જેની સ્થિતિ હોય તેને તો મકાઈ કરતાં ધઉ જ પસંદ કરવા હિતાવહ છે.

'Sturtevant's Notes on Edible Plants' નામના પુસ્તકમાં મકાઈનો સવિસ્તર ઇતિહાસ આપવામાં આવ્યો છે. (પૃ. ૬૦૮ થી ૬૧૬) ધાસના વર્ગની આ વનસ્પતિ છે.

મકાયાસ્તુ મહાકાયો ફટિલઃ કાંઢજઃ સ્મૃતઃ ।

શિયાલુઃ સુપુટાંતસ્થઃ યાવનાલસમો ગુણૈઃ ॥

મહાકાયઃ વસિકરઃ વાતલઃ કપપિત્તહત્ ।

વિષ્ટં ભજનકો રક્ષઃ કોમલો રુચિપુષ્કિલ્ ॥

(કતોબદ્ નિષંદુર્માંથો)

મકાઈમાં જુવાર (ચાવનાલ) જેવા જ ગુણો છે. મકાઈ વૃષ્ટિ કરનાર છે, વાયડી છે, કફ અને પિત્તને કરનાર છે, પેટમાં ગડગડાટ કરનાર છે, રુક્ષ છે. કૃમળી મકાઈ રુચિ અને પ્રુષ્ટિ કરનાર છે.

ખાજરી (Panicum milliaceum)

ગુજરાતના ઘણા ભાગમાં ખાજરી ખુબ્ય ખોરાક છે. ડૉ. ચંદ્ર કહે છે કે પોષક તરવા જેતાં તો ધઉ અને ચોખા કરતાં ખાજરી ઉત્તમ ખોરાક છે. બેલેન્ડ ખાજરીની ધટના નીચે બજાબ આપે છે :

પાણી ૧૦.૧૩ ટકા, નત્રિલ ૮.૯ થી ૧૫ ટકા, સ્નેહ ૨૨.૭ થી ૪ ટકા, ચર્કરા અને સ્ટાર્ચ ૫૬.૬૬. રાખ ૧.૪૬ સુધી કાષ્ટક (સેલ્યુલોઝ) ૩.૧૦, કેનીગ (Koenig) નામનો વિદ્વાન કાષ્ટકનું પ્રમાણ ૧૨ થી ૧૮ ટકા નેટલું દર્શાવે છે.

ખાજરીના 'વિટામીન' માટે વિદ્વાનોમાં હજી મતભેદ છે. મેક કોલમ, સાયમોન્ઝ અને મીટ્ઝ (૧૯૧૭) માને છે કે ખાજરીમાં 'એ' અને 'બી' બન્ને જાતનાં વિટામીન છે અને વિટામીન 'એ' વધુ પ્રમાણમાં (high content) છે, એમ તેઓ માને છે.

સેફ્ટે, કર્નલ રોબર્ટ મેક ડેરીસન નીચે પ્રમાણે લખે છે—“જે ખેતરને ઘણું વરોધી ખાતર મળેલું નથી હોતું, પણ દર વર્ષે જેમાં ખાજરી વાવવામાં આવે છે એ ખાજરીમાં પોષક તરવાનો એટલો બધો અભાવ હોય છે કે ખાનારને તેનુકસાન કરે છે; કારણ કે એ

ખાજરીના દાણામાં ઝેરી તત્વ હોવાનો સંભવ છે.^૧ જ્યારે છાણું ખાતર ને ખેતરને સારી રીતે મળેલું હોય છે તે ખેતરની ખાજરીનાં પોષક તત્ત્વો તેમજ વિદામીન ધણી સારા પ્રમાણમાં હોય છે. રાસાયણિક ખાતરવાળા ખેતરની ખાજરીમાં છાણુના ખાતરના ખેતરની ખાજરી જેવાં પોષણકારક તત્ત્વો નથી હોતાં—” કબૂતરો ઉપરના પ્રયોગોથી એ નક્કી થયું છે કે છાણુના ખાતરવાળા ખેતરની ખાજરી ઉત્પૃષ્ટ, રાસાયણિક ખાતરના ખેતરની ખાજરી મધ્યમ અને તદ્દન ખાતર વિનાના ખેતરની ખાજરી અધમ (બેઠે તુકસાનકારક) હોય છે. છાણુના ખાતરવાળી ખાજરીમાં રાસાયણિક ખાતરની ખાજરી કરતાં વિદામીન ‘બી’નું પ્રમાણ સારું હતું. ખનિજ ક્ષારોનું પ્રમાણ પણ સારા ખાતર ઉપર જ નિર્ભર હોય છે.

સાધારણ રીતે લોકોમાં એવી માન્યતા છે કે ધઉ કરતાં ખાજરી પચવામાં ધણી હલકી છે. પણ ડૉ. અંદ્રે ચક્રવર્તી તેમના “ કુડ એન્ડ હેલ્થ ” નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે “ ખાજરીમાં રહેલા વધુપડતા કાષ્ટક અંશ (સેલ્યુલોઝ) ને લઇને ડોઈ પણ ધાન્ય કરતાં ખાજરી પચવામાં સૌથી ભારે (Hardest to digest) છે અને ખાજરીનું એલ્યુમિનનો પડ ટકા જેટલો ભાગ તે શરીરમાં પચ્યા વિના જ બહાર ચાલ્યો જાય છે. જે માણસની જરૂરાગ્નિ ખૂબ જ તીવ્ર હોય તે માણસે જ લાંબા વખત સુધી ખાજરી ખાવી. (પા. ૭૫)” અને આ વાત ધરાવતી નથી લાગતી. ઠીંગે જે કાષ્ટકનું પ્રમાણ આપ્યું છે તે ખોટું જણાય છે. હચિન્સનના કાષ્ટકમાં કાષ્ટકનું પ્રમાણ જૂન છે. લાખો લોકો ખાજરીના રોટલા ખાય છે અને ધણી સહેલાઈથી તે પચી પણ જાય છે, એટલે કાષ્ટકનું અતિશય પ્રમાણ જે દાખવે છે તે ભૂલ છે.

ખાજરીમાં ધઉ કરતાં સ્નેહનું પ્રમાણ વધારે છે એટલે ખાજરીના રોટલાં, રોટલા ખનાવતી વખતે, મોણ નાખવામાં નથી આવતું. આથી મરીય લોકો માટે ખાજરી સારો ખોરાક છે.

ખાજરીની ધૂધરી ગોળ સાથે ખાવાથી શક્તિ આવે છે—ખાજ વધે છે. ખાજરીનો લીંબો પેંકે પણ ખવાય છે; ધાણી પણ ફોડાય છે.

वर्जरी नालिका नाली नीलसस्यं च साजकः ।

अथवान्यं वर्जरीका तथा नीलकणस्मृताः ॥

साजको वातली हृद्यो बल्यः कांतिकरो मतः ।

अग्निदीप्तिकरश्चोष्णः रुक्षः पित्तप्रकोपनः ॥

स्त्रीकामदो दुर्जरश्च पुंस्त्वपुटिहरो मतः ॥

(નિષંદરનાકર.)

ખાજરીનાં સંસ્કૃત નામો ખજરી, નાલિકા, નાલી, નીલસસ્ય, સાજક, અથવાન્ય, ખજરીકા, નીલકણા—વગેરે છે.

1 “ It has been found in regard to millet—a common food grain in South India—that soil, on which it is repeatedly grown, but which has received no manure for many years, yields a grain the nutritive value of which is so low that it may actually be harmful to the users of it, suggesting the acquirement by the grain of toxic qualities.”

ખાજરી વાયુ કરનાર છે, હવ છે, બલપ્રદ છે, શરીરને ક્રાંતિ આપનાર છે, જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરનાર છે, ઉષ્ણ છે, રુક્ષ છે અને ગરમ હોઈ પિત્તને કોષાવનાર છે. ખાજરી કફ-વાતને હણનારી છે.

ખાજરી ગરમ મનાય છે. પુસ્ત (પુરુષાતન) આપનાર છે અને કામોદીપક છે. કાઠિયાવાડ તરફ ખાજરી જ મોટે ભાગે ખવાય છે. મહેનતુ માણસો માટે ખાજરી અને અડદની દાળનો ગોરાક બધી રીતે યોગ્ય છે. ખાજરી અને ઘઉં વારાફરતી ખાવામાં લેવાં ઠીક છે. ખાજરીમાં રનેહનું પ્રમાણ વિશેષ હોવાથી, ગરીબ લોકો રનેહ ખાઈ શકે તેવી તેમની આર્થિક સ્થિતિ હોતી નથી એટલે તેમને માટે સુંદર આશ્વપદાર્થ છે. ખાજરીનું રાસાયણિક પૃથક્કરણ નીચે આપવામાં આવે છે:—

ખાજરીનું રાસાયણિક પૃથક્કરણ

જાંઘ	૧૨.૨ ટકા	કર્ષોદિત	૭૦.૬ "
નત્રિલ	૮.૨ "	કાષ્ટક	૩.૧ "
રનેહ	૪.૨ "	ખનિજ ક્ષારો	૧.૭ "

(હચિન્સન પ્રમાણે)

પૃ. ૨૬૩

જુવાર

ચાઇનાલ (સ')

(*Andropogon sorghum*)

મદ્રાસના ખેતીવાડી પાતા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા એક પુરતકમાં જુવારના વાપર નીચે મુજબ દર્શાવવામાં આવ્યો છે અને તે સારો છે. અત્યારે ન્યાં ને ત્યાં આપણે મોસ્ટ શબ્દ સાંભળીએ છીએ—'કાડલિવર ઓછા વીચ મોસ્ટ એક્સ્ટ્રેક્ટ' એ અતિ જાણીતું છે. મોસ્ટ એ અંગ્રેજી શબ્દ છે. મોસ્ટ એટલે ફણગા કુટાડેલા ધાન્યનો લોટ. અને જુવારના લોટ કરતાં આ લોટ (મોસ્ટ જુવાર) ખાવામાં ધણો જ સારો છે એ નિઃસંદેહ છે. મોસ્ટ જુવાર ખનાવવાની રીત:—

"સારી જુવારને ૨૪ કલાક સુધી પાણીમાં ઝીંઝવી રાખવી, દર ૭ કલાકે પાણી બદલતા રહેવું. થઈ આ જુવારને એક બીના થયડની ચોટલીમાં બાંધી ઉપર ચાર મૂકી દગાવવી. ફણગા ફૂટે એટલે ચોટલી છોડીને તે ફણગા ફૂટેલી જુવારને એક સાદડી કે કપડા ઉપર એકસરખી સુકવવી. અમુક અંતરે સહેજસાજ પાણીનો છંટકાર તે ઉપર કરવો. ન્યારે બાા ઇંચ નેટલા બાંધ્યા ફણગા ફૂટી ગયા હોય ત્યારે ફરીથી તેને છાયામાં છ કલાક સુધી સુકવવી અને પછી સૂર્યના તાપમાં સુકવવા મૂકવી. બરાબર સુકાઈ ગયા બાદ આ જુવારને સહેજ પાણીનો હાથ આપી ખાંડી નાખવી. આથી જુવારનાં બધાં છોડાં અને ફણગા સહેલાઈથી ઊખડી જશે. (ફણગા સ્વાદમાં કડવા લાગે છે એટલે દૂર કરવા કહ્યું છે.) આવી રીતે છોડા અને ફણગા બંને દૂર કરી પછી જુવારને તવા ઉપર ધીમા તાપે રતાવ પકડે ત્યાં સુધી સેકવી. આથી ઝડપભેર ચાલતી મોસ્ટની ક્રિયા અટકી જશે. આ પ્રમાણે તૈયાર થયેલી જુવાર 'મોસ્ટ જુવાર' કહેવામાં આવે છે. આને લોટ ૧ થી ૬ ના પ્રમાણમાં બીજા લોટ સાથે ભેગવીને પછી ચોટલી કે કાંઈ વગેરે બનાવી લેવાં એ દિતાવક છે."

આ વિધિથી જીવારમાં વિટામિન 'એ' અને 'સી' બન્ને સારા પ્રમાણમાં આવે છે અને આની પચનીયતા પણ વધે છે. આવી જીવારનું સાત્તીકરણ (assimilation) પણ સારું થાય છે.

આપણા ગરીબ લોકો ચોધરા, ફળાળા, કેળી ઇત્યાદિ મોટે ભાગે બારે માસ જીવાર ખાઈને જ જીવે છે. આ સાદી વિધિ આ લોકોને સમજાવવામાં આવે તો તેમને લાભ થશે 'મોટોડ' જીવારનું બેડકું અથવા કાંજ સાદી જીવાર કરતાં સ્વાદમાં અને ગુણમાં સારું છે.

પોષણની દૃષ્ટિએ જીવાર બાજરી જેટલો જ ઉપયોગી ખોરાક છે. બાજરી વિશે જ કહેવામાં આવ્યું છે તે જીવારને પણ લાગુ પડે છે. જીવારનું રાસાયણિક પૃથક્કરણ:—

પાણી	૧૨.૫ ટકા	કર્બોહિડ્રેટ	૭૪.૫ „
નત્રિસ	૯.૩ „	ખનિજ ક્ષારો	૧.૭ „
રેનેલ	૨.૦ „		

ઘઉં કરતાં જીવારમાં રેનેલનું પ્રમાણ સારું છે. જો ગરીબોને રેનેલ ખાવા નથી મળતું તેમને માટે મકાઈની ખાંચ જીવાર પણ સારો ખોરાક છે.

ચોખાસુ જીવાર કરતાં શિયાળું જીવાર ખાવામાં સારી ગણાય છે. જીવાર પચવામાં હલકી છે, સહેજ વાયુ કરનાર છે, કઠ અને દાડને મટાડનાર છે, સંત્રાહી છે.

યાવનાલો યાવનાલ: શિશરીવૃત્તતપ્તુલ: ।

દીર્ઘનાલો દીર્ઘશર: ક્ષેત્રેશ્ચ વૈશ્વપત્રક: ॥ ધૃતિાદિ (રા. નિ)

અર્થાત્ જીવારનાં સંસ્કૃત નામેા યાવનાલ, યવનાલ, વૃત્તતપ્તુલ મૌકિતકતપ્તુલ, દીર્ઘનાલ, દીર્ઘશર, ક્ષેત્રેશ્ચ, વૈશ્વપત્રક, જૃથ્ણોલ્લય, દેવધાન્ય, જૃથ્ણલ, બીજબુધ્ધક:—આ બધાં છે. એ જ ગુણો:—

ઘવલો યાવનાલસ્તુ ગૌલ્યો વલ્લય: ત્રિદોષજિત્ ।

વૃષ્યો હૃદિપ્રદોડ્દોષ્ણિ: પથ્યો ગુલ્મવ્રણાપહ: ॥

તુઘરો યાવનાલસ્તુ કપાયોષ્ણો વિશોફકૃત્ ।

સંગ્રાહી ઘાતશમનો વિદાહી શોફકારક: ॥

શારદી યાવનાલસ્તુ શ્લેષ્મદ: પિચ્છલો ગુરુ: ।

શિશિરો મધુરો વૃષ્યો દોષઘ્નો વલ્લપુષ્ટિદ: ॥

(રાજનિઘણ્ટુ)

ધોળી બાર—મધુર છે, બલ આપનાર છે, વાત પિત્ત અને કફ જીતનાર છે, ટોનિક છે, રુચિપ્રદ છે, હરસને હજીનાર છે, પથ્ય છે, ગુલ્મ અને વ્રણને હજીનાર છે.

ગૂંમલી બાતની જીવાર તૂરી છે, દરતને કબજ કરનારી છે. ઉષ્ણ છે, વાયુ સમાવનારી છે, કંઈક અંશે દાહની બળતરા થયા કરે છે અને સોજો કરનાર છે.

શરદ્ગુણમાં ધનાર એટલે શિયાળું જીવાર કફ કરનાર છે, પિચ્છલ અને ગુરુ છે, કંઠી છે, મધુર છે, બલપ્રદ છે, વાતપિત્ત કફ— આ ત્રણે દોષોને હરનાર છે બલ અને પુષ્ટિપ્રદ છે. (રાજનિધંટુ)

જીવારની ધાણી વાયુ કરનાર છે, વૃક્ષિ કરે છે, વિશેષ ખાચ તો પેટ ચઢે છે અને પાછળથી ઝાડો સાફ થાય છે. ભરૂચ જિલ્લામાં જીવારની ધાણી ખાવાનો ચાલ છે અને કેટલાંક ધરોમાં તો ધાણી બારે માસ ખવાય છે. વાયુ ન કરે એટલા માટે તેમાં લસણ

મરવાની ચટણી તેલમાં મિઠાવીને મેળવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ધાણી ખાવાથી વાયુ કરતી નથી, બલકે જલદી પચી જાય છે, સારક છે, શક્તિપ્રદ છે. ગરીબ દેશનાં બાળકો માટે આવી ધાણી પોષણ દૃષ્ટિએ સારી છે.

જવ

(Hordeum distichon)

“ જવ તૂરા છે, મધુર છે, શીત છે, ત્રિપાકમાં તીખા છે, કરને તથા પિત્તને હરનારા છે, ઘણું છપર સર્વદા તથાના જેવા જ પચ્ય છે, મૂત્રને અલ્પ કરનાર છે, વાયુ તથા વિષ્ટાને વધારનાર છે, વયઃસ્થાપનકૃત છે, જલદાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરનાર છે, શુદ્ધિ (મેધા) વધારનાર છે, સ્વરને સારો કરનાર છે, વર્ણને સારો કરનાર છે, સ્નિગ્ધ છે, જગા માથુસના મેદને ઓછો કરનાર છે. મેદથી આવરણ પામેલા વાયુને તથા તૃણને હરનાર છે, અતિરક્ત લોહી તથા પિત્તને સાધ કરનાર છે.” સુ ત

જવ તેની સુપાચ્યતાને લીધે મહાહર છે. જવમાં ખનિજ પદાર્થોનું પ્રમાણ વિશેષ છે—ખાસ કરીને ફોસ્ફરસ અને મેગ્નેસિયાનું. ફોસ્ફરસનું પ્રમાણ એટલું તો મોટું છે કે બાગ્યે જ કેઈ અનાજમાં એટલું હશે. એના ફોસ્ફરસ પ્રમાણમાં કેવળ નાની મચ્છીઓ, છાંની પીળી દાળ અને પનીર (cheese) જ તેનાથી વધે છે અને મેગ્નેસિયાના પ્રમાણમાં એક ફક્ત ગાજર (carrots) જ તેની સરખામણી કરી શકે છે. જવમાં ૧૫.૦૬ ટકા પાણી, ૧૧.૭૫ ટકા નત્રિલ, ૭૦.૬ ટકા કાર્બોહિડ્રેટ, ૦.૧૧ ટકા રેશા, અને ૦.૪૪ ટકા રાખ છે. ઘઉંમાં જેમ અમ્લત્વનું નત્રિલ ‘ગ્લીવાડીન’ છે તેમ જવમાં ‘હોર્ડીન’ (Hordein) છે. જવને આંદી તેનાં છોડાં કાઢી નાંખીને તેની રોટલી, પૂરી વગેરે બનાવી શકાય છે. છોડાં સાથે જવ ખાવાથી તે પચતા નથી. અને તેનું ૫૬ ટકા જેટલું આબ્દ્યુમિન પચ્યા સિવાય શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે. પણ જવ મોટે ભાગે ખાવામાં ઓછા વપરાય છે. જવનું પાણી તાવમાં પીવા માટે અપાય છે. જવનું પાણી પીવાથી તાવની બળતરા ઠમી થાય છે, તરસ ઓછી લાગે છે અને ખોરાકની ગરજ સારે છે. આ જવના પાણીને અપચાને પીવાના દુધમાં પણ નાખવામાં આવે છે. કારણ કે એથી દુધના કેસીન (કેસી) બહુ સદમ થાય છે અને દુધ જલદી પચી જાય છે. કીનીંગ (Killing) સત્તાનુસાર જવમાં ત્રીજે પ્રમાણે ખનિજ તરવે છે:— પોટાશ ૨૧, સોડીયમ ૨.૩૬ લાઈમ ૨.૬૪, મેગ્નેસિયા ૮.૮૩; લોહ ૧.૧૬, ફોસ્ફરીક એસીડ ૩૩.૧૦, સિલિકિક એસિડ ૨૬ સલ્ફ્યુરિક એસિડ ૧.૦૦, અને કલોરીન ૧.૦૨ ટકા જેટલું છે. જવ રેચક છે અને મૂત્રને રોકનાર છે—અલ્પ કરનાર છે. માટે તે મધુપ્રમેહવાળાઓ માટે ઉત્તમ ખોરાક છે. જવની રામ પિત્તજ્વરમાં, શલમાં, અને બળતરામાં, તાવની તરસમાં આપવાથી સારો ફાયદો થાય છે.

ચરક કહે છે કે યથા: પુરીશજનનાનામ્ અર્ધાત્ ઝાડો લાલનાર તમામ પદાર્થોમાં જવ ઉત્તમ છે.

જવના પાણીને “જાક્લી વોટર” કહેવામાં આવે છે. આનું પૃથક્કરણ નીચે મુજબ છે:—

પાણી	૬૬-૨૭ ટકા	સ્ટાર્ચ	૦.૩૬ ”
રેષ	૦.૦૨ ”	સાકર	૦.૦૫ ”
નત્રિલ	૦.૦૩ ”	ખનિજ દ્વાર	૦.૦૩ ”

જવનાં અનેક સંસ્કૃત નામો પૈકીમાં એક નામ "પવિત્રધાન્ય" છે.

યવઃ કપાયો મધુરઃ સુશીતલઃ

પ્રમેહજિત્ તિક્ત કફાપહારકઃ ।

અશ્વકમંદસ્તુ યથો યલપ્રદો

દૃષ્યથ મૃળાં યદુવીર્યપુષ્ટિદઃ ॥

રા. નિ. ॥

જવ સ્વાદે તૂરા છે અને મધુર છે; શીતલ છે, પ્રમેહ (પેમાળનાં તમામ દરદો) ને મટાડનાર છે, સહેજ કડવા છે અને તેથી તે કઢને હરનાર છે. જવ શક્તિપ્રદ છે, અત્યંત વીર્ય અને પુષ્ટિ આપનાર છે.

જવ ચામડીના રોગોને, કઢને, પિત્તને, મેદને, પીનસ, શ્વાસ, કાસ, ઉરસ્તાંબ, લોહી-વિકાર, તૃષ્ણા-આ સર્વ રોગને મટાડનાર છે.

ખમ્બરમાં કૌશેક્રા જવ (પર્લ ઝાલી) વેચાય છે-તે લેવા હીક છે.

બંદી

નીધારઃ અરણ્યધાન્યઃ, મુનિધાન્યમ્, તૃણોદ્ભવમ્ આ બંદીનાં સંસ્કૃત નામો છે. બંદી શ્લેષ્મણ (કઢ કરનાર), રુક્ષ, કપાક, વાતલ (વાયડી), શીત, શ્લેષ્મન, ઝાડો, પેશાબને રોકનાર, પિત્તને હરનાર અને પચવામાં હલકી છે (શીઠલ).

બંદી પિત્તને હણનારી તથા કઢ અને વાયુને કરનારી છે, ગરમીને ટાળે છે.

પચ્યમહાક તરફ બંદી ખાવટાના રોટલા ખવાય છે. આ કુધાન્યની ગણતરીમાં આવે છે. આમાં બહુ પોષણતરવો નથી.

ખાવટો-નાગલી

ઘરકઃ, હોતાનિકા-સંસ્કૃત નામો છે.

ખાવટો અથવા નાગલી સ્વાદે જરા કડવારા લેતી અને તૂરી છે. પચવામાં તે હલકી છે, હંડી છે, પિત્તને હરનાર છે અને ત્રિદોષને સમાવનાર છે, રક્તદોષને હરનાર છે. વિશેષ ખવાય તો વાયુ કરે છે. ગરીબ લોકો આના રોટલા ખતાવીને ખાય છે.

કોદરો

કામ્લવઃ, કોરદૂષઃ-સંસ્કૃત નામો છે.

કોદરો વાયુ કરનાર છે, ગ્રાહી છે, શીત છે, પિત્ત અને કઢને હરનાર છે. એક બીજી જાતના ઝીણા કોદરો થાય છે જે ખાધાથી મીણો ચઢે છે અને કેટલીક વખત માણસ મરી પથ્થુ બન્ય છે. ઝીણા કોદરાનું મારણ જૂરાકોળાનો રસ છે. કુખમાં (છુટું કોણું) રસ પીવાથી મીણો બિતરી બન્ય છે.

કોદરાને કૂટીને અંદરથી તેના ઘણા જેને કોદરી કહેવામાં આવે છે તે કાઢે છે. તે પચવામાં હલકી ગણાય છે. ઘણા માંદા માણસો આ કોદરી ખાય છે. પરંતુ તે રુક્ષ માન્ય છે કુધાન્ય છે. ઝાઝાં પોષકતરવો આમાં નથી. કોદરી ગરમ છે, જલદી પચી જનાર છે. મધુ-મેહ તેમજ અશુષ્કન્ય અન્ય વિકારવાળાઓ માટે કોદરી સારો ખોરાક છે.

“તને ખબર નથી ?
એ એક તો ભાંગી
પડે એમ છે ! સોડા
પોતાના મુકેલા બધા
પેસા એમાંથી ઉપાડી
લાવે છે અને તેથી તો,
હું જે મારા રૂપિયા
ઉપાડી લાગ્યો, બોલે
મને વ્યાજ નહિ મળે
પણ મારી મૂડી તો જળ-
વાઈ ! હજાર રૂપિયા !

દોસ્ત, એ કાંઈ નાનીસતી રકમ નથી.”

“મારી તો એ બેઠકમાં એક પાછવે નથી !
અને ખરું પુછાવે તો આપણે રામ એક
દોકડોથે બચાવી શકતા નથી ! પછી બેઠકમાં
આતું જ કપાંથી હોય ?”

“કેમ ? કંઈ બરાબર ચાલતો નથી કે શું ?”

“ચાલે. શુનરાન પૂરતું મેળવીએ. કંઈ
બચાવવા જેટલું મળે નહીં. મિત્ર મહેશ, હવે
હું જઈશ.”

“ચા તો પોતો જા ! આજ તો મારી
મૂડી બગી તેની છુટાલીમાં હું જ તને ચા
ખાઈ છું, દોસ્ત મહેશ.” મહેશે કહ્યું અને
ચા ખાધી.

રમેશ એક દાકતર હતો. મૂળ તે કંપાઉડર
હતો અને જૂના વખતમાં એચ. એ. ચરેશે
ત્યારથી સ્વતંત્ર દવાખાતું કાઢી રગશિયા
માડાની પેઠે કંઈ ચલાવતો હતો. મહેશ
ખાનગી નોકરી કરતો હતો. બચાવી બચાવીને
તેણે બેઠકમાં હજારેક રૂપિયા મૂકેલા હતા.
પરંતુ અશ્વાઓને સીધે તેણે આજ તે ઉપાડી
લીધા હતા. બેઠકમાંથી પોતાને ઘેર જતાં અધ-
વચ્ચ દાકતરનું દવાખાતું આવતું હતું;

અને કાંઈ કોઈવાર તેની
દવા તે લેતો હતો એટલે
થોડો વખત અહીં
થોભ્યો હતો.

ચા પીને તેઓ છૂટા
પડ્યા ત્યારે મહેશ
મનોગત ગણગણ્યો :
“હજાર રૂપિયા ! એવડી
મોટી રકમ મેં કદાપિ
મેળવી નથી. કેવો
ભાગ્યશાળી માણસ કે,

તે એટલીયે રકમ એકઠી કરી શક્યો છે ?”

એના મનના વિચારોનો વેગ વધ્યો, એના
પોતાના જીવન પર એની કરુણ દષ્ટિ પડી,
પંદર-પંદર વર્ષથી તે દાકતર તરીકે કામ
કરતો હતો પણ એને માંડ શુનરાન જોગ
નાણાં મળે એટલા જ દરદીઓ એને ત્યાં
આવતા. દવાખાનાંઓ વધી પડ્યાં હતાં.
મગ્સાંડ જઈને દાકતરી પદવી લઇ આવેલાઓ
પણ ખૂબ ચર્ચ બચા હતા. દરદીઓ તેઓની
મોટી ફી આપીને પણ તેઓને ત્યાં જતાં
અને બે મહેશ વધારે ફી તપ્પતો તો એનો
કાંઈ ભાવ પણ પૂછતું નહીં ! આવી હાડમારીના
જમાનામાં બે દવાખાનું કાઢી નાંખે તો ખાવા
પૂરતું જે એને મળે નહીં !

“કમનસીબ આત્મા ! નિષ્ફળ જીવન !”
તે અખડ્યો : “એક હજાર રૂપિયા ! કેવી
સંતોષજનક રકમ છે ! મને બે એટલી રકમ
મળે તો હું કંઈ કંઈ તરફીયથી મારો કંઈ
કપાવી શકું !”

લગભગ એક કલાક સુધી તેને મહેશના જ
રૂપિયા સંબંધી વિચારો આવ્યા ક્યાં અને
એને અતે એક બચકર નિષ્ક્રિય તેણે કરી લીધો.

“આજ રાતે ચોક્કસ !” આમ કહેતો તે દવાખાનું અંધ કરીને ઘેર જવા લાગ્યો.

તે બેએક ડગલાં આગળ ચાલ્યો હશે ત્યાં એનો એક બીજો પાડોશી મંળ્યો: “ઘેર ચાલ્યા કે શું ? આજ કેમ વહેલા ?” તેણે પૂછ્યું.

“મારી તબિયત ઠીક નથી, કવિરાજ ! આમ ક્યાંથી ?”

“મારા એક સ્નેહીને ત્યાં ગયો હતો.” આમ કહી કવિ તેનાથી છૂટો પડ્યો.

મહેશ મનમાં ગણુગણ્યો: “આ પણ એક મારા જેવો જ મવાલી આદમી છે ! કવિતાઓની ચોપડીઓ બહાર પાડે છે પણ તે અપત્તી નથી અને નાણાંની રકમ તેની પાસે જમા થતી નથી !”

સ્થિત કરતો તે ઘેર જઈ પહોંચ્યો.

રાત્રિના નવ, દશ, અગિયાર અને બાર વાગ્યા ત્યારે પોતાના મકાનની બારીએ દાકટર આવ્યો. ચારેક ફીટની એક સાંકડી નળીની બીજી બાજુએ સામે જ એના પાડોશી મહેશની બારી હતી. એ બારી કચારની ખુદ્દી હતી એમ તેણે નવ વાગ્યાથી જોયા કર્યું હતું; અને એ બારીમાં કેવી રીતે જવું એના ભેત તેણે ધડી રાખ્યો હતો. આટલેક ફીટનું એક મજબુત પાટિયું તેને ત્યાં હતું એ પાટિયું તેણે બારી આગળની ભીંતે તૈયાર જ મૂકી રાખ્યું હતું. આ શાન્ત સમયે તેણે તે હાથનું અને ધીમેથી તેનો એક છેડો મહેશની બારીની કિનાર ઉપર અને બીજો પોતાની બારીની કિનાર ઉપર ગોઠવી દબ, યરાગર પુત્ર જેવું સાધન બનાવી, તે દિશ્મતભેર તે પાટિયા પરથી ચાલીને મહેશના મકાનના ખંડમાં દાખલ થયો.

મહેશ તે ખંડની અંદરના ખંડમાં સુતો હતો પણ.....

રમેશ ચોંક્યો. મહેશના પિછાના નગદીક એક આકૃતિ ઊભી હતી. એક ટેબલ પર મીણુખત્તી સળગતી હતી અને એ આકૃતિ,

એક પેડીમાંથી ટેલોક ચલણી નોટોનો થોકડો કાઢીને ગણતી હતી.

“આ કોણ છે ? મારા દિલની ઉમેદ યરળાદ કરનાર અને મારી લૂંટ પર તરાપ મારનાર આ મવાલી કોણ છે ?” રમેશ મનોમત પ્રશ્નો પૂછ્યા. મીણુખત્તીના અજવાળામાં એ આકૃતિએ સહેજ વાર ઊંઘતા મહેશ તરફ જોયું ત્યાં રમેશ એનો ચહેરો જોઈ ગયો.

“આ તો કવિરાજ !” રમેશ મનમાં બોલી હાલ્યો, અને એણે દાંત કચકચાવ્યા. જે ચોરી પોતે કરવા આવ્યો હતો તે આ ગરીબ કવિ કરી જાય છે ? એમાં કદાપિ એ ન શકવો જોઈએ.

સ્ફૂર્તિથી પણ હળવે પગે તે મહેશના પિછાના કને ગયો અને તેને ઢંઢોળીને બૂસો મારવા લાગ્યો: “મહેશ ? જાગ, જાગ, ચોર તારી નોટો ચોરી જાય છે !” અને બીજા પગે તેણે કવિને કહ્યું: “અખડદાર, જે તમે અહીંથી એક ડગલું આગળ ભર્યું તો !”

મહેશ જાગ્યો અને પોતાના બન્ને પાડોશીઓને જોઈને પૂછવા લાગ્યો: “ક્યાં છે ચોર ?”

અધોવદન સાથે કવિ ત્યાં જ ચંબો ગયેલો હતો. “આ કવિ ચોર છે ! જે એના હાથમાં તારી નોટોનો થોકડો છે !” રમેશ બોલ્યો.

મહેશ કવિના હાથમાંથી નોટો ઝૂંટવી લીધી અને કહ્યું: “આવું કરતાં શરમાયો નહીં ? રમેશ, તો એને કેવી રીતે દીઠો ?”

“મને તારા ખંડમાં દીવો બળતો જણાયો. ડાઈ આકૃતિને મેં આમતેમ ફરતી દીઠી. એટલે બારીમાંથી પાટિયું મૂકીને ચૂપચાપ હું અહીં આવી લાગ્યો; તો આ મિસ્ટર મવાલીપુરના મહારાજને નિરાંતે નોટો ગણના દીઠા. એને હવે પોલીસને જ સોંપી દેવો જોઈએ.”

“મને માફ કરો. મારી જૂઝ થઈ. મારી દરિદ્રતામાં ઠરણુ વિપત્તિ આવવી અને હું લલચાયો. આ અધમ કૃત્ય કરવાની મને

દુષ્ટિ સૂઝી તેથી હું પરતાઈ છું. મારા જીવનના સંયોગો તમે જાણો તો તમને દયા આવે."

"દયા તો મેનિસ્ટ્રેટ પાસે માગી લેજે, સમજ્યો ?" મહેશે કહ્યું: "હું તો તને પકડાવી જ દર્શા. બાઈ રમેશ, જે પોલીસને જોધાવી લાવ. તારી મહેનત હું નક્કામી નહીં જવા દઈ."

અને થોડીક ક્ષણ પછી કવિ દિનેશને પોલીસની સાથે જવું પડ્યું.

(૨)

"બંધવાને મુનેગાર દરાવવામાં આવે છે અને તેને બે વર્ષની સખ્ત કેદની સજા ફરમાવવામાં આવે છે."

મેનિસ્ટ્રેટ દિનેશનો કેસ ચલાવી, રમેશની સાક્ષીના પુરાવા ઉપરથી તેને ઉપર મુજબ સજા ફરમાવી. કવિ એ સજા સાંભળી રડી પડ્યો.

મહેશે કહોરતાથી રમેશને કહ્યું: "નેયું? હવે રાહું આવે છે! પાટકા પૈસા પોતાના કરતી વખતે કેમ એણે વિચાર નહોતો કર્યો?"

રમેશે ટૂંકમાં જવાબ દીધો: "તમારું કહેવું ખરું છે."

મહેશે તેને પોતાને ઘેર લઈ જઈને પચાસ રૂપિયા ગણિસ આપ્યા. મહેશે તે બધાને જ્યારે ઘેર આવ્યો ત્યારે નિસાસા સાથે તે ખુરશીમાં પડ્યો.

તેની આંખ આગળથી કવિની કચ્છમૂર્તિ ખસતી નહોતી. જ્યારથી એને એણે પકડાવ્યો ત્યારથી તે દેહ કેસ પૂરો થયો ત્યાં સુધી એ કવિના મુખ ઉપર જે દીનતા, જે લજ્જા અને જે દુઃખના બાવ દેખાતા હતા તે તમામ રમેશ સમક્ષ તરવરી રહ્યા અને છેલ્લું એનું રદન તો એના દિલમાં ખૂબ અજબો કરી રહ્યું. એના હૃદયમાંથી કોઈ ન સમજાય એવો અવાજ સંભળાતો હતો: "તે મરતાને માથો છે, એમાં વડાઈ નથી કરી! જ્યાં તું પોતે જ ચોરી કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેને તે દેવધો, વેરબાવથી અને તારી પોતાની નિરાશાથી

પકડાવ્યો. તને જ એ સ્થિતિમાં કવિએ પકડી પાડ્યો હોત તો? અને... અને...તે" અસત્ય કથું-જુઠ્ઠી સાક્ષી પૂરી કવિને તે તારા ધરની આરીમાંથી ચોરી કરવા ગયેશો દોડી નહોતો. પાટિયું તેને પકડવા તે મૂક્યું નહોતું. નૈતિક દૃષ્ટિએ તું જ ચોર છે કદાચ ત્યાં કવિ પણ ન હોત તો એ જ નોટો તે તારા ખિસ્સામાં ખુશીથી સરકાવી દીધો હોત! દુષ્ટ, દંભી!..."

રમેશનું મરતક બમ્મી ગયું. દવા પી તે યર્ષ ગયો પણ સ્વપ્ન તેને સતતની રહ્યું: જાણે મેનિસ્ટ્રેટ સમક્ષ તેને પોતાને જ જીતો કરવામાં આવ્યો છે અને મેનિસ્ટ્રેટ તેને ઉદ્દેશીને કહે છે: "બંધવા રમેશ! તને અપરાધી દરાવવામાં આવે છે અને બે વર્ષની સખ્ત કેદની શિક્ષા કરવામાં આવે છે."

"ઓહ્! હા!" રમેશનું સ્વપ્ન સરી પડ્યું. તે જામત યર્ષ ગયો, પોતાના આ કૃત્ય બદલ હવે તેણે અપાર પશ્ચાત્તાપ કરીને જીવન સખ્ત કામમાં પ્રવૃત્ત કર્યું.

તે ગરીબોની મક્કત દવા કરવા લાગ્યો. જે જે કેસ તેના હાથમાં આવે તેમાં સચોટ દવા આપીને જલ્દી આરામ કરવા તરફ લક્ષ આપવા લાગ્યો. થોડાંક દિવસમાં તેને ત્યાં વધારે કેસ આવવા લાગ્યા. રમેશ હવે ગરીબોના ડાક્ટર તરીકે જાણીતો યર્ષ ગયો.

એક દિન અપારે ૨૦ વર્ષની એક યુવતિ તેના દવાખાનામાં આવી. "ડાક્ટર સાહેબ, હું ગરીબ છું, મારી વૃદ્ધ માતા ખૂબ જ મિમાર યર્ષ ગઈ છે. મહેરબાની કરીને આપ તેને જોઈ જશો?" રમેશ તે યુવતિને ત્યાં ગયો. ખરે જ? ગરીબોની આંધીમાં એક ખોલીમાં તેની માતા સાથે તે રહેતી હતી. વૃદ્ધાની ચિકિત્સા કરતાં રમેશને માનૂસ પડ્યું કે-તેને આખર વખતે બોલાવવામાં આવ્યો છે બહુ બહુ તો એકાદ કલાકમાં આ વૃદ્ધા યુગ્વરી જશે.

યુવતિને આ હકીકત કહેવી કે કેમ એ

વિષે તે વિચાર કરતો હતો એવામાં એ ચાલોમાં વસનારાઓમાંના એકે ઠાઠ ગીત ગાવું શરૂ કર્યું. એ ગીત છુલ્લું અવાજે સંભળાતું હતું. એની બે-ત્રણ લીંટીઓ ગવાઈ એટલે દરદી વૃદ્ધા એકદમ પધારીમાં બેઠી થઈ મઈ અને હિસાહમાં આવી જઈને એજ ખીતની લીંટીઓ ગાવા લાગી.

“મા, મા” બાળાએ તેને રોકવા યત્ન કરતાં કહ્યું. બહાર તો ગીત ગવાતું જ રહ્યું અને માતાએ પુત્રી તરફ જોઈને કહ્યું: “હારા ! હવે મને શાન્તિ વળી !” અને એ શબ્દો સમેત તે પધારીમાં ઢળી પડી.

પુનઃ તે કદી ઊઠી નહીં. એનો આત્મા એના દેહને છોડી ગયો હતો.

(૩)

જે ગીત સાંભળીને વૃદ્ધા ‘શાન્તિ વળી’ એમ કહીને મરણ પામી હતી એ ગીતની થોડીક લીંટીઓ રમેશને યાદ રહી હતી. “અહા ! એમાં શબ્દોની કેવી મોઢાય છે ! અને ભાવનાઓ કેટલી બધી સરસ છે ? એક સ્ત્રી-હૃદય-ચાહે તો તે માતા હો, ભગિની કે પત્ની-પણ તેના પવિત્ર રત્નેહને કેવો સરસ ખ્યાલ આ કવિતાનો લીંટીઓ રચનારે આપ્યો છે ? એ વૃદ્ધાને આ લીંટીઓ સાંભળીને કેવી અજબ શાંતિ થઈ હતી ? મારું હૃદય એવી શાંતિ ચાહે છે ! પણ મારા મનતરંગો મને એ શાંતિ ક્યાં આપે છે ?” વારંવાર આ ઉદ્ગાર દાકટર રમેશ કાઢતો અને એ ગીતની જે અસર મરનાર પર થઈ હતી તે જ અસર પોતાના પર થાય એમ ધ્રુષ્ટો હતો.

“એ ગીત કોનું બનાવેલું હતું ? એના રચનાર પાસે જઈને એના પૂરા ભાવ સમજાવા કેશિય કરું તો મને એ શાંતિ ન મળે ?” દાકટરે એક દિન નિર્ણય કર્યો અને એક પુસ્તકાલયમાં જઈ કાવ્યસંગ્રહોનાં પુસ્તકો તે ઉપસાવવા

લાગ્યો. સહૃદયી યત્ન નિર્થક નથી જતા. દાકટરે એક કાવ્યસંગ્રહમાં કવિ “મંગલમ્”નું રચેલું એ ગીત જોયું. એ ઠાઠ સંગ્રાધારી કવિ હતો. એ કાવ્યનું મથાણું ‘નારીહૃદય’ હતું. ટીકા અને ટીપ્પણો સહિત એ કાવ્યની ખૂબીઓ સમજાવેલી હતી અને એ વાંચી જતાં રમેશનું હૃદય એના રચનારને વંદન કરી રહ્યું.

એ સંગ્રાધારીને શોધવો નકામો હતો. પણ એનું દિલ એ યુવતિ તરફ ખેંચાયું કે જે વૃદ્ધાના મરણ પછી એકલો અટૂંકી પડી મઈ હશે, એમ તેને લાગ્યું; કારણ કે, તેનો ઠાઠ પુરુષસંબધી તેની ખોલીમાં તેણે દોઢો ન હતો.

જે દિવસ પછી દાકટર તે ખોલીએ ગયો. બાળાએ તેને આવકાર આપ્યો. હાથના શીવવાના સંચાયા સિદ્ધાંતકામ કરીને તે યુવરાજન ચલાવતી હોય એમ જણાતું હતું.

દાકટરે દિલસોજી બરેકા પ્રશ્નો પૂછીને જાણી લીધું કે-સંસારમાં હવે તે એકલી હતી. એ પરણેલી નહોતી. એક શાળામાં અમાલિ તે શિક્ષિકા હતી પણ તેની માતાની જિખારી લંબાઈ હતી તેથી તેણે લાંબી રમ્મ લીધી હતી. પણ કુરસદ મેળવીને તે સિદ્ધાંત કામમાંથી ઠીક ઉત્પન્ન કરી શકતી હતી.

દાકટરે ‘નારી હૃદય’ કવિતાની વાત કાઢી; એનાથી જે શાંતિ એની માતાને મળી હતી તે શાંતિની પોતાને વાંચના હોવાનું જણાવ્યું અને વિવેકભર્યા શબ્દોમાં તેણે તે બાળાની ધ્રુષ્ટા જણવા માગી કે-મને એવું કોઈ નારીહૃદય મળી શકે કે જે ચિત્તને શાંતિ આપે ?

યુવતિનો જવાબ ટૂંકો, મજબૂત અને વિનયભર્યો હતો: “હું કોઈને પરણી શકું તેમ નથી. મારો ખ્યાલ કોઈએ કરવા જવો નથી. મારા વિષે કશું ન પૂછશો. કદાચ તમે મને ધિછારો એવી ધટના મારા જીવનમાં ઘડા-યલી છે.”

આમ કહ્યા પછી તે ત્યાંથી બહાર જતી રહી. દાકટર વિરિમત થતો ઘેર ગયો. આઠેક દિવસ બાદ તે જ્યારે તે બોલી આગળ ગયો ત્યારે તેને માલમ પડ્યું કે-એ યુવતિ તો ત્યાંથી ખાલી કરી ગઇ હતી અને બીજા કોઈક ભાણે ત્યાં વસતાં હતાં. એ ક્યાં ગઇ તેની ખબર કોઇને નહતી.

(૪)

એ વર્ષ પૂરાં થવા આવ્યાં હતાં. “તા. ૧૫ મી” દાકટરને એ તારીખની સાથે એક વાતનું સંસ્મરણ થયું. એ વર્ષ પર કવિ દિનેશને તા. ૧૫ મીએ સળ થઇ હતી. હવે તે તા. ૧૫ મીએ છૂટશે. જીવનમાં હવે તો બલાઇ કરવાનો જ તે નિશ્ચયી બન્યો હતો એટલે તેને ભિંમિ ભિંમિ: “હું જેવને કરવાને જમને તેને મળું તો ?” એ ભિંમિ પર તેણે મનન કર્યું: “ખચિત જ મારે જવું જોઈએ. હવેથી મારે એના સાચા મિત્ર તરીકે રહીને એના જીવનની ગરીબી દાળવામાં એને મદદ કરવી જોઈએ. મારે ઘેર એને હું લાવીશ અને કોઇ વાતે નહીં મુઝાતાં મારા ભોગે જ રહેવા એને હું વીનવીશ. મારુ પાપ ત્યારે જ પુણ્યમાં પલટાશે.”

તા. ૧૫ મીએ પ્રાતઃકાલમાં પાંચ વાગ્યાથી જેવને કરવાને વિવિધ કેદીઓનાં સગાસંજમીઓ ૧૬ જોતાં હતાં. એ દિવસે દરેક કેદીઓનો ટુકારો થનાર હતો. રમેશ પણ ત્યાં ગયો અને ક્યારે દિનેશ છૂટીને બહાર આવે એમ ૧૬ જોતો બેઠો.

જે અનેક જણ ત્યાં આવેલાં હતાં તેમાં ૧૬ યુવતિને જોઇને તે અચ્ચો પાગ્યો. એ જ યુવતિ હતી, જેની જૂઠાં માતા એ વર્ષ પર પણ પામી હતી, જેણે પોતાના જીવન વિષે ડકટરને સંદિગ્ધ શબ્દો કહ્યા હતા અને જે જ સુધી ક્યાંક વિગ્ગીન થઇ ગયેલી હતી. “કિયા કેદીને સત્કારવા તે આવી હશે ?” રમેશ મનમાં બોલ્યો: “એનો કોઇ સંબંધી શું અપરાધી હોવાને કારણે તે પોતાના જીવન વિષે સંદિગ્ધ વાક્યો બોલી હતી ? જોઈ હું. હવે અહીં શું અને છે ?”

એકાદ કલાક વીત્યો અને કેદીઓ છૂટ્યા. દિનેશ એમાં હતો રમેશ એના તરફ જવા લાગ્યો ત્યાં તો પેલી યુવતિ દિનેશ પાસે જઇ પહોંચેલી જણાઇ. હસીને તેણે દિનેશનો હાથ ઝાલ્યો અને મધુરા સ્વરે તે બોલ્યો: “ભાઇ.”

“બહેન !” દિનેશે હસીને જવાબ વાળ્યો.

હવે રમેશ તે બન્નેની પાસે ગયો અને બે હાથ જોડીને બોલ્યો: “ભાઇ, હું તારો અપરાધી છું. તારી કંજાઇના કારણે રૂપ હું છું. મને માફ કરીશ ? મારે ઘેર આવીને મારા ભોગે રહીશ ? હું તારો ભાઈ બનીશ.”

કવિને શો ઉત્તર દેવો તે સૂઝ્યું નહીં. રમેશે એક ભાણૂતી ગાડી બોલાવી અને ભાઇ બહેનને તેમાં બેસાડીને તે તેમની સામે બેઠો.

(૫)

રમેશના દિલ પરથી હવે બધો બોજો સદંતર જતો રહ્યો છે. કવિને શાથી ચોરી કરવા જવું પડ્યું હતું તેનો ખરો ખુલાસો અત્યંત કરજાજનક હતો. પોતાની કવિતાઓનાં પુસ્તકો એણે પોતાનું ઘર ગીરો મૂકીને પ્રકટ કર્યાં હતાં. ગીરોની મુદત પૂરી થવા આવ્યા છતાં કમાણી થઈ ન હતી. આથી તે ચોરી કરવા પ્રેરાયો હતો. મહેશ અને રમેશ વચ્ચે રૂ. ૧૦૦૦) વિષે થયેલી વાત તેણે ક્વાખાનાના બારણા નગદીક બિમા રહીને સાંભળી હતી. સાંજે મહેશનું બારણું ખુલ્લું હતું ત્યારે તે તેના ઘરમાં બાઇ ગયો હતો. મધ્યરાત્રે તે ચોરી કરવા તત્પર થયો હતો. કવિની માતા અને બહેન કવિનાં કાવ્યોમાં ખૂબ રસ લેતાં હતાં. માતાને કવિનાં કાવ્યો મોટે હતાં. મરણ સમયે પુત્રનું કાવ્ય એક ત્રાહિતને મુખેથી લલકારાવું સાંભળીને માતાને શાંતિ મળી હતી કે: આખરે પુત્રની ‘કવિ’ તરીકે કદર થઈ ! અને એ શાંતિમાં એણે દેહ છોડ્યો.

“ત્યારે કવિ ‘મંગલમ’ તું જ ?”

દાકટરે કવિને પૂછ્યું. કવિની બહેનને જવાબ દીધો: “હા.” અને ત્યારે દાકટરને યાદ આવ્યું કે-એ જ કવિને એણે હૃદયથી વંદન કર્યું હતું.

અચ્ચો ૩૫૨થી સચિત.

ગૃહસંસ્થા અને રાષ્ટ્રસેવા

ભવ્ય અ. વ્યાસ

માનવ વિજ્ઞાન ક્ષેત્રે અને જૂસકે આગળ પ્રગતિ કરી રહ્યું છે, અને તેની ક્ષેત્રે બે પ્રગળ અસર પ્રત્યેક માનવી ઉપર થઈ છે કે તેને પોતાની જાતી રહેણીંચરણીને ઊંડાની દરજ્જા પડી છે. આર્થિક સ્વતંત્રતા ન માનવમાનવતા જીવનની સફળતા કે નિષ્ફળતાનું કારણભૂત આગ્રેખાષ છે. પુરુષ તેમજ સ્ત્રી બન્નેને પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સરખી તક મળવી એ તેના ઉપર બાર મૂકવામાં આવે છે, અને તેમ કાષ તે ન પ્રગતિ કાષ એમ માનવામાં આવે છે. વળી એમ પણ સમજાવવામાં આવે છે કે સ્ત્રી તેમજ પુરુષ બન્ને એ સરખા બહાર પડે તો બન્ને પૂર્ણ સ્વતંત્ર બને. પાશ્ચાત્ય શ્રેણીનાં હોદ્દાજીવન, સંતતિનિરત સમપ્રયા વગેરે અપનાવતાં તરત તે બંધીય પરતુ રાક્ષ બની, સ્ત્રીની આર્થિક સ્વતંત્ર સરખ બની શકે. આ વિચારસરણીમાં ગૃહસંસ્થાના આદર્શોને સ્થાન એવું ન આવું જાય તે સ્વાભાવિક છે.

હજારો વર્ષ પહેલાં એક એવો સમય હતો કે જ્યારે સ્ત્રી અને પુરુષ પૃથ્વીના જ ઉપર સ્વતંત્ર સંખડતાં હતાં. પછી સ્વાભાવિક રીતે તેમને એક નિયત સ્થાન કરવામાં આવ્યું પડી. સમય જતાં તે સ્થાન ઉપર બન્નેનું મમત્વ વધતું ગયું, અને ગમે ત્યાં જઈને પાછા ત્યાં જ આવે, તેની આસપાસ એવું વાતાવરણ થયું કે તે તેઓના વસ્તારના વસ્તી પણ ગમ્યું. એટલું જ નહિ પણ તેમને તેના પિતા ન જ આવ્યું. આવા અનેક સમય થયા અને તેના અહીંતહીં સમૂહ વધતા ગયા. સમાજની રચના પણ તેમાંથી જ થઈ. કાંઈક હતી કે આવતી કાંઈક તે બનશે તોપણ એક નિયત નિવાસસ્થાન કરવાની સંપૂર્ણ શક્તિ ગમે તેવા સમયમાં રહેવાની જ.

સમાજનો જનક ઘર અને ગૃહસંસ્થા છિન્નબિન્ન થતાં સમાજને ક્યાંય સ્થાન નથી જ નેમ ગમે તેવી સહર કંપની નાની નાની એજંડીઓના સંપૂર્ણ કાળા ઉપર પોતે અસ્તિત્વને ટકાવે નહિ તો તે તરત તૂટી ભંગે, તેમ ગૃહસંસ્થામાં તેથી પણ કોઈ વધારે છે. આ ગૃહસંસ્થાની રચના આર્થિક કાળ કે સ્વાતંત્ર્ય, અને આર્થિક વ્યવહારતા મમ ખેલથી થઈ નથી. જો નેમ હોય તો તે વીમા કંપની જેવી જ લેખાય. પ્રાચીન તેમ જ જૂન અને તેના જન્મકાળથી ચાલ્યા આવતા—“પરરપર સદાય, ” “અન્ન-અન્ન સહજુદિ અને પ્રેમ, ” આપણે, આપણું તેટલું કંઈકું—”તેવાં વ્યવહારોના ખેલથી રચાઈ છે.

દરેક સંસ્થાને તેમ આ ગૃહસંસ્થાને પણ સંચાલકની જરૂર રહે છે, અને તે કેમ કાંઈકેટલું નહિ પણ શારીરિક અને માનસિક શક્તિશાળી, સહિષ્ણુ અને સ્વપણ કરી શકે તેવા હિદાત સંચાલકની. તે પછી પુરુષ હો કે સ્ત્રી. કેટલાક દેશો આજ પણ એમ છે કે જ્યાં ગૃહસંસ્થા પુરોના હાથમાં છે. આપણે ત્યાં તેની જવાબદારી સંસ્થાના પ્રાંત બધી જ સ્ત્રીએ સ્વીકારી હતી, જ્યારે પુરુષે બહારની ખેતીવાડી, મહેનત વગેરે સ્વીકારી હતાં. છતાંય અત્યુચ તપસ્વિનીઓ અને વિદુષીઓને પોતાને યોગ્ય માર્ગ દેવામાં ગૃહસંસ્થાએ કદી વિરોધ ક્યો નહોતો, નેમજ તેઓએ પણ ગૃહસંસ્થાને છિન્નબિન્ન કરવાના પ્રયત્નો કદી આદર્યો ન હતા.

પછી એક જમાનો એવો આવ્યો કે જ્યારે ગૃહસંસ્થાનો ધુરા સ્ત્રી ઉપર લાદવામાં આવી. સહર્ષ સ્ત્રીકારેલી જવાબદારીમાં કાર્યની કેવી સફળતા રહેલી છે તે, તે સમયમાં ઠાણને ન. સમજાયું. તે સ્મૃતિકાલે સ્ત્રી માટે બધાં જ ક્ષેત્રનાં દ્વાર બંધ કર્યાં. દ્વાર ઉઘાડાં હતાં ત્યારે સ્ત્રીઓને ગૃહસંસ્થામાં જ પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય હોવાથી બહાર જવાની ઇચ્છા સરખી ન હતી; કિન્તુ બંધ થતાં પ્રત્યાઘાતી પરિવર્તન થયું. સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રની સ્વતંત્રતા ખૂંચવી લેવાય તો જ તેની સાર્વજનિક પ્રગતિ રૂંધાય, તેમ ગૃહસંસ્થાનું થયું. તે એક પ્રગતિહીન નાગ માત્ર રહ્યું. સ્ત્રી અને પુરુષ એક વખતના સ્વતંત્ર સમાજના અંગોમાંનું એક અંગ નિષ્પ્રાણ બન્યું.

આપણે તે કલંકિત કાળને વીસરી પ્રાચીનતમ કાળને સ્ત્રીકારીએ અને માતૃદેવો ભવનાં પુનિત ગાનને ગાર્ધ એ, વાતાવરણ તેનાથી ગુન્નિત કરીએ. તો જ આપણી આજની પ્રાણહીન ગૃહસંસ્થા (સ્ત્રી) પુનર્જીવિત થાય.

ગૃહસંસ્થા એટલે એ સંસ્થા કે જ્યાં વ્યક્તિત્વશાળી અને ચારિત્ર્યશાળી પ્રજાનું ઘડતર થાય છે. જગત્સરસ્વતીમંદિરો અને દેવતામંદિરો કરતાંય વધારે પવિત્ર અને પ્રેરક ગૃહમંદિર છે. ત્યાં જ બાળકોમાં સંસ્કારોપજી થાય છે. સંસ્કાર એટલે આચાર અને આચાર એટલે સારા અને નરસામાં વિવેકબુદ્ધિ. ત્યાં પડેલી છાપ ચિરકાલ પર્યંત બુસાતી નથી. અત્યેક માનવીના જીવનની સફળતા કે નિષ્ફળતા ત્યાંના ઘડતર ઉપર જ નિર્ભર છે. એટલે કે, એક જીવનની ઉત્કૃષ્ટતા કે નિકૃષ્ટતા તે ગૃહસંસ્થા અને તેના સંસ્થાપકને જ આભારી છે. ધરનો આચાર, ધરનો પ્રેમ, ધરની ઉદાત્ત શક્તિ, ધરની નાગરિકતા અને સંસ્કારિતાનું અત્યેક માનવી પ્રતિક છે.

પ્રતાપી વ્યક્તિત્વશાળી સમાજ બનાવવા માટે ગૃહસંસ્થા તેવી પ્રથમ બનવી જોઈ એ. ગૃહસંસ્થાદ્વારા સમાજની અને સમાજદ્વારા રાષ્ટ્રની સેવા બજાવવા માટે એ સંસ્થા એક પુનિત તીર્થધામ છે. એવી સંસ્થાની સર્જક અને સંસ્થાપક સન્નારીઓને સાક્ષાત ગૃહસંસ્થાઓ, સમાજ અને રાષ્ટ્રની સેવા કરવાની આપી બીજી કઈ બહુમોક્ષ તક હોય ?

જગજગતનીઓની શક્તિ તે જ ગૃહસંસ્થા. ત્યાં સંસ્કૃતિ, સભ્યતા, ચારિત્ર્ય અને વ્યક્તિત્વનાં પારણાં બૂલે છે. માટે જ ‘ચન્દ્રે માતરમ્’નું દિવ્યગાન માટે જ; ‘માતૃદેવો ભવ’ સમાં વેદનાં પરમ રહસ્યમય પુણ્યઅનુશાસનો.

આજના યુવકયુવતીના માનસનું દિગ્દર્શન ભલભલાં માનસશાસ્ત્રીઓને પણ રપષ્ટ રીતે કરતાં નિષ્ફળતા અપાવે તેવું વિષમ અને વિકૃત થયું છે. તેને સરખ અને શુદ્ધ બનાવવાનાં બધા જ બાણ પ્રયત્નો નકામા છે. તે તો ત્યારે જ અને જ્યારે અત્યેક જણ સુધરે, સુધરવાના પ્રયત્ન કરે. પોતાનું કર્તાવ્ય સિનેમાનાં નટ અને નટીનાં જીવનને અનુસરવાના ધ્યેયમાં નથી, બેજવાબદાર મનોવૃત્તિઓને ખૂબ અસંયમિત રીતે બહલાવવામાં પણ નથી. કિન્તુ મૈત્રેયી અને ગામી, સીતા અને તારામતી, આજની કરતુરયા સમી જગદંબાઓ અને, રામચંદ્ર અને હરિશ્ચંદ્ર, શંકર અને વિવેકાનંદ, આજના ગાંધીજી સમી પુણ્યશ્લોક વિભૂતિઓની પુનિતજીવનસરણી ને અનુરૂપ જીવન ધડવા પાછળ મરી ફોટવામાં જ જીવનકર્તવ્ય, જીવનધ્યેય અને જીવનધર્મ સમાયેલાં છે.

જો આજની આપણી માતાઓ અને ભદ્રભગિનીઓ, સ્વકર્તવ્યમાં જ પોતાની મહાશક્તિનું સ્વાપણ કરે, ગૃહસંસ્થાને પુનર્જીવન આપી આજની રિથિતિમાંથી સમાજ અને રાષ્ટ્રને ઉગારે અને તે રીતે જ સ્વાતંત્ર્યની લડતમાં ફાળો આપે તો જ આજની હીનતા, નિજીવતા અને અધકાર દૂર થતાં રાષ્ટ્ર ફરીથી શ્વાસોચ્છવાસ લેતું થાય.

સ્ત્રીનારીની મહત્તા

‘ ઊર્મિલ ’

વાસ્તવમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના કાર્યમાં ભૌલિક અંતર છે. પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીઓ આ અંતર નગણ્ય કરવા વાંછે છે, પણ એ તેમનો હમ માત્ર છે. જો સ્ત્રી અને પુરુષના સ્વભાવમાં કશું અંતર નથી, ઉભય સમાન છે; તો ઈશ્વરને આદમની રચના પછી કવને સર્જવાની આવશ્યકતા જ શી હતી ! ને દિવસે સ્ત્રીઓ એમ માનતી થશે કે શારીરિક મહત્તાની દૃષ્ટિએ તેમના અને પુરુષોના કાર્યમાં બધે અંતર હોય, પણ માનસિક દૃષ્ટિએ તેમાં કશું અંતર નથી: અથવા ને દિવસે જમતનું મરિતાકે એકદમ પૌરુષ બની જશે, તે દિવસે સારું વિશ્વ નીરસ બન્યાનું દૃષ્ટિએયર થશે. કેમકે જીવનની સાર્થકતા અને આનંદ નિરંતર વસ્તુસંપત્તિમાં નહિ, પણ મિન્ન મિન્ન શક્તિઓના સામંજસમાં છે,

સ્ત્રી અને પુરુષના સ્વભાવમાં પરિરિથિતિએ પણ અનેક ભેદો ઉત્પન્ન કરી દીધા છે. સ્ત્રીસહજ માનસિક ઉત્તરદાયિત્ય અને શારીરિક કઠિનતાઓ પુરુષોને નથી, વાસ્તે તેમણે સ્ત્રીઓના રક્ષણનો ભાર પોતાના ઉપર લઈ લીધો. પરંતુ આ કૃપાના ફળસ્વરૂપ પુરુષે સ્ત્રીને એકદમ કમાવી દીધી. સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્યમાં બાધા પડવા લાગી. ક્રમશઃ એ અસમાનતાના કારણે તેમના પારસ્પરિક વ્યવહારનો આનંદ સુકાયો અને તેમનું હૃદય-ક્રમશઃ દુઃખી થવા લાગ્યું. અને લાચાર બની સ્ત્રીઓએ પોતાને પુરુષોની ભોગ્ય સામગ્રી બનાવી દીધી. પુરુષો પોતાને વશ થાય એવા ગુણો તેમણે જાણી જોઇને અપનાવ્યા. કોઈની નિમ્ન વાસનાઓ તૃપ્ત કરીને અને કોઈની ઉચ્ચ ભાવનામાં સહાયક બનીને તેઓએ પુરુષો પરનું પોતાનું આધિપત્ય હકરૂપે ટકાવી રાખ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે કાલાંતરમાં સ્ત્રીપુરુષનું સામાજિક કાર્યક્ષેત્ર બિલકુલ પૃથક બની રહ્યું. ખારા કરીને આ પરિણામ એકદમ તો ખરાજ નથી. તેમના વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં એથી સહાયતા પણ મળતી હતી, પરંતુ ને કાર્ય બાધ થઇને કરવામાં આવે છે, તેમાં પુતનની અનિવાર્ય સંભાવના સન્નિહિત રહે છે. પ્રાચીનકાળમાં ને શ્રોક્ષે આધ્યાત્મિક સુક્તિને નિજ જીવનનું ચરમ લક્ષ્ય માનતા હતા તેમણે ભોગવિકાસોના પ્રક્ષોબનથી બચવાને માટે સ્ત્રી જાતિની નિંદા પ્રારંભી દીધી. પરંતુ જાણુવા જેવી અને વિચારવા જેવી તો એ હકિકત છે કે તેવા કેટલાય અધિમુનિઓ કામિનીના કારણે જ નિજ સ્થાનથી વ્યુત થયા હતા. વસ્તુતઃ તો એ કારણ “ કામિની ” ન હોતાં તેમનું મિથ્યાભિમાન અને પ્રાકૃતિક નિયમ જ હતાં. વાસ્તવમાં ને સંબંધમાં બંને તરફથી પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય નહિ હોય, તો તેથી સખળ નિર્જા ઉભયની ક્ષતિ થશે. સખળ તેના કુદરથી બચી શકતો નથી. અને એટલા વાસ્તે જ આપણા ગાહરથ જીવનનો આટલો મહિમા છે. એ જ કેવળ એક એવું સ્થાન છે જ્યાં સ્ત્રીપુરુષ સમાન રૂપે રહી શકે છે. ઉપરાંત ત્યાં જ ઉભયની શક્તિઓનું સામંજસ સંબવિત હોવાથી ઉભયના હૃદયમાં સમાન અનુરાગ ઉદ્ભવી શકે છે.

પરંતુ આ પૈરાનિક યુગમાં મનુષ્યોની ભૌતિય ક્ષિપ્તિ એટલા અધિક પ્રમાણમાં વૃદ્ધિગત થઈ છે કે યુરોપમાં તો ગાહરથ જીવનની મહત્તા તદ્દન ધટી મઈ છે એમ કહીએ

શ્રી પૂતળીબાઈ કાબરાજી 'સીબાધ'ના તંત્રી ૧૯૧૨
શિક્ષિકાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓ સહિત

સ્ત્રીની પ્રગતિ

[ચિત્રકાર]

[મીમતી નીલાકુમારી

સમાજમાં સ્ત્રીની પ્રગતિ જોઈ સમાજ થોડો હલે છે. એ પ્રગતિને અટકાવના સમાજના અગ્રણી ગણાતા જૂના વિચારના માણસો રોકવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. પણ જમાનો બદલાયો છે. જમાનાની સાથે તેઓએ પણ બદલાવું જોઈએ, નહિતર જગત થયેલી સ્ત્રી-શક્તિ જરૂર તેઓના માનવું અંડન કરશે.

તોપણ ચાહે. પ્રથમ ધરના ચઢાડિના અન્નમાં પ્રેમના સ્પર્શના કારણે જે સ્વાદ-આનંદ મળતો હતો તે હવે નથી મળતો. આમોદપ્રમોદની તીવ્ર લાલસાએ તેમના જીવનને ખૂબ સ્વાર્થપરાયણ બનાવી દીધું છે. આજકાલ ત્યાંનાં ઘર હોટેલ બની રહ્યાં છે. પારિવારિક પ્રેમસંપ્રેક્ષનના બદલે કલબમાં નાટક-સિનેમા, સિગારેટ અને શિકાર તેમજ જુગાર અને ઘોડદોડ આદિની ચર્ચામાં તેમને વિશેષ આનંદ મળતો લાગે છે. આવી સંપન્ન દશામાં પણ ત્યાંની સ્ત્રીઓ કહી બીડી છે કે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોમાં કશું અંતર નથી ! પરંતુ વાસ્તવમાં તો એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે તેઓ દુઃખી છે, અસંતોષી છે. પુરુષોએ તેમની વાસ્તવિક સ્વતંત્રતાનું અપહરણ કરી તેને નષ્ટપ્રાય બનાવી દીધી છે. વાસ્તે જ તેઓ નિજ પુત્રીઓને આકર્ષિત બનાવવામાં વિશેષ ધ્યાન આપી રહી છે. પરંતુ એથી એમનું વાસ્તવિક દુઃખ દૂર થઈ શકવાનું નથી.

સમાજના આદિકાળથી જ સ્ત્રીઓને એવું શિક્ષણ મળેલું છે કે તેમના હૃદયમાં સંસારની સાધારણ વસ્તુઓ પ્રત્યે પણ કેદી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતો નથી. પોતાના ગૃહકાર્યમાં ગુલામીનું એક શુંદ પણ તે નથી અનુભવતી અને પરિણામે એક પ્રકારનું સાંદર્ભ ઉપજાય છે. પરંતુ તેમને કોઈ હૃદયશૂન્ય અથવા અતિ વિદ્વાસ-પ્રિય મનુષ્યરુચિનો અનુભવ યાય છે, ત્યારે તેમના કાર્યથી જાણે અજાણે બિપન્નેશું ગૃહકળાસોંદર્ય નષ્ટ થઈ જાય છે. પરિણામે જીવન એક દુઃખાન્ત નાટકના રૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે. અને આજકાલ આપણા આર્થ સંસારમાં એવાં નાટકોની કમી નથી. વાસ્તવમાં આર્થિક દષ્ટિથી સ્ત્રીઓની અવરથા બહુ જ દૃષનીય છે. અને એટલા વાસ્તે જ તેમના ઉપર આટલો અભ્યાસાર થઈ રહ્યો છે. પરંતુ અજાણથી પુરુષ સ્ત્રી ઉપર શાસન કરે એથી વધારે ધૃષ્ટિ કાર્ય જગતભરમાં એક પણ નથી.

શારીરિક અને આર્થિક શક્તિનું ફળ તત્કાળ મળી જાય છે. પરંતુ આદર્શની સિદ્ધિને વાસ્તે તો અનંત ધૈર્ય જોઈએ. ચાહે આપણે આપણા આદર્શો સુધી જઈ શકીએ યા ન જઈ શકીએ, પણ એના પ્રયાસોથી જ આપણને પુરસ્કાર મળતો થઈ જશે. ભારતમાં સ્ત્રીઓમાં આજે પણ આદર્શની ભાવના જાગ્રત છે. તેમનામાં શક્તિ છે, બક્તિ છે, અને પ્રેમ છે. અત્રે તો પ્રેમની પવિત્રતામાં જ સ્ત્રીજનમની સાર્થકતા માનવામાં આવી છે. એટલા જ વાસ્તે આપણે સતીની પ્રશંસા તો શું પણ એની એક દેવીના રૂપમાં પૂજા કરી આપણને ધન્ય માનીએ છીએ. ભારતીય સ્ત્રીના અંતરતત્ત્વમાં ઉજ્જવળ આદર્શની પવિત્રતાનો વિચાર સદૈવ વિદ્યમાન રહે છે. અને એથી એમની સાથે પુરુષોને પણ નિરંતર શિક્ષણ મળે છે. ભારતીય સ્ત્રી નિજ પ્રેમમાં ચિમ્બિજ્ઞતા યા કલુષિતતા સહી શક્તી નથી. કેમકે પ્રેમમાં જ તે સ્વાસ લે છે અને જીવન ધારણ કરે છે. પ્રેમ વિના તેને સર્વત્ર અંધકાર છંવાઈ રહેલો દેખાય છે. એટલા વાસ્તે તો તે સદૈવ માયના સહન કરવાને માટે પ્રસ્તુત રહે છે. અન્ય દેશની સ્ત્રીઓ પણ યાતના સહે છે, પરંતુ તેમની યાતના અને ભારતીય સ્ત્રીની યાતનામાં મહદ અંતર છે. ભારતીય દેશની સ્ત્રીઓ શક્તિને માટે યાતના સહે છે, ત્યારે ભારતીય લલના આદર્શને માટે યાતના સહે છે. અને ખાસ કરીને એથી જ એનામાં યાતના સહન કરવાની ક્ષમતા રહેલી છે. ભારતીય સ્ત્રીઓની સમક્ષ સીતા અને સાવત્રીને.

આદર્શ બડો છે. સીતાને પોતાના અપૂર્વ ત્યાગના બદલામાં શું મળ્યું છે? કુઓની પરંપરા જ ને? છતાં રામચંદ્ર એકપત્નીવતી રહી શક્યા હોય તો તે સીતાના પ્રેમ બળે જ. ભગવતી સાવિત્રીએ પ્રેમબળે મૃત્યુદેવ ઉપર વિજય મેળવવાની હકીકત ખૂબ જાણીતી છે. ભારતીય સ્ત્રીઓ સારી રીતે જાણતી હતી કે હાથમંથર જીવન પણ પ્રેમબળે અનંત બની શકે છે. ભારતીય સતીઓએ દ્રવ્ય લાલસાની કે સંગઠનની તરફ, શક્તિ-સંચાલનની તરફ કે શુષ્ક વૈજ્ઞાનિકો જેમ પ્રકૃતિને છિન્નભિન્ન કરવા તરફ કદી પા આપ્યું નથી. ધર્મને સ્ત્રીને મુખ્યતઃ પારિવારિક જીવન અર્થેજ ઉત્પન્ન કરી છે. પારિવારિક જીવનમાં વ્યક્તિવિશેષનું મૂલ્યાંકન કોઈ વ્યાપારી દ્રષ્ટિએ નહિ મપાય. તેની કસોટી તો એક માત્ર પ્રેમ. પરંતુ આ બાબનો અર્થ એ નથી જ કે સ્ત્રીએ સદા ચાર દીવાલોમાં પુરાઈ રહેવું. તેના પ્રેમનો પ્રકાશ ધરતી બહાર થયેલ પ્રસરી શકે છે. આવશ્યકતા જણાવર અને કુટુંબની બહાર જીવનનાં અન્ય કાર્યોમાં પણ તે ભાગ લઈ શકે છે. પણ કાર્યો એવાં જ હોવાં જોઈએ કે જેમાં હૃદયપૂર્વકની આવશ્યકતા હોય. સ્વાર્થમૂલક ન હોતાં તે પરમાર્થમૂલક હોય. જેનું ધ્યેય વિદ્યાસિતા નહિ, પણ સેવા હોય, તેમજ જે સહાનુભૂતિ સંકીર્ણ નહિ પરંતુ વિરતીર્ણ ધર્મ શકે.*

* શ્રી, રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના એક લેખ ઉપરથી.

ઐતિહાસિક, વૈજ્ઞાનિક, સામાજિક, સાંસારિક વાતાઓ ઉપરાંત બીજા કયા પ્રકારની ટૂંકી વાતાઓ લખાય છે, તેની માહિતી માટે **આશા** માસિકનો અંક જરૂરી વાંચી જુઓ.

પોણોસો જેટલાં પાનાનો એક અંક, આવા બાર અંકો ઉપરાંત લેતરીકે જાણીતા લેખકની દળદાર નવલકથા આપવામાં આવશે. વાર્ષિક લવાજમ માત્ર રૂપિયા અઢી લેટ પુસ્તકના (પોસ્ટેજ સાથે).

છૂટકે નકલે બે આના

લખો : મેનેજર 'આશા' ૧૨મી જેતવાડી, સુબઈ નં. ૪

પુસ્તક પ્રકાશકોને વિનંતિ

અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સમા તરફથી જણાવવામાં આવે છે કે ૧૯૩૬-૪૦ વર્ષનાં પુસ્તકોની સમીક્ષાનું કામ ભાવનગરનાં પ્રો. રવિશંકર જોષીને સોંપવામાં આવે છે. તે સર્વ પુસ્તક પ્રકાશકોને વિનંતિ છે કે તેઓ પોતાના પ્રકાશનો નીચેને સરનામો મોકલી આપી આમરી કરે.

પ્રો. રવિશંકર જોષી

તખ્તેશ્વર પોસ્ટ, ભાવનગર

શનિમાહાત્મ્યની બે લોકકથાઓ

લેખકો:-શ્રી. મંજુલાલ મજમુદાર તથા સૌ. શ્રીમતી મજમુદાર

[૧]

ઉપદેશ માટે કથાસાહિત્યનું નિર્માણ તો ખૂબ પ્રાચીન કાળથી થતું આવ્યું છે. મિત્રની જેમ ઉપદેશ આપનારા પૌરાણિક ઉપાખ્યાનો, અવતારકથાઓ, અને દેવોની માહાત્મ્ય-કથાઓ, સામાન્ય પ્રજાથી સમજ સકાય અને તેમને ગળે તે ઊતરી જાય. તેવા લોક-કથા છે.

આ લોકકથામાં સરળમાં સરળ અને પ્રાકૃત શૈલીની શ્રદ્ધા દર્શાવવામાં ખૂબ સફળ થયેલી એવી માહાત્મ્યકથાઓનો સમાવેશ થાય છે. સાચું બોલવું અને સાચું વર્તન રાખવું એના ઉપદેશ માટે 'સત્ય-નારાયણ' રૂપી સમ્યાધના દેવની કથા આપણને સૌને પરિચિત છે: એ કથામાં મત કેમ કરવું, મતવું પાસન કેમ કરવું વગેરે સંબંધી વીગતો નહીં જેવી છે: પરંતુ એ મતને અંગે કેવા કેવા લોકોએ એ મત ઠસું હતું, એ મતમાં ભૂલ પડવાથી કે મતને નીસરી જવાથી કે મતદેવના પ્રસાદની અવગણના કરવાથી તે મત કરનાર લોકોને કેટકેટલું સોસલું પડ્યું હતું: વગેરેનું ચોક્કસ વર્ણન તેમાં આવે છે: તેની માહાત્મ્યકથાઓ સાંભળીને શ્રોતાઓ સંકલ્પ કરે છે કે સત્યનારાયણનું મત મનથી ધાર્યો પછી, તેને અચૂક પાર પાડવું: અને કદી પણ તેનું જિજ્ઞવણું કરવાનું ભૂલી જવું નહીં.

દેવતાઓની જ કાલિમાં ગણાતા અને મનુષ્યના ભાગ્યનું નિયંત્રન કરનાર નવમહોની પૂજા પણ હિંદુઓ ભૂલી શકે નહીં. એના નવોમહોમાં નવસનારા નવમહોમાંથી શનિ-દેવનું સ્વરૂપ ઉઘડેલું છે: અને હિંદુ દેવો

પ્રતાપ, જગતી જ્યોતની જેમ, સૌને સ્વી-કારવો પડે છે, અને વખાણવો પણ પડે છે. આ શનિદેવની કથા પુરાણોમાં આવે છે. ગણપતિનું માથું કપાઈ ગયું તથા તેને ઠેકાણે ઢાંચીનું માથું ચોઢવામાં આવ્યું તે શનિદેવની વડ દણિને લીધે બન્યું હતું એમ વાત પુરા-ણમાં આવે છે.

પરંતુ પુરાણકથાઓના જેવી જ, છતાં કોઈ પણ સંસ્કૃત પુરાણોમાં ન આપી હોય એવી લોકકથાઓની જનમનોમકા પણ હિંદુસ્તાન જ છે. બંગાળી ભાષામાં 'ચંડી-માહાત્મ્ય' તથા 'શનિમાહાત્મ્ય'ની એવી લોકકથાઓ છે, જે હિંદના બીજા પ્રાંતોમાં ધીમે ધીમે જાણીતી થવા લાગી છે. 'બેહુલા' ની વાર્તામાં ચંડીનું માહાત્મ્ય અને 'શ્રીવત્સ-ચિંતા'ની વાર્તામાં શનિદેવનું માહાત્મ્ય અદ્ભુત લોકકથારૂપે વર્ણવેલું છે.

શનિના પ્રતાપનો પરચો જેનાર રાજ્ય શ્રીવત્સ તથા રાણી ચિંતામણિની વાર્તાને, મારી જાણ પ્રમાણે, સૌ. શારદામહેન મહેતાએ વડોદરા રાજ્ય માટે લખેલી "પ્રાચીનપુરાણની (૪૦) બાલભોધક વાર્તાઓ"માં ૩૪મી વાર્તા તરીકે સને ૧૯૦૬માં પહેલવહેલી ગુજરાતમાં

= "બેહુલા" "શ્રી સયાજી બાલજ્ઞાનમાળા" પુ: ૧૨૩: (૧૯૩૫: લેખક: મંજુલાલ મજમુદાર.)
* "ચિંતામણિ" "શ્રી સયાજી બાલ જ્ઞાન માળા" પુ: ૧૭૮ (૧૯૩૬: લેખક: સૌ. શ્રીમતી મજમુદાર.)

* આ બંને કથાઓનો સંક્ષેપ 'કુમાર' માસિકમાં વર્ષો પર છપાયેલા તે અનુવાદો સત ના વાર્તાક્રમમાં પુસ્તકાગારે વાંચવા મળી શકે તેમ છે. જિજ્ઞાસુએ તે જોવા વિનંતિ છે.

જાણીતી કરી હતી. એ અસલ કથાને મૂળ બંગાળી ઉપરથી 'ચિંતામણિ' નામથી ગર્ષ સાલમાં શ્રી સયાજી બાલ જ્ઞાનભાલામાં પ્રકટ થઈ છે.

જાણુવા જેવું છે કે એ બંગાળી કથાપણ તેના અંગ્રેજી રૂપાન્તરમાં ખૂબ કાલાપલટ અનુભવે છે: આ રૂપાન્તરમાં રામ રાણીને બદલે શ્રીવત્સ-ચિંતાને કોઈ મોટા શહેરનાં શેઠશેઠાણી બનાવ્યાં છે. શનિદેવ ત્રણ વરસ માટે તેમના પર રહે છે એમ એમાં આપ્યું છે. મૂળમાં તે બાર વરસ છે. ગુજરાતી લોક-કથામાં તે અવધિ સાડા સાત વરસનો છે. એમ કેટલાક મુદ્દાઓમાં ફેરફાર દાખલ થવા પામ્યો છે. ધરમાર છોડીને જતાં તેઓ રમણમાં ઝવેરાત ભરી લે છે: એ વીંટા હોડીવાળો હરી જાય છે. વળા બધું દારી એટલાં શેઠશેઠાણી કોઈ ગામમાં કહિયારાની વચ્ચે રહી પડે છે. આ રૂપાન્તર પ્રમાણે કોઈ વણકરના ગામમાં પણ રહે છે. પછી વહાણમાં પકડાઈ ગયેલી ચિંતા-મણિને વહાણના બંકમાં જ શ્રીવત્સનો ભેટ થાય છે: શ્રીવત્સ પાસાની રમતમાં ખારવાઓને રોજ હરાવે છે તેથી તેને દરિયામાં ફેંકી દેવામાં આવે છે. તથાતો તથાતો કોઈ કિનારે આવે છે, અને એક વાડીમાં જાય છે. સૂકી વાડી લીલી બને છે પણ ભદ્રા પરપણની વાત આ રૂપાન્તરમાં આવતી નથી. મૂળ બંગાળી કથામાં તે અમરપનો ભાગ છે. વિશેષ સરખામણી સ્થળસંકાયને લીધે આપી નથી.

હિંદુસ્તાનના પૂર્વમાં આવેલા બંગાળની લોકકથાનો પરિચય અહીં "શનિની પનોતી" નામની શ્રી. મિરીશખાઈએ લખેલી વાર્તા દ્વારા આપવરામાં આવ્યો છે. હિંદના ખીજ કોઈ પ્રાંતમાં 'શનિમાહાત્મ્ય'ની આવી કોઈ લોક-કથા કે યતકથા પ્રચલિત છે કે નહીં તે જોવું પ્રાપ્ત થાય છે. પશ્ચિમ હિંદમાં અને તેમાં જે ખાસ કરીને ગુજરાત, મારવાડ તથા આખા

ગુજરાતનામાં શક વર્તીવનાર પરદુઃખમંજન વિક્રમ રાજના નામ સાથે સંકળાયેલી તે વાર્તા મળી આવે છે.

આ વાર્તા અઢારમાં શતકના કોઈ કવિએ ગુજરાતીમાં ૧૫૮ દ્વદા ચોપાઈમાં રચેલી મળી આવે છે: એ આખીયે વાર્તા અબહી ઉતારવાનું બની શકે નહીં, પરંતુ એવી કોઈ ગુજરાતી વાર્તા ઉપરથી મરાઠીમાં ઓળખાવડ રચાયેલી "વિક્રમ અને શનિ"ની વાર્તા અસ્તિત્વમાં આવી છે. તે વાર્તાનો સાર બંગાળી લોકકથાની સાથે સરખાવવા માટે અહીં આપ્યો છે. વિક્રમ રાજને અનુલક્ષીને ધણાં વાર્તાચક્રો રચાયાં છે; અને ધણે ભાગે તેના સંબંધની વાર્તાઓ પશ્ચિમ હિંદમાં વિશેષ જાણીતી છે. પરંતુ મહારાષ્ટ્રમાં સ્વતંત્ર લોકકથા જેવું સાહિત્ય નહીં જેવું છે: અને જે કોઈ એવું મળી આવે છે (ઉદાહરણ તરીકે 'ગજગૌરીની કથા') તે પ્રાચીન ઇતિહાસ કે પુરાણ સાથે સાંકળી લીધેલું હોય છે. તેવી પરિસ્થિતિમાં, ગુજરાતમાં પ્રચલિત એવી 'વિક્રમ અને શનિ'ની કથાને મરાઠીમાં અવતારેલી જોતાં આશ્ચર્ય થાય છે.

તાત્પર્ય મહિપતિ નામના કવિએ ૩૮૮ ઓળખાઓમાં આ 'શનિમાહાત્મ્ય'ની કથા મરાઠી ભાષામાં રચી છે. ગુજરાતી મૂળમાં રૂપાન્તર વખતે થોડાક કથાભેદ દાખલ થવા પામ્યો છે: તેની ચર્ચા અહીં કરી નથી. કવિનો નીચેનો સ્પષ્ટ એકરાર સમજાય તેવો છે:

ગુજરાત ભાષેલી કથા ।

નવમહાંચી તત્ત્વતા ।

હી વક્તાં વક્ ચિતા ।

સંકટ વ્યથા ન વાઘતી ॥

એટલે આ પ્રમાણે લોકકથાઓની ગણ-નામાં આવતી એવી બે હિંદના જુદાજુદા

* આ આખી કવિતા 'શ્રી સયાજી બાલ જ્ઞાનભાળા'માં છપાયેલી 'ચિંતામણિ'ની વાર્તાના 'ઉપોદ્ધાત'માં આપી છે.

ભાગમાં પ્રચલિત માહાત્મ્યકથાઓનો પરિચય આ નોંધ દ્વારા કરાવ્યો છે. જેવી વ્રતકથાઓનો એક કથાવિભાગ છે તેવા જ માહાત્મ્યકથાઓનો પણ વિભાગ છે તેનો વૃત્તનાત્મક અભ્યાસ થવા જેવો છે.

—સંપાદકો

વિક્રમ અને શનિ

[શુન્દરાતી પદ્યકથાના મરાઠી

કથાકાવ્યને આધારે]

[૨]

વિક્રમની ઉત્તરેણી નગરીથી કોણ અમણ્યું હતો ? વિક્રમ ન્યાય અને પરાંપકારી રાજા હતો. એકવાર રાજા સભા ભરીને બેઠો છે પડિતો ચર્ચા કરે છે એમાં નવગ્રહની ચર્ચા ચાલતી હતી.

“ નવગ્રહમાં મોટું કોણ ? ” રાજાએ પડિતાને પૂછ્યું.

સ્વિભક્તે સૂર્યને મોટો કહ્યો. કોઈએ ચંદ્રને મોટો કહ્યો. કોઈએ શુક્ર, કોઈએ મંગળ, તો કોઈએ રાહુ કે કેતુને મોટો કહ્યો.

આમ જુદાજુદા બધાએ જવાબ દીધા.

ત્યાં એક શનિભક્ત હતો, તેણે શનિદેવને બધામાં મોટો કહ્યો. ત્યાં સુધી શનિદેવની કૃપા હોય, ત્યાં સુધી કોઈ જ અનિષ્ટ યાવ નહીં. પણ જો એમની અવકૃષ્ટા યઈ તો બહુ ખેદાન-ખેદાન થઈ જાય. શનિદેવ રંગે રથામ છે અને કાળભરવના ઉપાસક છે. ભગવાન સૂર્યનારાયણ શનિદેવના પિતા છે.

બીજે એક ચંદ્રનો ઉપાસક હતો તે બોલી જાયો, “ મહારાજ ! શનિદેવની વાત તો સાંભળો. શનિદેવ જનમ્બા કે તરત જ પિતાને કુખી કર્યા, પિતાના રથનો સારથિ પાંગળો થયો, અને અશ્વને આંધળા થયો ! ”

રાજાએ આશ્ચર્યથી શનિભક્ત સામું જોયું. શનિભક્ત અભિમાનથી બોલ્યો—“ સૂર્ય-

દેવને રોગ થયો પણ તે શનિદેવે દૂર કર્યો. સારથિ પાંગળો બન્યો, અને અશ્વ આંધળા થયા એ તો ખોટી વાત છે. કવિની કલ્પનાની વાત છે, મહારાજ ! ”

રાજા અત્યારે હાથેરમાં હતો. એને તો મરકરી જ કરવી હતી, એટલે એ બોલ્યો :

“ આવો પુત્ર જન્મે તેનાં કરતાં તો ના હોય તે સારો ! જન્મતાની સાથે જ પિતાને રાગથી ભરી દે, તે આગળ જતાં શું ના કરે ? ”

આમ કહી પાસે વિદ્વષક બેઠો હતો તેને બોલ્યો પકડી લેવાયો.

વિદ્વષક “ ઓ રે ! ઓ રે ! મહારાજ ” કહી ખૂમ પાડી જાયો. એટલે બધા પડિતો દસી પડ્યા.

“ આ તે પુત્ર કેવો ? ” એમ કહી બધા સભાજન ખડખડાટ દસી પડ્યા; માત્ર શનિ-ભક્ત ચિડાઈ ગયો અને બોલ્યો :—

“ મહારાજ ! શનિદેવની આતી મરકરી કરો છો તે સારું નથી. શનિમહારાજ બધે જ વ્યાપેલા છે. આ વાત એ સાંભળશે તો બહુ જ ખરાબ પરિણામ આવશે ! ”

મહારાજે ફરી દસીને બોલ્યા : “ ખરેખરું કહો પડિતરાજ, જે પુત્ર જન્મીને પિતાને કુખ્ય દે તે પુત્ર કેવો કહેવાય ? ”

વિદ્વષક બોલ્યો : “ હા, એવાં પુત્રનો ઉપયોગ રો ? ”

આમ મરકરી ચાલી રહી છે. સભાનો આવો રંગરાગ જોતાં શનિ ભક્ત હાથ જોડી મનમાં પ્રાર્થના કરવા મંડ્યો.

“ મહારાજ ! આપના બળનો મહિમા આ પ્રામર લોકોને દેખાડજો. તો જ આપની મરકરી કરવી એ મૂંઝી દેશે. ”

એકદમ એક મોટો ધડાકો થયો, અને સભાની વચમાં ખરૂં કરતું એક વિમાન આવીને જીલું રહ્યું. એમાં શનિદેવ બેઠેલા હતા.

શનિચક્રે તરત એમને ઓળખ્યા. અને મહારાજને શનિદેવની ઓળખાણ આપી.

મહારાજ વિક્રમ તો શનિદેવના આકર્ષિત આગમનથી આશ્ચર્ય પામ્યા, અને મનમાં ગજરાયા પણ ખરા. જે હાથ જોડી શનિદેવ સામે ઊભા રહ્યા, અને બોલ્યા: “મહારાજ, આ સેવકને શી આજ્ઞા છે?”

પણ શનિદેવે તેને ધુતકારી કાઢ્યો. અને કહ્યું: “અત્યાર સુધી તું જ મારી મશ્કરી કરતો હતો, ખરું? તો હવે મારો ચમત્કાર જો. સાડાસાત વર્ષ સુધી તું હેરાન પરેશાન થઈશ.”

આમ કહી શનિદેવ વિમાનમાં બેસી ત્યાંથી જતા રહ્યા.

રાજાએ જાહ જ કાઢાવાલા કયાં પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. સખા વિસર્જન થઈ. રાજા ચિંતા-તુર મોંએ મહેસમાં ગયો.

શનિદેવને આવી ગયે મહિનો થઈ ગયો છે. શનિદેવના જપ કરાવવા માટે રાજાને બધા બનાવવા લાગ્યા.

પણ રાજાએ કહ્યું: “શનિદેવ જાતે જ આવીને મને કહી ગયા છે, પછી બીજા ઉપચાર કરવાથી શું વળવાનું છે? શનિદેવ મને જે સિદ્ધા કરશે, તે હું સહન કરીશ. મારે માથે જે જે પડે તે વેઠ્યે જ છૂટશે છે.”

આમ કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા.

એક દિવસ બપોરે રાજા આરામ લેતા હતા, એટલામાં પ્રધાને આવી કહ્યું: “મહારાજ! એક સોદાગર સુંદર અને સુલક્ષણવાળા ઘોડા વેચવા આવ્યો છે.”

વિક્રમરાજ ઘોડોના જાહ જ શોખીન હતા. સાંભળતાંની સાથે જ પોશાક પહેરી તૈયાર થયા, અને ઘોડાની પસંદગી કરવા ગયા.

સોદાગરે અનેક ઘોડા દેખાડ્યા. સેનાપતિએ તેના ઉપર સ્વાર થઈ ફેરવી જોયા.

છેવટે એક ઉત્તમ ઘોડો હતો તે ફેરવવા ખુદ મહારાજને સોદાગરે વિનંતી કરી.

અને મહારાજએ તેની વિનંતી કબૂલ રાખી.

સોદાગર લગામ ઝાલી ઊભો હતો. મહારાજએ ઘોડાની પીઠ ધાબડી. અને પછી એના ઉપર સ્વારી કરી. ઘોડો આથી ખૂબ આનંદમાં આવી ગયો.

ઘોડો મહારાજની ધમ્મણ પ્રમાણે ફરવા લાગ્યો. ઘોડાની ચાલ જોઈ, મહારાજને મનમાં થયું, “આ જો વિમાનની માફક આકાશમાં ઊડતો હોય તો કેવું સારું?”

રાજા આમ વિચારે છે. એટલામાં તો ખરે જ ઘોડો ગગનમાં ઊડ્યો. અને રાજા તો ચકિત થઈ ગયો!

ઊડતે ઊડતે ઘોડો એક અધાર જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. રાજા તેના ઉપરથી ધડીવાર માટે ત્યાં નીચે ઊતર્યો કે તરત જ ઘોડો એકથો ત્યાંથી ઊડી ગયો!

રાજા તો ચારે તરફ જંગલમાં જોવા મંડ્યો. પણ અંધાર સિવાય કંઈ જ દેખાયું નહિ. “આ બધું શનિદેવના પ્રતાપે તો નહિ હોય?” એમ રાજાને થયું. નિરુપાયે છેવટે એક ઝાડ ઉપર પડી આખી રાત એ સૂઈ રહ્યો.

સવાર પડતાં જ રાજાએ ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું, અને એક નગરમાં ગયો. ત્યાં એક વાણિયાની દુકાને ગયો.

જેણીમાં વિક્રમના ગયા પછી ઘોડીવાર સૌએ રાહ જોઈ. પણ રાજા પાછો આવ્યા નહિ, એટલે પ્રધાન અને બધા વિચારમાં પડ્યો.

સોદાગરે પ્રધાનને કહ્યું: “મહારાજ ઘોડાને લઈને જાહ આગળ નીકળી ગયાં લાગે છે. તો મને મારો પૈસા આપો એટલે હું ભાઉ.”

પ્રધાને ચારે બાજુ માણસો દોડાવ્યા, પણ કયાંયે રાજાને પત્તો લાગ્યો નહિ.

સોદાગરને એના પૈસા આપી વિદાય કર્યો.

[૩]

રાજા વિક્રમ જે વેપારીની દુકાને ગયો તે જાહ જ ઉમદા સ્વભાવનો હતો. એણે વિક્ર-

મનુ સારું સ્વાગત કર્યું અને “ક્યાંથી આવ્યા ? અને કેમ આવ્યા છો ?” એમ પૂછ્યું.

રાત્રીએ કહ્યું : “હું એક ક્ષત્રિય સરદાર છું અને થોડા દિવસ અહીં રહેવાનો છું.” વેપારીએ એને પોતાને ત્યાં જ રહેવાનું કહ્યું, અને નાવાધોવાની તથા જમવાની બધી વ્યવસ્થા કરી.

વેપારી ખૂબ શીખત હતો. તેને અશોભિકા નામની એક કન્યા હતી. તે અત્યારે સત્તર વર્ષની હતી. તેણે પોતાનો વર પોતાની મેળે જ પસંદ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી.

આ ક્ષત્રિય સરદાર પોતાની કન્યાને પસંદ આવશે એમ ધારી વેપારીએ અશોભિકાને વાત કરી.

તે રાતે અશોભિકાએ વિક્રમના શુદ્ધિબળની ખૂબ પરીક્ષા લીધી. વિક્રમ તેમાં હાથક નીવડ્યો.

વેપારી બે જણાની વાત સાંભળતો હતો. તે ત્યાં જ બેસી ગયો હતો.

એમ કરતાં કરતાં થોડી રાત ગઈ એટલે અશોભિકા પોતાનાં ધરેણાં છોટારી સૂઈ ગઈ.

વિક્રમ પણ જોડેના દીવાનખાનામાં સૂઈ ગયો.

દીવાનખાનું ખૂબ શણગારેલું હતું. ચારે બાજુ ચિત્રો દોરેલાં હતાં. વિક્રમ આડે પડખે થયો, પણ એને જાંબ ના આવી.

દીવાનખાનામાં એક હંસનું ચિત્ર હતું તે તરફ એની નજર ગઈ. એટલામાં એક ચમત્કાર થયો.

ચિત્રમાંનો હંસ જીવતો થયો, અને અશોભિકાના ખંડમાં ગઈ, એનાં ધરેણાંમાંથી મોતીનો હાર ચાંચમાં લઈ આવ્યો, અને પાછો બીંતમાં હતો ત્યાં આવી હાર ગળી ગયો.

હાર અલોપ થઈ ગયો. હંસ ચિત્રમાં સમાઈ ગયો !

વિક્રમને આ જોઈ બહુ જ નવાઈ લાગી,

અને તેનો વિચાર કરતાં કરતાં જાંબ આવી ગઈ.

સવાર પડ્યું. વેપારી અને વિક્રમ મેં ધોઈ, દાંતણુ કરી, વાતો કરવા બેઠા છે. એટલામાં અશોભિકા ગભરાયેલી ગભરાયેલી ત્યાં આવી; અને બોલી : “પિતાજી ! મારો મોતીનો હાર જડતો નથી. મેં બધા નોકર-ચાકરને પૂછી જોયું; પણ કોઈએ લીધો નથી, હવે તો આ આપણા મહેમાનને પૂછો. એમણે એ જોયો છે !”

વેપારીએ અશોભિકાની વાત સાંભળી સહજ બાવે પૂછ્યું : “બાઈ, તમે કાંઈ હાર ખાર જોયો છે ?”

વિક્રમ પાસે હાર હતો જ ક્યાં ! એટલે એણે જવાબ દીધો : “ના, હાર મારી પાસે તો નથી.” આવા જીડતા જવાબથી વેપારી ચિડાયો અને ગુસ્સામાં બોલ્યો :

“મેં તમારી સારી આગતાસ્વાગતા કરી અને મારી પુત્રી જોડે વાત કરવા દીધી તેનો આ બદલો ? કહી દો, હાર ક્યાં મૂક્યો છે ?”

વિક્રમે તો ફક્ત એક જ જવાબ દીધો, “મારી પાસે હાર નથી.”

“બરોબર એણે પોતાની પાસે રાખ્યો નહિ હોય. પણ એના સાથીદારને આપી દીધો હશે,” અશોભિકા કરડાગીમાં બોલી.

પણ વિક્રમ તો કાંઈ જ બોલ્યો નહિ. ન છાને એવું વર્તન અગ્રપંચા મુસાફર હિપર થવા માંડ્યું.

વેપારીએ પોતાના નોકરો મારફત વિક્રમને ખૂબ માર મરાવ્યો, અને અધમૂઝોં કરી નંખાવ્યો. કારણ કે વિક્રમ કંઈ પણ બોલ્યો નહિ.

વેપારીએ આખરે રાત્રીને ફરિયાદ કરી. રાત્રીએ વિક્રમને સમજાવ્યો : “તું હાર આપી રસ્તે પડ.”

પણ વિક્રમ પાસે હાર હોય તો આપેતો ! એણે કહ્યું : “મેં હાર લીધો નથી, પછી

કયાંથી આપું ? મને ક્ષમા કરો. મારા ઉપર કૃપા કરો. ”

વિક્રમની વાત સાંભળી રાજા એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો. અને સેવકોને તે વખતના કાયદા પ્રમાણે હુકમ કર્યો :

“ અરે ! આ ચોરના હાથનાં કાંડાં કાપી શહેર બહાર તેને ફેંકી દો. કોઈ એને ખાવાનું કે પીવાનું આપશો નહીં ”

વિક્રમના હાથ તત્કાળ કાપી નાખવામાં આવ્યા. એને ગામબહાર મોકલી દેવામાં આવ્યો.

[૪]

વસંતકુમાર રાજા વિક્રમનો આઠ વર્ષનો પુત્ર હતો. સુમંત પ્રધાન વસંતકુમારના નામથી રાજ ચલાવતો હતો. વિક્રમનો હજી કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહોતો.

ઉત્તરનામાં એક તેલી રહેતો. તેની છોકરી રખમાનું સાસરું તાત્રિકિષ્ઠીમાં હતું. તેને તેડવા આજે માણસ આવ્યો હતો. રખમા બાલવિધવા હતી. રખમાનો સસરા તાત્રિકિષ્ઠીમાં પ્રસિદ્ધ તેલી હતો.

ત્યાંના રાજા અંદસેનનો એ તેલી હતો. રખમા પાલખીમાં બેસી એને સાસરે આવવા નીકળી. ત્રીજે દિવસે સાંજે એ ગામની બાજોળે આવી ત્યાં એક ખાડામાં કોઇ પ્રભુનું નામ દેતું હોય એમ સંભળાયું.

વિક્રમના રાજ્યની એ સ્ત્રી હતી, એટલે તેનામાં દયાનો ગુણ હતો. તેથી એ ખાડા પાસે ગઈ અને જોયું તો કોઈ હાથ કપાયેલા માણસ દીડો, અને તે પૂરા બાનમાં નહોતો.

તે પાસે ગઈ. રાજાને શરીરે તેણે હાથ ફેરવ્યો અને પોતાની પાસે પાણી હતું તે પાયું. એટલે વિક્રમે આંખ ઉઘાડી.

એણે જોયું તો એક સ્ત્રી પોતાની પાસે બેઠી છે. વિક્રમે એને પૂછ્યું, “ બાઈ, તું કોણ છે ? મને કોઈ અન્નપાણી નાં આપે એવો

રાજાએ હુકમ કર્યો છે. તેની તને ખબર નથી ? તું કોઈ બહારગામથી આવેલી જણાય છે. મારી તરફ દયા બતાવવાથી રાજા તને ફંડ કરશે. તેથી મને વળી વધારે દુઃખ થશે. માટે બહેન ! તું આવી તે રસ્તે જા. મારું કંઈ હું ભોગવી લઇશ. ”

રખમાએ કહ્યું : “ મહારાજા ! ઉગ્ગન મારું પિયર થાય અને અહીં મારું સાસરું છે. તમને આવી સ્થિતિમાં મૂકીને મારાથી કેમ જવાપ ? હું તો તમને મારે ઘેર લઇ જઈશ. ”

એમ કહી ધાયલ રાજાને તેણે પાલખીમાં બેસાડી ઘેર આપ્યો. પાલખી ઘેર આવી ત્યારે તેને જોઈને તેલી ચમક્યો.

સસરાએ રાજાના અપરાધીને ધરમાં સંધરવા નાં કહી. પણ જ્યારે વડુએ કહ્યું કે “ આ તો વિક્રમરાજા છે, શનિની પનોતી ભોગવતા અહીં આવી ચડ્યા છે. ” એમ બહુ આજીજી કરી ત્યારે એક રાત ધરમાં રાખવાની હા પાડી.

તેલીને તો રાતે જાંધ નાં આવી. સવારે પડતાં જ તે રાજદરબારમાં જવા તૈયાર થયો. તેની પાછળ રખમા પણ ગઇ. બન્ને સમામાં આવી પહોંચ્યાં, અને રાજાને વિનંતી કરી :

“ મહારાજા ! પેલા હાથ કાપેલા ચોરને ચાર ચાર દિવસનાં અપવાસ થયા છે ને અમારી પાડોશમાં એ બૂખ્યો ને તરસ્યો પડ્યો છે. તો કૃપા કરી એની સંભાળ લેવાની અમને રજા આપો. અમે એને ધરમાં રાખીશું. ”

રાજાએ હા પાડી.

વિક્રમને ઘેર આણ્યો, ખવરાવ્યું, પિવરાવ્યું અને ઘાણીએ બેસાડ્યો. વિક્રમ મોંઘી બળદને હાંકે છે અને હાથના હૂંકાને બાંધેલી લાકડી વડે બળદને ફેરવે છે.

વચ્ચે વચ્ચે સંગીતના આલાપ કરે છે. આમ ઘાણી ફેરવતાં સાત વરસ નીકળી ગયાં.

વિક્રમે ભારે ધીરજથી આ બધું સહન કર્યું. છતાં શનિદેવને કદી વગોવ્યાં નહીં.

એકવાર એણે દીપક રાગ ગાયો એટલે ધાંચીનું ધર દીવાથી ઝંઝાઝઝાં થઈ રહ્યું.

ધાંચીના ધરથી થોડે દૂર દેખાતો રાજ-કુંવરીનો મહેલ હતો. એ મહેલના અરખામાંથી ધાંચીનું ધર જોઈ શકાતું.

એકાએક ધાંચીના ધરને ઝાકઝમાળ થયેલું જોઈ. રાજકુંવરીએ પોતાની દાસીને તપાસ કરવા મોકલી કે “આ બધું તેજ ક્યાંથી?”

એટલામાં કુંવરીએ મધુર ગાયનના સુર સાંભળ્યા. ગાયન બંધ થતાંની સાથે જ દીવા બંધ થયા. દાસી ખબર કાઢીને આવી કે: “ધાંચીના ધરમાં રહેતો પેલો દૂંઠો ચોર આવું સરસ ગાય છે, છતાં દેખાવે તો સાવ કદરૂપો છે.”

રાજકન્યા સંગીત બહુ સારું ગાઈ શકતી. બધા રાગ એને આવડતા હતા. પણ દીપક રાગ એને આવડતો નહિ. તેથી એ કલા પાછળ ઘેલી થઈ. અને હક લઇને બેઠી કે “પરણું તો આ દીપક રાગના ગાનારને જ પરણું.” અને દાસીને કહ્યું કે, “તું ગમે તેમ કરી એને અહીં લઈ આવ.”

દાસીને રાજનો ભય લાગ્યો. એટલે આનાકાની કરવા લાગી.

કુંવરીએ કહ્યું! “રાજ વડે તો મારે માથે! તું તારે એને અહીં લઈ આવ!”

દાસી પેલા દૂંઠા ચોરને જેમતેમ સમજાવી મહેલમાં લઇ આવી.

ચોર દીપક રાગ ગાય છે, અને કુંવરી સાંભળતાં ધરાતી નથી.

જેચાર દિવસ થયા. અને વાત રાજને કાંને પહોંચી, કે, “કુંવરીને ત્યાં ગાનતાન ચાલે છે અને ડોષ પુરુષનો સ્વર સંભળાય છે.”

[પ]

વિક્રમને શનિની પત્નીનાં સાડાસાત વર્ષ

પૂરાં થવા આવ્યાં હતાં. એટલે એક દિવસ સાક્ષાત્ શનિદેવ આવી પહોંચ્યા.

વિક્રમ આવી દયામણી સ્થિતિમાં પણ પોતાનું ગૌરવ ભૂલ્યો નહોતો. એણે શનિદેવને દૂંઠા હાથ વડે પ્રણામ કર્યા.

શનિદેવ પ્રસન્ન થયા, અને બોલ્યા:

“રાજ વિક્રમ! ધન્ય છે તને! તું આટ-આટલો દુઃખી થયો છતાં તે કદાપિ મારી નિંદા કરી નથી, અને ન કહેવાનું કહ્યું નથી. ધન્ય છે તારી ધીરજને! પહેલાં તે મને અવ-ગણ્ય, તેથી મારા કોપનો ભોગ થયો, પણ દુઃખમાં તું અણિશુદ્ધ પાર જીત્યો છું, માટે તું કંઈ વર માગ.”

“રાજાએ કહ્યું: મારે કંઈ જ જોઈતું નથી, મારે તો માત્ર તમારી કૃપા જોઈએ છે.”

શનિદેવે અમીદષ્ટિ કરી. અને વિક્રમ હતો તેવો અસહી રાજતેજથી દીપવા લાગ્યો.

શનિદેવને પગે લાગી વિક્રમે માથું: “દેવ! કોઈ પણ મનુષ્યને તમારી પીડા ન હોય!”

શનિદેવે કહ્યું: “તું તો ખરો પરદુઃખ-બંજન પણ લોકોને પોતપોતાનાં કર્મો તો ભોગવ્યે જ છૂટકો છે. સારીમાઠી દશા સૌને આવવાની જ. રાત પછી દિવસ અને દિવસ પછી રાત. બાકી તને જે દુઃખ પડ્યું તે તો કાંઈ દિસાખમાં નથી. શુરૂદરપતિનો અનુ-ભવ તને ખબર છે! માત્ર સવા પહોર માટે એમને મારો અમતકાર મેં બતાવ્યો, અને એ ત્રાદિ ત્રાદિ કરવા લાગ્યા.

એક દિવસ બૃહસ્પતિનો મારે ભેટો થયો. મેં એમને કહ્યું. શુરૂદેવ! સાડાસાત વર્ષ પછી હું તમને પીડા કરું તો તમે સહેવા તૈયાર છો?”

બૃહસ્પતિ બોલ્યા, ‘ના માઈ, તમારો તો પડછાંચો પણ કોઈને ના પડશે, મારે અમ-તકાર જોવો નથી.’

પણ હું કાંઈ ગુરુને એમ જવા દઉં ? રક્ષક કરતાં સવા પહોર માટે મારી પીડા સહેવાની એમણે તૈયારી ખતાવી. ગુરુના મનમાં એમ કે ‘સવાપહોર’ તો ક્યાંયે નીકળી નહીં, પોણાચાર કલાક રનાન સંધ્યામાં અને જપમળપમાં જતા રહેશે. એટલે શનિધી મને શું થવાનું છે ?

બૃહસ્પતિ એમ ગર્વ કરવા લાગ્યા. એક દિવસ ગુરુ ગંગારનાન કરી મૃત્યુસોકમાં આવવા નીકળ્યા. એટલામાં શનિદેવ એમને કોઈ વાધરીના વેશમાં મળ્યા. તેણે બે તડખૂચ ગુરુને આદરપૂર્વક ભેટ કર્યા.

ગુરુએ વાધરીને આશીર્વાદ દીધો. બૃહસ્પતિએ પેલાં બે ફળ પોતાની પછેડીમાં બાંધી લીધાં.

આલતાં આલતાં રસ્તામાં એક નગરની કેડી આવી, ત્યાંના રાજા અને પ્રધાનના કુંવરો શિકાર કરવા ગયેલા તે વખતસર પાંછા ન આવવાથી સવારો તેમને શોધવા નીકળ્યા હતા.

પછેડીમાં બાંધેલા બે ફળ સાથે ગુરુ. રસ્તામાં તેમના જોવામાં આવ્યા.

બ્રાહ્મણ ગણી સેવકોએ તેમને પ્રણામ કર્યા. પણ પછી જિભા યઈ ને જુએ છે તો ગુરુને ખભે લૂગડામાં બાંધેલી પોટલી જોઈ. એ પોટલીમાંથી લોહીનાં ટપકાં પડતાં હોય તેમ એમને આભાસ થયો.

એટલે તેમાંના એકે કહ્યું: “મહારાજ જિભા રહો.” બીજાએ આવી ખમા પર લટકાવેલી પોટલી ઉતારી અને છોડીને જુએ છે તો ખોવાઈ ગયેલા બે કુંવરોનાં માથાં હોય એમ એમને લાગ્યું.

તત્કાળ ગુરુને રાજા પાસે લઈ ગયા.

‘રાજપુત્રોનું ખૂન !’

સાંભળતાં ખરોખર જ રાજાએ કાંઈ પણ તપાસ કર્યો વગર બ્રાહ્મણને રણી દેવાનો હુકમ કર્યો.

બૃહસ્પતિ મનમાં વિચારવા લાગ્યા: ‘કહો ન કહો, પણ ગૃહદશાનું આ ફળ જણાય છે.’ થોડીવાર તો એ ગમરાધ ગયા. પછી સ્વસ્થ થતાં એમને સાંભર્યું, એટલે થળી દેનારને વિનંતી કરી કે “ભાઈ, બે ધડી થોભી જાઓ. પછી બંધે મને થળી દેજો.”

ચંડાળોને આ બ્રાહ્મણની દયા આવી. અને તેમણે થોભવાનું કબૂલ કર્યું.

બે ધડી વીતી ત વીતી એટલામાં રાજાનો કુંવર અને પ્રધાનનો પુત્ર મારંતે ઘોડે નગરમાં આવી પહોંચ્યા.

રાજા અને નગરજનો ચકિત થયા !

ગુરુદેવની કાંસીનું વિધન અટકી ગયું. નોકરોને આવો ભ્રમ કેમ થયો તેની ખાતરી કરવા બ્રાહ્મણની પોટલી આણી અને છોડીને જુએ છે તો માત્ર બે તરખૂચ દેખાયાં !

બધા એશિયાળા યઈ ગયા અને ગુરુદેવની ક્ષમા માગવા લાગ્યા.

શનિદેવે બૃહસ્પતિનો અનુભવ કહી સંભળાવી આગળ કહ્યું. “માટે રાજા વિક્રમ ને કોઈ અભિમાન કરશે તે પછી ગમે તેવો મોટો હશે તો એ એને મારી દશા ભોગવવી જ પડશે.”

માથુસને એની જિંદગીમાં મારી દશા એકવાર તો ભોગવવી જ પડશે. તે વખતે એણે નમ્રતાથી ને પડે એ વેડી લેવાનું છે. તેં કુખમાં અજળ હિંમત રાખી છે. મોટે તને ધન્યવાદ ધરે છે. તું ખરેખરો પરાપકારી દર્શી છે અને તારા પરાપકારની વાત મૃત્યુ-લોકમાં બધા લોકો યાદ કરશે. અને સાથે સાથે મારી માહાત્મ્યની વાત પણ લોકો સંભારશે. જે લોકો મારી વાત બાવપૂર્વક સાંભળશે, કદી પણ અભિમાન ન કરે અને કુખમાં એ સાચો માર્ગ નહીં છોડે તેમને હું ધીરજથી તે અમવાની શક્તિ આપીશ. અને અંદરથી રહેમ નજર રાખીશ.

જે તમારી કથા રાજ વાંચશે, અને દર શનિવારે ઉપવાસ કરી તેનો પાઠ કરશે, તેને મારી કૃપા મળશે."

આટલું કહી શનિદેવ, અલોપ થઈ ગયા.

[૬]

ચંદ્રસેનના દરબારમાં નૃત્યગાન ચાલી રહ્યું છે. એટલામાં રાજને કોઈકે આવીને કહ્યું કે "કુંવરીના મહેલમાં જેનું સંગીત સંભળાતું હતું, એ તો કોઈ રાજા હતો."

એ કૂટો ચોર રાજના તેજસ્વી સ્વરૂપમાં દેખાશે તે જાણી રાજ ચંદ્રસેન ગભરાવા લાગ્યો.

તત્કાળ સભા ઠોડી રાજ કુંવરીને મહેલે આણ્યો. રાજને પણ પડ્યો, અને એણે એણે યર્ષ ગયો.

રાજા છતાં ચપાની વાતે ગામમાં વાયુવેગે પ્રસરી. જે વેપારીને ઘેર વિક્રમ પહેલાં હતો અને જેનો હાર ચોરાયો હતો તે વેપારીએ પણ આ વાત સાંભળી એટલે કુંવરીના મહેલે આવ્યો.

ખીજ તરફથી પેલો તેલો અને રખમા પંજુ ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

વિક્રમે આ બન્નેને પ્રણામ કર્યો. તેણે રાજ ચંદ્રસેનને નમસ્કાર કર્યો નહિ, અને પેલાં તેલોને પણ પડ્યો, તે જોઈ ચંદ્રસેનને આશ્ચર્ય થયું હોય એમ લાગ્યું.

એટલે તેણે રાજને કહ્યું: "મહારાજ! આપે જેના હાથ કાપી ઉકરડામાં ઉશોટી દીધા હતા તે આ મહારાજ વિક્રમાદિત્ય."

ચંદ્રસેન આ વિક્રમરાજ છે જાણી ચરચર મૂળવા લાગ્યો.

ત્યારે રાજકન્યા હસું હસું થઈ રહી હતી. એણે શરમાંતાં શરમાંતાં પિતાને કહ્યું: "પિતાજી! જેના સંગીત ઉપર હું મોહી પડી હતી, તેમને હું મનથી વંચી ચૂકી છું."

ચંદ્રસેનને આ સાંભળી નિરાંત વળી.

એટલામાં પેલી અશ્વલોકા જેનો હાર હંસ ગળી ગયો હતો, તે હંસે હાર પાછો નાંખ્યો. છે એમ કહેતી કહેતી ત્યાં આવી પહોંચી. વિક્રમ માથે આળ ચડાવ્યા માટે પરતાવાં લાગી. એટલે શ્રીપતિ શેઠ પોતાનો અપરાધ બૂલાવવા માટે કહ્યું. "રાજન! મારી કન્યાનો આપ સ્વીકાર કરો."

રાજ ચંદ્રસેનના આગ્રહથી વિક્રમ તેમ કરવા કબૂલ થયો.

ઉજ્જનમાં આ સમાચાર એકદમ પહોંચાડવામાં આવ્યા.

ચંદ્રસેનના રાજ્યમાં એકસામટાં બે લાંમના સંભારભની ધામધૂમ થઈ રહી.

ચંદ્રસેનની કુંવરીને પરણીને વિક્રમ ઉજ્જનમાં આવે છે—જાણીને ઉજ્જનવાસીઓએ રાજનું ભારે સ્વાગત કર્યું.

રાજાએ ઉજ્જનમાં આવી દરબાર ભરી પોતાની વીતક કથા સંભળાવી.

રખમાએ એની જે સંભાળ લીધી અને અને ખરા દુઃખમાં સહાય કરી, તે માટે એને બે ગામ છનામમાં આપ્યાં.

આખી સભાને રાજ વિક્રમે, શનિદેવનું મહાત્મ્ય કહી સંભળાવ્યું, અને "દુઃખની ધડીમાં માણસે ધીરજ રાખવી અને કદી પણ અંભિમાન ના કેરવું" એવા બોધ આપ્યો.

આખા ગામમાં શનિમાહાત્મ્યના પાઠ થવા લાગ્યા અને સૂર્યપુત્ર શનિનો આકરો તાપ કોઈને ખમવો ન પડે તે માટે પ્રાર્થના થવા લાગી.

સી. શ્રીમતી મજમુદાર

[૩]

શનિની પનોતી*

[અંગાળી લોકકથાના અંગ્રેજી રૂપાંતરને આધારે]

લક્ષ્મી માતાની જરાક મીઠી નગર થાય તો ન્યાસ થઈ જઈએ. ને શનિદેવની જરાક

કરડી નગર થાય તો બધું ધનોતપનોત થઈ જાય.

એકવાર લક્ષ્મીદેવી અને શનિદેવ વાદે ચડ્યાં. લક્ષ્મી કહે છે કે હું મોટી ને શક્તિવાળી, અને શનિ કહે કે મારી તોણે તમે ન આવી શકો. વાતવાતમાંથી ઠગિયો વધી પડ્યો. છેવટે નક્કી થયું કે એક ત્રીજા માથુસ પાસે ન્યાય કરાવેલો.

શ્રીવત્સ એક મોટા શહેરનો શેઠિયો. ખૂબ ખાનદાન, આખરદાર ને પ્રામાણિક, હઠાપણુ અને શુદ્ધિનો તો જાણે દરિયો. નાના મોટા સૌ લોકો ન્યાય તોળાવવા એની પાસે આવે. વખતે ધર્મરાજ ન્યાયનો ઠાંટો તોળતાં ચૂકે પણ શ્રીવત્સ તે શ્રીવત્સ.

લક્ષ્મી અને શનિએ શ્રીવત્સને પોતાના પંચ તરીકે પસંદ કર્યો; અને તેને કહેવરાવ્યું કે અમે અમુક દિવસે તારે ત્યાં આવીશું.

શ્રીવત્સ આ ખબર સાંભળી જરા ડાચવાયો તો ખરો. લક્ષ્મીમાતાની તેના પર પૂરી મહેર હતી, તેને કેમ ડાચવવાં ? અને ન્યાય જેખતાં શનિભાઈ વચકયા તો વળી આ બંધી સાહેબી ધડીવારમાં ફેર થઈ જાય ! પણ ખબર લાવનારને ‘ઠીક’ એમ કહી તે વેળા તો વિદાય કર્યો.

શાંત મને શ્રીવત્સે વિચાર કર્યો. તેણે નિર્ણય કર્યો કે મોઢેથી કાંઈ કડવું મનાવવું

જ નહીં; કાંઈક યુક્તિ કરવી કે જેથી બન્ને દેવદેવી પોતાની મેળે સમજી જાય કે હું કોને મોડુંછોડું ગણું છું.

તેણે એ બાજોઠ કરાવ્યા, એકને સાવ સોનાને પતરે મઢાવ્યો અને બીજાને સાવ રૂપાને પતરે મઢાવ્યો.

ઠરાવેલે દિવસે બન્ને જણ આવ્યાં. શ્રીવત્સ જે ગાદી પર બેઠો હતો તેની સામે જ બન્ને બાજોઠ મુકાવ્યા હતા.

“માતાજી ! તમે સોનાને બાજોઠે બિરાજો, અને શનિદેવ આપ આ રૂપાળા રૂપાના બાજોઠ પર બિરાજો” — બન્નેને આવકાર આપતાં શ્રીવત્સ બોલ્યો.

ત્યાં તો શનિની આંખ ‘દાટી’. “વિવેક વગરના ! રૂપાનો બાજોઠ મને ચીંધી, લક્ષ્મી કરતાં હું મને તીચો ઠરાવવા માગે છે, એ તારી યુક્તિ હું સમજી ગયો;” જેઈ બેને હવે આ શનિની વાંકી દાંધનો પ્રભાવ. ત્રણ વરસ લગી તો તને સુખે ખેસવા ન દઉં.”

શ્રીવત્સને ખાતરી જ હતી કે શનિભાઈ પોતાનો પરચો બતાવ્યાં વગર કદી ન છોડે; એટલે એણે પોતાની આ ચિંતાંભણિને કહ્યું. “આપણું ધર, ધરવખરો, માલમિલકત ને પેસાટકાનું સંભાળજે. શનિની વાંકી નજર થશે તે તો મારી હાથ. ત્રણ વરસ લગી હું કયાંક દૂર ચાલ્યો જઈશ. મંત્રે એને જે કરવું હોય તે કરી લે.”

પણ ચિંતામણિને ગળે એ વાત બિતરે ? તે તો કહે : “હું તો તમને વરી છું. તમારી આ સાહેબીને નહિ. ન્યાં તમે ત્યાં હું. તમારે સુખે સુખી ને દુઃખે દુઃખી.”

બન્ને જણાંએ ધર છોડી ચાલી નીકળવાનો નિશ્ચય કર્યો. ધરમાં જે કાંઈ હીરા, મોતી ને ઝવેરાત હતાં તે બધું એક રમ્મઈની બેવડમાં સીવી લીધું. રમ્મઈ દહાડ સાથે લીધી.

* “શનેશ્વરમાહાત્મ્ય” બતાવતી શ્રીવત્સ તથા ચિંતામણિની બંનેની કથાને અંગ્રેજીમાં હોતારેકો કોઈ વાર્તા હપરથી ઓ. ગિરીરામભાઈએ આ વાર્તા લખી છે (જુઓ ‘ગિરીરામભાઈની વાર્તા’). “શ્રીવત્સ-ચિંતા” એ નામથી આ વાર્તાનો સંક્ષિપ્ત ‘કુમાર’માં, અને પછી ‘અલ્પાળી રાવ’ના સંગ્રહમાં પ્રકટ થયો છે તે જિજ્ઞાસુએ સરખાવવા જેવો છે: અસલમાંથી રૂપાન્તર થતાં લોકકથાઓ કેવી કયાપલટ કરે છે તે દષ્ટિએ તેનું મદદરૂપ છે. ગુજરાતી લોકકથા સાથે વળી તેની નવી જ સરખામણી કરવી પડે.

બીજું બધું એમનું એમ પડતું મૂકી એ તો ચાલી નીકળ્યાં.

પણ ત્યાં તો લક્ષ્મીજી દેખાયાં. કહેઃ
“બચ્ચાંઓ ! ડરશો મા હો ! શનિને ને કરવું હોય તે બધે કરી દેતો. મારું તમને સદાય રક્ષણ છે. દુઃખથી મુજાશોમા. ત્રણ વરસ કેડે અંહી પાછાં હીમખીમ આવી જશો.”

માનો એ આશીર્વાદ માથે ચડાવી એમણે તો વનરગણની વાટ લીધી. છેક સાંજે એક નિર્જન વનમાં એક મોટી નદીને કાંઠે તે આવ્યાં. નદી જખ્ખર હતી; ચાલીને ઉત્તરાય એમ ન હતું.

ત્યાં એક નાનકડી હોડી પડી હતી. પડખેના જ આંખાના ઝાડ હેઠળ હોડીવાળો થતો હતો.

“અમને પેલેપાર મૂકી જાને, બાઈ !” શ્રીવત્સે કહ્યું.

“મારી હોડી છેક જ નાની છે. બધાંને ભાર એ ઝીણે નહિ. હું તો સૌને એક પંજી એક સામે પાર લઈ જાઉં. તમારા આ વીંટાને, તમને અને આ આમને.”

હોડીમાં પેલી ઝવેરાતભરેલી રત્નકનો વીંટો મૂકતાં શ્રીવત્સ જરા કાચવાયો તો ખરો; પણ ખીજે ઇલાજ નહતો, અને એમ પેલો ત્રાંસી નજરવાળો ખસારી ક્યાં માને એવો હતો ?

હોડી તો સરસર સરસર કરતી ચાલી, ખરોખર અધવચ પહોંચી દશે ત્યાં તો એક મોટું જખરું મોઠું આવ્યું ને પેલી હોડી ને વીંટો બધું ફળી ગયું !

“રામ રામ !” એમ બોલતાં શ્રીવત્સ અને ચિંતામણિની આંખો જ મીંચાઈ ગઈ. અને આંખ ઉઘાડે છે ત્યાં તો ન મજે નદી ન મજે નાવ, ન મજે નાવિક ને ન મજે પેલો કાગતી વીંટો ! ચારેપાર બપાનક વેરાન પડ્યું છે.

સમજી ગયાં કે આ તો શનિમાહારાજની માયા !

જીએ આમ ને નીચે ધરતી. પહેરેલે કપડે શેઠશેઠાણી આગળ આવ્યાં. દીવા વખતે એક ગામકું આવ્યું.

આ ગામમાં કઠિયારાની વસ્તી. સાને દયા આવી ને તેમને બેઢિને પોતાના ગામમાં રાખ્યાં.

સવારમાં જીડીને ખીજા કઠિયારાની સાથે શ્રીવત્સ લોકડાં કાપવા ગય. ખજે કુહાડો ને હાથમાં ભારે બાંધવાના બાંધ્યા.

બધા કઠિયારા બાવળ ને ઘોરડી જેવાં ઝાડવાં કાપે, ત્યારે શ્રીવત્સને એકાદું ચંદન વૃક્ષ જડી ગય; શહેરમાં ભારે વેચવા ગય ત્યાં પેલાઓને આઠ દસ આના મજે, ત્યારે શ્રીવત્સની નાનકડી ભારી માટે ચારછ કે વધારે રૂપિયા આપનારો કોઈ મળી જતો.

સૌને આથી એની અદેખાઈ થઈ. દર-બકાને સૌ તેમને રંગડવા લાગ્યા; અને છેવટે આ શેઠશેઠાણીને તે ગામ છોડવું પડ્યું.

ચાત્રતાં ચાત્રતાં એ બીજે ગામડે આવી પહોંચ્યાં.

ગામ નવું વણકરનું હતું. ચિંતામણિને કાંતતાં બદ્ધ સુંદર આવડતું. ખૂબ ઝીણા તાર કાંતી સૌથી વધારે પૈસા એ મેળવતી. બીજી કાંતનારીઓને તેની અદેખાઈ આવતી. પણ કરે શું ?

એકવાર શ્રીવત્સે પોતાના વણકર દોસ્તોને પોતાને ઘેર જમવા લેડ્યા. ચિંતામણીના હાથની સ્વાદિષ્ટ વાનીઓ જમી વણકરો તો ખુશખુશ થઈ ગયા; ઘેર જઈ પોતાની વફાઓને તેમની સ્તોમની અણુઆવડન માટે તેમણે ધણું ધણું કહ્યું. આથી ગામના સ્ત્રીમંડળમાં ચિંતામણિ અળખામણી થઈ પડી.

એકવાર કેટલીક પનિકારીઓ સાથે ચિંતામણિ પણ પાણી ભરવા ગયેલી. નદીને કાંઠે

એક લાધી ગયેલું વહાણ પડેલું. કોણ મળે કેમ ચિંતામણિને! હાથ તે વહાણને અડી ગયો. અને વહાણ તરતું થયું. વહાણવાળા તો મહેનત કરી કરીને યાદી ગયેલા.

વહાણવાળાને થયું : “આ માણુ ભારે ! કોષ્ટક વખત આ બાઈ આપણને કામ લાગે તેવી છે.” એમ વિચારી ચિંતામણિને ગળ-જળરીથી નાખી વહાણમાં, ને વહાણ મૂક્યું વહેતું. સાથેની પેલી સ્ત્રીઓ પણ કાંઈ બોલી નહિ. એમને થયું : “આ કીક ટાઢે પાણીએ ખસ નય છે !”

શ્રીવત્સે આ જાણ્યું ત્યારે તે લગભગ ગાંડા જેવા બની ગયો. તેને થયું કે આ સપાટા પણ સનિનો.

અને એ નદીને કાંઠે કાંઠે, જે દિશામાં પેલું વહાણ ગયું હતું તે તરફ ચાલવા લાગ્યો. સવારનો ચાક્રતો છેક સંધ્યા વખતે તે અટક્યો. આસપાસ ક્યાંઈ માણસની વસ્તી ન હતી. એક ઝાડપર ચઢી રાત માળવા તેણે નિશ્ચય કર્યો.

સવારે જગીને જુએ છે તો નીચે એક કપિલા ગાય જોએલી. શ્રીવત્સે નીચે આવી ગાય માતાનું દૂધ પેટ ભરીને પીધું. ગાયે છાણ કરેલું તે મળે કે નહીં સોનાનું જ ! છાણ લીધું હોય ત્યારે શ્રીવત્સ ધાસના તથા ખલાવતી ઉપર પોતાનું નામ કોતરી લે અને સુકાઈ જાય ત્યારે એવા પોદળાને એકઠા કરીને ગોઠવે-જાણે કે સોનાની ઈંટાને યર !

એકમે દિવસ રહીને શ્રીવત્સે જોયું કે ગાય તો આ જ ઝાડ તળે આવીને જોબી રહે છે; અને ઝાડ નદીને કિનારે જ છે. તેથી તેણે પોતાની વહુની વાટ જોતાં જોતાં ત્યાં જ રહેવાનો વિચાર કર્યો. એને એમ કે કોષ્ટક દહાડો પણ કોષ્ટ જતા આવતા વહાણમાંથી પેતિ પોતાની ચિંતામણિને શોધી કાઢશે.

વધતી જ જતી હતી. દૂરથી જોનારને તો લાગે કે આ તે સોનાની ટેકરી હશે કે શું ?

પણ પેલીમેર ચિંતામણિનું શું થયું ?

ચિંતામણિ રૂપરૂપનો બંડાર હતી. પેલા વહાણવાળા તેને ઉપાડી આદ્યા, ત્યારે તેને થયું : “આ રૂપ કોષ્ટક દિવસ મારું દુઃખન બનશે, માટે હે લક્ષ્મી મા !” મારા પર દયા કરીને મને વિરૂપ બનાવી દેજો : ને એ રીતે મારા ‘પર આવતી અનેક આશ્તોને’ અટકાવજો !”

અને સાચે જ તેનું રૂપાણું શરીર ધડીનારમાં કોઢિયું બની ગયું. રૂપરૂપી લોકીપરુ આદ્યા જવા લાગ્યાં. રૂપની તો રેખા પણ ન રહી.

ખારવાઓને આ બાઈના રોગની જાણ થતાં વહાણના બંડકમાં તેને નાખી મૂકી; થોડુંક ખાવાનું ને ટીપુંક પાણી રોગ આપે. આમ ચિંતામણિના દિવસો જાય છે. ત્યાં વહાણવાળાઓ પોતાને ધારેલે બંદરે પહોંચ્યા, માલ લીધો અને આવેલે રસ્તે જ વહાણને પર બંધી વાળ્યું.

રસ્તામાં નદી કિનારે પેલી ઈંટાનાં ઢગ બણી તેમનું ધ્યાન ગયું. વહાણને ત્યાં નાંગરી, બધી ઈંટા લાઇ લીધી. શ્રીવત્સને પકડીને વહાણમાં નાખ્યો, ને વહાણ હંકારી ચાલતા થયા.

ચિંતામણિ હતી તે બંડકમાં જ શ્રીવત્સને નાખ્યો. વાતેવાતમાં બન્ને અરસપરસને ઓળખી ગયાં; પણ હતા યંત્રમાં ડહાપણ નથી એમ સમજી મૂંગાં રહ્યાં.

શ્રીવત્સને પાસા ફેંકતાં સરસ આવડે; અને પેલા ખજારાસીઓ પણ વખત કાઢવા પાસા જ ફૂટે. દરેક રમતમાં શ્રીવત્સ તેમને હરાવે. એક દિવસ તો શરસામાં ખારવાઓએ શ્રીવત્સને નદીમાં જ ઝીંક્યો !

પણ ચિંતામણિએ વખત વંચતી, પોતાની લાકડાની બેઠક શ્રીવત્સ તરફ પાણીમાં ફેંકી :

એની મદદથી તરતો તરતો તે છેક રાતે નદી કિનારે પહોંચ્યો.

નદીકિનારે એક બાગ; પણ બાગ જુઓ તો સુકડા વેરાન. એકેએક ઝાડ, એકેએક છાડ, એકેએક વેલો સાવ સુકડાં. શ્રીવત્સને ટાઢ ખૂબ ચઢેલી, તેમજ થાકે પણ અતિશય લાગેલો. તેનામાં એક ડગલું પણ ચાલવાની શક્તિ કે હિંમત રહી નહોતી.

એક ઝાડની ડાળને બાથ બીડી બેભાનની જેમ આપી રાત તે ત્યાં જ પડ્યો રહ્યો.

પણ એક ચમત્કાર થયો. બીજા દિવસની સવાર ઊગી ત્યાં તો આખો બાગીચો લીલો-છમ, ફૂલોથી લચી રહેલો. એ બગીચો દરબારી માલજુનો. જેટલાં ફૂલ ઊતરે તે બધાં રાજદરબારમાં લઇ જાય.

પણ કોણ જાણે કેમ, અઠવાડિયાથી બગીચો આમ હરબાઇ ગયેલો તેથી માલજે દરબારમાં ઠલી દીધેલું કે : “ હવે હું રાજાજી માટે ફૂલ નહીં આપી શકું : કારણ કે બગીચો આખો વેરાન બની ગયો છે.”

વળતી સવારે તેણે આ ચમત્કાર નિહાળ્યો અને કારણ શોધતી બગીચામાં આવી. નદી-કાંઠા તરફ આવતાં શ્રીવત્સને બેભાન દશામાં તેણે જોયો. માલજુને આ અમળજ્ઞાની દયા આવી; અને પોતાની ખૂંપડીમાં તેને લેવરાવી ગઈ. સારવાર પછી શ્રીવત્સ સચેત થયો.

માલજુને તો દસી જ ગયું હતું કે આ નવીન માણસનાં પનોતાં પગલાંથી ને તેનાં સુકાઇ ગયેલો બગીચો ફરી નંદનવન સમો થઇ ગયો છે; તેથી તેને આમ્રહઃકરી પોતાની ભેગો જ રાખી લીધો.

અને થયું પણ તેમજ. વાડીનાં દરેકેદરેક ઝાડ તે પડી અમર્યાં ને તમર્યાં ફળફૂલથી લચી રહેલાં, ને ફોનોની મીઠાસ તથા સુવાસનાં આખો બાગ મધમધી રહેતો.

માલજુનાં ફૂલ પાછાં રાજદરબારમાં ચાલુ થયાં. કોઇકોઇવાર શ્રીવત્સ પણ માલજુ સાથે

દરબારમદમાં જતો. એમ કરતાં, રાજાના પાસવાનો સાથે તેની દોસ્તી થઈ ગઈ. આનો લાભ લઈ શ્રીવત્સે એકવાર ગ્રાન્થમાં સારી નોકરી લેવાની ઇચ્છા બતાવી.

પ્રધાન પાસે તેને લઇ જવામાં આવ્યો, અને તેની ઇચ્છા મુજબ તેને નદી મારફત જતા આવતા માલના દાણી તરીકેની જગ્યા આપવામાં આવી.

આ નોકરીમાં તેનો હેતુ પોતાથી વિખૂટી પડેલી ચિંતામણિને શોધી કાઢવાનો જ હતો.

બન્યું પણ તેમજ. થોડાજ દિવસમાં પેલું વડાણ નદીમાર્ગે સાં આવી પહોંચ્યું. રાજાના કાટવાળ પાસે શ્રીવત્સે તેની ઝડતી લેવરાવી. તો અંદરથી રોગવાળી ચિંતામણિ તથા સોનાની છોટા વગેરે બધું નીકળ્યું. દરેક છોટ પર શ્રીવત્સનું નામ ઉઠેલી રાકાતું હતું : પછી એની માલિકી માટે વધારે સામિતીની શી જરૂર હતી ?

ચિંતામણિએ વડાણમાંથી જમીન પર પગ મૂક્યો કે તરત જ તેનું અસત્ર રૂપ તેને પ્રાપ્ત થયું; અને રોગદોગ સધળાં ટળ્યા ગયાં : ચિંતામણિ હતી એવી કંચનવર્ણી થઈ રહી.

બધી વાત કાટવાળે રાજાને દલી. રાજાએ શ્રીવત્સનો ખૂબ સત્કાર કર્યો : અને રાજા-મહેમાન ગણી તેની સરભરા કરી : અને વિદાય દેતી વખતે તેને હાથી, ઘોડાં, ઝવેરાત બધું આપ્યું.

દરમિયાન ત્રણ વર્ષની શનિમહારાજની પનોતી દશા પણ પૂરી થઈ : એટલે ફરી પાછાં શ્રીવત્સ અને ચિંતામણિ પોતાને ગામ આવ્યાં, અને પહેલાં જેમ રહેતાં હતાં તેમ રહેવા લાગ્યાં.

આમ શ્રીવત્સ ખરેખર “શ્રી-વત્સ”-એટલે લક્ષ્મીદેવીનો લાડકો પુત્ર બની રહ્યો; અને ઘણાં વર્ષો સુધી અનેક જાતનાં સુખ ભોગવ્યાં.

—શ્રી ગિરીશભાઈ

વિચાર કરીએ તો ‘બાળગુનેગારો’ એ શબ્દજ દેટલો વિરોધાભાસી લાગે છે. બાળક એટલે નિર્દોષતા એ જ ખરો ખ્યાલ છે. ગુનેગાર સોએ નવાણું ટકા જન્મતો નથી, પણ તે સારો નિર્દોષ મનુષ્ય જ હોય છે ને પછીથી ગુનેગાર બને છે તે ખ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. ગુનો કરવો એ આનુવંશિક બીતરી આવે છે. અને ગુનો કરવો એ કેટલાકની રગમાં જ હોય છે એ ખોટું છે. ગુનેગાર માઆપનાં છોકરાંને સારા અનુકૂળ વાતાવરણમાં ઉછેરવામાં આવે તો તે ગુનેગાર નહિ જ થાય. અને સારાં માઆપનાં છોકરાંને પ્રતિકૂળ સંભોગમાં, વધારેપડતાં દુઆણમાં, કે એવા બીજા વાતાવરણમાં ઉછેરવામાં આવે, તો તે લોકો ગુના કરતાં શીખે છે.

ગુનો એટલે શું ? સમાજ સરળતાથી માલે, તે માટે અમુક નિયમો જેને કાયદા કહેવામાં આવ્યા છે તે ધડવામાં આવ્યા છે. તે કાયદાનો ભંગ તે ગુનો. સોળવરસ ઉંમરની વ્યક્તિ કંઈ ગુનો કરે તે બાળગુનેગાર. આ બાળગુનેગારો માટે જુદા જુદા દેશમાં, તેમજ હિંદમાં પણ જુદાજુદા પ્રાંતમાં જુદાજુદા કાયદા છે.

અમુક બાળકે ચોરી કરી કે જીભે ગુનો કર્યો. હવે આવે વખતે પ્રથમ આપણે નહીં કરવાનું છે કે આપણે એ બાળકને એના ગુના માટે સજા જ કરી વેર લેવું છે કે એ બાળકે ગુનો તો કર્યો પણ હવે તેમ ફરીથી ન કરે ને તે સમાજની એક જવાબદાર વ્યક્તિ તરીકે આગળ વધે તે જોવું છે. ફક્ત વેર લેવાની વૃત્તિ તો પાશવ વૃત્તિ છે. અને આપણે બધાં તે પ્રમાણે કરવાનું બાંધે જ કળૂક કરીશું. તો શું કરવું ? તે બાળકે ગુનો તો કર્યો. પણ તે ગુનો શા માટે કર્યો તે પ્રથમ શોધી કાઢવાની આવશ્યકતા રહે છે. તેમ કરી શકીએ તો જ તેના ગુના કરવાનું મૂળ દૂર કરી તેને સુધારાને માર્ગે ચઢાવી શકાય. ધણી વખત ખબર કાઢતાં માલમ પડે છે કે બાળકે સંભોગનો ભોગ થઈને જ ગુનો કર્યો હોય છે. કેટલીક વખત તેની માનસિક તબિયત તેના ગુના માટે જવાબદાર હોય છે. સંભોગમાં ઘરમાં ખરાબ શિસ્ત, કુટુંબમાં કલેશ અને અશાન્તિ, અત્યંત ગરીબી, કે ખરાબ દોસ્તી માટે ભાગે જવાબદાર હોય છે. કેટલીક વખત તેનાથી વધારે સારી સ્થિતિનાં બાળકો જે ભોગવતાં હોય તે ભોગવવાની ઉત્કંઠા કેટલાક બાળકને ગુનો કરવા પ્રેરે છે. તો આ બધાં માટે કેણું જવાબદાર છે ? બાળકનું ઘર શાળા હોય, તો તે, અને ન હોય તો સારી શાળાનો અભાવ અને સમાજ—તો જે ગુના માટે બાળક તો કારણભૂત જ ગણાય તેને દોષિત ઠેરવી તે માટે સજા કરી, ગુનેગાર તરીકે સ્થાપી દેવા તે

અન્યાય જ કહેવાય તેમાં શંકા નથી. આવાં બાળકોમાં કોઈ બાળક એવું નીકળે પણ ખરું કે જે બધું સારું મેળવ્યા છતાં પણ ગુના કરવાનું. પણ તેવા કોઈકને ખાતર મોટા ભાગનાં બાળકોને પણ શંકાની દ્રષ્ટિએ જોઈ સુધારવાની તક ન આપવી એ તદ્દન ખોટું છે; એટલું જ નહિ પણ તેમાં આપણને જ નુકસાન છે. કારણ કે બાળકો તે જ ભવિષ્યની પ્રજા છે. તે આવાં બાળકો માટે શું કરવું? મુશ્કેલીમાં તો ‘બાળરક્ષક મંડળી’ છે અને બાળરક્ષક કાયદો છે. એ લોકો માટે જુદી અદાલત છે. મદ્રાસ અને બંગાળમાં આવા કાયદો છે. એટલે એ દિશામાં વિચાર કરવાની શરૂઆત તો ક્યારનીય ચર્ચાઈ છે. અને આ કાયદો પ્રમાણે બાળકને તેના ગુના માટે સજા કરવાનો હેતુ હોતો નથી, પણ તેને પ્રતિકૂળ સંજોગોમાંથી ખસેડી રક્ષણ આપવા અને મોઝય રીતે કેળવવાનો હેતુ હોય છે. આવા ગુનેગારોની અદાલતો પણ જુદી હોય છે. અને આવાં બાળકોને તેમનાં ધરનું વાતાવરણ બહુ જ ખરાબ હોય કે ધરમાં કોઈ દેખરેખ રાખનાર ન હોય; ત્યાં સુધી ધરમાંથી ખસેડવામાં આવે જ આવે છે. તેમને તેમની ઉંમર પ્રમાણે શાળામાં મોકલવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે, અને તે પ્રમાણે ધરના લોકો કરે છે કે નહિ તે જોવા એક હોદ્દદાર નીમવામાં આવે છે. ધરમાં ન રાખી રાકાય તેવાં બાળકોને આવાં બાળકો માટેના ખાસ શૃલેખમાં મોકલવામાં આવે છે, અને ત્યાં કેળવવાને પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

બાળક ગુના કરે છે. શા માટે? ઉપર તેના થોડાં કારણો જણાયાં. આપણું બાળક કંઈ ઉપાડે. તમે તેને કહેશો કે બાળક ‘ચોરી’ કરી—પણ તેમાં વાંક કોનો? વાંક માખાપતો જ હોય છે. માખાપ બાળકના દેખતાં જ ઘણી વખત બીજા સાથે જૂડું બોલે છે, અને અપ્રમાણિક રીતે વર્તે છે. બાળકને માખાપ ખૂબ લાડ લડાવે છે, અને તેથી ઘણી વખત બાળક ખોટું રસ્તે ચલે છે. એટલે અમલ માખાપોનાં જ બાળકો ગુના કરે છે એમ નથી. માખાપને બાળકોને કેવી રીતે ઉછેરવાં, બાળમાનસ કેવી રીતે કામ કરે છે વગેરેનો ધણીએ માખાપોને સહેજ પણ ખ્યાલ હોતો નથી. એટલે બીજા સંજોગો સારાં હોય પણ માખાપતી કોઈ ભૂલને લઈને બાળક કેટલીક વખત ગુના કરતું થઈ જાય છે. માટે તે માટે બાળકને જ દોષ દેવો, તેને સજા જ કરવી એ ખોટું છે. મનુષ્ય જન્મે સારથી ગુના કરવા માટે જ નથી જન્મતું, પણ એ ધણીથી તે પ્રમાણે કરતું થાય છે તે સિદ્ધાન્ત પ્રથમ સ્વીકારવાની જરૂર છે. અને બાળગુનેગારો અટકાવવા હોય તો માખાપને કેળવવા જોઈએ. જે બાળકોના વાલી ન હોય તેમની જવાબદારી સરકારે લેવી જોઈએ. દરેક દરેક બાળકને થોડું કેળવણી મળે તેવા કોઈ પણ રીતે પ્રયત્ન થવો જોઈએ. કેળવણી એટલે વાંચી લખી શકે તેટલું નહિ પણ સાથે સાથે કંઈ ધંધાદારી શિક્ષણ મળવું જોઈએ. તે ઉપરાંત મોટી ઉંમરનાં સ્ત્રી પુરુષો, બહેને પછી તે બાળકનાં માખાપ હોય, પણ તે બાળકને પોતાના કામ માટે અથવા બાળકને ખરાબ કે નુકસાન થાય એવી રીતે ન વાપરી શકે તેની ખાતરી થવી જોઈએ. બાળકને જન્મ આવ્યો માટે બાળકનો માખાપ ગમે તેમ ઉપયોગ કરી શકે એ ખ્યાલનો સદંતર નાશ થવો જોઈએ. અને જે માખાપ બાળકોને કેમ ઉછેરવાં તે ન જાણતાં હોય તે બાળકનાં માતૃપિતા યવાને લાયક નથી, તે ભૂલવું ન જોઈએ. જે ધરનું વાતાવરણ બાળકને નુકસાનકારક હોય તો સરકારે તેવા બાળકની કેળવણીની જવાબદારી લઈ લેવી ધટે છે.

૩

પણ આરમ્ભે કલા પ્રમાણે સંસાર પરિવર્તનશીલ છે. જૂનું જાય, નવું સર્જાય: પાછું નવું શીટીને જૂનું દાખલ થાય. કાળ-ચક્રની એ ધટમાળ પ્રમાણે જૂનાની જગ્યા નૂતનતાએ ભોગવ્યા પછી જૂનું પાછું નવા બેખાશમાં ઝગમગવા માંડ્યું છે । આમડી ભાગેલ અજિયાણીનો કબજો પાછો 'ફેશન' બન્યો છે. બાંટ, પટોળાં ને બાંધણી કે કિનખાખ, અતલસ ને ખંડ સ્વદેશીનો બબ્બ પોશાક બન્યો છે. આદિરણનાં મંગિયાં ને ઘેરધાધર ચણિયા તો સમારંભ થોગે ભાડે આણીનેય સજવામાં શાખારી મેળવાય છે. રસ્તાની ગંદકીને ચાંપતાં ચંપક હેઠે રસોડા સુધી પ્રગપેસારો કરતા હતા, તે ચાટકયા છે, ને આસ્તેકદંબ પરમોજડી કે પાવડીનો પગરવ સંભળાવા લાગ્યો છે. એલ્યુમિનમ ને લોખંડનાં વાંસણાનું રથાન પાછું અસહી તાંબા-પિત્તળ ને સિલ્વરની ધાતુએ લેવા માંડ્યું છે. ધીરી ત્વરાએ ચાનાં માન દુગ્ધપાને ધટાડવા માંડ્યાં છે. 'ટેબલપાટી' ને બદલે અસહનાં આપણાં પાટલા ભોજન પ્રત્યેનો ભાવ પાછો સતેજ થવા લાગ્યો છે. વીજળીરાણીનું રાજ્ય પ્રવર્તમાન છતાં સિલ્વર કે પિત્તળની દીવડીઓ

પાછી ચળકતી થઈ છે. ફાર ફકટરીઝ કરતાં ધંટીના આટાની મહત્તા બહેતર સ્વરૂપે સમજવા લાગી છે. આ બધાં શુભ ચિહ્ન પરથી એવી આશા સેવી શકાય, કે તપતા સંક્રાન્તિકાળની ગુજરાતણ, પુરાણપ્રસિદ્ધ આપણી આર્યસંસ્કૃતિનું ધાવણ પીને પાછી વિશુદ્ધ આર્યમહિલા રૂપે વિકૃતિરહિત પવિત્ર દર્શન કરાવે.

પણ એવા દિલ્લમર દર્શન વારતે આજની માતાઓ, એમની બાળકન્યાઓનો ઉછેર સ્વાધીન રાખશે કે પરાધીન ? નર્સ, નોકર કે બાલમંદિર કન્યાઉછેરનું એવું ઉત્કૃષ્ટ રથાન નથી, જે માતૃઉછેરનો મુકાબલો કરી શકે: બીજું બધું જ બની શકે છે; માતા ડાર્ક જ બની શકતું નથી. માતા યતાં બીજાને નથી આવડતું, ત્યાં જ માતાનું સાચું મહત્ત્વ છે. દુધની હાટડીઓ બચે કેરકેર હોય; માતાના ધાનનું અમૃત તો એની જ પાસેથી પ્રમાપ: શિક્ષિત, સંસ્કારી ને સદગુણી માતાના ઉછેરપોષણથી પોષાયેલી કન્યાલેલ વડે જ આપણો દેશ સર્વ રીતે સમૃદ્ધ હોતો; એના જ વિકાસ વડે સમૃદ્ધ ખંતશે-અન્યથા નહિ: રજકણુમાંથી રત્ન ને નરમાંથી નારાયણ નીપજાવનારી એ નારાયણીને નમન હો.

એક વાર ઝાડીર આપી ખાત્રી કરો.

લાઇન હાઈટોન કલર

દરેક જાતના બ્લોકે ખતાવનાર

ભારત પ્રોસેસ સ્ટુડિયો

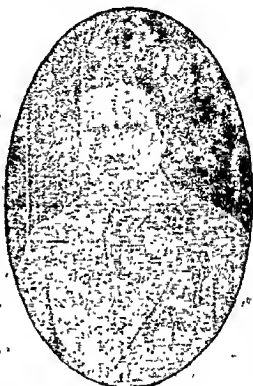
ચાર રસ્તા : ખાડિયા : અમદાવાદ

સ્વાગત

શ્રી અંબાલાલ નારાલાલ મિસ્ત્રી, બી.એ., એલ.એલ.બી.

જે રેશને અમારે જિતવાનું હતું તે રેશન નહીં આવી પહોંચ્યું હતું. કપડાં ફીકડાક કરી, સામાન તૈયાર કરી, અમે જિતવાની તૈયારી કરી રહ્યાં હતાં. વીરભાઈ સામા આવવા જ વેળે એમ અમારી ખાતરી હતી. કાઠિયાવાડની મુસાફરીમાં ટ્રેનોની ધીમી ગતિ, મોટાં રેશને હલવાનું થોભવું અને ઉનાળો હોય તો આંખો દગડે તેવું શુષ્ક દેશ તેમજ ઉના વાવરા એ અનુભવો મુસાફરોના મન પર ન બુઝાય તેવી કંટાળાની છાપ પાડે છે. અમે પણ એવી છાપ સાથે પરોવાઈ એકઠે બેસતા, સવારના નીકળેલા તે અપેક્ષા ત્રણેક વાગે અમારાં મિત્રના આગમનથી... રેશને જિત્યાં. એકઠે દિવસ ત્યાં રોકાઈ રાજધાનીમાં ગળીતા એવા તે રાજ્યની રાજધાનીનું સૌંદર્ય નીરખવાના હતા. રેશન આવ્યું. હું બહાર ડોકિયું કરી બાઈના દર્યાન માટે આગર બન્યો. મારાં પત્ની પણ મોઢ સામું આવે તો ફીક એમ કહી રહ્યાં હતાં. કારણ આ જ મુસાફરીમાં બીજે ઠેકાણે અમને કડવાં નહિ, તો હવે વિચિત્ર અનુભવો થયાં જ હતા. માન પુત્રો તેમની નાની બેંગા 'લર્ડ પ્લેટફોર્મ' પર ફરી પડવા આગર હતા, કારણ જિતરીને કોઈકે મળે તો લેવાનો તેમનો વિચાર હતા.

એમને હું વીરભાઈ તરીકે ગણી શકું તેવું કોઈ નજરે પડ્યું નહિ. એમને મળ્યે વરસો વધી ગયાં હતાં એટલે 'પુર્વજ' ઝોળખાય કે નહિ તે પણ પ્રશ્ન હતો. ટ્રેન થોભી. એકાં

મિનિટ અમે નિરીક્ષણ ચાલુ રાખ્યું. જિતવાની હિતાવળ કરવાની જરૂર નહોતી, કારણકે રેશન મોટું હતું એટલે મુસાફરોની યજીતર નિરાંતે થાપ તેટલો વખત ટ્રેન જરૂર રોકાવાની હતી.

"કોઈ જણાતું નથી," હવે મેં કહ્યું.

"કદાચ મોડા પડ્યા હશે—આવી પહોંચશે—તેમણે ખાતરીથી લખ્યું છે. આત્મા વિના રહે નહિ," મારાં પત્નીએ શ્રદ્ધા બતાવી. મેં ધાર્યું, કદાચ તે એમ કહેશે ટિકિટો આગળની લઈ લે અને જિતવાનું માંડી વાળે. મને જરા-તેની શાન્તિથી આશ્ચર્ય થયું. અમે સામાન હિતારવા માંડ્યા અને હું પોર્ટરને બોલાવવા

જરા દૂર ગયો. પોટ"રને લઈ આવ્યો ત્યારે જાણ્યું કે મારાં પત્નીએ પ્લેટફોર્મ પર દાખલ થયેલા ગાડીવાળા સાથે ટપ્પાનું નક્કી કરી રાખ્યું હતું, અને અરથો સામાન તો પ્લેટફોર્મની લાકડાની વાડ ઉપર થઈને બહાર પહોંચી ગયો હતો. ગાડીવાળાએ ખાતરી આપી કે વીરભાઈ મારતરસાહેબને તે બજાર ખોળખે છે અને તેમનું ઘર જોયેલું છે. મારાં પત્ની બોલ્યાં, "ચાલો હીક થયું—મહાલક્ષ્મી બહેનને મહેલું દેવા થશે કે બહુ આગ્રહ કરી સંભાળ તો હીક રાખી !"

અમે ટપ્પામાં બેસી અમારા મિત્રને ત્યાં જવા નીકળ્યાં. મારાં પત્ની અને મહાલક્ષ્મી બહેન—એટલે મારાં મિત્રનાં પત્ની—પણ નાનપણમાં જાહેનપણીઓ હતાં અને ઘોડો વખત સાથે ભણેલાં, એટલે મળવા માટે આવતુર હતાં. અલગત ઘણાં વરસોથી તે પણ મળ્યાં નહોતાં. શહેર ધાપી કરતાં મોટું જણાયું. રોનક પણ હતી. બજારમાં માણસોની અવરજવર સારી હતી. ગાડીવાળો અમને કહેતો ગયો કે છેલ્લાં દસ વરસમાં તો શહેર કેટલુંય વધી ગયું હતું. બે નવાં જીવ થયાં હતાં અને તેનો પોતાનો ધંધો ખટારો દરજારી ચાલુ છતાં હીક ચાલતો હતો.

વીરભાઈ જે શેરીમાં રહેતા હતા તે શેરીના નાકે ગાડી આવી પહોંચી. ગાડી ધર સુધી જઈ શકે તેમ નહોતી, એટલે નાકે જીભી રાખીને સામાન ઉતારવા માંડ્યો. ગાડીવાળો સારી મદદ કરતો હતો. એક આંક વરસનો છોકરો નીકળ્યો, તેને જોઈ ગાડીવાળાએ જ કહ્યું: "હાં, રમુભાઈ! સાહેબ ધરે નથી—શાના હોય? નિશાળે ગયા હશે!—તમારા મહેમાન આવ્યા છે, ધરે ખજાર આવ્યો."

રમુભાઈ છોકરો ચળરાક જણાયો. તે બોલ્યો, "હાં, હાં, મારા ઠાકા જાદાર ગયા છે. મહેમાન આવવાના છે તેમ કહેતા ગયા છે. હું

આ આવ્યો," કહી તે ધરે ગયો અને બે મિનિટમાં એક તેનાથી મોટો એટલે દરેક વરસનો અને એક તેનાથી નાનો એટલે સાતેક વરસનો છોકરો તેડીને આવ્યો, અને અમને ધરે જવા કહ્યું. અમે બધાંએ સામાન જાચકી લીધી. છોકરા, ગાડીવાળો અને અમે મળી સહેલાઈથી બધા દાગીના લઈ વીરભાઈના ધરે પહોંચ્યા. જતાં જતાં છોકરાં બોલ્યાં, "ઠાકા ડાકટરને તેડવા ગયા છે—હમણાં આવશે."

"કેમ! કેમ સીક છે !"

"મારી બાને કંઈ થઈ ગયું છે," રમુભાઈએ જવાબ આપ્યો. ધરે પહોંચતાં એક બારતેર વરસની છોકરી બારણામાં બેઠી હતી તેણે આવકાર આપ્યો.

"આવો ઠાકા! આવી પહોંચ્યાં. મારી બા માંદાં થઈ ગયાં છે એટલે મારા ઠાકા ડાકટરને બોલાવવા ગયા છે—આપણે ઉપર ચાલો—ત્યાં હીક પડશે." તેણે છોકરાઓને બાજુના દાદરેથી ઉપર સામાન લઈ જવા કહ્યું, અને અમને પણ ઉપર જવા મુચ્છ્યું. મારાં પાનીએ ખજાર પૂછ્યા તેના જવાબમાં છોકરીએ કહ્યું કે, "તમે જરા નિરાંત કરો. પછી બાને વાત કરું." છોકરી હમ્મરના પ્રમાણમાં ચંતુર લાગી! મારાં પત્ની કંઈક સમજ્યાં હોય તેમ જણાયું. અમે ઉપર ગયાં.

જે ઓરડામાં દાદર પડતો હતો તે કંઈક મોટો હતો, પરંતુ સામાનથી ભરેલો હતો. એક ખૂણે બાંધી હતો ત્યાં સામાન ગોઠવી, ગાંદીતકિયાની, બેઠક કરી રાખી હતી તેના પર અમે આસન લીધાં. પાણી મોકલાયું, કહીને છોકરી નીચે ગઈ: અને કહેતી ગઈ: પડખે બેઠિસ છે ત્યાં બેસવાથી પવન વધારે આવશે. છોકરા પણ તેની સાથે નીચે ગયા.

હું બેઠિસમાં ગયો. બેઠિસ એટલે પડખે બેની પરસાળમાં એક આંશખુરંશી, જાણ નેતરની ખુરંશીઓ અને એક નાનું ટેબલ

ગોહત્રી બેઠક ગોહત્રી દત્તી—એક “નાના ક્યા-
ટમાં પુરતો હતાં. ટેબલ પર ખૂણામાં ખોટાં
ફોટોથી શોભતી ફલદાની અને થોડાં વર્તમાન-
પત્રો તથા માસિકો પડ્યાં હતાં. લખવાનાં
સાધનો પણ હતાં. બીજો પર નાનામોટા
ફોટોઓ હતા. એક ઝુપ ફોટો ઝાંખો થઇ
અધેથી ટીંગાતો હતો. મેં નજર કરી—કોચે-
જના દિવસો તાજ થયા. હિરેટરી અને છી-
નોમીક્સ એનર્સ કલાસમાં હું અને ચીરબાર્થ
સાથે હતા. અમારા છુટ્ટા પાંચી પ્રોફેસરને
વચમાં ખેસાડી અમે ઝુપ, લેવરાવ્યો હતો. હું
અને વીરબાઈ આ ઝુપમાં બિમા હતા. અઘ્યાસ
પૂરી કરી અમદાવાદની એક મોટી મિત્રનો
હું સેક્રેટરી થયો—મારા મિત્ર કાલિયાવાડની
એક હાઈરફક્ષના બીજા આસિસ્ટન્ટ હતા. અમે
કોલેજ છોડ્યા પંચી ફોર્મ ઈર્ષવાર મળ્યા હોઈશું,
પરંતુ આવી રીતે કુંડુંબમેળો તો આજે જ
થવાનો હતો. મદાદકમીબહેનને વિચાર મનમાં
થોગાતો હતો. પરસેવો સમાવવા હું કોરેને
અડી બિઓ. નીચે નજર ગઈ. એક વરસ દોઢ
વરસના બાળકને પેશી છોકરી ધોતી હતી.
પાંચેક વરસનો છોકરો પાણીના લોટા પકડી
મદદ કરતો હતો, અને તેને બરાબર તે કામ
નહિ કાવતાં છોકરી સ્વયનાઓ આપતી હતી.
રમુ અને અમે જોયેલા બે છોકરાઓ ઉપરાંત
બીજા ત્રણગાર. છોકરાનું યોગું નજીકમાં કમા-
ચકડી મચાવવું હતું અને બમરગાનું સુદ સર
થયું હતું. તેમને ધોગે વોલવા પણ આ છોકરી
કલા કરતી હતી. એક ત્રણ વરસનો છોકરો
આ છોકરીની પાછળ બિઓ રહી તેને ડોક્ટરી
ખેતી રડતો રડતો પૂછતો હતો:

“ મહેમાન ખાવાનું શું લાવ્યા ? ”

છોકરી બાળકને સાફ કરતી બોલી, “ ઝુપ,
હાનો રહે—મહેમાન મિસ્કીટ લાવ્યા છે—હાનો
રહે તો આવું. ”
ફેલની રેકડ પૂરી થતાં બાંધન બંધ થાય

તેટલી ઝડપથી આ બાળકનું રુદન સંગીત
બંધ થયું—ફક્ત “ હું...હું...આપતી કેમ
નથી ! ” તેવું બોલવું આવું રહ્યું.

કંઈક નવાઈ સાથે હું આ દસ્ય જોધ
રહ્યો હતો—મારા મિત્ર પર ઇશિરની કૃપાં
બિતરી જણાતી હતી. જોકે આ બંધમાં મારા
મિત્રની સંતતિ કેટલી અને પાડોશનાં છોકરાં
કેટલાં તે હજી હું નહીં કરી શક્યો નહોતો.
બંધાં તો એમનાં શાનાં હોય ! એક મોટા
છોકરો પંદરેક વરસનો ધરંમાંથી બહાર આવ્યો
ને પૂછ્યું : “ સુધી સાચું કહે છે ? મહેમાન
બીરકીટ લાવ્યા છે ? આ સાથે મને આપજો
હોં ; નહિતર લપટાવી નાખીશ. ”

છોકરી આ લપટાવી નાખનાર બાઇને
જોઈ જરા ચિઠ્ઠાઈ : “ તમેય મોટા થયા પણ
ગાંડા જ રહ્યા. હું તો વિનુને સમજાવું છું—
અરે ! ચાનું પૂછવું તો હું ચૂકી જ મઈ—
જરા ઉપર તો જાઓ—મહેમાનને પૂછી તો
આવો—ઠાકાય કેમ આવ્યા નહિ ! અને
પૂરી ડોસીય વખત જોઈ ઉઠ્યાં ! હું તે
કેટલે પહોંચું ! બાનેય શું થયું છે ! બોલીય
શકતી નથી—”

છોકરી હૃદયની વરાળ કાઢતી હતી, મોટા
છોકરો ઉપર આવવા કાદર તરફ વચ્ચે તેવામાં
વીરબાઈ દેખાણા. કોટપાટણ અને હેટમાં
સજ્જ થયેલા, જરા રથૂળ, કીંગણા કદના
ડોક્ટર સાહેબ અને વીરબાઈ વાતો કરતા
કરતા આવતા હતા—એક છોકરો બેગ લેયકી
પાછળ આવતો હતો : ફળીમાં આવી મારાં
મિત્ર પૂછ્યું :

“ ઠાં ! મહેમાનનું શું થયું ! ના આવ્યાને ?

હવે શું આવે ! માડીનો વખતો થઈ ગયો !
ચાલો...ડીક...અણધારી ઉપાધિ આવી, સામું
પણ જવાયું નહિ...અરે ! પતુ ક્યાં જાય
છે ? ચાલ ! જલદી કર રટવ ચેતાવ—મરું
પાણી ઇન્જેક્શન માટે જોઈશો ! કેમ !

ડોક્ટર સાહેબ ! ખરું ને !” મારા મિત્ર અમ-
રાટના કારણે કે’ સ્વભાવના કારણે બોલે જ
જતા હતા. પરંતુ જે ઉપર આવવા દાદર તરફ
વળ્યો હતો તે બિમોરલી ને બોલ્યો, “ મહેમાન
તો કચારના આવ્યા છે—”

ડોક્ટર પણ બોલ્યા, “ આ ઉપર બિમા
ર છે, તે તો નહિ ! ”

મારા મિત્રે ઉપર જોયું અને અમારી
આંખો ઘણી વરસે મળી—હાથમાં ગ્રહણ કરેલા
ચાંદીની બોલ સાથેના ઘોડા સાથે જ્ય જ્ય
કરવા હાથ ઊંચા કરી મારા મિત્ર જરા
અંખવાળા પડ્યા, પણ ઉમળકાથી બોલ્યા :

“ અહો હો ! આવી ગયા છો ને ! બહુ
સારું થયું—બહુ સારું થયું—હું આયું—મે મિનિ-
ટમાં આવું છું—આ જરા એની તબિયત નરમ
થઈ ગઈ.....”

“ તમે ચિંતા ન કરો—સારવાર કરાવી
પછી નિરાંતે ઉપર આવો, ” મેં ઉપરથી કહ્યું.

મારાં પત્ની નીચે જવા તકપાપડ થઈ
રહ્યાં હતાં. પરંતુ મિત્રના છતાં અજણ્યાં
ધરમાં આવા સંજોગમાં જવું કે નહિ તે
વિચાર કરતાં હતાં કપડાં બદલી તે દાદર
તરફ જોતાં હતાં ત્યાં પતુભાઈ એટલે પંદરેક
વરસની ઉમ્મરનો છોકરો જે બિસ્કીટ ખાટ
બહેનને પૂછતો હતો તે ઉપર આવ્યો—
તેને પૂછ્યું :

“ ભાઈ ! તારી બાને શું થઈ ગયું છે ! ”

“ કાણ જાણે. કાલે તો સાંજ હતી અને
કહેતી હતી કે મહેમાન આવશે ત્યારે પુરણપોળી
અને બનિયાં અને બહુથ કરીશું. અને રાતે
રાડો નાખવા માંડી—કાકા નર્સ અને ડોક્ટરને
બોલાવી લાવ્યા—આજેય બે વખત ડોક્ટર
આવી ગયા. નર્સ પણ આવી હતી—પણ એ તો
એવી મિર્મણ છે કે આવે એટલે અમને બધાને
કહે : ચાલ્યા જાઓ, ગરબંડ થાય છે—મેટી
ગરબંડવાળી. હું રસોડામાં ચા પીતો હતો અને

વિનુ સાથે વાતો કરતો હતો, ત્યાંથી પણ
અમને સવારે કાઢી મૂક્યાં હતા—બહુ મિઠાજ
કરે છે. પંથુ એકવાર છોકરા બેગા કરી તેનાં
અંગદા પાછળ એવી દુરે...કરાયું ને ! ”

પતુભાઈ એ તો ધાધી કરતાં ઘણી મા-
હિતી આપી. ખાંવાની વસ્તુઓ તરફનો તેમનો
પ્રેમ—તેની બાને એકાએક માંદાં પડી જવાનો
ઘટના અને નર્સની રીતભાત ઉપર તેણે સારું
બાધણ શરૂ કર્યું.

મારાં પત્ની ખાવાનાં પડીકાં અને મેવાનો
નાનો કરડિયો લાંબને, પતુભાઈ પાસે જ જિય-
કાવી નીચે ગયાં. બધી વસ્તુસ્થિતિ હવે સમ-
જાઈ ગઈ હતી.

આશરે વીસેક મિનિટ પછી વીરુભાઈ ઉપર
આવ્યા. કોટ ટોપી તેમણે ખીંટીએ મૂક્યાં—
ઘોડા ખૂણામાં મૂક્યો અને હાસ કરતા બોલ્યા.

“ શું કરું ! ” મનહરભાઈ !—અણધારી
ઉપાધિ એવી આવી પડી—મીસકેરેન્ (કસુવાવડ)
થઈ ગઈ—જલીડીંગ (લોહી) પણ એટલું બહુ કે આ
વખતે તો અમે ગંભીર ને ગયાં—ડોક્ટર અને
નર્સ અને માણસોને બોલાવવા કરવામાં પમ
વાળી કાલ રાતના બાર વાગ્યાનો બેકાં નથી—
રોચને સોયુંય ક્યાંથી આવ્યા ! કેટલો આનંદ
હતો—તમે બધાં આવશો ને મજા કરીશું—ત્યાં
તો રંગમાં ભંગ પડ્યો—કુદરતની ગતિ છે—પણ
હવે કીક છે—ઈન્જેક્શનોથી બહુ લાભ થયો.
ડોક્ટર સાહેબ એવા સરસ છે—હાં, ને અમને
મેટો લાભ તો તમારા આવવાથી થયો—”

મારાં મિત્ર બોલ્યે જતા હતા—તેમને બોલવા
દેવા એ જ કીક હતું—પૂંછવાપણ બાકી રહેશે જ
નહિ તેવી ખાતરી હતી. પણ અમારાં આવ-
વાથી શો લાભ તે સમજાયું નહિ. બિલકુલ,
અમને એમ થયાં કરતું હતું કે આવા કવખતે
ક્યાં આવ્યાં ! કાઢિયાવાડ જોવાની મુશ્કેલીએ
દારિકાની યાત્રાનું નિમિત્ત કાઢી અમે નીકળ્યાં

આ અંકના તંત્રીઓ

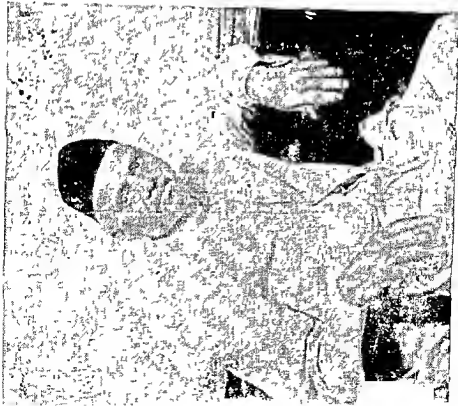
શ્રી વિદ્યાગોપાલ રમણલાલ નીલકંઠ

શ્રીમતી સરોજની મહેતા

શ્રી. કેશવપ્રસાદ કેસાઈ B. A. LL. B.
 કેશીપ્રસાદ ૨૦ માર્ચ ૧૯૨૦ ના રોજ

સ્વ. જીવનસાલ અમરણી મહેતા
 કેશીપ્રસાદ ૨૦ માર્ચ ૧૯૨૦ ના રોજ

હતા અને અહીં તહીં મિત્રોની ઓળખાણો તાજી કરી જોવાનેવાં શરૂ કરી અને રથમાં જોવાનો કાયદમ અમે રાખ્યો હતો. વચમાં વીરભાઈએ તો ખાસ આગ્રહ કરી અમને આવવા લખ્યું હતું, એટલે અમે આમંત્રણ વિનાના નહોતા. પણ આવવું કવખતે થયું હતું તેમ અમને લાગ્યું હતું. છતાં શો. લાભ અમારા આવવાથી થવાનો હશે ? મિત્રે જ ખુલાસો કર્યો :

“ સરલાખહેન જાણે એમનું જ પર હોય તેમ બળી ગયાં છે—એને તો એટલી રાહત મળી છે—એને દિમ્મત આપીને સરલાખહેન કહે છે—‘ તમને ચાર દિવસમાં સાલ્વ કરી દઈશ—ફરેર, ફરેશ નહિ—નસાતું કામ. મને થોડું ધણું આવડે છે—કોઈની જરૂર નથી.’ ”

“ હા—હા—એ વાત ખરી છે—” મને યાદ આવ્યું. સરલાએ નસાનો ફોર્સ લીધો હતો—કોઈ પ્રસંગે કોઈ બાધને ઉપયોગી થવાય તે દિલ્હિએ અમારી મિલમાં કામદારવર્ગ અને ગરીબવર્ગની રાહતો માટે અમે જે યોજનાઓ કરી હતી તેમાં સુશિક્ષિત, દાયણો અને નસાની મદદ સહેલાઈથી કામદાર ઓએને મળે તેવી વ્યવસ્થા કરી હતી—ખીજી યોજના પણ હતી તે પર્યુ મને યાદ આવી. અને મને રૂપું કે મારું આંગમન સફળ થશે તો જરૂર મારા મિત્રને લાજલાંબી નીવડશે. અમારી મિલમાં અમે પહેલી તકે ‘ ગર્થકો-ટ્રોલ ક્લોનીક. (સંતતિનિયમનું સમાદય) ઉધાડ્યું હતી અને મને તે બાજતોની ધણી માદિતી હતી—અમે સફળતા પણ સારી પ્રાપ્ત કરી હતી. મેં ઉત્સાહથી કહ્યું : “ અહો આવી બાજતોનું તેનું જ્ઞાનતો તો બહુ સાક છે—અને ધધિર કરી તો ફરી આવા જોખમી પ્રસંગે ઉત્પન્ન જ નહિ થાય. ”

કોઈકે નસા શરૂ કર્યું હતું પણ નસાનો ખર્ચ અને મિનિટ

મારા મિત્રને પરવડતો નહોતો. સરલાનું આવવું ઉપકારી નીવડ્યું હતું. તેથી તેમને આનંદ થયો હતો. મારા મિત્રને રાહત મળી—અમે પરસાળમાં જઈ એકા એકામાં ચા આવી. ચા પીતાં પીતાં તેમણે જિંદગીનો ખાર હાલવતા હોય. તેમ વાતો કરી, પૂરી નિખાલમતાથી અને વિગતો સાથે—એ બધી હકીકતો રજૂ કરવા જતાં જિંદગીનો એક આત્મકથા આલેખાય તેમ છે. પણ આત્મકથા-ઓમાં ધણું રસદાયક તેમજ હૃદયદાયક મળી આવે તેમ હોતા છતાં, આપણને આપણી આત્મકથામાં વધારે રસ હોય છે; એટલે ટૂંકામાં જ કહીશ કે તેમના કહેવાનો સાર એ હતો કે રૂ. ૫૦ થી શરૂઆત કરી અઢાર વરસે તેઓ પંચાસીએ પહોંચ્યા હતા—દીવાન સાહેબ અને બાપુની સારી કૃપા હતી—કોઈ વાર હેડમાસ્ટર પણ થવાના—રૂ. ૧૪૦ નો ગ્રેડ હેડમાસ્ટરનો હતો—ભાવિ ઉત્તવળ હતું—અજાત ખટપટના ભોગ ન બની જવાય તો. અને ખીજી રીતે આ તેમનાં પત્નીની ત્રીજી કસુવાવડ હતી, અને સુવાવડો સાથે આંકડો મૂકીએ તો ચોદમી કે પંદરમી સુવાવડ હતી. એ બાજતમાં એટલે કે ચોદમી કે પંદરમી સુવાવડ સંબંધમાં મારા મિત્રને પણ ચોક્કસ યાદ નહોતી. અને ત્યારે જિંદગીની આ મહત્ત્વની બાજમાં દસ ઉપર આંકડો. પહેલે ત્યારે સ્મૃતિ ચોક્કસ ન રહે તેમાં નવાઈ જેવું પણ રું છે કે હું તો જરા હેજતાર્જન ગયો—મારા મિત્ર બહુ તો મારાથી એક વરસે મોટા હશે. મને ચાલીસ યર્ષા હતાં—મહાશ્વક્રમીખહેનની હિમ્મત ધી હશે ! મને પૂછવાનું મન થયું—‘ મોટાં તો કયાંથી હોય ! હિન્દુસંસારમાં કળેડાં કોઈ વાર બને ખરાં છે, પણ એટલું નસીજ કે કમનસીજ મારાં મિત્રપત્નીનું હશે ખરું ! સહેજ આડકતરી રીતે પૂછ્યું અને વીરભાઈએ જ કહ્યું : “ કેમ બૂલી ગયા ? તે

અમદાવાદ જઈ મેં તુર્ત જ એક પારસલ રવાના કર્યું. તેમાં વિધવિધ સાહિત્ય હતું. વીગતવાર પત્ર લખ્યો—પચાસ નાની પુસ્તિકાઓ પણ વહેંચવા મોકલી હતી. વીરભાઈ તેમજ બુદ્ધભાઈના આભારપત્રો તુર્ત જ આવ્યા.

* * *

પાંચેક વરસ પછી સુશીલાના લગ્ન વખતે બહુ જ મમતાભર્યો આગ્રહ કરી વીરભાઈ અને મહાલક્ષ્મીબહેને અમને તેડાવ્યાં હતાં. હું તો જઈ શક્યો નહિ, કારણ સેક્રેટરી મટી હું હવે મિલનો મેનેજર બન્યો હતો અને ધડીની નવરાસ નહોતી. અલબત્ત મને અગિયારસો જેટલો સારો પગાર તે માટે મળતો હતો. મારા મિત્ર ખીચારા આગળ વધી સોએ પણ પહોંચ્યા ન હતા. કોલેજમાં મારા કરતાં તે વધારે હોશિયાર બનાતા હતા—પણ એ વાત જવા દઈએ. મારાં છોકરાં પણ જઈ શક્યાં નહિ, કારણ મારી પુત્રી ઈન્દીરા બી. એ. માટે વાંચતી હતી—મારો મોટો પુત્ર અરુણ મેટ્રિકમાં હતો અને નાનો પુત્ર અંજિત્ર અભ્યાસનો આરંભ કરતો હતો. અભ્યાસ છોડી કાઢ્યાવાડનાં લગ્ન મહાલવા જવા કોઈ ખુશી નહોતું. સરલા એકલી જ નોકરબાઈ સાથે ગઈ.

પાછાં આવી તેણે પોતાનાં સ્વાગતનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં અને પરમ સંતોષ જાહેર કર્યો કે મહાલક્ષ્મીબહેનનું છેલ્લું બેળી સરસ છે.

“છેલ્લું બેળી! અહા! કેવું છે!” હું ચમક્યો.

“સાત વરસનું—પેલી નાની છોકરીને સાદ કરાતી તમે જોઈ હતી ને તે જ—છોકરી ચાલાક છે!” મને આનંદ થયો. વીરભાઈએ વચન પાળ્યું હતું—એટલું જ નહિ તેમના સ્વભાવ પ્રમાણે ઉત્સાહથી પ્રચારકાર્ય કરી રહ્યા હતાં. બુદ્ધભાઈ અને ડોક્ટર મિત્રના સહકારથી કાઢ્યાવાડના એ ખૂણે દવાખાનાને અંગે જ સંતતિનિયમનની સહાયક સંસ્થા સ્થપાઈ હતી—તેનો સારો લાભ લેવાતો હતો. બુદ્ધભાઈની પ્રતિષ્ઠા તેને આદરણીય બનાવતી હતી. વીરભાઈનો ઉત્સાહ તેને વેગ આપતો હતો. અને પેલા ડોક્ટરસાહેબના અખતરા નવા નવા સરળ અને સત્ય ઉપચારો જાહેર કરતા હતા. વિશેષતા એ હતી કે આ માનના દુરુપયોગ ન થાય તેની ખાસ કાળજી રખાતી હતી.

સરલાએ અને બધી વાત કરી—વીરભાઈ અને બુદ્ધભાઈના પત્રો વાંચ્યાં અને થયું, આ મારા મિત્રોએ મારું સંગીન સ્વાગત કર્યું હતું.

અને મારી માફક કંઈક વિશાળ ક્ષેત્રમાં તેમનાં જીવન-જગ્યાં હોત, તો તેઓ શું ન કરો શકતા!—વીરભાઈ અને બુદ્ધભાઈ નિષ્પત્ત થઈ મારી સાથે જોડાય—સેવાકાર્યમાં જોડાય તો કેવું સારું! એમના સ્વાગતના બદલામાં એમનું સ્વાગત કરવા મારું હૃદય ઝંખ્યા કરે છે! મારી યોજનાઓની સિદ્ધિ માટે તેમના જેવાઓની જરૂર જ લાગ્યાં કરે છે.

જીવન—ઘટ

(શાર્દૂલવિ કીર્તિત)

દેને આંચ દુઃખોતણી, સળગતાં હાટી પખવે મને.

પાકો થી રણકાર કે કરી રહું થાતાં ટકોરો જરી;

દુઃખોથી ઠરો નાસતાં જરીય ના કોશલ્ય મારું વધે.

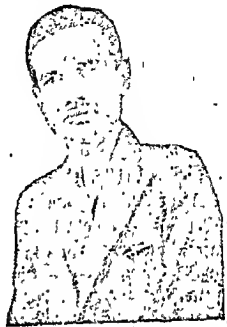
માટે ના ઘટ રાખે જીવનનો કાચો ખેંચુ! લેશ તું.

જેઠાલાલ ત્રિવેદી

‘બંધુસમાજ’ અને ‘સુંદરીસુબોધ’

શ્રી. શાંતિલાલ તોલાટ

આજે ‘ઋષોધ’ પોતાનો એકદમ નવો એકમો અંક ગુજરાતી ગિરને ચરણે ધરવા શક્તિમાન થાય છે, એ પ્રસંગ માત્ર ગુજરાતી ઋષોધનના ઇતિહાસમાં તો થું પરંતુ ગુજરાતી સંસ્કારિતા અને સાહિત્યના ઇતિહાસમાં-ય એક સીમાચિહ્ન રૂપે લેખાયો. ‘ઋષોધ’ના ઉદ્ભવ અને વિકાસનો ઇતિહાસ-વ્યાપી વર્ષનો જન્મલત ઇતિહાસ-અન્ય કોઈ પ્રસંગ માટે રહેવા હઈ આજે ઋષોધ માટેના એક અન્ય માસિક પત્ર તથા તેના રચાપકોની સમીક્ષા કરતો લેખ અરવાને નહિ જ લેખાય. આ પત્ર તે પ્રસિદ્ધ માસિક ‘સુંદરીસુબોધ’ તથા તેના રચાપકો તે ‘બંધુસમાજ’ ના સભ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૯૦ થી ૧૯૧૦ સુધીના એ દશકાઓનો કોઈ પણ ગુજરાતી સંસ્કારિતાનો ઇતિહાસકાર ‘બંધુસમાજ’ ની સામાજિક તેમજ સાહિત્યવિષયક પ્રવૃત્તિઓને પોતાના ઇતિહાસમાં અવરય ચોગ્ય રચાન આપે જ. ‘ગુજરાત સાહિત્ય સમા’ રચાપકો તે પૂર્વે, અને ત્યાર પછી પણ, ‘બંધુસમાજ’ ગુજરાતી સાહિત્યના વિકાસમાં અને સંસ્કારના ઇતિહાસમાં કંઈ નાનાસૂના ભાગ નથી ભજવ્યો. આજની કેટલીયે સાહિત્યવિષયક અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓનાં મૂળ ‘બંધુસમાજ’ ની પ્રવૃત્તિઓમાં મળી આવશે.

ઈ. સ. ૧૮૮૬ ની સાલમાં અમદાવાદ શાંતિલાલ તોલાટ કેટલાક કેટલાકો વિદ્યાર્થીઓએ અરસપરસ વિચારોની આપલે કરવા માટે અને સાહિત્યની સુંદર કૃતિઓમાંથી સુરતો પીણી તેનો અચાર કરવા માટે એક નાનું

મંડળ રચાયું. આ વિદ્યાર્થીઓ તે શ. રામ-મોહનરાય જયારંતરાય, રમ. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેદિયા, શિવુભાઈ આપુભાઈ દુકોળ અને ગણાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ. આ મંડળ તે “ઈન્ડિમેટ ફ્રેન્ડઝ એસોસિએશન.” મંડળનું આ નામ યથાર્થ હતું અને મંડળના અતિગાઠ સંજ્ઞાને અનુરૂપ હતું. આ વિદ્યાર્થીમિત્રોની ઉમર તે સમયે સરેરાશ પંદર-સોળની આસપાસ હતી. ભોગીન્દ્રરાવ દિવેદિયા ફક્ત એક વર્ષના હતા. ન્યારેશિન્દુભાઈ (શ. રામમોહનરાય જયારંતરાય) તેમનાથી એ વર્ષે મોટા, હતા. આ ચારેય મિત્રોને વાચનનો ધણી શોખ હતો. સારા સારા લેખોમાંથી ઉતારા કરી, એકબેકને તેનો સામ મળે અને કંઈક સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કરી શકાય એ ઉદ્દેશથી આ “ઈન્ડિમેટ ફ્રેન્ડઝ એસોસિએશન” નો જન્મ યથેક્ષે. તા. ૮મી

ઓગસ્ટ ૧૮૮૯ ને દિવસે આ મંડળની પહેલી સભા મળી હતી.

“મંડળ” અને “સભા” જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ થયેલો જોઈ કોઈવાચક એમ ન માની શકે કે આ મિત્રોએ નિયમો અને ઉદ્દેશોની સીમાથી બંધાયેલું “મંડળ” (જે શબ્દમાં હાલ આપણે એનો ઉપયોગ કરીએ છીએ) રચાયું હતું, અથવા તો એની “સભા” અથવા એક કોઈ મોટું હોલમાં અથવા કોઈ નિયત સ્થળે મળતી હતી. આવું કંઈ જ નહોતું. પંદર પંદર વર્ષના નિશાળિયાઓએ પોતાની સાહિત્યસેવાને કંઈક રચાયી રૂપ આપવું તે માટે જ આ મંડળ રચાયું હતું. “ઈન્ડિમેન્ટ ફ્રેન્ડ્સ એસોસિએશન” જેવા અંગ્રેજી નામ માટે તે સમયના વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રચલિત અંગ્રેજી ભાષાના વ્યામોહને જ આભારી ગણી શકાય. આ મિત્રો આજે બિન્દુમાર્ગને ત્યાં, તો કાલે ભોગીન્દ્રરાવને ત્યાં, એમ અન્યોન્યને ઘેર મળવાનું રાખતા. પોતે જે વાંચ્યું હોય તેમાંથી ઉદ્ભવતા વિચારો અને સંસ્કારોનો વિનિમય કરતા, અંગ્રેજી કાવ્યસાહિત્યમાંથી સારી કૃતિઓ ચૂંટી મિત્રોમાં તેનો પ્રચાર કરતા, અને અવારનવાર ગુજરાતી કવિતાઓ પણ બખ્તતા. વાર-તહેવારે કાંકરિયે જમને તત્સમયના જવલંત પ્રશ્નોની પણ ચર્ચા કરવાનું તેઓ વીસરતા નહિ.

આમ આ ચાર મિત્રોએ ત્રણ વર્ષ સુધી આ મંડળ ચલાવ્યું. જેમજેમ તેમની છુદ્દિનો વિકાસ થતો ગયો, તેમતેમ આ મિત્રોને પોતાના મંડળમાં યોગ્ય સુધારાઓ કરવાની આવશ્યકતા જણાઈ. આમાં સૌથી પ્રથમ કાર્ય તે મંડળને એક સુવ્યવસ્થિત અને નિયમિત સંસ્થાનું રૂપ આપવું તે હતું. પરિણામે આ મંડળમાંથી ‘બંધુસમાજ’ નામક સુવ્યવસ્થિત અને બંધારણપૂર્વક રચાયેલી સંસ્થાનો ઉદ્ભવ થયો. ઈ. સ. ૧૮૯૨માં ‘બંધુસમાજ’ ની રચાપના થઈ, ત્યારે એમાં અસંખ્યના ચાર જ

મિત્રો જોડાયા હતા અને તેથી તે ‘ચતુર્બંધુ-સમાજ’ ને નામે ઓળખાતી. ઈ. સ. ૧૮૯૪-માં અન્ય ત્રણ સભ્યો જોડાયાં અને આ પ્રમાણે સાત સભ્યોની જે સંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી તે ‘બંધુસમાજ’. આ સાત સભ્યો નીચે પ્રમાણે હતા :-

- (૧) રામમોહનરામ જશવંતરાય દેસાઈ.
- (૨) શંકરરામ અમૃતરામ સચિદ્રા
- (૩) ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા.
- (૪) શિવુભાઈ બાપુભાઈ દુકોળ.
- (૫) ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ.
- (૬) કૃષ્ણલાલ હરગોવિંદ પંડિત.
- (૭) દિનકરરાવ વહાલાભાઈ ધ્રુવ

‘બંધુસમાજ’ નો ઉદ્દેશ “બંધુતા વધારવી અને સાહિત્ય તથા જનસમાજની ઉન્નતિ અર્થે પ્રયાસ કરવા” નો હતો. તેના નિયમોમાં સુખ્યત્વે નીચેના હતા :

“(૧) સમાજ નિયંત્રિત મંડળ છે અને તેમાં સાત સભાસદો છે.

(૨) સર્વાનુમતિ સિવાય અન્ય કોઈને પણ તેમાં દાખલ નહિ કરાય.

(૩) કોઈ પણ સભાસદને તેની પોતાની ઇચ્છા સિવાય સભાસદપણામાંથી ખસેડી શકશે નહિ.

(૪) સભાસદપણા માટે ‘શ્રી’ રાખવામાં આવી નથી, પણ જરૂરિયાત મુજબ ઉપરાણું કરવામાં આવશે-જેમાં સઘળા બંધુઓએ એક-સરખું બરવાનું છે.

(૫) એક બંધુને સમાજનો સેક્રેટરી નીમવો. તે નાણા સંબંધીનું, વ્યવસ્થાનું તથા પત્રવ્યવહાર વિશે સઘળું કામ કરશે.”

આ મંડળ હેવટ સુધી નિયંત્રિત મંડળ રહ્યું. આ individual limited સંસ્થામાં કેટલાંક વર્ષો બાદ ચારેપાંચ શિક્ષિત સજ્જનોએ જોડાવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો; પણ સમાજ નિયંત્રિત જ રહ્યું. સમાજની પ્રવૃત્તિઓમાં (૧)

પરનાંયા તેમજ સ્વભાષાની સુંદર અને શ્રેષ્ઠ કૃતિઓમાંથી ચૂંટણી કરીને તેના ઉતારા કરવા; (૨) દરેક સભ્યે ફરજિયાત કવિતાઓ કરવી (Compulsory versification) અને (૩) સાહિત્યવિષયક અન્ય ચર્ચાઓ કરવી—આ ત્રણ પ્રવૃત્તિઓ પ્રધાનપણે હતી. આ ઉપરાંત સમાજના સભ્યોએ દેશની અને સંસારની, ઝીંઝીની અને ખાળકોની, સર્વ પ્રયત્નોથી ઉત્તિ કરવી એ આશયને અગ્રરથાને રાખ્યો હોતો.

સમાજના સભ્યો—દરેક સભ્ય પોતાને ‘બંધુ’ કહેવડાવવામાં જોરપ મારતો, દર અઠવાડિયે એક વાર, અથવા જરૂર પડે તો વધારે વાર અન્યોન્ય મળવાનું રાખતા. સભાસ્થાન તો, અસહની માફક, મિત્રોના રહેણાં જ હતાં. આ બેઠકોમાં કાવ્યોમાંથી ઉતારા થયાં હોય, તે અને પોતાની કાવ્યકૃતિઓ બંધુઓ વાંચતા અને પછી તેના પર ઝીણવટભરી અને વિગતવાર ચર્ચા ચાલતી. આમ દરેકે દરેક સભ્ય પોતાના વાચન, અવલોકન અને જ્ઞાનનો લાભ અન્ય સભ્યોને આપતો. આમાંનાં કેટલાક બંધુઓએ આવી રીતે યોગ્ય કવિતાઓ લખી આપણા અગ્રગણ્ય કાવ્યસંગ્રહોને શોભાવે છે.

આ જ આરસામાં ગણપતરામ ઉત્તમરામ બટે ‘આર્યવત્સલ’ નામક માસિક પત્ર સંસ્થાપતા હતા. આ પત્રની વ્યવસ્થા માટે એક સમિતિ હતી અને ‘બંધુસમાજ’ ના સભ્યો આ સમિતિમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતા. સભ્યો ‘આર્યવત્સલ’ માં લેખો તેમજ કાવ્યો નિવિમિત્ત લખતા. રા. રામભોહનરાય જસરાવતરાયની શરૂઆતની કવિતાઓ આ પત્રમાં પ્રકાશન પામી હતી: ભોગીન્દ્રરાવ દિવેટિયાના શરૂઆતના પ્રયત્નો પણ એમાં જ પ્રસિદ્ધ થયા હતા. આ પત્રનું પ્રથમ બેટ પુસ્તક રા. રામભોહનરાય સિખિત “સતીગૌરવ” હતું. દ્વંદ્વી કારકીર્દિ ભોગવી “આર્યવત્સલ” બંધ થયું અને તેને સ્થાને ગણપતરામ બટે પ્રસિદ્ધ પત્ર “વાર્તા-

વારિધિ” કાઢ્યું. આ પત્રમાં, તેના અભિધાન પ્રમાણે, દ્વંદ્વી વાર્તાઓ તેમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. દ્વંદ્વી વાર્તાઓને જ મુખ્ય સ્થાન મળતું, અને ભોગીન્દ્રરાવ દિવેટિયાની દ્વંદ્વી વાર્તાઓ તેમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. દ્વંદ્વી વાર્તા અથવા નવલિકાનું સ્વરૂપ તે વખતે હાલની માફક ધડાડું નહોતું. તે છતાંય એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય કે દ્વંદ્વી વાર્તાનાં મંડાણ શુજરાતમાં આ પત્ર દ્વારા થયાં. શુજરાતી સાહિત્યમાં દ્વંદ્વી વાર્તાઓની શરૂઆત “વાર્તાવારિધિ” થી થઈ, અને “બંધુસમાજ” ના મુખપત્ર “સુંદરીસુખોધ” દ્વારા તેને પ્રોત્સાહન મળ્યું. “સુંદરીસુખોધ” વિશે આગળ ઉપર વીગતવાર લખવાનું હોય હાલતરત આટલો નિર્દેશ યોગ્ય છે.

“બંધુસમાજ” ના સભ્યો જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ પત્રને માટે લેખો અથવા કાવ્યો આપતા ત્યારે તેઓ પોતાના ઉપનામથી લખતા અને કૌંસમાં “બંધુસમાજ” લખવાનું વીસરતા નહિ. લખકો તરીકે, ભોગીન્દ્રરાવ દિવેટિયાનું ઉપનામ “સુખંધુ” હતું અને તેમની વાર્તાઓ તથા કવિતાઓ “સુખંધુ (બંધુસમાજ)” એ સંગ્રાથી જ પ્રસિદ્ધિ પામતી. આમ “બંધુસમાજ” ના સભ્યો પોતાની સાહિત્યસેવામાં પોતાનાં નામ કરતાં સમાજના નામને વધુ મહત્ત્વ આપતા. તેઓ વ્યક્તિ કરતાં સમષ્ટિમાં રાચતા. આ સર્વ ઉપનામો રા. રામભોહનરાયે પોતાનો કાવ્યસંગ્રહ “બંધુસમાજ” ને અર્પણ કર્યો તેના સમર્પણમાં પથારી રીતે ગૂંધી લીધા છે :—[જુઓ પૃ. ૩૮૮: કુટનોટ]

“શીર્ષે નિર્મુણ્ય સોમ્ય,

ને નયનમાં સુખંધુર ઉલ્લાસી રહે,
કંઠે વાણીસુધા સુમિત્રની,

ઝરે પ્રીતિ ઉરે પાન્થક છે;
હરતે કૃષ્ણ સુવાય,

દિનકરનો વસે રડો વાસ : એ—
બંધુમંજરી ! દેવીને પ્રિય,
પદે સુમન્ત વંદી રહે.”

મંત્રે પડે છે. સૌ. સુમતી, સ્વ. નરસિંહરાવ દિવેટિયાનાં પુત્રી બહેન ભિમલા, સૌ. વિનયા-લક્ષ્મી ત્રિવેદી, સૌ. શારદાબહેન મહેતા અને લેડી (તે વખતે સૌ.) વિદ્યાબહેન નીલકંઠ વગેરે પ્રતિભાશાલી બહેનો “ સુદરી સુબોધ ” માં લખતાં. સ્વ. ભોગીન્દ્રરાવ દિવેટિયાનાં સંસ્કારી પત્ની ઇન્દ્રમા પશુ “ પ્રગિલા ” ના ઉપનામથી ટૂંકી વાર્તાઓ આ પત્રમાં લખતાં. આમ “ સુદરી સુબોધ ” થી આપણો સન્નારી વર્ગ લખવા પ્રેરાયો અને તેનાં પરિણામ અવરૂપ સુદર આવ્યાં. આનાં મૂલ સ્વરૂપ તરીકે ખાસ શ્રી લેખકોથી લખાયેલા અંકો “ સુદરી સુબોધ ” કાવ્યલય તરફથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યા હતા. આમ “ અંધુસમાજ ” તથા “ સુદરી સુબોધ ” ને અંગે આપણાં શિક્ષિત તેમજ સંસ્કારી બહેનોમાં સાહિત્યપ્રત્યે અભિરુચિ પેદા થઈ અને લખવાનો ઉત્સાહ આવ્યો.

પરંતુ “ સુદરી સુબોધ ” ની મોટામાં મોટી સેવા તે ગુજરાતી સાહિત્યમાં ટૂંકી વાર્તા અથવા નવલિકાને લોકપ્રિય કરવાનું કાર્ય. જ્યારે “ વસંત ” અને “ બુદ્ધિપ્રકાશ ” જેવા સમકાલીન પત્રોમાં વિદ્યારાજ્યો લેખો આવતા અને તે શ્રેણીને આમર્ગ ભાગ્યે જ સમજી શકતો, ત્યારે “ સુદરી સુબોધ ” દર મહિને એક ટૂંકી વાર્તા આપવાની પ્રથા શરૂ કરી. પછીના અંકોમાં વાર્તાઓની સંખ્યા વધવા મોડી. આમ હાલ ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવલિકાઓનો જે સુદર શાળ નીપળ્યો છે તેનો સર્વ પુરુષ “ સુદરી સુબોધ ” ને આપવામાં અયોગ્ય નહિ લેખાય. આપણા નવલિકા-લેખનો અગ્રગણ્ય લેખકો “ સુદરી સુબોધ ” માટે ખાસ વાર્તાઓ લખી મોકલતા. શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી, સ્વ. રણજિતરામ વૈદ્યાભાઈ, અંકજે અવસાન પામ્યા સિદ્ધ-હરત નવલિકાકાર ‘ મલયાનિલ ’ (કવચનાલ

વાસુદેવ મહેતા), સ્વ. ભોગીન્દ્રરાવ દિવેટિયા શ્રી. રામભોહનરાય દેસાઈ આદિ પ્રથમ પંક્તિના વાર્તાકારોએ પોતાની ટૂંકી વાર્તાઓની શરૂઆત “ સુદરી સુબોધ ” દ્વારા જ કરી હતી.

“ સુદરી સુબોધ ” ગુજરાતી ભગિની-ઓની જે સેવા કરી છે તે તો તેના સધળા અંકોની કાષ્ઠલ ઉથલાવવાથી તરત જ માલમ પડી આવશે. લગ્ન અને દંપતીજીવનના સૂક્ષ્મતમ પ્રશ્નો “ સુદરી સુબોધ ” નાં પાનાં-ઓમાં ચર્ચાતાં. “ પત્રમંજૂષા ” નામક વિભાગમાં ધણીએ બહેનો તરફથી પોતાનાં અથવા અન્ય બહેનોનાં સાંસારિક જીવન ચર્ચાતા પત્રો પ્રકટ થતાં. વિદ્યાન, બાળસંભાળ, કેળવણી, ગૃહાન્નતિ, સમાજોન્નતિ, રાષ્ટ્રપ્રેમ વગેરે અનેક જ્વલંત પ્રશ્નો પર “ અંધુસમાજ ” ના સભ્યો લેખો લખતા અને તે “ સુદરી-સુબોધ ” દ્વારા પ્રકાશમાં આવતાં.

આમ “ અંધુસમાજ ” તથા “ સુદરી-સુબોધ ” દ્વારા વીસમી સદીના પહેલા દસ-કાના ગુજરાતી સાહિત્યને અનેકાનેક લાભો પ્રાપ્ત થયા. ૪૦ સં ૧૯૧૦ પછી નોકરીને તથા અન્ય ઉપાધિઓને અંગે કેટલાક સંખ્યોને મુંઝવે વગેરે રચણાએ જવાનું થવાથી તેઓને અમદાવાદ સાથે બહુ સંપર્ક ન રહ્યો. તે છતાં તેઓ “ સુદરી સુબોધ ” માટે કાવ્યો અને લેખો નિયમસર પાઠવતા. ૧૯૧૦ પછી આ પત્રનું તંત્ર “ અંધુસમાજ ” પાસેથી રા. રામભોહનરાય જશવંતરાયે લીધું અને છેક ૪૦ સં ૧૯૨૩ માં એ ‘ અંધ પડ્યું ’ ત્યાં સુધી આ પત્રે ગુજરાતી સાહિત્ય અને સ્ત્રી-વર્ગનો અનેક પ્રકારે સેવા કરી. અલ્પવીન ગુજરાતી વાહુમયમાં ધ્વિરૂપાંથી સ્ત્રીઓ માટેનાં અને બાળકો માટેનાં અનેક ખાસ પત્રો છે, તે છતાં “ સુદરી સુબોધ ” નું સ્થાન તો ખાલી જ છે.

દુર્ગળનું દાન

શ્રી. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

હું રસ્તા પર ચાલ્યો જતો હતો. એક અપ્રત દુર્ગળ અને જૂદા બિખારણે બાજુ-એથી મારી આડે હાથ લાંબાવ્યો. હું ચોંટીને ઊભો રહી ગયો. બિખારણુની દીન-દુર્ગળ આકૃતિને હાંધુભર વેળે રહ્યો.

જુદાવસ્થાએ અને બૂખે તેના શરીરને હાક-કાંને માળો બનાવી મૂક્યો હતો. તે કમરમાંથી નીચી વળી ગઈ હતી અને આખું શરીર કુણું રહ્યું હતું. આંખો નિસ્તેજ હતી અને ઊંડી ઊતરી મધ હતી. એ નિસ્તેજ આંખો ડાઈની પણ કરવાને નમ્રત કરવા બસ હતી. તેણે આંદોશ એક સાંધાનો દુકડો એટલો મેથો અને ફાટેલો હતો કે તેથી તેના દેહની લગભગ પણ પૂરી જળવાતી નહોતી. એક હાથ સાંકડી પર ટેકવીને બીજો હાથ તેણે મારી બણી લાંબાવ્યો હતો.

ગરદન ઊંચી કરીને તે પીળી-નિસ્તેજ આંખો મને વેળે રહી અને પછી કાતર સ્વરે બોલી: “બેટા! એક પૈસો!”

તેના કરણ સ્વર મારા હૃદયને દલાવી રહ્યો. મેં ગમવામાં હાથ નાંખ્યો. આંગળીઓથી અજબું ફેરવ્યું, પણ અમવામાં કરું નહોતું. શું કરું?

તે ફરીથી બોલી: “બેટા! એક પૈસો આપ!”

મને ઠંથો છપાય સંજયો નહિ. હું દિલમાં

ગમરાઈ ગયો. તેણે મારી સામે ધરેલા હાથ મેં મારા હાથમાં લીધો અને દીનતામયી મમતાથી દયાવીને કહ્યું: “ડોસીમા...” વધુ શબ્દો હજી ઉચ્ચારી શકી નહિ.

“પ્રભુ તારું બંધુ કરે, બેટા!” ડોસીનો સ્વર દયામય ગયો. તેની નિસ્તેજ આંખોમાં હાંધુભર જીવનની ન્યોત અમળી ઊઠી. કંપતો હાથ મારા હાથમાંથી ધીરેથી ખેંચી લઈ તેણે મારા મસ્તક ઉપર મૂક્યો અને ગદગદ સ્વરે તે બોલી: “પ્રભુ તારું બંધુ કરે...”

જાણે એક દેવીની શુભ કામંડા અને સ્પર્શથી મારું જીવન સફળ થયું. હું એને કશું આપી શક્યો નહિ, પણ એ દુર્ગળ બિખારણુ તો મને અપૂર્વ દાન કરી ગઈ!

*

ન્યારે હું ધનકુબેર રોયસચાઈદના સંખ-ધર્માં વિચાર કરું છું, ત્યારે મારું હૃદય તેની દાનશીલતા પ્રતિ કૃતજ્ઞતાથી નમ્ર બની જાય છે. કેળવણી, ધર્મ, દીન-દુઃખીની સેવા વગેરેને માટે તેણે કેટલાં-કેટલાં દાન કર્યાં છે! તેના દિસાગ ઠાકેલો જ મુરેક છે.

તેના દાનને માટે હું ગમે તેટલો આભાર-વસ જની જતો હોઉં, પણ તેની સાથે સાથે મને એક પુરુષ માદ આવી જાય છે.

એક દિવસ અમારા ગામનો એક ગરીબ ખેડૂત એક અનાથ બાલિકાને પેતાની પાખ-ળીમાં લપેટીને ઘેર લઈ જતો હતો. ગામના શેડો તેની પાછળ અમલક ઉઠાવી રહ્યા હતા. “બાઈ સાહેબને ઘરમાં ખાવા દાણો નથી અને વળી પારકાને પોષવાની ધર્મશાળા માંડી બેઠો છે!”

શેડોની ટીકા, મલક અને તિરસ્કારથી ખેડૂત દિલમાં ગમરાઈ રહ્યો હતો. તે ગરીબ

હતો, પોતાનું અને પોતાનાં બાળકાનું પણ માંડમાંડ પોષણ કરી શકતો હતો.

ઘેર જઈને તેણે બાલિકાને પોતાની પત્નીના બોળામાં સૂડી અને પોતે એ ત્યક્તા બાલિકાને ગામના પાંધરમાં એક ઝાડ હેઠળથી લઈ આવ્યો હતો એમ કહ્યું. તેના રોદનથી તેનું દિલ હલમલી બિઠ્યું હતું અને તેથી જ તે તેને પોતાને ઘેર લાવ્યો હતો.

“કશી ફિકર નહિ,” એમ કહીને પત્નીએ બાલિકાને પોતાના બોળામાં લીધી અને ઝૂંપી ઝૂંપીને તેના પર વહાણનાં ચુંબનોની વૃષ્ટિ કરી. ખેડૂતના હૃદયને તેથી ખૂબ ધીરજ મળી. બોઠાની હાંસી-મસ્કરીને વેડી લેવાનું તેનામાં બળ આવ્યું.

એ ગરીબ ખેડૂત કુટુંબે તે દિવસે એ બાલિકાને જે દાન આપ્યું હતું, તેથી મારા મનમાં એમ જ થયાં કરે છે કે ધનકુબેર રોષસં ચાઈલ્ડ એ ગરીબોથી ધણો પછાત છે....

શિકાર કરીને હું જંગલમાંથી ઘર તરફ આવી રહ્યો હતો. મારા કૂતરો મારી સાથે હતો.

એકાએક મેં બોધું કે કૂતરો પોતાની સાથે ધામી કરીને ટહેલતો ટહેલતો ચાલી રહ્યો છે અને આંખો વિસ્તારીને તે બાળુની ઝાડી તરફ લાસ્યુ આંખે કાંઈ જોઈ રહ્યો છે.

મેં પણ એ બાળુએ દષ્ટિપાત કર્યો.

કાખરનું એક બચ્ચું ઝાડ પરના માળામાંથી નીચે પડી ગયું હતું. બચ્ચું હજી બિડતાં શીખ્યું નહોતું. બચ્ચું જમન પર બિંધું પડી ગયું હતું અને પોતાની જૂંપરી પાંખો ધીરેધીરે હલાવી રહ્યું હતું.

કૂતરો ખૂબ સાવધાનીથી એક પછી એક ડગલું ભરતો શિકારની તરફ ચાલો રહ્યો હતો. એકાએક પાંખો ફફડાવતી કાખર ઝાડ પરથી જમીન પર બિતરી આવી-અચાનક કૂતરાની સામેજ. તે કાઢિ-કાઢિ કરવા લાગી ગઈ. કાખરનું ગળું કેવું નાનૂક હોય છે, પણ તેની એ વખતની ચીસોથી જાણે આખું વન કંપી રહેતું હતું.

કાખરનાં ચિત્કારમાં “બચાવો-બચાવો-” નો પોકાર હું સાંભળી રહ્યો હતો. પણ તેની એ કાતર પ્રાર્થના સાંભળીને તેને અહીં કાણુ બચાવે તેમ હતું ?

તે જ સમયે કૂતરો બચ્ચાની પાસે પહોંચી ગયો હતો-એ બચ્ચાનો તે જમદૂત હતો.

કાખર બે વાર પાંખો પ્રસારીને કૂતરાના મોં તરફ બિછળી-બિછળીને. છડી-કૂતરાને બચ્ચું પકડતો રોકવા માટે. કૂતરાએ મોં ફાડીને “ગોઉં-ગોઉં” અવાજ કર્યો. કાખર બચ્ચાની મારી કંપવા લાગી; પણ જીવનના ડરથી બીડીને બચ્ચાની નજીકથી દૂર નાસી ગઈ નહિ... પાંખો પ્રસારીને બચ્ચાને પોતાના હૃદય હેઠળ દબાવીને પડી રહી.

એ નાની સરખી કાખરની સમીપે કૂતરો એક બધંકર દાનવ સરખો દેખાઈ રહ્યો હતો. કૂતરાએ એક ડગલું આગળ વધીને જોરથી શ્વાસ છોડી અવાજ કર્યો. એ અવાજથી કાખરનું શરીર કંપી બિઠ્યું. છતાં તે બચ્ચાને છોડીને નાસી ન ગઈ-બચ્ચાને વધારે જોરથી પાંખોમાં લપેટીને પડી રહી.

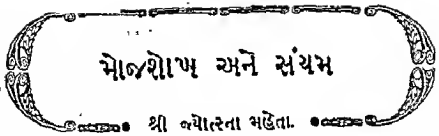
પછી કૂતરાએ તેની ઉપર આક્રમણ કરવાની કોશિશ કરી, પરંતુ કાખરની અસા. ધારણ નીડરતાનો સામે તેને પાછા હાલું પડ્યું: રેતહદાનની શક્તિ સામે તેનાં દૂર પ્રતાપને હારે પામવી પડી.

મેં કૂતરાને ધમકાવીને પાછો બોલાવ્યો. તે ડરતો ડરતો મારી પાસે આવ્યો. હું ખૂબ અદ્વાપૂર્વક એ કાખરની તરફ જોતો જોતો પર તરફ ચાલતો થયો.

અદ્વાની વાત સાંભળીને કોઈ હસશે નહિ. ખરેખર, એ પક્ષી પર મને અદ્વા બિપજ હતી. મૃત્યુથી જે જીવ ડરતો નથી તે બક્ષે દેહે નાનો હોય તોપણ શું તુચ્છ છે ?

અને જે રેતહદાન પ્રલક્ષ મૃત્યુની પણ પરવા રાખતું નથી તે આ જગતમાં કેવળ દુર્લભ નથી, તેથી તો મૃત્યુ હજી સુધી જીવનનો નાશ કરી શક્યું નથી. x

x રશિયન લેખક-નુર્તનિવે આંબેખેલાં ત્રણ પ્રસંગો ઉપરથી.

મોજશોખ અને સંયમ

શ્રી જ્યોત્સ્ના મહેતા.

માણુસ-માનને આ દુનિયામાં વિવિધ પ્રકારે આનંદ કરવાનું મન થાય છે. કામાવા માટે પુરુષો મહેનત કરે છે, અને ધરકામ તથા સંતાન ઉછેરવાની મહેનત સ્ત્રી કરે છે. એટલે કામ કર્યા પછી આનંદ કરવાનું માણુસને કુદરતી રીતે મન થાય છે. આખા દિવસનો થાક ઉતારવા માટે તે કેટલેક અંશે જરૂરનું છે. રોજ એક જ જાતનું કામ કરવાથી માણુસને તેનો કંટાળો આવે છે, અને તે પછી કંઈક જુદા જ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ મળ્યાથી મગજ તાજું થાય છે. તે પ્રવૃત્તિ મનોરંજક હોય, તો જ તેમાં મનને ઉલ્લાસ મળે છે. તે પછી કામ કરવાની રુચિ વધારે આવે છે. આ રીતે આનંદ ટેટલીક રીતે માણુસને માટે આવશ્યક છે. તેના પ્રકાર અને સાધન ઘણી જાતનાં છે. દરેક દેશનાં માણુસોએ અમુક રીતે આનંદ કરવાનું શોધી કાઢ્યું છે. તેમાં ઘણી જૂની રીતો એવી છે કે તે જુદાજુદા દેશોમાં એકમુરખી જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે સહ્યોજન, હિંમણી, વ્યાયામની રમતો, નાટક, સંગીતના વિવિધ પ્રકાર, નૃત્યકળા એ સર્વ લગભગ બધા જ દેશોમાં જોવામાં આવે છે.

જ્યારે માણુસનું મન કોઈ કારણથી અત્યંત દુઃખી હોય છે, ત્યારે તેને આનંદ કરવાનું મન થતું નથી. તે સિવાય તો થાય જ છે. યુરોપમાં એક ધર્મપંથના (Puritan Christians) એમ માનતા હતા કે મનુષ્યે દુનિયામાં કેઈ પણ રીતે આનંદ કરવો એ પાપ છે. તેણે હંમેસાં ધાર્મિક કામોમાં જીવન ગાળવું જોઈએ.

જિંદગીમાં મોજશોખની એક પણ પ્રવૃત્તિ ન હોવી જોઈએ. તે પંથ વધારે વખત ચાલી શક્યો નહિ. કારણ કે તેના અનુયાયીઓને જિંદગી મોજશપ લાગતા માંડી. વળી ખ્રિસ્તી-ધર્મનાં રોમન કેથોલિક પંથમાં હમણાં પણ સાધુઓ તથા સાધ્વીઓને પાળવાના જે નિયમો છે તે પણ અત્યંત કઠણ છે. તેમાં માત્ર સંયમ તથા ધર્મપ્રવૃત્તિ જ હોય છે, આનંદને બિલકુલ સ્થાન નથી. તેને લીધે એમાં કેટલાંક અનીતિ તથા સ્વચ્છંદને માર્ગે જાય છે. જેન ધર્મમાં પણ સાધુસાધ્વીને માટે એવા જ કઠણ નિયમો છે, અને તેનું પણ પરિણામ એવું જ છે. હિંદુધર્મમાં જે સંન્યાસી હોય છે, તે પુરુષો ધણે ભાગે શૂદ્રસ્થાનમ પૂરો કર્યા પછી વૃદ્ધાવસ્થામાં સંન્યાસ લે છે, એટલે એમને સ્વચ્છંદી થવાનો સંભવ ઘણો ઓછો છે. પરંતુ વિધવા સ્ત્રીને પાળવાનો ફરજિયાત સંયમ અત્યંત કઠણ છે. તેને તો યુવાવસ્થામાં પણ પરાણે વૈરાગ્ય હોવો પડે છે આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળવા ઉપરાંત તેને સંસારનાં દરેક જાતનાં મુખતો ત્યાગ કરવો પડે છે. આ વાત સામાન્ય મનુષ્ય માટે અસંભવિત છે. એટલે જ અનેક વિધવાઓ વ્યભિચારને માર્ગે જાય છે. અંગ્રેજી રાજ્ય તથા પછી વિધવાઓને સહાય્યે આપણા દેશમાં મોજશોખનાં નવાં સાધન નીકળ્યાં છે ! હિંદુદરણ રૂપ સિનેમા, ટેલીવિઝન, અડમિટન વગેરે જૂના વખતમાં નહોતાં. એટલે ચાલકારો વિધવાઓ માટે તેમનો નિષેધ કરી શક્યા નથી ! તેથી ટેટલીક વિધવાઓ જેને કંઈક સ્વતંત્રતા મળતી હોય, તે એનો ઉપભોગ કરી શકે છે.

માણસમાં આનંદ કરવાની ઇચ્છા સ્વાભાવિક છે. એટલે કોઈ પણ સામાન્ય માણસને તેમ કરતાં તદ્દન અટકાવવું એ અયોગ્ય છે, એટલું જ નહિ પણ લગભગ અંશકય છે. માણસ બધો જ સમય પોતાનાં કર્તવ્ય કરતો રહે અથવા ધર્મ કે ઈશ્વરબક્ષિતમાં ચોવીસે કલાક તદ્દલીન રહે એવી આશા રાખવી વ્યર્થ છે. પરંતુ બીજી તરફ બારે માસ અને ચોવીસે કલાક મોજશોખમાં જ તદ્દલીન રહેવું એ પણ તેટલું જ અયોગ્ય છે. ગરીબ તથા સાધારણ વર્ગનાં માણસોને તો એ પરવડતું જ નથી. કારણ કે પુરોને કમાવાની મહેનત કરવાની હોય, ને સ્ત્રીઓને શુદ્ધકાર્ય તથા બાળકોનું વૈતરું કરવાનું હોય. પરંતુ શ્રીમંત વર્ગમાં એવાં મનુષ્યો હોય છે કે જે લગભગ ચોવીસે કલાક મોજશોખ સિવાય બીજું કંઈ જ કરતાં નથી. આણું કરવાથી માણસના મન પરનો કાણુ જતો રહે છે. તે ઇન્દ્રિયોના ગુલામ થઈ જાય છે. નિર્દોષ આનંદથી તેને સંતોષ થતો નથી, એટલે દારૂ, જુગાર વગેરેથી આનંદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

માણસની જિંદગીમાં અમુક હદે સંયમની પણ જરૂર છે. એટલા જ માટે હિંદુ, જૈન, મુસલમાન વગેરે ધર્મોમાં સંસારીઓને પણ મત, ઉપવાસ, જગરણ વગેરે કરવાનો ઉપદેશ કરેલો છે. તેને લીધે મનને વશ રાખવાની ટેવ માણસને પડે છે. મારા માનવા પ્રમાણે શ્વિતી-ધર્મમાં શુદ્ધચાત્રમીને માટે એવાં મતનિષ્ઠ નથી. તેને લીધે હાલના સમયમાં અંગ્રીજ બંનેલા તથા પશ્ચિમના વાતાવરણમાં ઊંઠેલા લોકો ઉપવાસ કરનાર હિંદુઓને વહેમી ને જૂના વિચારના કહીને હસી કાઢે છે. કારણ કે પાશ્ચાત્ય દેશના લોકો એટલું કરે તેટલું જ સારું ને બીજું બધું ખરાબ, એવી ગુલામી મનોવૃત્તિ તેમની હોય છે. બીજું કારણ એ પણ છે કે હિંદુ લોકોના ઉપવાસમાં તેના ખરો

સિદ્ધાંત ધણા લોકો સાચવતા નથી, અને માત્ર ઉપરનો દેખાવ કરે છે. ઉપવાસને દિવસે અનાજ, ન ખવાય ને માત્ર ફળાહાર તથા કંદ-મૂળે ખવાય એવો નિયમ હોય છે. તેથી ઠેટલાક લોકો કંદમૂળ, રાજગરો, ચૂકાં સિંગોડાં વગેરે ચીજોની એટલી વિવિધ વાનીઓ ખતાવે છે, કે તે રોજના ભોજન કરતાં પણ પચવામાં બહુ બારે હોય છે. એટલે સંયમનો સિદ્ધાંત તો એક તરફ રહી જાય છે, અને રોજના ભોજન કરતાં જુદી જાતનો ખોરાક હોવાથી જીભના સ્વાદને વધારે તૃપ્તિ મળે છે. આવા ઉપવાસ કરવાનો કંઈ અર્થ નથી ઉપવાસમાં બની શકે તો તદ્દન ભૂખ્યા રહેવું જોઈએ. તેમ કરવાથી જે તબિયત બગડતી હોય. તો દૂધ કે ફળોના રસ અથવા એવા પ્રવાહી પદાર્થ લીધા હોય ત્યાં સુધી ઉપવાસ કહી, રાકાય મહાત્મા ગાંધીજી કરે છે તેવા ઉપવાસમાં ખરો સંયમ છે. તેમનું દષ્ટાંત જોઈને અંગ્રીજ બંનેલા લોકો ઉપવાસ બાબત કંઈ પણ વિચાર કરે છે. તે ન હોત તો તદ્દન વહેમી પ્રથા જ માનત. ઉપવાસ આ લેખનો મુખ્ય વિષય નથી. પણ તે સંયમનું એક અંગ છે. તેથી તે બાબત આટલો ઉલ્લેખ કર્યો.

યુરોપ, અમેરિકા, આફ્રિકા, દેશોમાં મોટા સમાજસેવકો, દાનવીરો, મુંદર લેખકો, વિજ્ઞાન-વેત્તાઓ વગેરે આ જમાનામાં પણ ધણા છે. તેઓ કદાચ આપણા દેશની, એવી વ્યક્તિઓ કરતાં પોતાના કામમાં વધારે કુશળ હશે. પરંતુ ત્યાં સામાન્ય જનસમાજને એવાં કાંઈ માટે ખાસ રચિ-દેખાતી નથી. પાશ્ચિય આનંદ કરવો એ જીવનનું ધ્યેય માની લીધેલું છે. તે આદર્શ પ્રમાણે ધણાખરા લોકો વર્તી શકતા નથી. કારણ કે મહેનત, કમી, વગર ધનપ્રાપ્તિ થતી નથી અને ધન વગર આનંદનું સાધન મળતું નથી. પરંતુ એ લોકોને મોજશોખનો અર્થત મોહ હોય છે. મારા અભ્ય અનુભવ

પ્રમાણે એના કરતાં આપણા દેશના સામાન્ય લોકોમાં એવી માન્યતા વધારે હોય છે કે માણસને દુનિયાનાં સુખ ઉપરાંત ઇશ્વર પ્રત્યે પણ કંઈક જવાબદારી છે. ધર્મોચરણ અથવા આત્માનું કલ્યાણ કરવાની પણ ફરજ છે. જો કે એટલું કંબૂલ કરવું જોઈએ કે એ ધર્મોચરણના ધણા ભાગ અથોગ્ય છે. ધર્મને નામે અનેક ટોંગ ચાલ છે. મંદિરો તથા તીર્થસ્થાનો અનીતિથી ભરપૂર હોય છે. ધણી દાન કુપાત્રે ચાલ છે. પરંતુ તે માટે એ ધર્મ જ ખરાબ છે, એવું ને પશ્ચિમના સંસ્કાર પામેલા લોકો માને છે તે બોલું છે. ધર્મ ઉપર દુરાચાર તથા ટોંગનાં અનેક પાંડ ચડી ગયાં છે. તે દર કરીને અંદરનું તત્ત્વ શોધી કાઢવું એ આપણું કર્તવ્ય છે.

સંસ્કૃતમાં કહેવત છે કે ‘અતિ સર્વજ્ઞ વંજ્યેત્’ તે તદ્દન ખરી છે. મોજાશોખનો મોહ પણ અત્યંત રાખવાથી તુકસાનજ ચાલ છે. ને લોકો માત્ર મોજાશોખને જ જીવનનો આદર્શ માને છે, તે કોઈ પણ પ્રકારે એ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. નીતિથી ન મળે તો અનીતિથી મેળવે છે. પોતાની રોજની જરૂરિયાતો પૂરી પાડ્યા પછી કંઈ ધન ન જાયતું હોય તો ચોરી, કપટ વગેરે કરીને પણ બીજું ધન મેળવવા પ્રયાસ કરે છે; કારણ કે અમુક મોજા કંપો વગર તો ચાલે જ નહિ. તે એટલે સુધી કે શરીરના પાવણ્ય મોટેના બોલકે કરતાં પણ તેને વધારે આવશ્યક માને છે. એટલે અધી ભૂખ્યા રહીને પણ મોજાશોખ કરે છે. સ્ત્રીઓ પોતાનાં શરીર વચ્ચેને એટલે શીલ-બ્રહ્મ ધર્મને આનંદ મેળવવા પૂરતું ધન પ્રાપ્ત કરે છે. સ્ત્રીઓએ જલ્દી સહેલો ભાગ શોધી કાઢવો છે ! એવી રીતે ધન મેળવવામાં કંઈ જ મહેનત પડતી નથી. ન્યાં પુરપોષ પણ અસંત. કામભોગુષ્ણ હોય, ત્યાં તેઓ કામ-વૃત્તિ ખાતર સ્ત્રીઓને મને તેટલું ધન આપવા

તૈયાર ચાલ છે. પશ્ચિમના દેશોમાં જોઈએ તો આનું એક કારણ સ્ત્રીઓને મોજાશોખ કરવાનો અત્યંત મોહ હોય છે, તે છે. બીજું કારણ ત્યાં અત્યંત ખર્ચાળ રહેણીકરણી હોવાથી ગરીબ કે સાધારણ રિયતિના પુરુષો લગ્ન કરીને કુટુંબનો ખર્ચ વહોરી રાકતાં નથી. એટલે કુદરતી વાસનાને વૃદ્ધ કરવા આવે છે. ત્રીજું કારણ, ત્યાં નીતિનું ધોરણ આપણા કરતાં નીચું છે. વિવાહિત પુરુષ પર-સ્ત્રી સાથે કે વિવાહિત સ્ત્રી પરપુરુષ સાથે અથોગ્ય વ્યવહાર રાખે, તે આપણા દેશ જેટલું નિંદનીય મનાતું નથી. સ્ત્રીપુરુષ પરસ્પરના શરીર સાથે અથોગ્ય છૂટ લે, તે તો બિલકુલ ખરાબ ગણાતું નથી. આ ઉપરથી કહેવાનો હેતુ એવો નથી કે ફક્ત પશ્ચિમના દેશોમાં જ અનીતિ જોવામાં આવે છે, ને હિંદી બધી જ સ્ત્રીઓ પતિવ્રતા છે. હિંદમાં પણ કેટલોક સ્ત્રીઓ બળિચારી હોય છે. પરંતુ લખવાની મતલબ એટલી જ છે, કે એ દેશની સ્ત્રીઓને મોજાશોખનો અતિશય મોહ હોવાથી માત્ર તે મેળવવા ખાતર મને તેના અભણપણા પુરુષને પોતાનું શરીર વેચે છે. હિંદી સ્ત્રીઓ ફક્ત મોજાશોખ મેળવવા ખાતર અભણપણા પુરુષ આગળ શીલબ્રહ્મ યતી નથી.

વળી પશ્ચિમના દેશોમાં મદ્યપાન તથા જુગારને પણ બિલકુલ દુરાચાર ગણવામાં આવતા નથી. સાધારણ લોકોમાં જેલ ત્યાં ખૂબી તેને મોજાનાં સાધન જ ગણવામાં આવે છે. સારા ઘરના બીજી રીતે સદાચારી માણસો પણ તેનો ઉપભોગ કરે છે. ન્યારે માણસ તેનો પૂરેપૂરો ગુનામ યદ જાય, એટલે બીજું-જાણ કામકાજ છોડીને દાર કે જુગારમાં જ મશગૂલ રહે, ત્યારે તેને દુરાચાર-માનવામાં આવે છે. પણ આ વ્યસનો એવાં છે કે માણસ એનો ચોક્કા ઉપભોગ કરે છે, કે પછી એનો મોહ વધારે લાગે છે. એટલે તેનો દિવસે દિવસે વધારે

ઉપભોગ કરવાનું મન થાય છે. પશ્ચિમના દેશોમાં તથા અહીં પણ કેટલાક એવા લોકો છે જે મન પર કાણુ રાખીને થોડેથી અટકી જાય છે. પરંતુ એ વસ્તુઓની મોદિની એવી છે કે ગમે તેવો દહ મનનો માણસ પણ કોઈ વાર પીગળી જવાનો સંભવ રહે છે. માટે એનાથી તફાવત દૂર રહેવામાં જ હકાપણુ છે.

યુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં મહાપાન તથા જુગારના શોખને પોષવા માટે દરેક મોટા શહેરમાં રાત્રિ મંડળ (Night Club) તથા જુગારખાનાં (Cassino) હોય છે. યુરોપમાં એવું સૌથી મોટું જુગારખાનું ફ્રાંસમાં મોન્ટીકાર્લો શહેરમાં છે. લોકોના શોખને લીધે ધંધાદારીઓ તેમાંથી ખૂબ કમાણી કરે છે. ત્યાં ત્રીજું આનંદનું સાધન સ્ત્રીપુરુષનું એકઠું નૃત્ય (Ball room dancing) છે, તેમાં નૃત્યકલાની ખિલવણી ઉપરાંત કામચત્તિને ઉત્તેજિત કરવાનો પણ હેતુ હોય છે. સ્ત્રીઓ પોતાનાં શરીર અર્ધાં પોણાં ખુલાં રાખીને પુરુષને વળગીને નૃત્ય કરે છે. એટલે જાનેની કામલાલસા ઉશ્કેરાય એમાં કંઈ જ નવાઈ નથી. તે ઉપરાંત અંગ્રેજીમાં જેને flirtatio કહે છે, એટલે પ્રેમનું શારીરિક પ્રદર્શન, તે કરવાની ત્યાં હિતગ તક મળે છે. આ બધી મોજ એક જ જગાએ મળતી હોવાથી ત્યાં જવા માટે માણસો ગાંડા હોય છે. જે સ્રીમતો રોજ જઈ શકે તે રોજ જાય છે. જરા એાછા ધનવાનો અડવાડિયામાં અમુક દિવસે જાય છે. મોંઘી કલબોમાં ગરીબ કે સાધારણુ રિયલ્ટિના લોકો જઈ શકે નહિ. તેથી તેમને ગાંડે સરતી કલબો હોય છે. જે એમાં ત્રિલકુલ જઈ શકે નહિ, તે પોતાને અત્યંત હતભાગી માને છે. કારણ કે એવા લોકો દાર, જુગાર તથા અયોગ્ય કામચત્તિ એને જ મોજશોખ માને છે, તે વગરના ખીજા આનંદ શીકા લાગે છે. આવી કલબોમાં ન જનારા તથા

ફક્ત નિર્દોષ આનંદ કરનારા લોકો પણ હોય છે ખરા, પણ તે થોડા હોય છે. તેમજ કલબોમાં જઈને દરેક વસ્તુ અમુક હદ સુધી જ કરનારા પણ હોય છે. આ કલબોમાં ખીજું અનિષ્ટ રાત્રિના ઉગ્ગરણ છે. ત્યાં જનારા લોકો સાધારણુ રીતે રાત્રિના ખેતણ વાગે જ સૂએ છે, ખાર વાગ્યાથી વહેલા તો કોઈ ઘેર આવે જ નહિ. સવારે મોડા ઊઠવાનું જેનાથી બની શકે તે મોડા ઊઠીને છસાત કલાકની નિંદ્રા લે છે ખરા. પરંતુ કુદરતી નિયમની વિરુદ્ધ વર્તવાથી શરીર પર ખરાબ અસર થવા વગર રહે નહિ. તેમજ બધી જાતની નોકરીવાળાને સવારે મોડા ઊઠવાનું પરવડતું નથી, તેથી માત્ર ચારેક કલાકની નિંદ્રા મળે છે, એટલે તંદુરસ્તી બગડે છે. આપણા દેશમાં પણ વેશ્યાનો નાચ, ગાયનની મિજલસ એવું થાય છે ખરું, પણ તે કવચિત્ જ. ઉપર લખેલી કલબોની મારફત વર્ષમાં ૨૬૫ દિવસ ચાલતું નથી. પશ્ચિમના દેશોમાં લોકોની કામચત્તિને ઉશ્કેરવાનું ખીજું સાધન સ્ત્રીપુરુષોનાં એકઠાં સ્નાનગૃહો કે તરવાનાં સ્થાન (Swimming baths) હોય છે. બીનાં કપડાંમાંથી શરીરનાં બધાં જ અંગનું પ્રદર્શન થાય છે. તેની જ રીતે દરિયાકિનારે પણ સ્ત્રીપુરુષો સ્નાન કરે છે. સ્નાન કરતી વખતે પહેરવાના પોશાક દિવસે દિવસે એવા થતા જાય છે કે શરીર વધારેમાં વધારે દેખાય. એવાં સ્નાન કે તરવાના શોખને કસરતને નામે વાજળી ગણવામાં આવે છે. પણ એ વાત જૂલી જગાય છે કે સ્ત્રીપુરુષોનાં જુદાં સ્થાન હોય તેપણુ કસરત ચર્ચ શકે. એકત્રિત સ્થાન તો માત્ર કામચત્તિને પોષવા માટે જ રાખેલાં હોય છે.

દુર્મોચની વાત તો એ છે કે આ બધાં અનિષ્ટોએ આપણા દેશમાં પગપેસારો કરવા માંડ્યો છે. અહીંથી જે વિદ્યાર્થીનો યુરોપ અમેરિકા છટ્યાદિ દેશોમાં જાય તથા

તેમના મોજશોખના ખ્યાસ એ દેશના લોકો નેના જ થાય છે. તે પ્રમાણે પૂર્ણ રીતે વર્તી શકાતું નથી. કારણકે આ દેશમાં મોજશોખની એવી સમવેગે બધે હોતી નથી. માત્ર જુદાં મોટાં શહેરોમાં હોય છે. તે સિવાય બીજે રહેનારને એવાં સાધન મળતાં નથી. તેમજ એ ખગોળશોખ સાધારણ માણસને પરવડતા પણ નથી. પણ નેનાથી નેટલે અંશે બને તેટલે અંશે તે પૂરા પાડે છે. ખાસ કરીને આપણા દેશના રાજમહારાજઓ ને બાળ-પણથી જ શિક્ષણ લેવા વિશ્વાસત્ત્વ જાય છે, તેમને એ શોખ વધારે લાગે છે. કારણ કે કુમળાં મન પર પરદેશની છાપ જધદી પડી જાય છે. તેમજ બીજા વિદ્યાર્થીઓને કમાવા માટે બહુવાની ને ફિકર હોય છે, તે એ લોકોને હોતી નથી; એટલે ત્યાંના મોજશોખ ને જ ઇવનતું સર્વસ્વ માની લે છે. સ્વદેશમાં પાછા આવ્યા પછી પોતાના શહેરમાં તેવાં સાધન બને તેટલાં જોઈને રહે છે. તેના લાભ એમની આસપાસ રહેનાર તથા બીજાં ધનિક લોકો પણ લે છે. તે છતાં રાજ્યએને પશ્ચિમના દેશો નેવી મજા અહીં આવતી નથી. કારણ કે ત્યાંની વિવિધતા અહીં મળતી નથી. તેમજ અહીં અતિશય મલપાન કે વ્યભિચાર ક્યોથી આખરે જવાની ને ખીક રહે છે, તે પરદેશમાં રહેતી નથી. તથા જ ધણીખરા રાજ્યો વધારે ભાગ યુરોપ કે અમેરિકાં રહે છે.

વધારે અફસોસની વાત તો એ છે કે ને લોકો આવા અયોગ્ય મોજશોખનો વિરોધ કરે છે તેમને કહેવાતા સુધરેલા લોકો જૂના વિચારના ને સાંકડા મનના કહોને. હસી કાઢે છે. એટલે ધણીવાર વિરોધ કરનાર શરમાય છે, ને

પોતાના અભિપ્રાયની સત્યતા માટે ચંદા લાવે છે. એ પ્રમાણે કેટલાક વાંચકોને આ લેખ પણ હાસ્યોત્પદ ને સાંકડા વિચારનું પ્રદર્શન લાગશે. પરંતુ મારા વિચાર દૃઢ છે. આપણા દેશમાં કોંગ્રેસ પક્ષની રાજ્યસત્તા દરમ્યાન કેટલેક સ્થળ મલનિરોધ કરીને એણે દેશ પર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. તે જ પ્રમાણે જો એ પક્ષના હાથમાં ફરીથી સત્તા આવે ને તે દરેક જાતનો જુગાર બંધ કરે તો દેશનું વધારે હિત થાય, આવી જાતના વિચાર કોંગ્રેસ પક્ષમાં મહાત્મા ગાંધીજીની અસરથી આવ્યા હશે. એમ જણાય છે.

અંતમાં મોજશોખ કરવાની હદ ક્યાં બાંધવી અને તેના પર કેટલા સંયમની જરૂર છે, તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. મલપાન, જુગાર તથા વ્યભિચાર તો અવશ્ય ત્યાજ્ય છે. પરંતુ નિર્દોષ આનંદને પણ હદ હોવી જોઈએ. સાધારણ હદમાં રહીને નિર્દોષ આનંદ ભોગવવાનો માણસ માનને દક છે. પણ તેના પર એટલી આસક્તિ ન હોવી જોઈએ કે બીજું બધું કામકામ છોડીને માણસ આખો વખત તેમાં જ તક્ષીન રહે. તેમજ એ મોજશોખ ક્યોથી માણસનું સ્વાસ્થ્ય બગડે અથવા બીજાંને અન્યાય કે દુઃખ થાય એટલી હદ ન જવું જોઈએ. વળી મોજશોખને લીધે કર્તવ્યનું ભાન વીસરવું ન જોઈએ. પોતાના કુટુંબ-પોષણ ઉપરાંત સમાજ પ્રત્યે પણ માણસનો કર્તવ્ય છે તે યાદ રાખવાની જરૂર છે. પોતાના સમાજમાં આવનાર દરેક વ્યક્તિને જરૂર પડે તો જાતની સહાયતા આપવી એ મોટી ફરજ છે. દુકામાં પેરાપકાર એ સૌથી મોટું કર્તવ્ય છે, એ વાત સતત યાદ રાખવી જોઈએ.

‘સ્ત્રીબોધ’ના હજાર અંક પૂરા થયા તે નિમિત્તે

શ્રી. હિ. ગ. અંજારિયા

‘સ્ત્રીબોધ’ના હજાર અંક પૂરા થયા, એટલા સમયમાં સ્ત્રીજનતાની રિયતિમાં બહુ મહત્વના ફેરફાર થઈ ગયા છે. ફેરફારો કાળના પ્રભાવથી થયાં જ કરે છે; પરંતુ કાળને સમજાવનાર, કાળને વાળનાર, કાળને પણ ‘નાયનાર’ કોઈ કોઈ મહાવ્યક્તિ યોગાનુયોગે પેદા થતી આવે છે. ‘સ્ત્રીબોધ’ની શરૂઆત પણ એક મહાઆગ્રહી અને ઉચ્ચ ભાવનાવાળી, કર્મયોગમાં ખૂબ આસ્થાવાળી અને સતત ઉલ્લોગમાં પણ સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાળી સદૃશકર થઈ કરી હતી.

‘સ્ત્રીબોધ’ શરૂ થયું ત્યારે ગુજરાતની ધર્તર કોમોમાં તો સ્ત્રીજનવણીનો પ્રવેશ સરખો થયો નહોતો, પણ પારસી જેવી આગળપડતી કોમમાં પણ સ્ત્રીઓ નિરક્ષર, અસંસ્કારી અને જૂના વિચારને વગર વિચાર્યો વળગી રહેનારી હતી. જમાનાની અસર અને તેમાં ‘સ્ત્રીબોધ’ની પ્રવૃત્તિ હળવે હળવે પણ મક્કમપણે અમુક અમુક પરિણામ લાવતી ગઈ. એ પરિણામો છૂટ છે કે કેમ એ તો વ્યક્તિ વ્યક્તિની મતિ અનુસાર અભિપ્રાય અપાય. તોપણ કેટલાંક પરિણામો તો એવાં શુભ ફળપ્રદર્શક હોય કે તેવાં વિષે મતભેદનો સંભવ જ ન રહે. દાખલા તરીકે, અક્ષરજ્ઞાનના સંબંધમાં એમ અવશ્ય કહી શકાશે કે શહેરોમાં વસતી સ્ત્રીઓનો ધણો મોટો ભાગ હવે અક્ષરજ્ઞાનથી બેનસીબ રહેતો નથી. હિન્દની સમગ્ર સ્ત્રીજનતાની વાત કરીએ, તો તો આપણી પ્રવૃત્તિ કાંઈ બહુ ફળદાયી હોય એમ માની શકારો નહિ. પરંતુ જેને બંધાણીઓ ‘મદ્રશોક’ કહે છે, તેવા

સમુદાયમાં તો અક્ષરજ્ઞાન સંબંધે આપણી પ્રવૃત્તિ અવશ્ય ફળદાયી ગણી શકાય તેવી બની ગઈ છે.

અક્ષરજ્ઞાન અમુક અમુક પ્રદેશમાં ફરજિયાત થયેલું હોવાથી હવે સ્ત્રીજનતા અક્ષરજ્ઞાનથી બેનસીબ ન હોવી જોઈએ. આ આશા તદ્દન રચાતે હોવા છતાં હજી હિન્દની સ્ત્રીઓમાં, અને ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં પણ, અક્ષરજ્ઞાન ધરાવનારી સ્ત્રીઓ ભાગ્યે જ ચાર કે પાંચ ટકા નેટલી હશે ! આ આપણી પહેલી પ્રવૃત્તિનું ફળ ! એંસી એંસી વરસ થયાં સ્ત્રીઓને શિક્ષણ અને જીવણી આપવા માટે શરૂ થયેલી પ્રવૃત્તિનાં આવાં પરિણામથી, કયા દેશપુત્રને સંતોષ થઈ શકે ?

અત્યંત, ‘સ્ત્રીબોધ’નું કામ અક્ષરજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાનું નહોતું જ. તેને તો સ્ત્રીજનતામાં—બહેલી સ્ત્રીજનતામાં—આનંદ, વચનસામગ્રી, અને તે દ્વારા સામાન્ય જ્ઞાન અને સારાં સંસ્કારો ફેલાવવાનું હતું, અને તે કામ જમાના જમાનાની જરૂરિયાતોનો વિચાર કરી, બહુ સાવધાનતાથી જાળવ્યા કરવામાં ‘સ્ત્રીબોધ’નો આગ્રહ પ્રથમ સંનીય, અને તેની સેવા શુભ પરિણામો છે. ‘સ્ત્રીબોધ’ને તો અવશ્ય અનેક ધન્યવાદ થયે છે; પરંતુ એંસી વરસની સ્ત્રીજનતાની પ્રગતિનો વિચાર કરીએ, ત્યારે તો હજી અક્ષરજ્ઞાનમાં પણ આપણે કેટલા પાછળ છીએ એ કહેવું પ્રાપ્ત જ થાય.

ખીજ બાજત શરીરસંપત્તિની લકઝે. ૮૦ વર્ષના ગાળામાં આપણી સ્ત્રીઓની શરીર-

સંપત્તિ સુધરવા પર છે કે કેમ ? આના જવાબમાં પણ આપણે શહેરી વસ્તી પર જ મત આપવાનો રહેશે. હિન્દનાં સાત લાખ ગામડાંમાંનાં કોઈ કોઈમાંથી વસ્તી શહેરો તરફ ખેંચાયાં જ કરી છે. છતાં ગામડાંની સંખ્યાનાં પ્રમાણમાં શહેરોની વસ્તી કદાચ ઘણી થોડી જ કહેવી જોઈએ. આપણે બધા શહેરવાસી હોવાથી આપણી દૃષ્ટિમર્યાદા સાધારણ રીતે આપણા જોવાના જ વર્તુલ સુધી પહોંચી શકે છે. તેથી શ્રીઓની શરીરસંપત્તિ વિશે વિચાર કરતાં એક હકીકત ધ્યાનપૂર્વક જોવાની જરૂર છે. શ્રીઓમાં હમણાં આરોગ્યદાનિની ફરિયાદ બહુ સાધારણ છે. જુવાનીનું લોહી નસોમાં તગતગતું હોય, જુવાનીનું જોમ અંગેઅંગમાં તરવરતું હોય, જુવાનીનો ઉછળાટ અવયવોને વિકસાવી ધનગનાવી રહ્યો હોય—આવી જુવાન યુવતીઓ હમણાં કેટલી જોવામાં આવશે ? હા, પાસી યુવતીઓમાં આવી યૌવનમત કોઈ કોઈ દેખી શકાશે—પરંતુ ધરત્રે કોઈમાં તો જુવાની કેવી લોહકાય હોવી જોઈએ એ દર્શન જ વિરલ છે. યુવતીઓના શરીરવિકાસને પોષક અસરોનો વિચાર જનતામાં હજી કયાંક દૃષ્ટિગોચર જ થતો નથી. શ્રીશરીરનો કુખ-દાયક અધોગતિ જમાને જમાને કેવી ચિંતાકારક થતી જાય છે એ જોવું હોય, તો ઉપર કહ્યું છે તેમ, એક હકીકત ધ્યાનપૂર્વક જોવાની જરૂર છે. તે હકીકત તે આઃ પ્રુપ્ત ઉમ્મરે પહોંચ્યા પછી દોકરી તેની માતાથી જાણી, કદાવર, પુટ, તંકુરરત છે, કે નીચી, ઢીણી, દૂજળા અને માંદલી છે ? માતા કરતાં પુત્રી, અને પિતા કરતાં પુત્ર, નીચાં અને દૂજળાં હોય, તો તે હકીકત ભવિષ્ય માટે કેટલી ચિંતાજનક કહેવાય ?

જ્યારથી શહેરી જીવન, અને હાલપગ ચલાવવામાં નાના એ એ હાથલ થયા છે, સારથી શહેરી શ્રીઓની તંકુરરતી કંમજખતીની

સીડીએ પાથરીએ પાથરીએ ઊતરતી જ આવે છે. બધાં જ ફરિયાદ કયો કરે છે, પણ કોઈને ઉપાય સૂઝતો નથી. પરિણામે માળામાં પૂરો-ચેલાં પંખો જેવાં આપણાં બહેનો હળવે હળવે નજાળાં પકતાં જાય છે, અને આપણે તે વીક્ષે મોઢે જોયાં કરીએ છીએ શહેરી જીવન અજસારી શકીએ એમ નથી; શરીરને કસતી જૂની ટેવો હવે પાડી શકીએ એમ નથી, અને નવી રમતો કે શરીર કસવાના શહેરી પ્રયોગો આપણી ગરીબીને લીધે આપણે ઉપયોગમાં લઈ શકતા નથી. તો પછી શ્રીશરીરના વિકાસ માટે આપણે કયાં રાખવી ?

શ્રીજનતા વિશે વિચારો કરતાં કરતાં, અને તેના વિકાસ અને વૃદ્ધિના આચારો અમલમાં મૂકતાં મૂકતાં એંસી વરસ તો અવસ્ય થયા, છતાં આ કોયડો તો ઉઠેલ્યા વગરનો જ હજી પડ્યો છે.

આ સંબંધે પણ એમ તો અવસ્ય કહેવું જોઈએ કે ‘શ્રીભોધ’ તેના જીવન દરમિયાન અવારનવાર ખૂબ જીડાપોહ કયો છે અને વખતોવખત ધટતાં લખાણો શખ્યાં જ કયાં છે. એટલે ‘શ્રીભોધ’ વિશે તો કાંઈ જ અસંતોષ જણાવાય કે કર્તવ્યમૂઢતાનો આરોપ સરખો પણ મૂકી શકાય તેવું નથી જ. ‘શ્રીભોધ’ સકય હોય તે બધી રીતે પોતાનો ઉપદેશ આપ્યા કયો છે, અને માર્ગદર્શન કરાવ્યા કયું છે; એટલે ‘શ્રીભોધ’ને સંપૂર્ણ માન ધરે છે. આ પ્રસંગે આ ઉલ્લેખ કરવાનું કારણ એટલું જ છે કે રખેને આપણે માની બેસીએ કે ખૂબખૂબ થયેલી પ્રવૃત્તિ ઠીક સંતોષકારક પરિણામ લાવી શકી છે. આટઆટલી પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં પણ પરિણામના સંતોષ માટે તો આપણે હજી ઘણું ઘણું કરવાનું છે, એ વસ્તુસ્થિતિ પર વાંચકોનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર હોવાથી, આપણી હીનદશાનું દર્શન કરાવવાની ફરજ બજાવી છે.

ત્રીજી બાળત આપણે ઉચ્ચ કેળવણી લઇએ, આ કેળવણી માત્ર શહેરી લોકોમાં જ પ્રચાર પામે છે. ગામડાંઓમાં રહેનારા પોતા-પોતાના હમેશના કામમાં એટલા રોકાયેલાં રહે છે કે તેમને જાંચી કેળવણી માટે સમય રહેતો એ નથી. હા, ગામડાંમાં પણ ને ઠાઠ ખાસ લાયકાતવાળું હોય અને બીજી જાતની જેને સગવડ હોય તે જાંચીકેળવણી મેળવે છે—અને હાલહાલમાં શહેરના લોકોની પ્રગતિનો પરિચય ગામડાંમાં થવા લાગ્યો તેમતેમ ગામડાંના લોકો પણ ગામડાંના મધ્યલઘોગને બદલે જાંચી કેળવણીથી ને સંપત્તિ અને પ્રતિષ્ઠા મળે છે તે સેવા ખૂબ ખૂબ લક્ષ્યાય છે—પરંતુ જાંચી કેળવણી પામ્યા પછી તેને ગામડાંમાં જવાનું કે રહેવાનું મન થતું નથી એટલે એ ગામવાસી પણ શહેરવાસી જ થઈ જાય છે.

જાંચી કેળવણીનો પ્રચાર પુરુષોમાં સારો વધ્યો છે, અને સ્ત્રીઓમાં પણ એકાદ હાથ-કાથી તો તે તરફની ગતિ ઠીક વેગવાળી જતી છે. પરંતુ હાલ ને જાંચી કેળવણી તરીકે સ્વીકાર પામી રહી છે એ કેળવણીનાં પરિણામ વિષે કાંઈ કાંઈ અસંતોષ પ્રગટ થવા લાગ્યો છે. શ્રીમાન સરકાર ને ધોરણ દાખલ કર્યું છે તે માટે સર્વને મોહ હોય જ—આર્થિક અને સામાજિક હાલો થવાના કારણે તે ધોરણમાં ખૂબ આરથા પેઠી, અને શ્રદ્ધાનું તો બળ જ એવું છે કે ને જેમાં શ્રદ્ધા રાખે તે તેમજ થઈ જાય. પરિણામે સરકારી કેળવણીના પહેલા ક્ષણવાળી મહાવ્યક્તિઓ ‘આ જ ખરું છે, અને બીજું કાંઈ હોય જ નહિ,’ એ વિશ્વાસમાં મુદ્દ રહી.

સરકારી નોકરી માટે સરકારી ધોરણ પ્રમાણે જ લાયકાત મેળવવી જોઈએ—અને નોકરીનો મોહ અને નોકરીમાં મળતી સગવડો એવાં તો આકર્ષક હતાં કે તે લાયકાતમાં ઉત્તમતા મેળવવા સર્વેવ હોમવાની તત્પરતા

સર્વવ્યાપી થઈ. પુરુષો ને મેળવે છે તે જ સ્ત્રીઓએ પણ મેળવવું જ એવો આગ્રહ સ્ત્રીઓમાં પણ વ્યાપે, એ તો તદ્દન સ્વાભાવિક જ પરિણામ હતું.

પરંતુ એટલા પ્રમાણમાં પુરુષો સરકારી નોકરીમાં જોડાતા હતા, તેટલા પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ જોડાવા તૈયાર હોતી નથી. તેથી સ્ત્રીઓ માટે જાંચી કેળવણીનો કાંઈક ‘વધારે સ્વાભાવિક ક્રમ રાખ્યો હોય તો કેળવણી અવશ્ય વધારે સારાં પરિણામ ધાવનારી થાય,’ એ વિચાર ઠાઠ ઠાઠ વ્યક્તિને આવ્યો હતો. પરંતુ સરકારી ધોરણની કેળવણીના મોહનું વાતાવરણ એવું અભેદ હતું કે તે વિચારને સાંભળવા એટલી કુરસદ પણ ઠાઈને નહોતી. સરકારી ધોરણમાં અંગ્રેજીદ્વારા જ બધું શિક્ષણ આપવાનો આગ્રહ હતો—આગ્રહ હતો એમ નહિ, હાઇસ્કૂલના ચોથા ધોરણથી ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, અરે! સંસ્કૃત પણ અંગ્રેજી દ્વારા જ શિખવાતું—બીજી રીતે શિખવાય જ નહિ એવો કડક નિયમ હતો. હમણાં હમણાં તે વિચારનું મહત્ત્વપૂર્ણ ધટનું જાય છે, અને હવે તો સરકારી ધોરણમાં પણ વિકલ્પ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે.

સન્મતિનો ઉદય તો થયો. પણ હજી કુરામહત્ત્વ ધુમ્મસ એવું તો ગાઢ છે કે હજી લોકોને—વિચારવત લોકોને—આ અનર્થ દૂર કરવાનો આગ્રહ રહેતો નથી.

બીજો તેવો જ કુરામહત્ત્વ અંગ્રેજીમાં અત્યંત સંસ્કારી અને સર્વતઃ શુદ્ધ સંભાવણ તથા શ્રેષ્ઠ વિષે છે. આપણા જાંચી કેળવણી પામેલાં લોકોમાંથી એટલા લોકોને ઇંગ્લંડમાં જઈ વાસ કરવાનો સંભવ છે? ને તેવા સંભવ એક ટકા એટલો પણ ન હોય, તો પછી અંગ્રેજીનાં એટલા બધા જ્ઞાનના આગ્રહની જરૂર શી? સારાં અંગ્રેજી પુસ્તકો, વાંચી શકે, અને જરૂર પ્રમાણે સમજી સમજાવી શકે તેવાં સાધન

રણ સામાન્ય જ્ઞાનથી જ સંતોષ માનવામાં આવે, તો કેટલો સમય અને કેટલી શક્તિ બચી જાય એનો ખ્યાલ કરવાની બહુ જરૂર છે.

આ બે આમહો પુરુષોનાં જીવનને તો કથળાવી રહ્યા છે, પણ શ્રીઓનાં જીવનને તો પાયમાલ કરી રહ્યા છે.

જેથી કેળવણી તો અવશ્ય જોટલી વધારે વ્યાપક થાય તેટલું દેશને માટે લાભકારક જ છે. પણ જે જેથી કેળવણી શરીર અને મગજને, કમળેર કરે છે, અને હૃદય અને મન જેવી કાંઈ વસ્તુ માણસમાં હશે કે કેમ એ વિષે જે મૌન સેવી રહે છે, એ જેથી કેળવણી પુરુષોને નજીક લેવી હોય તો બંને લે, પણ શ્રીઓ પણ તે મોહમાં ફસાય છે એ પહેલાં ન સમજાવું તો કાંઈ નહિ પણ ‘શ્રીભોધ’ના એંસી વરસના જીવન પછી પણ શ્રીઓ સમજે તો કેવું સારું !

સર વિદુષ્ઠદાસ દાકરશાને પોતાનું ધન શ્રીજીવનની ઉન્નતિ માટે ખરચવાનો વિચાર થયો, ત્યારે તેમણે જગતભરની સ્ત્રીસંસ્થાઓ વિશે માહિતી મેળવી અને સ્ત્રીઓને સાચી પ્રતિની ઉચ્ચ કેળવણી આપવા માટે પ્રયત્ન કરવા નિર્ણય કર્યો.

તેમણે પહેલું તો એ જ જોયું કે બધું જ્ઞાન અંગ્રેજ દ્વારા જ આપવાની મૂર્ખાઈ કેટલી હાસ્યજનક છે ! ભૂગોળ શીખવી હોય, તો પહેલાં અંગ્રેજી શીખો—પછી ભૂગોળની વાત કરાય. હિન્દની ભૂગોળ શીખવી હોય તો ‘ગંગા’ નામ નહિ, પણ ‘ગેન્જસ’ એ નામ યાદ કરો ! વિષયભાવમાં પહેલું આ જ વિચિત્ર ધોરણ. વિષય પછી. પહેલાં તો અંગ્રેજી ખૂબ સારું કરો—અગર અંગ્રેજી સારું ન હોય, તો બીજા વિષયો શીખવાનો અધિકાર જ નહિ ! આ મૂર્ખતા તો દૂર થવી જ જોઈએ, એમ એમને લાગ્યું.

વળી, મુખ્ય યુનિવર્સિટીમાં જે જે વિષયો શિખવાતા હતા—હજી શિખવાય છે તે માનવ-

જીવનના સમગ્ર વિકાસ માટે નહિ, પણ એકલા મગજને જ કેળવવા યોગ્ય છે. અમુક અમુક વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વો બધા મણુનારે મણુવાં જ જોઈએ—તે વિના મગજ ધારેલો વિકાસ સાધી શકે નહિ—સર્વતોમુખી શુદ્ધિ ખીણે નહિ—આવા આવા સિદ્ધાન્તોના સ્વીકારમાં, માનવ એકલા મગજનો બનેલો નથી, શુદ્ધિ માટે સર્વદેશીય વિકાસને આગ્રહ કેટલીક વ્યક્તિને ખૂબ હાનિકારક નીવડે છે, પોતાનાં શરીર, પોતાની આસપાસની પરિસ્થિતિ અને કેળવણીમાં બધાં અંગોના વિકાસ વગેરે પર મનુષ્યે ધ્યાન આપવું જ જોઈએ—આ બધું જોવાનું કાં તો સૂઝવું નહિ, કાં તો ‘એ બધું શીખવીએ તો બીજા વિષયોનું શું થાય’ એવી કાંઈક મૂંઝવણે મુશ્કેલીમાં નાખ્યા; કારણ ગમે તે હોય, પણ પરિણામ તો એ જ આવ્યું કે અમુક શક્તિના વિકાસ વિષે સમગ્ર અને આખા શરીરવિકાસ માટે હિપેશાઃ આવા અસંતોષકારક ક્રમ માટે રાશઆતમાં તો કોઈને કાંઈ વિચાર સરખો નહિ આવ્યો હોય. મૌટિક પાસ થનારને માસિક ત્રણસો શરૂઆતમાં મળે અને નિયમિત વધારા, પેનશન વગેરે લાભો તો ખરા જ—આવાં પ્રલોભન હોય, ત્યાં બીજા વિચાર શાના આવે ! હવે બ્યારે બી. એ. એમ. એ. ને પણ સરકારમાં કે અન્યત્ર સ્થાન મળવાની મુશ્કેલી પડે છે ત્યારે કાંઈક જ્ઞાન આવવા લાગ્યું છે કે આપણે કાંઈ ભૂલ્યા તો નથી !

સર વિદુષ્ઠદાસને શિખવાતા વિષયો વિષે અવશ્ય વિચારો આવ્યા હશે, અને માનવ-જીવનમાં આવશ્યક અને ઉપયોગી કહેવાય તેવા વિષયો ઉચ્ચ કેળવણીમાં હોવા જોઈએ એવા નિર્ણય પર આવ્યા હશે. અને તેથી જ તેમણે જુદી જ જગતની યુનિવર્સિટી સ્થાપવાં વિચાર કર્યો. સંજોગવશાત્ પ્રો. કેર્વેએ પુનામાં તેવો પ્રયોગ કર્યો હતો, અને તેથી સર

વિદુલદાસે પોતે ખરચવા ધારેલું ધન શ્રી. ઠવે મહાશય આગળ ધણું. તે શુભયોગથી નવી યુનિવર્સિટી તો સ્થપાઈ; પણ કમઆગે પરિણામ નોઈએ તેવું આવી શક્યું નથી. અઘ્યાસક્રમ ખુબ જ યોગ્ય છે, યોજના સુંદર છે, માનવજીવન માટે ઉપયોગી વિષયો સરસ પદ્ધતિથી શીખવવાનું ધોરણ છે, પરદેશી ભાષા દ્વારા જે જોજ પડે છે તે છે જ નહિ, છતાં એ યુનિવર્સિટી કાંઈ ખાસ આકર્ષણ કરી શકી નહિ. નામ તો 'ઈડિયન' વિશેષણથી શોભાવ્યું છે. પણ તેના જન્મસ્થાન પુનામાં પણ તે જાણીતી કે માનીતી થઈ શકી નથી.

હજી સમય ગયો નથી. સ્ત્રીજનતા જો ધ્યાનમાં લે, તો તે યુનિવર્સિટીના શુભ આશયો વિકસાવે અને અદ્યાર વર્ષની ઉમ્મરે તો એક યુવતી સર્વસામાન્ય માનથી સંપન્ન થઈ જાય તેવી તે યુનિવર્સિટીમાં સગવડ છે. હા, સ્ત્રીઓ માટે ખાસ વિષયો તો નથીજ. સ્ત્રીઓ માટે ખાસ ઉપયોગી થાય તેવી સંસ્થાની જરૂર તો હજી છે જ. પરંતુ મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાંના નકામા વિષયોનો, નકામી રીતે જોજો વેંદારી મગજને બિનજરૂરી ત્રાસ આપવા કરતાં, હાકરશી યુનિવર્સિટીમાં શિક્ષણ લેવા જાય, તો યુવતીઓ ખૂબ સમય અને શક્તિનો સફળયોગ કરી શકશે.

પણ એક મુશ્કેલી એવી છે કે તેને દૂર કરવા ખૂબ ખૂબ પ્રયત્નની જરૂર છે. સ્ત્રીઓ હમણાં હમણાં પુરોનોની કેમ જાણે રૂપધો કરતી હોય, હરીફાઈ કરવા ઇચ્છતી હોય અને પુરુષની સાથે લડી લેવા ઇચ્છતી હોય એવું વાતાવરણ કાંઈક કાંઈક ફેલાતું જાય છે.

કબૂલ કરવું જ નોઈએ કે સ્ત્રીઓને આજ સુધી એટલી બધી ઊતરતી દશામાં પૂરી રાખવામાં આવી છે કે તેના પ્રત્યાઘાત તરીકે કેટલીકને બંડ ઉઠાવવાનું અનિવાર્ય જ લાગે.

સ્ત્રીઓ મનુષ્યો છે, અને પુરુષોએ તેમને સેમાનભાવથી સત્કારવી જોઈએ. ભાઈ બહેનના

બેદ ટાળવા જોઈએ. 'સ્ત્રી તે સમજે શું' એ વિચાર ટાળી, સ્ત્રી પણ પુરુષ જેટલી જ 'મનુષ્ય' છે એ વિચાર સર્વવ્યાપી કરવો જોઈએ. સ્ત્રીઓ બિચારી શરીરે કાંઈક નખળી માની લેવાઈ, સ્ત્રીઓને અજળા એ નામથી ઝોળખવામાં આવી, સ્ત્રીઓ પોતે પરવશ અને આધાર વગર ન રહી શકે એવી છે એવો ખ્યાલ સ્ત્રીઓને સેંકડો વર્ષથી આપવામાં આવ્યો, અને સર્વ રીતે સ્ત્રીઓને કચડવામાં, તાણે રાખવામાં, હલકી ગણવામાં, ઊતરતી સમજવામાં 'ધર્મ' પણ ગંણવામાં આવ્યો. આ અનર્થો કાંઈ ઓછા શરમાવનારા નથી. આના પ્રત્યાઘાત તરીકે સ્ત્રીઓ બંડ ઉઠાવે એ તદ્દન સ્વાભાવિક જ છે.

પણ બંડ ઉઠાવી જવાનું કયાં? શું સ્ત્રીને પુરુષ વગર, કે પુરુષને સ્ત્રી વગર ચાલવાનું છે? ત્રિચારાજ, ટેનીસનની પ્રિન્સેસ, અને એવાં એના ધણાં છાંઓ ઉઠાવાયા છે. પણ પરિણામ તો હમેશાં એ જ આવ્યું છે કે પુરુષને સ્ત્રી વિના, કે સ્ત્રીને પુરુષ વિના, ચાલવાનું જ નથી.

જો આં સોમાં નવાણું ટકામાં સાચું છે, તો પછી આપણી બહેની બહેનો એકલા બંડનો જ વિચાર કેમ કર્યા કરતી હશે એ પ્રશ્ન પૂછવાનું મન થાય છે.

અન્યાય સામે અવરચ બંડ ઉઠાવવું. પણ એ બંડ એવું ધર્મ જાય કે ધાધી કરતાં બિંધું પરિણામ આવે, તો તો અવરચ વિચાર કરવો ધટે.

સ્ત્રીને પુરુષ જેટલી બધી જ સગવડ અને છૂટ હોવાં જ જોઈએ એ સત્ય 'સ્ત્રીકારાવવા' માટે સતત પ્રયત્ન થયાં જ કરવા જોઈએ. પરંતુ સ્ત્રીને કુદરતે જે જે ધર્મો સોંપ્યા છે, તે ધર્મો પાળતાં, તે પુરુષ જેટલી સ્વતંત્રતા કદી જ ભોગવી શકશે? કુદરત જ અન્યથા પ્રેરણા કરશે. તુર્તનાં જન્મેલાં બાળકને, તે ઝોછામાં ઝોછું નવં માસનું થાય ત્યાં સુધી, માતા

તજ શકશે ? પિતા તે બાળકના ઉછેરમાં સીધી મદદ દેતલી કરી શકશે ? ને આવું છે તો, તે બાળકની સારવાર, માવજત, ઉછેર વગેરે માટે માતાને માર્ગદર્શન આવશ્યક નથી ? આગલા વખતમાં તો તે લાભ મળતા હોય કે ન મળતા હોય, એ દલીલ અત્યારે નિરર્થક છે. આપું સંસારજીવન જ ફરી ગયું છે, તેથી ભૂતકાળનો વિચાર નકામો છે. પણ સત્તર-અઠાર વર્ષની યુવતીને માતૃત્વની ગંભીર જવાબદારી આવી પડવાની હોય તે પહેલાં કાંઈ પૂર્વતૈયારી જરૂરની છે કે નહિ ?

યુવતી અવિવાહિત હોય ત્યાં સુધી ખુશીથી પુરુષોની હરીશર્ષમાં ખૂબ દોડ્યાં કરે. પરંતુ વિવાહિતા સ્ત્રી પુરુષોના જેટલી સ્વતંત્રતા—જગતમાંની બધી સ્પર્ધામય સ્થિતિઓમાં હોવી નોંધતી સ્વતંત્રતા—કેમ જ ભોગવી શકે એ વિચારવા જેવું છે.

અને જો આટલો પણ તકાવત સ્વીકારવામાં આવે, તો સ્ત્રીઓની હૃદય ફળવણીમાં કાંઈક પણ વિશેષતા હોવાની જરૂર જ છે, એમ વગરશંકાએ સ્વીકારવું પડશે.

હૃદય ફળવણીના લાભ સ્ત્રીઓ હજી ધણે થોડા જ સે છે એ તો દેખીતું છે. છોકરા જેટલા બણે છે તેટલી છોકરીઓ શા માટે ન બણતી હોવી જોઈએ ? અત્યારે તેટલી નથી, કારણ આપણી હૃદય ફળવણી સ્ત્રીઓ માટે—તો નકામી જ છે. સ્ત્રીઓને જિંયામાં જિંચી ફળવણી મળતી જ નોંધએ; પણ પુરુષોથી કાંઈક થોડા સમયમાં તે વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. અને જો માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણનો આગ્રહ રાખવામાં આવે, અંગ્રેજીનો નકામો મોઢ જોડો કરવામાં આવે, અને સ્ત્રીજીવન પર ખ્યાન રાખી શાળામહાશાળાનાં સમય અને સ્થળ ફરાવવામાં આવે, તો પુરુષો જે જ્ઞાન પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમર સુધીમાં મેળવે, તે જ્ઞાન સ્ત્રીઓ વીસ નહિ તો જાણીશ વર્ષની ઉંમરમાં તો અવસ્ય સાધી શકે.

હૃદય ફળવણી વિષે પુરુષો સાથેની સ્પર્ધાના અને ખોટી સ્વતંત્રતાના ખોટા મદો દૂર કરવામાં આવે તો સ્ત્રીઓની ફળવણી તો આપણે અવસ્ય સુંદરમાં સુંદર અને ખૂબ ઉપયોગી બનાવી શકીએ.

‘શ્રીભોધ’ સ્ત્રીઓનાં જીવન વિશે, અને સ્ત્રીઓનાં વાંચન વગેરેની આટઆટલાં વર્ષો થયાં જ એકધારી પ્રવૃત્તિ આજી રાખી છે તે માટે તેના કાર્યકર્તાઓને હજારો વાર અભિનંદન આપી, આપણે એટલું ઇચ્છીએ કે, ‘શ્રીભોધ’ બીજો હજારો અંક કાઢવા બાગ્ય-શાળી ધાય. ત્યારે સમસ્ત હિન્દની, અને ખાસ ગુજરાતની સ્ત્રીજનતામાં એટલો બધો સારો ફેર થઈ ગયો હોય કે હાલના જીવન કરતાં તે વખતનું જીવન સર્વ રીતે સુખી, સંતોષી અને આદર્શરૂપ બન્યું હોય.

આપણા જ હાથની વાત

સુંદર, સુખડ અને આકર્ષક દેખાવું કે જંદા અને ગમાર દેખાવું તે આપણા જ હાથની વાત છે. સ્ત્રીઓનું સાચું સૌંદર્ય શામાં સમાયેલું છે ?—તેમના સુંદર અને સુશોભિત રેશમલાપમાં. “વીનર” શેરુ પાવડર વાળના મૂળમાં ઊતરી, વાળમાંથી ખેલ, ખોડા, ચિકાચ વગેરે દૂર કરી, વાળ ખરતા અટકાવી, વાળને લાંબા, કાંઝા, વાંકડિયા, સુંવાળા રેશમ જેવા કુમારદાર બનાવે છે. તેની સુમધુર સુવાસ મનને પ્રફુલિત રાખે છે. દરેક ડેકાણે વેચાય છે. સોલ ડિસ્ટ્રીબ્યુટર:

ત્રિવેદી એન્ડ શાહ, ૩૨, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં.-૨. અમદાવાદના સોલ એજન્ટ્સ: નટવરલાલ રકવેર કં. (૧) સીવીલ હોસ્પિ-યાર્સ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ભગિનીસમાજનો પરિચય

[શ્રી જયશ્રી રાયજી]

આજથી ૨૫ વર્ષ પહેલાં સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો તેમજ એકંદર સમાજસેવાના પ્રશ્નોમાં રસ લઈ કામ કરનાર સ્ત્રીસંસ્થાઓ આંગળીને વેઢે ગણી શકાય તેટલી હતી. સ્ત્રીમંડળ સ્થાપના હતાં પણ તે કોમી ધોરણે અને તેની કાર્યમર્યાદા પણ સંકુચિત હતાં.

ન્યાતમતના તેમજ ધર્મનાં બંધનો તે વખતે વધારે ગજબૂત હતાં. આને લીધે આર્ય-સમાજ અથવા ખીજા ધર્મની આવના ધરાવતાં બહેનો જો બોધવાની શકિત ધરાવતાં હોય તો તેમને માટે સ્થાન ન હતાં. આ ન્યાતમતનો ને ધર્મનો બાધ ન નડે ને દરેક કોમને માટે એકત્ર મળી કામ કરવાની અનુકૂળતા મળે એ જાતની સંસ્થાની આવશ્યકતા ખૂબ જણાઈ. આ કારણથી મુંબઈમાં ભગિનીસમાજની સ્થાપના તા. ૧૯મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૬ ને દિને સ્વ. ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલેજીની પ્રથમ પુણ્યતિથિએ ધર્મ. શ્રી. ગોખલેજીએ હિંદના સેવક તરીકે પોતાનું જીવન દેશને અર્પણ કર્યું હતું, તેમજ પોતાના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ભારતસેવક સમાજની સ્થાપના કરી હતી. આવા એક મહાન પુરુષની યાદગીરીમાં તેમના રમારક તરીકે ભગિની-સમાજની સ્થાપના ધર્મ એ તેનું સદ્બાજી છે. ગોખલેજીએ એકનિષ્ઠાથી સત્યને માર્ગે લોકસેવા કરી, તેમના આદર્શને અનુરૂપ ભગિનીસમાજ પણ યથાશક્તિ લોકસેવા કરવા પ્રયત્ન કરે છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ પણ આ સંસ્થાનું તેમના ચુરના રમારક તરીકે સ્થાપક તેને પોતાના આશીર્વાદ, આધ્યા હતા, ને તેના કાર્યમાં બાગ શેતા હતા. તેના ખીજા વાર્ષિક સંમેલન પ્રસંગે ગાંધીજીએ પ્રમુખસ્થાનેથી ઉપદેશ આપ્યો હતો કે ભગિનીસમાજ પોતાનું કામ લોક-સેવાની દૃષ્ટિ રાખી આડંબર કર્યા વિના કરે ને પોતાના કાર્યમાં કૃત્રિમતા ન પેસે એની કાળજી રાખે. આ તેમના ઉપદેશને અનુસરી સમાજના તે વખતના કાર્યકર્તાઓ શ્રી. જાઈજીભાઈ જહાંગીર પિટીટ તેમજ શ્રી. સુરજબહેન મણિલાલ તથા સૌ. શારદાબહેન મહેતા વગેરેએ મળી ભગિનીસમાજ દ્વારા લોકસેવા ઉપાડી.

ગાંધીજીએ ૧૯૧૭ ની સાલમાં આફ્રિકામાં ફીજીજેટમાં હિન્દી સ્ત્રીઓ ઉપર ચુસ્તતા સિતમો પ્રત્યે ભગિનીસમાજની બહેનોનું ધ્યાન એચ્યું. ભગિનીસમાજે ચળવળ ઉપાડીને સમાજના પ્રમુખ પૂજ્ય જાઈજી પિટીટની આગેવાની હેઠળ સ્ત્રીઓનું ડેપુટેશન નામદાર વાઈસરોયને મળ્યું અને તે રીતે સ્ત્રીઓના શિયળના ગંભીર પ્રશ્નો ઉઠાસ આપ્યો.

સને ૧૯૧૮માં ભગિનીસમાજના પ્રયત્નથી ચુસ્તતાકાઠિયાવાડમાં ૧૩૦ નેટલાં ગાગોમાં સ્ત્રીવાંચનશુદ્ધો વગેરે ઉપાડવામાં આવ્યાં હતાં. તેમનો લાભ હજારેક બહેનો શેતી હતી. આ રીતે સ્ત્રીઓમાં જાગૃતિ લાવવામાં આ સંસ્થા મદદરૂપ બની હતી. ભગિની-સમાજ તરફથી જુદાજુદા વિષય ઉપર પત્રિકા પ્રસિદ્ધ થતી. આ પત્રિકાઓ મહાત્મા ગાંધીજી, ઠાકા કાલેલકર, શારદાબહેન મહેતા વગેરે પાસે ધર્મ, નીતિ, કેળવણીના પાયા, સ્ત્રીઓનાં વાચન વગેરે ઉપયોગી વિષયો ઉપર લખાઈ હતી.

ભગિનીસમાજના પ્રયત્નથી મુંબઈમાં સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિ તરીકે મિસીસ હીરાબાઈ ટાટા તથા મિસ મીઠાં ટાટાને સ્ત્રીઓનાં મતાધિકારના હક્કની લડત માટે શ. ૧૦૦૦નો

શ્રી બેંગો કરી વિદ્યાપત મોઢવાં હતાં. આ ઉપરાંત જ્યારે જ્યારે લોકો ઉપર કુદરતની આપત્તિ પડી હતી, ત્યારે સમાજ સંઘટનિવારણ શ્રી બેંગો કરી તેમજ કુષ્કાળપીડિત અને ધરતીકંપપીડિત લોકોને અન્નવસ્ત્ર તેમજ ખીજ મદદ પૂરી પાડીસક્રિય મદદ કરી હતી.

ભગિનીસમાજ દર વર્ષે ગોખલે જયંતી તેમજ ગાંધી જયંતી બિજવી આ બન્ને મહાન પુરુષોના જીવનમાંથી ગ્રેરણા લઇ કામ કરે છે. ગાંધીજીના સુવર્ણ મહોત્સવ પ્રસંગે રૂ. ૨૪,૦૦૦નું ફંડ એચું કરી પર્સ આપી હતી. તેમજ ૧૯૨૩માં રૂ. ૬૦,૦૦૦ની ખાદીની દ્વંડીનું વેચાણ કર્યું હતું, અને હજી દર વર્ષે ખાદી વેચવામાં મદદ કરે છે.

હરિજનસેવાનું કામ આ સંસ્થા સેવામંદિર દ્વારા કરે છે. મ્યુનિસિપાલિટીમાં ઝાકુ કંઠનાર બંગી તેમજ મહાર ભોડામાં આ કામ છે.

જમોરનાં હરિજન બાળકોને નવાડી સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવી અક્ષરજ્ઞાન તેમજ રમત-ગમત ને સંગીત શિખવાય છે ને કોઈક વખત દૂધ આપવામાં આવે છે. બહેનોને પણ અક્ષરજ્ઞાન તેમજ શીવણ શીખવવા સ્ત્રીશિક્ષકો રોક્યાં છે. રાત્રે કામેથી પરવારી પુરુષો રાત્રીશાળામાં અવધાસ કરે છે. તેમને માટે કલ્પ છે, જ્યાં તેઓ જુદીજુદી રમત રમીને આનંદ મેળવે છે. દારૂબંધીનું કામ આ સંસ્થાએ વર્ષોથી ઉપાડ્યું છે. પુરુષો વ્યસનમાંથી છૂટે, અને તેમને સારી ટેવ પડે તો આનંદ મળે તે માટે આ આ કલ્પની શરૂઆત સેવામંદિરમાં કરી હતી.

શ્રી. ત્રિભુવનદાસ માળવીના સ્મારક ફંડની રૂ. ૧૦,૦૦૦ની રકમમાંથી ભગિનીસમાજ તરફથી ડી. એન. માળવી બાળમંદિર ચલાવવામાં આવે છે. સમાજનાં સભાસદ બહેનો પોતાનાં બાળકોને આ બાળમંદિરમાં થોડી શી આપી મોકલે છે. શી ન ભરી શકે તેવાં બાળકોને માથી આપી દાખલ કરવામાં આવે છે.

મુંબઈ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ભગિનીસમાજસેવામંદિર તેમજ ડી. એન. માળવી બાળમંદિરને વાર્ષિક ગ્રાંટ મળે છે.

સમાજનાં બહેનો માટે વિવિધ શિક્ષણવર્ગો ચલાવવામાં આવે છે—હિન્દી, અંગ્રેજી ટાઇપરાઇટીંગ, ધરગચ્છ માવજત, માતૃશિક્ષણ અને અકરમાત વખતે તાકાલિક ઉપાય કરવા વિષયને લગતું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તથા સીવણ અને ભરત વગેરે ધરગચ્છ સ્ત્રીઓ કરાવી બહેનોને આર્થિક મદદ કરવામાં સાધનભૂત થાય છે. વેતરવાનું શીખવવામાં પદ્ધતિસર વર્ગો ચાલે છે; જેમાં ઉત્તીર્ણ થનાર બહેનોને વી. નં. ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ તરફથી પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે.

બહેનોમાં વાચનનો શોખ થાય ને તેમને ધરબેઠાં વાંચવાનાં પુસ્તક મળે એ હેતુથી ભગિનીસમાજ તરફથી જુદીજુદી ચાલોમાં ફરતાં પુસ્તકાલયની પેટીઓ ફેરવવામાં આવે છે. વળી ચાલુ બનાવોની માહિતી આપવા માટે સમાજ એક પખવાડિક પત્રિકા ચલાવે છે. આ પત્રિકાનાં હાલ તંત્રી શ્રી. હંસાબહેન મહેતા અને શ્રી. બચુબહેન લોટવાળા છે. બિનસભાસદને માત્ર રૂ. ૧૫ ના લવાજમથી આ પત્રિકા મોકલી આપવામાં આવે છે. સભાસદ ઉપરાંત ગ્રાહકોની સંખ્યા પણ સારી છે.

મુંબઈ જેવા શહેરમાં શિક્ષિકા, નર્સ વગેરેના ધંધામાં કામ કરનાર બહેનોની સંખ્યા ઠીક હોય છે. કેટલાંક બહારગામનાં આવનાર બહેનો મુંબઈમાં એકલાં રહેવાનું પસંદ કરતાં નથી. આવાં બહેનો માટે એક ભગિનીજૂઠું ચલાવવામાં આવે છે. ખાવાપીવા તથા રહેવાનો માસિક ખર્ચ રૂ. ૩૦) લેવામાં આવે છે.

આ ઉપરાંત બગિનીસમાજ તરફથી સંતતિનિયમન વિષે માહિતી આપતું દવાખાનું ચલાવવામાં આવે છે. અહીં સલાહ આપવા બાણીતાં લેડી ડોક્ટરો આવે છે. શારીરિક અને આર્થિક કારણોસર જે પરિણીત બહેનોને જરૂર હોય તેમને સંતતિનિયમનના વિષયની માહિતી તેમજ સાધન પૂરાં પાડવા માટે આ દવાખાનું બોલવામાં આવ્યું છે.

વળી બહેનોને મુંબઈ જેવાં શહેરમાં સાંજના કંઈકે રમતગમતદ્વારા કસરત અને આનંદ મળે એ માટે સગવડ બહુ જ થોડી છે. આ માટે બગિનીસમાજે બહેનો માટે એક ક્લબ ખોલી છે, જ્યાં બહેનો બેડમિન્ટન, પીંખેંગો તેમજ બીજી ધરમાં રમવાની રમતો રમે છે. અવારનવાર ગરબા સંમેલન પણ યોજવામાં આવે છે. આ રીતે બહેનોના માનસિક વિકાસ બેગાં તેમના શારીરિક વિકાસ માટે પણ બગિનીસમાજ કાળજી રાખે છે, અને તેને માટે વ્યવસ્થા કરે છે—શહેરનાં બહેનોને વર્ષમાં આવુખાત્રુના રથજો, જેવાં કે જુહુ, મલાડ, ઉરજીખેટ, નાવાખેટ વગેરે ઠેકાણે ઉમળી (પિકનીક) માટે લઇ જવામાં આવે છે.

બગિનીસમાજ આ રીતે મુંબઈની સ્ત્રીઓની શારીરિક તેમજ માનસિક ઉન્નતિ થાય તે માટે આજે ૨૫ વર્ષથી પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. સમાજની જુદીજુદી પ્રવૃત્તિમાં સેવા બાવી બહેનો પોતાના વખતનો ભોગ આપી શીખવવા આવે છે. બગિનીસમાજના સહ-ભાગ્યે આવાં સેવાભાવથી કામ આપનાર બહેનોની સંખ્યા સારી છે.

સમાજે ઉપાડયાં છે તેવાં કાપોં આરંભવાં, વિસ્તારવાં, નિભાવવાં અને સંગીન બનાવવાં કાંઈ સહેલ નથી. તે માટે જેમ સેવા આપનાર બહેન બંધુઓની જરૂર છે તેમ તેઓનાં પ્રયાસને ફતેહમંદ ઉતારવા નાણાંની પણ તેટલી જ જરૂર છે. આ વખે બગિની-સમાજનો રજતમહોત્સવ બિજવવાનું નક્કી કર્યું છે. ને આ પ્રસંગે જનતાને યથાશક્તિ મદદ કરવા બગિનીસમાજ વિનંતિ કરે છે.

સ્ત્રીઓની મુશ્કેલી

છઠ્ઠાંમાં જનતી પોલીટીવ રીલીફ ફેમીલીઝ સહેજ પણ તકલીફ વગર બંધ માસિક તરત જ પાછું લાવે છે. ખાસ જરૂરની વખતે લાખો સ્ત્રીઓ જગતભરમાં વાપરે છે. માસિકની ફરિયાદોને અંત લાવવા ઝડપી, અચૂક, સહીસલામત, ઉમ તરત્તો હોવાથી સગર્ભાએ લેવી નહિ. રેટ્રોગ્રા ટેબ્લેટની આટલીના ૩. દશ. સાધારણ પીલ્સના ૩. પાંચ (પરદેશ શીલીંગ વીશ અને દસ) મરજી મુજબ સંતતિનિયમન માટે બ્રિટીશ દવા એવોઈડે આજે બાણીતી છે. બા. ના ૩. બે.

પોલીટીવ રીલીફ કંપની

પાડાપોળ સામે માંધીરોડ, અમદાવાદ.

સ્ત્રીની તંદુરસ્તી

જાળની રાખવા અને વારંવાર એક પછી એક આવતી સુવાવડની જંજાળમાંથી મુક્ત થવા આજે પ્રખ્યાત અર્કુળ (અર્કુલ) દવા ઘેરઘેર બાણીતી છે. તે કુદરતી રીતે જ કાયમના માટે ગર્ભ અટકાવે છે. માસીક ઋતુ નિયમિત ચાલુ રહી શરીર જીવન સંખ્યા સુધી નીરાંગી રહે છે. કિ. ગાટલીના ૩. દશ (શીલીંગ ૨૦) ઋતુપ્રાપ્તિ: બંધ માસિક ઋતુ તરત જ પાછું લાવે છે. માસિકના બધા દોષો દૂર કરે છે. બા. ના ૩. ૫ (પરદેશ શીલીંગ ૫) પ્રદર, વંધ્યત્વ, માસિક ઋતુની અનિયમિતતા, કસુવાવડ વગેરે દર્દો માટે રૂબરૂ મળેા અગર લખો:—

શ્રીમતી કુસુમ મહેતા

અત્રીપોળ, રીચીરોડ, અમદાવાદ.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાળની સ્ત્રીઓ

સો. સમજાવ્યા ગો. દેસાઈ

પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓની હાલત ધણે દરજ્જે શ્રેષ્ઠ હતી. તેની કીર્તિ આજે ચોતરફ પ્રસરી રહી છે, તે આપ સર્વ જાહેરનાને સુવિદિત છે. તે સમયે સ્ત્રીઓને પ્રથમ વિદ્યા અને ધર્મનું જ્ઞાન મળતું, તેથી તેઓ પોતાના પતિ, પુત્ર, પુત્રી, વડીલો વગેરે સગાંસનેહીઓ પ્રત્યે પોતાનો શો ધર્મ છે તે જાણતી, અને તે સર્વ પ્રત્યે ધણે જ રનેહ તથા પૂજ્યભાવ રાખતી. કુટુંબ દેખી તે હરખાતી. પતિ તરફથી જેવાં વસ્ત્રાદિકાર મળતાં તેમાં તે સદા સંતોષ માનતી. સાસુની સત્તા નીચે રહીને સદા શ્રદ્ધાકર્ષી કુલજ રીતે કરતી; અટકાવ, ગભીરવસ્થા અને પ્રસૂતિ વખતે પાળવાનાં નિયમો જરાયર પાળતી. જાળકોને ઉછેરવામાં, કુળવણી આપવામાં અને તેમને સદૃશ્યણી બનાવી દુનિયામાં પંકાતા કરવાને તે બનતા પ્રયત્નો કરતી. તેથી કરીને જ એવી માતાઓને પેટે રામચંદ્ર, શ્રીકૃષ્ણ, અર્જુન, હરિશ્ચંદ્ર એવા નીતિનિપુણ દહેવાતા પુરુષો, પ્રખ્યાત યજ્ઞ ગયા છે, તે આપ સર્વ સારી રીતે જાણો છો. તેમજ સીતા, કૌશલ્યા, કૌયડી, કદમ્બી, પાર્વતી વગેરે સતી દેહેવાતી અને દેવીરૂપ બનાતી સ્ત્રીઓ એવી જ ઉત્તમ માતાઓને પેટે પેલા યજ્ઞ હતો. તે સમયની સ્ત્રીઓ ઉત્તમ રીતે પોતાનો ધરસંસાર ચલાવતી. તે કરકસરથી વ્યવહાર સાચવી શુદ્ધરાજ્ય ચલાવવામાં પોતાના પતિને બદલ કરતી. પતિને સંકટસમયે ધીરજ આપતી અને પ્રસંગ આવ્યે શિખામણ આપના ચૂકતી નહિ. પતિના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી હતી. પતિ તરફથી કોઈ કારણે તિરસ્કાર, વિશેષ ગાથ તોપણ તેણે ને તેણે જ ગ્રેમ રાખતી. હાલની સ્ત્રીઓની માફક કોટમાં દરિયાદ કે દાવા માંડી પતિને રંગાડતી કે ખોરાકના પૈસા માંગતી નહિ. પરંતુ એકાન્તમાં રહી પતિના નામનો જપ કર્યો કરતી હતી. તે સમયે સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ સાથે યુદ્ધમાં અને સભાઓમાં જઈ ચઢતી, જેની રીતે હાલની સ્ત્રીઓ જઈ ચઢતી નથી. તે વખતે સ્ત્રીઓ બાલનિવૃત્તિમાં, ધર્મનીતિના કાયદાઓમાં મોટા પુરુષોને પણ હરાવતી, તેનું કારણ એ હતું કે તેમને પડદે રહેવું પડતું નહિ. સતી લીલાવતી જેવી સ્ત્રીએ ગણિત જેવો ગ્રંથ રચ્યો છે, કેટલીકે વેદ જેવા ગ્રંથોનાં ભાષ્યો કર્યા છે. દુર્ગાવતી, કર્મદેવી, કલાવતી, લક્ષ્મીનાર્ધ, તારાનાર્ધ જેવી ઘણી બહાદુર સ્ત્રીઓએ શત્રુઓનો સંહાર કરવામાં પોતાના પતિને મદદ કરી છે. તેવી ઐતિહાસિક લક્ષનાઓની વાત કોઈનાથી અજાણી નથી. ઘણી સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિના રક્ષણ માટે પ્રાણ આપેલો છે. સીતા જેવી સ્ત્રીએ પોતાનો પ્રાણ જતાં પણ સિયળ તેમજ પોતાનો નિઃશય તોડ્યો નથી. ધન્ય છે તેવી સતીને ! હવે પ્રાચીન કાળની સ્ત્રીઓની હકીકત ટૂંકમાં પતારી અર્વાચીન કાળની સ્ત્રીઓ તરફ નજર કરીશું.

અર્વાચીન કાળમાં બધું અસ્ત યઈ ગયું છે. વિદ્યાદેવીને વિસારી મૂક્યાં; લગ્ન લટકાવી દીધાં; નીતિને રખ આપી, તેને પાછી લાવવાને કોઈ તરફી શેતું નથી. તેથી સ્ત્રીઓ પોતાના

ખરા ધર્મથી અગ્રણ્ય રહી છે. વડીલો, કુટુંબીજનો વગેરે પ્રત્યેના પોતાનો ધર્મ તે ગણતી નથી. જ્યાં જોઈએ ત્યાં અગ્રણ્ય સ્ત્રીઓમાં વેર ને કુસુપ જોવામાં આવે છે. પોતાનાં બાળકોને યોગ્ય કેળવણી આપવાને બદલે ગમે તેમ વર્તવા દે છે. તેમને સારી સંગત લગાડવાને બદલે પોતે જ કુલક્ષણ શીખવે છે. જોઈએ તેવી રીતે તે ગૃહકાર્ય કરી શકતી નથી. કરકસર ને સુઘડતા રાખવાના નિયમો, ધર્મનીતિ પાળવાના નિયમો, ઈશ્વરમક્તિ વગેરે તેમણે વિસારી મૂક્યા છે. તેથી જ પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાળની સ્ત્રીઓમાં આટલો બધો તફાવત છે. તેનું કારણ તપાસીએ તો દેશમાં અનેક ધર્મો પ્રસર્યાં, વડીલોની સેવા અને મધ્યોદ્યા મૂકી, ડેરડેર કુસંપે પ્રવેશ કર્યો. પરદેશી અને દેશી વચ્ચે કંઈ તફાવત રહ્યો નહિ. દેશનો પૈસો પરદેશ જવા લાગ્યો. અન્નવસ્ત્રો પૂરતાં ન મળવા લાગ્યાં. પુરુષો સ્ત્રીઓ પર જુલમ જુલમવા લાગ્યા ને ઘરમાં મજૂરની પેઠે ધંધો કરનાર સાથીના જેવી સ્થિતિમાં રાખવા લાગ્યા. વળી તેમને કેળવણીથી દૂર રાખવા લાગ્યા. તેથી કરીને અર્વાચીન કાળની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ બગડતી ચાલી. બીજું કારણ એ છે કે ધર્મ અને નીતિના ઉપદેશો થતા અટક્યા. વિદ્યાવિકાસના મેળાવડા બંધ થયા અને અર્વાચીન કાળની સ્ત્રીઓને હિનેજન અંપાતુ' બંધ થયું. સારી સ્ત્રીઓની સોખત બંધ પડી ને દિવસે દિવસે અજ્ઞાને પગલાં આગળ વધાર્યાં. તેથી જ સ્ત્રીઓ પોતાનાં ખરા ધર્મકર્મ ભૂલી ગયાં. ઘરની લક્ષ્મીને બદલે તે લૂંટી ગણવા લાગી. સાર્વજનિક મેળાવડામાં પોતાના પતિની સાથે જવાને બદલે પડદાનાં રિવાજથી ઘરમાં પડી. અર્વાચીન કાળમાં મેળાવડામાં પોતાના પતિ સાથે જવામાં કે કોઈ સારા કામમાં ભાગ લેવામાં જો કોઈ સ્ત્રી સામેલ થાય તો તેની નિંદા કરવા હાલની અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ તૈયાર થઈ જાય છે. તે તેમની બૂલ છે. પતિની સાથે કોઈ પણ જાહેર કામમાં જવામાં કોઈ પણ જાતનો લાંઘો નથી. જાહેર કામમાં જવાથી પણ વિદ્વાન માણસોના સારા વિચારો આપણા ગણવામાં આવે છે. તે વિચારો ધણી વખત આપણને ઉપયોગી થઈ પડે છે.

હાલમાં સ્ત્રીઓનાં સુભાગ્યે ધણી જાતની ઉદ્યોગશાળાઓ રચાયા છે તેમાં વિદ્યા, સંધવા, કુમારિકાઓને અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ અપાય છે. તેથી કેટલેક અંશે આપણી અજ્ઞાનતા નાબૂદ થઈ છે. દિવસે દિવસે જ્ઞાનની જૂખ વધવા લાગી છે. સહશિક્ષણની પણ શરૂઆત થઈ છે. કોલેજમાં પણ કેટલીક જાહેનો જવા લાગી છે. સ્વદેશની અજ્ઞાન બહેનોને સુધારવામાં પોતે લીધેલી કેળવણી આપવા લાગી છે. હવે ધીરજથી પહેલાની તુલસાનકારક રૂઢિ દૂર થશે તો જ આપણી સ્ત્રીજાતિ સારી સ્થિતિમાં આવશે. જ્ઞાનકીપત્ની દૂર રહેવાથી આટલા દિવસ આપણા અર્વાચીન કાળની સ્ત્રીઓની હાલત નમળી પડી ગઈ હતી. સારી કેળવણીના પ્રતાપે સ્ત્રીજાતની સ્થિતિ સુધરશે એમ આશા રાખવામાં આવે છે. અને દરેક સ્ત્રી પોતાની જાતને કેળવી બીજી અજ્ઞાન બહેનોને, બાળકોને કેળવવામાં મદદરૂપ બને તો, જરૂર આપણા દેશને કેટલો બધો લાભ થશે તેનો ખ્યાલ સર્વ બહેનોને સહેજે આવ્યા વિના રહેશે નહિ.

છપાય છે

છપાય છે

ગુજરાતના સમર્થ, સિદ્ધહસ્ત, અને પ્રસિદ્ધ લેખકની કલમથી
તૈયાર થયેલું

સ્ત્રીબોધનું નવા વર્ષનું ભેટ પુસ્તક

જે વાંચતાં

ગુજરાતના ગૌરવનું પોરસ ગઢે

દીલ ધુળવી નાખે અને રોમાંચ ખડા કઢે

એવું શૈર્ષ, સાહસ અને ચાતુર્યભર્યું

દળમાં તથા દેખાવમાં દર વર્ષ કરતાં ચઢીઆતું

ઇતિહાસમાંની સાચી વાર્તાઓનું

સચિત્ર પુસ્તક

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં રૂ. ૩-૧૨-૦

પરદેશમાં રૂ. ૫-૪-૦ (આઠ શીર્ણીંગ)

ઓક્ટોબર ૧૯૩૪ (ગરબા અંક)થી

ડીસેમ્બર ૩૫ સુધીના સવા વર્ષના

ગ્રાહક માટે

દેશમાં

૫-૦-૩

પરદેશમાં

૮શ શીર્ણીંગ

સવા વર્ષના ગ્રાહક ચનારને ૧૯૩૪ ની 'મેના યાને ચંબલનું યુદ્ધ'

તથા ૧૯૩૫ની સાલનું આ નવું ભેટ પુસ્તક એમ બેઉ ભેટા મળશે.

સ્ત્રીબોધ (બાળક સાથે)

સસ્તામાં સસ્તું અને સ્ત્રી પુરૂષ અને બાળક સઘળાઓ માટે સરખું

ઉપયોગી છે. ભેટ પુસ્તકોની સરસાઈમાં ગુજરાતી કોઈ માસીક કરતાં

'સ્ત્રીબોધ' ચઢીયાતું છે એ કોણ નથી જાણતું?

દરેક ગ્રાહક એકેક નવો ગ્રાહક મેળવી આપવા જેટલી મદદ કરે

તો તે વધારાનો ઉપયોગ 'સ્ત્રીબોધ'ના અંગે જ થશે.

'સ્ત્રીબોધ'ના ગ્રાહકો એથી વધુ સંગીન સાહિત્ય મેળવશે.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા;

પીરમશારોહ, અમદાવાદ.

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ;

૧૨૮ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

પુસ્તક ૭૮ ::

નવેમ્બર : ૧૯૩૪

:: અંક. ૧૧

ભાવના

—:૦:—

સુખી ! નવપ્રકુલ નેહલયા 'તમનીયાં' સ્વીકારજો !
ખડેન ! હૃદયભાવ નિર્મળ ને સ્નેહપૂર્વા ધારજો !

કયોની રહેણીમાં

વાણીની શ્રેણીમાં

કહેણી ફેણાય, ઉણપ... જીવનમાં જણાય,

લક્ષ વર્તનના દોરે વિસ્તારજો : ખડેન.....

ખડેન ! જીવનની જળહળવી જયોત 'પતિવ્રત' છે,
શીયળની સંરક્ષાનું આભૂષણ સુક્ત છે:

ઉચ્ચ અહણું કરવામાં

અહીંને અનુસરવામાં

ફરજોને પાળવામાં, ધર્મ ને મનાય

શરમ શસ્ત્રે મર્યાદા પ્રસરાવજો : ખડેન.....

હૃદય આંગણે સુનીતિના સાથીયા આવેખજો,
ઓદાર્ય હૃદય ઓજસનું આરમ્ભસ્થાન પેખજો:

ઉન્નત ઉચ્ચાચરણે

પ્રીતિનાં રસઝરણે

ઉદાહરણે ઉચ્ચ લલનાનાં પળાય,

જીવનનું સર્વસ્વ પતિભાવ પ્રવર્તાવજો : ખડેન....

ઉશમે કવિ

શું કરવું ?

શ્રી. ગિરિઆજા ત્રિવેદી

(૧) બાળકને બહાર ફરવા જવાની હોંશ છે અને ઘરમાંથી કાઢ લાઇ જઇ શકે તેમ નથી, તો શું કરવું ?

બાળક નાનું છે. પોતાની હોંશ પુરી પાડવા અશક્ત છે, માટે આપણે તેની હોંશ પુરી પાડવી જોઇએ. ફરવા જવાના સમયમાં જે જે કામો કરવાનાં હોય તે ફેરવી નાખો; કારણકે બાળકની ખરી ખીલવટ તો કુદરતના ખેળામાં રમવાથી થાય છે. બાપ પોતાનો વખત ન જ ફેરવી શકે તેમ હોય તો માતાએ તો જ ફેરવવોજ. તેને જો રસોષ કરવાનું કામ હોય તો ફરવા જતાં પહેલાં કરવી, અગર આવીને કરવી; પણ બાળકને ફરવા તો લઇ જ જવું જોઇએ. બાળકને બહાર જવાની હોંશ હોવાનું કારણ, ચોકખી હવામાં ફરવાથી જે આનંદ ઉપજે છે, તેટલુંજ નહિ પણ ભુદાં ભુદાં પ્રાણીઓ, મનુષ્યો અને વસ્તુઓને જોવાની અને તેનાથી મળતા અનુભવો લેવાની બાળકને પુષ્કળ જિજ્ઞાસા હોય છે. તેની કંઈક તૃપ્તિ બહાર ફરવા જવાથી તેને મળે છે.

(૨) બાળકે જે વસ્તુ લીધી છે તે પોતાને નુકસાન કરે એવી હોવા છતાં બાળક છોડતું નથી; તો શું કરવું ?

બાળક એવી વસ્તુ લે ત્યારે માબાપે એકદમ ઝૂંટવી લેવા પ્રયત્ન ન કરવો. પણ દડો, પેન્સીલ અને એવાં બીજાં રમકડાં તે એવીજ બીજી વસ્તુઓની રમત ગોઠવવી. એ રમત એવી હોય કે એમાંની ચીજ બ્યારે માતા માગે ત્યારે બાળક આપે, બાળક માગે ત્યારે

માતા આપે. એમ કરતાં કરતાં બાળકને ખાતરી થાય છે કે રમવા જેવી વસ્તુઓ મને મળશેજ. આવા પ્રકારનો બાળકમાં વિશ્વાસ આવી ગયા પછી બાળક ચપ્પુ, ટાંકણી, કાતર વગેરે નુકસાન કરે તેવી વસ્તુઓ બ્યારે બા માગે ત્યારે આપી દે છે.

બાળકને નુકસાન થાય એવી વસ્તુઓ બનતા સુધી બાળકના હાથમાં અને નજરે સહેલાઈથી ન આવે તેમ રાખવી જોઇએ.

(૩) બાળક ઘરમાંથી ઉપયોગી વસ્તુ લઇને બહાર ફેંકી દે છે, તો શું કરવું ?

બાલમાનસની દૃષ્ટિએ જેમ જેમ બાળકનું મગજ તેની ઉંમર વધે છે તેમ ખીલતું જાય છે. તે ખીલવટ એકદમ થતી નથી, પણ અમુક ક્રમે થાય છે. બ્યારે બાળકનું મગજ સમજણની રિચ્છિતિએ પહોંચે છે, ત્યારે તેનામાં પોતાની મા અને ખીજી સ્ત્રીનું ઝાળખાણ થાય છે. પછી અનુકરણ શક્તિ આવે છે, તે સાથે હાથના સ્નાયુ ઉપર કાણુ આવે છે. પછી ધીમે ધીમે પોપટની માફક ઉડવા ને કંપના પ્રદેશમાં ખેલવાનું તેને મન થાય છે. આ ઉંમરે પોતાની ગતી વધે તે માટે નહિ, પણ ખીજી વસ્તુઓની ગતિ જોવા માટે તે બહુ આતુર હોય છે. ઉડતાં ચકલાં કે ગોથાં ખાતાં પતંગને જોવામાં તે બહુ રસ લે છે. પરંતુ એ ફરતી વસ્તુ કરતાં પોતાને હાથે દડો ફેંકી તેની ગતિ જોવામાં કે રમકડાંની ચાલતી મોટર ગાડી જોઈ તે અટકાવવામાં તેને જે જે મજા પડે છે તે ઝાર જ હોય છે. આવે સમયે જો તે

ધરમાંથી એવી વસ્તુઓ ફેંકી દેતું હોય તો તેનો ઉદ્દેશ આત્મજ કંઈક શીખવાનો હોય છે. આ સમયે તેને ગતિવાળી વસ્તુઓ આપવી જોઈએ, જેમકે દડા, લમરડા, મોટર, સાઈકલ, ચાલણગારી. આનાથી બાળકને વસ્તુ ફેંકીને તેની ગતિ જોવાની જિજ્ઞાસા સતોપાશે. ધરની બીજી વસ્તુઓ ફેંકી દેતું અટકશે. અલબત્ત, આ પ્રયત્નના અનેક ઉત્તરમાંનો આ તો એક જ છે.

(૪) બાળક ન્યાં ત્યાં પોતાની વસ્તુઓ ફેંકે અને અવ્યવસ્થિત ખૂબ રાખે છે, તો શું કરવું ?

બાળકને પોતાને અવ્યવસ્થા ગમે છે એમ નથી, પણ તે પોતાની વસ્તુઓ અવસ્થિત રાખી શકે, તેમજ સહેલાઈથી જાતે લઈ શકે તેવી અનુકૂળતા ન હોવાથી તે ગમે તેમ ફેંકે છે. આ માટે બાળકની ઓછી રાખવા નિર્ણિત સ્થળો આપવા, જેમકે પહેંચી શકે તેટલીજ ઉંચાઈએ તેમનાં કપડાં રાખવા ખીંટીઓ નાખી દેવી, ગંદાં ને મેલાં કપડાં રાખવા એક પેટી કે જગા આપવી; છુટ કે અંપલ રાખવા એક રેન્ડ કે એવું કંઈક આપવું; પેન, પેન્સીલ, હોલર કે રબર, મુકવા એક દાખડો આપવો, એવી કોઈ જાતની તેમને માટે વ્યવસ્થા રાખો એટલે પોતાની વસ્તુઓ તે વ્યવસ્થિત રાખશે, અને એમાં મજા લેશે. પછી પોતાને જોઈતી વસ્તુ માટે રાખાને કે બા બાપાને પૂછવાની જરૂર નહિ પડે, તેમજ શોધવી પણ નહિ પડે. બાળક એટલું સ્વાત્મી પણ ધરો. પછી મામાપે એક દિવસ બાળકને કહેવું કે આજે તો અમે તમારી ગોઠવણ જોવા આવીશું. આથી બાળક વધુ હોંશથી ગોઠવે છે અને બીજાને તે જતા-વવા પણ મનગરે છે. તેને વખાણ પણ ગમે છે. પછી આ વ્યવસ્થા આખા જીવનમાં હતરી

જશે તો પછી તે ગમે તે સ્થિતિમાં અવ્યવસ્થા નિભાવી નહિ શકે. આ ઉપરાંત મુખ્ય વસ્તુ તો એ છે કે મામાપે પોતાના જીવનમાં વ્યવસ્થા ઉતારી સઘળું વ્યવસ્થિત રાખવા પ્રયત્ન કરવો અને તે જોડલે અંશે થયો હશે તેટલે અંશે બાળકમાં વ્યવસ્થિતપણું સ્વાભાવિક ઉતરશે.

(૫) જમતી વખતે બાળક ખાવાની વસ્તુઓ ખૂબ જ માગ્યા કરે છે તે પછી પડતું મૂકી ઉઠી જાય છે; તો શું કરવું ?

પોતાને માટે કેટલું જોઈશે તેનો બાળકને ખ્યાલ નથી હોતો. અને ખૂબ જ ખા લાગેલી હોય છે તેથી ઘણું ખાઈ શકારો એમ તે ધારી લે છે. વળી માગવા છતાં ફરીથી નહિ મળે એવી શંકા પણ બાળકને ધણીવાર આવી ગઈ હોય છે. બાળક માંદું હોય ને મા બાપ ન આપવાનું કહે ત્યારે પણ બાળક વધારે માગે છે. કોઈ વખત બાળક સમજી શકે તેવી સ્થિતિમાં ન હોવાને લીધે મોટાંઓનું અનુકરણ કરે છે અને વધુ માગે છે. કોઈ વખત બાળક-ને અવગણ્યું હોય તેને પરિણામે તેનામાં ‘હું નાનું છું’, ‘અનાદરને પાત્ર છું’ એવો ખ્યાલ હોવાને લીધે, મોટું થવાના દેખાવ કરે છે અને પોતાના હકો માગે છે. ઉપરનાં દર્શાવેલાં કારણો આનમાં લમ, નીચે દર્શાવેલી અગર એવી બીજી કોમ-યોજના કરી હોય તો કદાચ બાળક વધારે પડતી માગણી નહિ કરે. જેમકે બાળકને યાજ્ઞમાં એક રોટલી પીરસી તેની પાસે પાંચ સાત રોટલીની બીજી યાજ્ઞી મૂકી રાખી, તેને એમ કહેવામાં આવે કે ત્યારે જોઈશે ત્યારે આમાંથી તમને બીજી મળશે, તો બાળક વધારે પડતી માગણી કરતું અટકવા સંભવ છે.

સસ્તા ભાવે પુસ્તકો મેળવવાની યોજના માટે આ અંકના આગળના પાનાં જુઓ.

અજવાળાને આમંત્રણ

(રાગ-ગરબાનો)

આવોને અજવાળાં મહારી આંખમાં રે લોલ !
 તહમ આવ્યાથી નયન અમારાં શોભે ને;
 કંઈ તહમારી હુતો નિશદિન યાચના રે લોલ,
 ફરેથી પણ મનડું મહારું લોભે ને....આવોને૦

ઉજવળતાના રંગ સદા દેખાડને રે લોલ !
 ખીજા રંગો તણું નથી બહુ કામ ને;
 રહામે કાંઠે કોણુ ? અમે આ દેખીએ રે લોલ,
 સમજાવોને વચ્ચે રહીને નામ ને....આવોને૦

વિવિધ રંગો તણા પ્રકાર નચાવતારે રે લોલ,
 કેવી સુંદર આકૃતિ-એનું રૂપ ને;
 અખિલ વિશ્વમાં એવું કોઈ મળે નહીં રે લોલ,
 ગૂઢ તત્વનું પરમ રસિહું પાત્ર ને....આવોને૦

તારલીયા સંતાણા તહારા તેજમાં રે લોલ,
 સૂરજ દિવસે અંદરસમાણા લાગે ને;
 અજવાળામાં કાળાં કિરણો ને ભમે રે ! લોલ,
 પાપ હમારાં જાણે ત્યાં ધોવાયે ને....આવોને૦

અજવાળું આણું તે ચાદર પાધરી રે લોલ,
 સંકેલોને નાથ ! ગ્રહી સુજ હાથ ને;
 સંકેલાતાં આલું પાસે આપની રે લોલ,
 પછી મૂને પોતાનો કરીને થાપો ને....આવોને૦

પ્રીત કરીને પાસે રાખો દાસને રે લોલ,
 પવીત્ર ચરણે વાસ અમોને આપે ને;
 અજવાળાનાં કિરણ અમારી આંખને રે લોલ
 આપે વસમી નહીં જરાએ અંખ્ય ને....આવોને૦

અજવાળાં આંખોથી અંદર ઉતરો રે લોલ,
 હૃદય વિષે પણ પામો કાંઈ પ્રવેશ ને;
 નવીનતાના સુંદર પથમાં વિચરી રે લોલ,
 ઉભય વ્યક્તિની અતુસન્ધિ કરી આપો ને....આવોને૦

મઢડાકર-નાગર

અવનતિને આરે

શ્રી. તેરા

નાનપણથી જ સામાન્ય રીતે માધવીને મધુકર તરફ પ્રસપાત હતો. આવી રીતે સંપૂર્ણ મોજશોખમાં ઉછરેલ કન્યા નાનાપા ગરીબ છોકરા તરફ રતેલ ખતાવે એ જોઈ ધણી લોકો ઈર્ષ્યાથી બળી જતાં.

માધવી તેના માબાપની એકની એક વહાલી પુત્રી હોવાથી બહુ લાડમાં ઉછરી હતી, અને આ કારણેને લઈને તેના માતાપિતા પુત્રીને રાજ રાખવા માટે મધુકર સાથે વધારે લગવાની ના પાડી શકતા નહિ.

મધુકરના પિતા પોતાની પાછળ એક અસહાય વિધવા તથા નાના બાળકપુત્ર મધુકરને મૂકી સ્વર્ગે સીધાવ્યા બાદ, તેની માતાએ પોતાનાં ધરેણાં વેચી મધુકરને લલ્લાવી ગણુવી હોશિયાર બનાવવાનો વિચાર કર્યો.

બાળક વયે નિશાળમાં મધુકરની ચાલાકી જોઈને માધવીનો તેના ઉપરનો ભાવ વધ્યો હતો. ઘેરથી તે કાંઈ ખાવાનું લાવતી તેમાંથી થોડો ભાગ મધુકરને માટે રાખવા તે ચૂકતી નહિ. વળી કોઈક વખત તે આખી નવી પેન પણ મધુકરને લાવી આપતી. એક વખત અગણતાં તેની પાડી તૂટી ગઈ તેથી તે રડવા લાગ્યો, કારણ કે તેની ગરીબ માતા આટલા પૈસા ખરચી નવી અપાવી શકે એમ નહતું. પણ તેની અભયથી વચ્ચે તેને માલમ પડ્યું કે તદ્દન નવી મોટી પાડી તેની જગ્યા ઉપર ખીજે જ દિવસે આવી પડી હતી. આવી રીતે માધવી તેને દરેક પ્રકારે મદદ આપવા તત્પર રહેતી.

જેહ વચ્ચેનો આવો બાલિય ગ્રેમ પણ લોકોની નજરમાં ખૂંચ્યા વગર રહ્યો નહિ. ફોટલાં કપડાંવાળા મધુકર સાથે એક રસથી રમતી માધવીને જોઈને તેમને નવાઈ લાગતી. તેઓ માધવીને પોતાને લાં બોલાવી પોતાનાં છોકરાં સાથે રમવાનું કહેતાં; પણ આવા બનાવોથી માધવીના વર્તનમાં ફેરફાર થતો નહિ.

સાથે રમતાં બાળકોને ક્યાંથી ખબર હોય કે દિવસે દિવસે તેઓ મોટાં યતાં બધ છે. પણ કાળનો પ્રવાહ તો અખંડ વહ્યા જ કરે છે. વર્ષો વીત્યાં. છતાં યે માધવી ને મધુકરને મન તો તેઓ હજુ નાનાં બાળકો જ રહ્યાં હતાં. છતાંયે એટલો ફેરફાર થયો હતો કે તેઓ હવે સાથે એક નિશાળમાં જઈ શકતાં ન હતાં, છતાં પણ સાંજે છુટતી વખતે માધવી કાંઈ કાંઈ ખાવાનું લાવતી ને જોઈ જણાં સરખે દિવસે વહેંચીને ખાતાં, કોઈ કોઈ વાર માધવી મધુકરની ખબર કાઢવા માટે તેને ઘેર જતી ત્યારે તેની માતા વહાલથી તેને બેસાડી કાંઈ સારું ખાવાનું કરી આપતી.

કુદરતી રીતે શ્રી પુરુષમાં એક પ્રકારનું આકર્ષણ રહેલું છે, અને જેમ જેમ તેમનો સહચાર વધે છે તેમ તેમ એવા પ્રકારની લાગણીઓ ઉદ્ભવે છે, કે જોને લઈને એક બીજાને ન જોવાથી હૃદયમાં ન સમગમ એવી વ્યથા ઉત્પન્ન થાય છે. એકને દુઃખી જોઈ બીજાનું હૃદય દ્રવે છે; એકને નિઃશ્વાસ નાખતો જોઈ બીજાની આંખમાં આંસુ ઉત્તરાઈ આવે છે; તેમ માધવી અને મધુકરના સતત સાન્નિધ્યના

જણુ ચાર દિવસો પસાર ચર્ધ ગયા. સમય આનંદથી પસાર થતો ગયો. એક રાત્રે બેઉ મિત્રો એક નવા દરદીના રોગ ઉપર ચર્ચા કરતા બેઠા હતા. ઘડિયાલનો ટક ટક અવાજ સંભળાતો હતો. ટેબલપર એક મીણખતી પોતાનો પ્રકાશ આપી રહી હતી. હજુ માધવી કામકાજથી પરવારી ત્યાં આવી ન હતી. તેઓ રાજ કાંઈ ને કાંઈ રમત સાથે રમી આનંદ કરતાં, પણ “આજે તો મને ઉઘ આવે છે” એમ કહીને મધુકરે કોય ઉપર ખુકાચું. ઈન્દુપ્રસાદ એક પુસ્તક લઈ માધવીની રાહ બેતો વાંચતો બેઠો. થોડીવારમાં એક મનુષ્ય હાંફતો હાંફતો જલદીથી દાખલ થયો. “ડોક્ટર સાહેબ, જલદી કરો, મહેરબાની કરીને ઉતાવળ કરો, દરદીની હાલત બહુ ગંભીર છે”

“જરા શ્વાસ લઈને ધીરેથી સમજાવ કે આટલા ગભરાટનું કારણ શું છે? અત્યારે રાત છે, ગામ દૂર છે એટલે જવામાં અડચણ પડશે.” ડોક્ટરે પોતાની હમેશની શાન્તિથી જવાબ આપ્યો.

“હાલમાં એટલું જ કે દરદીની હાલત બહુ જ ખરાબ છે, એટલે તમોને જલદીથી લાવવા માટે હું મારી લઈને આવ્યો છું. આપ એકદમ ચાલો” પેલા મનુષ્યે વધારે ખુલાસો કર્યા વગર ઉતાવળ કરવા માંડી.

ઈન્દુપ્રસાદ ઉઠ્યો, પોતાની બેજ લઈ તૈયાર થયો. “બે કેસ ગંભીર નહિ હશે તો થોડા વખતમાં હું પાછો ફરીશ.” એટલું માધવીને જણાવી તે ચાલતો થયો.

કોઈ મનુષ્યે ઈન્દુપ્રસાદને હાંક મારી એવો ભાસ મધુકરને થયો, પણ હવે નિદ્રાદિવીએ પોતાનો પ્રભાવ તેના પર અજમાવ્યો હતો. વાંચવા લીધેલું પુસ્તક છાતી પર રાખીને તે ત્યાંજ સુઈ ગયો. મીણખતી તેની જ રીતે જળા રહી હતી. સામે દેખાતા ઘડિયાલને લક્ષને માલમ પડતું કે દસનો સુમાર થયો હતો.

આ દરમિયાન ધરકામ આટોપી, મધુકરને માટે દૂધનો પ્યાલો લઈ, માધવી ત્યાં આવી. મધુકરને કોયપર આડો પડેલો બેઠોને તેને ઠીક લાગ્યું પણ તેને ઉઘતો બેઠોને તેનવાઈ પામી. ચાર પગલાં આગળ જતાં તેના મનમાં પણ વિચારો આવ્યા ગયા. તેથી તેને ગભરાટ પણ છૂટ્યો. તે બે ધડી તે જ જગ્યાએ બેઠી રહી. પણ થોડા જ વખતમાં તેને વિચાર આવ્યો કે જલદી દૂધનો પ્યાલો ત્યાં મૂકી પોતે છટકી જવું, પણ તેની નજર મધુકરના મુખપર ઠરી હતી.

તેણે વિચાર્યું કે મધુકરને ઉઠાડવો કેમ? ક્યા નામથી હાક મારવી? આટલા દિવસ સુધી તે તેનું નામ લીધા વગર જ વાત કરતી હતી. મધુકર તો તેની સાથે અગાઉની માફક જ બોલતો હતો. જરા વાર તેને લાગ્યું કે આવા રાત્રીના સમયે પોતે પરપુરુષ પાસે એકાંતમાં રહેવું ન બોઈએ. આથી ચાલ્યા જવાની ઈચ્છાથી, રૂટલ પર દૂધનો પ્યાલો મૂક્યો અને ‘ઉઠીવાર મધુકરના મુખ તરફ તાકીને બેઠું.

કાલે સાંજે નદીપર મોગરાનું ફૂલ ફેલી વખતનો સ્પર્શનો ઝંજીરજાણે તેને યાદ આવ્યો. ગમે તેમ હોય પણ તે અદૃશ્ય શક્તિના પ્રભાવથી ત્યાં સ્થંભિત થઈ ગઈ. તેના પગમાં ચાલવાની શક્તિ ન હતી, તેની જીભમાં હાક મારવાની શક્તિ ન હતી, પણ તેને ઉઠાડવા માટે ફક્ત તેના હાથ આગળ થવા લાગ્યો.

તેના મનની આવી વિચિત્ર સ્થિતિ થતી હતી તે વખતમાં તેના પગલાના અવાજથી કે કોઈ પણ કારણથી મધુકરની નિદ્રા ઉઠવા લાગી. ખાસ નહિ, પણ કોઈ પણ ખાખતનો ગંભીર પ્રકાર બનતો હતો એવું સમજી શકે તેટલી શુદ્ધિ તેનામાં આવી. પ્રથમ તેને લાગ્યું કે પોતે ઉઠીને એકદમ બહાર ચાલ્યા જવું; પણ બીજી જ પળે ત્યાં એવી સ્થિતિમાં પડી

રહી આગળ શું બને છે તે જ્ઞવાની તેની ઈચ્છા પ્રબળ બની. માધવીની નજર ચુકવી છેડેથી તેના સૌંદર્યનું પાન કરવામાં શું દરકત હોઈ શકે? કાનના મોગરાના ફૂલનું તેને સ્મરણ થયું, અને આ એક જ વિચારને મધુકરની લુહિ નિર્જળ બની ગઈ. જો કે ગઈ કાલનો પ્રસંગ અચાનક બન્યો હતો, છતાંયે બેઢનાં મનમાં જાગેલી ઊર્મિઓને તો તે સદાયભૂત થયો હતો. નાનપણમાં બેઢનાં લમ વિયેની થતી વાતચિત તેમનાં મનમાં આવી; અને પોતે જલદીથી પાછો ફર્યો નહિ તેથી માધવી જેવું રત્ન ગુમાવી બેઠો, એ વાદ આગ્યું. આવા દાંડિ વિચારો માધવીને પણ અણી ગયા અને તેને લીધે તેના આખા શરીરે રોમાંચ અનુભવ્યો.

આવા પ્રકારના જાવો મધુકરના મનમાં ઉત્પન્ન થયા હતા તે જ વખતે તેને ઉડાડવા માટે માધવીએ પોતાનો હાથ તેના હાથ પર મૂક્યો. પણ હવે તેનામાં ઉડાડવાની શક્તિ રહી ન હતી. તેનો હસ્તસ્પર્શ થયો કે પોતે જાણે ઉડ્યો હોય તેમ જગાડું ખાઈ ઉડ્યા થયું એવો વિચાર તેણે ફર્યો; પણ તે પ્રમાણે ક્રિયા થઈ શકી નહિ. અને જેમ વખત પસાર થયો તેમ તેની સ્થિતિ ન કળાય એવી યઈ તેના હૃદયના ધગકારા તેને પોતાને બહુ જ નેસથી સંભળાવા લાગ્યા. આનું પરિણામ કેવું આવશે તે પોતે કહી શક્યો નહિ. માધવીનો હાથ તેના હાથ ઉપર એવી જ રીતે પડી રહ્યો; પણ ઉંઘમાં કોઈ મનુષ્ય પડ્યું ફેરવે તેમ મધુકર ફરી ગયો કે જેથી પોતાનું મુખ અંધારામાં આવે અને માધવીનું ચંદ્રસમ કુંદર મુખનું પોતે બરાબર નિહાળી શકે, અને માધવીનો હાથ પોતાના હાથ પર રહેવા દઈ તેણે તે દાખ્યો.

આ પણ અણીની હતી. બેઢ વિચારાં પામર જીવ. બેઢનાં વિચારો આગળ

વધી શકતા ન હતા, બેઢની વિવેકશક્તિ ખલાસ થઈ ગઈ હતી, વિકારોએ બેઢનાં હૃદય પર પોતાનું સામ્રાજ્ય જમાવ્યું હતું, બેઢની સન્મતિ નાશ પામી હતી; છતાંયે તે જાણે ઈસારો કરી બેઢને પોતાની પાસે બોલાવતી હોય એમ જણાતું હતું. તેને માન આપવું એમ બેઢને લાગતું હતું, પણ તેઓમાં હવે શક્તિ રહી ન હતી.

સન્મતિનો વિજય થાય એવી બીકને લીધે કુંદરે છેવટનો મારો ચલાવ્યો. નેસથી આવતા પવનના સપાટાને લીધે બીજાજતી છુઝાવા લાગી. તેને છુઝાવી અટકાવવા માટે માધવી તેના તરફ વધી પણ એટલામાં તે બોલાવાઈ ગઈ અને અંધારાને લીધે સ્ટૂક કે કચાકની ઠાંકર વાગતાં તે લપડી અને ઠેક કાચપર પડી. તે જ વખતે એકદમ ઉડી મધુકરે તેને પકડીને પડતી અટકાવી. કોનો વિજય થયો તે સમજાયું નહિ, પણ તેથી ભયંકર અનુકૂળ પરિસ્થિતિ સાંપડી. પ્રાણીમાત્ર પર હોનાર વિકારોના હણતો આવા પ્રકારનો વખત પ્રત્યેકના આયુષ્યમાં કોઈને કોઈ વખત આવે જ છે. આવા વિકારનો હલ્લો અત્યારે મધુકર અને માધવી ઉપર આવ્યો હતો.

તે પણ આયુષ્યમાં બહુ મહત્વની ગણાવી નેપ્રએ. તે આરે દિશા ઠરેલી હોય છે. તે જનતા પછી તેને સ્પન્નમાં સહે એમ ખાતરીથી કહી શકાય નહિ, એટલું જ નહિ પણ તે પણ પછી અંધકારરૂપી અધોગતિ હોવાનો સંજવ વધારે દેખાય છે. તે આરોચ્યકા કે અવનતિ રૂપી ભયંકર અને અચાગ સમુદ્રમાં આયુષ્ય ગુમાવવાનું છે એમ સમજવું. તે બનાવ મુખ પર તેજ વા કાગાચ લાવી શકે છે. જો આ અધોગતિથી બચ્યા તો પુણ્યકીર્તના પાટ ઉપર ઉડ્યા થઈ શકીએ છીએ; અને ચૂક્યા તો ભયંકર ખીણમાં પોતાની જાતને ધકેલી નાખનાર બનીએ છીએ. એવાજ બનાવ મનુષ્યત્વ માં પશુત્વ નહીં કરતા હોય છે.

જિંદગીમાં સદ્વર્તનનો આધાર, હોવા સિવાય આ 'અવનતિના આરા' ઉપરથી સહિસલામત બની શકાય એમ બનતું નથી.

મધુકર અને માધવી ઉપર આ પ્રચંડ ધમ્મા ન હોવા છતાં આવી પડ્યો. આવા પ્રસંગે બેઉનાં મન એવાં થઈ જાય છે કે તેમાંથી છુટવું મુશ્કેલ પડે છે. મધુકર પુરુષ અને માધવી સ્ત્રી. આવા પ્રસંગ ટાળવાનો પ્રયત્ન પુરુષોએ કરવો જોઈએ, પણ આવા પ્રસંગે મોટે ભાગે સ્ત્રી જ પ્રયત્ન કરી યશસ્વી થાય છે. ત્યાં પુરુષો જ મુખ્યસ્થે સ્ત્રીઓને ફસાવી આડે રસ્તે દોરે છે. આવે વખતે સ્ત્રી જ મક્કમતાથી ઝુઝી, રસ્તો કાઢી આપે છે.

માધવીને મધુકરે પકડી ખરી, પણ પોતાની જાતને પકડીને રાખવાની શક્તિ પોતાનામાં નથી તે તેને સમજાયું હતું. અને આથી જ તેની વિવેક શુદ્ધિ હજી નહીં થઈ હોય એમ કહી શકાય નહિ. મીશુજતી ફરી ગર્ભ અને અંધારું થયું, પણ અંતરનો દીવો હજી સીધો પોતાનો પ્રકાશ ફેલાવી રહ્યો હતો. પણ એક

જ ક્ષણમાં તે દીવો પણ અદૃશ્ય થતો ચાલ્યો હોય એમ તેને લાગ્યું. પણ તે દીવો આત્માનો હતો; તેમાંથી ધુમાડો નીકળતો હતો. પણ તે ધુમાડો બાક નીકળીને ઠંડો પડી જાય તે પહેલાં જો તેને અગ્નિની જ્વાળા સ્પર્શ કરે તો ફરીથી પાછો તેવો જ પ્રકાશ પાડે.

મીશુજતી જુઝાર્થ ગર્ભ કે માધવીની આસપાસ ફેલાયલા મધુકરના હાથનો પાસ વધુ દબાવ્યો. બેઉનો અંગસ્પર્શ થયો. માધવીને પાસે લઈ, તેવું મુખ ઉઘુલું કરી, મધુકરે તેના કુજતા હોઠ ઉપર મધુર સુગંધન ક્યું ? ક્યું ? કે નહિ તે કહી શકાય એમ નથી. હોઠનો સ્પર્શ થયો હશે કે નહિ ત્યાં તો તે ઉભો થયો. પાસે પડેલ કાંડોની પેટી લઈ, મીશુજતી સળગાવી, પવનનો ઝપાટો આવતો હતો તે બારી બંધ કરી. દીવાની જ્યોત સ્થિર થઈ. મધુકર આર પગલાં દૂર ગયો. તેના મુખપર કાળાશ છવાઈ ગઈ. બે હાથે તેણે પોતાનું મુખ ઢાંકી દીધું *

* સચિત.

પાને પાને પ્રેમ, શાયર અને રસની ટાળો ઉડાડતી સચિત્ર નવલકથા

[એક સોરડી પ્રેમ-કથા]

લેખક

શ. મનુભાઈ બેળાણી

૫

ચિત્રકાર

રા. હરિલાલ ત્રિવેદી.

રોમાંચક અને ગૌરવભરી આ પ્રેમકથા-શાયરકથા જોટલીક આકર્ષક છે.

સોરડી યુવાનનું શૈર્ષ, ગૌરવ અને ઉદારતા નગ્નરોનગ્નર નીહાળવાં હોય, હિંમત, સહનશિલતા અને આતુર્ષભર્યો મધ્યમધાટ અનુભવવા હોય,

તો

આ નવલકથા વાંચ્યા વગર તમારાથી કેમ રહેવાય ?

છ ચીત્રો, સવાસો પૃષ્ઠ, પાકું ધુંડું

હિંમત રા. એક

લગ્નો : જીવનલાલ અમરશી મહેતા અમદાવાદ, અને મુંબઈ. ૨

બુના અને ... નવા અને ... આ ... ગેય અને ... તમોને
ભણીતા ... નાણક ... ઉપભોગ્ય

રા સ ર જ ની

તું પુસ્તક પુરા પાડશે

આ લોકપ્રિય પુસ્તકની
મુદ્રણ, વધારા સંધેની
ખીંચ આવૃત્તી છે

* * *
ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવા અપૂર્વ
પુસ્તકની ખોટ પુરી થાય છે.

* * *
ગુજરાતના ડોહીલા, કવિ, સાક્ષરો
માનીતા ચીત્રકારો અને એવા
અનેકનો સંદર્ભ તે આ સંપ્રદ-
ની ખાસ વીરણીઓ છે.

“રાસરજની” એટલે

- (૧) ગુજરાતી ગોરીઓનાં
ગરવાં ગીતો.
- (૨) રાસની રમઝટ જગાવતી
મસ્ત રજની
- (૩) કુમારીકાઓ અને ગૃહિણી
ઓના ગીત-કલ્પોત,
- (૪) હીંદના નંદનવન સમા
ગુજરાતની ગૃહિણીઓનું
સંગીતધન

૩૭૦

પાનાં

ઉંચા ગ્લેઝ કાગળો, પાને
પાને મધુરા ભાવ દર્શાવતા
૫૦ કરતાં વધુ ચીત્રો, પાકું
મજબુત પુકું, મી કલર
શાહીમાં છાપેલું કળામય
રજક
કોમલ રૂ. ૧-૮-૦ ફેક્ટ

રાસનિકુંજ

પૃષ્ઠ ૧૦૦, એરંગી ત્રણ ચીત્રો
કો. રૂ. ૦-૮-૦

આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખતાં રાઠ
રમણલાલ વ. દેસાઈ જણાવે છે કે “આ
‘રાસનિકુંજ’માં તાલબદ્ધ બાવને અદ્ભુત
પરજનાથી વ્યક્ત કરતી દ્રવ્યનાઓ, ગુર્જર
જીવનમાં આનંદ, ઉદ્વેગ, આશા અને
નંદને પ્રતીબિંબીત કરતી રાસની આ રચના
જર્જર જીવનને અલુકુળ થઈ ગઈ છે.

રાસ નન્દિની

ચીરંગી રેપર, ૧૧૨ પાનાં ૨ ચીત્રો
કો. રૂ. ૦-૮-૦

એકેએક રાસની એકે કહી વાંચતાં
બોલતાં દ્રષ્ટિ મળી જાય છે.
પછી તો—
હૃદયમાં આત્માની ઝલુઝલાટ સાથે
ત્રીલું ત્રીલું ગાન આખા વાતાવરણમાં
ગુંથ્યા કરે છે. એવી એવી તો અનેક
આ રાસોની ખુબી અને મળ છે.

‘રાસનિકુંજ’ અને ‘રાસનન્દિની’ બંને પુસ્તકો સાથે ખરીદનારને
ફક્ત ૦-૧૪-૦ માં મળશે.

આ આસો વદ ૦)) (દીવાળી) મુખીમાં ઉપકાં વણે રૂ. ૨-૮-૦ ની
કોમળનાં પુસ્તકો ફક્ત રૂ. ૨-૦-૦ માં મળશે. પોસ્ટેજ વધુ.

લખો:—એન. એમ. ઠક્કરની કું'૦ બુકસેલર્સ,
૧૪. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

ગૃહ-વ્યવસ્થા

શ્રી. શંભુભસાદ કૃપાશંકર ભટ્ટ

કૃત્રિમી ન્હાનાલાલે એક રથને ગાયું હતું.

“લહરીયાં સાગરમાં ન સમાય,
અખીનીયાં અમૃતમાં ઢોળાય.”

અમૃત આંખમાં સમાતું નથી માટે બહાર ઢોળાઈ જાય છે. લહરીઓ સમુદ્રમાં સમાતી નથી માટે બહાર ઉછાળા ભરે છે. અને જીવન સંગીતની બાજતમાં પણ આતુંજ બને છે. નખનાં રાસગુહમાં ન સમાતાં સૌ સીમાઓને ભેદી, તે સારાય જગતને ભરી મૂકે છે:-

આમ કાઠિવાર પછી પ્રત્યેક આત્માને પાંખો તો આવે છે જ. ક્યારે ક્યારેક જીવન અમૃતમય લાગે, ભર્યુંભર્યું લાગે, આછા આછા ઘર્ષ જવાય અને કાઠિક અન્ય વિરાટ તત્ત્વમાં સમાઈ જવાની વૃત્તિ હૃદય શોધતું રહે, ત્યારે સમજાય છે કે ભાવનાઓની અગ્નિશિખા યદ્ય-કુંડમાં ન સમાતાં, સર્વ સ્પર્શો ન બનવા વેદી બહાર ધસી રહી છે.

અને આનું નામ જીવનના કોડ. યૌવનને આંગણે હજી તો હવેજ પ્રવેશતી લાડકોડભરી કોઈ કન્યા જ્યારે પતિગૃહે સંચરે છે, ત્યારે તેને આવા જ કોડ જગે છે. તેની વિરાટ સ્વપ્નસૃષ્ટિ અનેક સ્વપ્નો રચે છે. તેની દષ્ટિ સમક્ષ તેનું ગૃહાંગણ તરવરે, સ્વજન તરવરે, અને આમ આખુંય સ્વજન ચિત્ર ખડું હોય અને આ સર્વની વચ્ચે મધ્યભિંદુઓ બે જણ પતિદેવ અને તેની પરમેશ્વરી પોતે. આ મધુરાં સ્વપ્નો કેવાં હુંદરાળાં હોય છે ? કઈ કન્યાકાના મનમાં ગૃહિણીપદે રથપાવાના કોડનથી જગતા ?

પણ સૈનાં ભાવિમાં આત્માના અમૃતને પામવાનું નથી લખ્યું હોતું. નષ્ટ ભાવનાઓનાં પ્રસંગ ચિત્રો માટે આપણે ત્યાં શોધવા જવું પડે તેમ નથી. પણ એમેયે બન્યું છે કે સાચી ભાવનાઓને ન્યોમોજાવર કરનારી કુદરમણી-ઓએ જીવનને આંગણે દેવદેવીઓના રાસ ઉતાર્યા છે, તે સત્ય.

જીવનું તે તો એક કક્ષા છે ને ? અને તે કક્ષાવૃત્તિમાં, પતિદેવ ને રંગ, ફલક અને પોંછી હોય તો પત્ની તે ભાવવાહી પ્રેરણા છે જ. આમ દાંપત્યજીવનનું સાદૃશ્ય આદર્શ ગૃહ પતિન ઉપર જ અવલંબે છે.

પરંતુ ગૃહધર્મ અને ગૃહવ્યવસ્થા ચર્ચાતા પહેલાં આપણે ગાદીરથ્ય ધર્મને ચર્ચીએ. પતિ ને પ્રજા હોય તો પત્ની પ્રિયતમા છે, પતિ ને દેવ હોય તો પત્ની દેવી છે, પતિ ને પરમેશ્વર હોય તો પત્ની પરમેશ્વરી છે. અને સીતા વિનાના રામનું મંદિર ક્યાંય નિહાળ્યું ? રાધા વિનાના કૃષ્ણને વસતા ક્યાંય દીકા ? ઉમા વિના તો મહેશ્વરેય કાઠિ મંદિરમાં ખીરા-જતાં નથી અને તેમનાં મંદિર કેવાં સ્વચ્છ, સૌંદર્યભર્યાં અને શુચિમય હોય છે ? આપણા ગૃહસંસાર પણ આવા મનોરમ ભર્યા હોવા જોઈએ. સંસારીઓમાં ગૃહો પણ નથી લોખંડી પિંજરો કે નથી વાસનાબદ્ધ કીડાસ્થાનો. પરંતુ તે તો આવા મહેશ્વરનાં, રાધાકૃષ્ણનાં કે સીતા-રામનાં દેવમંદિરો છે. ત્યાં તો રાતદીવસ, રોહ, એકતા, શુદ્ધિ, સ્વાર્પણ અને સૌંદર્ય ઘટે.

પત્નીને એમ યર્ષા જાય કે પતિ મારે શું કરી નાંખું ? તેના પાછળ ઘેલી ઘેલી યર્ષા જાય, આછી આછી યર્ષા જાય, અને તેના હૃદયનું સૈંદર્ભ તેના આખા પૃથ્વીરાજમાં ફેલાઈ જાય, તેના ઘરનું રાચરચીકું ભડે રિચિતિ પ્રમાણે હોય, પણ તે સ્વચ્છ, સુંદર અને વ્યવસ્થિત હોય. વસ્તુઓ સર્વ વ્યવસ્થિત હોય અને પતિદેવની રૂચિ અનુસાર ફેરફાર થયે જાય. વસ્તુઓ શક્તિ અનુસાર હોય પરંતુ પત્ની તેમાં પ્રાણુ ભરવા પ્રયત્ન કરે. પોતાના લાડ કાડ તેમાં રેડી તેને પણ કવિત્વમય કરી મૂકે અને તેના ગૃહરાજ્યની નીર્ણવ વસ્તુઓ પણ ત્યારે સજીવ ભાવનાઓનો પોશર કરી ઉઠે ત્યારે શુદ્ધ, શુદ્ધ નથી રહેતું પરંતુ ઉમામહેશ્વરનું કૈલાસ બની રહે છે.

અને ગૃહવ્યવસ્થાનું સૈંદર્ભસૂત્ર આનાથીય આગળ વધે છે. ઉપર આપણે જોયું કે ગૃહના સ્થૂળ દેહ કરતાં તેમાં પ્રાણુ પૂરતા ભાવનાદેહ ની કિંમત વધારે છે, એકલાં સુંદર રાચરચીકાવાળાં શુદ્ધો જો સુંદર ગૃહવ્યવસ્થાવાળાં ગણાતાં હોત તો ઘરે ઘરે નંદનવતી રચપાયાં હોત.

સારોય દીવસ ચાક્રો પાક્યો પતિ ઘેર આવે ત્યારે તેને મધુ સ્મિતથી સત્કારતી પત્ની આદર્શ પ્રિયતમા બની રાકે છે. પતિના સર્વ યાક વિસરાવવા, સોહે આપેલું જળનું એક પ્યાલું પણ બસ યર્ષા રહે છે. મમત્વભર્યો એક શબ્દ, અવલંબનની સ્નેહપૂર્ણ એક દષ્ટિ અને સરિતા જેમ સાગરમાં ફળે તેમ પતિ-જીવનમાં જ લય પામી જઈ તેમાં સુખ શોધી રહેવાની અનન્ય ભાવના તે પત્ની જીવનનાં મંગલમુખો છે.

એકના ક્રોધમાં અન્યની હોયરહિત હોવા

છતાં નથી ઉદારભાવના, સુખમાં સ્નેહભર્યું મમત્વ, દુઃખમાં સ્વાર્પણમય દરકાર, આ સર્વ વડે જીવનમાં કવિતા જોઈ શકાય છે.

અને જે પત્ની આવી આદર્શ પ્રિયતમા હોય તેના જીવનનો સ્થૂળ દેહ પણ સર્વાંગ સુંદર દીપ્તિ બેઠે છે તેમાં નવાઈ જેવું નહિ.

આપણો દિંદ આજે પ્રયોગશુભમાં છે એટલે આપણા સંસારનેય પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના લોક-વાચરા વાયા છે. આજે આપણે ભોગલાલસા પ્રત્યે ધસડાતા ચાલીએ છીએ. પતિ પત્નીને છેતરે કે પત્ની પતિને બનાવી જાય તે ચાલાકી ગણાતી હોય તેવાં દષ્ટિતા પણ આપણને જડી આવે. પરંતુ લોકજીવનની આવી વિરુપતા, ભાવનાભર્યા આપણા જીવનમ્પવહારમાં કદ્યાણુ કરતી નથી જ.

હવે, પતિપત્નીનું ગૃહમંદિર એટલે ઉમામહેશ્વરનું અવિભક્ત, અક્ષાંકિક કૈલાસ, તે ભાવના ક્યાં અને પાશ્ચાત્ય લોકોની છૂટા છેડાની સગવડ કરી આપતી જીવનપ્રથા ક્યાં ?

સોમરસને છોડી અને મુરા સ્વીકારવા જેવી આતો વાત યર્ષા.

ત્યારે જીવનમાં જો કાચ્યને નીરખતું હોય તો તો આવી ભવ્ય ભાવનાઓ ઉપર સંસાર રચીકું તો જ ચાક્રોઃ પણ જોને એટલી શ્રદ્ધા તો રહેતી જોઈએજ કે સંસારના મૃજનારાઓએ સ્વર્ગ કદ્યાં છે પણ ખરાં, અને દોડાં છે પણ ખરાં. અને સાચી ઘેઝણ હોય તો સૌનાં ય સ્વપ્નાં આજે નહિ તો આવતી કાલે પણ ફળે છે તો ખરાંજ. સાચની શોધ કરનારની નિષ્કળતા તો કદી પણ નથી સાંભળી તો દુર્ગતિ તો હોયજ ક્યાંથી ?

૪૮ મી અખીલહિંદ મહાસભાના પ્રમુખ શ્રી રાજેન્દ્ર પ્રસાદ બાપુ

સો લી માંસ વિનાના તદ્દન સુકલકડી, છતાં જીવાતીના જોટલા તરવરાટવાળા અને દેખાવે લેલા જેવા રાજેન્દ્ર બાપુ ગમે તેટલા માણુ-સોના ટોળા વચ્ચે એળખાયા વગર રહે એવા નથી.

આજથી પચાસેક વર્ષ પહેલાં, બિહાર પ્રાંતના જીરાદેરી નામના નાનકડા ગામમાં બાપુ રાજેન્દ્ર પ્રસાદનો જન્મ તા. ૩ જી ડીસેમ્બર ૧૯૮૪ માં થયો હતો. તેમના આખા ધરમાં ગરીબો પ્રત્યે હૃદયથી હતી, તે સંસ્કારો બાળક બાપુમાં જિત્યાં અને પોષાયા. એમના પિતા મુનશી મહાદેવસદાય એ નાનકડા ગામડામાં વૈદ હતા અને ગરીબોને મફત દવાઓ આપી રોગમુક્ત કરતા. એમનાં માતૃશ્રીનું હૃદય એટલું વાત્સલ્ય ભર્યું અને અનુકંષાથી ઉભરાતું હતું કે ગરીબમાં ગરીબ માણસ એમની સેવા પામ્યા વગર ન રહેતા. માતૃપિતાનો વારસો બાપુ રાજેન્દ્ર પ્રસાદે આજે પણ સાચવી રાખ્યો છે, તે બીહારના ધરતી કંપની યાદ આવતાં નજર સામે દેખાય છે.

બાળક નિશાળે બેસે તે પહેલાં ઉર્દુ શિક્ષણ મેળવી લેવું જરૂરી હતું તેથી બાપુને ૭ સાત વર્ષની ઉંમરે એક મોલવીને ત્યાં ભણવા મોકલ્યા તે ત્રણેક વર્ષમાં તો ફારસી ભાષા શીખી લીધી; એટલે તેમને છાપરા જીલ્લાની મુખ્ય નિશાળમાં આગળ અભ્યાસ માટે દાખલ કર્યા. તે વખતે એમનું જ્ઞાન અને ચાલાકીથી બધા શિક્ષકોનું ધ્યાન ખેંચાયું અને હેડમાસ્તરને લાગ્યું કે આવો હોશિયાર વિદ્યાર્થી નકામો આખું વર્ષ એક જ વર્ષમાં ગાળે તે હીક નહિ, તેથી તેમને છપલા વર્ગમાં ચંદાવવાનો

બંદોબસ્ત કર્યો. પણ રાજેન્દ્ર બાપુના મોટાભાઈ સ્વ. મહેન્દ્ર પ્રસાદને એ વાત ગમી નહિ. તેમને લાગ્યું કે આ રીતે વર્ગ ચંદાવવાથી અભ્યાસમાં ક્યાસ રહી જાય તો મુશ્કેલી પડે. પણ શિક્ષણ નિષ્ણાત મુખ્ય શિક્ષકને એ વાતનું જ્ઞાન હતું. મોટાભાઈએ વર્ગ ચંદાવવાની ના કહી તે સાંભળીને તેઓ બહુ ગુસ્સે થયા અને કોષ્ટની પરવા કર્યા વગર રાજેન્દ્ર બાપુને ઉપલા ધોરણમાં ચંદાવી દીધા. તે પછી તો બાપુનું ધ્યાન પણ અભ્યાસમાં પરોવાઈ ગયું; તેથી શારિરિક વિકાસનું ધ્યાન રહ્યું નહિ. આજે પણ બાપુજીનું શરીર સાવ સુકડું દેખાય છે. અભ્યાસ અને સેવા સિવાય બીજું કંઈ એમના જીવનમાં આગ્યું જ નથી.

ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં તેઓ કલકત્તા કોલેજમાં આવ્યા. ગ્રીવીપસની પરીક્ષામાં પચીસ રૂપીઆની અને ભાષા તથા અંગ્રેજીમાં એક બીજી બે મળી કુલ પચાસ રૂપીઆની સ્ટેન્ડર શીપ મેળવી બિહારનું નામ તેમણે દીપાવ્યું.

ડૉ. પી. સી. રૉય તે વખતે એ કોલેજમાં વિજ્ઞાનના અધ્યાપક હતા. અને બાપુજીએ વિજ્ઞાન મૂકી કળાનો વિષય આ વખતે સ્વીકાર્યો તેથી ડૉ. રૉયને માડું લાગ્યું. અને બાપુજીને બોલાવી મીઠાસાથી પૂછ્યું “રાજેન્દ્ર ! વિજ્ઞાન કેમ મૂકી દીધું ?”

(૨)

બાપુજીનું જીવન કોલેજ લાઈફથી ફેરવાતું ગયું. એકલા અભ્યાસમાં પરોવાઈ રહેલ મન હવે જરા બહારના વાતાવરણમાં ભળવા લાગ્યું. સભાઓ કરવી, સભાસભો નોંધવા અને મીમેટીંગ

સોસાયટિ સ્થાપવી, માસીક ચલાવવું અને લેખો લખવા; આમ કોલેજની જાહેર પ્રવૃત્તિમાં તેમણે કામ કરવા માણ્યું ને થોડા વખતમાં તેઓ મોખરે આવ્યા.

તે વખતે જન્મવા ખાતરી તેમને વિદ્યનાઓ લાગવા માંડી. બીહારના વિદ્યાર્થીઓને બંગાળના વિદ્યાર્થીઓનું મોજબ માફક આવતું નહિ; તેથી તેમણે એક નવી કલ્પ સ્થાપી અને તેનું નામ બીહારી કલ્પ રાખ્યું, તે હજુમે આવે છે. કલ્પની શરૂઆતમાં બાબુજી તેના મંત્રી હતા. તેમની કાર્યદક્ષતાથી સહનું ખાન બેઠાયું અને પછી તો કેટલાય વકીલ બેરીસ્ટરોનો તેમને સાથ પળ મળ્યો હતો.

આ અરસામાં ડૉન સોસાયટિ નામની સંસ્થા સ્થપાઈ. તેના સંચાલક શ્રી. સતીશબાબુ હતા. તેમનામાં ધાર્મિક બાવનાઓનું પૂર વહેતું તેથી તેમણે વકીલાત છોડી અને ધાર્મિક જ્ઞાનના પ્રચાર અર્થે તનતોડ મહેનત કરવા માંડી. રાજેન્દ્રબાબુ તેમાં જોડાયા. અડધાડીઆમાં બે સભાઓ થતી. એકમાં ગીતાનું અધ્યયન અને બીજામાં જાહેર વ્યક્તિઓનાં ભાષણો અને એ રીતે તેઓ ધાર્મિક જ્ઞાનનો પ્રચાર કરતા અને પ્રચારના સાધન તરીકે ‘ધી ડૉન’ નામનું માસીક ચલાવતા. તેમાં બાબુ રાજેન્દ્ર પ્રસાદ લેખો પળ લખતા. એ ધાર્મિક શિક્ષણના બીજા બાબુજીમાં સેવાધર્મમાં પરિણમ્યાં છે.

ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં બાબુજીએ બી. એ ની પરીક્ષા પાસ કરી. પરીક્ષા માટે જેમ અનેક વિદ્યાર્થીઓ તનતોડ મહેનત કરે છે તેમ તેમણે ધૃષ્ટ નહતું. પરીક્ષા પ્રત્યે તેમની સાવ ઉત્સાહિનતા હોવા છતાં તેઓ વગર મહેનતે પહેલા વર્ગમાં પાસ થયા, એ એમની અગ્રાધ બુદ્ધિ અને જ્ઞાનની સચોટતા માટે ઉમદા દર્શાવે છે. આ રીતે પહેલા વર્ગમાં આવવાથી યુનિવર્સિટિ તરફથી ૯૦ રૂપીઆની શિષ્યવૃત્તિ તથા ઓછામાં ઓછા દરબાર સોનાના ચાંદ મળ્યા. બીહાર અને બિહારની જનતા રાજેન્દ્ર બાબુના

નામથી ગર્વ અને ગૌરવ લેવા લાગી અને બિહારના આ વિદ્યાર્થીની ખ્યાતી મોખરે ફેલાઈ. તેમણે એમ. એ અને એલ.એલ.બી. નો અભ્યાસ શરૂ કર્યો પણ તેમનું દીન પરદેશ ગમત તરફ વહેતું થયું. અભ્યાસ ઉપર અરૂચી થઈ અને વિદ્યાવત જવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. પૈસા અને સાધનની વ્યવસ્થા તો એકદમ થઈ અને કુટુંબની રજા માટે તેમણે મોટાભાઈને પત્ર લખ્યો.

બાબુજી વિદ્યાવત નીચ છે એમ જાણી આખાથે કુટુંબને દુઃખ થયું. પિતાજી જિમાર હતા અને મોટાભાઈ તથા માતૃશ્રીની નારાજ તથા પિતાની માંદગીને લીધે બાબુજી વિદ્યાવતને બદલે કલકત્તા ગયા ને પિતાજીની માંદગી સુધી વિદ્યાવત જવાનું માંડી વાળ્યું.

પિતા ગુજરી ગયા તેથી તો તેમને વધારે મુશ્કેલી નડી. પૈસા ને લુગડાં લતાં બીજાઓને આપી દીધાં ને અગાઉ કાઢી બરિષ્ઠવેત્તાએ દાય જોડને કહેલું કે તમારે વિદ્યાવત જવાની હજુ વાર છે ત્યારે હસેલા, તે આ પ્રશ્નને યાદ આવતાં તેઓ ગમગીન બની ગયા. તેમના મિત્રો પણ આભા બન્યા.

અભ્યાસ થયો નહિ ને એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ખેડા. પાસ તો થયા પણ ઉંચો વર્ગ આવ્યો નહિ ને બાબુજીનું વિદ્યાર્થીજીવન પૂરું થયું.

(૨)

તેમની કોલેજ જીવનની કારકીર્દિ અખ્યા- પકોના દીલમાં પરોવાઈ રહી હતી. કેટલાય ગ્રેડેસરો ઇચ્છતા કે બાબુજી પોતાની સાથે રિસેલ્શનના કાર્યમાં જોડાય તો સાફ અને હેવરે કેટલાક અગ્રગણ્ય મુનેચ્છકોના આગ્રહથી મુન્શફરપુર કોલેજમાં અંગ્રેજીના અધ્યાપક તરીકે તેઓ જોડાયા. પણ તેમણે ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર અને રાજનિતી શીખવવાનું કામ દાય ધવું. તેમને શિક્ષણમાં બહુ રસ પડ્યો નહિ. વકીલાતનાં સ્વપ્નમાં તેમને આવવા લાગ્યાં

તે છેવટે નોકરી છોડી કલકત્તા ગયા ને એક વકીલ માથે જોડાઇને કામ શીખવા માંડ્યું અને ૧૯૧૦ માં વકીલાતની પરીક્ષા પાસ કરી.

આ અરસામાં પૂનામાં ૨૫. ગોખલેએ સર્વન્ટસ ઑફ ઇન્ડિયા સોસાયટીની સ્થાપના કરી ને દરેક પ્રાંતમાંથી સારા સારા માણસો ચૂંટીને તેમની સંસ્થામાં ગોઠવવા માંડ્યાં. બીહાર માટે તેમણે મીત્રોની સલાહ લીધી ને આ ઝગડળતા રત્ન જેવા બાણુજીની લક્ષ્મણ યજ્ઞ. ગોખલેજીએ રાજેન્દ્ર બાણુને પોતાની સંસ્થામાં જોડાવા આગ્રહ કર્યો.

જેની નસેનસમાં સેવાના ધબકારા વાગતા, જેના લોહીમાં સેવાના રંગરંગા વહેતાં, જેના શિક્ષણમાં સેવાનાં બીજ રોપાયાં હતાં તે રાજેન્દ્રબાણુની પાસે સેવાની વાત આવતાં તેઓ દરખાયા ને સંસ્થામાં જોડાવાની ઇચ્છા યજ્ઞ. તેમણે પોતાને ઘેર આ વાત લખી. મોટાભાઈને આઘાત થયો. ને છેવટે જ્યારે મળ્યા ત્યારે આંસુ વહેતી આંખોમાં અનુકંપા ઉતરાવા લાગી. બે કલાકની ચર્ચાને અંતે પિતાજીની પેટે મોટાભાઈને આઘાત લાગતો બાણુજી જોષ શક્યા નહિ ને તેમણે પોતાની વહેતી ભિંમિંએને દાખી દઈને તે નિર્ણય બંધ રાખ્યો. છતાં સેવાની લાવના તો વધારે ઉમ થતી ગઈ.

કલકત્તે જઈ બાણુજીએ વકીલાત શરૂ કરી. ને વકીલ મંડળમાં તેમનું નામ આજળ આવ્યું. કીર્તિ અને ધન તેમને ચરણે પડ્યું. ને એમ. એલ. ની પરીક્ષા પ્રથમ પદે પાસ કરી. હવે તેમણે પટણામાં આવી વકીલાત શરૂ કરી. અહીં તો ધનના ઢગલા ચત્રા લાગ્યા. પણ એ બધું ધન ઘરમાં આવવાને જદલે બીજે રસ્તે વહેવા લાગ્યું. એ ધનમાંથી કેટલાય ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ પામ્યા. કેટલાય નિરાધારોને રોજી કમાવાનાં સાધન થયાં, કેટલાક અનાય અપંગોને જીવન ગુજારો થયો. ને છેવટે માસિક ત્રણ હજારની ધીકતી કમાણીવાળા બાણુજીએ વકીલાત છોડી ત્યારે પંદર રૂપરૂડીએ પુરો પુંજમાં ન હતી.

બીહાર છાત્રાલય સ્થાપનાની વાત આજળ આવી તે મંરથાની અનેક શાખાઓ તેમણે બીહારમાં સ્થાપીને દર બનાવત્રા તેમણે ઘણીએ જહેમત ઉડાવી. શિક્ષણમાં પણ સેવા છે એ તેમના ધ્યાનમાં હતું અને છેવટે સેનેટમાં બેસીને પણ તેમણે ખોટા શિક્ષણ ઉપર અનેક પ્રહાર કરીને માચું શિક્ષણ સમજાવવા મહેનત કરીછે. તેમણે હિન્દીભાષાને કોલેજમાં દેશીભાષા તરીકે દાખલ કરાવી છે.

હિન્દી ભાષા ઉપર તેમને પ્રેમ છે. તેઓ હિન્દી સંમેલનના ધ. સ. ૧૯૧૩ માં સ્વામત મંની હતા. ૧૯૨૩ માં મહાસભા કાનડામાં મળી ત્યારે તેઓ હિન્દી સંમેલનના પ્રમુખ ચુંટાયા હતા, પણ માંદગીના કારણે જઈ શક્યા નહતા પોતાના પ્રાંતમાં નાગરીકીમાં બધું છપાવ તે માટે તેમને તનતોડ મહેનત કરીને પણ એ આણુ કરાવી છે.

તેઓનું લખેલ પુસ્તક 'ચંપારણમાં ગાંધીજી' પ્રખ્યાત છે. બાણુજીને બંગાળી માતૃ-ભાષા જેટલું ને થોડું ઘણું ગુજરાતી આવડે છે.

રાજેન્દ્રબાણુનાં લગ્ન નાનપણમાં થયેલાં. તેમને બે પુત્રો છે. તેમના મોટાભાઈ હમણાં જ ચાર પાંચ માસ પહેલાં ગુજરી ગયા. બાણુજી પડદાની વિરૂદ્ધ છે, તેઓ ૧૯૨૮ માં વીલાયત પણ જઈ આગ્યા છે. આભડછેટમાં તેઓ માનતા નથી.

તેમની સેવાઓ બિહારમાં આંગણે આંગણે તેમનાં ગાન ગાય છે. ગાંધીજી ચંપારણના ખેડૂતોની સ્થિતિ તપાસવા ગયા ત્યારે બાણુજી તેમની સાથે જ હતા ને તેમની માથે રહી પ્રગ્મની અનેક સેવાઓ તેમણે કરી છે.

ધ. સ. ૧૯૦૬માં હિંદના દાદા શ્રીદાદાભાઈ નવરોજીજી મહાસભાના પ્રમુખ હતા તે વખતથી મહાસભાના કાર્યમાં બાણુજી રસ લેતા થયા હતા. ને આજે તો તેઓ તે મહાસભાના મુગટ પહેરવાના અધિકારી બન્યા છે. હિંદ પોતાના એક મહાન અને સમર્થ સેવકને શીરે નેતૃત્વનો તાજ પહેરાવ્યો છે.

દિલ ડાલી રહ્યાં !

(રાજ : ઉપરનાં પ્રસાદ, આજ લાગે રજિયાત)

ચમકે છે ચન્દ્ર, આજ થાયે આનન્દ,

તેજ ઝીલી રહ્યાં, તેજ ઝીલી રહ્યાં.

રમિયે સૌ રાસ, જીર સીંચી ઉલ્લાસ;

દિલ ડાલી રહ્યાં, દિલ ડાલી રહ્યાં.

ચાંદની સુરમ્ય સખી ! ચાકમાં છવાયલી,

ફૂલની મુવાસ સખી ! જીરમાં ભરાયલી;

દિલ ડાલી રહ્યાં, દિલ ડાલી રહ્યાં.

પૂર્ણિમાની રાત મહીં રમિયે અલખેલડી !

હેયાની વાત કાંઈ કરિયે સાહેલડી !

દિલ ડાલી રહ્યાં, દિલ ડાલી રહ્યાં.

ઉદધિની સંગ સખી ! સરિતા ગૂંધાયલી,

તરુવરને વહાલે સખી ! વેલડી વીંટાયલી;

દિલ ડાલી રહ્યાં, દિલ ડાલી રહ્યાં.

આંખલાની ડાળે જોડેની ! ભાવે કોયલડી,

સ્નેહીનાં મુદરસને જો ! ગાળે રાતડલી;

દિલ ડાલી રહ્યાં, દિલ ડાલી રહ્યાં.

ઢાળખામાં મહારા એક છુપી વાતડલી;

કોણ જાણે કેમ મહારી નાચે આંખડલી;

દિલ ડાલી રહ્યાં, દિલ ડાલી રહ્યાં.

મુળજીભાઈ ખીતાંબરદાસ શાહ

બાલક-બાલિકા

કુમારી ફલોરા ગોહિલ

સમગ્ર વિશ્વને એક કુટુંબ કહ્યો, તેના સંજ્ઞનદાર વહીવટિતા તે નિયંત્રતા સમગ્રે, અને પૃથ્વીવાસી મનુષ્યોને અમુક પ્રસંગે હસતાં, રોતાં તે પિતા પાસે કાલાવાલા કરતાં બાળકો ધરા, તો રોજના આપણા વ્યવહારમાં આવતાં બાલક બાલિકા અને પિતાનો સંબંધ પ્રભુની અગાધ શક્તિનો ડર દર કરી, જગતમાં વસતા સર્વ મનુષ્યો એ આપણાં બાઈ બેનો, એકજ પિતાનાં બાલકો છે, એવો અગર તો વસુધૈવ કુટુંબકમ્ એ સૂવતો ખ્યાલ આપે છે.

જગત્સૃષ્ટિ એ પિતા, અને તેનાથી ઉત્પન્ન કરાએલી સૃષ્ટિમાં વસતાં સ્રીપુરુષોએ ભાષ્યમેનો; એ વિશાળ દૃષ્ટિબિંદુ એક નાના ઉદાહરણથી મમજવું સહેલું પડે. દાખલા તરીકે એક નાનું જળાશય લઈએ, તો જે જળબિંદુ એક જળાશયને ઉત્પન્ન કરે છે. તેજ જળબિંદુ વિશાળ મહાસાગરના અસ્તિત્વ માટે અગત્યનું છે. આ બે જલબિંદુઓ જેની દૃષ્ટિમાં ભિન્ન દીસે તેને મનુષ્યની ગણતરીમાં ગણવો કે કેમ એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. પુખ્ત વયનાં સ્રીપુરુષો એટલે એક સમયનાં બાલક-બાલિકા, પણ તે મહાત્મા ગાંધીજી હો અગર વિખ્યાત શ્રી. સંરોહની નાયક હો. બાળથી બે ત્રણ વીંશી પહેલાંનાં એ બાલક-બાલિકા. કોણે જાણ્યું હતું કે આ બાળક-બાલિકાના કુમળા રોપાઓ અવધૂત જેવાં અડગ અને નિરંતર વ્યેતમલણી દૃષ્ટિ રાખનારાં ભાવી વિશાળ દુહો યશે ? એકજ પિતાનાં ઉત્પન્ન કરેલાં આ બે બાળકોમાં ભીન્નતા જેવી કોઈ ચીજ નજરે નથી પડતી. જે પ્રમાણે વિશાળ મહાસાગરનાં જલ-

બિંદુ તે નાના જળાશયનાં જલબિંદુમાં દૃઢ બેદ નથી જણાતો. બાલક એટલે ભવિષ્યનો પિતા, બાલિકા એટલે ભવિષ્યની માતા. બાલક બાલિકાના ઉગતા જીવનમાં તે તેમના મહત્ત્વમાં કંઈ એક દેશદીપકો અને જગદીપકો છુપા સમાયા દશે. કેટલાય દેશોનો ઉપધાર સમાએલો દશે, કંઈ કંઈ તથોગજ ને સિદ્ધિઓ સમાઈ દશે.

હા. જગત્પિતાની રચનામાં ભિન્નતા, પૈસાદાર ને ગરીબની, મોટા ને નાનાની, સારા ને નરસાની સ્પષ્ટરીતે જણાઈ આવે છે. પરંતુ એ ભિન્નતામાં અભિન્નતાનું તત્ત્વ કેવું ગૂઢ રીતે એતપ્રેત ઘસેલું છે તે તેની રચનાનું મનન કરતાં જડી આવે છે, તેના નિયમનું જિદ્દાંધન કરનારને એકજ શિક્ષા, એકજ ન્યાય; પછી તે પૈસાદાર કે ગરીબ, નાના કે મોટા. સારા કે નરસા માટે તેજ ભૌતિક પિતાની દૃષ્ટિમાં બાલક બાલિકાના બેદ હોય એ સ્વાભાવિક છે. છતાં પણ એક આદર્શ પિતા જેટલા માનસિક ઉત્સાહથી પોતાનો બાલક ચાલાક, હોંશી-આર, પીર દેશસેવક નીવડે એવું ઇચ્છી તેને તેવો બનાવવાના દરેક પ્રયત્નો યોજે, તેટલાજ ઉત્સાહથી પોતાની બાલિકા ગૃહકર્મ કુશળ, સંસ્કારી ચિરાંગના બને એવું ઇચ્છી એ માટે પણ તેવાજ પ્રયત્નો યોજવામાં પાછી પાતી ન કરે. અશ્વત્થ, પ્રાકૃતિક બેદને લઈ પિતાનું બાકિત પરત્વે શિક્ષણ આપવાનું કેંદ્ર બુદ્ધિ હોઈ શકે, પરંતુ બાલક એટલે ભવિષ્યનો પુરૂષ અને ભવિષ્યનો હીરો અને બાલિકા એટલે પુત્રી તે પુત્રી એટલે પથરો; એની ભાવના અસ્વાભાવિક છે.

અરે ! પણ આજે ઘેર ઘેર ચાલો તપા-
સીએ. શું દેખીયું ? શું ધારો છો ? ગાલક
બાલીકારૂપી એક ગૃહવાદીમાં ઉગતા છેડવા
વિષેની સમજાવનાનાં પોપણ કે વિષમતાનાં ?
સમગ્ર દુનિયાનો વિચાર કરવો છોડી દઈ
આપણા ગુજરાતનો જ વિચાર કરીએ આંગળી-
ના વેટે ગણી શકાય એટલાં કુટુંબો બાદ
કરતાં સઘળે વિષમતા જણાય છે. ગાલક
એટલે ભવિષ્યનો કલ્પતર, એટલે તેને અનુકૂળ
સંતોગોમાં મૂકી તેનો વિકાસ કરવાની ભાવના,
ત્યારે બાલિકા એટલે આંગળે વસાવેલો ઉકરડો

અને પરગૃહવાસી; એટલે તેના તરફ અવિકાસની
ભાવના આજ ધેરેધેર જણાય છે. એ જ આપણા
અધઃપતનનું કારણ, એ જ આપણી પરત-
તારું કારણ છે.

અનેક નાનાં જસબિંદુઓનો સમુદ્ર તે
મહાસાગર. રાઈના કણકનો વિકાસ એટલે
હજારો ટાણાઓ ઉપગમનનાર છોડ. તેજ પ્રમાણે
એકેએક બાલક અને બાલિકાનો વ્યક્તિત્વનો
વિકાસ એટલે જગત વિકાસ અને તેમાં
વ્યક્તિત્વનો સદજીવન વિકાસ એટલે આ જીવન
સાધ્ય અને પરલોક પ્રાપ્તિ.

સાદ્વી

શ્રી જતાદંત પ્રભાચર.

અનુસરે પતિને, પ્રિય તે કરે,

પરમ દક્ષ ગૃહે, શુચિતા ધરે:

પ્રિય ગિરા વદીને અમૃતોપમા,

રિઝવે તે જ રમા : ન રમા રમા !

૧

સાથે રહી ગૃહિણી જો અર્પે સુમાન,

તો વૃક્ષ-છાય પાણુ છે ગૃહના સમાન:

ઠાઠિ સુભવ્ય ગૃહ હોય, ન સુન્દરી ત્યાં

તો છે ખરા વિપિનવાસ-વિશાસ ના તે !

૨

સંસાર આ છે જ અસાર દેવળ,

નિતંબિની સાર તેમાં ય સોન્નવલ:

વિચાર આ માત્ર કરીને હૃદય

લે છે નિર્જાંઠે ગિરિજાને સાદર ?

૩

આનંદ તેમ વળી સૌખ્ય અપાર આપે,

તોષે બહુ દૃઢ્ય તાપ સમૂળ કાપે:

રહે છે સમીપ, અપમાન કદી કરે ન,

વિદ્યા અને વળી બીજી વનિતા કુલીન !

૪

મૃત

દ્રુતવિલંબીત. અનુષ્ટુપ-શિખરિણી.

૧

ગરીબ આ અમ પામરને ધરે,
 અવતરી થઈ દુઃખિત તું ખરે;
 નિરખ્યું ના સુખશું જગતું જરી,
 દુઃખ તણા જગ સાગરમાં તરી.
 મહેલ ને માળ શું વિશ્વે ખડેન ! ના દેખિયું કંઈ,
 અમારી જૂંપડીમાંથી કહી તું બહાર ના ગઈ.

૨

નૃપ કની કહી હોત જ બેન જો,
 સ્મરણમાં ચણતે કંઈ મહેલજો;
 કબરપે ધરી ભવ્ય ઈમારતો,
 જગતમાં તવ કીર્તિ વધારતો.

તાજના મહેલથી મોટા રચીને ભવ્ય મંદિરો,
 મંદિરે મંદિરે તારાં ગવાડત આરતી ગીતો.

૩

પણ જહોં સ્મૃતિ અંતર આવતી,
 કશું યાદ દિલે પછી, લાવતી;
 સ્મરણ, ભવ્ય ઈમારત મહેલ એ,
 સ્મરણ શો સુજ અંતર પ્રેમ એ.
 સ્વપ્નમાં અંતરે રેતાં શોક છાયા છવાય છે;
 યાદમાં ખડેન રૂપે ના મારાથી કેં કરાય છે.

બેનને

૪

સ્વપ્નમાં પણ છે નૃપના ચલું,
 ગૃહ વિના જગપે લમલું રહું;
 મુજ કને નવ સંપત છે વળી,
 સ્મરણમાં ધરલું શું વિભાવરી ?
 ખાવાને અજાના સાંસા રે'વાને ગૃહ ના જહીં,
 બહેન કે' ભાઈ તારો શું આદરે ધરે તહીં ?

૫

સ્મરણમાં જગ મંદિરને કરી,
 ગગનનો વળી શુંબજ હું ધરું;
 હૃદય ઓજસ દીપક હું ધરી,
 નવનવા રૂપથી તુજને સ્મરું.
 વિશ્વના મંદિરે તારી પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા કરી;
 ગાઉં હું આરતી ગાણું બહેન ! તારાં સ્મરી સ્મરી.

૬

હૃદયમાં કંઈ ભાવ ધણા હતા,
 પણ ન મૂર્ત રૂપે પ્રગટે બધા;
 સ્મરણાં તવ આજ કરી શકું,
 અવર ના કંઈ બેન, ધરી શકું.
 સ્વિકારી લેજો આ તવ સુહૃદયના તુલ્ય સ્મરણાં,
 થજો બધું હૈયે અમૃત રસના આપ ઝરણાં;
 તમારાં તેજસ્વી નયન નમણાં જયોત બનજો,
 ઉઠા અધારા આ હૃદય જગનો દીપક થજો.
 સોમાભાઈ ભાવસાર

વીરાંગના

શ્રી. જયંતશંકર જોષી

યુદ્ધનાં રણશીંગાં પુંકાતાં હતી. દરેક ગૃહેઘૃણી, એકએક રજપુતને યુદ્ધમાં આવવા આજ્ઞાહન થઈ ચુક્યું હતું. વીર રાજપુત માતાઓ દુધમલ દીકરા રણાંગણે વળાવવા તૈયાર થઈ હતી. સ્નેહભીની ભગિનીઓ એકના એક બ્રાત્રને કુકુમનો ચાંદો કરી, શુકનભર્યાં બાપે વિદાય દઈ રહી હતી. વીર રાજપુતાણીઓ સરનેહ કાઢીલા કંથને યુદ્ધ-સ્વાંગ સજવતી હતી અને વૃદ્ધાવસ્થાને ઉંબરે ઉભેલા ચરા રજપુતો આશિર્વાદથી પુત્રને વધાવતા હતા.

યુદ્ધ મંડાપું. ચરવીર રાજપુતો યુદ્ધે તુટી પડ્યા. તુમુલ યુદ્ધને અંતે સર્વત્ર હાહાકાર વર્તી રહ્યો. કેટલાય નરવીરો ધાયલ થયા, કેટલાનાં શીર ફૂટ્યાં અને કેટલાક ભૂમી ચૂમતા થયા, પણ રથાસલા ચરા રાજપુતો રણાંગણ છોડવા રાજ ન હતા. મરવું યા મારવું એ તેમનો મુદ્દાલેખ હતો. પરાજીત થઈ પીછે હઠ કરવા તેઓ તૈયાર ન હતા. “યા દ્યોમ ફરી” ખપી જવા તેઓ સર્જાયા હતા. વડવાઓનું ખમીર લગવનાર ન હતા. મરણાન્તે મોક્ષ વાંચના સેવતા હતા. સર્વત્ર ત્રાસ અને દુઃખની ઝીણી કીડાવારીઓ ધસીને ભેદી રહી હતી.

એકએક કો ધવાયલો રાજપુત દુઃખના ત્રાસથી ડંટાળી—સુખાલિસાસાર્થી બની—નાઠો. અન્ય રાજપુતોને આ વાતની ખબર ન પડી. તેઓ યુદ્ધના અવસરે દેહશુદ્ધિ ભૂલ્યા હતા. પેલો ધવાયલો રાજપુત ઘેર આવ્યો. વૃદ્ધ રાજપુત માતાની નસોમાં રાજપુતનું શોણિત વહેતું હતું. તેનાથી પુત્રની નામદર્શિ સહન ના થઈ. રાજપુતની પત્ની ધવાયલા પતિને હળદર મીઠાના લેપ કરવા લાગી. કચ્છર વાગેલા ભાગ ઉપર લેપ લગાડવા મુશ્કેલી રહી.

વૃદ્ધ માતાથી આ ન સહેવાયું. વૃદ્ધાએ કેટલાક કરતાં કહ્યું—વહુ બેટા ! આ શું ! રણાંગણે લોઢે લોઢાં અથડાયાં અને નથી તો મારો દીકરો ઘેર નાશી આવ્યો અને તમે લેપ તૈયાર કરી તવેથો અને લોઢી અથડાવી અવાજ કરો છો તો અહીંયાથી નાશી મારો દીકરો ભાગીને ક્યાં જશે !

ધવાયલો રજપુત ભાવાર્થ કળી ગયો. વૃદ્ધમાતાના સમ્બોધે તેની નસોમાં નવા શોણિતનો સંચાર કર્યો તે પૂરપાટ રણાંગણે પહોંચી જઈ અન્ય રજપુતો સાથે તે પણ યુદ્ધમાં ખપી ગયો.

કેવી વીરમાતા ! કે જેણે પુત્રના જીવનની પરવાહ ન કરી. ધન્ય હો ! એ વીર રાજપુત જનનિને

શીવની ભૂલ

[મન્દાકાન્તા]

“ ઝીલો કે આ ગળડી ગિરિજા સ્વર્ગથી, સદ્ય દોડી, ”
એવું સૂણી પશુપતિ ઉઠે યોગ ને ધ્યાન છોડી;
ઉમા મારી ગળડી સમજી ઝીલતા શીવ ગંગા,
પસ્તાતા એ પણ પછી યતાં શોકય કેરા અડંગા

જેઠાલાલ ત્રિવેદી

સેવક

શ્રી. પીરજીભાઈ. અ. ભટ્ટ

શ્યામસુંદર અમદાવાદનો પ્રસિદ્ધ વ્યાપારી હતો. શરીરે તે જેવો સુંદર હતો, તેવોજ મનનો શુદ્ધ અને સરળ હતો. ધણી બે 'કામાં' એનો ભાગ હતો. કારખાનાં, દુકાનો અને ઘરો ધણાં હતાં. રૂપીઆ પાણીની પેઠે આવતા અને એ જ પ્રમાણે પ્રવાહ રૂપે ચાલ્યા જતા હતા. શ્યામસુંદર રસિક મનુષ્ય હતો. ઉપજ ખર્ચની તેને કાંઈ ચિંતા નહોતી. એને ઘેર નિત્ય કોઈ ને કોઈ મહેમાનો રજા કરતાં. દમેશ જમણ ચાલ્યા કરતું. દશેરા આવી, ઉત્સવ થયો ભોંઈએ; મિત્રમંડળી આવશે, બે ઘડી આનંદ યશે: દીવાળી આવી, ગમમત ઉડાવો: કાણુ જાણે વર્ષ પછી શું થશે? બસો ચારસો જશે તો ખેર! નવા વર્ષનો નવો દિવસ છે; હવે ખુદ્દું મુકી ખર્ચ કરો: મિત્રાઈ ઉપર માખીઓ જાણુજાણે એમ શ્યામસુંદરની ચારે તરફ મિત્રોનાં ટોળાં ભરમર સમૂહની પેઠે ગુંજારવ કરવા લાગ્યાં. તેમને પૈસાની જૂખ હતી અને શ્યામ સુંદરને ત્યાં કોઈ વાતનો મોકાવ નહોતો. તે દમેશ કહ્યા કરતો હતો કે "પૈસો શી યીજ છે? તે તો હાથનો મેલ છે. મનુષ્ય તેને પેદા કરે છે, ને મનુષ્ય જ તેને ગુમાવે છે. જે ગુમાવવાનું જાણે છે, તેને પેદા કરવું કઠીન નથી. માણસ પૈસાને બનાવે છે: પૈસા માણસને બનાવતા નથી! જે પૈસાની ઇચ્છા રાખે છે અને તેનો વ્યય કરવામાં મોકાવ કરે છે, તેના મસ્તિષ્કમાં વિકાર છે. પૈસાનો મહિમા તો તેમાં છે કે જેમાં ખર્ચ કરી શકાય. જો તે પૃથ્વીમાં દાટવા હોય તો પછી સોનું અને લોહું સમાન જ છે. લક્ષ્મીદેવી બંધનથી બાકુળ થાય છે અને ઉડીને એવે ઠંકણે જાય

છે કે જ્યાં તેને સ્વતંત્રતા મળે, તથા એક હાથથી બીજા હાથમાં અને બીજા હાથમાંથી ત્રીજા હાથમાં જવાનો અવસર મળે."

તે કખીર સાહેબનો નીચેનો દોહરો હંમેશ બોલ્યા કરતો:—

દેહ ધરેકા શુભ વહી, દેહ દેહ કુછ દેહ,

ઉસ દિન ફિર પછતાઓગે,

જગ દેહ હો જાવે ખેહ!

ગંગા વહી રહી હોય તો પક્ષીઓને પીવામાં ન્યૂનતા આવતી નથી. આટલી સંપત્તિ છે તે કોઈ દિન કામ આવશે પાસે હોવા છતાં પણ જેઓ સુહૃદ-મિત્રોથી સંકોચ કરે છે, તેમના જીવનને ધિક્કાર છે!

મિત્રો તેના એ શબ્દો સાંભળી વાહવાહ કહેવા લાગતા. ધન્ય છે, ધન્ય છે ના અવાજોથી ઘર ગુંજ રહેતું. 'ખરેખર આપ આપના સમયના કર્ણ છો' એમ કહી તેઓ પ્રશંસા કરતા. શ્યામસુંદર એ સાંભળતાં કુલાર્ધ જતો અને માથું નીચું નમાવી કહેવા લાગતો: 'આ આપની અનુકંપા છે!' શ્યામસુંદરના ભાવ વાણીથી નહિ, પણ હૃદયથી નીકળતા હતા. તેની વાણી હાથની ઉદારતાથી ફૂટકૃત્ય થઈ જતી હતી.

એક મિત્રે મનુષ્યાકાર દર્પણની પ્રશંસા કરી: સાયકાળે દર્પણુ તેને ઘેર પહોંચાડી દેવામાં આવ્યું. દારમોનિયમ પોણુ'તસોથી ખરિદું હતું. એક દિવસ એક માણસે તે બળવ્યું. સુંદર સ્વરોથી શ્રોતાઓનું ચિત્ત તેણે હરી લીધું. શ્યામસુંદર બહુજ પ્રસન્ન થયો અને ઈનામમાં તે વાળું બગવનારનેજ આપી દીધું. ગાદીવાળી ખુરસીઓ અને કાચોનો સદ્ર તણસો

સાઠ રૂપિયાથી મંગાવ્યો હતો અને તે હસતાં હસતાંમાં ગીરધર પહેલવાનને ત્યાં મોકલી દીધો હતો.

આ ઉદારતાની સાથે સાથે રસિક સમાજ પણ એકઠો થવા લાગ્યો. આરંભમાં તો સોડા લેખોનેડથી કામ ચાલતું હતું; પરંતુ ધીરે ધીરે નવીન મિત્રોની સાથે લાલ પરીનો પણ એ મુઠ્ઠા મંડળીમાં પ્રવેશ થઈ ગયો. પ્રથમ આ આરંભ હતો; પણ પછી એવી દશા થઈ ગઈ કે તેના વિના સમાજનો રંગ જ જામતો નહોતો. શ્યામસુંદર ઉપર તો એવું જાદુ થયું કે એવીસ કલાકમાં વીસ કલાક તે મઘપાનમાં ચક્રચૂર રહેવા લાગ્યો.

તોફર ચાકરોએ આ જોયું તો તેમને પોતાનાં ઘર ભરવાની ઈચ્છા થઈ. એક સૂર્ય ફાટ છે, તો કેટલીએ પૃથ્વીઓ બની જાય છે. શું એક ધનવાનના બગડવાથી વીસ નિર્ધનોના દિવસો ન ફરી જાય ? ચાકરો આ પ્રશ્નોની પ્રયોગસિદ્ધિના ઉપાય વિચારી રહ્યા હતા. બિચારી પદ્મા રડી રડીને ઈશ્વરની પાસે પ્રાર્થના કરી રહી હતી કે મારા પતિને સીધા માર્ગ દેખાડો; પરંતુ શ્યામસુંદર પોતાના માર્ગ ઉપર એકદમ ચાલ્યો જતો હતો. તેની આંખો તોફરોના ખૂરા સંકલ્પોને જોઈ શકતી નહોતી અને તેના કાન પત્નીની પ્રાર્થનાઓ સાંભળી શકતા નહોતા.

(૨)

ઈશ્વરદાસ તેના પિતાના વખતનો જુનો સેવક હતો. તેણે લલો અને સ્વામીભક્ત હતો.

શ્યામસુંદરનો પિતા તેને કલા કરતો હતો કે આવો સારો તોફર આપણને મળ્યો છે તે એક સદ્ભાગ્યની નિશાની છે. એકવાર તેણે તેના પ્રાણુ બચાવ્યા હતા અને પોતે શેઠને બદલે સંકટમાં પડ્યો હતો. જ્યારે શેઠ મરવા પડ્યો ત્યારે શ્યામસુંદરનો હાથ તે તોફરના હાથમાં આવતો ગયો હતો અને શ્યામસુંદરને એવો

ઉપદેશ કરી ગયો હતો કે આ માણસ તારા પિતાને ઠેકાણે છે. જે માન આજસુધી તારા મનમાં મારા માટે હતું, તે માન હવે ઈશ્વરદાસ ને માટે હોતું જોઈએ. મરનાર શેઠની સામે ઈશ્વરદાસે રડતાં-રડતાં શ્યામસુંદરનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો અને શ્યામસુંદરે શીર ઝુકાવી ઈશ્વરદાસની આજ્ઞામાં રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

પિતાના મૃત્યુ પછી શ્યામસુંદરે પોતાનું વચન બરાબર પાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને સઘળા પૈસા ઈશ્વરદાસના હાથમાં સોંપી દીધા. વળી ઘરની તમામ ગુપ્ત ઘટનાઓ કે જે શ્યામસુંદર પદ્માથી પણ છુપાવી રાખતો હતો, તે ઈશ્વરદાસની આગળ નિઃસંકાય થઈ કહેતો અને કોઈપણ કામ તેની સંમતિ વિના કરતો નહોતો. ઈશ્વરદાસનું મન સ્વચ્છ હતું. તે અનુભવી હતો અને સંસારના અનેક બનાવો તેણે પોતાની અભિપ્રાય જોયા હતા દરેક વાતના રહસ્યને તે એવું જાણી જતો કે શ્યામસુંદર તે જોઈ સ્તબ્ધ બની જતો અને કહેતો: “હું ગમે તેટલું માથું ફેરવું, તોપણ આ પરિણામ ઉપર ન પહોંચી શકત.”

ઈશ્વરદાસ હસી પડતો અને ધીમેથી જવાબ આપતો: “સત્ય છે. તમારી પાસે વિદ્યા તો છે; પરંતુ તે હજી ઉપયોગમાં લેવામાં નથી આવતી. વિદ્યા સુવર્ણ છે; પરંતુ બૂમિતી માટી અને મલિનતાથી મિશ્ર છે. જ્યાં સુધી પ્રયોગની જાદીમાં તેને તપાવવામાં નથી આવતું ત્યાં સુધી તેનામાં કાંતિ નથી આવતી અને સંસારમાં તેની કિંમત પણ નથી !”

જ્યારે શ્યામસુંદરની સોખત બગડવા લાગી અને ચાલચલત બદલાવા લાગી ત્યારે ઈશ્વરદાસને ચિંતા થઈ. મનુષ્ય જીવિમાન હતો. તેણે ખુલ્લી રીતે વાત કરવી હોયત ન ગણી. સંકેતથી એક બે વાર સમજાવ્યો; પરંતુ કોઈ પણ સારું ફળ આવ્યું નહિ. જે

રંગ ચઢી ચૂક્યો હતો તે એટલો ગાઢ હતો કે સાદા પાણીથી તે ધોવાયો નહિ. એને માટે ઠોકરના સાથુની આવશ્યકતા હતી.

આ તરફ પદ્મા પણ પોતાના કર્તવ્યથી નિશ્ચિંત નહોતી. ઓનું મોઢું ચમ્પ રૂંદન છે. પદ્માએ તેનો પ્રયોગ કર્યો. ફેટલીયેવાર રડી રડીને તેણે પતિને એ ભયાનક ગતિથી સંબોધ કર્યો અને ભયંકર વિનાશકારક પરિણામને દેખાડી તે કુમાર્ગતિ ત્યાગ કરવાની પ્રાર્થના કરી.

શ્યામસુંદરે વારંવાર પ્રતિજ્ઞાઓ કરી કે ભવિષ્યમાં આ બૂલ કદી પણ હવે થશે નહિ; પરંતુ ત્યાં તે ઘર બહાર પગ મૂકતો ત્યાં જ સઘળી પ્રતિજ્ઞાઓ ખૂલી જતો. ફરી તે જ રસિક માણસો એકઠા થતા અને ફરી તે જ ચક્ર ચાલવા લાગતું. અતિશય ટેવ પ્રકૃતિનું રૂપ બની ચુકી હતી. તેમાં ફેરફાર થવો એ સહેલી વાત નહોતી. તરનાર ન્યારે હાથ હલાવીને ઘાફી ભપ છે, ત્યારે આશ્રમ યોગવા મથે છે. ઈશ્વરદાસ અને પદ્મા બન્નેન્યારે પોતપોતાના યત્નોથી દારી નિષ્ફળ થયાં ત્યારે તેમને એક ખીજની સંમતિની આવશ્યકતા થઇ. એક દિવસ પદ્માએ ઈશ્વરદાસને કહ્યું: “શું હવે કંઈ પણ નહિ બની શકે ?”

ઈશ્વરદાસે પદ્માનો ભાવ સમજી ઉત્તર આપ્યો:—“પુત્રો ! તું જ કંઈક બતાવ, મારી છુદ્ધિ કામ નથી કરતી.”

“પરમાત્માને અર્થે કંઈક વિચાર કરો. કેઈ ઉચિત ઉપાય શોધી કાઢો. મારાથી કંઈ નહિ બની શકે. જે કંઈ કરવાનું છે, તે આપે જ કરવાનું છે.

ઈશ્વરદાસ લમણે હાથ મૂકી કંઈક વિચાર કરવા લાગ્યો અને પછી બોલ્યો:—“અર્ધા રૂપિયા આ બેગવિલાસની કોટ ચર્ચ ચૂક્યા છે. કારકુનોની છુદ્ધિ ખગડેલી છે. બન્ને હાથથી લુંટ ચલાવી રહ્યા છે. જો આ સ્થિતિ વધારે

વખત રહેશે, તો દરિદ્રેવ બહુ જ ઉતાવળથી દાર પર આવી પહોંચશે.”

પદ્માની સામે એવું ચિત્ર રચુ કરવામાં આગ્યું કે જે તે સ્વપ્નમાં ફેટલીયે વાર જોઈ ચુકી હતો. તેને ઘણીવાર એવું દેખાતું હતું કે પોતાના શરીર ઉપર ફાટેલ ત્રેલ વસ્ત્રો લટકી રહ્યાં છે અને નાનાં બાળકો રોટલીના ટુકડાને માટે ટળવળી રહ્યાં છે. તે હૂમકાં ભરી ભરીને રડવા લાગી: “તમે મારા પિતાને ઠોકાણે છો. પરમાત્માને અર્થે એમને કંઈક સમજવો.”

ઈશ્વરદાસનાં નેત્રો આંસુઓથી ભરાઈ ગયાં. તેણે કહ્યું: “પુત્રો ! મુનેલાને જગાડવો સહજ છે; પરંતુ જગતાને જગાડવો કડીન છે. જ્યારે નિરાશા આરાધના સીમાને તોડીફાડી નાંખે છે, ત્યારે તેના એક એક અણુમાંથી નિરાશા મૂર્તિ તલપી રહેતી દેખાય છે.”

ઈશ્વરદાસના એ ઉત્તરથી પદ્માનું અંતઃકરણ ટુકડે ટુકડા થઈ ગયું. તે બાળકની પેઠે પેઠે મુસંકે મુસંકે રડવા લાગી અને બહુવાર સૂધી રડતી રહી. આખરે એકાએક ઢોછ કંપના મનમાં રંકુરી આવતા તેણે માથું ઉચું કર્યું અને કહ્યું: “મેં એ વાત વિચારી છે. તમે માનશો ?”

ઈશ્વરદાસે ઉત્સુકતાથી કહ્યું: “તારી યોજનામાં મારેકાઈ પ્રકારનો વાંધો નહિ હોય !”

પદ્મા કહેવા લાગી: “મારા ઉપર જે સંકેત અને વિપત્તિ આવશે, તે હું પ્રસન્નતાથી સહન કરી લઈશ; પરંતુ આ ગરીબ છાકરાના શિશુઓને અને તેના પાલણુ પોષણનો કંઈક ઉચિત પ્રબંધ થવો જોઈએ. માતાપિતાની બૂલનું પરિણામ સંતાનને શામાટે ભોગવવું પડે ?”

ઈશ્વરદાસ પદ્માનો શું અભિપ્રાય છે, તે મમજી ચક્રો નહિ. આશ્ચર્ય અને ચિંતાથી તેના મોઢા તરફ તે નેત્રો લાગ્યો અને બોલ્યો “પુત્રો, તું શું કહેવા માગે છે ?”

પદ્માએ સાવધાનીથી ચારે તરફ જોયું અને પછી તેધીમેથી બોલી: “આપ ખગ્નનચી છો, ને સઘળો હિસાબ આપના હાથમાં છે. એમને કોઈ વાતની ખબર નથી.”

“પછી ?—”

“જો તમે ધારો તો આઠ દસ હજાર રૂપિયા આડા અવળા કરવા એ મોટી વાત નથી.”

ધાર્મિક ખગ્નનચીના કપાળ ઉપર રવેદનાં બિંદુ આવી ગયાં અને તે પદ્માના છેલ્લા શબ્દો સાંભળવા અધીર થઈ ગયો, પદ્માએ પોતાના કથનનો ફરી આરંભ કરતાં કહ્યું: “આપ આ નાના શરીરને અર્થે અધર્મ કરો! અધર્મ શાનો? હું અર્ધા રૂપિયાની સ્વામિની છું અને આપને આઠા કરૂં છું કે આપ દસ હજાર રૂપિયા કોઈ નિર્જન પ્રદેશમાં દાટી આવો. પરમાત્મા ન કરે; પણ અમારા ઉપર વિપત્તિના દિવસો આવશે, તો શરીની બલામણુ આપને કરવી પડશે. આ રૂપિયા એ દરિદ્રતાના દિવસોમાં એના પાલન અને શિક્ષણ માટે બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે.”

ધ્રુવરદાસે સાંત્વનનો શ્વાસ લીધો અને કહ્યું: “પુત્રી! મારા મનનો બોલો તેં દૂર કરી દીધો. હું તારી સાથે સોળેય આના સહમત છું!”

પદ્માનું મુખમંડળ પ્રકુલિત થઈ ઉઠ્યું: તે હસીને બોલી: “આજે જ તે કામ કરી નાખો. અધીર ચિત્તને શાંતિ મળે. અમારા હાથ કરતાં ભૂમિની માટી શરીના સત્ત્વની અધીકે રક્ષા કરી શકે છે.”

ધ્રુવરદાસે ધીરજથી ઉત્તર આપ્યો: “આજે રાત્રે સર્વ બંદોબસ્ત થઈ જશે.”

(૩)

દિવસ વીતી ગયો. ભગવાન સર્વનારાયણ અસ્ત થઈ ગયા. રાત્રી આવી. ચંદ્ર આકાશમાં ચમકવા લાગ્યો. ચાંદનીના ભયથી અંધકાર

વૃક્ષોની નીચે છુપાઈ રહ્યો હતો અને જેમ ચાંદની ઝાંછી થતી જતી હતી, તેમ તેમ અંધકાર વૃક્ષોની નીચેથી નીકળી ફેલાતો જતો હતો. આ વખતે વક્રાદાર ધ્રુવરદાસ શ્વામ-સુંદરનું શ્રેય કરવાને માટે શ્વામસુંદરના પૈસાની ચોરી કરી નગર બહાર જતો હતો અને નિર્જન સ્થળની શોધ કરતો હતો. ગીનીઓની ની ચેલી ખાંધ ઉપર હતી અને હાથમાં એક જળરી કાદાળી ભૂમિ ખોદવા તેણે લીધી હતી. ધણીવાર તપાસ કર્યા પછી તેને એક ઉપયુક્ત સ્થાન મળી ગયું. ચારે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી અને તે પછી ભૂમિને ખોદવાની શરૂઆત કરી. તેણે આજ સુધીમાં આવું કામ કામ કદી કર્યું ન હોતું. હાથ લાલચોળ થઈ, તેમાં મોટા ફાંદા પડી ગયા, છતાં તેના હૃદયમાં એકજ વિચાર હતો અને તે તેના સાકસને વધારતો હતો તથા હાથની પાસેથી બળાત્કારે કામ લેતો હતો.

જ્યારે ભૂમિ ખોદાઈ રહી, ત્યારે ધ્રુવરદાસે ગીનીઓની ચેલી તેમાં મૂકી માટી પૂરવાનો આરંભ કર્યો અને તરતજ ભૂમિને સમતલ કરી દીધી. આ પ્રમાણે જ્યારે તે પોતાના કાર્યથી નિશ્ચિત થયો અને પાછા ફરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો, ત્યારે એકએક કોઈએ તેના ખભા ઉપર હાથ મૂકી કહ્યું: “દાસભાઈ!”

ધ્રુવરદાસના અંગમાં માથાથી પગ સુધી કંપ છૂટ્યો. તેના મોઢામાંથી એક ધોળી ચીસ નીકળી ગઈ. પાછા ફરી જોયું તો શ્વામસુંદર ઉભો હતો. ધ્રુવરદાસનું લોહી બરફની પેઠે કરી ગયું અને તે ચિત્ર સન્માન નિરતબ્ધ ઉભો રહ્યો.

શ્વામસુંદર બોલ્યો: “ભાઈ! આ બધી શી ગરબા છે? હું આજસુધી તમને દેવપુરુષ સમજી બેઠો હતો; પરંતુ આજ આંખો ઉપરનો ખડકો દૂર થઈ ગયો!”

ધ્રુવરદાસ બોલ્યા વિના ઉભો રહ્યો. માલમ પડતું હતું કે કોઈએ તેના મોઢા ઉપર તાણું લગાવી દીધું છે.”

શ્યામસુંદર કોદાળી ઉપાડી ભૂમિ ખોદવા લાગ્યો. તેને વિચાર આવ્યો કે: સંસારમાં એવા ઘણાંયે શયનાનો છે કે જે સાધુના વેશમાં ફરી રહ્યા છે !

ધનુરદાસ વિચારવા લાગ્યો: મનુષ્યનાં નેત્રો બહુધા બૂલી જાય છે અને સુવર્ણને પિત્તળ સમજી ફેંકી દે છે; પરંતુ ન્યારે રહસ્ય ખૂલે છે, ત્યારે તે નેત્રો સત્યને દેખે છે !

શ્યામસુંદરની ધારણા એવી હતી કે થેલી રૂપિયાની છે, પરંતુ ન્યારે તેણે રૂપિયાને બદલે ગીનીઓ દેખી, ત્યારે તેના કોષની સીમા રહી નહિ. તેના હોઠ કંપવા લાગ્યા અને નેત્રોમાંથી અગ્નિની જ્વાળાઓ નીકળવા માંડી. તે ક્રોધ કરી બોલ્યો: “કેમ ધનુરભાષ ! શું વિશ્વાસ કરવાનું આપું ફળ મળવું નેમ્મતું હતું ? જાણાય છે કે તમે મને સંપૂર્ણ દગો દીધો છે. કોણ જાણે આવી કેટલીયે થેલીઓ ભૂમિના ગર્ભમાં સમાધ ગમ્મ કરી ! ”

ધનુરદાસને ‘આપ’ ને બદલે ‘તમે’, કહેવાનો આ પહેલો જ અવસર શ્યામસુંદરને હતો. ધનુરદાસની ધારણા આવી નહોતી. તે ધારતો હતો કે શ્યામસુંદર સઘળા હકીકત પૂછશે અને જે સદિહ પ્રત્યક્ષ ચોરીથી મનમાં પેસી ગયો છે, તે પદ્માની આજીજીઓથી દૂર થઈ જશે; પરંતુ આ આસા વ્યર્થ હતી. શ્યામસુંદર ક્રુદ્ધિત રૂઢે બોલ્યો: “પાપી, વિશ્વાસઘાતી, પિશાચ, તારી નીચતાઓનો આ એક નમુનો છે ! ”

ધનુરદાસની દષ્ટિ નીચી નમી રહી હતી, તે તેમજ રહી. નેત્રોએ દયાની પ્રાર્થના કરી અને ન વાણીથી દીનતાનો શબ્દ નીકળ્યો ! શ્યામસુંદર વધારે ક્રોધો-મત્તે થઈ ગયો, તેણે ખેમને વળ દઈ તેના વડે ધનુરદાસને મારવાનો આરંભ કર્યો. ધનુરદાસ સાથે કદી આવો વ્યવહાર થયો નહોતો. તેની આંખો-

માંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં; પરંતુ શ્યામસુંદરને ક્રોધનું ભૂત વળગ્યું હતું અને તે શોક તથા ક્રોધથી પાગલ બની રહ્યો હતો. ખેમનાં ન્યાં સુધી ચીંધરે ચીંધરાં થઈને ન ઉડી ગયાં, ત્યાં સુધી તે મારતો રહ્યો. આખરે શ્યામસુંદરે પગમાંથી જૂટ લીધો. ધનુરદાસ ઘુંટણ ભર બેસી ગયો અને શિર ઝુકાવી બોલ્યો:— “આ માથું તૈયાર છે ! ”

જે રીતે ધી હોમવાથી અગ્નિ સળગી ઉઠે છે, તે જ રીતે ધનુરદાસના આ શબ્દોથી શ્યામસુંદરનો ક્રોધ સળગી ઉઠ્યો. તેને ધનુરને ગળે પકડ્યો અને પૃથ્વીપર હડસેલી દીધો. પછી તે જાતી ઉપર ચડી બેસી મોઢા ઉપર જુટ મારવા ન્યાં હાથ ઉઘો કરે છે, ત્યાં તે જુટ કાઢી પાછળથી ખેંચી લીધો.

શ્યામસુંદરે પાપું મોઢું કરી બેઠું. રસોડામાં હરિદાસ ઉભો હતો અને હાથ નેડી પ્રાર્થના કરી રહ્યો હતો: “સાહેબ ! આ ગરીબ ઘાઠાજીની વાત સાંભળો. આ મામલામાં ખરી વાત આપ જાણતા નથી અને દાસભાઈ ઉપર વ્યર્થ જૂઠ્ઠમ કરી રહ્યા છો. ”

શ્યામસુંદર તેને બોલતો અટકાવી બોલ્યો: “તને કોણે ન્યાયાધીશ બનાવ્યો છે ? તું અહીં શા માટે આવ્યો છે ? આલ્યો જ. તને વચ્ચે ઝડપણ કરવાનું કોણ કહેતું નથી. કોણે તને વાત પૂછી છે ? ”

હરિદાસે માથું નમાવી કહ્યું: “સાહેબ ! ધનુરભાઈ સાચા પુરૂષ છે. તે કદી ચોરી કરે તેવા નથી. હંમેશા તે આપનું શ્રેય વિચારે છે. આ કામમાં પણ આપનો જ કાંઈક લાભ હતો. એક વખત મારી વાત સાંભળી હ્યો, તે પછી આપના ધ્યાનમાં જેમ આવે તેમ કર્યો. આપ માલિક છો. ”

શ્યામસુંદર ક્રોધથી ગાંઠા દહ ગયો હતો. તે ગર્જના કરી બોલ્યો: “હરામગદ ! ” શંક જ. ”

હરિદાસ કુલીન બ્રાહ્મણ હતો. તેણે એક દિવસ સારા દિવસો બેસાડતા; પરંતુ બાળ્યના વિવશણ ચતુરારે અને વિધિના નિર્દય હાથે તેને આ સેવાના પદ ઉપર પટકી દીધો હતો. તે રસોઇનું કામ કરતો હતો; પરંતુ નોકરીમાં પણ વંશનું ગૌરવ ત્રિધર રાખી રહ્યો હતો. તેને 'બ્યાસજી' શબ્દ સિવાય બીજા કાંઈ શબ્દથી કાંઈએ બોલાયો નહોતો. શેકના મોઢાની ગાળ સાંભળી તેનું લોહી ક્રોધામિત્રી ઉખળ ચઢી ગયું તેણે કહ્યું: શેક સાહેબ! જલ સંભાળીને બોલો. ”

સ્થામસુંદર નોકરના મુખથી એવી સૂચના સાંભળી મળગી ઉઠ્યો. તે ખૂમ પાડીને બોલ્યો “તું મારો નોકર છે.”

હરિદાસે જવાબ આપ્યો: “શેક! શિર વેચ્યું છે, ઇજાત નથી વેચી. કામ કરે છું અને પગાર લઉં છું, ગાળ દેશો તો પરિણામ સાફ નહિ આવે !”

સ્થામસુંદર જાહેરાત સિંહની પેઠે હરિદાસ ઉપર ઘુટી પડ્યો અને ‘નીચના છોકરા’ ‘સાવતાન’ ‘નિમકહરામ’ વગેરે કહેતો તેના હાથમાંથી ખૂટ બેંચાવી લાઇ તેના શિર ઉપર મારવા જતો હતો, એટલામાં હરિદાસે તેના બે પગ વચ્ચે માથું નાંખી ઉભો કર્યો અને બેરથી બૂમિ ઉપર પટકી દીધા. હરિદાસ મજબૂત બાંધનિ યુવક હતો. તેનું શરીર કઠાવર હતું. તેનામાં ખીલતી જીવાનીનું બેર હતું. સ્થામસુંદર નીચે પડ્યો કે તરત તેણે ક્રોધથી કંપતા હાથે જગમાંથી તમચો કાઢી હરિદાસ સામે ધર્યો. તમચો બેતાંજ ઇશ્વરદાસના પ્રાણ ધુજી ઉડ્યા. તેણે બેચું કે હરિદાસના શિર ઉપર મૃત્યુ નાચી રહ્યું છે. એકાએક દોહીને સ્થામસુંદરને પકડવાની તેણે ઇચ્છા કરી; પરંતુ તે ત્યાંસુધી જવા નહોતો પામ્યો, એટલામાં તો એક ગોળી સજીસજાટ કરતી છૂટી અને હરિદાસ બૂમિ ઉપર પછાપ પડ્યો !

(૪)

કેટલીકવાર સુધી સ્થામસુંદર મુપચાપ ઉભો રહ્યો અને બૂલી ગયો કે મેં એક હક્કતા બોલતા પ્રાણીને મૃત્યુનો ઘાટ ઉતારી દીધો છે; પરંતુ ત્યારે સચેત થયો ત્યારે ‘ગરીબ બ્રાહ્મણ’નું શરીર સામે તરફથી રહ્યું હતું અને ઇશ્વરદાસ દાંતમાં આંગળી દબાવી ઉભો ઉભો વિચાર કરી રહ્યો હતો કે હવે શું કરવું? સ્થામસુંદરને લાગ્યું થવા લાગ્યો કે આ સ્વપ્નની ધટના છે; પરંતુ પછી પ્રતીત થયું કે ને કાંઈ બન્યું છે તે સત્યજ છે. હું ઇશ્વરદાસની સાથે લડતો હતો. હરિદાસ તેમાં વચ્ચે પડ્યો. મેં તેને ગાળ દીધી. તે ક્રોધમાં આવી ગયો મેં ફરી ગાળ દીધી, તેણે પોતાની સ્થિતિનો વિચાર ન કરતાં મને જમીન ઉપર પાડી દીધો. મને ક્રોધ ચડ્યો અને તમચો કાઢી મેં તેના જીવનની શાખાને, સંસારના વૃક્ષથી પૃથક કરી દીધી ! હાય ! હવે શું થશે? અરે, ફાંસી, મૃત્યુ, વિનાશ અને હતા સિવાય હવે બીજો કાંઈ ઉપાય નથી.

ઇશ્વરદાસનાં નેત્રામાંથી આંસુની ધાર ચાલી નીકળી. તે આકંઠ કરી રડતાં રડતાં બોલ્યો: “લાઇ ! લાઇ ! આપ અદ્યોધી જલદી ચાલ્યા જાઓ.”

“ક્યાં ચાલ્યો જાઉં ?”

“થેર ચાલ્યા જાઓ.”

સ્થામસુંદરે લાશની તરફ આંગળી કરી કહ્યું:—“અને આ લાશનું શું થશે ?”

ઇશ્વરદાસે જવાબ આપ્યો: “તેની વ્યવસ્થા હું કરી લઇશ.”

સ્થામસુંદરના મનમાં એકાએક કાંઈક વિચાર આવ્યો. તેણે તમચો લાં ફેંકી દીધો અને વિજળીની ગતિથી તે એકદમ નગર તરફ ચાલ્યો ગયો.

(૫)

સહિ સુતી હતી; પરંતુ તેના પ્રતિનિધિ જગતા હતા. પ્રભાત થયું ત્યાંથી એ ઘટના બાળકે બાળકની જીભ ઉપર હતી. હરિદાસ મરી ગયો હતો અને ઇશ્વરદાસ કેદમાં હતો, શ્યામસુંદરની આંખો સાક્ષી હતી. ઇશ્વરદાસ પોતે અપરાધ કબુલ કરી ચુક્યો હતો. પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરે પોતાના હાથે ઇશ્વરદાસની પાસેથી તમંચો લઈ લીધો હતો, બે ત્રણ મનુષ્યોની પાસે ઇશ્વરદાસે પોતે હરિદાસની વિરૂદ્ધ વાત કરી હતી અને તેને મારી નાંખવાનો સંકલ્પ જણાવ્યો હતો. આ સાક્ષી સાધારણ નહોતી. કોર્ટમાં કામ ચાલવા લાગ્યું; સાક્ષીઓની જુગાની લીધી. જ્યુરીએ દોષ સિદ્ધ કર્યો અને નિરપરાધી ઇશ્વરદાસને કાળા પાણીની સળ થઈ. સંસારનાં જુડાં ત્રાજવાં કબુલ થાય છે અને ન્યાય પેમાને બદલે વેચાય છે.

માયાવી મનુષ્ય સંસારને છેતરી શકે છે; પરંતુ માણસ પોતે પોતાને છેતરી શકતો નથી. શ્યામસુંદરે પોતાનો વાંક ઇશ્વરદાસને ગળે લટકાવ્યો હતો, જ્યારે તેને કેદ કરી કાળા પાણી મોકલી દેવાની સળ ફરમાવવામાં આવી, ત્યારે તેના હૃદયપર આઘાત પડ્યો. અને નેત્રોમાંથી અશ્રુમિંદુ ટપકવા લાગ્યાં. ઇશ્વરદાસે હિમતથી હૃંડ-શિક્ષાની આઘાત સાંભળી અને ધીરજથી એકવાર શ્યામસુંદરની તરફ જોયું. આંખો સાથે આંખો મળી કે તરત બન્ને તરફથી જળના સ્રોત છૂટ્યા. શ્યામસુંદરની આંખોમાંથી એટલા માટે આંસુ નીકળ્યાં કે તે ગિયારો નિર્દોષ છે, પરંતુ મારી ખાતર પોતાને માથે સળ વહેતી રહ્યો છે; અને ઇશ્વરની આંખોમાંથી એટલા માટે આંસુ નીકળ્યાં કે વીસ વર્ષ સુધી જીવન ટકશે કે નહિ, તેનો કાંઈ નિર્ધાર નથી; હું પાછો આવીને ક્યારે સ્વામીની સેવા કરીશ ?

ખુદી તરવારો અને બરેલી બંદુકોના પહેરામાં ઇશ્વરદાસને સિપાઇઓ અદાલતમાંથી લઇ ગયા અને શ્યામસુંદર રોતો રોતો ઘેર ગયો. પદ્માએ સાંભળ્યું તો તે માથું ટૂટવા લાગી અને ઘણા દિવસ સુધી તેને હાંમેશ મજ્જા આવતી રહી !

(૬)

શ્યામસુંદરની દશા દિવસે દિવસે બગડતી ગઈ. મદ્યપાને તેના મસ્તિષ્કને અને હૃદયને નિર્જાળ કરી દીધાં અને તે દરિદ્રતા તથા વિનાશના ખાડામાં ધકેલાતો ગયો. વીસ વર્ષ પીતી ગયાં અને શ્યામસુંદર પાઈ પાઈને માટે બીખારી બની ગયો. સુહૃદમિત્ર તો પૈસાના મિત્ર હતા. જ્યારે પૈસા પાસે ન રહ્યા, ત્યારે તે દૂર થવા લાગ્યા અને હવે તેમને એટલું બધું કામ આવવા લાગ્યું કે બજારમાં જતી વખતે બે વાતો કરવાનો પણ તેમને સમય ન રહ્યો. એક બે મિત્રોને તો તેના સંબંધીઓએ શ્યામસુંદર જેવા બીખારી મનુષ્યને મળવાની પણ મના કરી દીધી. પૈસા શુભાખ્યા પછી શ્યામસુંદરને પૈસાની ઃકિંમત ઘઈ પડી અને આંખ ઉઘડી ત્યારે ધરમાં કાંઈ પણ રહ્યું નહિ. ધર ! હા ! ધર . કેને હતું ? તે તો શાહુકારે કબજે કરી લીધું હતું; અને અત્યારે તે પોતાના દુર્ભાગ્યના દિવસો પતિવ્રતા સ્ત્રી અને નાના બાળકની સાથે બેસીત કરી રહ્યો હતો. આંદની ફીણ થઈ ચુકી હતી અને અંધારી રાતનું એક ચાલી રહ્યું હતું. ચઢતીના સુંદર દિવસોની સ્મૃતિએ વૃદ્ધપણના દિવસો વધારે દુઃખમય બનાવી દીધા હતા. પદ્માએ જે દશા સ્વપ્નામાં અનેકવાર જોઈ હતી, તે સામે ઉપસ્થિત હતી. તે ઇચ્છતી હતી કે આ પણ સ્વપ્ન હો. પરંતુ એ સ્વપ્ન નહોતું; જાગૃતિ હતી અને જો સ્વપ્ન હતું, તો તે દીર્ઘ હતું કે જમાંથી ફરી કદી બહાર નીકળવાની આશા નહોતી, તે એવી નિદ્રા હતી કે જોનો કાંઈ

અંત નહોતો, જેને પુષ્પની રાખ્યા ખુંચતી હતી, તે હવે કાંટામાં મુવા લાગી. જેણે જૂમિ ઉપર કદી પગ મૂક્યો નહોતો, તેને જૂમિનોજ આશ્રય યોગ્યો પડ્યો. શ્યામસુંદર એક રોટીની ટુકાન ઉપર કલાક રહ્યો હતો, સવારથી સાંજ સુધી કામ કર્યા પછી વીસ રૂપિયા માસિક આવતા હતા અને સાદાઈમાં દિવસો જતા હતા. શરીરના શિક્ષણનું કાર્મ ટુકાણું નહોતું. ખિચારા ટુંકા પગારના નોકરોને મહિમાના છદ્દસા દિવસો ખાહું કઠીન અને છે. શ્યામસુંદરને ઘેર પણ પાછલા બે ત્રણ દિવસ મુલો ગરમ થતો નહોતો.

ત્રીસમી તારીખ હતી. રાત્રીનો વખત હતો અને શ્યામસુંદર, પદ્મા તથા શરી સર્વ જૂએ પેટે બેઠાં બેઠાં પોતાના દિવસોની ચર્ચા કરી રહ્યાં હતાં અને બૂતકાળનું સ્મરણ કરી આંસુ વહાવી રહ્યાં હતાં. કોડીયાના દોપકમાંનું તેલ સમાપ્ત થઈ ચુક્યું હતું અને તની વાટ મંદ પડી રહી હતી. આ વખતે એક કચ્છુસ્વર કર્ણગોચર થયો: “૫૫૨ને અર્થે કાંઈ એક રાટલી આપો.”

પદ્માએ કહ્યું: “ભાઈ! અહીં સવારથી એક દાણો પણ પેટમાં ગયો નથી. સોગત છે ને પાણી પણ પીધું હોય તો! ને ઘરમાં હોત તો ના ન કહેત; પણ લાચાર છું: શમા કરો.”

શરી નેરથી બોલ્યો “તમારી પાસે કાંઈ હોય તો આપી જાઓ.”

વૃધ્ધે ઉઘરસ ખાતાં ખાતાં કહ્યું: “દોકરા! ચાર રાટલીઓ માગી લાગ્યો છું; તો તે તું લાઈ લે.”

પદ્મા ધ્યાનથી સાંભળવા લાગી. શ્યામસુંદર બોલી ઉઠ્યો: “પદ્મા, ઓળખ; આ આપણા ઇશ્વરદાસ છે.”

પદ્માએ કહ્યું: “હા, હા, મને પણ એમ જણાય છે.”

એટલામાં ઇશ્વરદાસ લાકડી ઠોકતો ઠોકતો અંદર આવ્યો. તેની દાદી વધી ગઈ હતી. કમર નમી ગઈ હતી. હાથ કંપવા લાગ્યા હતા. પગમાં નિર્બળતા હતી. વાળ શ્વેત થઈ ગયા હતા. ચહેરામાં બહુજ તકાવત પડી ગયો હતો; પણ મુખમંડળ ઉપર તે જ શોભા, તે જ લાવી, તેજ ભક્તિ ધીરતા અને તે જ કર્તવ્યપરાયણતા ચમકી રહ્યાં હતાં કે જે અદાલતમાં કાળાપાણીની સગની આસા સાંભળતી વખતે હતાં.

શ્યામસુંદર વિહ્વળ બની તેના પગમાં પડ્યો. ઇશ્વરદાસ બેસી ગયો અને તેના માથાને છાતી ઉપર રાખી બાળકની પેટે રડવા લાગ્યો. પદ્મા પણ રડવા લાગી: શરી પણ રડવા લાગ્યો: આખું ઘર ઉદાસ થઈ રહ્યું. ન્યારે અંતઃકરણ હલકું થયું ત્યારે પદ્માએ કહ્યું: “ભાઈ! આપની શી સેવા કરું? કહેવાનું મન થાય છે કે અત્યારે અમે કંગાલ છીએ; પરંતુ લગભગ એવું કહેતાં અટકાવે છે.”

ઇશ્વરદાસે ઉત્તર આપ્યો: “પુત્રી! કંગાલ હોય તમારા શત્રુ; તમે શા માટે કંગાલ હો! મારા મનને તો હજી પણ તમે તે જ પદ્મા છો!”

પદ્માએ માથું નમાવી કહ્યું: “કહેવા માત્ર પદ્મા છું. તમે સાંભળ્યું છે કે સવારથી સર્વ જૂખ્યાં બેઠાં છીએ.”

ઇશ્વરદાસ હિંમો થયો અને બગલમાંથી ચેલી કાઢી શ્યામ સુંદરની આગળ ધરી બોલ્યો “આપની ચાપણ છે. આ ચેલીને માટે હરિદાસની હત્યા થઈ હતી. ન્યારે આપ ત્યાંથી શહેર તરફ ગયા, ત્યારે મેં આ ચેલી પાછી જૂમિમાં દાટી દીધી હતી. આટલો વખત કાળા પાણીએ રહ્યો, ત્યાં પણ આ રૂપિયાનું ભાન બૂલ્યો નહોતો. પરમેશ્વરની કૃપાથી આજ આપની ચાપણ હું આપને પાછી સોંપી ચકું છું.”

સ્વામસુંદર, પદ્મા, શશી સર્વનાં નેત્રા-
માંથી કૃતઝતાનાં આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. જુદા
ઈશ્વરદાસ ફરીને બોલ્યો: “સ્વામસુંદર ! તમને
હું હવે બતાવું છું કે આ રૂપિયા હું શા માટે
ચોરીને લઈ ગયો હતો !

સ્વામસુંદર બોલ્યો: “સ્વર્ગીય હત ! મને
લગ્નજાત ન કરો. હું તે સર્વ સાંભળી ચૂક્યો
છું. હાથ ! હવે મને શરમ આવે છે કે મેં
આપને કડવાં વચનો કહ્યાં છે. મેં આપને દંડ
અપાવ્યો છે. મને એવું શા માટે મૂઝવું ? હું
કાંસીએ ચડી ગયો હોત તો વધારે ઠીક હતું:
હું બંદુકથી ભરી ગયો હોત તો વધારે ઇજ
હતું. આપના શરીરને આટલું દુઃખ ન થાત !
હાથ, મારા જોરા પાપીને જગતમાં જીવવાનો
અધિકાર નથી !” એમ કહી રડવા લાગ્યો.

ઈશ્વરદાસે સ્વામસુંદરને જાતો રાખ્યો
અને કહ્યું: “જે કાંઈ થવાનું હતું તે થઈ ગયું
છે. હવે આ દશ હજાર રૂપિયા છે, તેના વડે
કાર્પ બ્યાપાર કરો અને લલા નાગરિક સમાન
શુદ્ધ જીવનનો નિર્વાહ કરો. ઠોકરો ખાઈ ચૂક્યા
છો: હવે ભૂલ નહિ કરી શકો.”

પદ્મા અને સ્વામસુંદર બન્ને ઈશ્વરદાસનાં
ચરણોમાં પડ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં: “આપનો
ઉપકાર જીંદગી પર્યંત બૂલી શકાશે નહિ. તમે
હૂનતાં પ્રાણીને મૃત્યુથી બચાવી લીધાં છે.”

ઈશ્વરદાસે કહ્યું: “તમે મને શરમાવશો
નહિ. મેં જે કંઈ કર્યું છે, તે મારો ધર્મ
સમજીને કર્યું છે.”

પદ્મા તે સાંભળી કહેવા લાગી: “આપ
તો દેવ છો ?”

ઈશ્વરદાસે માથું નમાવી કહ્યું: “તમે
મને તે કહો; પરંતુ હું તો તમારો એ જ
સેવક છું ! !”

સુપ્રસિદ્ધ રાજચિકિત્સી શ્રીકલાપીના
સર્ગંગ જીવનસૂચક જીમીચિત્રાનું—

કલાપી આલ્પમ- ચિત્રદર્શન

અંગ્રેજીમાં આમુખ લેખક

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી

ચિત્રકારો

શ્રી રવિશંકર રાવળ અને બીજાઓ

જ્ઞ

શ્રી કલાપીના જીવનના જુદાજુદા પ્રસંગોના,

તેમનાં રાણીઓ, કુટુંબીઓ,

રાજચિકિત્સા, સાક્ષરચિકિત્સા,

હસ્તાક્ષરો, મહત્વના પત્રો

અને

લાઠીનાં સ્થળદર્શનો

ઉપરાંત—

ફેકારવનાં કાવ્યોર્માનાં કેટલાંક ત્રિરંગી, બેરંગી,

એકરંગી ચિત્રાનું સંગ્રહસ્થાન !

એક અમૂલ્ય અને અપૂર્વ સંભારણું

આજે જ ખરીદો

[બીજાં આલ્પમોના પ્રમાણમાં ઘણું સસ્તું છે.]

કિંમત રૂ. ચાર પોસ્ટેજ આઠ આના

“આ આલ્પમ ખરીદવામાં રોકિલા
ચાર રૂપીઆ માટે તમે કદી પસ્તાવાના નથી;
ઉલટી, મને ધન્યવાદ આપશો કે આવા ઉચી
કોટિના કાર્ય બહુ ખ્યાન દોરું તે સાઈ કર્યું
—“કૌમુદી” (ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૪)

લખો:—“સ્રીમોધ” કાર્યાલય

અમદાવાદ અને મુંબઈ-૨

દિવ્ય-ગૃહ.

વસંતસિદ્ધા :

જ્યાં સુન્દરી શુચિ ભર્યું રસ-સ્મિત રેલે,
ને વાણી મંબુલ સદાય પિયુષ સિંચે;
સૌન્દર્ય, શીલવતી જ્યાં ગૃહણી વસે છે,
ગીવાણના ગૃહ સમાં સુખ ત્યાં મળે છે.....૧

જ્યાં પાપ માનસ મહિં જરીએ ન આવે,
આઘાત સંસ્કૃતિ તણાં સઘળાં વિલાયે;
ને વિશ્વનાં વિતક વર્તન ના જણાય,
વૈયર્થ્ય મોહ ઉરના સહુ ત્યાં વિલાય.....૨

જ્યાં દિવ્ય સ્નેહ રસ સાગર ઉછળે છે,
જ્યાં પ્રેમથી અતિયિ પૂજન પૂર્ણ થાયે;
જ્યાં પૂર્ણ પ્રેમભભરી કરુણા વિરાજે,
તે કેમ દિવ્ય ગૃહ ના જગમાં ગણાયે.....૩

સંકીડતા શિશુ ગૃહાંગણને દિપાવે,
ને સ્વર્ગ કુંજ સરખું ગૃહને જનાવે;
જ્યાં દંભ સંસ્કૃતિ તણા ઉરથી વિલાય,
તે કેમ દિવ્ય ગૃહ ના જગમાં ગણાય.....૪

જ્યાં વિશ્વના વિવિધ દુષ્ટ વિકાર નાસે,
ને સ્વાર્થનો સમીર ઝેરી જરી ન આવે;
જ્યાં મોક્ષ-સુખ સરખી વિરતે મળે છે,
ને સ્નેહ વર્ષણ વડે ઉર ત્યાં ભિંભાયે.....૫

પ્રેમ હસે કુલપતિ પરિવાર સંગે,
 ને દે ઉડેલ જગનો શુચિ પ્રેમ તંગે;
 સંસાર સુદ પ્રણયાસથી જ્યાં છતાય,
 તે કેમ દિવ્યગૃહ ના જગમાં પૂજાય.....૬

સ્વાધ્યાયથી પરમ પૂર્ણ પ્રભુત્વ જામે,
 ને જ્યાં સુષુપ્તિ અતિ માનસની વિભાગે;
 જ્યાં વિશ્વનાં જન સહુ રસ-જ્ઞાન પીવે,
 તે કેમ દિવ્યગૃહ ના જગમાં ગણાય.....૭

જ્યાં વિશ્વ હિત તણું શુંજન નિત્ય માતું,
 નિકેત આ શુચિ અને સુર સેવ્ય જેવું;
 સંસારના પથિકને વિરતિ સુ અર્પે,
 આવાં અનેકવિધ હો ગૃહ દિવ્ય સર્વે.....૮

ગિતુભાઈ મોહનલાલ ત્રિવેદી

વિજ્ઞાપિ

ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી આઠ વર્ષ માટે વર્ષ દરમિયાન પ્રકટ થતા સાહિત્યની સમાલોચના કરવાનું કાર્ય શ્રી જયોતીન્દ્ર હ. દવે (નર્મદ ચક્રવર્તી, આમલીરાન, સુરત) ને સોંપવામાં આવ્યું છે. તે સર્વે લેખક બંધુઓ તથા પ્રકાશકોને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી છે કે તે ભાઈને પોતાનાં પુસ્તકો સમીક્ષા માટે મોકલી આપવાં.

અમદાવાદ

મંત્રીઓ
 ગુજરાત સાહિત્ય સભા

પુસ્તક પરિચય

શ્રી કેશવપ્રસાદ દેશાઈ

માખાપોતે

આ તે શી માધાકોડ.

લેખક: શ્રી. ગિલુભાઈ. પ્રકાશક: દક્ષિણામૂર્તિ પ્ર. મંદિર. કો. દરેકના રૂ. ૦-૧૦-૦.

બાળકોના ઉછેર અને બાળશિક્ષણ સંબંધી માખાપોતું અને સમાજનું ધ્યાન દોરનાર આ બે પુસ્તકો છે. બાળકોના સહવાસમાં રહેતા, બાળશિક્ષણને અનુભવ અને અભ્યાસ મેળવતા અને બાળકોને માટે જ લેખ લઈને ફરતા ગિલુભાઈનાં લખેલા આ બે પુસ્તકો સર્વને મનન કરવા યોગ્ય છે. “આ તે શી માધાકોડ” રોજને રોજ બાળકોના સંબંધમાં માખાપો ને બૂલો કરે છે તેનાં દાખલાઓ છે. અને “માખાપોતે” માં તો નિર્બંધ સ્વરૂપના લેખો છે. “લમ છવનની ધન્યતા ક્યારે સમજશે” એ લેખ ધણો જ મનન કરવા યોગ્ય છે. ‘તે ઘરમાં બાળકે શું કરવું’ એ ધણો જ વ્યવહાર સૂચનાઓવાળો લેખ છે.

ગાતા આરોપાલવ.

[લેખક: શ્રી. સ્નેહરશ્મિ. પ્રકાશક: પ્રસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

[મુશોભિત છુટું પુસ્તક. પાકું પુસ્તક પુસ્તક. પાના. ૨૪૩. કો. રૂ. ૧-૮-૦.

સ્નેહરશ્મિના ભાવવાહી કાવ્યોપી મુજરાતઅજ્ઞપદ્યું નથી. ‘તુટેલાં તાર’ નામે પુસ્તકમાં એમની ત્રણ વાર્તાઓ પણ આપણે વાંચી છે. એટલે આવા સંપ્રદાયી આપણે વાટ નેતાજ હતા. આ સંપ્રદાયી સ્નેહરશ્મિની સત્તર હુંફી વાર્તાઓ છે. તેમાંની થોડીક જુદા જુદા માસિકોમાં આપણે જોઈ પણ છે. સત્તર વાર્તાઓ સુંદર છે. અને હુંફી વાર્તાઓના સાહિત્યમાં એક કાલું આગળ આપણે વધ્યા છીએ તેના પુરાવારૂપ છે. દરેક વાર્તાના આલેખનમાં કલા છે, વિવિધતા છે અને રસ છે. વાર્તાઓના લેખક કવિ છે, તે તો પુસ્તકને પાને પાને જોઈ શકાય છે. લગભગ દરેક વાર્તામાં લેખક ધાર્યું વાર્તાવરણ ઉપજાવી શક્યા છે. આવી સુંદર વાર્તાઓ માટે લેખકને અને પ્રકાશકને ધન્યવાદ ઘટે છે. આ પ્રવૃત્તિ લેખક આજુ રાખશે, તેમજ અત્યારે અવગણાયેલી લાંબી નવલકથાની કલા પ્રત્યે પણ પોતે ધ્યાન દોડાવશે એમ આશા છે.

રાજધિરાજ.

[આવૃત્તિ બીજી. લેખક: શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી. પ્રકાશક: રા. છવનલાલ અમરશી [મહેતા. પાનાં ૬૦૦. ચિત્રો. ૧૨. પાકું પુસ્તક. કો. રૂ. ૩-૮-૦.

લગભગ આઠ નવ વર્ષ પછી આ સુંદર નવલકથાની બીજી આવૃત્તિ નિકળે તે કંઈ આશાજનક સમાચાર નથી. છતાં આ આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ છે તે આનંદની વાત છે.

ગુજરાતના લુના ગૌરવની ત્રણ ગાથાઓ શ્રી. મુનશીએ રચી. પાંટલુની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ અને રાજધિરાજ. ત્રણે લુદી લુદી નવલકથાઓ છે. ત્રણે એકજ મોટા પુસ્તકના ભાગ જેવી ગણીયે તો ગણાય તેમ છે. નવારે સુંદર સજાગ નવલકથાઓનો ગુજરાતમાં ટોટો હતો ત્યારે મુનશીની સમર્થ લેખિનીયે ગુજરાતને આ લાંબી નવલકથાઓ આપી. ગુજરાતે તેને હર્ષથી વધાવી. હોંશથી વાંચી. કથાઓના પાત્રો જીવંત પાત્રો બન્યા. પુસ્તકની અસર ચારે દીશાએ ફેલાઈ અને પ્રખર નવલકથાકાર તરીકે ગુજરાતે શ્રી. મુનશીને સ્વીકાર્યા. હજી સુધી તો તેમનું એ સ્થાન છે. છતાંયે આ સુંદર પુસ્તકની હજી બીજીજ આવૃત્તિ થઈ છે. પુસ્તક ખરીદી પ્રત્યે ગુજરાતની આ બેદરકારી કે વિમુખવૃત્તિ છે.

આશારામ દલીચંદ શાહ અને તેમનો સમય.

(તૈયારી કરી પ્રસિદ્ધ કરનાર: શ્રી. મુળચંદ આશારામ શાહ. માધવબાગ સામે, અમદાવાદ.)

સામાન્ય અર્થમાં ગહેર પુરૂષ ના હોય છતાંયે પોતાના સમયમાં ઉપયોગી ભાગ બન્યો હોય, એવા ઘણા પુરૂષો હોય છે. તેવા પુરૂષો દેખીતા ગહેર જીવનના નહીં દેખાતા ટેકાડપ હોય છે. વળી નવારે આવા પુરૂષોના અંગત ચરિત્ર વગેરે ધોડો લેવા યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તો તેમનું જીવન ચરિત્ર સંપ્રદ કરવા યોગ્ય જ હોય છે. આવા એક પુરૂષ તે સ્વ. આશારામ દલીચંદ શાહ હતા. સ્વ. ન્યાયમૂર્તિ સર લલ્લુભાઈમાં જે ઉત્તમ અંશો હતા તે બીજરૂપે તેમના પિતા આશારામમાં હતા એમ આ જીવનચરિત્ર ઉપરથી દેખાય છે. આ પુસ્તક બહુ જ સુંદરરૂપે યોજાયું છે. સ્વ. આશારામના પિતાના કાળથી ગુજરાતની પરિસ્થિતિનો આજો ચિતાર તેમાં છે. આવા પુસ્તકો ગુજરાતનો સામાજિક અને રાજકીય ઇતિહાસ લખવામાં જરૂર મદદરૂપ થાય. પિતાનું શ્રાદ્ધ આવી ઉત્તમ રીતે કરવા માટે રા. મુળચંદભાઈને ધન્યવાદ ધટે છે.

દૃષ્ટિ પરિવર્તન-ભાગ ૧.

[ભાષાંતરકર્તા: શ્રી. વિજયરાય કલ્યાણરાય વૈદ્ય. પ્રકાશક: પ્રસ્થાન કાર્યાલય અમદાવાદ. પાનાં ૨૦૦. પાકું પુસ્તક. કી. ૧-૪-૦૦.

ટાલસ્ટોય ગ્રંથોર્ચનો આ સાતમે ગ્રંથ છે. ધર્મે સંબંધી ટાલસ્ટોયના વિચારો દર્શાવતા છ નિબંધોનું ભાષાંતર આ પુસ્તકમાં થયું છે. બ્રહ્મિકામાં ભાષાંતરકારે નિબંધો સમજવામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી મૂળ લેખક ગ્રંથોંધી કેટલીક હકીકત આપી છે. ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર ધર્મ વિચારણુ હવે ચાય છે. તેવા સમયમાં અન્યાસીઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી થઈ પડશે.

નુતન રશિયામાં ડોકિયું.

[ભાષાંતરકાર: શ્રી. ગોવિંદરાવ ભાગવત. પ્રકાશક: પ્રસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ. પાનાં. ૧૩૨. કાચું પુસ્તક. કી. રૂ. ૦-૮-૦. સરસ્વતી ગ્રંથમાલા પુ. ૪૭-૪૮.

રશિયાની ક્રાંતિ પછીના તરતના કાળનો ચિતાર આપનાર આ પુસ્તક છે. વર્ણનાત્મક શૈલિ છે. ભાષા સરળ છે. રશિયા સંબંધી ખ્યાલ મેળવવા આ પુસ્તક વાંચવું જરૂરી છે.

ગારરાધ્યાપરથી.

{ લેખક: શ્રી. નાનાભાઈ. પ્રકાશક: દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર.
પાનાં ૧૧૭. કાર્ડ પુકું. કી. રૂ. ૦-૬-૦.

મહાભારતનાં પાત્રો આલેખતાં પુસ્તકોથી અતિ રસિક રીતે ભારતનો તથા તેની સામાન્ય-કથાનો ખ્યાલ આપીને મળ્યો. બાળ પુસ્તકોમાં આને તેવાં તે પુસ્તકો હતાં. હવે ભારતમાંની જ્ઞાન કથાનો ખ્યાલ મેળવવા માટે બાલ્ય સમ્યા ઉપર બીજો ધર્પરાત્નને કરેલા જોષનો ચિતાર આપતું આ પુસ્તક છે. તેમાં રાજધર્મ અને મોક્ષધર્મ એ બે પ્રકરણો છે. “મહાભારતનાં પાત્રો” જેમ લોકોને પસંદ પડ્યાં છે તેમ આ પુસ્તક લોકપ્રિય નિવડશે નહીં એમ કાગે છે.

મુજરાતજી: ટાઈપીસ્ટ.

{ લેખક: શ્રીમતી ગંગાબેન પટેલ. પ્રકાશક: પુસ્તકાલય સ. સહકારી મંડળ, લી. વડોદરા. પાના ૧૮૦. કાર્ડબોર્ડ પુકું. સમિત્ર. કી. રૂ. ૧-૪-૦.

મુજમ્મના કોંગ્રેસ મંડળોમાં શ્રી ગંગાબેન જેટલાં જાણીતાં છે, તેટલાં તે સાહિત્યક્ષેત્રમાં જાણીતાં નથી. છુટક છુટક તેમની કુંડી વાતો માસિકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી. પણ મારા ધારવા મુજમ્મ પુસ્તક પ્રકાશન તો તેમનું આ પહેલુંજ છે. લેખકોની દુનિયામાં તેમને હું હર્ષભર્યો આવકાર આપું છું.

આ પુસ્તકમાં સોળ કુંડી વાર્તાઓ છે. તેમાંની પ્રથમ વાતો ઉપરથી પુસ્તકનું નામ આપ્યું છે. કેશિમનાં કાર્યકર એટલે એમનું ધ્યાન ગરીબની હાથ તરફ હોય. જાતના પાટી-દાર એટલે બચપણથી સ્ત્રીજીવનનો અન્યાય થતો નેયેતો, એટલે એ અન્યાય તરફ લોકોનું ધ્યાન દોરવા તેઓ પ્રેરાવજ. કેશિમના કામને અંજે ગંગાબેન જેલમાં ગયાં. ત્યાં તેમણે ગરીબ જેદી બેતોની કથની માંભળી તથા કુંડી વાર્તાઓનું વાંચન કર્યું, તે ઉપરથી આ વાર્તાઓ ચોખ્ખી છે. પોતાનું જાણતર તો મોટી ઉમરે આગળ વધારેલું છે. આવી રીતે જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તોપણ પુસ્તક લખી સકાય તે વાતથી આપણા સમાજમાં ઘણી બેતોને પ્રેરણા મળશે.

પુસ્તકની ચરજાતમાં શ્રી. મંજુલાલ મજમુદારે લંબાણ પરિચય આપી, પુસ્તકની કોમતમાં વધારો કર્યો છે. તેમના લખવા મુજમ્મ સોળ વાતોના ચાર વિભાગ થઈ શકે તેમ છે. (૧) સામાજિક રૂઢીઓ તથા ગૃહજીવનને સ્પર્શનારી જવાતો (૨) આત્મજીવનને સ્પર્શનારી પાંચ (૩) કારખાનાના જીવનની ત્રણ અને (૪) અસ્પૃશ્યતાનો પ્રશ્ન છેડનાર બે.

આ વાર્તાઓમાં ખાસ મુદ્દો અમુક અમુક પ્રશ્નો પ્રત્યે પ્રજાનું લક્ષ દોરવાનો છે. અલ-બત અતિ સુંદર કળામય રીતે આ કાર્ય નથી થયું એ કબૂલ છે; પણ જે રીતે કાર્ય થયું છે તે રીત કાર્યસાધક છે. અને સાધારણ જાણેલાંબેતો માટે તો આ એમની સીધી રીત વધારે કાર્યવાહક નિવડશે. સાધારણ જાણેલાંની સંખ્યા તો આપણા દેશમાં મોટી છે. તેમને સૌને આ વાતો પહોંચે તો જરૂર સામાજિક અન્યાયો પ્રત્યે તેમનું ધ્યાન દોરાય. લેખકને હું અભિનંદન આપું છું અને તેમની લેખન પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખવા વિનંતું છું.

રાયચુરાકૃત :

શુજ્જ્વલતામાં શુદ્ધ-શુદ્ધ વંચાતું રસિક સાહિત્ય : પ્રેમશૌર્યભર્યું લોકસાહિત્ય :
બળવંત સમાજ સાહિત્ય: પિતા અને પુત્રી સાથે વાંચી શકે તેવું નિર્દોષ સાહિત્ય
રચવામાં

રાયચુરા સર્વત્ર પંકાય છે

હિંદુ, પારસી, અને મુસ્લીમ બહેનોને
: ઉપયોગી થાય તેવું રસિક સાહિત્ય :

જાણો :	સ્નેહપૂર્ણ : સચિત્ર	શ. ૩-૦-૦
પુ	સોરઠી વીરાંગનાની વાર્તાઓ: સચિત્ર	,, ૨-૦-૦
સ્ત	દાસચીવડાની દસ વાર્તાઓ :	,, ૧-૮-૦
કા	રાયચુરાની રસીલી વાર્તાઓ :	,,
લ	[ખીજ આવૃત્તિ] સચિત્ર	,, ૧-૮-૦
ય	કાઠિયાવાડની લોકવાર્તાઓ :	,,
સ	[ખીજ આવૃત્તિ] સચિત્ર	,, ૧-૮-૦
હા	રાસ મંદિર :	,,
ય	[ખીજ આવૃત્તિ] સચિત્ર	,, ૧-૦-૦
ક	કાઠિયાવાડી દુહા : [ખીજ આવૃત્તિ] સચિત્ર	,, ૧-૦-૦
	રસિયાના રાસ : સચિત્ર	,, ૧-૦-૦
	વંચાસણની વાર્તાઓ : સચિત્ર	,, ૧-૮-૦
સ	પાર્શ્વવાં :	,, ૦-૬-૦
દ	નવગીત :	,, ૦-૬-૦
કા	પ્રેમલીલા : પ્રથમ ભાગ : સચિત્ર	,, ૧-૪-૦
રી	ગાંધીયુગની વાર્તાઓ : સચિત્ર	,, ૦-૧૨-૦
મં	મહાપાળદેવ : સચિત્ર	,, ૨-૮-૦
૬	દાસચીવડાનો દાયરો : સચિત્ર	,, ૧-૮-૦
જ	રાયચુરાની રસકથાઓ : સચિત્ર	,, ૧-૮-૦
લિ.	સોરઠી લોકવાર્તાઓ : સચિત્ર :	,, ૧-૧૨-૦

અંબમાં/પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું :

આર. આર. શેઠની કું. બુકસેલર્સ

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, અંબ-૨

નિર્દોષ, સંસ્કાર પોષતુ, પ્રાણુવાન
સાહિત્ય જો વાંચવું

હોય તો

જીર્મિ

નિયમિત વાંચો

એનાં પાનાંએ પાનાં પર ગૂજરાતનું તરુણ
હૃદય ધબકારે મારતું તમે અનુભવશો.

'જીર્મિ'નો કાબ્યાંક (જેની છુટક કિંમત ત્રણ
રૂપિયા છે) આજે ચોતરફ વખણાવ છે. 'જીર્મિ'
ના આખા વર્ષના આદ્યક બની આ અદ્ભુત
વિશિષ્ટક વિનામૂલ્યે મેળવો.

'અતિથિ'ની અનુપમ નવલિકાઓ, 'શશિવદન
મહેતા'ની અંતરરૂપશી નાટિકાઓ તે 'અનામી'
ની રસચિતનભરી નિબંધિકાઓ એ 'જીર્મિ'ની
ધણીય વિશિષ્ટતામાંની કંઇક-અનન્ય ને આકર્ષક.

જીર્મિનું તંત્રીમંડળ

હોદ્દારરાય માંકડ ભવાનીરાંકર બ્યારા
ઇન્દુલાલ ગાંધી અમનલાલ ગાંધી

જીવનને મહેચ્છાથી ભરવું હોય અને અદ્યતનદવાસથી

ધન્યતા અનુભવવો હોય તો

જીર્મિના આદ્યક થાઓ

સવાજમ આખા વર્ષનું રૂપિયા ચાર
વર્ષની સરખાતથી આદ્યક થનારને ત્રણ રૂપિયાનો
'કાબ્યાંક' વિનામૂલ્ય

જીર્મિના એજન્ટા

મુળાઇ: આર. આર. શેઠ એન્ડ કું.

કલકત્તા: અલ. કે. મેઘાણી

સુરત: ગાંડીવ એજન્સી

જીર્મિ કાર્યાલય, ખેરી ગાડન કરાંચી

“સ્ત્રીબોધ” માટે

જાહેરખબરના ભાવ.

	આખું	અર્ધું	પા
	પાનું	પાનું	પાનું
એક વર્ષ	૧૨૦	૬૦	૪૦
અર્ધું વર્ષ	૬૦	૪૦	૨૫
ત્રણ માસ	૪૦	૨૫	૧૫
એક માસ	૧૫	૧૦	૬

રીડીંગ મેટરમાં છાપવાના સવાયા અને
ટાઇટલ પેજના ભાવ ઉપરનાથી દોઢા છે
ટાઇટલનું ત્રીજું તથા ચોથું પેજ
ભાડે આપવું છે; માટે લખો.

વાંધા ભરેલી ૧૦૦ ખં માટે અમે
જવાબદાર નથી.

મંત્રી-“સ્ત્રીબોધ”

૧૨૮, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨

તદન મફત

ગમે તેવાં હકીકા અને બર્થકર

દરદાની દવાઓ

આફરી નીરજીયા થયા છે તે
અમારે

સુખી જીવન

નામનું પુસ્તક મફત

મંગાવી વાંચો

લખો: વેદરાજ વી. કે. જોશી

પીરમશરોડ-અમદાવાદ.

ન પું પ્ર કા શ ન

શુભરાતના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય શ્રી બાપાલાલે
તૈયાર કરેલું

દિ ન ચ ર્યા

પ્રકરણ ૧	સવારમાં વહેલા બેઠા
પ્રકરણ ૨	ઉપાસન
પ્રકરણ ૩	મલાસર્ગ
પ્રકરણ ૪	દંતધાવન
પ્રકરણ ૫	તૈલાભ્યંગ
પ્રકરણ ૬	બ્યાપામ
પ્રકરણ ૭	સ્નાન
પ્રકરણ ૮	બ્યાનધારણા
પ્રકરણ ૯	વસ્ત્રપરિધાન
પ્રકરણ ૧૦	કેશપરિધાન
પ્રકરણ ૧૧	ચા
પ્રકરણ ૧૨	તામ્બૂલ ભક્ષણમ્
પ્રકરણ ૧૩	ભોજન
પ્રકરણ ૧૪	ધૂમપાન
પ્રકરણ ૧૫	ફરવા જવું
પ્રકરણ ૧૬	પગરમાં પહેરવાં જોઈએ
પ્રકરણ ૧૭	મઘપાન
પ્રકરણ ૧૮	અરીથ
પ્રકરણ ૧૯	આંખની સંભાળ
પ્રકરણ ૨૦	શયન
પ્રકરણ ૨૧	સંપ્રયોગ
પ્રકરણ ૨૨	જીવનનિર્વાહ
પ્રકરણ ૨૩	ત્રાણચર્યા
પ્રકરણ ૨૪	આયુષ્યમાન યવાના ઉપાયો
પ્રકરણ ૨૫	સદ્વૃત્તમ
પૃષ્ઠસંખ્યા ૩૨૮	કિંમત ૧-૮-૦

ત મા રી ન ક લ આ ને જ મં ગા વી લો

શુભરાતના પ્રસિદ્ધ વાતસિખક

શ્રી સ્નેહુરરિમની

કસાયેલી કલમે લખાયેલી કુદર

મૌલિક વાર્તાઓ

ગાતા આસોપાલવ

—: જેમાં :—

ગાતા આસોપાલવ, બાળક, મરીખનો દીકરો,
મિત્રો, નારીહદય, માછીકન્યા, બાબાગન,
જન્મભિધિ, તેની પ્રતિમા, મહમદ ચાચા,
હસનની ઈમાર, પહેરણ, કવિ, ઈન્જિન ડાઇર,
આંખ, ગૌરી અને પ્રતિમા, એમ સાતર વાર્તા-
ઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પૃષ્ઠસંખ્યા ૨૫૧

કિંમત ૧-૮-૦

અ મા રાં મો ટાં પ્ર કા શ નો

વૈસ્ત્રવિકાર	૧-૮-૦
દિરેશની વાતો	૧-૪-૦
કથે રસ્તે?	૧-૮-૦
પ્રેમનો દંબ	૧-૪-૦
સ્ત્રી અને પુરુષ	૧-૪-૦
કથાવલિ	૧-૪-૦
નવો અવતાર બા. ૧ થી ૪	૫-૪-૦
દષ્ટિપરિવર્તન	૧-૪-૦
ચુંબન અને ખીજ વાતો	૧-૪-૦
ઈશ્વરનો ધનકાર	૧-૦-૦
જીવનનાં દર્દ	૧-૪-૦
એક ક્રાન્તિકારની આત્મકથા બા. ૧-૨	૨-૮-૦
મરચથુ વેદક	૨-૦-૦
સાગરમતી } ગીતામનન }	છપાય છે

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : પારસી અગિયારી સામે અમદાવાદ

કુખઈ શાખા

ચુરત શાખા

પ્રિન્સેસ સ્ટીટ

દેજાંપીક

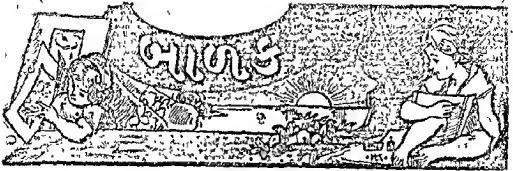
ગુજરાત અને ગુજરાતીઓનું માનીતું માસિક

જેમાં દર માસે ફાલ્ગુન માર ચેલ કદનાં ૮૪ પાનાંનું વાંચન, ગ્રીષ્મ ચિત્રો, સુદર પુકું ને કલાકાર્યું વિવિધરંગી મુખપૃષ્ઠ અપાય છે. એમાં જ્ઞાન ને માહિતી વધારનારા ઉપયોગી લેખો, સ્ત્રી નગવતી શૈલ્યકથાઓ, આત્મના નીતાર સગી હૃદયસ્પર્શી હવાણીઓ અને ભાવભીનાં કાવ્યો, અલુભવની આરસી સમાં અવાસવર્ણનો વિગેરે અપાય છે.

વાપક રા. ૬૮ દિંદ ખહાર રા. ૮૫ છુટક રા. ૦૫૫

“ નવચેતન ” ઓફિસ : ૧૦, પોલીસ સ્ટીટ, કલકત્તા

વર્ષ ૧૫ ::

નવેમ્બર : ૧૯૩૪

:: અંક ૧૧

આ નુ ઠ મ

૧ દિપાવલિ	શ્રી. સોમાભાઈ ભાવસાર	...	૨૭૮
૨ ખરાય દોસ્ત	શ્રી. વૈદ્યશંકર ર. છુદ.	...	૨૭૯
૩ સેના ઉપડી	શ્રી. હેમુભાઈ...	...	૨૮૦
૪ લીંબુ	૨૮૪
૫ પ્રાર્થના	શ્રી. જયંતશંકર ભેલી	...	૨૮૫
૬ બા	શ્રી. રમણલાલ સોની	...	૨૮૫
૭ યુક્તિઆજ ગધેડા	શ્રી. છોટાલાલ બાની	...	૨૮૬
૮ તુલસી	શ્રી. કુસુમકાન્ત	...	૨૮૮
૯ રમણ ક્રકરા	શ્રી. છ. હ. પંડ્યા	...	૨૮૯
૧૦ ચેપડી	શ્રી. હરગોપાલ પંડ્યા	...	૨૯૧
૧૧ રૂસ્તખોર	શ્રી. નાગરદાસ અ. પંડ્યા	...	૨૯૨
૧૨ બહાદુર બાજક	શ્રી. રમણભાઈ બેચરભાઈ	...	૨૯૪
૧૩ શું નથી ?	૨૯૪
૧૪ એક ઉત્તમ હિદાય કાર્ય	શ્રી. જયશંકર પ્રે. વ્યાસ	...	૨૯૫
૧૫ હિન્દી વિભાગ	૨૯૬
૧૬ બાજકોના લેખો
વીરુચોદો	રાજેન્દ્રલાલ	...	૧૯૭
હૃદયને કુતરો	વીરબાબા	...	૨૯૮
કાનુ તૂટસો	ચન્દ્રકાન્ત	...	૨૯૮
ગોડ	નવીનીકુમાર	...	૨૯૯
૧૭ બાજકિત્રાને	શ્રી. કેશવપ્રસાદ દેસાઈ	...	૩૦૦

દિપાવલી

૧

દિપાવલી આવે ને બાળક
અંતર હૃદયે ઉલ્લાસતાં,
નિત્ય નવા પોષાક સજીને
મન ગમતી મોઝે માણતાં.

૩

ને થાતાં અંધાર પછીથી
પૂર ગોખે ગોખે શું જળે ?
તે જાણે તો દીપક, દીપક,
દીપક સૌ ગોખોમાં બળે.

૫

આંગણિયામાં ટોળે વળતાં
બાળક સર્વે શું કરતાં ?
તારામંડળ, ફૂલકણી ને
ટેટાની લૂમો ફેડતાં.

૭

ને હરખાતાં સૌ પલકાતાં
બાળકવૃંદો દે તાળી;
પોકારી પ્રાણિમાં ગમવે કહી
'આજ દિવાળી કાલ દિવાળી'

૨

સેવ સુવાળી વિધવિધ વાની
ખાવાની સૌ ઘરમાં કરે,
હરતાં ફરતાં બાળક ખાતાં
આનંદીત થઈ ને ફરે.

૪

દિપાવલી ગૃહદીપક માળા
ડાક ધરી ચોદિશ ફરતાં;
જ્યાં ત્યાં આગે ડગલે પગલે
એ આવી મુજને મળતાં.

૬

ને સુરસુરતી હંચે ઉડતી
હવાઈ આભે જઈ શું કરે ?
ધમ્ધમ દઈ ને ફાટી ત્યાંએ
અગ્નિ તણખે આલ જલારે.

૮

દિપાવલી આવેને બાળક
અંતર હૃદયે ઉલ્લાસતાં;
નિત્ય નવા પોષાક સજીને
મન ગમતી મોઝે માણતાં.

સોમાભાઈ ભાવસાર

ખરાબ દોસ્ત

ગાય બિચારી લીલું લીલું,
ફરતી ફરતી ચરતી ઘાસ;
કહેવા લાગ્યો આવી ગધેડા,
ગા ચરતી'તી તેની પાસ. ૧

આતું ત્રીણું ઘાસ ખાય થું ?
ચાલ મોલમાં મહારી સાથ;
ધડી એકમાં પેટ ભરી લઈ,
પાછા વળીયે સાથેસાથ. ૨

ગાય બિચારી દુખળી ભોળી,
ગધેડાનો કરી ચાલી સંગાથ;
આવ્યાં એક વાડીની અંદર,
ચરવા લાગ્યાં સાથેસાથ. ૩

ગધેડા પેટ ભરાતાં બોલ્યો,
ગાવાનું આવ્યું છુંકણ;
ખધું બણ્યું શાસ્ત્ર સંગીતનું,
પગ પછાડી તોડ્યું ડામણ. ૪

ખરે મધ્યાને ગાન આદરી,
ખેડુ જગવ્યો સુતો સાપ;
ગાય બિચારી જીભી રહી ને,
ગધેડા નાર્યો મારી ત્રાપ. ૫

ભોળી ગાયે માર ખાધો ને,
દુઃખી થઈ બહુ અપર'પાર;
ખાળક વાંચી ધ્યાન રાખજો,
કરશે ના ગદ્દા દોસ્તાર. ૬

દૈર્યઅંદ્ર ૨. છુદ્ધ

સેના ઉપડી

શ્રી. હેમુભાઈ

એહોએહો, આતે શું ? કાંઈ શુભાર નથી ! ! હાલી જ નીકળ્યા છે !

રખારણુ દૂધ વેચી પાછી વળી.
“અધધ, આમાં તે ચાલવું ક્યાં ?
ઉભરાણું છે તે કાંઈ હિસાબ નથી !
મુઆ કચરાઈ જશે. કેટલુંક જાળવવું ?”

ત્રમજુટ વરસાદ હમણાં જ વરસી રહ્યો. ચારે તરફ ખાડાખાખોચીયાં ભરાઈ ગયાં, રસ્તાના ધોરીઆ ભરાયા, નદી નાળા છલકાયાં. બધા ઉમટયા. એક સામટા ઉમટી પડયા. કોઈ ણાકી ન રહ્યો. નવી દુનિઆ જોવાની હોંશ હતી. નાના પગ હતા. નાનું મોઢું ને નાનું પેટ, નાની ગોળ આંખો ને લાંબી જીભ. કોઈ જલદી ભાળે પણ નહિ. જસ, એ તો ઉપડયા તે ઉપડયા.

જ્યાં જુઓ ત્યાં યરના યર લાગી ગએલા. સડકો તો પથરાઈ ગઈ. સડકો મૂકીને મકાનોમાં ઘૂસ્યા ખાળેથી રસોડામાં પેકા. પગથીયાં ફેંકી ઓરડામાં ગયાં. દિવાનખાનામાંયે પહોંચ્યા. રસોડાના કળાટ પાછળ, ઓરડામાં ઘંટી પાછળ ને પટારા પાછળ છપાયાં. ખૂલ્યાં ખોલ્યાં તો જાણે જાણે ! દિવાનખાનાના ગાદીતકિયા ઉપર ચડી બેઠા લખવાના મેજ ઉપર. જઈ પહોંચ્યા. કોઈ

ઉંચી ભીંતે ચડ્યા તો કોઈક ધાંલલીએ ખાડ્યા. વખારમાં તો લહેને ગમે તેટલા હોય, કોણ પૂછે છે ? ખાગખગીયા ને વંડી તો તેમની જ ગણાય. ફળીયામાં પણ લહેને ફાવે ત્યાં ધૂમે. ખાગખગીયા, કુવારા, નદી, તળાવ, ખાડા ખાખોચીયાં એ તો એનાં રહેઠાણ રહ્યાં; પણ આ તો ગામ સર કંઈ. દેવમંદિરો ને હવેલીઓમાં પહોંચ્યા. મસ્જિદ ને મકરખામાંયે પહોંચ્યા. રાજના રાજમહેલને ન છોડ્યા. એમને ન અટકાવ્યા ચારમે કે ન ટપાર્યા પહેરેગીર. કોઈની બીક નહિ, એને શું ?

ખીલા જડેલા જોડા પહેરી ખખ ખખ કરતા ચાર પોલીસો નીકળ્યા; ‘એહોહો, હેમુમાર ઉભરાણું છે ને શું ? કાંઈ માળી દેડકિયું ! ! રસ્તો આખો છાઈ લીધો છે. હાલવાનીય જગ્યા નથી રહેવા દીધી. કેટલુંક સંભાળવું ? કુકુડ કુકુડ કરતી દોડીજ જાય છે. એને કાંઈ ડરે નથી લાગતો. પવનથી પડતી આખડતી, ઉંધીચત્તી થતી, ખાડા તરતી, ટેકરા ટપતી, આંગળ ને આંગળ દોડીજ જાય છે. કંઈ આરો વારો આવતો નથી. કેંકનો કચ્ચરઘાણુ નીકળી જશે.

તળાક તળાક કરતો ઘોડો નીકળ્યો. ખુદ ખુદ કરતું ગધેડું નીકળ્યું.

સરસર સટ્ટ કરતી સાઇકલ પસાર થઇ.
સુરસર હુરસર કરતી મોટર નીકળી. ખરસર
ખખ ખખ કરતી ઘોડાગાડી નીકળી.

કેટલીએ દેડકીનો કચ્ચરવાણુ ! અરે,
પણ કેવડી નાની છે બિચારી ! નાની
તો માખી જેવડી લાગે છે. જાણે નાની
કાંકરી હડે છે. મોટર પાસે એનું શું
ગળું ?

આ મોટું લેંસનું ખાડું આળ્યું.
ભારે ભારે શરીરને મોટા મોટા પગ. પગ
પડ્યો એટલે દેડકીખાના રામ રમી જાય.
લેંસને કાંઈ થોડીજ ખબર છે કે જાળવીને
આણે. દેડકીને કાંઈ થોડીજ ગતિ છે કે
આધી ઘસી જાય. જાળવી જાળવીને
કેટલુંક જાળવવું ? પગ મૂકવાની જગ્યા
નહિ.

આ સામે ભરવાડભાઈ ખાંચશેરના
જોડા પહેરીને હક્રહક્ર હાલ્યા આવે. એ
એક કચરી, બે, ત્રણ, ચાર - અરે
ગણ્યે પારજ નહિ આવે. હેડું જોવેજ
શેના ? ને જોઈનેય શું કરવું ? એમ
મર્યે કાંઈ એની નાત નાશ નથી થવાની.
આ તો ઠીક, પણ કેટલાયને કાગડા અને
કાખર ચટ્ટ કરી જતાં હશે. એમની વસ્તી
બહોળી છે. લાખો થાય ને લાખો જાય
એનો એની નાતના મુખીને હિસાબ
નથી.

સાત આઠ દિનકુડીયાં દોડીને ભેગાં
થયાં. 'એય ખખ, જોડું હોય તો ! કેડું
ફૂટે છે ? કેટલું નાનકડું છે ! સવિતાએ
તો પકડયું. બેબીએ તો પૂજાની મૂઠી
વચ્ચે લઈ લીધું. નખ કહે મને; કનુ કહે

મને. ગધાને રમત થઈ. મંશુ કહે,
રહેવા દે મરી જશે; પણ વિમુ છોડેજ
નહિ. મુઠી એવી દબાવી કે અંદરજ
રામ. સાને મજા પડી પણ એનો તો
જીવ જતો'તો. બોલતાં આવડતું હોત તો
કહેત, 'મને જવા દો, હેરાન ન કરો.'

એક વાર તો મોટાભાઈ નીકળ્યા.
લીંબુ જેવડા; બહુ મોટા તો નહિ. નજરે
પડ્યા કે બધા પાછળ. લીંબુએ તો
હથેળીમાં મૂક્યો; પણ ટાડું લાગ્યું એટલે
મૂકી દીધો. પછી તો ભાઈ ફૂટે; એમ
હા હા ને દેકારો. જાણે વરઘોડા નીકળ્યો !
બે ચાર જણ તો રેતીએ વધાવવા
માંડ્યા. દાટી દીધું, પત્તો ન મળે.
રેતીની કબર થઈ ગઈ. મહા મહેનતે
બહાર આળ્યું-ત્યાં પાછું એનું એ-માંડ
માંડ જવા દીધું. આવી હેરાનગતિ તો
કેટલાયને થતી હશે; પણ ક્યાં જઈને
ફરિયાદ કરે ? એને કોણ દાદ દે ?

ભાઈ, તમે બધા દિવસે આવો ત્યાં
સુધી ઠીક છે, પણ રાતે ચાર વાગ્યે ઉઠીને
બત્તીએ વાંચવા બેસું ત્યાંયે તમારાં
દર્શન ! તમે તો ભારે ભાઈ ! કુદ્રક્ર
કુદ્રક્ર કરતા આ આળ્યા. બત્તી ફરતાં
ફેરા ફેરા છે. એ તો અમે બાણીએ
છીએ કે તમારે કોઈ જીવડાં કે કુદાને
હડક્ર ઠરી જવાં છે. એ.....મોટું
ફેરવ્યું. એ....આખ મંટેમટાવી. ધીમે
ધીમે ડોક લંબાવી. વા....હ, આ તો
પાછલા પગ લંબાવ્યા. આ તો જાણે
વાંદરજ ! તમારી ચાલ તો જાણે વાઘની.
ચિકાર કરવાની કાંઈ છટા ! ઝડપ મારો,
કળવાળી પેટીની જેમ પટાક કળું મોટું

વસાઈ ગયું. ભાઈ, તમે તો હોશિયાર લાગો છો-જબરા શિકારી !

વાંચતી વખતે તો ઠીક, પણ લોજન વખતે તમે રસોડામાં આવો છો એ અમને બીલકુલ પસંદ નથી. તમારો રંગ અમને નથી ગમતો. ગમે તેમ હો, પણ તમે અમને બહુ નથી ગમતાં, એ વાત સાચી છે. ત્યાં ત્યાં આડાં અવળાં કર્યા કરો છો, તે બૂલથી ચમદાઈ મરો તો અમારું દિલ દુઃખાય. તમે પેટીના ખૂણામાં ભરાઈ બેસો એ અમે લાગતા નથી. અમારા ધી, દૂધ કે ખાવાની ચીજને તમે અડો એ અમને ન ગમે. તમે એક ઉપયોગી કામ કરો છો, એની અમે આનંદથી નોંધ લઈએ છીએ. એ વાત સાચી છે કે આ ઋતુમાં અમને માખીઓ ઘણા હિસન કરી મૂકે છે, એને તમે હોધ્યાં કરી જાઓ છો-પણ સાથે સાથે દિલગીરીપૂર્વક એ કહેવું પડશે કે તમે ઉંમરમાં નાના હોઈ શિકારમાં બાહોશ ન હોવાથી ઘણી ચોટ ખાલી જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ માખી ઘણીવાર તમારા વાંસા ઉપર સવાર થઈને મોજ મારી તમારું અપમાન કરે છે.

તમે તમારું કામ કરો છો એની સામે અમને બહુ વાંધો નથી, પણ અમારા લોજન વેળાએ તમે તમારું લોજન મોકુફ રાખો એવી વિનંતિ છે. બાકી જોરજુલમ તો તમારા ઉપર શું કરી શકાય ? બહુ બહુ તો પકડીને બહાર મૂકીએ; સાવરણીથી વાળી

નાખીએ. પણ તમારા પાકા ભાઈબંધ કાગડાભાઈના હાથમાં તો ન જ સોંપીએ. ગમે તેમ તોય હિંદુ ખરા ને ! દયા આવે. ચીનના છોકરા હોય તો તો કહેશે ઠીક છે. કુણાં કુણાં ! લાવો તળી નાખીએ ! મસાલો ચડાવીને ખાવા થશે. એ તો કાચાનો ચે નાસ્તો કરીને ખાય. તમારા મોટા ભાઈબહેનોને ચીરી, મીઠું મસાલો ભરી સુકવણી કરે, કાચરી કરે; તળીને ટેસથી ખાય. અમને એવું નો ગમે. પરદેશની એવી રીત હશે.

હા, એટલું છે; તમારા નવા ભાઈબંધો ડાકટર લોકો છે. એ તમને ખાવાનું આપે છે. કુંડામાં ઉછેરે, પાણી પોલીને મોટા કરે, ખૂબ ખૂબ સાચવે ને પછી એક દિવસ હજારેકે દઈને ટેબલ ઉપર ચત્તા જડી દઈ ચીરી નાખે. કહે છે કે તમારું લંદય બહુ કુદકા મારે. તમારી પાસેથી તો એને શીખવાનું હોય છે-તમે તો ભારે ઉપકારી. તમને મારે નહિ તો એ બિચારા અણુવક રહી જાય ને !

અમે તો તમને પાળીએ લઈએ. તમારે માટે રૂંડું, ઘર કરાવી દઈએ; પણ તમે કરો શું ? તમને કાંઈ રૂંડું ને મીઠું બોલતાં આવડશે ? હાલ તુરત તો તમને કોઈ પાળતું નથી એટલે અમેય અમારો વિચાર મોકુફ રાખીએ છીએ. કંઈક સુધરશે તો વળી વિચાર કરી બેશું. તમે ઘણાં બિનજરૂરી ને એરી જંતુઓનો નાશ કરી ભારે ઉપયોગી સેવા બજાવો છો એની નોંધ લેતાં અમને આનંદ થાય છે.

એ તો બધું હીક; પણ આ તમારાં ટોળાંના ટોળાં ક્યાંથી આવ્યાં આવે છે? આ તમારી દેડકસેનાનું મથક ક્યાં છે? તમારી છાવણી ક્યાં છે? તમને મોકલનાર કોણ છે?

એહો, આ કોણ? તમારા સરદાર છે? હીક; એ તો તમારી બા લાગે છે. આજ તમારું જન્મસ્થળ? આ બુખરી રેતી, આ કોરી માટી, આ લેખડ, આ પાળ, આ દેકરાનું પોલાણ; આજ તમારું જન્મસ્થળ એમને? આ ઘોળા ગોળ વટાણા જેવા દાણા શેના છે? એજ તમારું ઘર એમને? એમાંથીજ તમે બહાર આવ્યા લાગો છો. એક મઢીમાંથી બસો બસો જણ બહાર નીકળો છો ત્યારે આવડી મોટી સંખ્યા છે. હીક, હીક ત્યો હવે જાણ્યું હવે નવાઈ નથી લાગતી.

એકવાર એક ખાખીચીયાને કાંઠે હું આવી ચડેલો. જોયું તો અંદર માછલાંનો પાર નહિ. હું તો રાજી થઈ ગયો. અમારા તરફ તો મોટી નદીમાંજ માછલાં હોય, પણ ત્યાં પાસે ઉભેલો છોકરો કહે “એ તો દેડકાંનાં બચડાં છે” એ વખતે તો તમારે લાંબી પૂંછડી હતી. કોણકને વળી બે પગ હતાં. પણ ધીમે ધીમે ચાર પગ થયા ને પૂંછડી ઘસાઈ ગઈ. આજ તમારું રૂપ જોઈને તો કદીએ ખબરજ ન પડે કે નાનપણમાં તમે માછલાં જેવાં હશે, પણ આજે તો તમે ધમણની જેમ પેટ-કુલાવી ડરાઉ ડરાઉ કરી સૈન્યે ડરાવો છો. તમારા મોઢા

પાસેની પાતળી આમડીના લખોટા જેવા રંગીન ગોળા કુલે છે. એમાં તમે શ્વાસ ભરીને ડરાઉ બોલાવો છો. આજે તો રંગે ને દેખાવે તદ્દન ફરી ગયા છો.

પણ મને એક શંકા છે. એકવાર તળાવમાં તમને જોએલાં. એ વખતે તો તમે ભારે સુંદર લાગેલા. મજાનો ખીલતો પીળો રંગ ને ઉપર ઘેરા કત્યાઈ રંગનું ચિત્રામણ! મજાની મોટી મોટી આંખો ને આણીદાર મોઢું! ચકચકીત કાચના ગોળા જેવી આંખો જોઈને મને તો બીક લાગેલી. હું પાછો ખસ્યો ત્યાં તો તમે પાછલા લાંબા પગના શેલારા મારી ઉઠે ઉઠે છુપાઈ, ક્યાંઈ આવે જઈ કોંકુ કાઢેલું. તમે તરવૈયા તો જાણરા છો. સપાટાબંધ દૂર દૂર નીકળી જાવ છો. સરસ ડુબકી મારી જાણો છો. હાથપગ હલાવ્યા વિના પણ તરી જાણો છો.

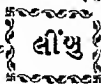
તમને હું પાણીમાં જોઉં છું, માટીમાં જોઉં છું, પથ્થર નીચે જોઉં છું, ખાળમાં જોઉં છું, કુવા ને તળાવમાં જોઉં છું. તમે બધા જુદા જુદા જાત છો કે શું? રંગ જુદા જુદા એટલે અમને તો ખબર નથી પડતી. પણ લાગે છે એમ કે તરી તો બધા જાણો છો. પાણીના જમીનમાં રહી શકો ને જમીનના પાણીમાં. જીવાન થાય એટલે શરીર ને રંગ બદલાતા હોય એમ લાગે છે. જ્યાં જેવું રહેકાણુ એવો એનો રંગ. પણ ભર ચોમાસામાં બહોળા પાણીમાં રહેનારનો ખીલતો પીળો રંગ થાય છે, એ મને તો બહુ ગમે છે.

થોડા મોટા થયા પછી તમે તમારી ચામડી ઉતારી તેનો ગોળો કરી ગળી બાંધો છો; ને નીચેની નવી ચામડી બહાર આવે છે. આ તો તમારે ઘણું જ સરસ છે. અમારે તો નવા નવા કપડાં શીવડાવવાનું ખર્ચ કરવું પડે. તમારે એવી કાંઈ પંચાત જ નહિ! જૂનું ઉતારો એ ખાવા થાય, ને નવું એની મેળે આવે. વાહ, આના જેવું બીજું સુખ શું હોય? એ તો ગાંધુ ઠીક, પણ પાણીને તળીયે નદીની લેખડામાં હોજ કુવાને તળીયે, ધરા ને સરોવરને તળીયે શું હોય છે? ત્યાં શું શું જોવાનું છે? ત્યાં તમને ટેવીક મજા પડે છે? તમે તો ઉઘા છો પણ ત્યાંજ. ત્યાંની કંઈક મજાની થોડી વાત તો તમે કરો!

ખાકી તમે બહાદુર ભારે છો. એ મહાદુરીની ક્યાંઈ વાત થાય તેમ નથી. તમને નાનાં છોકરાં પજવે; મોટાં પજવે; કાગડા ને શિકારી પંખી ખાઈ બાય; લેંશ ચગદી મારે, માણસો ચગદે; આ બધાને તમે બહાર કથુંજ કરી શકતા નથી, એટલે પાણીમાં જમને ડરાઉં ડરાઉંની ધૂન ચલાવતા લાગો છો.

ચોમાસામાં તમારી ધૂન મજાની લાગે છે. સેનાપતિનો હુકમ મળે—કુક્ર કુક્ર કર્કર્ક્ર ફફ ફફ ડાકલી વાગે, તે પછી શરૂ થાય તમારી ધૂન—ડાર...ઉં, ડ-રા...ઉં, ડ...રા...ઉં. ફોજની ફોજો સાદ ઝીલી લે છે, પણ તમારાથી કોઈ ડરતું બહુતું નથી. પાણીમાં સંતાઈને ડરાવનારા તમેય જળરા લાગો છો. તમારા પગના આંગળાં જેવડું પિચોળિયું વગર બોલ્યે ચટકો ભરી રાડય પડાવે છે. તમારી પાસે તો કરડવાનું કંઈજ નથી. તમારો દેખાવ ડરામણો છે એટલુંજ. પાણીમાં બેસીને બોલવા કરતાં અમારી હાજરીમાં બોલશો તો વધારે મજા આવશે. જે ઘડી અમે ને બાળકો સાંભળશું ને આનંદ પામશું.

ચોમાસાના દિવસોમાં બમતી રાત્રિએ કંસારીનાં મંજરાં ને તમારી લાંગા રાગની ધૂન ભારે મીઠી ઉઘ લાવે છે. સૂતા સૂતા સાંભળવાની ભારે મજા આવે છે. સૂવાનો વખત થવા આવ્યો છે, મને મને પણ ઉંઘ આવે છે. સૂતા સૂતા તમને સાંભળીશ. પરોઢિયે બત્તી પાસે મળવાના છો એની ખાત્રી છે, એટલે અત્યારે હવે રામ રામ.

લીંબુ

લીંબુ નવા નીચેવીને, જે પીઓ રસ નિત્ય રોગ વ્યાધિનો ભય નહિ, જીવન બને કૃત કૃત્ય. પેટ સાફ થઈ રૂચી વધે, લોહી સ્વચ્છ થઈ બય, રહે કલેજ તર સદા, સુખનો એજ ઉપાય. અસલ કાગજ જે મળે, તો સમજો એક રત્ન, ભરી વાટકા પ્રતિદિન, કરો રસ પીવા પ્રયત્ન.

પ્રાર્થના

માતરે પ્રેમથી વંદના અર્પિએ,
 'આપ રિવંકારએ' આ દયાળુ !
 અબળ આ બાળના, પાપને ઘોઈ ને
 રંક આશ્રિતને સુમતિ આપ તું !
 સરલ અમ અંતરે, વાસ તારો હજો
 વિઘ્નનાં વાદળ વિખરાવજો,
 શરીર બળ સઘદર્ઠ, વ્યાધિને પરહરિ,
 મનતણું બળ બહુ અર્પજો.
 શરણ તારું ચહું, સેવના તાહરી,
 ભક્તિના શુંળને દિન કાઢું;
 ધોર રજનિ તણું તમસ* એ તું હરી,
 હે હરિ ! હર્ષથી હાથ આહું;
 માશું છું એટલું, વિનવણી એટલી;
 ધોર અંધારતું જાવ જાણું;
 અર્પિએ વંદના નવલ જ્ઞાણા વિષે,
 નાથ ! સંભાળનારો જ તું !

* અંધાર

જયંતશંકર જોશી

બા

બા મને બહુ ગમે, મને બહુ ગમે, બા બહુ ગમે.
 હસતું ઉગળું માતું મુખ
 સરસ મંદુર માતું દ્વંધ
 દેખી હરખે હૃદય ખુબ—બા બહુ ગમે.
 માડી મારી મેઘ જમ
 દૃષ્ટિ કરે નીત્ય તેમ
 હું સદૈવ કુશળ ખેમ—બા બહુ ગમે.
 માડી મારી આભ જમ
 છાઇ રહે નીત્ય તેમ
 હું સદૈવ કુશળ ખેમ—બા બહુ ગમે.
 ગગન ધૂમે ચંદ્ર જમ
 અબિધ ધૂમે નાવ જમ
 ખોળતો મુંઠું હું તેમ—બા બહુ ગમે.

રમણલાલ પી. સોની

સુકિતબાજ ગધેડો

શ્રી. ઊદાસાલ જાની.

એક ગામમાં એક કુંભાર રહેતો હતો. તેણે એક ગધેડો ખરીદ્યો હતો. તેની પીઠ પર માલ લાદી કુંભાર એક ગામથી બીજા ગામ માલને પહોંચાડતો હતો, અને એ રીતે પૈસા કમાઈ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. કામ ન હોય ત્યારે કુંભાર ગધેડાને છુટો મુકે અને ગધેડો ગમે તેના ખેતરમાં પેસી જઈને તાજે ચારો ચરી આવે. આથી ગધેડો ખારે માસ પુષ્ટ રહેતો અને કુંભારને ચારાનું ઓછું ખર્ચ આવતું. કોઈવાર ગધેડો ખેતરમાં ચારો ચરતાં પકડાઈ જાય તો એ ખેતરના માલીકના હાથનો થોડોક માર ખાઈ લેતો, પણ તેને તેને કાંઈ હિસાબ ન હતો. જનતા સુધી તો તે પાછળના પગની લાત મારતો મારતો એવી ચાલાકીથી નાસી જતો કે તેને કોઈ પકડી શકતું નહિ.

ઘણાં વર્ષો વીત્યાં અને આજરે કુંભાર ઘરડો થયો. હવે તેનો નાનો દિકરો પોતાના પિતાનું કામ કરવા લાગ્યો. ગધેડા પર માલ લાદી સામે ગામે તે પહોંચાડી આવતો. એક વખત સામા ગામના વહેપારીને મીઠાની એટલી બધી જરૂર પડી કે એક પખવાડીઆ સુધી દરરોજ ગધેડાને મીઠાની શુભો પહોંચાડવાની હતી.

એક દિવસે, કુંભારને દિકરો ગધેડા પર મીઠાની શુભો નાખીને સામે ગામ જવા નીકળ્યો. ઉનાળાની ઋતુ હતી અને બપોરનો સમય હતો. તેઓ જન્ને રસ્તામાં વહેતી નદીએ પહોંચ્યાં અને ખૂબ તરશ્યાં હોવાથી પાણી પીવા લાગ્યા. અનાયાસે ગધેડા પર લાદેલી શુભો નદીના પાણીમાં પલળી ગઈ અને તેમાંનું ઘર્ણુખરું મીઠું ઓગળી ગયું. ગધેડો નદી બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેને તેની શુભોના ભાર હલકો થઈ ગયેલો જણાયો. શરૂઆતમાં તો તે નવાઈ પામ્યો પરંતુ આખરે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે દરરોજ નદીમાં પાણી પીવા જરા નીચા નમી ઉભા રહેવું અને શુભને પલાળવી. પાંચ છ દિવસના નિયમીત પ્રયાસથી તેને ખાની ઘઈ કે લાર ઓછો કરી નાખવાની આ સુકિત આપાદ છે.

એકાદ અઠવાડિયું તો આમ નહીં ગયું પણ, આખરે વહેપારીને બજાર પડી કે મીઠાની શુભો પલળેલી આવે છે અને તેમાંનું મીઠું ઓગળેલું હોય છે. તેથી તેણે કુંભારના ઇલાજને ખૂબ ધમકાવ્યો અને કહ્યું કે હવેથી પલળેલું મીઠું આવશે તો તને મજુરીના પૈસા નહિ મળે અને બગડેલા માલના પૈસા તારી પાસેથી વસુલ કરવામાં આવશે. ઇલાજ એ ઘેર જઈને બધી વાત તેના

ખાપને કહી અને ગમે તેવી સાચવણુ છતાંએ રસ્તાની નદીમાં ગુણે પલળી બંધ છે એવું જણાવ્યું

કુંભારને વિચાર કરતાં થોડકસ સમજાયું કે ગધેડા ધરાદાપૂર્વક પોતાના ઉપરનો ભાર હલકો કરવા નીચે નમીને મીઠાની ગુણેને પાણીમાં પલાળે છે. જો ફરીથી ગધેડા આવું કરે તો તેને નદીમાંજ ખૂબ મારવો એવી પોતાના દિકરાને સલાહ આપવાનું પ્રથમ તો કુંભારને મન થયું; પરંતુ આખરે તેને યાદ આવ્યું કે પોતાનો ગધેડો માર ખાવામાં તો કદિ કંટાળે એવો ન હતો. ત્યારે કરવું શું ? કુંભારને એક સરસ ચુકિત સૂઝી આવી

એક વડેપારીને ત્યાં જઈને કુંભાર થોડીક વાદળીઓ લઈ આવ્યો અને તેઓને એક ગુણમાં ભરીને તે ગુણ તેણે ગધેડાની પીઠપર મુકી દીધી. પછી તેણે પોતાના દિકરાને બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું—જેટા, આ ગધેડાને નદી સુધી લઈજા. નદીના પાણીમાં દરરોજની ટેવ પ્રમાણે ગધેડો જેવી પોતાની ગુણ બોળશે કે તરતજ નદીનું પાણી દરેક વાદળીમાં ભરાઈ જશે અને ગુણનું વજન એટલું બધું વધી જશે કે ગધેડાને ઉપાકવું પણ મુશ્કેલ થઈ જશે. જો, આ વાદળીમાં અસંખ્ય છિદ્રો છે. વાદળીને ઢળાવવામાં આવશે તો તેમાંથી પાણી બહાર નીકળી જશે. આ ચુકિત અજમાવ્યા વિના આ હુઆ ગધેડો ઠેકાણે આવશે નહિ.

બીજે દિવસે કુંભારના દિકરાએ તેના પિતાની સલાહ પ્રમાણે કર્યું. તે નદીએ પહોંચ્યો કે ગધેડો ઉતાવળો ઉતાવળો પાણીમાં ઉતર્યો અને પાણી પીવાનો ડોળ કરી નીચે નમ્યો. જેવી ગધેડાની ગુણ પાણીમાં બોળાઈ કે તરતજ તેમાં ભરેલી વાદળીઓમાં એટલું બધું પાણી ભરાઈ ગયું કે દરરોજ આરામથી દોડનાર ગધેડાને ચાલવું પણ મુશ્કેલ થઈ ગયું. ત્રણચાર દિવસ આ પ્રમાણે થવાથી ગધેડો સમજી ગયો કે પાણીમાં ગુણને બોળવાથી ભાર કમી થવાને બદલે ખૂબ વધી ગય છે. ત્યાર પછી તો તેણે ગુણ પલાળવાનું છોડી દીધું અને કુંભારનો છોકરો ફરીથી સહી સલામત ગીઠું પહોંચાડવા લાગ્યો.

ખાળકો માટેનાં જ

કેટલાંક પુસ્તકો

ખાળબોપાળ	૧-૦-૦
વાનરસેનાની વાતો	૧-૦-૦
ખાળમકેક	૦-૬-૦
પ્રવાસી પંખી : ખંજન	૦-૪-૦
ભોળી જમના	૦-૮-૦
વાત બહેનાં	૦-૮-૦
ખંદીરાને પત્રો	૦-૮-૦
ખાળવાર્તાવળી, ભા. ૧	૧-૦-૦
ખાળકોનો મિત્ર	૦-૮-૦
ખાળવાડી	૦-૮-૦
ખાળકુમાર	૦-૪-૦

“ સ્ત્રીબોધ ” ઓફીસ : અમદાવાદ

તુલસી

(રાગ-પિંગા)

તુલસી વાવી હો !

તુલસી વાવી હો !

આંગણે તુલસી વાવી હો !

સ્વાદે તીખી, મધૂર મુગંધી, તુલસી વાવી હો !

તુલસી વાવી હો !

આંગણે તુલસી વાવી હો !

વીરે માંગર આણી દીધાં

મેં તે ક્યારામાં વેરિયાં

દિ' યોડામાં છતુકડી તુલસી ભગી હો !

તુલસી ભગી હો !

આંગણે તુલસી ભગી હો !

પોપટડાં પાન આવિયાં

લાગ્યે પ્રભુજીને અર્પિયાં

દિ' યોડામાં ગજ સવા તુલસી વાધી હો !

તુલસી વાધી હો !

આંગણે તુલસી વાધી હો !

વહેલાં સોનેરી ઉપાગ્યે

માતા તુલસીને પૂજ

નાહી ધોધ, ભાધ ભાલી તુલસી વંદે હો !

તુલસી વંદે હો !

આંગણે તુલસી વંદે હો !

રૂડી લાલ ગુલાબી સાંજ

જ્ઞાનાં ચક્રાં રમવા આવે

દિ' યોડામાં ઝુમ્મરશી તુલસી ફાલી હો !

તુલસી ફાલી હો !

આંગણે તુલસી ફાલી હો !

કુસુમકાન્ત

રમુછ ફકરા

: ૧ :

એક દિવસ અમુક માણસો રેલવે ટ્રેનના એક કંપાર્ટમેન્ટમાં મુસાફરી કરતા હતા. એક જણ કહેતો હતો કે “ભાઈ, બેસી રહે કંઈ દિ’ વળે ? એ તો મહેનત કરીએ ને મંડયા રહીએ તો જ કામ થાય.” બીજો સામેથી બોલ્યો કે—“તમારું કહેવું તદ્દન સાચું નથી. કેટલાંક કામ એવાં પણ છે કે ગમે તેટલી ધીરજથી કરે જઈએ તો એ પુરાં ન થાય.” પહેલો કહે:—“ભાઈ, મ્હારા માન્યામાં એ વાત નથી આવતી. દાખલો આપો બોધે. બીજો કહે, “જુઓ, તમને ચાલણી આપી હોય ને તેમાં પાણી ભરી લાવવા કહ્યું હોય તો ગમે તેટલી ધીરજ રાખ્યા છતાં તે બને ખરૂં ?” પહેલો કહે કે “કેમ ન બને ? પાણી ઠરી જતા સુધી રાહ બોધે તો !”

: ૨ :

એક છોકરો પાણીમાં ડુબવાની તૈયારીમાં હતો. ત્યાં પાછળથી બીજાએ પાણીમાં પડીને તેને બચાવી ખેંચાર કાઢે આવ્યો. તે બોલ કિનારે ઉભેલા માણસો તેની બહાદુરીનાં વંચાણ કરવા લાગ્યા. પેલો છોકરો ડાબા કાંઠે બોલ્યો: “એમાં કંઈ મ્હારી લખોટીઓ પચાવી પરવા દઉં કે ? આ ભાઈના ગજવામાં મ્હારી ચાર લખોટી હતી, તે ડુબી ગયા હતા તો બંધ ને ? તેમાં જ મ્હેં ટાંટીયો પકડીને ખેંચી કાઢ્યા.” કેવો પરોપકાર !

: ૩ :

હમણાં જ એક વર્તમાન પત્રમાં છપાયું છે કે કોઈક છ’ વર્ષનો મુસલમાનનો બાળક છે, તેને કાબરચિત્રો સાથે જોડે ભાઈબંધી એવી થઈ ગઈ છે કે એક બીજાથી જુદા પડતા જ નથી ! કહે છે કે છોકરાના માથા ઉપર સાપની ફેણ બેસું કંઈક ચિત્ર હોય એમ લાગે છે. છોકરો ખાવા બેસે છે ત્યારે

પોતાના ખાવાની ચીજ સાપને ખવરાવીને ખાય છે. એમાં માખાપને ડર લાગે છે તેથી કદિ કોઈ એ સાપને કાઢી મુકવા લાકડી ઉગામે છે તો છોકરો ખૂબ પાડી ઉઠે છે કે—“મારા ભાઈને મારણો નહિ. એના વિના મને ગમશે નહિ.” સાપ કોઈને ઇજા કરતો નથી. એના ઘરવાળાંએ મકાનો બદલ્યાં પણ જ્યાં જાય છે ત્યાં સાપ આવીને હાજર થયા વિના રહેતો જ નથી. કદિ થોડી વાર અદૃશ્ય થઈ જાય છે તો વળી આવીને તેના સોબતીને મળે છે, ત્યારે જ એને ચેન પડે છે !

ઇંગ્લાંડ વિગેરે દેશોમાં પરીક્ષા કરીને જે સાપમાં ઝેર નથી હોતુ તેવાને કેટલીક મડમો પાળે છે ને પોતાના ઘરમાં હરવા ફરવા દે છે ! કોઈકને તો એટલું બહાવ તેના ઉપર આવે છે કે હાથે ઘરેણાની પેઠે તેને કાંડા ઉપર વીંટાળીને ખહાર જાય છે ! : :

: ૪ :

એક છોકરો નોકરીની શોધમાં ઘણી જગ્યાએ રખડ્યો. આખરે કાચનાં વાસણના એક વેપારીએ એને અમુક પગારે અજમાશ દાખલ રાખ્યો. થોડા દિવસ કામ કરતાં કરતાં એક વાર એના હાથમાંથી એક કીમતી વાસણ પડીને ભાંગી ગયું. શેઠને ખબર પડતાં તેણે બહુ ચીઢાયા ને બોલ્યા કે—“હાડકાંને ભાંગલો લાગે છે. આવી કીમતી ચીજ ફેાડી નાખી તેનો બદલો ત્હારે જ ભરી આપવો પડશે. હું ત્હારા પગારમાંથી દરમાસે અર્ધી રકમ કાપી લેવાનો.”

છોકરે ધીમે રહીને માથુ ખંજવાળતાં પુછ્યું:—“સાહેબ એની શી કીમત હતી ?”

“એક સો રૂપૈયા” —શેઠે ધુરડીને કહ્યું. તે સાંભળી છોકરો તો કાબલીયો કુટતો હસવા ને કુદવા લાગ્યો.

શેઠ કહે—“અલ્યા શું થઈ ગયું ?”

છોકરો—“સાહેબ, એટલી તો બાત્રી યજાને કે રૂહારી નોકરી કાવન રહેવાની !”

: ૫ :

મહેતાજી—બોલો છોકરાઓ, ઠંડીની અને ગરમીની શી અસર થાય ?

પહેલો છોકરો—ઠંડીથી વસ્તુ સંકોચાઈ જાય અને ગરમીથી વધે.

મહેતાજી—ગરાબર હવે દાખલો આપો ભોઈયે.

છોકરો—ઘિયાળામાં ટાઢથી દિવસ કુટી થઈ જાય છે અને ઉનાળામાં તાપથી લાંબો થાય છે !

પેપડી

શ્રી. હરગોવિંદદાસ મોરારજી પંડ્યા

વસંત એટલે નવજીવનની શરૂઆત. વસંત ઋતુ ઋતુઓમાં રાગ સમાન છે. દરેક વૃક્ષને ફળો આવવાની શરૂઆત થાય છે.

આંખા ઉપર મોર આવવા લાગે છે, લીમડાના ડોરની કુણી પાંખડીઓની બાળકો ચટણી થનાવે છે, તેજ વખતે પીપર ઉપર પણ પેપડીઓ આવેલી હોય છે.

જેમ આંખાતું ફળ કેરી, લીમડાતું ફળ લીંબોળી, વડતું ફળ ટેટા, નાળીએરીતું ફળ નાળીએર, તેમ પીપરતું ફળ પેપડીઓ કહેવાય છે.

પેપડીનો રંગ લીલો હોય છે. તે મગના દાણા જેવડી હોય છે. તેનો સ્વાદ તુસશ પડતો હોય છે. તેની અંદર અસંખ્ય બીજાં હોય છે.

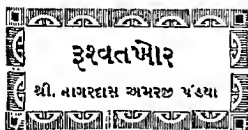
અમો નિશાળમાં ભણતા તે સમયે શાળાના વખતમાં પાણી પેશાબની રંગ લઈ સહેલ કરવા નીકળી જતા.

નિશાળ પાસે પીપરોનાં ઝાડની હાર ભિલેલી હતી. થડ ઝડાં હતાં પણ અમો વાંદરાની માફક કેળવાઈ ગયેલા. ઝાડ ઉપર ચઢવું તે રમત વાત થઈ પડી હતી. એવાળકાંબળ રમતા જઈએ અને કુણી કુણી પેપડીઓ ખાતાં જઈએ. અત્યારના વખતની શરીર વિકાસની રમતો જેવી ક્રિકેટ, ફુટબોલ કરતાં આ દેશી રમત ઘણીજ સારી છે. પછી અમોએ નવો અખતરો કર્યો. પેપડીની સાથે મીઠું ખાવાથી ઘણી લહેજત આવવા લાગી. શાળાનો વખત પુરો થતાં પીપર પાસે પહોંચી જતાં અને પેપડીઓ ખાડતાં.

કુણી પેપડીઓ ખાવાની ઓર લહેજત આવે છે. શહેરના મેવા મિઠાઈ આલુ, અંજીર, દ્રાક્ષ જેવાં અને ગામડાના ઊંકરાંઓની પેપડીઓ જેવી મિઠાઈ બંનેમાં સરખો જ આનંદ મળે છે. તફાવત ફક્ત આલુ તે આલુ અને પેપડી તે પેપડી. છતાં પેપડી ખર્ચાળ. તો નહિ જ તેટલો ક્યારેક.

વિશેષ પ્રમાણમાં પેપડી ખાવાથી ડચ્ચરો ચડે છે. અમને બાળકને આખો દિવસ હરવા કરવાનું, દોડવાનું, કુદવાનું હોવાથી દરેક વસ્તુ પચી નથી અને આ ડચ્ચરોનો અમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવતો નથી.

બાળકો ન્યારે ન્યારે પેપડી પાડી ખાતાં હોય ત્યારે ત્યારે મને જૂતકાળનો સંસ્તો મેવો યાદ આવે છે.

સ્થળ—રાજ કચેરી

(રાજ નેકીના પોકારો સાથે આસન પર બેઠા પછી)

રાજ

(સભાજનો અમટી જાય છે.)

(પ્રવેશ કરી) નામદાર કોઈ

સોદાગર ગલરાય છે)

સોદાગર આવવા રજા માગે છે.

રાજ

દારપાળ

આવવા ઘો.

સોદાગર

(પ્રવેશ કરી નમન કરતાં) મહા રાજધિરાજ ! અરજદાર સેવકના ઘોડા આપના પ્રધાનજીએ પસંદ કરી લીધા. હવે તેમની કિંમત ઠરાવીને અપાવા હુકમ ફરમાવવા મારી નમ્ર અરજ છે. આપના પ્રધાનજીના જ મ્હોંથી જ કિંમત ઠરે તે લેવા હું તૈયાર છું. આપની મારા ઉપર હુમેશની નિગાહ છે તે જ મારે મન લાખ્ખો રૂપીઆ છે.

રાજ

તો પ્રધાનજી ! સોદાગરજીના ઘોડાની કિંમત ઠરાવી દેવા હું તમને હુકમ કરું છું. આપણાએ હુમેશના ઘરાક છે.

સોદાગર

જી ! વળી સેવકને એક મુસાફર તરીકે અનેક સ્થળે ફરવું પડે છે એથી જ ઉતાવળ છે.

પ્રધાન

(બીજાઓ સાથે મંત્રણા કરી) રાજેન્દ્ર ! સોદાગરજીના ઘોડાની કિંમત હું પા શેર ચોખા અલ્વારે તો ઠરાવું છું.

સોદાગરજી ! તમારા વચન પ્રમાણે ઠરાવેલી કિંમતથી જ આ વળતે તો સંતોષ માને. ભર કચેરીમાં તમે જ કહેલા શબ્દો ખોટા ઠરે એ ધમ્મવા જેવું નથી. આદો કચેરી બરખાસ્ત કરો.

(બધા જાય છે.)

સોદાગર

(પ્રવેશ કરે છે.)

અરે આ સેનાપતિએ તો મને ઠાર માયો. ને હવે જ મને લાગ્યું કે તેને ખાનગીમાં આગળથી રાજ કરવો જોઈતો હતો. તો ખાજી આમ બગડત નહિ. હવે શું ઉપાય ? અહિંના જૂના પ્રધાન બહુ બુદ્ધિશાળી અને નિતિમાન ગણાય છે. તેમની સલાહ લઉં. જરૂર માર્ગ ખતાવશે. (જાય છે.)

(૨)

સ્થળ—જૂના પ્રધાનનું ઘર.

સોદાગર

(નમન કરીને) નામવર મને એક આકૃતમાંથી માર્ગ મુઝતો નથી, તેથી આપની વિચિક્ષણુ બુદ્ધિનો આશ્રય લેવા આવ્યો છું. હું પરદેશી વેપારી છું. મારા ઘોડા રાજમાટે આજના પ્રધાન હથ્થુ ખરીદવામાં આવેલા. તેમની કિંમત

ઠરાવવાનું મેં તેમની નીતિના વિચારે,
હર કચેરીમાં ખુદ તેમનીજ ઉપર મૂક્યું,
પણ તેમણે તો મારા ઘોડાની કિંમત
માત્ર પાથેર ચોખા ઠરાવી. કહોણ,
કેવી મૂશકેલી ?

પ્રધાન

(વિચાર કરીને) એક માર્ગ છે.

સોદાગર

હા, શો માર્ગ ?

પ્રધાન

તમે એ પ્રધાનજીને ખાનગીમાં રાજી
કરો. પછી ફરીથી કચેરીમાં તેમનીજ
પાસે તમારા પાથેર ચોખાની કિંમત
ઠરાવરાવો. બધું બરાબર થઈ રહેશે.

સોદાગર

ચુકિત તો મંગાની છે. હા, આપનો
ઉપકાર.

પ્રધાન

એમાં ઉપકાર છે જ નહિ. આવજો.

(બંને બંધ છે.)

(૩)

સ્થળ—રાજાની કચેરી

(નિંદ્રાના પોકાર સાથે રાજા આસનારૂં
થયા પછી)

પ્રતિહાર

રાજેન્દ્ર, કોઈ સોદાગર આવવા રજા
માગે છે.

રાજા

આવવા ઘો. કેમ પ્રધાનજી, એમનું
કામ નથી પતી ગયું ?

પ્રધાનજી

હા, પતી ગયું છે. કંઈ બીજું હશે.

સોદાગર

(પ્રવેશ કરી) સેવક આપ નામદારના

રાજ્યમાંથી જતાં પહેલાં ચરણરૂપથી
કરવા માટે હાજર થયો છે. મને નામદાર

એક બીજી મૂશકેલી છે. આપે આપેલા
પાથેર ચોખાની કિંમત મારા અજાણ
દેશમાં મને બરાબર મળશે નહિ. માટે
એ ચોખા હું અહિં જ વેચી નાખવા ઇચ્છું
છું, તો નામદાર ખરીદી લે. ચોખાનું
મુલ્ય ઠરાવવાનું પણ હું આપના કઠરદાન
પ્રધાનજી ઉપરજી ઠોડી દૃઢ છું, તેમના
મહેમાંથી નીકળશે તે મારે કણુલ છે.

રાજા

(પ્રધાનને) પ્રધાનજી, સોદાગરજીનો

તમારા તરફનો પક્ષપાત અદ્ભૂત છે.
તમે ચોખાની કિંમત ઠરાવી આપો. મને
વાંધો નથી.

પ્રધાન

(બીજાઓ સાથે ધીમે મસલત કરી)

નામદાર, અત્યારે અભિયત્રી યોગ છે. એ
વખતે ચોખાના આખા દાણાની માંગણીક
શક્તિ બહુ વધી બંધ છે એવું શાસ્ત્ર કહે છે;
માટે આ પાથેર ચોખાની કિંમત અત્યારે
તો એક હજાર સોના મહોર થઈ શકે.

(સલાજનો હસી પડે છે. કોઈ તો

તાળીઓ પણ પાડે છે.)

રાજા

પ્રધાનજી, એક વાર તમે પચાસ
ઘોડાની કિંમત પાથેર ચોખા કરી છે.
અત્યારે પાથેર ચોખાની કિંમત હજાર
મહોર કરો છો, એ મને ભેદ લઈ લાગે છે.
સોદાગરજી, તમે એમને ખાનગીમાં રાજી
તો નથી કર્યા ને ? પ્રધાનજી, તમારી
નીતિ માટે મને શંકા આવે છે. આવા
અધિકારીઓ રાખીને હું પ્રજાનું કલ્યાણ
કરી શકું એ શક્ય નથી લાગતું, તેથી
અજાણથી હું તમને મારી નોકરીમાંથી છુટા
કરું છું. ચાલો કચેરી બરખાસ્ત કરું છું.
(બધા બંધ છે.)

બહાદુર બાળક

થૂરોપની અંદર હોલેન્ડ નામનો એક દેશ 'દરીઆની સપાટીથી નીચે આવેલો છે. આ દેશ ડચ લોકોએ દરીઆમાં મોટી દીવાલો બાંધીને સાચવી રાખેલો છે. તેઓ તેને સંભાળપૂર્વક સાચવે છે, કારણકે જો દીવાલની અંદર એક પણ કાણું પડે તો આખો દેશ પાણીથી પાચમાલ થઈ જાય.

અગાઉના વખતમાં એ દેશમાં પોતાની જાંઘગીનું બલિદાન આપી પોતાની માતૃભૂમિને બચાવી, એવા બાળકનું નામ પીટર હતું. તે તેના માખાપ સાથે દીવાલની નજીકમાં રહેતો હતો. કારણ કે તેના પિતા દીવાલ ઉપર નોકરી કરતા હતા. એક વખતે પીટરની માતાએ તેને તેના પિતાને ખાવા આપવા જવાનું કહ્યું. પીટર કહ્યાગરો છોકરો હતો. તેની માતાની આજ્ઞાનું પાલન કરી જલદીથી તૈયાર થઈ ગયો. જ્યારે તે પાછો ફરતો હતો ત્યારે તેણે દીવાલમાં એક કાણું દીકું અને પોતાની માતૃભૂમિનો નાશ જરા વારમાં કદપી લીધો. પીટરે તે કાણામાં પથ્થર તથા મોટી દળાવ્યાં પણ પાણીના ભેશથી તે બધું નીકળી ગયું. છેવટે તેણે મદદ માટે ઘણી જમો પાડી પણ ત્યાં કોઈ માણસ ન હતું. પછીથી જ્યારે કાણું ધીમે ધીમે મોટું મોટું થવા લાગ્યું ત્યારે પીટરે પોતાની હથેલી વતે આખી રાત દાબી રાંખરું ને છેવટે તે પોતે વચ્ચે ઘેસી ગયો. આથી કરીને પુષ્કળ ટાઢ લાગવાથી તે અકડાઈ ગયો અને છેવટે ઘેસુદ્ધ થઈ ગયો. અને જ્યારે તેના પિતા તેની શોધમાં સવારે નીકળ્યા ત્યારે તેમણે પીટરને દીવાલ આગળ પડેલો જોયો. માણસોએ કાણું પૂરી દીધા પછી તેને ગરમીથી સાવધ કર્યો. લોકો પિટરને તથા તેના પિતાને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. પીટરે પોતાની માતૃભૂમિને માટે જે સાહસ કરી બતાવ્યું તે કોણ ભૂલી શકે?

રમાણુભાઈ બેચરભાઈ

શું નથી ?

ડેન્માર્કમાં નદીઓ નથી

વેલ્સમાં સરોવર નથી

હોલેન્ડમાં પહાડ નથી

આઇસ્લેન્ડમાં જંગલ નથી

એક ઉત્તમ ઉદાર કાર્ય

એક શ્રીમંત શેઠ હતા, તેને ત્રણ પુત્રો હતા. શેઠ જ્યારે મરવા પડ્યા ત્યારે તેણે પોતાનું કિંમતી ઝવેરાત બુદ્ધ રાખી બીજા મિલકત ત્રણ પુત્રોને સરખે હિસ્સે વહેંચી આપી. પછી તેણે ત્રણ પુત્રોને બોલાવી કહ્યું કે “તમારા ત્રણમાંથી જે કોઈ ત્રણ મહીનાની અંદર સૌથી ઉત્તમ ઉદારતાનું કાર્ય કરશે તેને હું આ ઝવેરાત ગણીસ આપીશ.

આવું સાંભળી તે દ્રવ્ય મેળવવાને લોભે ત્રણ પુત્રો ઉદાર કાર્ય કરવા લાગ્યા. જોત જોતામાં ત્રણ મહીના પૂરા થયા ને ત્રણ પુત્રો પોતપોતાનાં ઉદાર કાર્યોની નોંધ લઈ પિતા પાસે હાજર થયા. સૌથી મોટો પુત્ર પિતા પાસે આવી બોલ્યો “પિતાજી એક માણસ પોતાની સર્વ સંપત્તિ મને સોંપી પરદેશ ગયો. અમને બંનેને અરસપરસ ક્યો પરિચય ન હતો. મેં ધાર્યું હોત તો હું તેની તે સર્વ મિલકત પચાવી પાડત, પરંતુ મેં તેમ ન કર્યું અને જ્યારે તે માણસ પાછો આવ્યો ત્યારે મેં તેની તમામ સંપત્તિ પાછી સોંપી દીધી. મારા આવા વર્તનથી તે ઘણાજ ખુશી થયો અને મને મોટું ઈનામ આપવા માંડ્યું પણ મેં તે કાર્ય માટે ઈનામ લીધું નહિ. બોલો આ માફ ઉદાર કામ ખરું કે ?” બાપ-“તેમાં તારી ઉદારતા શી ? એ તો તેં માત્ર તારી ફરજ બજાવી ગણાય.”

બીજો પુત્ર આગળ આવી બોલ્યો-“પિતાજી, આપ માફ સાંભળો. આપને જરૂર ખાત્રી થશે કે માફ કાર્ય સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. હું થોડા દિવસ પહેલાં નદી કાંઠે ફરતો હતો, એટલામાં એક નાનો છોકરો દોડતો દોડતો નદીમાં પડી ગયો. તેની મા ત્યાંજ ઉભી હતી, પુત્રને ડૂબતો જોઈ તે છાતીફાટ રડવા માંડી. આ દૃશ્ય જોઈ મને દયા આવી, મેં મારા પ્રાણની પણ પરવા કર્યા વગર નદીમાં બુસકો મારી તે બાળકને બહાર કાઢ્યો અને તેની માને સોંપ્યો. તેની મા પુત્રને શ્રેમ કુશળ આવેલો જોઈ ઘણીજ ખુશી થઈ, મને આશીર્વાદ આપવા માંડી. બોલો આ કંઈ થોડી ઉદારતા હતી ?”

બાપ-“બેટા, એમાં ઉદારતા શી ? એ તો બધા સમજી માણસોએ જે કરવું જોઈએ એવું કાર્ય તેં કર્યું ગણાય.”

ત્રીજો પુત્ર-“બાપા હવે માફ સાંભળો, મારો એક કટ્ટો શત્રુ અંધારી રાત્રે કુવાને કાંઠે સૂતેલો મેં જોયો. તે કેવળ નિદ્રાધીન હતો. જો જરા પણ હાલે ચાલે તો લાગલોજ કુવામાં પડીને મરી જાય તેવી સ્થિતિ હતી. પણ મેં તેને ધીરેથી જગાડ્યો અને સંભાળધી સુરક્ષિત સ્થળે સુવાડ્યો. એ વખતે જ મેં ધાર્યું હોત તો હું મારા વેરનો બદલો સહેલાઈથી લઈ શકત. પણ એવી સ્થિતિમાં મને એમ કરવું અયોગ્ય લાગ્યું. બોલો બાપા, હું ઉદાર કે નહિ ?”

આ વાત સાંભળી જાપે નાના પુત્રને છાતી સરસો ચાંપી કહ્યું, “ બેટા ‘અપકાર ઉપર ઉપકાર’ એજ ખરેખર ઉત્તમ અને ઉદાર કાર્ય છે, મનુષ્યની કસોટી ત્યાંજ છે. તારી ઉદારતા સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. લે આ રત્નો ” એમ કહી જાપે તે કિંમતી દ્રવ્ય નાનાને આપ્યું. નાના પુત્રે તે દ્રવ્ય પોતે નહિ લેતાં હુઃખી અને ગરીબ માણસોને વહેંચી આપી, પોતાની પુરી ઉદારતા જતાવી.

મૂળશંકર પ્રેમજી વ્યાસ.

હિન્દી વિભાગ

‘ ફાઉન્ટેન પેન ’ કી ઉત્પત્તિ

ક્યા તુમ જાનતે હો કિ ‘ ફાઉન્ટેન પેન ’ કી ઉત્પત્તિ ઔર કૈસે હુઈ ? ક્યા તુમને ગરુડ પુરાણકા નામ સુના હૈ ? ક્યા તુમ જાનતે હો કિ ગરુડ પુરાણકે લેખક કૌન થે ? શરૂઆત, સુનો, જવ ગરુડજી સ્વયં ગરુડપુરાણ લિખને બેઠે ત્ય લિખને કિ ધુન મેં હતને મસ્ત હો ગયે કિ એક નવીન આવિષ્કાર હી કર ઢાલા. સ્યાહીસે ભરે દસ-વીસ ઘડે ગરુડજી પી ગદ ઔર અપની ચાંચસે દનાદન લિખના શુરુ કર દિયા. ફિર ક્યા થા, કલમ રુકી નહિ. સ્યાહી ભર-પૂર થી હી. ગરુડપુરાણ લિખને મેં કુછ ભી વિલંબ ન હુઆ. તમોસે ગરુડજી કે પેટ ઔર ચાંચ કી નકલ, કલમમેં સ્યાહી ભરકર ઔર નિચ લગાકર, કી જાને લગી. આજ ડહીકા નામ ‘ ફાઉન્ટેન પેન ’ વિલ્યાત હૈ.

ફાઉન્ટેન પેનની ઉત્પત્તિ ક્યારે અને કહ રીતે થઇ તે તમે જાણો છો ? તમે ગરુડપુરાણનું નામ સાંભળ્યું છે ? તેનો લેખક કોણ તેની પણ તમને ખબર નથી ? સાંભળો, જ્યારે ગરુડજી પોતે ગરુડપુરાણ લખવા બેઠા ત્યારે ધુનમાં ને ધુનમાં એટલા બધા મસ્ત બની ગયા કે એક નવી જ ઘટના બની ગઈ. તેઓ શાહીથી ભરેલા દશ વીસ ઘડા પી ગયા અને પોતાની ચાંચ વડે એકદમ લખવા મંડી ગયા. પછી ? કલમ તો અટકી જ નહિ. કેમકે શાહી તો ભરેલી હતી. એટલે ગરુડપુરાણ લખતાં જરાય વખત લાગ્યો નહિ. ત્યારથી ગરુડજીના પેટ અને ચાંચની નકલ કરીને કલમમાં શાહી ને ટાંક નાખીને ફાઉન્ટેન પેન બનાવી તે આજે પણ ફાઉન્ટેન પેનના નામથી પ્રખ્યાત છે.

બાળકોના લેખો

વાર શોધો

એકદીશના હતો. તેનું નામ કિશનસિંહ હતું. તેને સાત છોકરા હતા. તેમાંના મોટાનું નામ સુરસિંહ હતું. કિશનસિંહ રાજા ઘરડો થયો ત્યારે તેના મોટા છોકરા સુરસિંહને રાજ્યાલિયેક કરવાનો વિચાર કર્યો, પણ બીજા છોકરાઓએ તકરાર કરી. તે વખતે જીવો નામનો બહારવટીઓ હતો, તે હુંટકાટ અને ખુન કરી પૈસા એકઠા કરતો. તેને પકડી લાવવા ઘણા સિપાઈઓ મોકલેલા પણ સિપાઈઓને થાપ આપી તે નાસી જતો. કિશનસિંહ પોતાના પુત્રોને કહ્યું કે, જે કુમાર બહારવટીઆ જીવાને પકડી લાવશે તેને ગાદી આપીશ. છ છોકરાઓ પુર્વ તરફ ગયા, અને સુરસિંહ ઉત્તર તરફ ગયો. તે એક ઘાડા જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. સુરસિંહ ઘણોજ યાત્રી ગયો હતો, વળી તેને ભુખ પણ લાગી હતી, તેનું ખાવાનું થઈ રહ્યું હતું. ત્યાં આગળ તેણે એક શિયાળ બેઠેલું જોયું. તે શિયાળને જાણ મારવા ભય છે કે, તરત તે શિયાળ બોલ્યું કે, મને મારીશ નહિ, હું તને જે જોઈશો તે આપીશ. સુરસિંહ બોલ્યો કે, મને ખાવાનું આપ, શિયાળ એક શુક્રમાં ગયું અને થોડીવારમાં ખાવાનું લઈ આવ્યું. સુરસિંહ તે ખાઈને બોલ્યો કે, મારે જીવાને પકડવા જવું છે. તે કયાં મળશે ? શિયાળ બોલ્યું કે, હું તને વીંટી આપું છું, તેની મદદથી તું જે કરવું હશે તે કરી શકીશ. તું સીધો ચાલ્યો જા, તને થોડે દુર જીવો મળશે. સુરસિંહ ચાલ્યો અને થોડે દુર જીવો મળ્યો, સુરસિંહ તેની સાથે લડાઈ કરી, અને વીંટીની મદદથી તેને કેદ કર્યો. તેને બાંધીને સુરસિંહ ઘેર જતો હતો, ત્યાં રસ્તામાં તેના છ ભાઈઓ મળ્યા. જ્યારે સુરસિંહ કુવા ઉપર પાણી પીવા ગયો, ત્યારે તેની પાછળ જઈ તેમણે તેને કુવામાં નાખી દીધો અને જીવાને લઈને ઘર તરફ ચાલ્યા.

આ બાળ સુરસિંહને તરતા આવડતું હોવાથી તે ડુબી ગયો નહિ. આ વખતે તેને વિંટી યાદ આવી. તેની મદદથી સુરસિંહ બહાર નીકળ્યો અને એકદમ રસ્તો કાપવા લાગ્યો. રસ્તામાં તેના ભાઈઓએ ઉતારો રાખ્યો હતો,

ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. જ્યારે છ લાઈઓ જમતા હતા ત્યારે સુરસિંહ ધીમે આવી છવાને લઈ ઘેર ગયો. ત્યાં તેના બાપને બધી વાત કહી. કિશનસિંહે છવાને દેહાંતદંડની શીક્ષા કરી, અને સુરસિંહને ગાદી આપી. છ લાઈઓ તો શરમના માર્યા બીજે જઈ રહ્યા અને સુરસિંહે ખાઈ પીને મજા કરી.

રાજેન્દ્રલાલ (ઉ. વ. ૧૩)

ઈંટ અને કુતરો

(ઈંટ એક જગાએ પડી છે, કુતરો ઉભો છે.)

કુતરો: હોં, વા....ઉ; વા....ઉ, હો !

ઈંટ: તું મારા પર કેમ ગુસ્સે થયો છે? હું કંઈ બોલતી તો નથી.

કુતરો: તું મારા ઘરમાં કેમ આવી છે? હું તો તને ઠરડવાનો. તું અહીંથી ચાલી જા.

ઈંટ: તું મારો લાઈ ને હું તારી બહેન. હું તો તને મળવા આવી છું. મેં કંઈ તારો શુનો નથી કર્યો. મારા પર ચિડાય છે શાનો !

કુતરો: હું કંઈ તારા પર ચિડાતો નથી. મારા મનમાં, કે કોઈ બીજું ઘરમાં પેસી ગયું હશે. તારે બેસવું હોય તો બેસ, નહિ તો જા. સમજ ?

(ઈંટ ત્યાં ને ત્યાં પડી રહે છે. કુતરો બેઠો જાય છે.)

વીરબાલા (ઉ. વ. ૧૨)

કાનતૂટેલો

અંધારી ઘેર રાત્ર હતી. પંદર વીસ ચોર એક ઝાડ નીચે બેઠા હતા. તે લોકો ગામમાં ચોરી કરવા આવ્યા હતા.

થોડીવારે ચોરોના સરદારે એક ચોરને કહ્યું, “ જા. ગામમાં જઈને ભેંઈ આવ કે કોઈ માણસ જાગે છે ? બરાબર કાન દઈને સાંભળજે. ” પેલો ચોર ગામમાં ગયો. એક ઘર પાસે બેસી પોતાનો એક કાન કાપી ત્યાં નાખ્યો ને પછી બોલ્યો, “ જો ઘરનાં માણસો જાગે છે કે ઊઠી ગયા છે ? અમારે ચોરી કરવી છે. ”

એનો અવાજ સાંભળી માણસો ઝી ઉઠ્યાં ને પેલા ચોરને પકડ્યો. થોડીવારમાં તો ત્યાં ચોરનો સરદાર આવ્યો, એટલે પેલો ચોર બોલી ઉઠ્યો “ જો સરદાર સાહેબ, સાચું કહેજો, લાઈસાંબ, તમે જ મને કોઈ જાગે છે કે નહિ તે જોવા મોકલ્યો હતો ને ! ” બધા લોકોએ જાણ્યું કે, પે મોટો ચોર છે. એટલે એને પકડ્યો, ત્યાં તો કાનતૂટેલો ચોર નાસી ગયો.

ચન્દ્રકાન્ત ઠક્કર (ઉ. વ. ૧૧)

ઝાડ

મૂળીઆ

લીંમડો વડ વગેરે ઝાડોનાં મૂળીઆં બહુ લાંબાં હોય છે. મૂળીઆં જમીનમાંથી પાણી ચૂસે છે. તમે કહેશો કે જમીનમાં પાણી ક્યાંથી હોય, પણ ચોમાસામાં વરસાદ પડે ને એ પાણી જમીન ચૂસે છે. પછી એ પાણી મૂળીઆં ચૂસે છે, અને તે પાણી ઝાડમાં ગંધે ફેલાય છે.

થડ

થડ એ ઝાડનો નડામાં નડો ભાગ છે; ને વડનું થંડ ખૂબ નાડું હોય છે. નારીએળો, તાડ, ખજૂરી વગેરેના થડ પોલાં હોય છે; અને તેની ગામડામાં પરનાળ કરે છે. બાવળ, સાગ, મીસમ છે વગેરેના થડો ઈમારતીકામમાં વપરાય છે. અને ઝાડ ઘરડું થાય પછી ઝાડને ફેટલા વરસ થયા તે નાણુવું હોય તે ઝાડનું થડ કાપીએ ને અંદર જે ગોળ આંકા થાય તેના ઉપરથી ફેટલા વર્ષ ઝાડ જીવ્યું તે નાણી શકાય.

ડાળીઓ

જે રસ મૂળીયાં ચૂસે તે થડમાં થઇને ડાળીમાં જાય ને ત્યાંથી પાંદડામાં જાય છે. મજબુત ડાળી ઉપર હીંચકા બાંધી હીંચકા ખવાય છે.

પાંદડાં

વડનાં પાંદડાં નડાં હોય છે. પીપળાના તેથી પાતળાં હોય છે. આસો-પાલવના પાંદડાની કિનાર વાંકી ચુંકી હોય છે. શુભામના પાંદડાં ધારવાળાં હોય છે. કમળના પાંદડાં ગોળ હોય છે. ઘણા ઝાડ એવાં પણ છે કે જેના પાંદડામાં કોઈ જીવ જંતુ બેસે કે તરત એ ખીડાઈ જાય ને જે જંતુ અંદર હોય એનું લોહી ચૂસી લે ને પછી પાછા ઉઘડે છે.

ફુલ

ફૂલોની પરાગમાં જે જાત હોય છે. એક પુકેસર ને બીજું સ્ત્રીકેસર. જે પુકેસરનું પરાગ સ્ત્રીકેસરમાં જાય તે જ સ્ત્રીકેસરને ફળ આવે. સ્ત્રીકેસરમાં એક જાતની ગોળી હોય તેને પુકેસરની પરાગ અડે એટલે ગોળી મોટી થાય ને પછી ફળ થાય. ફુલના ચોડા ઘણા નામ પણ કહ્યું. શુભાખ, ચંપો, મોગરો, કમળ, નાઈ, બુઈ, સુર્યસુખી, ધંતુરો વગેરે વગેરે.

ફળ

ફળના નામ પણ કહ્યું. જામફળ, સીતાફળ, રામફળ વગેરે, તમે ઘણાં ખરાં ફળો જોયાં હશે. ફળ આપણે ખાઈએ છીએ.

નવીનકુમાર (ઉ. વર્ષ ૯)

બાળમિત્રોને

બહાણાં બાળમિત્રો,

આ અંક તમારા હાથમાં આવશે તે વખતે તો બધે દિવાળીનો ધમાલ ચાલતી હશે. નિશાળોમાં તો રત્નઓ પડે એટલે તમારે તો રમવાનું જ કામ હશે. બા અને બાપા પણ દિવાળીના કામમાં પડી ગયાં હોય, એટલે તમારી રમતમાં તેઓ હરકત કરશે પણ નહીં. એટલે તમે તો રમ્યાં જ કરતાં હશો.

પણ રમવાનીયે આવડત જોઈયે. જેનામાં રમવાની આવડત હોય તેને રમવામાં વધારે મજા પડે. માટે ફરેક જાતની રમત સારી રીતે રમતાં શીખવી જોઈયે. વળી એક બીજી વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. આપણી રમતોથી કોઈને તુકશાન થવું જોઈયે નહીં. કોઈની કાચની બારીયે તાકીને પથ્થર મારવાની રમત કાંઈ રમાય ? એથી તો કાચ ભાંગે. અને વળી પેલો માણસ તમને પકડી પાડે તો તમારા હાડકાં પણ ભાંગે.

દિવાળીમાં દારૂખાનું ફેડવાની રમત પણ ઇંકરાં કરે છે. આ રમત પણ સારી ના કહેવાય. દારૂ પર દેવતા સુક્રીને પૈસાનો બગાડ કરવાનો છે, તથા ધુમાડો બાઈને ઉધરસ કરવાનો છે. દારૂખાનાથી દાઝવાનો ભય પણ ધણો જ. વળી ઘણુંખરું દારૂખાનું પરદેશથી આવે છે. એટલે થોડી મીનીટની મજા કરવા માટે આપણે પરદેશ પૈસા મોકલી દેવા પડે. માટે દારૂખાનાની રમત પણ સારી નથી.

રમત તો એવી હોય કે તેથી કોઈને ઇજા કર્યા વિના, આપણું શરીર બગાડ્યા વિના, પૈસા પરદેશ મોકલ્યા વિના, આપણે આનંદ મેળવી શકીયે.

દિવાળીમાં તમે બહુ મજા કરજો. તથા નવું વર્ષ સુખમાં ગાળજો. બેસતા વર્ષના પ્રભાતે હું તમને 'સાલસુખારક' કહેવા આંચો છું એમ માની લેજો.

વસંતપૂરમ, જુહુ
સાંતાક્રુસ થઈને.

}

લી.

કેશવપ્રસાદ દેસાઈ

તમે તમારા કુટુંબનું હિત ઈચ્છો છો ? ઈચ્છતા હો તો-
માત્ર રૂ. પાંચ બચાવીને સવા વર્ષ માટે તો આ માસિક જરૂર મંગાવો.

સ્ત્રીબોધ : “બાળક” સાથે

સ્ત્રીઓ, કન્યાઓ, બાળકો માટે ૭૬ વર્ષથી ચાલતું માસિકપત્ર
વરસમાં ૯૦૦ પાનાંનું નિર્દોષ અને બચ્ચદારપંથોગી વાંચન આપવા

— ઉપરાંત —

૨૫૦-૩૦૦ પૃષ્ઠનું ઐતિહાસિક નવલિકાઓનું પુસ્તક

અને

વરસમાં એક બે દળદાર ખાસ એકો પણ બ્રાહ્મકોને મફત મળે છે

લવાજમ-દેશ માટે રૂ. ૩-૧૨-૦ અને પરદેશ માટે ૫-૪-૦ શિલિંગ આઠ છે.
તેમાં લગભગ બે રૂપીઆની કીમતનું તો એકબે પુસ્તક જ ભેટ મળે છે, એટલે બાકીના રકના
બે રૂપીઆમાં “સ્ત્રીબોધ” અને “બાળક” બે માસિક ભેગાં આપું વર્ષ મળે છે.

ઔકટોબરમાં સવા વરસના બ્રાહ્મક થનારને ઔકટોબરનો ગરબાઅંક
અને ૧૯૩૪ તથા ૩૫ નાં બે ભેટ પુસ્તકો મફત મળશે.

સવા વરસનું લવાજમ-દેશ માટે રૂ. પાંચ ; પરદેશના શિલિંગ ૧૦
વતન્યુચ્ચારીથી નહું વર્ષ શરૂ થાય છે માટે તુરંતજ બ્રાહ્મક થવા લખો:-
મંત્રી “સ્ત્રીબોધ” કાર્યાલય : અમદાવાદ. અને મુંબઈ-૨.

હિન્દુ સમાજ ! સાવધાન ! તારે ખાતર !

સમાજમાં રવડતાં, આડે રસ્તે દોરાયલાં, માળખા વિનાનાં
બાળકો અને બહેનો કાળે

નડિઆદ-હિન્દુ અનાથાશ્રમ

આ આશ્રમને મદદ કરવાથી એક પંથ ને દો કાજ સરે છે. સેવા

થાય છે અને ગરીબ-રક્ષિતાં-નિરાધાર બાળકો ઠેકાણે પડે છે.

દાન કરવાના ધણા પ્રસંગો આવે છે તે વખતે આ અનાથાશ્રમને મદદ કરવાનું ચૂકી
નહિ. સખી ગૃહસ્થાની ઉદાર મદદ ઉપરજ તેનું ચાલુ ખર્ચ નભે છે. દાનના ધણા પ્રકાર છે.

દરેક દાનની પાવતી અપાય છે.

આ આશ્રમનો રિષોઈ મંગાવો અને તમારી હાથ લંબાવો.

મંત્રી-હિન્દુ અનાથાશ્રમ-નડિઆદ.

ખપનાર:-મગનલાલ લક્ષ્મીદાસ પટેલ, અમદાવાદ પાનકારનાકા સુપ્રિમકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

પ્રસાસક:-દેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેસાઈ; અમદાવાદ પીંગમસારોડ. સ્ત્રીબોધ કાર્યાલય.

મો. નંદાલાલ કવિ

શ્રીમતી લીલાવતી મુન્શી

ડૉ નરસિંહરાય બેળાનાથ

સ્ત્રીબોધ

ધણે વયે મુંબઈમાં મળેલી

૪૮ માં હિન્દી

મ હા સ ભા

ની યાદ હર હંમેશ

નજર સામે તાજ રહે

એવું સાચું

સ્મારક શું ?

એક સુંદર અને

લામદાઇ યોજના

મટિ

અંદર જુઓ.

લખો :

જીવનલાલ અમરશી
મહેતા

પીરમરાઈઃ અમદાવાદ.

૧૨૮ પ્રી-પ્રેસ સ્ટ્રીટઃ મુંબઈ-૨

પુ. મહાત્મા ગાંધીજી

શ્રી કનૈયાલાલ મુનશી

